

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

३२०

काल न०

२२

२१/५-११

स्थान

સંવત ૧૯૧૧ના વર્ષમાં નુદુરને બુદ્ધવારે
બાબુજી કામુત્તાજી ગુલામિ શોરુ મુખ્તારની
સાજવી ભાઈચંદ ઓજા રેશમ વાળા તરફથી -

જ્ઞાન પંચમી ઉદ્યાન નિમિત્તે સપ્તેમ ભેટ

Shri Atmananda Jain Granth Ratnamala Serial No. 82

BRIHAT KALPA SUTRA

AND

ORIGINAL NIRYUKTI

OF

STHAVIR ARYA BHADRABAHU SWAMI

AND

A Bhashya by Shri Sanghadas Gani Kshamashramana there on
with a Commentary begun by Acharya Shri Malayagiri and Completed by
Acharya Shri Kshemakirti.

Introductory Vol. I

EDITED BY

GURU SHRI CHATURVIJAYA

AND HIS

SHISHYA PUNYAVIJAYA

THE FORMER BEING THE DISCIPLE OF

PRAVARTAKA SHRI KANTIVIJAYAJI

INITIATED BY

NYAYAMBHONIDHI SHRIMAD VIJAYANANDA SURIJ,

1ST ACHARYA OF

BRIHAT TAPA GACHCHHA SAMVIGNA SHAKHA.

Publishers:—SHRI ATMANAND JAIN SABHA, BHAVNAGAR.

Vir Samvat 2459 }
Vikrama Samvat 1989 }

Copies 500

{ Atma Samvat 36
{ A. D. 1933

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the
Nirnaya-Sagar Press, 26-28, Kolbhat Lane,
Bombay.

Published by Vallabhadas Tribhuvandas
Gandhi, Secretary, Jain Atmanand Sabha,
Bhavnagar.

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालाया द्व्यशीतितमं रत्नम् (८२)

स्थविर-आर्यभद्रबाहुस्वामिप्रणीतस्वोपज्ञनिर्युत्तयुपेतं

बृहत्कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिक्षमाश्रमणसङ्कलितभाष्योपबृंहितम् ।

जैनागम-प्रकरणाद्यनेकग्रन्थातिगूढार्थप्रकटनप्रौढटीकाविधानसमुपलब्ध-
'समर्थटीकाकारे'तिख्यातिभिः श्रीमद्भिर्मलयगिरिसूरिभिः
प्रारब्धया वृद्धपोशालिकतपागच्छीयैः श्रीक्षेमकीर्त्या-
चार्यैः पूर्णाकृतया च वृत्त्या समलङ्कृतम् ।

तस्यायं

पीठिकारूपः प्रथमोऽंशः ।

तत्सम्पादकौ—

सकलागमपरमार्थप्रपञ्चप्रवीण-बृहत्तपागच्छान्तर्गतसंविन्नशास्त्रीय-आद्याचार्य-
न्यायाम्भोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरीश(प्रसिद्धनामश्रीआत्मारामजी
महाराज)शिष्यरत्नप्रवर्त्तक-श्रीमत्कान्तिविजयमुनिपुङ्गवानां
शिष्य-प्रशिष्यौ चतुरविजय-पुण्यविजयौ ।

प्रकाशं प्रापयित्री—

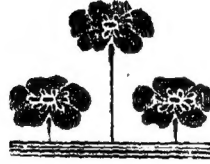
भावनगरस्था श्रीजैन-आत्मानन्दसभा ।

वीर संवत् २४५९ }
ईस्वी सन १९३३ }

प्रतयः ५००

{ विक्रम संवत् १९८९
{ आत्म संवत् ३६

इदं पुस्तकं मुम्बयी कोलभाटसीध्या २१-२८ तमे
गृहे निर्णयसाधरमुद्रणाकवे रामचन्द्र वेहु शेडगेद्वारा
मुद्रापितम्

प्रकाशितं च तत् "वल्लभदास त्रिभुवनदास शांभी, सेक्रेटरी
श्रीआत्मानन्द जैन सभा, भावनगर" इत्यनेन

अर्पण

जैन लेद आगमोना प्रकाशननी महत्ताने समजनार अने
ए आगमोना गम्भीर रहस्योने उकेलनार
विद्वान् मुनिगणना करकमळमां
सम्पादको.

પીઠિકાનું પ્રકાશન

પ્રસ્તુત મૃદુલકલ્પસૂત્રનો પીઠિકારૂપ પ્રથમ વિભાગ તૈયાર થયે આજે ત્રણ વર્ષ વહી ગયાં, અને મને લગતું “પ્રાસંગિક નિવેદન” વગેરે છપાઈ ચૂક્યે પણ લગભગ તેટલો જ ગાળો થવા આવશે; તેમ છતાં વીજાં અનેક અનિવાર્ય કાર્યોમાં રોકાઈ જવાને કારણે અમે એનો વિષયાનુક્રમ વગેરે જલદી તૈયાર ન કરી શક્યા, તેથી આ પીઠિકાવિભાગનું પ્રકાશન અતિવિલમ્બથી કરવામાં આવે છે । અમે સમજી શકીએ છીએ કે—અમારા તરફથી થયેલ અતિવિલમ્બને કારણે અમારા ગ્રન્થપ્રકાશનને અતિઉત્કંઠિત હૃદયે જોવા રૂચ્છનાર કેટલાય વિદ્વાન મુનિવર વગેરેની લાગણીને આઘાત થયો હશે; તેમ છતાં અનિવાર્ય કારણોને લઈ પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં થયેલ વિલમ્બને અમારા વિદ્વાન મુનિવર વગેરે જરૂર ક્ષમ્ય ગણશે એવી આશા રાખીએ છીએ અને રૂચ્છીએ છીએ કે—પ્રસ્તુત ગ્રન્થના વીજા અને ત્રીજા વિભાગના પ્રકાશનમાટે આટલો વિલમ્બ નહિ જ થવા દર્શે ।

નિવેદકો—

મુનિ ચતુરવિજય-પુણ્યવિજય

बृहन्नायगच्छान्तमन संविप्रशार्द्धाय आगच्छाय
 न्यायाम्भोनिधि श्री १००८ श्री विजयानन्द मूर्ति
 शर्मिष्ठनाम श्रीभास्वरात्मजी महाराज

श्री १००८ श्री विजयानन्द मूर्ति शर्मिष्ठनाम श्रीभास्वरात्मजी महाराज
 श्री १००८ श्री विजयानन्द मूर्ति शर्मिष्ठनाम श्रीभास्वरात्मजी महाराज

વ ન્દ ન

અલ્પંદ્રન્યાગમૂર્તિ જે મહાપુરુષના પરોક્ષ અમીમય

આશીર્વાદના પ્રભાવે અમે અમારી

શ્રી આત્માનન્દ જેન પ્રત્યક્ષમાન્યને

વિશિષ્ટ અને વિવિધ સાહિત્ય પ્રકાશન દ્વારા દિન પ્રતિદિન

ઉન્નતિને શિખરે લઈ જઈ શક્યા છીએ તેમ જ

વૃત્તિકલ્પ જેવા અતિમાન્ય આગમચન્દ્રને

વિદ્વાનોના કરકમલમાં અર્પણ કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ

ए जगन्मान्य परमपवित्र स्वर्गवासी गुरुदेव

શ્રી ૧૦૮ શ્રી વિજયનન્દ મુનિવરના

પુનિત પાદપંકજમાં અમારું કોટિશઃ વન્દન હો.

નિવેદક—ચરણસેવકો

મુનિ ચતુર વિજય અને

પુણ્ય વિજય.

गृह्यसूत्रसंशोधनकृते संहृदीतानां प्रतीकां सङ्केताः ।

- भा० पत्तनस्वभाभापाटकसत्कचित्कोक्षीया प्रतिः ।
 त० पत्तनीयतपायच्छीयज्ञानकोशसत्का प्रतिः ।
 हे० अमदावदहेलाउयाअवभाण्डागारसत्का प्रतिः ।
 मो० पत्तनान्तर्गतमोकाभोदीभाण्डागारसत्का प्रतिः ।
 ले० पत्तनगतलेहेरुवकीलसत्कज्ञानकोशगता प्रतिः ।
 का० प्रवर्तकश्रीमत्कान्तिविजयसत्का प्रतिः ।
 ता० ताडपत्रीया मूलसूत्रप्रतिः भाष्यप्रतिर्वा । (सूत्रपाठान्तरस्थाने सूत्रप्रतिः,
 भाष्यपाठान्तरस्थाने भाष्यप्रतिरिति ज्ञेयम् ।)
 प्र० प्रत्यन्तरे (टिप्पणीमध्योद्धृतपूर्णिपाठान्तः वृत्तकोष्ठकगतपाठेन सह यत्र प्र० इति
 स्यात् तत्र प्रत्यन्तरे इति ज्ञेयम्, दृश्यतां पृष्ठ २ पंक्ति २७-३२ इत्यादि ।)

मुद्यमाणेऽस्मिन् ग्रन्थेऽस्माभिर्येऽशुद्धाः पाठाः प्रतिरूपलब्धास्तेऽस्मत्कल्पनया संशोध्य () एतादृ-
 मृत्तकोष्ठकान्तः स्थापिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ १० पंक्ति २६, पृ० १७ पं० ३०, पृ० २५ पं० १२,
 पृ० ३१ पं० १७, पृ० ४० पं० २४ इत्यादि । ये चास्माभिर्गलिताः पाठाः सम्भावितान्ते []
 एतादृक्चतुरस्रकोष्ठकान्तः परिपूरिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ ३ पंक्ति ९, पृ० १५ पं० ६, पृ० २८ पं०
 ५, पृ० ४९ पं० २६ इत्यादि ।

टीकाकृताऽस्याभिर्वा निर्दिष्टानामवतरणानां स्थानदर्शकाः सङ्केताः ।

आच० श्रु० अ० उ०
आव० हारि० वृत्तौ
आव० नि० गा० }
आव० निर्यु० गा० }
उ० सू०
उत्त० अ० गा०
ओषनि० गा०
कल्पबृहद्भाष्य
गा०
चूर्णि
जीत० भा० गा०
तत्त्वार्थ०
दश० अ० उ० गा०
दश० अ० गा० }
दशवै० अ० गा० }
दश० चू० गा०
देवेन्द्र० गा०
पञ्चव० गा०
प्रज्ञा० पद
प्रशम० आ०
मल०
महानि० अ०
विशे० गा०
विशेषचूर्णि
व्य० भा० पी० गा०
व्यव० उ० भा० गा०

आचाराङ्गसूत्र श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश
आवश्यक-हारिभट्टीय-वृत्तौ
आवश्यकनिर्युक्ति गाथा
उद्देश सूत्र
उत्तराध्ययनसूत्र अध्ययन गाथा
ओषनिर्युक्ति गाथा
बृहत्कल्पबृहद्भाष्य
गाथा
बृहत्कल्पचूर्णि
जीतकल्प भाष्य गाथा
तत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि
दशवैकालिकसूत्र अध्ययन उद्देश गाथा
दशवैकालिकसूत्र अध्ययन गाथा
दशवैकालिकसूत्र चूलिका गाथा
देवेन्द्र-नरकेन्द्रप्रकरणगत देवेन्द्रप्रकरण गाथा
पञ्चवस्तुक गाथा
प्रज्ञापनोपाङ्ग सटीक पद
प्रशमरति आर्या
मलयगिरीया टीका
महानिशीथसूत्र अध्ययन
विशेषावश्यक गाथा
बृहत्कल्पविशेषचूर्णि
व्यवहारसूत्र भाष्य पीठिका गाथा
व्यवहारसूत्र उद्देश भाष्य गाथा

श० उ०

श्रु० अ० उ०

सि० }

सिद्ध० }

हैमाने० द्विस्व०

शतक उद्देश

श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश

सिद्धहेमशब्दानुशासन

हैमानेकार्यसङ्ग्रह द्विस्वरकाण्ड

यत्र टीकाकृद्भिर्ग्रन्थाभिधानादिकं निर्दिष्टं स्यात् तत्रास्माभिरुल्लिखितं श्रुतस्कन्ध-अध्ययन-उद्देश-गाथादिकं स्थानं तत्तद्वन्धसत्कं ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ १५ पं० ९ इत्यादि । यत्र च तत्रोल्लिखितं भवेत् तत्र सूचित-मुद्देशादिकं स्थानमेतन्मुद्यमाणवृहत्कल्पग्रन्थसत्कमेव ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ २ पंक्ति २-३-४, पृ० ५ पं० ३, पृ० ८ पं० २७, पृ० ११ पं० २७, पृ० ६७ पं० १२ इत्यादि ।

प्रमाणत्वेनोद्धृतानां प्रमाणानां स्थानदर्शक- ग्रन्थानां प्रतिकृतयः ।

अनुयोगद्वारसूत्र चूर्णी—

अनुयोगद्वारसूत्र सटीक—

आचाराङ्गसूत्र सटीक—

आवश्यकसूत्र चूर्णी—

आवश्यकसूत्र सटीक
(श्रीमलयगिरिकृत टीका) }—

आवश्यकसूत्र सटीक
(आचार्य श्रीहरिभद्रकृत टीका) }—

आवश्यक निर्युक्ति—

ओघनिर्युक्ति सटीक—

कल्पचूर्णी—

कल्पबृहद्भाष्य—

कल्पविशेषचूर्णी—

कल्प-व्यवहार-निशीथसूत्राणि—

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।

शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड ।

आगमोदय समिति ।

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।

आगमोदय समिति ।

आगमोदय समिति ।

आगमोदय समिति प्रकाशित हारिभद्रीय टीकागत ।

आगमोदय समिति

हस्तलिखित ।

”

”

जैनसाहित्यसंशोधक समिति ।

जीवाजीवाभिगमसूत्र सटीक—

दशवैकालिक निर्युक्ति टीका सह—

दशश्रुतस्कन्ध अष्टमाध्ययन }
(कल्पसूत्र) —

देवेन्द्रनरकेन्द्र प्रकरण सटीक—

नन्दीसूत्र सटीक }
(मल्लवगिरिकृत टीका) —

निशीथचूर्णि—

प्रज्ञापनोपाङ्ग सटीक—

भगवतीसूत्र सटीक—

महानिशीथसूत्र—

राजप्रश्नीय सटीक—

विपाकसूत्र सटीक—

विशेषणवती—

विशेषावश्यक सटीक—

व्यवहारसूत्रनिर्युक्ति भाष्य टीका—

सिद्धमाभृत सटीक—

सिद्धान्तविचार—

सूत्रकृताङ्ग सटीक—

स्थानाङ्गसूत्र सटीक—

आगमोदय समिति ।

शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड ।

शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड ।

श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर ।

आगमोदय समिति ।

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

रतलाम श्रीकृष्णदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।

श्रीयशोविजय जैन पाठशाला बनारस ।

श्रीमाधेकमुनिजी सम्पादित ।

श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर ।

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

॥ अर्हम् ॥

प्राસંગિક निवेदन ।

ग्रन्थप्रकाशन—प्रस्तुत अतिमान्य छेदसूत्रना एटले के निर्युक्ति लघुभाष्य अने वृत्तिसहित बृहत्कल्पसूत्रना सम्पादनने लगतुं कार्य विक्रम संवत् १९८४ मां पूज्यपाद शान्त महात्मा प्रज्ञांश श्री १००८ श्री हर्षमुनिजी महाराजना ज्ञानप्रिय साहित्यरसिक शिष्य महाराज श्रीमाणेकमुनिजीए आरंभ्युं हतुं । परन्तु केटलां एक कारणोने लीधे अमे तेओश्रीने प्रस्तुत ग्रन्थरत्नना सम्पादननुं काम अटकाववा कहुं । छेवटे तेओश्रीए अमारी सूचनाने मान्य राखी लगभग एक हजार श्लोक जेटला छपायेला भागने जतो करी तेनुं सम्पादन बन्ध कर्युं अने ते पछी अमे तरत ज एना सम्पादनने लगता कामनी शरुआत करी । आजे अमे ए छेदशास्त्रना पीठिकारूप प्रथम विभागने विद्वानोना करकमळमां समर्पण करवा भाग्यशाली थया छीए अने क्रमे क्रमे बीजा भागो पण समर्पण करीशुं ए मुनिवर श्रीयुत माणेकमुनिजीना उत्साहपूर्ण साहसने ज आभारी छे । अने ए ज कारणथी अमे अमारा “प्रासङ्गिक निवेदन”ना आरम्भमां धन्यवादप्रदानपूर्वक तेमना नामनुं स्मरण करीए छीए ।

बृहत्कल्पनुं प्रकाशन अने जैनसमाजनी मान्यता—जैन छेदग्रन्थो प्रकाशमां आवे ए सामे केटलाक आगेवान मनाता जैन मुनिओनो अने तेमना अवाजनो पडघो पाडनार केटलाक गृहस्थोनो सख्त विरोध छे । ए विरोधमाटे तेमनी पासे कारणो मागवामां आवे त्यारे तेओ एम जणावे छे के—“छेदसूत्रोमां साधुओना अंगत आचार अने प्रायश्चित्तने लगती केटलीये एवी गुप्त तेम ज गंभीर बाबतो चर्चायेल छे, जेना आशयने बराबर न समजवाने लीधे भद्रिक जीवो धर्मथी पराश्रुख थई जाय, तेम ज खास करी आज कालना नास्तिको एना उंधा अर्थ करी जैन साधुसंस्थाने उतारी पाडवा बल करे अने धर्मने वगोवे” । आ दलीलने अमे थोडी बारने माटे प्रामाणिक तेम ज वजुददार मानी लईए; तेम छतां आजे आ जातनी दलीलो आपनाराओमांना केटलाक मुनिमहाशयो छेदसूत्रोमां आवती अत्यन्त आपवादिक बाबतोना,—के जेनो उपयोग विशिष्ट द्रव्य क्षेत्र काळ भावमां तेम ज खास व्यक्तिमाटे अने ते पण कचित ज करवानो होय छे तेनो,—दरेक ठेकाणे एकसरखी रीते उपयोग करवामाटे जनता आगळ हिमायत करी छेदसूत्रकार मान्य स्थविर आचार्यवरोनी दीर्घदर्शिता अने प्रामाणि-कताना मूळमां भयङ्कर कुठाराघात करे छे, तेम ज जे दोषोनो आरोप पोते पोतानी कल्प-नाथी मानी लीधेल नास्तिको उपर करे छे तेनाथी पण भयङ्कर रीते छेदसूत्रोमांनी गम्भीर बातोने पोते समजवा छतां आंखमीचामणां करी जेम आवे तेम कही नाखबानी धृष्टता

હોઈ શકે ? એમને માથે જૈનસંઘને લગતી કેવી જાતની અને કેટલી જવાબદારીઓ રહેલી છે ? અયોગ્યને પદવીઓનાં મેટળાં કરનારને કેવા અપરાધી માનવામાં આવ્યા છે ? પ્રસંગ પડતાં નાલાયક ઠરેલા પદવીધરોની પદવીઓને કેવી રીતે છીનવી લેવામાં આવી છે ? એ પદવીધરોએ પોતાની સમકક્ષાના હિતર પદવીધરો સાથે કેવા ગૌરવથી અને કેવી મર્યાદાથી રહેવું જોઈએ ? પોતાના હાથ નીચે રહેતા મિશ્રુ-મિશ્રુણીસંઘનું પાલન શી રીતે કરવું જોઈએ ? તેમના પ્રત્યે એ પદવીધરોની શી શી જવાબદારીઓ રહેલી છે ? મિશ્રુ-મિશ્રુણીસંઘે પોતાના ગુરુ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિ તેમ જ મિશ્રુ-મિશ્રુણી સાથે ગૃહસ્થવર્ગસાથે અને ગચ્છાન્તરીય આચાર્યોદિ અને મિશ્રુ-મિશ્રુણીસમુદાય સાથે કેવી સમ્યક્તાથી રહેવું જોઈએ ? ઉપસંપત્ત સ્વીકારનાર અર્થાત્ જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ અથવા વૃદ્ધિમાટે ગચ્છાન્તરમાં જનાર મિશ્રુએ જે આચાર્યની પાસે ઉપસંપદા સ્વીકારી હોય તે આચાર્ય અને તેમના પરિવારના મિશ્રુસમુદાય સાથે કેવો વર્તાવ રાખવો જોઈએ ? તેમ જ એ આચાર્યોદિ પોતાની પાસે ઉપસંપદા સ્વીકારનાર મિશ્રુ પ્રત્યે કેવી ઉદાર નીતિ રાખવી જોઈએ. અને તેમને કેવી રીતે દાવમાં રાખવા જોઈએ ? પરસ્પરની મર્યાદા નહિ જાઝવનારને તેમ જ અપરાધ કરનારને કેવા કડક ઢંડોથી—પ્રાયશ્ચિત્તોથી ઢંડવામાં આવે છે ? પાંચ મહાવ્રતો અને અષ્ટ પ્રવચનમાતા એટલે કે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પાલન માટે જે ક્ષીણવટથી ઝુઘાપોહ કરવામાં આવ્યો છે એ જોતાં એનું પાલન કેટલું દુષ્કર છે ? તેમ જ એના પાલનમાટે યત્ન કરનારે વાળી અને વર્તન કેટલાં વિશદ રીતે કેઝવવાં જોઈએ ? જૈન મિશ્રુઓની મિશ્રુચર્યા—ગૌચરી, વસ્ત્ર, પાત્ર, નિવાસસ્થાન, સ્થંડિલભૂમી વગેરે કેવાં શુદ્ધ હોવાં જોઈએ ? એ મિશ્રુઓનો વિહાર વિહારભૂમી કેવાં હોવાં જોઈએ ? વિહાર કરવા અગાઉ વિહારયોગ્ય તેમ જ માસકલ્પયોગ્ય અર્થાત્ મહિના સુધી રહેવા લાયક ક્ષેત્રોની પ્રતિલેખના—તપાસ કોણ અને કેવી રીતે કરે ? મિશ્રુઓની દિનચર્યા અને જીવનચર્યા શી શી છે ?” इत्यादि संख्याबंध बाबतोनो कोईने ख्याल सरखो य नथी होतो । आ सिवाय छेदशास्त्रोमां एवा अगणित शास्त्रीय विषयो भरचक भर्या पड्या छे जे बीजां शास्त्रोमां भाग्ये ज जडे अथवा न पण जडे ।

અત્યારનો જૈન મિશ્રુસમુદાય ગમે તેમ માને પણ જૈન આગમોના ડંડા જ્ઞાન સાથે છેદસૂત્રોનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય સાચું સાધુજીવન મેઝવી કે કેઝવી શકાશે નહિ એ

૧ વૃદ્ધો ગણદરસદ્દો, ગોયમમાઈહિં ધીરપુરિસેહિં ।

તં ઠવહ જો અપત્તે, જાણંતો સો મહાપાવો ॥

શ્રીગૌતમસ્વામી આદિ જેવા ધીર પુરુષોએ “ગણધર” (ગણી આચાર્ય સૂરિ આદિશબ્દો “ગણધર” શબ્દના પર્યાય અર્થાત્ સમાનાર્થક શબ્દો છે) શબ્દને ધારણ કર્યો છે તેને જાણવા છતાં અયોગ્યમાં સ્થાપે અર્થાત્ અયોગ્ય ધિષ્ણોને આચાર્યપદ આદિ આપે તો તે અયોગ્યને પદવી આપનાર મહાપાપી છે ॥

(નોંધ—યોગ્ય અયોગ્યની તપાસ કર્યા સિવાય આચાર્યપદવીની લઘાણી કરનાર આચાર્યો અને છેનાર શ્રમણો આ ગાથાના અર્થનો વિચાર કરે । એ પદવીઓ સાથે વિશાલ જ્ઞાન અને વિશિષ્ટ ચારિત્ર્ય હશે તો જ એ સ્વપરના કન્યાણ માટે થશે. નહિ તો એ પદવીનો માર કલ્પનાતીત છે ।)

વાત ક્યારે પળ મૂલાવી ન જોઈએ । આજની પરિસ્થિતિમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાય પ્રવર્તક આદિ પૂજ્ય પદવીઓનો મોમો જનતાના અંતરમાંથી મૂસાતો જાય છે એનું કારણ જો બરાબર વિચારવામાં આવે તો જણાશે કે—જ્યારથી જૈન મિશ્રસંઘમાંથી શાસ્ત્રનું આલોચન ઓછું થયું છે અને પોતા ઉપરની જવાબદારી વિસરી લોકપૂજાનો વ્યામોહ ઉત્પન્ન થયો છે એટલું જ નહિ પણ આશુ ય જીવન આન્તર અને બાહ્ય કલહથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું છે ત્યારથી જ એ પ્રાતઃસ્મરણીય પદો ગૌરવહીન અને અનાદરણીય થઈ ગયાં છે । અત્યારે જો સૌએ પોત-પોતાની જોખમદારી સમજે અને તે પ્રમાણે વર્તે તો જૈન મિશ્રસંઘમાં અને જૈન શ્રાવકસંઘમાં જે મીષણ આન્તર અને બાહ્ય કલહનો દાવાનલ સઠગી રહ્યો છે તે સહેજે શમી જાય ।

જગત તરફ નજર કરીશું તો જણાશે કે—તેના તેના દરજ્જા પ્રમાણે ધારાશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં કાચો જણાતો ન્યાયાધીશ બેરિસ્ટર કે વકીલ હોય અથવા કોઈ નાનામાં નાનો પોલીસ જેવો અમલદાર હોય તો તેને કોઈ પણ લાયક પ્રજા નભાવી લે નહિ; તો જૈન ધારાશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી રહિત જૈન આચાર્યથી લઈને યાવત્ મિશ્ર સુધીના શ્રમણસમુદાયને જૈન પ્રજા આજે શી રીતે નભાવી શકે ? । અત્યારે જૈન મુનિઓ ગમે તેવી મોટી વાતો કરે અને ગમે તેવા બચાવો કરે પણ આજે એ વાત ખુલ્લી છે કે—જૈન મિશ્રગણમાંથી જ્ઞાનનો વારસો મોટા પાયા ઉપર ઘસાતો જાય છે—ઘસાઈ ગયો છે, અને તે સાથે એમની મહત્ત્વભરી ક્રિયાઓ નિર્જીવપ્રાય થઈ ગઈ છે । પરિણામે રાત દિવસ ક્રિયાકાંડોને કરવા છતાં એ ક્રિયાકાંડો વિશુદ્ધ બનતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ એ પવિત્ર ક્રિયાઓ દ્વારા જીવનમાં સરસતા સરલતા અને શુદ્ધિ આવવાને બદલે રોજ ને રોજ નીરસતા કૃત્રિમતા અને રૂઝતા જ વધતાં નજરે પડે છે । અને એને છુપાવવા માટે અનેક કષાયભાવનાભરી અસત્ પ્રવૃત્તિઓ તરફ નજર દોડાવવી પડે છે—દોડાવી પણ રહ્યા છે । શ્રમણગણની આવી વિષમ પરિસ્થિતિને લીધે મોટે ભાગે રાત દિવસ ક્રિયાકાંડ કરનાર ગૃહસ્થવર્ગની દશા પણ અતિશોચનીય થઈ રહી છે અને થતી જાય છે । અંદરથી જીવન જુદું અને બહારથી જુઓ તો જુદું જ । કેવલ રૂઝ ક્રિયાકાંડો દ્વારા જીવન ઉન્નતિ તરફ ધપવાને બદલે અવનતિ તરફ જ ઘસડાવાનું એમાં શંકા જ નથી । રાતદિવસ પવિત્ર ક્રિયાકાંડો કરવા છતાં જો આંતર જીવન સડેલું જ રહે યા જીવનમાં હાથીના દાંતની જેમ દ્વિવિધતા ચાલુ રહે તો એ ક્રિયાઓ કરવામાં કશી જ સાર્થકતા નથી એ કહેવાની આવશ્યકતા ન હોય । અહીં જે કાંઈ લખવામાં આવ્યું છે એ જૈન મિશ્રસંસ્થાને કે જૈન ગૃહસ્થવર્ગને ઉતારી પાડવા માટે લખવામાં આવ્યું છે એમ કોઈ પણ મહાનુભાવ ન માની લે । કારણ કે આ “પ્રાસન્ગિક નિવેદન”નો લેખક એ જૈનમિશ્રસંસ્થા પૈકીનો જ એક છે; એટલે ઉપરોક્ત આક્ષેપમાંથી આ લેખક સર્વથા બચી શકે છે એમ નથી । આ લખવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એક જ છે કે—જૈન મિશ્રસંઘ અને શ્રાવકસંઘ પોતાના જીવનમાંની દ્વિવિધતાને મટાડી જૈનસંઘ અને જૈનધર્મને ઉજ્જ્વલ બનાવે ।

જૈન મિશ્રસંઘ જો હજુ ય ચેતવું હોય તો બરાબર સાવધાન થઈ વિચાર કરે । નહિ તો જેમ દુનિઆમરના ધર્મગુરુઓની મહત્તા જ્ઞાંત્રી થઈ ગઈ છે એ જ સ્થિતિ આવતી કાલે ત્યાગમાર્ગની ઉપાસનાનો દાવો કરનાર જૈન શ્રમણગણની ન આવે એ વાતને ધ્યાનમાં લઈ હર હમ્મેશ વધારે ને વધારે જ્ઞાંત્રી પડતી જતી થોડી ઘણી રહી સહી પોતાની મહત્તાને સાવધાન થઈ ટકાવી રાખે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે ।

અસ્તુ, પ્રસ્તુત બૃહત્કલ્પસૂત્ર જેવા સર્વમાન્ય ગ્રન્થોનું પ્રકાશન ન થવાને કારણે અત્યારના કેટલા ય જિજ્ઞાસુ વિદ્વાન જૈન મુનિઓ એના અધ્યયન વાચન આદિથી વંચિત રહે છે, તેમ જ “તેમના પોતાના ધાર્મિક આચારો અને રીત-રિવાજો શા શા છે ? શા કારણથી તે ઉત્પન્ન થયા છે અથવા યોજાયા છે ? કઈ કઈ દૃષ્ટિએ એ મહત્ત્વના છે ? એક કાળે સાધુજીવનના નિયમો કેટલા કડક હતા ? આજે એ નિયમો કેટલા વિકૃત અને શિથિલ થઈ ગયા છે તેમ જ પરિવર્તન પામી ગયા છે ? દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ બદલાતાં દીર્ઘદર્શી વિજ્ઞ આચાર્યોએ સાધુજીવનના તેમ જ સામાન્ય ધાર્મિક નિયમોમાં કેવું કેવું પરિવર્તન કર્યું છે ?” इत्यादि અનેક વાતોથી તેઓ અજાણ જ રહી જાય છે । અને છેવટે જૈન મિશ્રુઓના જીવનમાં સામાન્ય રીતે નિરંતર ઉપયોગી ધાર્મિક રીત-રિવાજોની પરિપાટી અને પરમ્પરા વીસરાતી જાય છે । આ મુખ્ય દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને અમે બૃહત્કલ્પસૂત્ર જેવા માન્ય ગ્રન્થના સમ્પાદન અને પ્રકાશનને અતિ આવકારદાયક માનીએ છીએ ।

આ સિવાય કેટલાક મહાનુભાવો છેદસૂત્રમાં આવતી ગંભીર આપવાદિક વાતોને જેમ ફાવે તેમ લોકો સમક્ષ ગબડાવે રાખે ત્યારે કોઈના ય પાસે એ જાણવાનું સાધન નથી હોતું કે—આ વાત કયા મહત્ત્વના પ્રસંગને લગતી છે ? અને તેનો જે રીતે ઉપયોગ કરવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે એ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ? ।

આ ઠેકાણે અમે એક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરવાનું કોઈ પણ રીતે વિસરી શકતા નથી । શ્રીમાન આનન્દસાગરજી જેવા કહેવાતા બહુશ્રુતે અમદાવાદમાં વ્યાખ્યાનના વ્યાસપીઠ ઉપર વિરાજી લોકો સમક્ષ ઘોષણા કરી હતી કે—“અમે તો કામ પડે તો દીક્ષા આપેલ શિષ્યોને સાધ્વીનો વેષ પહેરાવી સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં પણ સંતાડી શકીએ છીએ” । આ શબ્દો તેઓશ્રીએ ગમે તે રૂપમાં ઉચ્ચાર્યા હોય પણ જનતાના કહેવા પ્રમાણે ઉપર જણાવેલ આશયના જ તે શબ્દો હતા । આ વાત યોદ્ધા માનવાને કશું જ કારણ નથી । કારણ કે—આ માટે તે વ્યવસ્થા જાહેર પેપરોમાં તેમ જ સાગરજીના કહેવાતા ભક્ત લોકોમાં પણ ખૂબ ચક્રચાર જામી હતી । શ્રીમાન સાગરજીએ જણાવેલ વાત કેવી વ્યક્તિને અને કયા પ્રસંગને લગતી છે એનો ખુલાસો હજુ સુધી કોઈએ કર્યો નથી । જો તે સમયે જે ગ્રન્થમાં ઉપરોક્ત વાત આવે છે એ ગ્રન્થ પ્રકાશિત થયેલ હોત તો જરૂર કોઈ ને કોઈ મહાશય એ વાત ઉપર જાહેર પ્રકાશ નાખ્યા સિવાય ન રહેત । અસ્તુ, સાગરજીએ જે

વાત જણાવી છે તે પાઠ પ્રસ્તુત વૃહત્કલ્પસૂત્રના ત્રીજા સ્કંધમાં આવે છે જેનો ગૂજરાતી અનુવાદ અમે સૌની જાણ સ્વાતર અહીં આપીએ છીએ—

“હવે શિષ્યને સંતાડયો—એ દ્વારનું વર્ણન કરે છે—

કોઈ રાજાના ત્રણ કુમારોએ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી । તેમના દીક્ષા લીધા બાદ કેટલેક કાળે રાજા મરણ પામ્યો । તે પછી અમાત્ય આદિએ એકઠા મઠી વિદ્યમાન રાજકુમારોમાં સ્વૂં તપાસ કરી પણ તેમાંથી રાજ-લક્ષણયુક્ત ગાદીને લાયક કોઈ કુમાર મળ્યો નહિ । આ તકનો લાભ લઈ જૈનદર્શનવિરોધી બૌદ્ધમિશ્રુ આદિમાંથી કોઈએ અમાત્યને કહ્યું કે—જે જૈન સાધુઓ પાસે તમારા રાજાના કુમારોએ દીક્ષા લીધી છે તે સાધુઓ વિહાર કરતા અહીં આવેલા છે અને ઉચ્ચાનમાં રહ્યા છે (તેમાંથી જે રાજ્યાસનને યોગ્ય હોય તેને ઉપાડી લાવો અને રાજગાદીને શોભાવો) । આ સાંભળી અમાત્ય આદિએ તપાસ કરાવી અને છત્ર ચામર સ્વઙ્ગ આદિ રાજયોગ્ય વસ્તુઓ લઈ સાધુઓ પાસે આવ્યા ॥

બૌદ્ધ આદિ મિશ્રુઓ શા માટે ઉપર પ્રમાણે અમાત્યાદિને કહે ? એ કહે છે—આ રાજપુત્રો દીક્ષિત થવાને લીધે જૈન શ્રમણોની લોકોમાં ઘણી જ કીર્તિ ગવાય છે કે—‘અહો ! આ શ્રમણોનો જ ધર્મ દીપતો છે જ્યાં આવા મહાપુરુષો દીક્ષા લે છે’ ભાવીમાં આ લોકોની શિષ્યસંતતિ અવ્યવચ્છિન્નપણે ચાલતી રહેશે, ધનવાન શેઠીઆ આદિ લોકો પણ આ રાજકુમારના પ્રભાવથી આ શ્રમણોની પૂજા કરે છે, ‘રાજપુત્રે અહીં દીક્ષા લીધી છે’ એમ ધારી અનેક શેઠ શાહુકાર આદિ અને તેમના પુત્રો અહીં દીક્ષા લે છે એથી આ શ્રમણોના ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેમને વિપુલ આહાર વસ્ત્ર પાત્ર આદિની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે, જો રાજકુમાર દીક્ષા સૂકી દે તો આ શ્રમણોની કીર્તિ આદિ કશું ય ન થાય । આ જાતના ઇરાદાથી તે બૌદ્ધ આદિ મિશ્રુઓ અમાત્ય-મંત્રી આદિને ઉપરની વાત કહે ॥

હવે તે દીક્ષા લીધેલ રાજપુત્રો વઝાત્કારે દીક્ષા છોડાવવાને આવતા મંત્રી આદિને સાંભળી શું કરે ? એ કહેવામાં આવે છે—

પહેલો રાજકુમાર રાજઋદ્ધિને પ્રાપ્ત થતી સાંભળી પરીસહથી કંટાળી આચાર્ય પાસે આવી પૂછે કે—‘ભગવન્ ! હું પ્રવ્રજ્યા પાઠવાને અશક્ત છું’ ત્યારે આચાર્ય તેને ઉપદેશ આપે (અને છેવટે ન સમજે ત્યારે કહે) કે—સૌમ્ય ! સમ્યક્ત્વનું પાલન કરજે અને મનુષ્ય જન્મને અતિદુર્લભ જાણી સંઘ અને ચૈત્યોની ભક્તિ રક્ષા આદિ કરજે અર્થાત્ ઓછામાં ઓછું સમ્યક્ત્વધર્મથી પરાઙ્મુખ ન થતો ॥

બીજો કુમાર—‘અમાલ્ય આદિ મને શું કરવાના છે ? મેં કપડા ઉપર લાગેલ તળાવલાની જેમ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે, રાજ્ય આદિ બૈભવો નરકાદિ દુર્ગતિના કારણ છે અને સંધ્યારંગ સમાન ચંચળ છે, માટે આવા દુઃસ્વદાયી ચંચળ બૈભવો ઉપર કોણ આસક્ત થાય ?’ આ પ્રમાણે કહી ધીરતાથી જાહેર રીતે બેસી ઉપસર્ગોને સહન કરવા પૂર્વક સંયમનું દૃઢતાથી પાલન કરે ॥

ત્રીજો રાજકુમાર શું કરે ? એ કહે છે—ત્રીજો રાજકુમાર કે જે પોતાની ઇચ્છાથી સંયમ પાઠવામાટે દરેક રીતે તૈયાર છે પણ આવી પડતા ઉપસર્ગને અર્થાત્ રાજ્યતરફની મુશ્કેલીઓને સહન કરવા માટે સમર્થ નથી (અને તે રાજકુમારનું રક્ષણ કરવાનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી) તેને આચાર્યે કહ્યું કે—આર્ય ! સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં જઈને સંતાઈ જા । રાજકુમારે કહ્યું—“હું આપના વચનને માન્ય કરું છું, મને કોઈ પણ રીતે આ ઉપસર્ગ-સમુદ્રથી પાર ઉતારો ” । આ પ્રમાણે કહી તે રાજકુમારસાધુ આચાર્યને નમસ્કાર કરી કૃત્રિમ રીતે માંદો થઈ સાધ્વીઓના ઉપાશ્રયમાં દાખલ થાય । જો તેને સંતાડવામાટે મંત્ર તંત્ર આદિ કોઈ બીજો ઇલાજ હોય તો તેને સાધુની જ વસતિમાં રાખવો । જો તેવો કોઈ રસ્તો ન હોય તો તેને સાધ્વીનો વેશ પહેરાવી સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં લઈ જવો । જો તે સાધુને વાઢી મુંછ હોય તો લોચ કરી આંબલીનાં બીજ (કચુકા) વાટી તેના રમથી મોઢા ઉપર લેપ કરવો અને સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં અંધારાવાઝા ભાગમાં તે રાજપુત્રસાધુને રાખવો । ત્યાં તેને રેંચ લાગે તેવું ઔષધ આપવું અને સંધારામાં સુવાડી ફાટેલ તૂટેલ કપડું ઓઢાડવું, તેમ જ ગંધાતી ઔષધી-ઓથી મિશ્ર પાણીનો સેક કરવો । કેટલીક સાધ્વીઓ ચંદન ઘસતી રહે, કેટલીક ઓસડ વાટતી રહે, કેટલીક ચિંતાતુર ચહેરે બેસે અને રાજક-ર્મચારીઓ તપાસ કરવા આવે ત્યારે કહે કે—તમે કોલાહલ ન કરો, અમારાં પ્રવર્તિની બીમાર છે એ તમારા કોલાહલને મહન કરી શકતાં નથી । આ પ્રમાણે સાધ્વીની વસતિમાં સાધ્વીના વેશે તે રાજકુમારમુનિ ઉઠવું બેસવું આદિ કરે ।”

ઉપર ‘પ્રવ્રજિત રાજકુમારને સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં સંતાડવા’ને લગતા પાઠનો જે અનુવાદ આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સૌ કોઈ સહેજે સમજી શકે તેમ છે કે—જે રાજકુમારને પ્રવ્રજ્યા આપવામાં આવી છે તે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ આપવામાં આવી છે, તે રાજકુમારની પ્રવ્રજ્યાને પણ વર્ષો વહી ગયાં છે, રાજકુમારની પ્રવ્રજ્યાને તેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ બીજા તોડાબવા આવે છે તેમાંથી પોતાને બચાવવા માટે તે રાજકુમારસાધુ પોતે આચાર્યને

બીનબે છે, દર્શનાન્તર સાથેની પારસ્પરિક સાઠમારીના જમાનામાં રાજકુમારસાધુના પાછા જવાથી જૈનદર્શનની મહાન્ હાનિ થવાનો સંભવ છે અને તે મહાસુનિને બચાવવાનો બીજો કોઈ માર્ગ રહ્યો નથી—આ જાતની વિષમ પરિસ્થિતિમાં કેવલ ધર્મની રક્ષા સ્વાત્તર ઉપરોક્ત જે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે એમાં એ નિયમ ઘડનાર સૂત્રકારાદિની, વિજ્ઞાનની પરપાર પહોંચેલ વિશિષ્ટ વિજ્ઞાનશક્તિનો આપણને સાક્ષાત્કાર થાય છે; ત્યારે શ્રીમાન્ સાગરજીની ઉપરોક્ત હકીકતને પ્રતિપાદન કરવાની શૈલીમાં અણઘડપણની પરપાર રહેલ જ્ઞાનશક્તિનો (?) પરિચય મળે છે ।

શ્રીમાન્ સાગરજી જે જાતની વ્યક્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપરોક્ત રાજકુમારને લગતી બાબતની હિમાયત કરે છે એ વ્યક્તિઓ તદ્દન સાધારણમાં સાધારણ છે, એમને આપવામાં આવતી દીક્ષાઓ પણ અવિધિથી તેમ જ અહંતાની પરાકાષ્ટામાં ઁચુંબી જઈને આપવામાં આવે છે, દીક્ષા લેનારને કેટલીક વાર તો બઢાત્કારે ગોંધી રાખી એના સમ્બન્ધીઓને મઢવા દેવામાં કે વાતચીત સુઢ્ઢાં કરવા દેવામાં નથી આવતી, તેમ જ નથી એ પ્રવ્રજ્યામાં કે પ્રવ્રજિતને બચાવવામાં સ્વપરકસ્યાણની લેશ પણ આકાંક્ષા કે નથી ધર્મવૃદ્ધિનો ઉદેશ । ઉપરોક્ત રાજકુમારની દીક્ષામાં રાજ્ય તરફનો ઉપદ્રવ અનાવાસે આવી પડ્યો છે જ્યારે અત્યારે જાણી જોઈને અયોગ્ય દીક્ષાના પ્રસંગો ઉભા કરી રાજ્યનો ઉપદ્રવ વહોરી લેવામાં આવે છે । રાજકુમારમાટે જે ઉપાય સૂચવવામાં આવ્યો છે એ વિધર્મીઓ સાથેની પારસ્પરિક સ્પર્ધાના જમાનામાં જૈન ધર્મને જ્ઞાંસંપ લાગવાથી બચાવી લેવા પૂરતો અને તે પણ છેવટનો ફલાજ છે ત્યારે આજે જે જાતના પ્રસન્ગમાટે ઉપરોક્ત બાબત લાગુ પાડવામાં આવે છે એમાં એ વસ્તુનો ગંધ સરસો ય નથી । સાચે જ શ્રીમાન્ સાગરજી જેવા ગીતાર્થ ઉપરોક્ત બાબતને આવી કઢંગી અને અણઘટતી રીતે પ્રતિપાદન કરે ત્યારે આપણને ‘ગીતાને બઢલે ઘેટાને ઉપાડી લાવનાર’ જેવા જ તેઓ શું નથી લાગતા ? । ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય પ્રમાણ જેવાં પ્રમાણોના ઓઠાતઢે આજની ઉઢ્ઢતાઈ ભરી અયોગ્ય દીક્ષાને યોષણ આપવા મથવું એ જૈન શ્રમણસંસ્થાની જૈન આગમોની અને જૈનધર્મની અવજ્ઞા કરવા જેવું તેમ જ એ સૌને જ્ઞાંસંપ લગાડવા જેવું જ છે ।

શ્રીમાન્ સાગરજીએ ઉપરોક્ત રાજકુમારને લગતી વસ્તુને નિર્વિચારપણે ગોઢમાઢ ગોઢારૂપે ગબઢાવીને સ્વરે જ જૈન સાધુઓના આન્તર જીવનમાટે લોકોને શંકાશીલ કરવા સાથે આપણી જૈન સાધ્વીસંસ્થાને કોઈક પ્રસંગે મુરકેલીમાં લાવી મૂકવા જેવી સ્થિતિ ડમી કરી છે । કોઈ વાર કોઈને નસાડવા ભગાડવા જેવો સાચો કે સ્વોટો પ્રસંગ ડમો થાય ત્યારે, સાગરજીએ જાહેર કરેલ ધાર્મિક કાયદાનો આશ્રય લઈ સરકારી અમલદારો સૌ પહેલાં સાધ્વીના ઉપાશ્રયની જ જઢતી લેવા ઘસી આવે ।

શ્રીમાન્ સાગરજી અને તેમના જેવી જ દીક્ષામાટે ઁલછાભરી ઘમાલ કરનાર તેમના ગોઢીઆઓ તરફ નજર કરીએ ત્યારે સ્પષ્ટ જણાય છે કે—તેઓ શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપી,

તેના મનગમતા ઝલટાસૂલટા અર્થ કરી તેને નામે કેવલ પોતાની કપોલકલ્પિત માન્યતાઓનો જ પ્રચાર કરવા કોશીશ કરી રહ્યા છે । खरे જ શાસ્ત્રોમાં જે બાબતો શાસ્ત્રકારોએ મંજૂર રાખી નથી (જેમ કે—દીક્ષા લેનારા સ્ત્રીદ્વામાટે અને અયોગ્ય દીક્ષાનિમિત્તે ઉત્પન્ન થનાર શ્વેદાઓને પહોંચી વળવામાટે ફંડો ઉઘરાવવાં, ગલીચ ગાઢાગાઢી નિંદા તેમ જ અનેક જાતનાં જુઠાણાં ફેલાવનાર સાપ્તાહિક પેપરો હેંડવીલો અને પ્રેસો ચલાવવામાટે ફંડો એકઠાં કરવાં, અનેક જાતની દ્વેષવૃત્તિને પોષનાર સોસાયટી અને સમાજોને નિર્માવવામાટે ફંડો એકત્રિત કરવાં, પોતાની અનેક અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓને જીવતી રાખવામાટે ગામે ગામ સ્થાનગી પગારદારો મોકલી બનાવટી તારો અને સહીઓ મેલવવા સાથે એ પ્રવૃત્તિઓને પોષવામાટે ફંડો ભેગાં કરવાં, સાધુ-સાધ્વીઓને વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપકરણો પૂરાં પાડવામાટે ફંડો એકત્રિત કરવાં इत्यादि) તેનેમાટે આ ધમાલીઆ મુનિવરો શાસ્ત્રો શોધવા નીકળી પડ્યા છે તેને બદલે એ શાસ્ત્રો દ્વારા વાસ્તવિક દીક્ષાધર્મ પ્રગટાવવામાટે તેમ જ અંતરમાં ભરાયલાં શત્રુઓને દૂર કરવામાટે યત્ન કર્યો હોત તો જરૂર તેઓ કાંઈ કરી શક્યા હોત । પણ કદાપ્રહમાં ઢૂવી ગયેલાઓને એ સન્માર્ગ જડે જ શી રીતે ? અને તેમ થાય તો પોતાની અસત્ પ્રવૃત્તિઓને જીવતી રાખી તેના ઉપર ઢાંકપીછોડો પણ શી રીતે કરી શકાય ? ।

આજની આ ઉચ્છૃંશ્વલતાભરી દીક્ષાપ્રવૃત્તિ બાઝક યુવાન આદિને નસાડવાથી જ નથી અટકતી પણ સ્ત્રીઓ અને બાળાઓને સુદ્ધાં નસાડવા સુધીની નિંદા હદે એ પહોંચી ગઈ છે । સ્ત્રીઓ અને બાળાઓને એક ગામથી બીજે ગામ લઈ જવામાટે જે રીતો અલગ્યાર કરવામાં આવે છે અને એમને એક બીજા ગૃહસ્થોના ઘરમાં સંતાડવામાટે જે સંતાકુકડીઓ રમાય છે એનું પરિણામ નજીકના જ ભવિષ્યમાં અત્યંત વીમત્સ અતિ નિંદનીય તેમ જ જૈનશ્રીસંઘને નીચું જોવડાવનારું આવવાનું છે । માટે જૈન સમાજના હિતૈષીઓએ જેમ બને તેમ જલદી આ કોયડાને ઉકેલી એને રોકવા માટે યોગ્ય માર્ગ લેવો જોઈએ । આવી એકાંત નિંદા પ્રવૃત્તિ કરનાર અને તેમાં ભાગ લેનારા खरे જ જૈન સમાજમાં કલંકરૂપ છે ।

છેદસૂત્રના પ્રારંભમાં જ તેના વ્યાખ્યાતા ભાષ્યકાર મહારાજે ‘છેદસૂત્રોના પઠન પાઠનના અધિકારી કોણ ?’ એ માટે સ્વં વિસ્તારથી ઉદાહરણ કર્યો છે ત્યાં જણાવ્યું છે કે—“છેદસૂત્રના પઠનપાઠનનો અધિકારી સ્વાસ કરીને અપરિસ્ત્રાવી પટલે તેમાં આવતી વાતોને ગંભીરપણે પચાવી શકે એવો હોવો જોઈએ” । આમ હોવા છતાં સાગરજી જેવા મનાતા વિદ્વાન્ વ્યાખ્યાનના વ્યાસપીઠ ઉપર વિરાજી ગંભીરતાને એકવાજુએ મૂકી પૂર્વાપર સમ્બન્ધને સમજાવ્યા સિવાય છેદશાસ્ત્રોમાંની વાતોને એક પછી એક જેમ આવે તેમ કહી નાલે એ खरे જ તેમનું છીછરાપણું છે અને શાસ્ત્રકારોની પરિભાષા મુજબ છેદશાસ્ત્રના અધ્યયન-વાચનમાટેનું તેમનું અનધિકારિપણું સૂચવે છે । નહિ તો છેદસૂત્રોમાંની અત્યંત આપવાદિક બાબતોને સપ્રસંગ અથવા તેના આંતરિક આશયનો સુલસો કર્યા સિવાય

લોકોમાં ગૈરસમજ પેદા થવા સાથે માન્ય આચાર્યવરોની પ્રામાણિકતાને ધક્કો પહોંચે એવી બેહુદી રીતે તેમાંનાં કથનોને મરડીને કે ઝલ્લડાવીને તેઓ ન જ કહે ।

ઉપર અમે જે કારણો બતાવી ગયા તે કારણોસર અમારી એ દૃઢ માન્યતા છે કે— પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું સમ્પાદન અને પ્રકાશન અતિ આવશ્યક છે । આ સિવાય ૧ જૈન મિશ્રુ-સંસ્થા, તેની વ્યવસ્થા અને કાયદાઓ ૨ જૈન મિશ્રુસંસ્થાના વ્યવસ્થાપકોની વ્યવસ્થાપકશક્તિ અને તેમની દીર્ઘદર્શિતા ૩ જૈન મિશ્રુસંસ્થાનો ગૌરવમયોંં ઇતિહાસ ૪ જૈન મિશ્રુસંસ્થા ઉપર અથવા જૈનસંઘ ઉપર વૈદિક તાંત્રિક આદિ યુગોની તેમ જ દુષ્કાલ આદિની શી શી અસરો થઈ છે અને તેને લીધે જૈન સંઘના નેતા આચાર્યોંંને શા શા નિયમો ઘડવા પડ્યા છે અને મૌલિક મનાતા બંધારણમાં કેવા કેવા ફેરફારો કરવા પડ્યા છે ? ૫ વૈદિકાદિદર્શન ઉપર જૈનધર્મની શી શી અસર થઈ છે ? ૬ પ્રાચીન કાળમાં જૈન-ધર્મનું ભારતવર્ષમાં શું સ્થાન હતું ? ૭ નાના જથામાં રહેલા જૈનધર્મે દર્શનાન્તર સાથેની મીષણ સાઠમારીના જમાનામાં પોતાનું અસ્મિત્વ કઈ નિપુણતાને આધારે ટકાવી રાખ્યું હતું ? ૮ દર્શનાન્તર સાથે મઢી જઈ તેના નિયમો અને માન્યતાઓને જૈનધર્મે પોતાના દેહમાં કેવી અજબ રીતે સમાવી લીધેલ છે ? એ સર્વનો વિગતવાર ઇતિહાસ ૯ અને સૂત્રકાર નિર્યુક્તિકાર ભાષ્યકાર ચૂર્ણિકાર આદિના જમાનાની તેમ જ તે પહેલાંની જૈન મિશ્રુસંસ્થા અને જૈન સંઘને લગતી અને તે સિવાયની બીજી અનેક મહત્ત્વમરી ઇતિહાસિક વાતો છેદગ્રન્થોમાં ભરી પડી છે—એ વધાયું અન્વેષણ થવામાટે આ ગ્રન્થોનું પ્રકાશન જેટલું જલદી થાય તેટલું જ ગૌરવમયું છે । જૈન શ્રમણસંઘના વિશિષ્ટ ઇતિહાસના અભ્યાસીને માટે આ ગ્રન્થોનું સાંગોપાંગ અધ્યયન અને અવલોકન એકાન્ત અનિવાર્ય છે ।

પ્રસ્તુત “પ્રાસન્ગિક નિવેદન”ને લગતું વક્તવ્ય પૂર્ણ કરવા પહેલાં અમે એટલું જ કહી દઈએ છીએ કે—કોઈ પણ વસ્તુ સદા ય એકસરખી રીતે એકાન્ત લાભદાયક કે એકાન્ત નુકશાનકર્તા હોય છે કે થાય છે એમ માનવાને કશું જ કારણ નથી । પ્રસ્તુત પ્રકાશન જેવાં પ્રકાશનોથી જૈન ધર્મને લગતી તેમ જ ઇતર અનેક મહત્ત્વની વાતો પ્રકાશમાં આવશે એમાં જરા ય શક નથી । તેમ જ જે મુનિવરો છેદગ્રન્થોના સ્વાધ્યાયથી વંચિત છે તેઓ આ પ્રકાશનથી મહાન્ લાભ ઉઠાવશે એ પણ એટલું જ સત્ય છે । માટે કોઈ પણ મહાશયને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રકાશનથી લેશ પણ ગમરાવાને કારણ નથી । અમે તો ઇચ્છીએ છીએ અને જો જ્ઞાનિદૃષ્ટ હશે તો સમગ્ર છેદગ્રન્થસાહિત્યને પ્રકાશમાં મૂકવાનો અમારો દૃઢ સંકલ્પ છે અને તે પાર પાડવા અમે બનતું કરીશું ।

નિવેદક—પુણ્યવિજય.

લિખિત પ્રતિઓનો પરિચય ।

પ્રસ્તુત બૃહત્કલ્પસૂત્રના સંશોધનમાટે એકઠી કરેલ પ્રતિઓનો પરિચય આપવા પહેલાં અમે એના સ્વખંડો-વિભાગો-ને અંગે ટુંકમાં કાંઈક નિવેદન કરીએ છીએ । પ્રસ્તુત સંપૂર્ણ ગ્રન્થની કાગલ ઉપર એક જ વિભાગમાં લખાયેલ કેટલીક પ્રતિઓ મળે છે, તેમ છતાં મોટે ભાગે પાટણ સંભાત લીંબડી જેસલમેર આદિના મંડારોમાંની તાડપત્ર ઉપર લખાયેલ પ્રતિઓ ત્રણ સ્વંદમાં અને કાગલ ઉપર લખાયેલ પ્રતિઓ ચાર સ્વંદમાં લખાયેલ નજરે પડે છે । આ વિભાગો પોથી બાંધવાની અને પુસ્તક બાંધવાની સુગમતા સ્વાતર પ્રતિના લખનાર-લખાવનારાઓ પાડેલા છે, માધ્ય-ચૂર્ણી-ટીકાકારો પાડેલા નથી । જો કે માધ્ય ચૂર્ણી વિશેષચૂર્ણી ટીકા આદિમાં પીઠિકા, પ્રલમ્બપ્રકૃત, માસકલ્પપ્રકૃત આદિ અનેક વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે પણ તે વધા ય ઉપર જણાવ્યું તેમ પોથી બાંધવાની સુગમતા કે ગ્રન્થવાચનની અનુકૂલતા સ્વાતર નહિ પરંતુ તે તે અર્થાધિકાર અથવા વિષયની સમાપ્તિને ધ્યાનમાં રાખીને પાડવામાં આવ્યા છે । અમારા ચાલુ સંપાદનમાં અમે તે તે સ્વખંડો સાથે સંબંધ ન રાખતાં મુદ્રિત ગ્રન્થના કદ અને અર્થાધિકારની સમાપ્તિને લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના વિભાગો પાડીશું; તેમ છતાં સંશોધનમાટે એકઠી કરેલ પ્રતિઓનો પરિચય આપવાની સુગમતા સ્વાતર તેમ જ વિદ્વાન શોધકોની સુગમતા સ્વાતર જે જે ટેકાળે એ સ્વખંડો પૂર્ણ થશે ત્યાં અમે તેનો ઉલ્લેખ કરવા ચૂકીશું નહિ ।

પ્રતિઓ

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના સંશોધનમાટે અમે જુદા જુદા ગામોના મંડારોમાંથી એના પ્રથમ સ્વખંડની બધી મઝી એકંદર બાર પ્રતો મેલવી હતી, પરંતુ તેમાંથી પસંદ કરીને અમે છ પ્રતો જ કાયમ રાખી છે અને બાકીની પ્રતોનો આ છ પ્રતિઓમાં સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી એમને જતી કરવામાં આવી છે । જે પ્રતિઓનો પ્રસ્તુત સંપાદનમાં સંશોધનમાટે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેમનો પરિચય આ નીચે આપવામાં આવે છે—

૧ માં પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટણના ભામાના પાડામાંના વિમલના મંડારની છે । તેનાં પાનાં ૩૦૧ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૪૮ થી ૫૦ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ સાડા અગીઆર ઇંચની છે અને પહોળાઈ સાડા ચાર ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં નીચે પ્રમાણેની લેખકની પુષ્પિકા છે—

“॥ इति श्रीकल्पाध्ययनटीकायां प्रथमखंडं संपूर्णमिति ॥ छ ॥ शुभमस्तु ॥ मांगल्यं शुभहेतवे ॥ सं० १६.....वर्षे महाकार्तिके मासे शुक्लपक्षे त्रयोदशीदिने बृहस्पतिवारेलिखितं.....ग्रंथाग्रं० सहस्र १५००० ॥

૩૦૦ રૂપરિ સહી ॥ ચાદશં પુસ્તકે દક્ષા તાદશં લિખિતં મયા । યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા મમ દોષો ન દીયતે ॥ ૧ ॥.....નગરમધ્યે શાસ્ત્ર લિખિતોયં ॥ શ્રી ॥ ॥”

આ ઉલ્લેખમાં જ્યાં મીઠાં મૂક્યાં છે તે અક્ષરોને પ્રતિના ઉઠાડગીર કોઈ શયતાને ખૂસી નાહ્યા છે । આમાં સંવતના પાછળના બે આંકડાઓ, લઘ્વાવનાર આદિનાં નામો અને જે નગરમાં પ્રતિ લખાઈ તેનું નામ આદિ ખૂસી નાખવામાં આવ્યું છે । સંવતના પ્રારંભના બે આંકડાઓ કાયમ રાખ્યા છે તે જોતાં પ્રતિ સત્તરમી સદીમાં લખાયેલી છે એ વાત સ્પષ્ટ છે । પ્રતિ ભાખાના પાઢાના મંડારની હોવાથી અમે એની માં સંજ્ઞા રાખી છે । આ પ્રતિ અમે મંડારના વહીવટ કર્તા શેઠ ઉત્તમચંદ નાગરદાસ દ્વારા મેઢવી છે ।

૨ ત૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટણના ફોફલીયાવાડાની આગલી સેરીમાં રહેલ તપાગચ્છીય મંડારની છે । આ પ્રતિનાં પાનાં ૨૨૧ છે, પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૭૦ થી ૭૫ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ સવા ત્રેર ઇંચની છે અને પહોળાઈ પાંચ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં તેના લેખનસમય આદિને સૂચવતો કશો ય ઉલ્લેખ નથી, તેમ છતાં પ્રત જોતાં તે સોઢમી સદીમાં લખાઈ હોય તેમ લાગે છે । પ્રતિ તદ્દન સારામાં સારી સ્થિતિમાં છે; માત્ર તેનું છેલ્લું પાનું કોઈ સ્વરાબ શાહીથી લખાયેલ પ્રતિના સંસર્ગને લીધે જીર્ણ જેવું થઈ ગયું છે । પ્રતિ તપાગચ્છીય મંડારની હોવાથી તેની સંજ્ઞા અમે ત૦ રાખી છે । આ પ્રતિનો ઉપયોગ અમે મુદ્રિત પુસ્તકના ૮૧ મા પાનાથી કર્યો છે । આ પ્રતિ અમને મંડારના વહીવટદાર શેઠ મલુકચંદ દોલાચંદ દ્વારા મઢી છે ।

૩ હે૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ અમદાવાદમાંના હેલાના મંડારની છે । આ પ્રતિ બીજી પ્રતિઓની જેમ પ્રથમચંદ્રરૂપ નથી પણ આજ્ઞા ગ્રન્થની સઢંગ લખાયેલ પ્રતિ છે । તેનાં ૬૦૦ પાનાં છે, પાનાની પુઠીદીઠ પંદર પંદર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૭૫ થી ૮૦ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩ ઇંચની છે અને પહોળાઈ ૪ ૥ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં લેખનસમયાદિને લગતો કશો ઉલ્લેખ છે કે નહિ એ અત્યારે કહી શકતા નથી; કારણ કે આ પ્રતિ અમારા પાસે અર્ધી આવી છે । પ્રતિ અનુમાન સોઢમી શતાબ્દીમાં લખાયેલી હોય તેમ લાગે છે અને સારામાં સારી સ્થિતિમાં વિચ્છમાન છે । પ્રતિ હેલાના મંડારની હોવાથી અમે એને હે૦ નામથી ઓઢલાવી છે । આ પ્રતિ અમે મંડારના કારભારી શેઠ મોગીલાલ તારાચન્દ પાસેથી મેઢવી છે ।

૪ મો૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટણના સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયમાં મૂકેલ શેઠ મોંકા મોદીના મંડારની છે । એનાં પાનાં ૨૪૨ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૬ થી ૭૦ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩ ૥ ઇંચની અને પહોળાઈ ૫ ૥ ઇંચની છે । પ્રતિના પહેલા પાનામાં “આચાર્ય વ્યાખ્યાન કરે છે અને તેને સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંપ સાંમઢે છે” એ માવને દર્શાવતું એક સુંદર ચિત્ર છે । ચિત્રમાં ઝલ લીલા ધોઢા અને આસમાની રંગનો ઉપયોગ કરવામાં

આવ્યો છે તેમ છતાં સોનેરી રંગનો ઉપયોગ વધા ય રંગો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યો છે । ચિત્રમાંનો લીલા રંગવાળો ભાગ, તે રંગમાં જંગાલ પડતો હોવાથી, સ્વર્ણ ગયો છે । પ્રતિને છેડે નીચે પ્રમાણેનો ટુંક ઉલ્લેખ છે—

“શ્રીકલ્પપ્રથમસ્કંડપુસ્તકં ॥ છ ॥ ॥ સંવત્ ૧૫૭૩ વર્ષે અષાઢ વદિ ૧૩”

પ્રતિની સ્થિતિ એકંદર સારી ગણાય । પ્રતિ મોદીના મંડારની છે માટે તેની સંજ્ઞા અમે મોં રાખી છે ।

૫ લેં પ્રતિ—આ પ્રતિ પળ ઉપરોક્ત પાટળના સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયમાં રહેલ લેહેરુ વકીલના મંડારમાંની છે । તેનાં પાનાં ૨૦૭ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૧ થી ૭૪ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩ ॥ ઇંચ અને પહોળાઈ ૫ ઇંચ છે । પ્રતિ એક વાજુના બે સૂળેથી ઉંદરે કરડેલી છે તેથી તેના આરંભનાં ૪૦ પાનાં સુધીમાં એક એક બે બે લીટીઓના કેટલાક અક્ષરો સ્વર્ણ ગયા છે । પ્રતિને અંતે આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે—

“શ્રીકલ્પપ્રથમસ્કંડપુસ્તકં ॥ છ ॥ ॥ કલ્યાણમસ્તુ ॥ સં ૧૫૭૮ વર્ષે અશ્વયુજિ શુક્રપંચમ્યાં બુધે લિખિતમિદં વાચ્યમાનં ચિરં નંચાત્ ॥”

પ્રતિની સ્થિતિ જીર્ણ છે । પ્રતિ લેહેરુ વકીલના મંડારની હોવાથી અમે એની સંજ્ઞા લેં રાખી છે ।

ઉપરોક્ત મોંકા મોદીનો અને લેહેરુ વકીલનો એ બન્ને ય મંડારો શ્રીહેમચન્દ્ર જૈન લાઇબ્રેરીની દેખરેખમાં છે । એટલે ઉપરોક્ત બન્ને ય પ્રતિઓ અમે તેના સેક્રેટરી શ્રીયુત લેહેરુભાઈ મોગીલાલ દ્વારા મેળવી છે ।

૬ કાંં પ્રતિ—આ પ્રતિ અમારા પરમ ઉપાસ્ય ગુરુદેવ પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રી ૧૦૮ શ્રીકાંતિવિજયજી મહારાજના વડોદરા નજીક આવેલા છાણીના પુસ્તકસંગ્રહમાંની છે । આ પ્રતિ હેં પ્રતિની પેઠે સંપૂર્ણ ગ્રન્થની છે । આનાં પાનાં ૬૮૬ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સોઠ સોઠ પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૧ થી ૬૯ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૨ ॥ ઇંચની અને પહોળાઈ ૫ ॥ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં નીચે પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે—

“॥ શ્રીગૂર્જરેલાવનિતાવિભૂષણં લક્ષ્મીવિલાસાસ્પદમક્ષિમખિન્દિતમ્ ।

પ્રહ્લાદનશ્રીજિનપાર્શ્વભૂષિતં પ્રહ્લાદનાખ્યં પુરમસ્તિ વિશ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રજાસુ નિશ્ચિલાસ્થોશર્વશોઽસ્તિ તત્ર વિશ્રુતઃ ।

તત્રાસ્તિ શ્રાવકશ્રેણુઃ કોઠારીકુલભૂષણઃ ॥ ૨ ॥

તસ્ય સૂનુરનૂનશ્રીર્યશસ્કરણ ઇત્યભૂત્ ।

માર્યાસીદ્ યમુના તસ્ય શીલૈકચારુભૂષણા ॥ ૩ ॥

પુત્રૌ દ્વૌ સસ્યયોરાયઃ કેશવલાલનામકઃ ।

દ્વિતીયોઽમૃતલાલાખ્યઃ કનિષ્ઠોઽપ્યકનિષ્ઠધીઃ ॥ ૪ ॥

સવૃત્તિકો મુહૂર્તકલ્પઃ છેવઃપ્રન્થઃ સુશોભનઃ ।
 તેનાથ લેક્ષ્યાંચક્રે સ્થપિતુઃ પુણ્યહેતવે ॥ ૫ ॥
 ગચ્છે સ્વચ્છતરે તપોઽભિધગ્ને વિજ્ઞા બમ્બુસ્ત્વિહ
 પ્રસ્થાતા મુખને સદૈવ વિજયાનન્દામિધાઃ સૂરયઃ ।
 શ્રીમન્તો વિજયામિધાઃ કમલયુગ્વાચંચમા નિર્મમા
 વર્તન્તે મુવિ સૂરયઃ સુવિદિતાસ્તેષાં પદે સામ્પ્રતમ્ ॥ ૬ ॥
 વિક્રમસંવત્સરતો નેત્રકાયાઢ્ઢોડુપેષુ વર્ષેષુ ।
 મૂપતિશેરમહમ્મદસ્વાનેત્યાખ્યસ્ય શુભરાજ્યે ॥ ૭ ॥
 તેન મુદા શુચિમાસે વિજયાનન્દાનૂચાનશિષ્યસ્ય ।
 પઠનકૃતે સૂત્રમિદં સમર્પિતં ક્ષાન્તિવિજયસ્ય ॥ ૮ ॥ આર્યાયુગ્મમ્ ॥”

પુષ્પિકા જોતાં જણાય છે કે—પ્રતિ વિક્રમસંવત્ ૧૯૬૨ માં લસ્વાયલી છે, અને તે પાલનપુરનિવાસી ઓસવાલજ્ઞાતીય કોઠારી ચેલુ મહેતાના સુપુત્ર માઈ અમૃતલાલે પોતાના પિતાશ્રીના કલ્યાણનિમિત્તે લસ્વાવીને મળવામાટે શ્રીક્ષાન્તિવિજયજી મહારાજને અર્પણ કરી છે ।

પ્રતિ ઁંચી જાતના કાશ્મીરી કાગલ ઁપર લસ્વાયલી છે, તેમ જ નવી લસ્વાયેલ હોઈ તદન સારામાં સારી સ્થિતિમાં છે । આ પ્રતિ પ્રવર્તક શ્રીક્ષાન્તિવિજયજી મહારાજના જ્ઞાનમંડારની હોવાથી તેની સંજ્ઞા અમે કાં૦ રાસી છે ।

ઁપર જણાવેલ છ ઁ પ્રતિઓ કાગલ ઁપર સુંદરમાં સુંદર લિપિથી લસ્વાયેલ છે । કાં૦ પ્રતિ સિવાયની બધી ઁ પ્રતિઓ ત્રણ સો અને ચાર સો વર્ષ પહેલાની લસ્વાયેલ છે અને તેના વચમાં તાડપત્રની પ્રતિઓની જેમ હોરો પરોવવામાટે સ્વાલી જગા રાસવામાં આવી છે । છ ઁ પ્રતો સૂત્ર નિર્યુક્તિ માખ્ય અને તેની ટીકાસાથેની છે ।

છ પ્રતો પૈકી લે૦ ત૦ અને કાં૦ પ્રતિ જો કે શુદ્ધ તો ન કહી શકાય તો પણ બીજી પ્રતોને મુકાવલે ઁકંદર ટીક ગણાય । મો૦ હે૦ પ્રતિઓ અશુદ્ધ છે પરન્તુ આ બન્ને ઁ પ્રતો કરતાં મા૦ પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે; તેમ છતાં સાથે સાથે ઁ ધ્યાનમાં રાસવું જોઈઁ કે જ્યારે બધી ઁ પ્રતિઓમાં અશુદ્ધ પાઠ હોય તેવે વચ્ચે મા૦ પ્રતિ કેટલીક વાર શુદ્ધમાં શુદ્ધ પાઠ પૂરો પાડે છે ।

પ્રતિઓની પરસ્પર સમાનતા અને વિશેષતા ।

સંશોધનમાં પ્રતિઓનો ઁપયોગ—પ્રસ્તુત પ્રન્થના પ્રથમ સ્કંડના સંશોધન-માટે અમે ઁપર જણાવેલ છ પ્રતો કામમાં લીધી છે । પ્રન્થના આરમ્ભમાં પાઠાન્તરો ઁકંદર ઘણા જ ઁછા અથવા નહિ જેવા આવતા હોવાથી બધી ઁ પ્રતો લગભગ ઁકસરસી લાગી; પરન્તુ પૂજપાદ આચાર્ય શ્રીમલ્લયગિરિ સૂરિકૃત પીઠિકાટીકાના અનુસંધાનરૂપે

તપા આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિચિરન્નિત ટીકાની શરૂઆત મદાં (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૭) ઉપરોક્ત છ એ પ્રતિઓ આશ્ચર્ય પમાડે તેવી રીતે ત્રણ વર્ગમાં વહેંચાઈ ગઈ છે । પહેલો વર્ગ ત૦ અને હે૦ પ્રતિનો, બીજો વર્ગ મો૦ લે૦ અને કાં૦ પ્રતિનો અને ત્રીજો વર્ગ મા૦ પ્રતિનો । આ રીતે ઉપરોક્ત છ પ્રતિઓના ત્રણ વિભાગ પડી ગયા છે ।

પ્રતિઓની સમાનતા અસમાનતા—ત૦ પ્રતિ અને હે૦ પ્રતિ કોઈ આપવાદિક સ્થલ વાદ કરી લઈએ તો સર્વથા સમાનતા ધરાવતી પ્રતો છે । એ જ રીતે મો૦ લે૦ અને કાં૦ એ ત્રણે પ્રતો પરસ્પર સમાનતા ધરાવતી પ્રતો છે તેમ છતાં કાં૦ પ્રતિ મો૦ લે૦ પ્રતિઓ કરતાં કેટલીક વાર જુદું વલણ લે છે પણ તે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં । આનું કારણ અમને એ જણાય છે કે—કાં૦ પ્રતિની નકલ જે પ્રતિ ઉપરથી કરવામાં આવી છે તેમાં તે પ્રતિના વિદ્વાન વાચકે ત૦ પ્રતિને મળતી કોઈ પ્રતિ સાથે સરસાવતાં નજરે પડેલ વધારાના પાઠો કોઈક કોઈક ઠેકાણે ઉમેર્યા છે એ છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૧૧ પંક્તિ ૪, પૃ. ૨૧૨ પં. ૨૪, પૃ. ૨૨૩ પં. ૯, પૃ. ૨૩૩ પં. ૩ इत्यादि । આ ઉમેરાને આપણે વાદ કરી લઈએ તો કાં૦ પ્રતિ મો૦ લે૦ પ્રતિઓને મળતી પ્રતિ ગણી શકાય । મા૦ પ્રતિ બધી યે પ્રતો કરતાં જુદું વલણ ધરાવતી પ્રત હોવા છતાં ત૦ હે૦ પ્રતિ સાથે એનું સામ્ય વધારે છે ।

પ્રતિઓની વિશેષતા અને તેમાં થયેલ પરિવર્તન—મા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિઓમાં મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિઓ કરતાં ઠેકઠેકાણે વધારાના પાઠો આવે છે, એ કરતાં ય વધારે આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે એકલી મા૦ પ્રતિમાં ઢગલે ને પગલે ટીકાના સંદર્ભોના સંદર્ભો જ જુદા જુદા પ્રકારના ગુંથાયેલા આવ્યા કરે છે । આ વધા ય સંદર્ભોને અમે પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પણમાં આવ્યા છે ।

મા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાનું આ મહાન પરિવર્તન સુદ ટીકાકાર મહારાજે કરેલ છે કે તે પછીના કોઈ વિદ્વાન આચાર્યે કર્યું છે એ નિર્ણય કરવા માટેનાં કદાંચ નિશ્ચિત પ્રમાણો અમારા પાસે નથી; તો પણ મા૦ પ્રતિમાં તૂટી ગયેલ અક્ષરો અને પંક્તિઓને સૂચવવામાટે ઠેકઠેકાણે ધ્યાની જગા મૂકવામાં આવી છે એ ઉપરથી ઇતલું સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય છે કે—મા૦ પ્રતિ કોઈ જીર્ણ પ્રાચીન લાઠપત્રીય અથવા કાગળના પુસ્તકાદર્શ ઉપરથી લખાઈ છે । અને તે ઉપરથી એમ કહી શકાય કે—મા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાનું પરિવર્તન એ આધુનિક નથી પણ ટીકાકારના જમાનાના લગભગમાં જ થયેલ છે ।

મા૦ ત૦ હે૦ પ્રતોમાં વધારે પડતા જો પાઠો છે, જે મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિમાં નથી, તેમાંના કેટલાક પાઠો તો એવા છે કે જેના અભાવમાં ટીકાના અર્થનું અનુસંધાન અણ થી જાય નહિ; પરંતુ કેટલાક એવા પાઠો એવા છે કે જેના વિના આપણે જાણી શકીએ ન શકીએ; અર્થાત્ ય પાઠો માટે આપણે એમ સ્વાતંત્રીય માની શકીએ કે એ પાઠો લેક્ષકના પ્રસાદથી જ વધી ગયા છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૩૧ પંક્તિ ૩, પૃ. ૨૪૦ પં. ૫,

પૃ૦ ૨૪૧ પં૦ ૧૩ માં આવા હસ્તચિહ્નના વચમાંના પાઠો અને પૃ૦ ૨૩૫ પં૦ ૧૮, પૃ૦ ૨૩૭ પં૦ ૭ માં આવા ચિહ્નના વચમાંના પાઠો ।

મા૦ ત૦ હે૦ પ્રતોમાં જે વધારાના પાઠો છે તેમ જ એકલી મા૦ પ્રતમાં જે તદન જુદા પ્રકારના અને વધારાના ટીકાસંદર્ભો છે તેમાંના કેટલાક તો ચૂર્ણિ અને વિશેષચૂર્ણિને અનુસરતા છે, જે અમે તુલના માટે તે તે સ્થળે ટિપ્પણમાં આપ્યા છે । જુઓ પૃ૦ ૧૯૩ ટિ૦ ૧, પૃ૦ ૨૦૦ ટિ૦ ૬, પૃ૦ ૨૦૮ ટિ૦ ૮, પૃ૦ ૨૨૩ ટિ૦ ૩-૬, પૃ૦ ૨૨૮ ટિ૦ ૨, પૃ૦ ૨૩૧ ટિ૦ ૨-૮, પૃ૦ ૨૩૫ ટિ૦ ૬, પૃ૦ ૨૪૫ ટિ૦ ૧, પૃ૦ ૨૪૬ ટિ૦ ૩, પૃ૦ ૨૯૫ ટિ૦ ૨, પૃ૦ ૩૦૬ ટિ૦ ૧-૨, પૃ૦ ૩૧૩ ટિ૦ ૨ इत्यादि । વિશેષચૂર્ણિની પ્રતિ માટે અમે ઘણે જ સ્થળે તપાસ કરી તેમ છતાં તેની માત્ર એક બે પ્રતિઓ જ અમે મેઢવી શક્યા છીએ અને તે પળ આરમ્ભથી નહિ પરંતુ પીઠિકા અને પ્રલમ્બપ્રકૃત સમાપ્ત થયા પછીનો ભાગ એટલે કે પ્રથમ ઉદ્દેશનાં પાંચ સૂત્ર સમાપ્ત થયા બાદ માસકલ્પપ્રકૃત શરૂ થાય છે ત્યાંથી છે । આ કારણથી પીઠિકાવિભાગમાં તુલના માટે અમે તેના પાઠો આપી શક્યા નથી, પળ માસકલ્પપ્રકૃતથી અમે તે પાઠો લાંબા કર્યા છે જેને લાંબાકો આ પ્રમ્થના બીજા વિભાગમાં જોઈ શકશે ।

ઉપર અમે સંશોધન માટે એકત્રિત કરેલ પ્રતોની સમાનતા આદિ વિષે જે કાંઈ લખ્યું છે તે મોટા ભાગે આવતા પાઠાન્તરોને ધ્યાનમાં રાખીને લખ્યું છે; નહિ તો એક બીજા વર્ગની પ્રતો એક બીજા વર્ગની પ્રતો સાથે ઘણી વાર અનિયમિત રીતે સેઢમેઢ થઈ જાય છે અને જુદી પળ પડી જાય છે । તેથી કેટલીક વાર અમુક પાઠ મા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય અને કેટલીક વાર ત૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર મા૦ ત૦ પ્રતિમાં હોય અને કેટલીક વાર વઢી મા૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય જ્યારે કેટલીક વાર મા૦ કાં૦ પ્રતિમાં જ હોય એમ બને છે । આ જ રીતે કેટલીક વાર અમુક પાઠ મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર મા૦ મો૦ લે૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર મો૦ લે૦ માં જ હોય એમ પળ બને છે । ઘણી વાર એમ પળ બને છે કે—અમુક પાઠ મા૦ સિવાયની વધી એ પ્રતિઓમાં એક સરખો હોય અને માત્ર મા૦ પ્રતિ જ જુદી પડી જાય છે । જ્યારે આ સમાન વર્ગની પ્રતો આપસ આપસમાં જુદાઈ ધારણ કરે છે ત્યારે જુદાઈ ધારણ કરનાર પ્રતો સિવાયની શેષ પ્રતો મોટે ભાગે બીજા વર્ગની પ્રતો સાથે સરસાઈ ધરાવતી થઈ જાય છે । આ વધુ જ અમે ટિપ્પણમાં આપેલ પાઠાન્તરો જોવાથી સહેજે સમજી શકાય તેમ છે ।

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં ઢગલે ને પગલે જે પાઠાન્તરો, ફેરફારલાઢા પાઠો અને વધારાના ટીકાસંદર્ભો આવતા રહ્યા છે એ ઉપરથી અમે એમ માનીએ છીએ કે પ્રસ્તુત ગ્રન્થની ટીકા રચાયા પછી તેમાં વિદ્વાનોએ ઘણો જ હસ્તક્ષેપ કર્યો છે । આ હસ્તક્ષેપ યોગ્ય ગણાય કે અયોગ્ય એનો નિર્ણય કરવાનું કામ વિદ્વાનોનું છે; તેમ છતાં અમને એ અનુભવ કેટલે જ

ઠેકાળે થયો છે કે-આ હસ્તક્ષેપ કરનારાઓ કેટલીક વાર મૂલો પળ કરી છે, જેને વિદ્વાનો અમે આપેલ પાઠાન્તરો-ટિપ્પણો ઉપરથી જોઈ શકશે ।

આ સ્થલે અમને કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-આ બધી પ્રતો પૈકી મૌલિકતા શામાં દેખાય છે ? એના ઉત્તરમાં અમે એટલું ચોક્કસ કહી શકીએ છીએ કે-માઁ પ્રતિમાં થયેલ પરિવર્તન ગમે તેટલું પ્રાચીન હોય તેમ છતાં તે મૌલિક નથી જ । કારણ કે-એના વર્ગની પ્રતિ એ પોતે જ દેખાય છે, તેમ જ એની ભાષા શૈલી આદિ મૂલ ટીકાંશ કરતાં તદ્દન જુદાં પડી જાય છે । આ સિવાયની વીજી પાંચ પ્રતો પૈકી મોઁ લેઁ પ્રતોમાં અમને વિશેષ મૌલિકતા જણાય છે અને એ જ કારણથી અમે મોટે ભાગે એ પ્રતિના પાઠોને આજના મ્નથમાં મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે તેમ છતાં એનો સવિશેષ નિર્ણય કરવાનું કામ આ મ્નથના ભાવિમાં સંપાદિત થનાર ભાગો ઉપર છોડી દીધાં ।

અહીં અમે પ્રતિઓની સમાનતા વિશેષતા આદિમાટે જે કાંઈ લખ્યું છે એ બધું એ મોટે ભાગે પીઠિકા વિભાગને લક્ષ્યે જ લખ્યું છે ।

પાઠાન્તરોની પદ્ધતિ ।

સામાન્ય રીતે આ મ્નથમાં આચાર્ય શ્રીમલયગિરિકૃત પીઠિકાવૃત્તિના અંશમાં પાઠાન્તરો બહુ જ થોડા અથવા નહિ જેવા જ આવ્યા છે, એટલે પ્રારંભમાં પાઠાન્તરો લેવામાટે અમે કોઈ ટાંચ પદ્ધતિ અલગથી કરી નથી । પરંતુ આચાર્ય શ્રીશ્વેમકીર્તિકૃત પીઠિકાવૃત્તિમાં અને આગળ ઉપર જ્યાં મોટા પ્રમાણમાં પાઠાન્તરો આવ્યાં છે ત્યાં અમે તે માટે કેવો ક્રમ રાખ્યો છે એ અમારે અહીં જણાવવાનું છે ।

આચાર્ય શ્રીશ્વેમકીર્તિકૃત પીઠિકાટીકાના અંશમાં પ્રારંભમાં તો પાઠાન્તરો અસ્તવ્યસ્ત જ આવતા રહ્યા છે । અર્થાત્ અમુક પાઠ નિયમિત રીતે અમુક પ્રતોમાં જ આવે તેમ ન હતું એટલે પ્રારંભમાં તે માટેનો કશો જ ક્રમ રહ્યો નથી કે રચાયો નથી । પરંતુ આગળ ચાલતાં અમને મોઁ લેઁ કાંઁ પ્રતિઓ કરતાં માઁ તં હેઁ પ્રતિઓ વધારે ઠીક અને વિશેષ પ્રામાણિક જણાઈ ણી અમે એ ત્રણ પ્રતોને મુખ્ય રાખીને કામ લીધું છે । તેમ છતાં જ્યારે માત્ર માઁ પ્રતિમાં ટીકાનો અમુક સંદર્ભ વધારે પડતો જુદો આવે ત્યારે તં હેઁ પ્રતિને મુખ્ય રાખીને કામ લીધું છે અને માઁ પ્રતિના જુદાઈ ધરાવતા ટીકા-સંદર્ભને ટિપ્પણમાં પાઠાન્તરરૂપે આપેલ છે । જો કે માઁ પ્રતિમાંના આ પાઠો કેટલીક વાર વધારે સ્પષ્ટ અને વિશદભાષામય હોય છે તથાપિ સામાન્ય રીતે ટીકાની ચાલુ ભાષા કરતાં તેની ભાષા તદ્દન જુદી પડતી હોઈ ‘તે પાઠો કોઈ વિદ્વાન મહાશયે વદલી નાલેલા તેમ જ ઉમેરેલા હોવા જોઈએ’ એમ અમે માનતા હોવાથી એ પાઠોને મૂળમાં સ્થાન ન આપત તેમને પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પણમાં મૂકવાનું યોગ્ય માન્યું છે ।

જેમ માઁ તં હેઁ પ્રતિઓમાં ઘણે ઠેકાળે વધારાના પાઠો આવે છે તેમ કોઈ કોઈ

વાર મોં ૦ લેં ૦ પ્રતિઓમાં પળ વધારે પડતા પાઠો આવે એમ પળ બન્યું છે । આ પાઠોમાંના જે પાઠો અમને ઉપયોગી જણાયા તેને અમે મૂઠમાં આપ્યા છે, જુઓ પૃં ૨૪૪ પં ૩૦, પૃં ૨૪૫ પં ૧૧, પૃં ૨૬૧ પં ૨૩, પૃં ૨૯૪ પં ૧, પૃં ૨૯૮ પં ૨૬, પૃં ૩૧૩ પં ૪ इत्यादिमां < > આવા ચિહ્નના વચ્ચેમાંના પાઠો; અને જે પાઠો અમને ક્ષેપક જણાયા છે તે પાઠોને મૂઠમાં સ્થાન ન આપતાં ટિપ્પણમાં જ આપવામાં આવ્યા છે । કોઈ કોઈ વાર એમ પળ બન્યું છે કે અમુક વધારાનો પાઠ અમુક એક જ પ્રતિમાં હોય તેમ છતાં તે ઉપયોગી જણાતા એક પ્રતિના પાઠને અમે મૂઠમાં ઘાસલ કરેલ છે પણ એ દરેકે દરેક ઠેકાણે અમે ટિપ્પણમાં જણાવ્યું છે કે આ પાઠ અમુક પ્રતિમાંનો છે ।

જે પાઠો અમને અમારી (ગુરુ-શિષ્યની) વિચારણાને અંતે તદ્દન અશુદ્ધ કે નિરર્થક જણાયા છે તેને અમે કોઈ કોઈ વાર જાણવા સ્વાતર ટિપ્પણમાં આપ્યા છે તેમ છતાં મોટે ભાગે તેવા પાઠાન્તરોને અમે ટિપ્પણમાં ય સ્થાન આપ્યું નથી । જે પાઠાન્તરો પ્રતોમાં અશુદ્ધ હોય તેમ છતાં તેને સુધારીને ઠીક કરી શકાય તેમ હોય તો તે પાઠોને અમારી કલ્પનાબદ્ધે સુધારેલ પાઠ સાથે ટિપ્પણમાં આપેલ છે । અમારા સુધારેલ એ પાઠોને અમે આવા () ગોઠ અને [] ચોરસ કોષ્ટકમાં મૂકેલા છે । જુઓ પૃં ૧૭ ટિં ૧, પૃં ૩૧ ટિં ૬, પૃં ૩૮ ટિં ૨, પૃં ૮૧ ટિં ૨, પૃં ૧૯૩ ટિં ૬, પૃં ૨૩૧ ટિં ૩, પૃં ૨૩૨ ટિં ૩, પૃં ૨૩૪ ટિં ૧, પૃં ૨૪૦ ટિં ૨ इत्यादि ।

વધારાની પ્રતો ।

ઉપર જણાવેલ છ પ્રતો સિવાય મૂલસૂત્ર, માધ્ય, બૃહદ્માધ્ય, ચૂર્ણ અને વિશેષચૂર્ણની જે પ્રતોનો અમે આ સંશોધનમાં ઉપયોગ કર્યો છે તેનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ—

૧ બૃહત્કલ્પસૂત્ર પત્ર ૧-૧૩ અને બૃહત્કલ્પલઘુમાધ્ય પત્ર ૧-૨૧૬ । આ બન્ને ય ગ્રન્થો એક જ પોથીમાં છે । આ પોથી તાઢપત્રીય છે । દરેક પાનાની એક બાજુની પુઠીમાં ૩ થી ૫ લીટીઓ છે અને દરેક આસી લીટીમાં ૧૦૮ થી ૧૪૧ સુધી અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૩૪ ઇંચ અને પહોળાઈ ૨ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં લેખકની પુષ્પિકા આવેલ છે નથી । પ્રતિ સારી સ્થિતિમાં છે અને સંપૂર્ણ છે । પુસ્તકની લિપિ સામાન્ય રીતે સુંદર છે પણ અક્ષરો નાના મોટા બહુ જ થયા કરે છે । પ્રતિ અશુદ્ધપ્રાય છે ।

૨ બૃહત્કલ્પચૂર્ણ પત્ર ૧-૩૮૪ અને બૃહત્કલ્પસૂત્ર પત્ર ૩૮૫ થી ૩૯૩ । આ બન્ને ય ગ્રન્થો એક જ પોથીમાં છે । આ પોથી પણ તાઢપત્ર ઉપર લખાયેલ છે । દરેક પાનાની એક બાજુની પુઠીમાં ૫ થી ૭ લીટીઓ છે અને દરેક લીટીમાં ૧૨૩ થી ૧૪૮ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૩૩ ઇંચની અને પહોળાઈ ૨ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં આ પ્રમાણે લેખકની પુષ્પિકા છે—

“સંવત્ ૧૨૯૧ વર્ષે પોષ સુદિ ૪ સોમે”

પ્રતિ સારી સ્થિતિમાં છે અને સંપૂર્ણ છે । પ્રતિની લિપિ ઘણી જ સુંદર છે । ૩૬૨ મા

પાનાની પ્રતિને કોઈ વીજા લેસકે પૂર્ણ કરી છે. લિપિ અતિસુંદર હોવા છતાં લેસકે એક સરસા અક્ષરો લખી શક્યો નથી. કોઈ ટેકાળે તાના તો કોઈ ટેકાળે મોટા દમ અક્ષરો જાના મોટા થતા રહ્યા છે. પ્રતિ અશુદ્ધપ્રાય છે.

૩ કલ્પવૃહદ્વાય પત્ર ૨૦૭. આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખાયેલી છે. દરેક પાનાની એક બાજુની પુઠીમાં ૧૩ લીટીઓ છે અને દરેક લીટીમાં ૫૩ થી ૫૮ અક્ષરો છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૦.૥૬ ઇંચની અને પહોળાઈ ૪.૧૧ ઇંચની છે. પ્રતિ સુંદર લિપિથી લખાયેલ છે. આ પ્રતિ સંપૂર્ણ નથી પણ લખતાં અધુરી રહી ગઈ છે એટલે ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કાંઈ અપૂર્ણ સુધીની છે. પ્રતિ લખવામાં કાગળો બે જાતના વપરાયા છે તેથી તેનાં અર્ધા પાનાં જીર્ણ થઈ ગયાં છે અને અર્ધા સારી સ્થિતિમાં છે. પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે.

ઉપરની ત્રણેય પ્રતો પાટણના વસ્ત્રતજીની સેરીમાં રહેલ સંઘના મંડારની છે. જે શેઠ ધર્મચંદ અમેચંદની પેઢી દ્વારા મેળવી છે.

૪ કલ્પવૃષ્ટી પત્ર ૨૧૨. આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખેલી છે. દરેક પાનાની એક બાજુની પુઠીમાં ૧૭ લીટીઓ છે. અને દરેક લીટીમાં ૬૨ થી ૬૬ અક્ષરો છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૩.૧૧ ઇંચ અને પહોળાઈ ૫.૧૧ ઇંચની છે. પ્રતિના અંતમાં નીચેની પુષ્પિકા છે—

“સંવત્ ૧૫૭૪ વર્ષે શ્રીપત્તને માર્ગશિર સુદિ ૭ બુધવાસરે એવં પુસ્તિકં પરિપૂર્ણ”

પ્રતિની લિપિ સુંદર છે. પ્રતિ સાધારણ સ્થિતિમાં અને અશુદ્ધપ્રાય છે. આ પ્રતિ મોંકા મોદીના મંડારની છે.

૫ કલ્પવિશેષચૂર્ણી પત્ર ૧૫૨. આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખાયેલી છે. તેના દરેક પાનાની એક બાજુની પુઠીમાં ૧૬ લીટીઓ લખેલી છે અને દરેક લીટીમાં ૭૮ થી ૮૫ અક્ષરો છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૩.૧૧ ઇંચની અને પહોળાઈ ૫.૧૧ ઇંચની છે. પ્રતિની લિપિ સુંદર છે અને બે સારી સ્થિતિમાં છે. આ પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે. પ્રતિ લહેરુ વકીલના મંડારમાંની છે.

ઉપર જણાવેલી પ્રતો અમને જે જે મહાશયો દ્વારા મળી છે અને તે સૌંદર્ય પોતપોતાના મંડારની પ્રતો માટે અલ્પ ધીરજ રાહી અમારા સંશોધનકાર્યમાં જે કીમ્મતી મુગમતા કરી આપી છે તેમનો, ધન્યવાદ આપવા પૂર્વક અમે આભાર માનીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલ અગ્રીમાર અથવા તેર પ્રતોની મદદથી અત્યંત કાઠજી પૂર્વક પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું સંશોધન અમે ગુરુ-શિષ્યોએ મળીને કર્યું છે, તેમ છતાં અમારા સંશોધનમાં સ્વલ્પ-ભ્રમો થવાનો જરૂર સંભવ છે. જે મહાનુભાવો અમને અમારી ત્રુટિઓ સૂચવશે તે સૌનો અમે અત્યંત આભાર માનીશું અને તેમની ઉપયોગી જાણતી સૂચનાઓનો આ પછી પ્રસિદ્ધ થનાર વીજા ભાગોમાં યોગ્ય ઉપયોગ કરીશું.

નિવેદકો—ગુરુ-શિષ્ય

શુભિ ચતુરવિજય તથા પુણ્યવિજય.

॥ अहम् ॥

बृहत्कल्पसूत्रनी पीठिकानो विषयानुक्रम

गाथा	विषय	पत्र
	इंग्लीश मुखपृष्ठ	
	संस्कृत मुखपृष्ठ	
	श्रीविजयानन्दसूरिनो फोटो	
	वन्दन	
	बृहत्कल्पसूत्रसंशोधनकृते सङ्गृहीतानां प्रतीनां सङ्केताः	५
	टीकाकृताऽस्माभिर्वा निर्दिष्टानामवतरणानां स्थानदर्शकाः	
	सङ्केताः	६
	प्रमाणत्वेनोद्धृतानां प्रमाणानां स्थानदर्शकग्रन्थानां प्रतिकृतयः	७
	प्रासङ्गिक निवेदन	९
	बृहत्कल्पसूत्रना संशोधनमां कामे लीघेली लिखित प्रतिओनो	
	परिचय	२०
	बृहत्कल्पसूत्रनी पीठिकानो विषयानुक्रम	२९
	<hr/>	
	वृत्तिकारे करेल मंगलाचरण अने शास्त्रनो उपोद्धात	१
१-३	मंगलाचरण अने शास्त्रना विषयनो निर्देश	३
४-२३	१ मंगलवाद	५-११
४	नंदी अने मंगलनुं अपेक्षाकृत भेदाभेदणुं	५
५-१०	'मङ्गल'पदना निक्षेपो	५-७
११	पदार्थ मात्रमां चार निक्षेप उतारवानो निर्देश	७
१२-१५	'इन्द्र'पदना निक्षेपो	७-८
	[गाथा १३-नाम अने स्थापनानो फरक. गाथा १४	
	टीका—द्रव्य निक्षेपनुं लक्षण]	
१६-१८	'इन्द्र'पदना भावनिक्षेपमां विरोध अने तेनुं समाधान	८-९
१९	नामइन्द्र अने स्थापनाइन्द्रनो तथा द्रव्यइन्द्र अने भाव-	
	इन्द्रनो आपसमां फरक	९
२०-२१	मंगलाचरण करवानुं प्रयोजन अने तेनी सिद्धिमाटे नृप निधि	
	विद्या भक्त आदि इष्टांतो	९-१०

શાખા	વિષય	પત્ર
૨૨	મન્યના આદિ મધ્ય અને અંતમાં મંગલ કરવામાં શિષ્યે દેસા- હેલ વિપતિપત્તિ અને તેનું સમાધાન	૧૦
૨૩	મંગલ કરવામાં શિષ્યે ત્રતાવેલ અનવસ્થાદોષ અને તેનું સમાધાન	૧૧
<hr/>		
૨૪-૧૪૮	૨ નન્દી-જ્ઞાનપચ્ચક	૧૧-૪૬
૨૪	'નન્દી'પદના નિક્ષેપો [ચાર પ્રકારનાં વાદિત્રો]	૧૧-૧૨
૨૫	પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષનું લક્ષણ	૧૨
૨૬-૨૭	વૈશેષિકાદિકોષે સ્વીકારેલ પ્રત્યક્ષના લક્ષણમાં દૂષણ	૧૨-૧૩
૨૮	ઇન્દ્રિયથી થતું લૈક્ષિકજ્ઞાન	૧૩
૨૯-૩૦	પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની વ્યાख्या અને તેના મેદો	૧૩
૩૧-૩૪	અવધિજ્ઞાન	૧૩-૧૪
	દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવથી અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	
૩૫-૩૬	મનઃપર્યવજ્ઞાન	૧૪-૧૫
૩૭-૩૮	કેવલજ્ઞાન	૧૫
૩૯-૪૦	આભિનિષેધોધિકજ્ઞાન	૧૫-૧૬
૪૧-૧૪૭	શ્રુતજ્ઞાન	૧૬-૪૬
૪૧-૪૨	શ્રુતજ્ઞાનનું લક્ષણ અને તેના મેદો	૧૬
૪૩-૭૫	અક્ષરશ્રુતનું સ્વરૂપ	૧૬-૨૬
૪૪ પૂર્વાર્ધ	સંજ્ઞાક્ષરનું સ્વરૂપ	૧૭
૪૪ ૩૦-૪૫	લઙ્ઘ્યક્ષરનું સ્વરૂપ અને તેના મેદો	૧૭
૪૬-૫૩	અત્યન્તાનુપલબ્ધિ, સામાન્યાનુપલબ્ધિ અને વિસ્મૃત્યનુપલબ્ધિ ए त्रण अनुपलब्धिનું તથા સાદૃશ્યત ઉપલબ્ધિ, વિપક્ષત ઉપલબ્ધિ, ઉભયધર્મદર્શનત ઉપલબ્ધિ, ઔપમ્યત ઉપલબ્ધિ અને આગમત ઉપલબ્ધિ ए पांच उपलब्धिનું સ્વરૂપ	૧૭-૧૯
૫૪	પાંચ ઉપલબ્ધિઓ સંજ્ઞીને હોય છે અને ત્રણ અનુપલબ્ધિઓ અસંજ્ઞીને હોય છે	૧૯
૫૫-૫૭	વ્યક્તનાક્ષરનું સ્વરૂપ અને તેના જુદી જુદી રીતે બે બે પ્રકારો	૧૯-૨૦
૫૮-૫૯	વ્યક્તનાક્ષરનું અભિષેયથી મિત્તામિલ્લપણું	૨૦
૬૦-૬૪	વ્યક્તનાક્ષરના સ્વ-પરપર્યાયો અને તેમનું પરસ્પર સંબદ્ધાસંબદ્ધપણું	૨૧-૨૨

ગ્રાન્થ	વિષય	પાન
૬૫-૭૦	અક્ષરનું પ્રમાણ અને તેને સ્વાસ્થ્યમાં લાવવામાટે આકાશના ગુરુ, લઘુ, ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુ વર્ણ્યોનું નિરૂપણ. પ્રસંગોપાત પુદ્ગલાસ્તિકાયાના ગુરુ, લઘુ આદિ વર્ણ્યોનો વિચાર અને તેમનું અરૂપવહુત્વ.	
૭૧-૭૫	ધર્માસ્તિકાયાદિ અરૂપી વ્યવ્યોના અમુરુલઘુ વર્ણ્યોનો વિચાર જ્ઞાનનું સર્વાકાશપ્રદેશોથી અનન્તમુખપણું	૨૨-૨૫ ૨૫-૨૬
૭૬-૭૭	અનક્ષરશ્રુત	૨૭
૭૮-૮૭	સંજ્ઞિશ્રુત અને અસંજ્ઞિશ્રુત [ગાથા ૭૯-૮૪—કાલિકીસંજ્ઞાને આશ્રી સંજ્ઞી અસંજ્ઞીનું નિરૂપણ. ૮૫—હેતુવાદ અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞાને આશ્રી સંજ્ઞી અસંજ્ઞીનું નિરૂપણ.]	૨૭-૨૯
૮૮-૧૩૪	સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત * * * * *	૨૯-૪૧
૯૦-૧૩૧	સમ્યક્ત્વનું નિરૂપણ	૩૦-૪૧
૯૦	સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર	૩૦
૯૧-૧૧૭	સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો ક્રમ	૩૦-૩૭
૯૧-૯૩	ધ્યાયિકાદિસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી કર્મોની સ્થિતિ આદિનું પ્રમાણ	૩૦-૩૧
૯૪-૧૧૧	યથાપવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ એ ત્રણ કર્મોની પ્રાપ્તિનો ક્રમ અને તે વિષયે મિરિસરિત્પ્રસ્તર, પથ, જ્વર, વસ્ત્ર, જલ, પિપીલિકા-કીડીઓ, પુરુષ અને કોદ્રવાનાં દૃઢાન્તો અધિમમજ્જનિત-પરોપદેશજનિત અને નૈસર્ગિક સમ્યક્ત્વ	૩૧-૩૬
	[ગાથા ૧૦૫—અન્નિસ્પાન્નમાં રહેલ મલ્ય અને અમલ્યને દ્રવ્યશ્રુતનો લાભ]	
૧૧૨-૧૭	સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વમાં પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંક્રમ અને અસંક્રમ	૩૬-૩૭
૧૧૮-૨૬	ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ [ગાથા ૧૨૫-૨૬—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે કેટલાં અને કયાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ?]	૩૭-૩૯
૧૨૭-૨૮	સાસાદન સમ્યક્ત્વ	૪૦

ગાથા	વિષય	પત્ર
૧૨૯	ધ્યાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ	૪૦
૧૩૦	વેદક સમ્યક્ત્વ	૪૦
૧૩૧	ધ્યાયિક સમ્યક્ત્વ	૪૧

* * * * *

૧૩૨	સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતનો વિભાગ	૪૧
૧૩૩-૩૪	સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો વિશેષ	૪૧
૧૩૫-૩૯	સાદિશ્રુત અને અનાદિશ્રુત	૪૨-૪૩
૧૪૦-૪૨	સપર્યવસિતશ્રુત અને અપર્યવસિતશ્રુત	૪૩-૪૪
૧૪૩	ગમિકશ્રુત અને અગમિકશ્રુત	૪૪
૧૪૪-૪૬	અંગશ્રુત અને અંગબાહ્યશ્રુત	૪૪-૪૬

[દૃષ્ટિવાદના અધ્યયન માટે સ્ત્રીઓનું અનધિકારિપણું અને તેનાં કારણો. પત્ર ૪૪-૪૫ ટિપ્પણમાં—પાંચ સો આદેશ પૈકીના કેટલાક આદેશોનો સંગ્રહ]

૧૪૯-૮૦૫

અનુયોગાધિકાર

૪૬-૨૫૪

૧૪૯	અનુયોગાધિકાર દ્વારગાથા	૪૬
૧૫૦-૭૨	૧ નિક્ષેપદ્વાર	૪૭-૫૮
૧૫૦	નિક્ષેપના એકાર્થિક શબ્દો	૪૭
૧૫૧-૫૨	અનુયોગનો સાત પ્રકારે નિક્ષેપ અને તેના ભેદો	૪૭
૧૫૩-૬૮	દ્રવ્યાનુયોગ, ક્ષેત્રાનુયોગ, કાલાનુયોગ, વચનાનુયોગ અને ભાવાનુયોગનું સ્વરૂપ	૪૭-૫૧
	[ગાથા ૧૬૦-૬૧—પૃથ્વીજીવોનું પરિમાણ. ૧૬૪—લિંગત્રિક વચનત્રિક રૂપો સોઠ પ્રકારનાં વચનો]	
૧૬૯-૭૦	દ્રવ્યાદિ નિક્ષેપોનો એક વીજામાં સમવતાર-સમાવેશ	૫૧-૫૨
૧૭૧-૭૨	દ્રવ્યાદિના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયક દૃષ્ટાન્તો	૫૨-૫૮
૧૭૧	૧ દ્રવ્યના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયે વત્સ-ગોળીનું- વાછરહું અને ગાયનું ઉદાહરણ	૫૨
	૨ ક્ષેત્રના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયે કુઞ્જાનું ઉદાહરણ	૫૨
	૩ કાલના અનનુયોગ અને અનુયોગ વિષયે સ્વાધ્યાયનું ઉદાહરણ	૫૩

भाषा	विषय	पत्र
	४ वचनना अनुयोग अने अननुयोग विषये बधिर कुटुंबना वार्त्तालापनुं उदाहरण	५३
१७२	भावानुयोग अने अननुयोग विषयक सात उदाहरणो	५४-५८
	१ श्रावकभार्यानुं उदाहरण	५४
	२ साप्तपदिकनुं उदाहरण	५५
	३ कौकणदेशवासी बाळकनुं उदाहरण	५५
	४ नकुल-नोळीआनुं उदाहरण	५६
	५ कमलामेलानुं उदाहरण	५६
	६ शाम्बनुं उदाहरण	५७
	७ श्रेणिकनो कोप उदाहरण	५७
१७३-८७	२ एकार्थिक द्वार	५८-६१
१७३	एकार्थिक कथनना गुणो	५८
१७४	श्रुत, सूत्र, सिद्धान्त, शासन इत्यादि सूत्रना एकार्थिको	५८
१७५-७७	श्रुतना निक्षेपो	५८-५९
१७८	सूत्र अने ग्रन्थना निक्षेपो	५९
१७९	सिद्धान्तना निक्षेपो अने तेना प्रकारो	५९
१८०	सर्वतन्त्र सिद्धान्तनुं स्वरूप	५९
१८१	प्रतितन्त्र सिद्धान्तनुं स्वरूप	६०
१८२	अधिकरणसिद्धान्तनुं स्वरूप	६०
१८३	अभ्युपगमसिद्धान्तनुं स्वरूप	६०
१८४	शासन अने आज्ञाना निक्षेपो	६०
१८५	वचनना निक्षेपो	६०
१८६	उपदेश, प्रज्ञापना अने आगमना निक्षेपो	६१
१८७	अनुयोग, नियोग, भाषा इत्यादि अर्थना एकार्थिको	६१
१८८-२०७	३ निरुक्तद्वार	६१-६७
१८८	'निरुक्त'नो अर्थ	६१
१८९	अर्थनुं-अनुयोग नियोग भाषा आदिनुं निरुक्त अने तद्विषयक दृष्टान्तो	६१
१९०-९३	अनुयोगनुं निरुक्त अने अणुत्व बादरत्व विषये पैटा आदि दृष्टांतो	६२
१९४-९५	नियोगनुं निरुक्त अने तद्विषये उंडिकापत्रकनुं दृष्टान्त	६३

શાખા	વિષય	પાન
૧૯૬	ભાષાનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે પ્રતિશ્રુત-પ્રતિશબ્દનું દૃષ્ટાન્ત	૬૩
૧૯૭-૧૮	વિભાષાનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે અપ્પટલનું દૃષ્ટાન્ત	૬૪
૧૯૯-૨૦૦	વાર્તિકનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે ચાર મંત્રોનું દૃષ્ટાન્ત	૬૪
૨૦૧	વ્યક્તિકર અથવા વાર્તિકકારની યોગ્યતા	૬૫
૨૦૨-૭	નિશ્લેષ, નિરુક્ત, અનુયોગદ્વાર આદિ દ્વારા પદાર્થનું વ્યાખ્યાન અને અંગ ઉપાંગ આદિ આગમોનું નિરૂપણ શ્રીઋષભ તીર્થ-કરે કર્યું છે તેમ જ શ્રીમહાવીરદેવે કર્યું છે ? કે તે કરતાં જુદી રીતે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અને તે વિષયે વર્તિનીનું-ગાઢાના ચીલાનું દૃષ્ટાન્ત	૬૫-૬૭
૨૦૮-૩૩	૪ વિધિદ્વાર	૬૭-૭૨
૨૦૮	વિધિના એકાર્થિકો	૬૭
૨૦૯-૧૦	બુદ્ધિશાળી અને મંદમતિ શિષ્યોને લક્ષીને અનુયોગ આપવાનો અર્થાત્ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવાનો વિધિ	૬૭
૨૧૧-૧૪	બુદ્ધિમાન્ અને મંદમતિ શિષ્યોને અનુયોગ-સૂત્રની વાચના આપવામાટે પ્રતિપાદન કરેલ ભિન્ન ભિન્ન વિધિમાટે આચાર્ય ઉપર રાગદ્વેષ આદિ દોષોનો આરોપ અને તેનું સમાધાન	૬૭-૬૮
૨૧૫-૨૩	અતિપરિણામક, અપરિણામક આદિ એકાંત અયોગ્ય શિષ્યોને અનુયોગ અર્થાત્ સૂત્રાર્થની વાચના નહિ આપવામાં રામ-દ્વેષનો અભાવ અને તદ્વિષયે દારુ-લાકડું, ધાતુ, વ્યાધિ, बीज, काकूडुक, લક્ષણ, સ્વપ્ન આદિ દૃષ્ટાન્તો	૬૯-૭૦
૨૨૪-૩૩	કાલાન્તરમાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે એવા શિષ્યોને ક્રમસર અનુયોગ આપી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવવામાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ અને તદ્વિષયે અમ્મિ, બાલક, ગ્લાન, સિંહ, વૃક્ષ, કરીલ, હસ્તી, શરવેધ, પત્રચ્છેદ્ય, પ્લવક, ઘટકાર, પટકાર, ચિત્રકાર, ધમક આદિ દૃષ્ટાન્તો અને તેનો ઉપનય	૭૦-૭૨
૨૩૪-૪૦	૫ પ્રવૃત્તિદ્વાર	૭૨-૭૪
૨૩૪-૩૭	અનુયોગની પ્રવૃત્તિ કયારે થાય ? તે વિષયે ચતુર્ભંગી અને ગોનું-ગાચનું દૃષ્ટાન્ત	૭૨
૨૩૮-૩૯	ઉદયમી આચાર્ય પ્રમાદી શિષ્યોને અનુયોગમાં પ્રવૃત્ત કરે છે તદ્વિ-ષયે અર્પકાલકનું દૃષ્ટાન્ત	૭૩

भाषा	विषय	पृष्ठ
२४१-४५	६ 'केन वा' द्वार अनुयोगदाताना गुणो अने तेमनी बोधकता	७५-७६
२४६-५५	७ 'कस्य वा' द्वार अनुयोग कया सूत्रनो करवो ? अनुयोग दरेक सूत्रनो थइ शके छे पण अत्यारे कल्प-व्यवहारसूत्रनो अनुयोग प्रस्तुत छे. कल्प-व्यवहार ए अंग के अंगो, श्रुतस्कंध के श्रुतस्कन्धो, अध्ययन के अध्ययनो, उद्देश के उद्देशा ए पैकी शुं छे ? एनुं निरूपण	७६-७८
२५६-५७	८ अनुयोगद्वारद्वार	७८
	उपक्रम, निक्षेप, अनुगम अने नय ए चार अनुयोगनां द्वारो अने ए द्वारो निरूपण करवानुं कारण	
२५८-७३	९ भेदद्वार	७८-८३
२५८-७०	उपक्रमद्वार	७८-८२
२५८-६४	लौकिक उपक्रम [२५८-५९—लौकिक द्रव्योपक्रम २६०—लौकिक क्षेत्रोपक्रम २६१—लौकिक कालोपक्रम २६२—लौकिक अप्रशस्त भावोपक्रम अने तद्विषये अधिकार , ब्राह्मणी अने अमात्यनां दृष्टान्तो २६३-६४—लौकिक प्रशस्त भावोपक्रम]	७९-८१
२६५-७०	छ अकारनो शास्त्रीय उपक्रम अने तेमां प्रस्तुत अध्ययनो यथायोग्य समवतार	८०-८२
२७१-७५	निक्षेपद्वार ओषनिष्पन्न, नामनिष्पन्न अने सूत्रालापकनिष्पन्न निक्षेपनुं स्वरूप	८२-८३
२७६-३२९	१० लक्षणद्वार	८३-१००
२७६-७७	अल्पग्रन्थ, महार्थ आदि सूत्रनां लक्षणो	८३
२७८-८१	अलीक, उपपत्तजनक, अपार्थक आदि सूत्रनां त्रयीस दोषो	८४
२८२-८७	निर्दोष, सारवत्, हेतुयुक्त, अलङ्कृत आदि सूत्रनां आठ गुणो अने बीजा विशेष गुणो	८५-८६
२८८	हीनाक्षर, अधिकाक्षर आदि उच्चारणा दोषोपी रहित तथा- वस्थित सूत्रने बोलवानी रीत	८७

શાખા	વિષય	પત્ર
૨૮૯	દ્રવ્યહીન અને દ્રવ્યાધિક્ષમાં હાનિ દર્શાવતું અવિરતિકાનું- એક બાદેનું ઉદાહરણ	૮૭
૨૯૦-૨૯૪	દ્વીનાક્ષર-અક્ષરો પડી જાય તેમ કે અધિકાક્ષર-નકામા અક્ષરો વધારીને સૂત્ર બોલવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને તેથી હાનિ દર્શા- વતું વિદ્યાધર અને અમયકુમારનું અને અશોક-કુળાલ- સંપ્રતિરાજનું ઉદાહરણ અને એ જ આશયને મળતું લોક- પ્રસિદ્ધ કામિયસરોવરવાસી વાંદરાનું ઉદાહરણ	૮૮-૯૦
૨૯૬	વ્યત્યાગ્રેહિત અને વ્યાવિદ્ધ દોષનું સ્વરૂપ અને એ માટે અનુ- ક્રમે પાયસ-સ્ત્રીરનું અને આવલીનું ઉદાહરણ	૯૦
૨૯૭	સ્વલિત, મિલિત આદિ દોષોનું સ્વરૂપ	૯૦
૨૯૮	વ્યત્યાગ્રેહિતાદિ દોષોનું પ્રકારાન્તરે સ્વરૂપ	૯૧
૨૯૯-૩૦૧	દ્વીનાક્ષરાદિદોષયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવામાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૯૧-૯૨
૩૦૨-૮	સંહિતા, પદ, પદાર્થ આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાના છ પ્રકારો, તેનું સ્વરૂપ અને એ વ્યાખ્યાની સૂત્ર સાથે ઘટના કરવાની રીત	૯૨-૯૪
૩૦૯	સૂત્ર, પદ, પદાર્થ, પદનિષ્લેષ આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાના રૂપાન્તરે પાંચ પ્રકારો	૯૪
૩૧૦-૧૫	સૂત્રપદનું નિરુક્ત અને તેના સંજ્ઞાસૂત્ર આદિ ભેદો	૯૪-૯૫
૩૧૬	સંજ્ઞાસૂત્રનું સ્વરૂપ	૯૬
૩૧૭	કારકસૂત્રનું સ્વરૂપ	૯૬
૩૧૮	પ્રકરણસૂત્રનું સ્વરૂપ [ઉત્સર્ગસૂત્ર અપવાદસૂત્ર ઉત્સર્ગપવાદસૂત્ર અપવાદોત્સર્ગસૂત્રનું સ્વરૂપ]	૯૭
૩૧૯-૨૪	ઉત્સર્ગ અને અપવાદનો ભાવાર્થ, ઉત્સર્ગને લીધે અપવાદ ? કે અપવાદને લીધે ઉત્સર્ગ ?, ઉત્સર્ગ કેટલા ? અને અપવાદ કેટલા ? ઉત્સર્ગ શ્રેયસ્કર અને બલવાન ? કે અપવાદ ?	૯૮
૩૨૫	નામ, નૈપાતિક, ઉપસર્ગ આદિ પદોનું સ્વરૂપ	૯૮
૩૨૬-૨૭	સામાસિક, તાદ્વિતિક, ધાતુકૃત આદિ પદાર્થનું સ્વરૂપ	૯૮-૯૯
૩૨૮-૨૯	નિર્ણયપ્રસિદ્ધિનું સ્વરૂપ	૯૯
૩૩૦-૩૩	૧૧ તદર્હદ્વાર કલ્પ-વ્યવહારના અનુયોગને લાયક શિષ્યો	૧૦૦
૩૩૪-૮૦૫	૧૨ પર્વદ્વાર	૧૦૧-૨૫૪

गाथा	विषय	पत्र
३३४-६१	अनुयोगने लायक पर्षदनी अर्थात् शिष्योनी परीक्षा करवा माटे मुद्रशैलादि दृष्टांतो	१०१-८
३३५-३७	मुद्रशैल-पुष्करावर्त्तमेघनुं दृष्टांत अने मुद्रशैल जेवा शिष्यने अनुयोग आपवामां दोषो	१०१
३३८	काळी जमीननुं उदाहरण	१०२
३३९-४२	कुटनुं-घडानुं दृष्टान्त	१०२
	चालणीनुं दृष्टान्त	१०३
३४३-४५	मुद्रशैल, काणो घडो अने चालणी समान शिष्यो 'अनु-योग सांभळ्या पछी पोते केटळुं अने क्यां सुधी याद राखी शके छे' ए अर्थने सूचवतो परस्परनो वार्त्तालाप	१०३
३४५-६१	परिपूणक, हंस, महिष, मेघ, मशक-मच्छर, जळो, बीलाडी, जाहक, कोई यजमाने चार ब्राह्मणो वच्चे आपेली एक गाय, कृष्णनी अशिवोपशमनी मेरी, आभीरी-भरवाडणनां दृष्टांतो	१०४-८
३६२-६३	योग्य शिष्यने सूत्रार्थनी वाचना नहि आपवामां अने अयोग्यने आपवामां प्रायश्चित्त	१०८
३६४-७७	प्रकारान्तरे जाणकार अज्ञान अने दुर्विदग्ध एम त्रण प्रकारनी पर्षदा	१०९-१२
३६५-६६	जाणकार पर्षदानुं स्वरूप	१०९
३६७-६८	अज्ञान पर्षदानुं स्वरूप	१०९-११०
३६९-७२	दुर्विदग्ध पर्षदानुं स्वरूप अने त्वरितग्राही-उतावळीया दुर्विदग्धवैयाकरणनुं दृष्टांत	११०
३७३-७५	भाष्यकारे पोताना जमानाना आचार्योनी परिस्थितिनुं करेलुं तटस्थ सूचन	१११
३७६-७७	दुर्विदग्ध वैद्यपुत्रनुं दृष्टांत अने तेनो दुर्विदग्ध शिष्यो साथे उपनय	११२
३७८-९९	त्रीजी रीते लौकिक लोकोत्तर एम बे प्रकारनी पर्षदा	११२-१६
३७९-९८	पूरयन्ती, छत्रांतिका, बुद्धि, मन्त्री अने राहस्यकी एम पांच प्रकारनी लौकिक लोकोत्तर पर्षदा अने तेनुं वर्णन	११२-१६
३९९	कल्प-व्यवहारना अनुयोगमाटे लोकोत्तर छत्रांतिक पर्षदानुं अधिकारिपणुं	११६

પાઠ્ય	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૦૦-૬૦૫	કલ્પ-વ્યવહારના અનુયોગમાટે લાઘવ ગળેલ છત્રાંતિક પર્ષદાના ગુણો	૧૧૭-૨૬૪
૪૦૦-૧	છત્રાંતિક પર્ષદાના ગુણોની દ્વારગાથા	૧૧૭
૪૦૨	૧ વહુશ્રુતદ્વાર	૧૧૭
	જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વહુશ્રુતનું સ્વરૂપ	
૪૦૩-૪	૨ ચિરપ્રવ્રજિતદ્વાર	૧૧૭
	જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચિરપ્રવ્રજિતનું સ્વરૂપ	
૪૦૫-૭૧૪	૩ કલ્પિકદ્વાર	૧૧૭-૨૧૭
	* * * *	
૪૦૬	કલ્પિકદ્વારની દ્વારગાથા	૧૧૭
૪૦૬-૭	સૂત્રકલ્પિક દ્વાર	૧૧૮
	સૂત્રોના અધ્યયનમાટે અધિકારી અને તેની મર્યાદા	
૪૦૮	અર્થકલ્પિકદ્વાર	૧૧૮
	સૂત્રોના અર્થને શીખવામાટે અધિકારી	
૪૦૯-૧૦	તદુભયકલ્પિકદ્વાર	૧૧૮-૧૧૯
	પક્ષી સાથે સૂત્ર અને અર્થના અધ્યયનમાટે અધિકારી	
૪૧૧-૧૪	ઉપસ્થાપનાકલ્પિકદ્વાર	૧૧૯-૨૦
	ઉપસ્થાપના અર્થાત્ છેદોપસ્થાપનચારિત્રને યોગ્ય કોણ ? શિષ્યની પરીક્ષા કર્યા સિવાય ઉપસ્થાપના કરનારને શ્રાવ્યશિક્ષાદિ. પદ્ધતિચત્રિકાઅધ્યયનના અર્થઅધિકારો. આ પ્રકારનો દ્રવ્યકલ્પ. ઉપસ્થાપનાનો ક્રમ	
૪૧૫-૭૦	ચિંતારકલ્પિકદ્વાર	૧૨૧-૩૯
૪૧૫	ચિંતારમૂર્તિમાં અર્થાત્ સ્થંડિલમૂર્તિમાં ફક્ત જવા માટે અધિ- કારી કોણ ? અધિકારીને ફક્ત મોકલવામાટે પ્રશ- સ્તિ આદિ	૧૨૧
	x x x x x	
૪૧૭-૬૯	સ્થંડિલમૂર્તિનું નિરૂપણ	૧૨૧-૩૯
૪૧૭	સ્થંડિલ નિરૂપણનાં દ્વારો	૧૨૧
૪૧૮-૨૪	મેઘદ્વાર	૧૨૧-૨૩
	સ્થંડિલમૂર્તિના પ્રકારો. આપાતસંલોક આદિ સ્થંડિલોનું વર્ણન	

गाथा	विषय	पत्र
४२५-२९	क्षोधिद्वार अस्थंडिलनो उपयोग करवाथी लागतां प्रायश्चित्तो	१२३-२५
४३०-५५	अपायद्वार	१२५-३२
४३०-३७	स्थंडिलभूमीमां स्त्री, पुरुष, नपुंसक, पशु आदिना आपातथी- आव-जाथी उभी थती अडचणो अने तेवी स्थंडिलभूमीनो उपयोग करवामां लागता दोषो	१२५-२७
४३८-४२	संज्ञाभूमी जवानो वस्त्रत. वस्त्रतसर अने विना वस्त्रते संज्ञा- भूमी जवानो विधि अने प्रायश्चित्त वगेरे	१२७-२८
४४३-४४	विशुद्ध स्थंडिलभूमीनां लक्षणो	१२९
४४५	स्थंडिलभूमीना १०२४ भांगाओ-प्रकारो	१२९
४४६-५१	औषधातिक, विषम, शुषिर, चिरकालीन, विस्तीर्ण, दूर, नजीक, बिलवाळी आदि स्थंडिलभूमीओनुं वर्णन	१३०-१३१
४५२-५५	अविधिथी अस्थंडिलमां संज्ञाभूमी जवाथी लागतां अन्य आचार्यना मतथी प्रायश्चित्तो	१३१-३२
४५६-६१	वर्जनाद्वार संज्ञाभूमी जवामाटे त्याज्य दिशा वगेरेनुं निरूपण. “अणुजा- णह जस्सुग्गहो” बोलीने स्थंडिलभूमीनो उपयोग. संज्ञा- भूमि जतां रजोहरण, दंड, जलपात्र आदि पकडी राख- वानो विधि. संज्ञाभूमी गया पछी आचमननो विधि. सचित्त आदि स्थंडिलभूमीनो उपयोग करवामाटे प्रायश्चित्तो	१३२-३४
४६२	अनुज्ञाद्वार विचारभूमीमाटे अनुज्ञात स्थंडिलभूमीओ	१३५
४६३-६९	कारणविधि यतनाद्वारो विचारभूमीमाटे कारणो, अनुज्ञात स्थंडिलभूमीओ अने तेमा- टेनी यतनाओ	१३५-३८
	× × × × ×	
४७०	विचारभूमीमां स्वतंत्रपणे जवामाटे अधिकारी	१३८
४७१-५३०	लेपकल्पिकद्वार	१३५-५४
४७१	पात्रने लेप करवामाटे (रंगवामाटे) लेप लाववानो अधिकारी	१३८
४७२	पात्रलेप शास्त्रविहित तेम ज तीर्थकरोए उपदिष्ट छे	१३९
४७३-७६	‘पात्रनो लेप करवामां अनेक दोषो होइ तीर्थकरोए ते माटे उपदेश करेल न होवो जोइए’ ए शंकांनुं समाधान	१३९

પાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૭૭-૮૧	પાત્રને લેપ નહિ કરવામાં નુકશાન અને છકાયતી વિરાધના આદિ દોષો	૧૪૦
૪૮૨-૮૭	શિષ્યે પોતાની મતિકરૂપનાથી સૂચવેલ પાત્રને માટે લેપ લાવવાનો, તેને લેપ કરવાનો અને તે લેપ કરેલ પાત્રને સૂકાવવાનો વિધિ અને તે સામે આચાર્યનો વિરોધ	૧૪૧-૪૩
૪૮૮	પાત્રને લેપ કરવા અગાઉ આચાર્યની તે માટે આજ્ઞા લેવી, તેમ ન કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત અને દોષો	૧૪૩
૪૯૧-૯૫	પાત્રને લેપ કરવા માટે લેપ લેવાનો વિધિ	૧૪૪
૪૯૬-૯૯	પાત્ર માટે લેપ લેવા અગાઉ ગાડાને હાંકનારની રજા લેવી	૧૪૫
૫૦૦-૧૦	પાત્રમાટે લેપ લેતાં છકાયતી જયળા. પોતે અગર જે ગાડાનો લેપ લેવો તે વનસ્પતિકાય આદિ ઉપર હોય તે રીતે લેપ લેવામાં પ્રાયશ્ચિત્તો. લેપ લાવીને ગુરુને નિવેદન કરવું. ગુરુને તેમ જ બીજા સાધુઓને લેપની આવશ્યકતા હોય તો તેમાટે નિમંત્રણ	૧૪૫-૪૯
૫૧૧-૨૨	પાત્રને લેપ કરવાનો અને તેને સૂકવવા વગેરેનો વિધિ પાત્રને લેપ કરવામાટે આળેલ ગાડાની મઠ્ઠીને મજબૂત કપડામાં નાણી, તેને અંગુઠો, તર્જની અને વચલી આંગઠ્ઠીની મદદથી ગાઢી, તેનાથી પાત્રને એક બે અગર ત્રણ વાર લેપ કરવો. વધારાના લેપને માંગેલ તૂટેલ પાત્રને અટૂક અર્થાત્ કૂટો લગાડવા માટે રૂ સાથે મેઢવવો. એમ કરતાં ય વધે તો તે લેપનું પરિષ્ઠાપન કરવામાટે તેને રૂ સાથે રાત્રમાં મેઢવવો. લેપ કરેલ પાત્રને લેપ મજબૂત થાય તે માટે ઘુંટવા લાયક પાષાણ વગેરેથી ઘુંટવું. લેપ કરેલ પાત્ર સૂકાયું ન હોય અથવા હવાવાળું હોય ત્યારે શું કરવું ? લેપ કરેલ પાત્રને જીવાદિની હિંસા ન થાય તે માટે રાત્ર લગાડવી. ઓસ ધુમસ વગેરે અપકાયાદિની રક્ષામાટે કદ ઋતુમાં પાત્રને સૂકવવામાટે ખુલ્લામાં કયાં સુધી રાત્રવું ? અને ક્યારે ન રાત્રવું ?	૧૪૯-૫૨
૫૨૩	પાત્રને કેટલા લેપ કરવા ? અને લેપ કરવાનું કારણ	૧૫૨
૫૨૪-૨૯	તજ્ઞાતલેપ, મુક્તિલેપ અને દ્વિચક્રલેપ એમ ત્રણ પ્રકારના લેપોનું અને માંગેલ પાત્રને સાંધવામાટેના મુદ્રિત-	

ગાંથા	વિષય	પૃષ્ઠ
	નૌવન્ધ અને સ્તેનકવન્ધનું તેમ જ જવન્ધ મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ લેપોનું સ્વરૂપ	૧૫૨-૫૩
૫૩૦	સ્વતંત્રપણે લેપ લાવવા માટેનો અધિકારી	૧૫૩
૫૩૧-૪૦	પિણ્ડકલ્પિકદ્વાર	૧૫૪-૫૮
૫૩૧-૩૨	પિણ્ડ અર્થાત્ ગૌચરવર્યામાટે અધિકારી	૧૫૪
૫૩૩-૪૦	પિણ્ડ લેતાં ઉદ્ગમ ઉત્પાદના ઇવળા વગેરે દોષો પૈકીના જે દોષો લાગે તેમાટેનાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૫૪-૫૮
	✽ ✽ ✽ ✽ ✽	
૫૪૧-૬૦૨	શય્યાકલ્પિકદ્વાર	૧૫૮-૭૪
૫૪૧-૪૩	શય્યા અર્થાત્ વસતિના રક્ષણમાટે અને ગ્રહણમાટે અધિકારી અને અનધિકારી તેમ જ પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૫૮
૫૪૪-૭૯	રક્ષણકલ્પિક	૧૫૮-૬૮
૫૪૪-૫૩	વસતિને સૂની મૂકીને જવાથી ઉત્પન્ન થતા દોષો	૧૫૮-૬૧
૫૫૪-૭૯	બાહ્યસાધુને વસતિ સોંપીને જવાથી ઉત્પન્ન થતા દોષો	૧૬૧-૬૮
૫૮૦-૬૦૨	ગ્રહણકલ્પિક	૧૬૮-૭૪
૫૮૦	વસતિના ગ્રહણમાટે અધિકારી	૧૬૮
૫૮૧-૮૭	સાત સાત પ્રકારના મૂલગુણકરણ અને ઉત્તરગુણકરણ આદિ વસતિના ઉપધાતો-દૂષણો અને પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૬૯-૭૦
૫૮૮	સંસક્ત વસતિ	૧૭૦
૫૮૮ ૩૦-૯૨	બ્રહ્મચર્યપ્રત્યવાયા, આત્મપ્રત્યવાયા અને દર્શનપ્રત્યવાયા એમ ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યવાય-હરકતવાળી વસતિ અને પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૭૧
૫૯૩-૬૦૨	કાલાતિક્રાન્ત, ઉપસ્થાન, અભિક્રાન્ત, અનભિક્રાન્ત, વર્જ્ય, મહાવર્જ્ય વગેરે નવ પ્રકારની વસતિઓ, તેમાટેનાં પ્રાય- શ્ચિત્તો અને તેને લગતી યતનાઓ	૧૭૧-૭૪
	✽ ✽ ✽ ✽ ✽	
૬૦૩-૪૮	વસ્ત્રકલ્પિકદ્વાર	૧૭૪-૯૩
૬૦૩-૫	‘વસ્ત્ર’ પદના નિષ્કેષો	૧૭૪-૭૫
	દ્રવ્યવસ્ત્રનો અધિકાર અર્થાત્ પ્રકૃત પ્રસન્નમાં ઉપયોગ	
૬૦૬	વસ્ત્ર લેવામાં વિધિનું પાલન ન કરે તે માટે પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૭૬
	મલયગિરિકૃત પીઠિકાટીકાનો વિભાગ સમાપ્ત	૧૭૬

શાખા	વિષય	પત્ર
	આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિંએ અનુસંધાન કરેલ પીઠિકાટીકા	૧૭૭
	આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિંએ કરેલ ટીકાનું મંગલાચરણ, ઉપોદ્ઘાત અને ટીકાના અનુસંધાનનો નિર્દેશ (વસ્ત્રકલ્પિકદ્વાર ચાલુ)	૧૭૭-૭૮
૬૦૭-૮	વસ્ત્ર લેવામાટેનાં ૬૦૬ ગાથાથી ચાલુ પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૭૮-૭૯
૬૦૯-૧૪	વસ્ત્ર લેવા માટે ઔદેશિક, પ્રેક્ષા, અન્તર અને ઉજ્જિતધર્મા એ ચાર પ્રતિમાઓ અને તેનું સ્વરૂપ	૧૭૯-૮૨
૬૧૫-૪૮	વસ્ત્ર લેવામાટે ગચ્છવાસીઓની સામાચારી	૧૮૨-૨૩
૬૧૫-૬૧૮	ગચ્છવાસીને વસ્ત્ર લેવાનો વિધિ	૧૮૨-૮૩
૬૧૯-૨૪	ગચ્છવાસીને વસ્ત્ર લેવા જવાનો વિધિ અને ઇથી વિરુદ્ધ વર્તનારને તેમ જ વસ્ત્ર લેવામાટે વસ્ત્રદાતાને દબાવનારને, તેની સ્તુતિ વગેરે કરનારને તેમ જ વસ્ત્ર લેવા પહેલાં 'એ કોનું છે ? પહેલાં એ શું હતું ?' ઇત્યાદિ નહિ પૂછનારને લાગતા દોષો અને પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૮૩-૮૬
૬૨૫-૩૧	વસ્ત્ર લેવા પૂર્વે 'એ કોનું છે ?' એ પૂછવાનું કારણ	૧૮૬-૮૮
૬૩૨-૪૨	વસ્ત્ર લેવા અગાઉ 'એ કોનું છે ?' એ પ્રશ્ન સાંભળી ગરીબ, દુર્ભગ, પદ્મઘ્ર રાજા, મંત્રી, ચોર, સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક, ધાવમાતા, આદિને થયેલ અપ્રીતિને-રીસને શાંત કરવાનો ફલાજ	૧૮૮-૯૧
૬૪૩-૪૮	વસ્ત્ર લેવા અગાઉ 'એ વસ્ત્રને તમે શા ઉપયોગમાં લેશો ? અથવા એ શા ઉપયોગમાં આવતું હતું ?' એ પૂછવાનું કારણ અને તે ન પૂછવાથી ઉત્પન્ન થતા પુરુષકર્માદિ દોષો	૧૯૧-૯૩
૬૪૯-૬૮	પાત્રકલ્પિકદ્વાર	૧૯૩-૯૮
૬૪૯	પાત્ર લાવવા માટે અધિકારી	૧૯૩
૬૫૦	'પાત્ર'ના નિષ્કેષો	૧૯૩
૬૫૧	દ્રવ્યપાત્ર ભાવપાત્રનું સ્વરૂપ	૧૯૪
૬૫૨-૫૩	અલાબુનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં એમ ત્રણ પ્રકારનાં પાત્રો અને તેના ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ અને જઘન્ય આદિ પ્રકારો અને તેના લેવામાં વિપર્યાસ થતાં લાગતાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૯૪
૬૫૪-૬૮	પાત્ર લેવામાટેની ચાર પ્રતિમાઓનું સ્વરૂપ અને તેમાટે વિશેષ વિધિ	૧૯૫-૯૮
૬૬૯-૮૭	અવગ્રહકલ્પિકદ્વાર	૧૯૯-૨૦૬
૬૬૯-૭૧	દેવેન્દ્રાવગ્રહ, રાજાવગ્રહ, ગાથાપત્યવગ્રહ આદિ અવગ્રહના પાંચ	

पाया	विषय	पत्र
	प्रकार अने तेना बळवान् अबळवान् पणानो निर्देश अने ते दरेकना द्रव्य क्षेत्र काल भाव एम चार चार प्रकारो	१९९-२००
६७२-८०	देवेन्द्रक्षेत्रावग्रह, चक्रवर्त्तिक्षेत्रावग्रह, गाथापतिक्षेत्रावग्रह, सा- गारिकक्षेत्रावग्रह अने साधर्मिकक्षेत्रावग्रहनुं स्वरूप	२००-३
६८१-८७	देवेन्द्र चक्रवर्त्ती आदिना द्रव्य काल अने भावावग्रहनुं स्वरूप	२०३-६
६८८-७१४	विहारकल्पिकद्वार	२०६-१६
६८८	गीतार्थविहार अने गीतार्थनिश्चित विहार	२०६
६८९-९२	गीतार्थनो अर्थ अने गीतार्थ अने गीतार्थनिश्चितनुं स्वरूप	२०६-८
६९३	जघन्य मध्यम उत्कृष्ट गीतार्थनुं स्वरूप	२०८
६९४-९५	एकलविहारना दोषो अने प्रायश्चित्त	२०८
६९६-९७	एकलविहारीनुं मंदपणुं अने मंदपणानुं स्वरूप	२०९
६९८-७०२	एकलविहारीना ज्ञान दर्शन चारित्रनी भयंकर हानिनुं स्वरूप	२१०-१२
७०३-७	अयोग्यने आचार्य करवामां आवे अथवा अयोग्य पोते आचार्य पदने धारण करे ते माटेनां प्रायश्चित्तो	२१२-१४
७०८-१२	आचार्यपदने योग्यनुं स्वरूप	२१५-१६
७१३-१४	कल्पिकद्वारनो उपसंहार	२१६
	* * * * *	
७१५-५०	उत्सारकल्पिकद्वार	२१७-३३
७१५-१६	उत्सारकल्प करनार-करावनारने प्रायश्चित्त अने लागता दोषो	२१७
७१७	उत्सारकल्प करनार-करावनार द्वारा थती मिथ्यात्वनी वृद्धि अने ते विषये परमाणुपुद्गलने पंचेन्द्रिय तरीके ओळ- खावनार उत्सारकल्पिक आचार्यनुं दृष्टान्त	२१७-१९
७१८	उत्सारकल्पिकने लागतो संयमधिराधना दोष	२१९
७१९-२३	उत्सारकल्पिकने लागतो योगविराधना दोष अने तद्विषये घण्टाशृंगालनुं दृष्टान्त	२२०-२२
७२४-२६	उत्सारकल्पिकने लागतो स्व, पर अने प्रवचननी हानिनो दोष	२२३-२४
७२७-२८	क्रमसर सूत्रोनो अभ्यास करवामां थता लाभो	२२४-२५
७२९-३१	उत्सारकल्पिकने उपर जणाव्युं तेम दोषो अने प्रायश्चित्त लागतां होय तो उत्सारकल्पनुं नाम वर्णन आदि शा माटे ! ए प्रकारनी शिष्यनी शंकानो उत्तर	२२५-२६
७३२	उत्सारकल्पने करावनारनुं स्वरूप	२२६
७३३-३६	उत्सारकल्पनी लायकात सूचवता गुणो	२२७

શાખા	વિષય	પાન
૭૩૭-૩૮	અન્ય આચાર્યની માન્યતા મુજબ ઉત્સારકલ્પની લાયકાત સૂચવતા ગુણો	૨૨૮
૭૩૯	અયોગ્યને ઉત્સારકલ્પ કરાવવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૨૮
૭૪૦	ઉત્સારકલ્પ કરવાનાં કારણો	૨૨૯
૭૪૧-૪૩	ઉત્સારકલ્પિકને અધિકાર. બીજાના પુણ્યને ઢાંકી દેનાર રક્તપટભિક્ષુનું ઉદાહરણ	૨૩૦
૭૪૪	દૃષ્ટિવાદનો ઉત્સાર કરવામાટે કારણો	૨૩૧
૭૪૫-૫૦	ઉત્સારકલ્પ કરનાર માટે કાલ, અકાલ, સ્વાધ્યાય, અસ્વાધ્યાય આદિનો અભાવ	૨૩૧-૩૩
૭૫૧-૬૫	૪ અચંચલદ્વાર ગતિચંચલ સ્થાનચંચલ ભાષાચંચલ અને ભાવચંચલનું સ્વરૂપ	૨૩૩-૩૫
૭૫૭-૫૮	૫ અવસ્થિતદ્વાર લિંગ્જ્ઞાનવસ્થિત અને ચારિત્રાનવસ્થિતનું સ્વરૂપ	૨૩૬
૭૫૯	૬ મેધાવીદ્વાર અવગ્રહણમેધાવી ધારણામેધાવી અને મર્યાદામેધાવીનું સ્વરૂપ	૨૩૭
૭૬૦	૭ અપરિસ્લાવીદ્વાર લૌકિક લોકોત્તરિક ભાવપરિસ્લાવી અપરિસ્લાવીનું સ્વરૂપ અને તે વિષે અનુક્રમે અમાત્ય અને વદુક્તીનાં દૃષ્ટાન્તો	૨૩૭-૩૮
૭૬૧	૮ 'યશ્ચ વિદ્વાન્' દ્વાર	૨૩૮
૭૬૨-૯૦	૯ 'પત્ત' દ્વાર તિતિણિક, ચલચિત્ત, ગાણજ્ઞણિક, દુર્બલચારિત્ર, આચાર્યપરિ- ભાષી, વામાવર્ત, પિશુન, આદિઅદૃષ્ટભાવ, અકૃતસામાચારી, તરુણધર્મા, ગર્વિત વગેરે છેદસૂત્રાર્થને અયોગ્યનું સ્વરૂપ	૨૩૮-૪૮
૭૯૧	અનુજ્ઞાતદ્વાર	૨૪૮
૭૯૨-૮૦૫	પરિણામકદ્વાર	૨૪૯-૫૪
૭૯૨-૯૭	પરિણામક, અપરિણામક અને અતિપરિણામક શિષ્યોનું સ્વરૂપ અને તેમની સમજ અને અણસમજનું સ્વરૂપ	૨૪૯-૫૦
૭૯૮-૮૦૨	પરિણામક, અપરિણામક વગેરે શિષ્યોની પરીક્ષામાટે આમ્ર, વૃક્ષ, બીજ વગેરે દૃષ્ટાન્તો	૨૫૧-૫૨
૮૦૩-૪	છેદસૂત્રોના અર્થને સાંભળવાનો વિધિ	૨૫૨
૮૦૫	પરિણામકદ્વારનો ઉપસંહાર અને પીઠિકાની સમાપ્તિ	૨૫૩

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्तयुपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिकमाश्रमणसूत्रितेन लघुभाष्येण भूषितम् ।

आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितयाऽर्धपीठिकावृत्त्या तपाश्रीक्षेमकीर्त्या-
चार्यवरानुसन्धितया शेषसमग्रवृत्त्या समलङ्कितम् ।

पीठिका ।

॥ अहम् ॥

बृहत्कल्पसूत्रस्य पीठिकायाः शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
१	१०	-णिउत्त-	-णिउणत्त-
२	३३	आत्था	अत्था
१२	१६	“अशौङ्	“अशौङ्
१७	२४	सा पञ्च-	सा ‘पञ्चधा’ पञ्च-
२३	१७	-लघुप्रतिषेधितानि	-लघुप्रतिषेधानि
४२	२४	संभरइ	संभरइ
४५	३४	सयंभू-	सयंभु-
४९	३२	त्	°त्
५४	२	-कारणं	-कारण-
६१	२४	३८१	३११
६३	३०	नि०	नि०
६४	२७	मरइ	मरइ
६८	१	‘समर्थे’-	‘समर्थे’
७०	९	-न्तमा (न्ताना)ह	-न्तमाह
७०	१५	-माह	-मा(न्ताना)ह
७५	३४	-स्यभिव्य-	-स्यभिव्य-
९०	३२	पच्छित्तं	पच्छित्तं
११०	३४	अनुयु-	अनुयु-
१२३	१३	-येऽऽपा-	-ये आपा-
१९५	२२	द७	दहु
२१०	१९	अपुन्व-	अप्पुन्व-
२२८	२७	अपरिण तस्य	अपरिणतस्य
२२८	३३	वि पा	वि ण
२४५	३३	ल्याः,	°ल्याः,

॥ ज्ञानो त्वु चं समनस्तु जगज्जो महावीरस्तु ॥

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्त्रोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत्कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिकक्षमाश्रमणसङ्कलितभाष्योपबृंहितम् ।

आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितया पीठिकावृत्त्या तयाश्रीशेमकीर्त्त-
चार्यविहङ्गधया शेषवृत्त्या समलङ्कृतम् ।

पीठिका ।

प्रकटीकृतनिःश्रेयसपदहेतुस्त्रविरकल्प-जिनकल्पम् ।

नम्राशेषनरा-ऽमरकल्पितफलकस्यतरुकल्पम् ॥ १ ॥

नत्वा श्रीवीरजिनं, गुरुपदकमलानि बोधविपुलानि ।

कल्पाध्ययनं विवृणोमि लेशतो गुरुनियोगेन ॥ २ ॥

भाष्यं क चाऽतिगम्भीरं ?, क चाऽहं जडशेखरः ? ।

तदत्र जानते पूज्या, ये मामेवं नियुज्यते ॥ ३ ॥

अद्भुतगुणरत्ननिधौ, कल्पे साहायकं महातेजाः ।

दीप इव तमसि कुरुते, जयति यतीशः स चूर्णिकृत् ॥ ४ ॥

इतिह-
दिहितं
मङ्गलम्

5

इह शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय शास्त्रस्याऽऽदौ मध्येऽवसाने चावश्यं मङ्गलमभिमत-
व्यम्, यत आदिमङ्गलपरिगृहीतानि शास्त्राणि पारगाभीनि भवन्ति, मध्यमङ्गलपरिगृहीतानि 10
शिष्यबुद्धिप्यारोपितानि स्त्रिपरिचितान्युपजायन्ते, पर्यन्तमङ्गलसमलङ्कृतानि शिष्य-प्रशिष्यपर-
म्परागमनतः स्फूर्ताभिभवन्ति । उक्तं च—

इतिह-
दिहितः
शास्त्रो-
योद्दातः

तं मङ्गलमादीष्ट, मङ्गले पर्जन्ये च सत्त्वस्त ।

पदमं सत्त्वत्वाविगषपारगमणाय निदिष्टं ॥

तस्सेव य थेज्जत्वं, मज्झिममं अतिमं पि तस्सेव ।

अज्जोच्छिन्निमिच्चं, सिस्स-पसिस्सादिदं सत्त्व ॥

15

तत्राऽऽदिमङ्गलं पापप्रतिषेधकत्वादिवं सूत्रम्—“नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे तालपलंभे अभिणे पडिगाहेत्तए” (उद्देशः १ सूत्रं १) इति, मध्यमङ्गलं “कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पुरत्थिमेणं जाव अंगमगहातो इत्तए” (उ० १ सू० ५१) एवंमादि, पर्यवसान-मङ्गलं “छव्विहा कप्पट्ठिती पणत्ता” (उ० ६ सू० १४) इत्यादि । तच्च मङ्गलं चतुर्थो ५ वक्ष्यमाणस्वरूपम् । तत्र यद् नोआगमतो भावमङ्गलं तद् द्विविधं सूत्रभणितं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिभणितं च, भाष्यभणितमित्यर्थः, सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेर्भाष्यस्य च सम्प्रत्येकग्रन्थत्वेन जातत्वात् । अथ कः सूत्रमकार्षीत् ? को वा निर्युक्तिम् ? को वा भाष्यम् ? इति, उच्यते—इह पूर्वेषु यद् नवमं ग्रन्थाख्याननामकं पूर्वं तस्य यत् तृतीयमाचाराख्यं वस्तु तस्मिन् विंशतितमे प्राभृते मूलगणेषूत्तरगणेषु चापराधेषु दशविधमालोचनादिकं प्रायश्चित्तमुपवर्णितम्, कालक्रमेण 10 च दुःषमानुभावतो धृति-बल-वीर्य-बुद्ध्या-ऽऽयुःप्रभृतिषु परिहीयमानेषु पूर्वाणि दुरवगाहानि जातानि, ततो ‘मा भूत् प्रायश्चित्तव्यवच्छेदः’ इति साधूनामनुग्रहाय चतुर्दशपूर्वधरेण भगवता भद्रबाहुस्वामिना कल्पसूत्रं व्यवहारसूत्रं चाकारि, उभयोरपि च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः । इमे अपि च कल्प-व्यवहारसूत्रे सनिर्युक्तिके अल्पग्रन्थतया महार्थत्वेन च दुःषमानुभावतो हीयमानमेधा-ऽऽयुरादिगुणानामिदानीन्तनजन्तूनामल्पशक्तीनां दुर्ग्रहे दुरवधारे जाते, ततः सुख- 15 ग्रहण-धारणाय भाष्यकारो भाष्यं कृतवान्, तच्च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तयनुगतमिति सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्भाष्यं चैको ग्रन्थो जातः । एष शास्त्रस्योपोद्धातः । अनेन चोपोद्धातेनाभिहितेन सूत्रादयोऽर्था अतिव्यक्ता भवन्ति, यथा दीपेनाऽपवरके तमसि । उक्तं च—

वत्तीभवन्ति दवा, दीवेणं अप्पगासे उव्वरए ।

वत्तीभवन्ति अत्था, उव्वघाएणं तहा सत्थे ॥

20 उपोद्धाताभिधानमन्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेयतया विराजते, यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च—

मेघच्छन्नो यथा चन्द्रो, न राजति नभस्तले ।

उपोद्धातं विना शास्त्रं, न राजति तथाविधम् ॥

तत्र सूत्रभणितं “नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे तालपलंभे” (उ० १ सू० १) 25 इत्यादि । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिभणितमिदम्—

१ “तं च मंगलं चउव्विहं, णाममंगलं ठव्वणामंगलं दव्वमंगलं भावमंगलमिति । एयाणि आबस्सए पुव्वं वणिग्गयाणि (पुव्वभणियाणि प्र०) । णवरे भावमंगले इमो विसेसो—अं तं णोआगमओ भावमंगलं तं दुव्विहं, सुत्तभणियं च सुत्तप्फासियणिज्जुत्तिभणियं च, भाष्यभणितमित्यर्थः । तस्य सुत्तभणियं “नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे तालपलंभे अभिणे पडिगाहेत्तए” इत्येवमादि प्रागभिहितं । सुत्तप्फासियणिज्जुत्तिभणियं पुन इमाणं दोण्हं अज्झयणाणं अप्पगंय-महत्ताणं सुहुम-णिउत्तणेण य दुरगहण-दुद्धराणं ‘उत्समाणुभावेण य अप्पसत्तिणो पुरिस’ ति काउं सुहगहण-धारणा-सत्ति-मंगलमिति आयरियो भास्सं (भस्सं प्र०) काउकामो आदावेव (आदाविदं प्र०) गाथासूत्रमाह—काऊण णमोक्कारं गाहा ।” इति चूर्णः ॥

२ “युक्ती इ” मो ३ ॥

३ “ति आत्था दी” मो ३ ॥

काऊण नमोकारं, तित्थयराणं तिलोगमहियाणं ।

कप्पव्ववहाराणं, वक्खाणविहिं पवक्खामि ॥ १ ॥

निर्युक्ति-
कृतो
महालयम्

‘कृत्वा’ विधाय ‘नमस्कारं’ प्रणामम्, केभ्यः ? इत्याह—‘तीर्थकरेभ्यः’ तीर्यते संसारसमु-
द्रोऽनेनेति तीर्थ—द्वादशाङ्गं प्रवचनं तदाधारः सङ्घो वा, तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः । गाथायां
षष्ठी चतुर्थ्यर्थे प्राकृतत्वात् । उक्तं च—

छट्टिविमत्तीए भन्नइ चउत्थी इति ।

किंविशिष्टेभ्यः ? इत्याह—‘त्रिलोकमहितेभ्यः’ त्रयो लोकाः समाहृताः, समवसरणे त्रयाणां-
मपि सम्भवात् । तथाहि—समागच्छन्ति भगवतां तीर्थकृतां समवसरणेष्वधोलोकवासिनो भवन-
पतयः, तिर्यल्लोकवासिनो वानमन्तर-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-[मनुष्य-]ज्योतिष्काः, ऊर्ध्वलोकवासिनः
कल्पोपपन्नका देवाः । त्रिलोकेन महिताः—पूजिताः त्रिभिर्वा लोकैर्महितास्त्रिलोकमहितास्तेभ्यः । 10
नमस्कारं कृत्वा किम् ? इत्याह—कल्पश्च व्यवहारश्च कल्प-व्यवहारौ तयोः ‘व्याख्यानविधिम्’
अनुयोगविधिं प्रकर्षेण भृशं वा वक्ष्यामि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

ननु कल्पो व्यवहारश्चेति द्वौ ग्रन्थौ, ततः ‘कल्प-व्यवहारयोः’ इति प्राप्तम्, कथमुच्यते
‘कल्प-व्यवहाराणाम्’ ? इति, अत आह भाष्यकृत्—

सकयपाययवयणाण विभासा जत्थ जुज्जते जं तु ।

15

अज्झयणनिरुत्ताणि य, वक्खाणविही य अणुओगो ॥ २ ॥

मलयगिरिप्रभृतिव्याकरणप्रणीतेन लक्षणेन संस्कारमापादितं वचनं संस्कृतम्, प्रकृतौ भवं
प्राकृतं स्वभावसिद्धमित्यर्थः, तेषां संस्कृत-प्राकृतवचनानां ‘विभाषा’ वैविकत्येन भाषणं कर्तव्यम् ।

तच्चैवम्—

ए-ओकारपराहं, अंकारपरं च पायए नत्थि ।

20 प्राकृत-
संस्कृत-
योरुप-
लक्षणम्

व-सगारमज्झिमाणि य, क-चवग्ग-तवग्गनिहणाहं ॥

अस्या इयमक्षरगमनिका—एकारपर एकारः, ओकारपर औकारः, अंकारपर अः इति विस-
र्जनीयाख्यमक्षरम्, तथा वकार-सकारयोर्मध्यगे ये अक्षरे श्-वाविति, यानि च क्ववर्ग-चवर्ग-
तवर्गनिधनानि छ-अ-ना इति, एतान्यक्षराणि प्राकृते न सन्ति ॥

तत एतैरक्षरैर्विहीनं यद् वचनं तत् प्राकृतमवसातव्यम् । एभिरेव ऐ औ अः श ष ङ ज 25
न इत्येवंरूपैरुपेतं संस्कृतम् । एषां संस्कृत-प्राकृतवचनानां विभाषा “जत्थ जुज्जते जं तु” ‘यत्र’
प्राकृते संस्कृते वा ‘यद्’ वचनम्—एकवचन-द्विवचनादि ‘युज्यते’ घटामटति तद् वक्तव्यम् ।
तत्र संस्कृते एकवचनं द्विवचनं बहुवचनं च भवति, यथा—वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः; प्राकृते त्वेक-
वचनं बहुवचनं वा, न तु द्विवचनम्, तस्य बहुवचनेनाभिधानात्, “बहुवयणेण दुवयण”मिति
वचनात् । ततः ‘कप्पव्ववहाराण’मित्यदोषः ॥

30

अथ कल्पशब्दस्य व्यवहारशब्दस्य च कोऽर्थः ? को वा तयोः कल्प-व्यवहाराध्यय-
नयोः प्रतिविशेषः ? तत आह—‘अध्ययननिरुक्तानि च’ वक्तव्यानि, निश्चितमुक्तं निरुक्तम्,
अक्षरार्थ इत्यर्थः, अध्ययनयोः निरुक्तानि अध्ययननिरुक्तानि, तानि च वक्तव्यानि । तद्यथा—

कल्पशब्द-
स्य वि-
शेषः

कल्पशब्दोऽनेकार्थाभिधायी—कचित् सामर्थ्ये, यथा—वर्षाष्टप्रमाणक्षरणपरिपालने कल्पः, समर्थ इत्यर्थः । कचिद् वर्णनायाम्, यथा—अध्ययनमिदमनेन कल्पितम्, वर्णितमित्यर्थः । कचिच्छेदने, यथा—केशान् कर्तव्या कल्पयति, छिनत्तीत्यर्थः । कचित् करणे क्रिययाश्च, यथा—कल्पित्वा मन्त्रऽष्टऽऽजीविका, कृता इत्यर्थः । कचिदौपम्ये, यथा—सौम्येन तेजसा च मन्त्रकम-
४ मिन्दु-सूर्यकल्पाः साधवः । कचिदधिवासे, यथा—सौधर्मकल्पवासी शक्रः सुरेश्वरः । उक्तं च—
सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा ।
औपम्ये चाऽधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥

इह सर्वेष्वप्यर्थेषु गृह्यते, सर्वत्रापि घटमानत्वात् । तथाहि—सामर्थ्ये तत्रावेकम्—कल्पाध्य-
यनमकीर्त्यातीत्यारमलिनस्य साधोः समर्थः प्रायश्चित्तेन विशोधिमापादयितुम् । वर्णनेऽपि—मा-
१० वन्तः प्रायश्चित्तप्रकाशस्तान् वर्णयतीदमध्ययनम् ; अथवा मूलगुणान् उत्तरगुणांश्च कल्पयति
वर्णयतीति कल्पः । उक्तं च—

कप्पमि कप्पिया स्तु, मूलगुणा चेव उत्तरगुणा य ।

बबहारे बबहरिया, पायच्छित्ता-ऽऽभवन्ते य ॥ [व्य० भा० पी० गा० १५४]

छेदनेऽपि—तपःशोधिमतिक्रान्तस्य पञ्चकादिच्छेदनेन पर्यायं छिनत्ति । करणेऽपि—यत् वर्ष
१५ प्रायश्चित्तं तत्र तथा प्रयत्नं करोति कल्पाध्ययनवेत्ता यथा तत् पारं नयति ; अथवा कल्पयति
जनयत्याचार्यकमिति कल्पः, तथाहि—करोत्याचार्यकं कल्पाध्ययनवेत्ता सम्यगिति । औपम्येऽपि—
कल्पाध्ययनवेत्ताद् भवति पूर्वधराणां कल्पः सदृश इति कल्पः, तथाहि—कल्पाध्ययनेऽधीते
भवति पूर्ववत्सदृशः ज्ञायश्चित्तविधावाचार्यः । अधिवासेऽपि—कल्पाध्ययनवेत्ता कल्पे मासकल्पे
वर्षाकल्पे वा कारणमन्तरेण परिपूर्णं कारणवशत ऊनमतिरिक्तं वा, अथवा कल्पे स्थगिरकल्पे
२० जिनकल्पे वाऽधिवासतीति कल्पः ॥

व्यवहा-
रस्य
वैयर्थ्यम्

तथा विधिवद् अवहरणाद् व्यवहारः, यदि वा विधिवद्वपनाद् हरणाच्च व्यवहारः ; यस्य नाऽऽ-
भवति तस्य हापयति, यस्माऽऽभवति तस्मै ददाति व्यवहाराध्ययनवेत्तेति व्यवहार इत्यर्थः ।

उक्तं च—

अत्रिय-पञ्चथीर्णं, हाउं एकस्स बबति वीयस्स ।

२५ एएण उ बबहारो, अहिगारो एत्थ उ विहीए ॥ [व्य० भा० पी० गा० ५]

तदेवं कल्पस्य व्यवहारस्य च पृथग् विभिन्नं निरुक्तमिति महान् प्रतिविशेषः ॥

“कल्पसाधविहि” इत्यस्य व्याख्यानम् अनुयोग इति ॥ २ ॥

तत्र तस्मै व्याख्यानविधिमभिधातुकाय इदमाह—

मन्दी च मंगलट्टा, पंचग दुग तिम दुगे च चोइसए ।

३० अंगगयमर्णगणए, कायव्व पक्खणा पययं N ३ H

अनुयोगसम्भाव प्रथमतो मङ्गलार्थं मन्दिर्वैयर्थ्यः । स च “पंचग” ति ज्ञानमञ्जकात्मकः । तच्च
ज्ञानमञ्जकं द्विवेकं मेदेन व्यवस्थितम्, तद्यथा—प्रत्यक्षं च परोक्षं च । प्रत्यक्षस्य त्रिको मेदोऽज-
वि-कनः पर्याय-कोनकमेवात्, परोक्षस्य द्विक अतिविशेषिक-श्रुतमेवात् । तत्र श्रुतस्य चतुर्विंशको

भेदः । तथा कुतोऽपि विशेषाद् श्रुतं 'अङ्गातमङ्गगतं' अङ्गप्रविष्टमङ्गवाचं चेत्पर्यः । एतेषां पदानां प्ररूपणा कर्तव्या । ततः प्रकृतमभिधातव्यम् ॥ ३ ॥

तत्र "नन्दी य मंगलदा" (गाथा ३) इत्यस्य यावत्पर्यम्—

[मङ्गल वा दः]

नन्दी मंगलहेतुः, न चापि स मंगलादि वारिणा ।

कङ्कामिलप्यनेन, अङ्गुदो य पुढो य जह सिद्धा ॥ ४ ॥

'नन्दिः' ज्ञानपञ्चकरूपः 'मङ्गलहेतोः' मङ्गलनिमित्तं वक्तव्यः । आह यदि मङ्गलनिमित्तं नन्दिर्वक्तव्यः ततः स मङ्गलादेकान्तेन भिन्नः प्राप्तः, अन्यथा 'तदुत्पादननिमित्तं तस्योपादान'-मिति व्यवहारानुपपत्तेः; उपादानं हि तस्य सिद्धस्य सतो भवति, उत्पादं चाद्याप्यसिद्धम्, ततः कथमनयोरभेदः ? किन्तु भेद एव; तत आह—न चापि 'सः' नन्दिर्मङ्गलाद् व्यतिरिक्तः, अपि-10 शब्दाद् व्यतिरिक्तोऽपि स्यादव्यतिरिक्त इत्यर्थः । कथमेतच्छब्देयम् ? इति चेत्, अत आह—'कजे'त्यादि । यथा कार्या-ऽभिलाष्य-ज्ञेयानि, कारणा-ऽभिलाष-ज्ञानेभ्यः, पृथक्त्वा-ऽपृथक्त्वसिद्धानि तथा नन्दिर्मङ्गलमपि । तथाहि—कार्यं पटः, कारणं तन्तवः, तत्र तन्तव एव पुरुषव्यापारमपेक्षयाऽऽतान-वितानभावेन परिणममानाः पटकार्यरूपतया परिणमन्ते, तेषु च तथापरिणतेषु सत्सु न कार्य-कारणयोर्भेदः किन्तु अभेदः; एवमिहापि नन्दिर्ज्ञानपञ्चकमिधानरूप उत्तरोत्तर-15 शुभाध्यवसायविशेषसम्भवसव्यपेक्षतर-तमभावेन परिणममानो बाञ्छिताभिगतिलक्षणमङ्गलरूप-तया परिणमत इति नन्दि-मङ्गलयोरभेदः । प्राचीनां त्ववस्थामपेक्ष्य भेदः, यथा तन्तुभ्यः पटस्य । तथाऽभिलाष्यशब्देन कदाचिदभिलाष्यस्याभिलाष्यमानता उच्यते, 'अभिलपनमभिलापः' इति व्युत्पत्तेः; कदाचित् तद्वाचकशब्दः, 'अभिलाष्यते वस्त्वभिलाष्यमनेने'ति व्युत्पादनात् । तत्र यदाऽभिलाष्यमानतोच्यते तदाऽभिलाषा-ऽभिलाष्ययोरभेदः, धर्म-धर्मिभावात्; यदा तु 20 तद्वाचकशब्दस्तदा भेदः, शब्दा-ऽर्थयोर्मिन्नदेशस्यत्वाद् भिन्नस्वरूपत्वाच्च । ज्ञानशब्देनापि कचिद् ज्ञेयस्य ज्ञानमत्तोच्यते, 'ज्ञातिज्ञान'मिति भावे व्युत्पादनात्; कदाचिदात्मधर्मः, 'ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञान'मिति करणे व्युत्पत्तेः । तत्र यदा ज्ञायमानता तदा ज्ञान-ज्ञेययोरभेदः, धर्मि-धर्मभावात्; यदा त्वात्मधर्मस्तदा भेदः, भिन्नस्वरूपत्वात् । एवमिहापि नन्दिशब्दो यदा भाववचनः 'नन्दनं नन्दि'रिति तदा नन्दनं-समृद्धीभवनं बाञ्छितस्याभिगतिरित्यनर्थान्तरम्, मङ्गलमपि चैवंस्वरूप-25 मिति परस्परमभेदः; यदा तु प्राचीनावस्थामपेक्ष्य करणसाधनो नन्दिशब्दः 'नन्दतेऽनेनेति नन्दि'रिति तदा भेदः, कालभेदेव भेदादिति ॥४॥ सम्प्रति नन्दिर्मङ्गलस्य च प्ररूपणा कर्तव्या, तत्र मङ्गलशब्दोच्चारणमिति स्पष्टं मङ्गलबुद्धिहेतुर्भवतीति प्रथमतो मङ्गलशब्दस्य प्ररूपणामह—

नामं ठवणा दविण, अरस्मि य मंगलं भवे चउहा ।

एमेव होइ नन्दी, तेसिं तु परुवणा इणमो ॥ ५ ॥

मङ्गलं 'चतुर्धा' चतुःप्रकारं भवति, तद्यथा—नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं

१ 'अङ्गातमङ्ग' अङ्गप्रविष्टम् 'अनङ्गातमङ्ग' अङ्गवाचं चेत्पर्यः ना० ॥ २ 'न अरस्मि च' ता० ॥

नन्दी-
मङ्गलो-
रपेक्षया
भेदाभे-
दत्वम्

मङ्गल-
पदनि-
30 शेषाः

च । 'एवमेव' नामादिभेदेन चतुःप्रकारो भवति नन्दिः । 'तेषां च' नाममङ्गलादीनाम् 'इयं' वक्ष्यमाणस्वरूपा प्ररूपणा ॥ ५ ॥ तामेवाह—

नामम-
ङ्गलम्

एगमि अगेगेसु वं, जीवद्वये वं तद्विवक्खे वा ।

मंगलसम्मा नियता, तं सम्मामंगलं होइ ॥ ६ ॥

५ एकस्मिन् जीवद्वये 'तद्विपक्षे वा' अजीवद्वये अनेकेषु वा जीवद्वयेष्वजीवद्वयेषु वा या मङ्गलमिति संज्ञा 'नियता' नियमिता तद् नाम-नामवतोरभेदोपचारात् 'संज्ञामङ्गलं' नाममङ्गलं भवति ॥ ६ ॥ उक्तं नाममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलमाह—

स्थापना-
मङ्गलम्

जा मंगल ति ठवणा, विहिता सम्भावतो व असतो वा ।

तत्थ पुण असम्भावे, मंगलठवणोगतो अक्खो ॥ ७ ॥

10 जे चित्तभित्तिविहिया, उ घटादी ते य हुंति सम्भावे ।

तत्थ पुण आवकहिया, हवंति जे देवलोगेसु ॥ ८ ॥

या मङ्गलमिति स्थापना 'सद्भावतो वा' सद्भूताकारनिवेशनेन 'असतो वा' सद्भूताकारस्याभावतो विहिता सा स्थापनामङ्गलम् । तत्र पुनरसद्भावे स्थापना मङ्गलस्थापनागतोऽक्षः, उपलक्षणमेतद्, वराटकदिर्वा । इयमत्र भावना—अक्ष-वराटकदिषु या मङ्गलमिति स्थापना विहिता, न तत्र

15 कश्चिन्मङ्गलानुगत आकार इत्यसद्भावतः स्थापनामङ्गलम् ॥ ७ ॥

ये तु चित्रभित्तौ-चित्रकुब्जे विहिता घटादयः, आदिशब्दात् स्थालादिपरिमहः, ते 'सद्भावे' सद्भावतः स्थापनामङ्गलानि भवन्ति । तत्र ये देवलोकेषु चित्रभित्तौ विहिता घटादयस्ते स्थापना-मङ्गलानि यावत्कथिकानि भवन्ति, अर्थादापन्नं यानि मनुष्यलोके तानीत्वरानि । यावत्कथिकानि नाम शाश्वतिकानि, इत्वरान्यशाश्वतानि ॥ ८ ॥ द्रव्यमङ्गलमाह—

द्रव्यम-
ङ्गलम्

20 उत्तरगुणनिष्पन्ना, सलक्खणा जे उ होति कुंभाई ।

तं दब्बमंगलं खलु, जह लोए अद्दु मंगलगा ॥ ९ ॥

गेगंतिंयं अण्णंतिंयं च दब्बे उ मंगलं होइ ।

इह उत्तरगुणनिष्पन्नत्वं मूलगुणनिष्पन्नापेक्षया, ततः प्रथमतस्तद् भाव्यते—मूलो नाम पृथिवी-कायादिजीवः, तस्य गुणात्-प्रयोगात् पुद्गलानां द्रव्यादित्वेन व्यापारणाद् निष्पन्नं मूलगुणनि-
25 ष्पन्नं सूक्ष्मव्यादि । तस्मादुत्तरगुणेन-परापरप्रयोगेण चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादि-पुरुषप्रयत्नेनेत्यर्थः, ये निष्पन्नाः 'सलक्षणाः' लक्षणसम्पन्नाः "अच्छिद्रा अखण्डा वारिपूर्णाः पद्मोत्पलमतिच्छन्नाः" इत्यादिलक्षणोपेताः कुम्भादयः, आदिशब्दात् स्थालादिपरिमहः, तद् द्रव्यमङ्गलं भवति । यथा लोकेऽष्टौ मङ्गलानि ॥ ९ ॥ तत् पुनरनन्तरोक्तं द्रव्यमङ्गलमनैकान्तिकमनात्यन्तिकं च भवति । तथाहि—न पूर्णकलश एकान्तेन सर्वेषां मङ्गलम्, येन चौरस्य कर्षकस्य च शकुनतया रिक्तं घटं
30 प्रशंसन्ति शकुनविदः, गृहप्रवेशो पुनः पूर्णम् । उक्तं च—

१-२ य ता० विना ॥ ३ °णाकयो अ° ता० ॥ ४ °त्तिलिहिया तु घ° ता० ॥ ५ °व्पन्ना मूलं भो ३ ॥ ६ °ते णं चंदणकलसा वरकमलपट्टाणां सुरभिवरवारिपडिपुण्णा चंदणकवचञ्चाला आखिदकंटेगुणा पडसुप्पलपिहाणा सत्वरयणासया अच्छा जाव पडिक्का ॥" राजप्रज्ञीये पत्र ६३-१ । जीवाभिगमे ३ प्रसिपत्तो पत्र २०२-२ ॥

चोरस्स करिसगास्स य, रिचं कुडयं जणो पससेह ।

गेहपवेसे मज्झह, पुजो कुंभो पसत्थो उ ॥

तत एवमनैकान्तिकम् । नाप्यात्यन्तिकम्, यथा कोऽपि क्षोभनैर्द्रव्यमङ्गलैर्विनिर्गतः, तेन चाग्रे किञ्चिदशोभनं दृष्टम्, येन तानि सर्वाण्यपि प्राक्तनानि प्रतिहतानि, तत एवमनात्यन्तिकमिति ।

उक्तं द्रव्यमङ्गलम्, अधुना भावमङ्गलमाह—

5

तव्विवरीयं भावे, तं पि य नंदी भगवती उ ॥ १० ॥

भावम-
ङ्गलम्

‘तद्विपरीतम्’ ऐकान्तिकमात्यन्तिकं च ‘भावे’ भावविषयं मङ्गलम् । तथाहि—न तद् भाव-मङ्गलं कस्यचिद्वति कस्यचिन्न भवति, किन्तु सर्वस्याविशेषेण भवतीत्यैकान्तिकम्; न च केनाप्यन्येन प्रतिहन्यत इत्यात्यन्तिकम् । ‘तच्च’ भावमङ्गलं भगवान् नन्दिर्वक्ष्यमाणोऽवगन्तव्यः । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् ॥ १० ॥

10

आह यथा नामादीनि चत्वारि मङ्गले समवतारितानि तथा किमन्येष्वप्यवतार्यन्ते ? किं वा न ? इति, उच्यते—अवतार्यन्ते, सर्वस्यापि चतुःप्रत्यवतारान्तर्गतत्वात् । एतदेवाह—

जह् इंदो त्ति य एत्थं, तु मग्गणा होति नाममादीणं ।

सञ्चाणुवायि सञ्जा, ठवणादिपया उ पत्तेयं ॥ ११ ॥

प्रतिवस्तु
निक्षेप-

यथा इन्द्र इति उक्ते ‘अत्र’ इन्द्रे नामादीनां चतुर्णां मार्गणा भवति । तथाहि—किमनेन नामेन्द्र उक्तः ? उत स्थापनेन्द्रः ? आहोस्विद् द्रव्येन्द्रः ? उताहो भावेन्द्रः ? इति । तथा सर्व-त्रापि द्रष्टव्या । उक्तं च—

15

चतुष्का-
वतारः

जत्थ य जं जाणिज्जा, निक्खेवं निक्खिवे निरवसेसं ।

जत्थ वि य न जाणिज्जा, चउक्कयं निक्खिवे तत्थ ॥ [अनुयो० पत्र १०]

तत्र ‘संज्ञा’ नाम सर्वेषु—नाम-स्थापना-द्रव्य-भावेषु अनुपाति—अनुवर्तनशीलम् । तथाहि—नामेन्द्रोऽपि स्थापनेन्द्रोऽपि द्रव्येन्द्रोऽपि भावेन्द्रोऽपि च इन्द्र इत्यभिधानेनाविशेषत उच्यते । स्थापनादीनि तु पदानि ‘प्रत्येकं’ स्वस्वव्यवस्थितानि, न परस्परमनुगमनशीलानि, ततो न नाम-प्रवृत्तिमात्रदर्शनतो नामेन्द्रप्रतिपत्तयः किन्तु भिन्नलक्षणवशात् ॥ ११ ॥ अतस्तल्लक्षणमाह—

अत्तामिप्पायकया, सञ्जा चेयणमचेयणे वा वि ।

नामेन्द्रः

ठवणादीनिरविक्खा, केवल सञ्जा उ नामिदो ॥ १२ ॥

25

चेतनेऽचेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायेण—स्वेच्छया इन्द्रप्रभृतिः संज्ञा कृता, साऽपि स्थाप-नादिसापेक्षा स्यादत आह—स्थापनादीनां—स्थापना-द्रव्य-भावानां निरपेक्षा, किमुक्तं भवति ?—यत्र स्थापनादीनमेकमपि नास्ति किन्तु ‘केवला’ एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः ॥ १२ ॥

उक्तं नामेन्द्रलक्षणम्, अधुना स्थापनेन्द्रलक्षणमाह—

सम्भावमसम्भावे, ठवणा पुण् इंदकेउमईया ।

30 स्थापनेन्द्रः

‘स्थापना’ स्थापनेन्द्रः पुनः सञ्जावेऽसञ्जावे च ‘इन्द्रकेत्वादिका’ इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः,

१ °ति ठवणमा° ता० ॥ २ यथा किमनेन कां २ ॥ ३ °मादीसु ता० ॥ ४ “इन्द्रकेतुः केतुश्चक्षुः, इन्द्रोच्छ्रय इत्यर्थः । आदिशब्दाद् (आदिप्रहणाद् प्र०) इन्द्रप्रतिमा ।” इति चूर्णो ॥

अत्राऽऽदिशब्दादिन्द्रप्रतिमा-ऽक्ष-बराटकादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना—आ इन्द्र इति स्थापना
अक्ष-बराटकादिषु असद्भावेन, या चेन्द्रकेतिन्द्रप्रतिमादिषु सद्भावेन स स्थापनेन्द्रः ॥

आह नाम-स्थापनयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—

नामस्था-
पनयो-
विशेषः

इष्वरमणिचरा वा, उच्यते नामं तु आवकहं ॥ १३ ॥

5 “इतर” इत्यादि । स्थापना इत्यत्र अनित्वरा च भवति, यावद्भव्यमाविनी अयावद्भव्य-
भाविनी चेत्यर्थः; नाम पुनर्निष्पन्नात् ‘भावत्कथिकं’ यावद्भव्यमावि; एष प्रतिविशेषः ॥ १३ ॥
द्रव्येन्द्रमाह—

द्रव्येन्द्रः

द्रव्ये पुण तल्लब्धी, जस्सातीता भविस्सते वा वि ।

जो वा वि अणुवउत्तो, इंदस्स गुणे परिकहेइ ॥ १४ ॥

10 ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयः पुनः इन्द्रो यस्य ‘तल्लब्धिः’ इन्द्रलब्धिः अतीता भविष्यति च स प्रति-
पच्यते । किमुक्तं भवति ?—यः पूर्वमिन्द्रत्वं प्राप्तो यश्च प्राप्त्यति स यथाक्रमं भूतभावत्वाद् भावि-
भावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च—

द्रव्यनि-
क्षेपल-
क्षणम्

भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके ।

तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतना-ऽचेतनं कथितम् ॥

15 यो वाऽपि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति, परमनुपयुक्तः, सोऽपि द्रव्येन्द्रः, “अनुपयोगो
द्रव्य”मिति वचनात् ॥ १४ ॥ उक्तो द्रव्येन्द्रः, सम्प्रति भावेन्द्रमाह—

भावेन्द्रः

जो पुण जहत्थजुत्तो, सुद्धनयाणं तु एस भाविंदो ।

इंदस्स व अहिगारं, वियाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १५ ॥

यः पुनः ‘यथार्थेन’ यथावस्थितेनार्थेन परमैश्वर्यलक्षणेन “इदु परमैश्वर्ये” इति वचनात्
20 साक्षादिन्द्रनाम-नोत्राणि कर्माणि वेदयंत इत्यर्थः, स भावेन्द्रः । एषः ‘शुद्धनयानां’ शब्दादीनां
यथावस्थितार्थग्राहकाणां वर्तमानविषयिकाणां सम्मतः, न शेषो नामेन्द्रादिः । अथवा ‘इन्द्रस्य’
इन्द्रशब्दस्य ‘अधिकारम्’ अर्थं जानन् ‘तदुपयुक्तः’ तस्मिन्-इन्द्रशब्दार्थे उपयुक्तो भावेन्द्रः,
“उपयोगो भावनिक्षेपः” इति वचनात् ॥ १५ ॥ अत्र पर आह—

न हि जो घटं वियाणइ, सो उ घडीभवइ ने य वा अग्गी ।

25 नाणं ति य भावो ति य, एगइमतो अदोसो ति ॥ १६ ॥

न हि यो घटं विजानाति स घटीभवति, यस्य वा अभिविज्ञानं सोऽस्मिन्, प्रत्यक्षविरोधात् ;
ततो यदुक्तं “इंदस्स वाऽहिगारं विजाणमाणो तदुवउत्तो” (गाथा १५) इति तस्मिन्वा । अत्र
सूरिराह—ज्ञानमिति भाव इति वा, चशब्दादव्यवसाय इति वा उपयोग इति वा एकार्थम्,
अतोऽदोषः । इयमत्र भावना—अर्था-ऽभिधान-प्रत्ययास्तुल्यनामधेयाः, तथाहि—घटोऽपि वाक्षो
30 घट इत्युच्यते, घटशब्दोऽपि घट इति, घटज्ञानमपि घट इति; ज्ञानं च ज्ञानिनोऽपृथग्भूतम्,
अतो घटज्ञानमपि घट इत्युच्यते; अभिज्ञानमपि अभिरित्यदोषः ॥ १६ ॥ एतदेव भावयति—

१ “अणुपयोगो द्रव्यमिति कहु” अनुयोगद्वारस्त्वे पत्र १५-१ ॥ २ अधिकारं ता० ॥
३ “वज्रुत्तो ता० ॥ ४ “वज्रव इ” मो ३ ॥ ५ स्तो त वा” तप० ॥ ६ स्तो उ ता० ॥

जमिदं नाणं इंदो, न व्वतिरिचति ततो उ तन्नाणी ।

तम्हा खलु तम्भावं, वयंति जो जत्थ उवउत्तो ॥ १७ ॥

यद् इदं इन्द्र इति ज्ञानं तस्माच्च 'ज्ञानी' इन्द्रज्ञानी व्यतिरिच्यते । तस्माद् यो 'यत्र' इन्द्रादौ उपयुक्तः तस्य 'तद्भावं' इन्द्रादिभावं तत्त्वविदस्मुरयो वदन्ति ॥ १७ ॥ ज्ञान-ज्ञानिनोरभेद एव कथं सिद्धः? इति चेत्, उच्यते—विपक्षेऽनेकदोषप्रसङ्गात् । तमेवाह—

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणाओ अब्भेत्ते ।

दवियं अलक्खणं खलु, हविज ण य बंधमोक्ख्वा उ ॥ १८ ॥

चैतन्यस्य जीवात् जीवात् चेतनाया अन्यत्वे 'द्रव्यं' जीवद्रव्यं 'अलक्षणं' "चेतनालक्षणो जीवः" इतिलक्षणरहितं भवेत् । चेतनाया घटादिवजीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वात् "लक्षणाभावे च लक्ष्यस्याऽप्यभावः" इति खरश्रृङ्गवदत्यन्तासन् जीवः । यश्चाऽत्यन्तासन् स न बध्यते, 10 बन्धस्य वस्तुधर्मत्वात्; नाऽपि मुच्यते, बन्धाभावादिति बन्ध-मोक्षावपि न स्याताम् । अथ मन्येथाः 'अचेतनोऽपि स बध्यते मुच्यते च' इति तदप्यऽयुक्तम्, अचेतनानामप्येवं धर्मास्तिकायादीनां बन्ध-मोक्षप्रसक्तेः । तस्मात्साधूक्तम् "इन्द्रशब्दार्थं जानन् तदुपयुक्तो भावेन्द्रः" (गाथा १५) इति ॥ १८ ॥ सम्प्रति नामेन्द्र-स्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण प्रतिविशेषमभिधिसुराह—

ज्ह ठवणिंदो धुव्वइ, अणुग्गहत्थीहिं तह न नाभिंदो ।

एमेव दव्वभावे, पूयाधुतिलद्धिनाणत्तं ॥ १९ ॥

15 नामेन्द्र-
स्थापने-
न्द्रयोर्द्र-
व्येन्द्रभा-
वेन्द्रयो-
श्च विशेषः

यथा स्थापनेन्द्रो अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति तेऽनुग्रहार्थिनस्तैः वाग्भिः स्तूयते पुष्पादिभिरर्च्यते च, न तथा नामेन्द्रो माणवकः । ततो महान् नामेन्द्र-स्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण द्रव्येन्द्रे भावेन्द्रे च पूजा-स्तुति-लब्धिभिर्नानात्वम-
वसातव्यम् । तद्यथा-द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र इवाऽनुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नाऽपि पूज्यते, यस्तु 20 भावेन्द्रः स स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च; ततो द्रव्येन्द्र-भावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रलब्धिहीनः, यस्तु भावेन्द्रः स तल्लब्धिसम्पन्नः । तथाहि—स सामानिक-
त्रायक्षिशकादिपरिवृतो विशिष्टद्युतिमान् स्फीतं राज्यमनुभवति । उपयोगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगलब्धिमान्, द्रव्येन्द्र उपयोगलब्ध्या परित्यक्तः ॥ १९ ॥

तदेवमुक्तः सर्वत्र चतुष्कनिक्षेपप्रदर्शनायेन्द्रशब्दस्य निक्षेपः । सम्प्रति प्रस्तुतमुच्यते—तत्र 25 परः प्रश्रयति 'किमर्थं मङ्गलग्रहणम्?' इति, आह—

विग्घोवसमो सद्धा, आयर उवयोग निज्जराऽधिगमो ।

मत्ती पभावणा वि य, निवनिहिविज्जाह आहरणा ॥ २० ॥

मङ्गल-
ग्रहण-
प्रयोज-
नम्

मङ्गले प्रकृते सति रोगादिविघ्नोपशमो भवति । तदुपशमे च प्रतिबन्धकाभावान्महता प्रबन्धे-
नाऽऽचार्येणाऽनुयोगः प्रारभ्यते । तथाऽनुयोगप्रारम्भे च शिष्यस्य शास्त्रग्रहणे महती श्रद्धोप- 30

१ जमियं पगयं जाणं इंदो न व्वतिरिच ति ततो ता० । "जमितं पगतं गाथा कंठा" इति धूर्णो ॥ २ °जस्ति ता० विना ॥ ३ °कस्सो वा ता० ॥ ४ जध ड° ता० ॥ ५ आतर° ता० ॥

जायते । श्रद्धावतश्च शास्त्रावधारणे महानाऽऽदरः । कृतादरस्य शास्त्रविषयेऽनवरतमुपयोगः । यदा यदा चोपयोगस्तदा तदा सम्यग्ज्ञानत्वान्महती ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो निर्जरा । ज्ञानावरणकर्म-निर्जराणाञ्च स्फुटः स्फुटतरः शास्त्रस्याधिगमः । अधिगतशास्त्रस्य च गुरौ शास्त्रे प्रवचने च निःकृत्रिमा भक्तिरुलसति । ततः प्रभावना, तां दृष्ट्वाऽन्येषामपि तथा श्रद्धादीनां करणात् । यदि पुनर्न क्रियते मङ्गलं तत एषां विघ्नोपशमादिभावानामप्रसिद्धिः । अत्र 'उदाहरणानि' दृष्टान्ता नृप-निधि-विद्यादयः, आदिशब्दाद् योगो मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते ।

नृपोदा-
हरणम्

तत्रैयं नृपदृष्टान्तस्य भावना, यथा—कोऽपि पुरुषः कार्यार्थी राजानमधिगन्तुकामो मङ्गल-भूतानि पुष्पादीन्यादाय तत्समीपमुपगच्छति । उक्तं च—

पुष्पपुडियाइ जं पइ, गोरसघडओ करेइ कज्जाइ ।

10

मणिबंधमि पयलिते, साणुग्गह होति सब्रगहा ॥

उपगत्य चाऽञ्जलिं करोति, पादयोश्च प्रणिपतति, ततो राजा तुष्यति, तुष्टे च तस्मिन् यत्तदधीनोऽर्थः स सिध्यति । अथैवमुपचारं न करोति तदा न तुष्यति, तोषाभावे च तदधीनस्या[र्थस्या]प्रसिद्धिः ॥

निधिवि-
शामन्त्र-
दृष्टान्त-
भावना

एवं निधिसुखनितुकामो विद्यां मन्त्रं वा साधयितुकामो यदि द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावयुक्त-मुपचारं करोति, तद्यथा—द्रव्यतः पुष्पादिषु, क्षेत्रतः सशानादिषु, कालतः कृष्णपक्षचतुर्दश्या-दिषु, भावतः प्रतिलोमा-ऽनुलोमोपसर्गसहिते, तदा निधिं विद्यां मन्त्रं वा साधयति । द्रव्या-द्युपचाराभावे ते निध्यादयो न सिध्यन्ति । तस्माद् यो यत्रोपचारः स तत्र कर्तव्यः ॥ २० ॥

एतदेवाह—

जो जेण विणा अत्थो, न सिज्झई तस्स तव्विहं करणं ।

20

विवरीय अभावेण य, न सिज्झई सिज्झई ईहरा ॥ २१ ॥

योऽर्थो येन विना न सिध्यति तस्य निष्पत्तये तद्विधं करणमवश्यमुपादातव्यम्, यथा घटं साधयितुकामेन चक्र-दण्ड-मृत्पिण्डादिकम् । यतो विपरीतैः कारणैः सर्वथा करणानामभावेन च सोऽधिष्ठितोऽर्थो न सिध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य विपरीततुरि-वेमाद्युपकरणोपादाने सर्वथा चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादीनामुपकरणानामभावे वा घटः । 'इतरथा' अविपरीतोपकरणसद्भावे 25 सिध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य यथावस्थितानां चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादीनामुपादाने घटम् (घटः) । न सिध्यन्ति च मङ्गलमन्तरेण विघ्नोपशमादयो भावा इति मङ्गलोपादानं पुनरपि ॥ २१ ॥

आह यदि शास्त्रस्याऽऽदि-मध्या-ऽवसानेषु मङ्गलम्, ततः सामर्थ्यादिदमायातम् 'अपान्तरा-लद्वयममङ्गलम्' इति, अत्राह—

जैयवि य तिट्ठाण कयं, तह वि हुं दोसो न बाहए इयरो ।

30

तिसमुम्भवदिट्ठता, सेसं पि हु मंगलं होइ ॥ २२ ॥

यद्यपि 'त्रिषु स्थानेषु' आदि-मध्या-ऽवसानरूपेषु कृतं मङ्गलं तथापि 'इतरः' अपान्तरालद्वया-मङ्गलत्वलक्षणो दोषो न बाधते, तस्यैवाभावात् । कथमभावः ? इति चेत्, अत आह—“तिस-

१ चूर्णप्रत्यन्तरे “गंधपुडिआह” इति पाठः ॥ २ इधरा ता० ॥ ३ जस्ति वि ता० ॥ ४ य ता० ॥

मुक्त्ववे"त्यादि । त्रिभ्यः—गुह-समिति-घृतेभ्यः समुद्भवो यस्य स मोदकः तद्गृहान्तात् शेषमपि 'हुः' निश्चितं मङ्गलं भवति । इयमत्र भावना—मोदक इव सकलं शास्त्रं त्रिधा विभज्यते, तत्राऽऽदिमो भाग आदिमङ्गलेन मङ्गलीकृतः, मध्यमो मध्यमङ्गलेन, अन्तिमोऽन्तमङ्गलेन, ततः कुतोऽपान्तरालद्वयामङ्गलत्वप्रसङ्गः ? ॥ २२ ॥

स्यादेतत्, यदिदं शास्त्रमारब्धमेतदाऽऽदि-मध्या-ऽवसानेषु सर्वात्मना मङ्गलम् ततो यद्यन्यत् ५ तस्य मङ्गलमुपादीयते तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः—कृतेऽपि मङ्गले पुनरन्यन्मङ्गलमुपादेयम् विशेषाभावात्, तत्राऽप्यन्यदित्येवं मङ्गलानन्त्यप्रसक्तेः । अथ नन्दी मङ्गलम्, शास्त्रं पुनरमङ्गलम्, केवलं तद् नन्धा मङ्गलीकियते, नन्वेवं तर्हि यदा नन्दीव्याख्यानमकृत्वा शास्त्रं व्याख्यातुमारभ्यते तदा शास्त्रममङ्गलम्, अमङ्गलत्वाच्च न ज्ञानम्, ज्ञानाभावाच्च न कर्तव्यस्तस्याऽनुयोग इति, अत्राह—

न वि य हु होयऽणवत्था, न वि य हु मंगलममंगलं होइ ।

10

अप्पपराभिर्व्वत्ति य, लोणुण्हपदीवमादि व्व ॥ २३ ॥

नाऽपि च 'हुः' निश्चितं भवत्यनवस्था, यतो नन्दी शास्त्रादनर्थान्तरभूता, शास्त्रं च स्वतः समस्तं मङ्गलम्, न च तस्य मङ्गलभूतस्य सतोऽन्यन्मङ्गलमुपादीयते, ततो नाऽनवस्थाप्रसङ्गः । यदापि नन्धा व्याख्यानमकृत्वा शास्त्रमारभ्यते तदापि तच्छास्त्रं मङ्गलमिति तदमङ्गलं न भवति । एवं तावन्नन्धा अनर्थान्तरतायाममङ्गलत्वमनवस्था च परिहृता । सम्प्रत्यर्थान्तरत्वमधिकृत्य परिह्रियते— 15 यद्यपि शास्त्रादर्थान्तरभूता नन्दी तथाप्यमङ्गलत्वमनवस्था च न भवति, कथम्? इत्याह—“अप्पपर” इत्यादि । नन्दी आत्मनापि मङ्गलं शास्त्रमपि च मङ्गलीकरोति, शास्त्रमप्यात्मनाऽपि मङ्गलं नन्दीमपि च मङ्गलीकरोति । एवमात्म-पराभिव्यक्तितो द्वयोरपि मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावो भवति । कथमिव? इत्यत आह—“लोणुण्हपदीवमादि व्व” । यथा द्वयोर्लवणयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो लवणभावः, द्वयोर्वा उष्णयोरेकत्र मिलितयोः सुष्ठुतर उष्णतरभावः, यथा वा द्वयोः प्रदीपयोः 20 समीचीनतरः प्रकाशभावः, आदिशब्दान्मधुर-शीतल-स्नेहादिद्रव्याणां परिग्रहः; एवमिहापि द्वयोर्मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावः । स्यादेतत्, एवमपि प्रसजत्यनवस्था, तृतीयादि-मङ्गलोपादाने सुष्ठुतरमङ्गलभावोपपत्तेः; न प्रसजति, प्रयोजनाभावात्, तथा लोकव्यवहारदर्शनात् । तथाहि—लोके कस्यचिदातुरस्य शर्करापलद्वयमौषधं केनाऽपि भिषग्वरेणोपादेशि, तत्र यद्यपि तृतीयादिशर्करापलप्रक्षेपे विशिष्टतमो मधुरभावो भवति तथापि तन्न प्रक्षिप्यते, प्रयोजनाभावात् । 25 एवमिहाप्यन्यत् तृतीयादिकं मङ्गलं नोपादीयते, प्रयोजनाभावादिति ॥ २३ ॥

मङ्गल-
वाद-
समाप्तिः

तदेवं “नन्दी य मंगलह्वा” (गाथा ३) इति व्याख्यातम् । अधुना मङ्गलस्येव नन्धा अपि चतुःप्रकारं निक्षेपमाह—

[नन्दी-ज्ञानपञ्चकम्]

“नन्दी चतुक्क दब्बे, संखवारसग तूरसंघातो ।

भावम्मि नाणपणगं, पच्चक्खियरं च तं दुविहं ॥ २४ ॥

30 नन्दी-
पदस्य
निक्षेपाः

१ “त्रिसमुद्भवः, कश्चासौ? मोदकः, त्रिभिः—गुह-घृत-समितैरुद्भूतः” इति चूर्णी ॥ २ ढवस्ती, लो० ता० ॥
३ “किंता द्वयो० कां २ विना । “एवं अप्पपराभिवत्तितो दोहं पि मंगलाणं एकीभूयाणं सुष्ठुतरं मंगल-
भावो भवति ।” इति चूर्णीः ॥ ४ नन्दि चउक्कं ता० ॥

नन्दाश्चतुष्को निक्षेपः, तद्यथा—नामनन्दी स्थापनानन्दी द्रव्यनन्दी भावनन्दी च । तत्र नाम-
स्थापने सुप्रतीते । द्रव्यनन्दी द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो नन्दिशब्दार्थज्ञाता
तत्र चाऽनुपयुक्तः, “अनुपयोगो द्रव्यम्” इति वचनात् । नोआगमतस्त्रिधा—ज्ञशरीरं भव्यशरीरं
तद्यतिरिक्ता च । तत्र यद् नन्दीशब्दार्थज्ञस्य शरीरं जीवविप्रमुक्तं तद् भूतभावत्वाद् ज्ञशरीर-
द्रव्यनन्दी । यस्तु बालको नेदानीं नन्दीशब्दार्थमवबुध्यतेऽथ चाऽवश्यमायत्यां भोत्स्यते स
भाविभावत्वाद् भव्यशरीरद्रव्यनन्दी । तद्यतिरिक्ता शङ्खद्वादशकस्तूर्यसङ्घातः । स चायम्—

तूर्यद्वा-
दशकम्

भंभा मुकुन्द महल, कडंब झलरि हुडुक कंसाला ।

काहल तलिमा वंसो, पणवो संखो य बारसमो ॥

भावतो द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो नन्दिशब्दार्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः ।

10 तत्र मूलद्वारागाथायां यत् “पंचके”ति (गाथा ३) भणितं तस्य व्याख्यानमाह—भावे नोआ-
गमतो नन्दी ‘ज्ञानपञ्चकं’ पञ्चविधं ज्ञानम्—आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मनःपर्यव-
ज्ञानं केवलज्ञानं च । “दुग”ति (गाथा ३) अस्य व्याख्यानम्—‘तद्’ ज्ञानपञ्चकं द्विविधं प्रज्ञ-
सम्, तद्यथा—प्रत्यक्षम् ‘इतरच्च’ परोक्षम् ॥ २४ ॥ सम्प्रति प्रत्यक्ष-परोक्षयोः स्वरूपमाह—

प्रत्यक्ष-
परोक्षयोः
स्वरूपम्

15

जीवो अक्खो तं पइ, जं वट्ठति तं तु होइ पच्चक्खं ।

परतो पुण अक्खस्सा, वट्ठंतं होइ पारुक्खं ॥ २५ ॥

“अश् भोजने” अश्नाति—भुङ्क्ते यथायोगं सर्वानर्थानिति अक्षः, यदि वा “अशौड् व्याप्तौ”

अश्नुते—ज्ञानेन व्याप्नोति सर्वान् ज्ञेयानिति अक्षः—जीवः, उभयत्राऽप्यौणादिकः सकप्रत्ययः, तं
प्रत्यव्यवधानेन यद् वर्तते ज्ञानं तद् भवति प्रत्यक्षम् । तथा द्रव्येन्द्रिय-मनांसि पुद्गलमयत्वात्
पराणि, तेभ्यः पुनरक्षस्य वर्तमानं ज्ञानं भवति परोक्षम् । किमुक्तं भवति ?—यदिन्द्रियद्वारेण
30 मनोद्वारेण वाऽऽत्मनो ज्ञानमुपजायते तत् परोक्षम्, पृषोदरादिवात् परशब्दात् परः सकारागमः ।

यदि वा परैर्द्रव्येन्द्रिय-मनोभिरक्षसम्बन्धो यस्मिंस्तत् परोक्षमिति व्युत्पत्तिः ॥ २५ ॥

अत्रैव मतान्तरं दूषयितुमाह—

वैशेषि-
काद्युक्तस्य
प्रत्यक्ष-
लक्षण-
स्य दूषि-
तस्य

केसिंचि इंदियाइं, अक्खाइं तदुवलद्धि पच्चक्खं ।

तं तु न जुंजइ जम्हा, अग्गाहगमिंदियं विसए ॥ २६ ॥

25

‘केषाञ्चिद्’ वैशेषिकादीनामक्षाणीन्द्रियाण्यभिप्रेतानि, तेषामुपलब्धिः प्रत्यक्षम्, एवं च
“चाक्षुषादिविज्ञानं प्रत्यक्षम्” इत्यापन्नम् । एतद् दूषयति—“तं तु” इत्यादि । ‘तद्’ वैशेषिकाद्युक्तं
‘न युज्यते’ न घटामञ्चति, यस्माद् ‘इन्द्रियं’ चक्षुरादि पुद्गलमयत्वेनाचेतनत्वात् स्वरूपेणाग्राहकं
‘विषयस्य’ रूपादेः । ततः कथमुपपद्यते ‘तदुपलब्धिः प्रत्यक्षम्’? उपलब्धेरेवामावात् ॥ २६ ॥

तमेवोपलब्ध्यभावं भावयति—

30

न वि इंदियाइं उवलद्धिमंति विगतेसु विसयसंभरणा ।

जह गेइगवक्खाइं, जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥ २७ ॥

न वै इन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति, तेषु विगतेष्वपि तद्विषयस्य संसरणात्, यथा गेहगवाक्षाः ।
 किमुक्तं भवति!—यथा गेहगवाक्षैरुपलब्धेष्वर्थेषु गेहगवाक्षाणामुपरमेऽपि पुरुषस्य संसरणमा-
 वाक्ष्यते ते गवाक्षा उपलब्धारः, तथा विगतेष्वपीन्द्रियेषु तद्विषय उपलब्ध्यत आत्मनेति व्यापक-
 विरुद्धोपलब्धिः, 'तस्योपलब्धः' इतिव्यवस्था हि तस्य स्मरणेन व्याप्ता, अन्यथा तद्व्यवस्थायाः
 कर्तुमशक्यत्वात्, तद्विरुद्धं चात्रान्यस्य स्मरणमुपलब्ध्यत इति । कथम्? कस्तत्रोपलब्धः? इति चेत्, 5
 अत आह—योऽनुसर्त्ता स तत्रोपलब्धः, आत्मा उपलब्धः इत्यर्थः । तथा च प्रयोगः—येषु विगते-
 ष्वपि यद्विषयो येन स्मर्यते स तत्रोपलब्धः, यथा गेहगवाक्षेषु पुरुषः, विगतेष्वपि चेन्द्रियेषु
 तद्विषयः स्मर्यत आत्मना । स्मरणं हि प्रतिनियतत्वानिमित्तवत्त्वेन संव्याप्तम्, न चोपलब्धा-
 दन्यन्निमित्तमस्ति, ततो विपक्षाद् व्यापकानुपलब्ध्या निवर्तमानमुपलम्भपूर्वकत्वेन व्याप्यत इति
 प्रतिबन्धसिद्धिः ॥ २७ ॥ सम्प्रतीन्द्रियाश्रितस्य लैङ्गिकत्वं व्यवस्थापयति—

10

धूमनिमित्तं नाणं, अग्निर्मि लिंगियं जहा होइ ।

इन्द्रिय-
जज्ञान-
स्य लैङ्गि-
कत्वम्

तह इंदियाइलिंगं, तं नाणं लिंगियं न कहं ॥ २८ ॥

यथा 'धूमनिमित्तं' धूमास्त्रिज्जादुपजायमानमग्नौ लिङ्गिनि ज्ञानं लैङ्गिकं भवति, तथा 'इन्द्रि-
 यादिलिङ्गं' इन्द्रियादिभिलिङ्गैरुपजायमानं रूपादिषु चाक्षुषादि विज्ञानं कथं लैङ्गिकं न भवति?
 तदपि लैङ्गिकमेवेति भावः ॥ २८ ॥ अन्यच्च—

15

अपरायत्तं नाणं, पञ्चक्खं तिविहमोहिमाईयं ।

प्रत्यक्ष-
परोक्ष-
योर्व्याख्या
तत्प्रभे-
दाश्च

जं परतो आयत्तं, तं पारोक्खं हवइ सव्वं ॥ २९ ॥

यद् ज्ञानम् 'अपरायत्तं' नोत्पत्तौ परस्य वशवर्त्ति तत् प्रत्यक्षम् । तच्च वक्ष्यमाणं त्रिविधम-
 वध्यादिकम् । यच्चोत्पत्तौ 'परतः' परस्याऽऽयत्तं तत् सर्वं भवति परोक्षम् । चाक्षुषादिकमपि च
 विज्ञानमुत्पत्तौ परस्य चक्षुरादेरायत्तम् अतः परोक्षम् ॥ २९ ॥

20

सम्प्रति त्रिविधं प्रत्यक्षं द्विविधं च परोक्षमुपदर्शयति—

ओहि मणपज्जे या, केवलनाणं च होति पञ्चक्खं ।

आमिणिबोहियनाणं, सुयनाणं चैव पारोक्खं ॥ ३० ॥

अवविज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं च भवति प्रत्यक्षम् । आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुत-
 ज्ञानं च परोक्षम् ॥ ३० ॥

25

अवविज्ञानम्

तत्राऽवविज्ञानं चतुर्विधम्, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतस्तावदाह—

विवैरीयवेसधारी, विजंजणसिद्ध देवताए वा ।

द्रव्यतो-
ऽवधि-
ज्ञानम्

छाइय सेवियसेवी, बीयादीओ वि पञ्चक्खा ॥ ३१ ॥

पुढवीई तरुगिरिया सरीरादिगया य जे मवे दग्ग ।

परमाणू सुहुदुक्खादओ य ओहिस्स पञ्चक्खा ॥ ३२ ॥

30

१ °राइत्तं ता० ॥ २ °मोचिमात्तीयं ता० ॥ ३ गाथायुगलमिदं चूर्णिकृद्भिः “अचंतमणुवल्दा०”

३१ गाथाया अनन्तरं व्याख्यातम् ॥ ४ य ता० ॥ ५ °बीय तं ता० ॥

नेपथ्यपरावर्त्ततो गुटिकाप्रयोगतः स्वरपरावर्त्ततो वर्णपरावर्त्ततो विपरीतं वेषं धारयन्तीति विपरीतवेषधारिणस्ते, तथा ये विद्यासिद्धा अञ्जनसिद्धा देवतया वा च्छादिताः, ये च तैः सेवितसेविनः, ये च बीजादयः कुशलादिन्यस्तास्ते सर्वेऽवधिज्ञानिनः प्रत्यक्षाः ॥ ३१ ॥

तथा—यानि पृथिव्यां यानि तरुषु यानि च गिरिषु, गाथायामेकवचनं समाहारत्वात्, ॥ द्रव्याणि, यानि च शरीरादिगतानि द्रव्याणि, ये च परमाणवः, ये 'सुख-दुःखादयः' इन्द्रिय-मनः-शरीरस्वास्थ्य-ऽस्वास्थ्यरूपास्तेऽप्यवधेः प्रत्यक्षाः ॥ ३२ ॥

अञ्चतमणुबलद्वा, वि ओहिनाणस्स होंति पञ्चक्खा ।

ओहिष्माण परिगया, दब्बा असमत्तपज्जाया ॥ ३३ ॥

अत्यन्तं चक्षुरादिनाऽनुपलब्धा अपि पदार्था अवधिज्ञानस्य भवन्ति प्रत्यक्षाः । अवधिज्ञानेन 10 च द्रव्याणि 'परिगतानि' परिज्ञातानि भवन्ति असमाप्तपर्यायाणि, न समस्ताः पर्याया द्रव्याणां ज्ञातुं शक्यन्त इति भावः । यदि हि समस्तानपि पर्यायान् जानीर्योत्ततः स केवली भवेत् ॥ ३३ ॥

उक्तं द्रव्यतोऽवधिज्ञानम्, अधुना क्षेत्रादित आह—

खित्तम्मि उ जावहए, पासइ दब्बाइ तं न पासइ या ।

काले नाणं भइयं, को सो दब्बं विणा जम्हा ॥ ३४ ॥

क्षेत्रादि-
तोऽवधि-
ज्ञानम्

15 क्षेत्रे जघन्यत उत्कर्षतो वा यावन्ति (यावति) द्रव्याणि पश्यति तत् क्षेत्रं न पश्यति, अवधिज्ञानस्य मूर्तेर्विषयत्वात्, "रूपिष्ववधेः" (तत्त्वार्थ० १-२८) इति वचनात्, क्षेत्रस्य चामूर्तत्वात् । तत्र जघन्यतः क्षेत्रपरिमाणं "जावतिया तिसमयाऽऽहारगस्स०" (आव० नि० गाथा ३०) इत्यादिना, उत्कर्षतः "सव्वबहुअगणिजीवा०" (आव० नि० गाथा ३१) इत्यादिनाऽभिहितम् । शेषं तु तदन्तर्गतं मध्यममिति । तथा 'काले' कालविषये ज्ञानं 'भक्तं' विकल्पितम्, 20 भवति वा न चेति भावः । कथम्? इति चेत्, उच्यते—इह यदि कालद्रव्यं समयक्षेत्रभावि समयमात्रं परिणाम्यभ्युपगम्यते तदा तदमूर्तत्वात्तद्व्यवधिज्ञानविषयः । यदि पुनः कोऽसौ नाम 'द्रव्यं' द्रव्यपर्यायं विनाऽन्यः कालः? यस्माद् द्रव्यस्यैवावस्थाविशेषः कालः, यत उक्तम्—
दब्बस्स चेव सो पज्जातो इति ।

तदा सोऽवधिज्ञानिनः प्रत्यक्षः, पर्यायाणामपि कतिपयानामवधिज्ञानगोचरत्वात् । भावतोऽ- 25 नैन्तान् भावान् जानाति सर्वभावानामनन्तभागम् । शेषं तु वक्तव्यमावश्यकटीकातोऽवसा-
तव्यम् (मल० पत्र ५०-१) ॥ ३४ ॥ उक्तमवधिज्ञानम्, अधुना मनःपर्यवज्ञानमाह—

मनःपर्यवज्ञानम्

तं मणपज्जवनाणं, जेण वियाणाइ ससिजीवाणं ।

दट्ठं मणिज्जमाणे, मणदब्बे माणसं भावं ॥ ३५ ॥

१ "अञ्चतं सव्वकालं" इति चूर्णी ॥ २ "यात् नूनं स भा० डे० ॥ ३ दब्बाइ तं ता० । चूर्णीकृद्भिरेतत्पाठानुसारेण व्याख्यातम्—"खेत्तम्मि पुव्वद्धं । जावतिए जहण्णेण तिसमयाहारगसुहुमपण-
गजीवावगाहणमेत्ते उक्कोसेणं सव्वबहुअगणिजीवपरेच्छित्ते पासइ दब्बादि, आदिरगहणेणं वण्णादि, तस्मिंति
खेत्तं ण पेच्छइ, यस्मादुक्तम्—"रूपिष्ववधेः" तथा रूपि खेत्तं, अतो ण पेच्छति ।" इति चूर्णी ॥
४ भस्तिं ता० ॥ ५ "मन्तभाषान् मो ३ ॥

येन संज्ञिजीवानां मनोद्रव्याणि “मणिज्जमाणे” इति ‘मन्यमानानि’ मननेन व्यापार्यमाणानि दृष्ट्वा ‘मानसं भावं जानाति’ चिन्तितमर्थमवबुध्यते तन्मनःपर्यवज्ञानम् ॥ ३५ ॥

एतदेव सनिदर्शनं भावयति—

आर्णहं य पिहुजणो वि हु, फुडमागारेहिं माणसं भावं ।

एमेव य तस्सुवमा, मणदव्वपगासिए अत्थे ॥ ३६ ॥

‘पृथग्जनोऽपि’ लोकः ‘हुः’ निश्चितं [स्फुटम्] आकारैर्मानसं भावं जानाति, एवमेव ‘तस्यापि’ मनःपर्यवज्ञानिनो मनोद्रव्यप्रकाशितेऽर्थे उपमा द्रष्टव्या । किमुक्तं भवति?—यथा प्राकृतो लोकः स्फुटमाकारैर्मानसं भावं जानाति तथा मनःपर्यवज्ञान्यपि मनोद्रव्यगतानाकारानवलोक्य तं तं मानसं भावं जानातीति । एतदपि द्रव्य-क्षेत्र-काल भावैर्यथा नन्द्यध्ययने (मल० पत्र ९९-२) तथा चिन्तनीयम् ॥ ३६ ॥ गतं मनःपर्यवज्ञानम्, अधुना केवलज्ञानमाह—

केवलज्ञानम्

पंकसलिले पसाओ, जह होइ कमेण तह इमो जीवो ।

आवरणे झिजंते, विसुञ्जए केवलं जाव ॥ ३७ ॥

यथा पङ्ककलुषिते सलिले कतकचूर्णयोगतः ‘प्रसादः’ प्रसन्नता क्रमेण भवति, तथाऽयं जीवोऽपूर्वकरणगुणस्थानकादारम्य क्षपकश्रेणिमारूढो विशुद्ध-विशुद्धतराध्यवसायप्रभातः क्षीय-15 माणे आवरणे तावद् विशुध्यति यावत् क्षीणकषायगुणस्थानकचरमसमये ज्ञानावरणपञ्चका-ऽन्तरायपञ्चक-दर्शनावरणचतुष्टयक्षयं कृत्वाऽनन्तरसमये केवलज्ञानमासादयति ॥ ३७ ॥

कथंभूतं यत्केवलम्? इत्याह—

दव्वादिकसिणविसयं, केवलमेगं तु केवलभाणं ।

अणिवारियवावारं, अणंतमविकल्पियं नियतं ॥ ३८ ॥

केवलज्ञानं ‘द्रव्यादिकृत्स्नविषयं’ द्रव्यादीनि कृत्स्नानि—समस्तानि विषयो यस्य तत्तथा, ‘केवलम्’ असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वाद्, ‘एकम्’ असाधारणमनन्यसदृशत्वात्, अनिवारितव्यापारं अविरहितोपयोगत्वात्, अनन्तं ज्ञेयानन्तत्वाद्, ‘अविकल्पितं’ विकल्परहितं—भेदरहितमित्यर्थः, प्रथमत एवाशेषतदावरणविगमात्, ‘नियतं’ सर्वकालमावि ॥ ३८ ॥

उक्तं केवलज्ञानम्, अधुना परोक्षमाभिनिबोधिकज्ञानमभिधितपुराह—

आभिनिबोधिकज्ञानम्

पञ्चक्ख परोक्खं वा, जं अत्थं ऊहिऊण निदिसइ ।

तं होइ अभिणिबोहं, अभिसुहमत्थं न विवरीयं ॥ ३९ ॥

१ °णई पिभुजं ता० ॥ २ °णे खिज्जं ता० ॥ ३ “तस्स य इमाणि एगद्वियाणि—दव्वादिक० गाहा । दव्वादिकसिणविसयं ति वा, केवलं ति वा, एगं ति वा, केवलणाणं ति वा, अणिवारियवावारं ति वा अविरहितोपयोगमित्यर्थः, अणंतं ति वा हेतुं प्रति, अविकल्पितं ति वा निर्भेदं हीनोत्कर्षत्वं प्रति, कियन्तं कालमविकल्पितम् ? इति चेत्, उच्यते—नियतं नित्यमित्यर्थः ।” इति चूर्णो ॥ ४ °व्वातिकं ता० ॥ ५ °मेकं तु ता० ॥

‘प्रत्यक्षम्’ इन्द्रियविषयं ‘परोक्षम्’ इन्द्रियविषयातिक्रान्तं यद् अर्थमूहित्वा ‘निर्दिशति’ निर्णयपुरस्सरं श्रूते ‘एष एवंभूतोऽर्थः’ इति, तद् अर्थं प्रति ‘अभिमुखं’ यथार्थविषयं आभिनि-
बोधकम्, ‘न विपरीतं’ नाऽनर्थमिमुखम्, तस्यायथार्थतया मिथ्यारूपत्वात् ॥ ३९ ॥

तच्च द्विधा—इन्द्रियनिश्चितमनिन्द्रियनिश्चितं च । अनिन्द्रियं मनः । सम्प्रतीन्द्रिया-ऽनिन्द्रिय-
५ योर्विषयविभागमाह—

इन्द्रिय-
मनसो-
विषयः

अत्थाणंतरचारिं, नियतं चित्तं तिकालविसयं तु ।

अर्थे यं पदुष्पण्णे, विणियोगं इंदियं लहइ ॥ ४० ॥

अर्थ—शब्दादाविन्द्रियव्यापारादनन्तरं चरति—व्याप्रियत इत्येवंशीलमर्थानन्तरचारि, इन्द्रिये
प्रथमं व्यापृते पश्चान्मनो व्याप्रियत इति भावः; ‘नियतं’ नियतार्थविषयम्, नैककालमनेकवि-
१० षयमित्यर्थः, ‘चित्तं’ मनः । पुनः कथम्भूतम्? इत्याह—‘त्रिकालविषयं’ त्रिष्वपि कालेषु यथा-
योग्यं विषयो यस्य तत्तथा । ‘इन्द्रियं पुनः’ चक्षुरादिकं ‘विनियोगं’ व्यापारं लभते ‘प्रत्युत्पन्ने’
वर्तमानेऽर्थे, वर्तमानार्थविषयम् नाऽतीता-ऽनागतार्थविषयमिति भावः ॥ ४० ॥

श्रुतज्ञानम्

मतिविसयं मतिनाणं, मतिपुञ्चं पुण भवे सुयन्नाणं ।

१५ तं पुण समतिसमुत्थं, परोपदेसा व सच्चं पि ॥ ४१ ॥

मतिज्ञानं ‘मतिविषयं’ मत्यनुसारि, यस्य यादृशी मतिस्तस्य तदनुसारं मतिज्ञानं प्रवर्तते
इत्यर्थः । श्रुतज्ञानं पुनर्भवति ‘मतिपूर्वं’ मतिकारणकम्, श्रुतज्ञानं हि वाच्य-वाचकभावेन
शब्दस्मृतिवित्त्याऽर्थस्य ग्रहणम्, वाच्य-वाचकभावेन च शब्दः प्रवर्तते मत्यवधारितेऽर्थे इति ।
‘तत् पुनः’ श्रुतज्ञानं सर्वमपि मूलभेदापेक्षया द्विविधम्, तद्यथा—स्वमतिसमुत्थं ‘परोपदेशाद्वा’
२० परोपदेशसमुत्थं चेत्यर्थः । तत्र स्वमतिसमुत्थं प्रत्येकबुद्धानां पदानुसारिप्रज्ञानं वा, परोपदेश-
समुत्थमस्मदादीनाम् ॥ ४१ ॥ तत् कतिविधम्? इति तद्वेदप्रदर्शनार्थमाह—

श्रुतस्य
भेदाः

अक्खर सण्णी सम्मं, साँईयं खलु सपज्जवसियं च ।

गमियं अंगपविट्ठं, सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥ ४२ ॥

अक्षरश्रुतं संज्ञिश्रुतं सम्यक्श्रुतं सादिश्रुतं सपर्यवसितं गमिकम् अङ्गप्रविष्टमिति । एतानि
२५ सप्ताऽपि पदानि सप्रतिपक्षाण्यवगन्तव्यानि, ततश्चतुर्दशप्रकारं भवति । तद्यथा—अक्षरश्रुतम-
नक्षरश्रुतं संज्ञिश्रुतमसंज्ञिश्रुतं सम्यक्श्रुतं मिथ्याश्रुतं सादिश्रुतमनादिश्रुतं सपर्यवसितमपर्य-
वसितं गमिकमगमिकम् अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टं च ॥ ४२ ॥ तत्राक्षरश्रुतप्रतिपादनार्थमाह—

अक्खरतिगरूवणया, पढमनयादेसतो न तं खरति ।

अभिलप्पा पुंण भावा, होति खरा अक्खरा चेव ॥ ४३ ॥

अक्षर-
श्रुतम्

३० अक्षरत्रिकस्य—संज्ञाक्षरस्य लब्ध्याक्षरस्य व्यञ्जनाक्षरस्य चेत्यर्थः रूपणका—प्ररूपणा कर्तव्या ।

१ ‘परोक्षं जं अणुमाणोवम्मेहिं गेण्हति, अणुमाणेण जथा—णदीपूरणं वासं, सरेण संखं, ओवम्मेणं—
गाईओ (गावीए प्र०) गवयं’ इति चूर्णौ ॥ २ उ ता० ॥ ३ ‘सारि मति’ का० ॥ ४ सासीयं
ता० ॥ ५ पुण अत्था, होति ता० ॥

तत्र यद् व्यञ्जनाक्षरं तत् प्रथमनयः—नैगमनयस्तस्याऽऽदेशेन 'न क्षरति' न स्वभावाच्चलति, नित्यमित्यर्थः । तथा च तन्मतानुसारिणो मीमांसका नित्यं शब्दमातिष्ठमानाः प्रतीता एव । ये पुनरभिलाष्या भावास्ते क्षराश्च भवन्त्यक्षराश्च । तत्र क्षरा षटादयः, अक्षरा धर्मास्तिकायादयः ॥ ४३ ॥ अथ कीदृशं संज्ञाक्षरम्? इति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

संठाणमगाराई, अप्पामिप्पायतो वै जं जैस्स ।

5 संज्ञाक्ष-
रम्

यद् लिपिमेदतः संस्थानमकारादेः, यथा—कैलशाकृतिष्टकारः, तत् तथासंस्थानविशिष्टमकारादि संज्ञाक्षरम् । अथवा 'आत्माभिप्रायतः' आत्मेच्छया यद् यस्य संस्थानं चिह्नविशेषरूपं कियते तत् संज्ञाक्षरम् ॥ सम्प्रति लब्ध्यक्षरमाह—

लद्धी पंचविगप्पा, जस्सुबलम्भो उ जो अत्थो ॥ ४४ ॥

लब्ध्य-
क्षरम्

लब्धिः 'पञ्चविकल्पा' पञ्चमेदा । अत्र 'लब्धिः' इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् 10 'लब्ध्यक्षरम्' इति प्रतिपत्तव्यम् । ततोऽयमर्थः—पञ्चविधं लब्ध्यक्षरम्, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरं जिह्वेन्द्रियलब्ध्यक्षरं चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरं घ्राणेन्द्रियलब्ध्यक्षरं स्पर्शनेन्द्रियलब्ध्यक्षरं च । उपलक्षणमेतत्, तेन षष्ठं नोहन्द्रियलब्ध्यक्षरमप्यवगन्तव्यम् । अथ कीदृशं षट्प्रकारमपि लब्ध्यक्षरम्? अत आह—'यस्य' श्रोत्रादेः श्रोत्र-चक्षु-घ्राण-जिह्वा-स्पर्शनेन्द्रियाणां मनसश्च य उपलब्ध्यः 'अर्थः' शब्दादिस्तमुपलब्ध्य याऽक्षराणां लब्धिरुपजायते तत् श्रोत्रेन्द्रियादिलब्ध्य- 15 क्षरम् । किमुक्तं भवति?—श्रोत्रेण शङ्खशब्दमुपलब्ध्य तदनन्तरं 'शङ्ख' इत्येवंरूपयोर्द्वयोरक्षरयोर्या लब्धिस्तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ॥ ४४ ॥ प्रकारान्तरेण लब्ध्यक्षरभेदानाह—

सामन्न विसेसेण य, दुविहुवलद्धी उ पढमिय अमेया ।

तिविहा य अणुवलद्धी, उवलद्धी पंचहा विइया ॥ ४५ ॥

प्रकार-
न्तरेण

अथवा 'उपलब्धिः' उपलब्ध्यक्षरं 'द्विविधं' द्विप्रकारम्, तद्यथा—'सामान्येन विशेषेण च' 20 सामान्यलब्ध्यक्षरं विशेषलब्ध्यक्षरं चेति भावः । तत्र 'प्रथमिका' सामान्योपलब्धिः—सामान्योपलब्ध्यक्षरं अमेदम्, सामान्ये भेदाभावात् । इहोपलब्धिरनुपलब्ध्यपेक्षा, ततस्तस्या अपि प्ररूपणा कर्तव्येत्यत आह—'त्रिविधा' त्रिप्रकाराऽनुपलब्धिः । या पुनः 'द्वितीया' विशेषोपलब्धिः—विशेषोपलब्ध्यक्षरं सा पञ्चप्रकारा ॥ ४५ ॥ तानेव त्रीन् पञ्च च भेदानाह—

अबंता सामन्ना, य विस्सुती होइ अणुवलद्धीओ ।

सारिक्ख विवक्खोभय, उवमाऽऽगमतो य उवलद्धी ॥ ४६ ॥

25 अनुप-
लब्धि-
त्रिकं
विशेषो-
पलब्धि-
पञ्चकं च

अनुपलब्धिरेवं त्रिधा भवति । तद्यथा—'अत्यन्ताद्' एकान्तेनानुपलब्धिः सामान्याद् विस्मृतैश्च । उपलब्धिरपि पञ्चप्रकारैवम्—सादृक्षतो विपक्षतः 'उभयतः' उभयधर्मदर्शनत औपम्यत आगमतश्च ॥ ४६ ॥ तत्र प्रथमतोऽत्यन्तानुपलब्धिमाह—

१ यउ(यत्त)दुक्तं व्यं मा० डे० ॥ २ अस्सामिं ता० ॥ ३ य ता० ॥ ४ तस्स ता० कां विना ॥ ५ "वज्राकृतिर्मकारः" इति खूर्णौ । "कस्मिंश्चिल्लिपिविशेषेऽर्धवज्राकृतिष्टकारः, षटाकृतिष्टकारः" इति विशेषावश्यकटीकायां पृ. २५६ मलवारी हेमचन्द्रसूत्रिः ॥ ६ "यथा पुष्करसार्यां लिप्या वज्रमित्यादि" इति खूर्णौ ॥ ७ नाऽत्रेन्द्रियक्रममेदः कारणिकः किन्तु स्वाभाविकः ॥ ८ सामान्यता० ॥ ९ बीया ता० ॥

अत्यन्ता-
नुपलब्धिः

अत्थस्स दरिसणम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवह ।

ददुं पि न बाणंते, बोहिष षंडा फणस सचू ॥ ४७ ॥

अर्थस्स दर्शनेऽपि कस्यचिदर्थविषया 'लब्धिः' अक्षराणां लब्धिरोक्तान्ततो न सम्भवति ।
तथा च 'बोधिकाः' पश्चिमदिग्वर्तिनो म्लेच्छाः पनसं दृष्ट्वाऽपि 'पनसः' इत्येवं न जानते, तेषां
पनसस्याऽत्यन्तपरोक्षत्वात्, न हि तद्देशे पनसः सम्भवति । तथा 'पाण्डाः' पाण्डुमथुरावा-
सिनः सक्तून् दृष्ट्वाऽपि 'सक्तबोऽमी' इति न जानते, तेषां हि सक्तबोऽत्यन्तपरोक्षाः, सतो न
तद्दर्शनेऽपि तदक्षरलाभः ॥ ४७ ॥ सम्प्रति सामान्यादनुपलब्धिमाह—

सामान्या-
दनुप-
लब्धिः

अत्थस्स उग्गहम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवति ।

सामन्ना बहुमज्जे, मासं पडियं जहा ददुं ॥ ४८ ॥

10 अर्थस्यावग्रहेऽपि तदन्येतार्थेन 'सामान्यात्' सादृश्यादेकान्ततः 'लब्धिः' अक्षरलब्धिर्न
सम्भवति । यथा बहुमध्ये पतितं माषं दृष्ट्वाऽपि तदन्येन सामान्यात् तदक्षरे लभते ॥ ४८ ॥
विस्मृतेरनुपलब्धिमाह—

विस्मृते-
रनुप-
लब्धिः

अत्थस्स वि उवलंमे, अक्खरलद्धी न होइ सच्चस्स ।

पुच्चोवलद्धमत्थे, जस्स उ नामं न संभरति ॥ ४९ ॥

15 अर्थस्स पूर्वं पश्चादनुपलम्भेऽपि सर्वस्य 'अक्षरलब्धिः' तद्विषयाऽक्षरलब्धिर्न सम्भवति ।
कस्य न भवति ? इत्यत आह—यस्याऽर्थे विवक्षितार्थविषयं पूर्वोपलब्धं नाम न संस्मरति ॥ ४९ ॥
तदेवमुक्ता त्रिविधाऽप्यनुपलब्धिः । अधुना सादृक्षतो विपक्षतश्चोपलब्धिमाह—

सादृक्ष-
तो विप-
क्षतश्चो-
पलब्धिः

सारिक्ख-विक्खेहि य, लभति परोक्खे पि अक्खरं कोइ ।

सबलेर-बाहुलेरा, जह अहि-नउला य अणुमाणे ॥ ५० ॥

20 कश्चित् परोक्षेऽप्यर्थे दृश्यमानार्थसादृश्यादक्षरं लभते, यथा 'शाबलेय-बाहुलेयाः' शाबलेय-
बाहुलेयाक्षराणि । तथाहि—कश्चित् शाबलेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यात् परोक्षेऽपि बाहुलेये तदक्षराणि
लभते 'ईदृशो बाहुलेयः' इति । तथा कश्चिद् वैपक्ष्येण परोक्षेऽर्थे तदक्षरं लभते, यथा—अहि-
दर्शनात्कुलानुमाने नकुलदर्शनाद्वा सर्पानुमाने ॥ ५० ॥

सम्प्रत्युभयधर्मदर्शनत उभयाक्षरलब्धिमाह—

उभय-
धर्मद-
र्शनत
उपल-
ब्धिः

25 एगत्थे उवलद्धे, कम्मि वि उभयत्थ पच्चओ होइ ।

अस्सर्तरी खर-ऽस्साणं, गुल-दहियाणं सिंहरीणि ॥ ५१ ॥

'कस्मिंश्चिद्' उभयधर्मयोगिनि उभयावयवयोगिनि वा एकस्मिन्नर्थे उपलब्धे उभयत्र परोक्षे
'प्रत्ययः' तदक्षरलाभो भवति । यथा 'अध्वतरे' वेगसरे दृष्टे खरस्याऽध्वस्य च प्रत्ययः—तदक्ष-
रलाभः । यथा वा शिखरिण्यामुपलब्ध्यायां गुड-दध्नोः प्रत्ययः—गुड-दध्वक्षरलाभः ॥ ५१ ॥

30 औपम्यत उपलब्धिमाह—

१ 'पणस' ता० ॥ २ 'कसुवग्ग' भा० डे० । 'स्स उवग्ग' मो० का० के० ॥ ३-४ 'श' ता० ॥

५ 'क्खेण' वि लं ता० ॥ ६ 'तरे' खर-ऽस्साणं ता० विना ॥

पुण्वं पि अणुवल्लो, विष्णुः अस्थो उ कोऽ मोक्षमाह ।

अहं मोरेवं गवयो, किञ्चिविज्ञेसेण परिहीयो ॥ ५२ ॥

पूर्वमणुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थ औपम्याद् गृह्यते, यथा गौरेवं गवयः, नवरं किञ्चिद्विज्ञेसेण परिहीनः, कम्बलकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं भावना-‘यथा गौस्तथा गवयः’ इति श्रुत्वा कालान्तरेणाटव्यां पर्यटन् गवयं दृष्ट्वा ‘गवयोऽयम्’ इति यदक्षरजातं लभते एषा औपम्योप-
लब्धिः ॥ ५२ ॥ इदानीमाममत उपलब्धिमाह—

अन्तागमप्यमाप्तेण अक्षरं किञ्चि अविसयस्थे वि ।

मविषाऽमविषा कुरवो, नारग दियलोप मोक्षो य ॥ ५३ ॥

आप्ताः—सर्वज्ञाः तत्पणीत आगम आप्तागमः, स एव प्रमाणमाप्तागमप्रमाणम्, तेन अवि-
षयेऽप्यर्थे किञ्चिदक्षरं लभते । यथा—भव्योऽभव्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवलोको मोक्षः, 10
चशब्दादन्ये च भावाः । इयमत्र भावना—आप्तागमप्रामाण्यवशात् तस्मिन्नास्मिन् वस्तुनि योऽक्षर-
लभः, यथा—भव्य इति अभव्य इति देवकुरव इत्यादि, सा आगमोपलब्धिः ॥ ५३ ॥

एषा सर्वाऽप्युपलब्धिः संज्ञिनां भवति, असंज्ञिनां तु का वार्ता ? इत्यत आह—

औसंज्ञेण असंज्ञीण अत्यलंभे वि अक्षरं नत्थि ।

अत्यो विषय सन्नीपं, तु अक्षरं निच्छए भयणा ॥ ५४ ॥

असंज्ञि-
नामक्ष-
राण्युप-
लब्धिः

असंज्ञिनाम् ‘अर्थलभेऽपि’ अर्थदर्शनेऽपि ‘उत्संज्ञेन’ एकान्तेन ‘नास्त्यक्षरं’ नैवाक्षरलभः ।
तथाहि—शङ्खशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेषा लब्धिरुपजायते, यथा ‘अयं शङ्खशब्दः’ इति । एवं
शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् । संज्ञिनां पुनः ‘अर्थ एवाक्षरं’ अर्थोपलम्भकार एवाक्षरलभः,
यथा शङ्खशब्दश्रवणकाल एव ‘शङ्खशब्दः’ इति । ‘निश्चये पुनः भजना’ ‘शङ्खशब्द एवायम्’,
शार्ङ्गशब्द एवायम्’ इति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा । एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् ॥ ५४ ॥ 20
गतं लब्ध्याक्षरम्, अधुना व्यञ्जनाक्षरमाह—

अत्थामिबंजगं बंजणक्षरं इच्छितेतरं वदतो ।

रुवं व पणासेणं, बंजंति अत्यो जेओ तेणं ॥ ५५ ॥

व्यञ्जना-
क्षरम्

इह यद् विवक्षितं तदेव यदि वदति, यथा ‘अश्वं भणिष्यामि’ इति तदेव ब्रूते, तदा तद्
ईप्सितम् । अन्यद् विवक्षित्वाऽन्यच्छेदुस्तरति तदा तद् ‘इतरद्’ जनीप्सितम् । ईप्सित- 25
मितरद्वा वदतो यद् अर्थाभिप्रेत्यज्ञकमभिधानं तद् व्यञ्जनाक्षरम् । अथ कस्माद् व्यञ्जनाक्षरमु-
च्यते ? नाऽभिधानाक्षरम् ? अत आह—‘रूपमिव’ घटादिकमिव ‘प्रकाशेन’ दीपादिना तमसि वर्त-
मानम् ‘अर्थः’ घटादिः ‘यतः’ यस्माद् ‘व्यज्यते’ प्रकटीक्रियते ‘तेन’ कारणेन व्यञ्जनाक्षरमि-
त्युच्यते ॥ ५५ ॥

व्यञ्जना-
क्षरस्य
80 भिन्नभि-
न्नप्रकारैः
ईविध्यम्

तं पुण जहत्थनियतं, अजहत्थं वा वि बंजणं इविहं ।

एवमप्येवपरिचयं, एमेव य अक्षरं सुं पि ॥ ५६ ॥

१ गो एवं ता० ॥ २ उरुसंज्ञे ता० ॥ ३ इत्यादि कां २ ॥ ४ वज्रसि ता० विना ॥ ५ अयो
ता० ॥ ६ अत्र ‘मिवक्ष्य’ इति स्मात् साधु ॥ ७ परिगयं ता० विना ॥

सकय-पाययभासाविणिपुत्तं देसतो अणेगविहं ।

अभिधानं अभिधेयातो होइ भिण्णं अभिण्णं च ॥ ५७ ॥

‘तत् पुनः’ व्यञ्जनं द्विविधम्—यथार्थनियतमयथार्थं वा । यथार्थनियतं नाम अन्वर्थयुक्तम्, यथा—क्षपयतीति क्षपणः, तपतीति तपन इत्यादि । अयथार्थं यथा—नेन्द्रं गोपयति तथापीन्द्र-
० गोपकः, न पल्लमश्नाति तथापि पलाश इत्यादि । अथवा तद् व्यञ्जनं द्विधा—एकपर्यायमनेक-
पर्यायं च । एकः पर्यायः—अभिधेयो यस्य तदेकपर्यायम्, यथा—अलोकः स्थण्डिलमित्यादि,
अलोकशब्देन अलोकत्वलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते, स्थण्डिलशब्देन स्थण्डिलत्वमेकमिति ।
अनेके पर्यायाः—अभिधेया यस्य तदनेकपर्यायम्, यथा—जीव इति, जीवशब्देन हि जीवोऽ-
प्युच्यते सत्त्वोऽपि प्राण्यपि भूतोऽपि च, जीवादयश्च प्रतिनियतविशेषाः । तथा चोक्तम्—

10 प्राणा द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः, भूताश्च तरवः स्पृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥

ततो भवति सामान्येन जीवशब्दस्यानेकपर्यायाभिधायकत्वमिति । ‘एवमेव’ एका-ऽनेकभेदे-
नाक्षरेष्वपि द्रष्टव्यम् । तद्यथा—द्विविधं व्यञ्जनम्, एकाक्षरमनेकाक्षरं च । एकाक्षरं धीः श्रीरि-
त्यादि, अनेकाक्षरं वीणा लता माला इत्यादि ॥ ५६ ॥

15 अथवा द्विप्रकारम्—संस्कृतभाषाविनिर्युक्तम्, यथा—वृक्ष इति, प्राकृतभाषाविनिर्युक्तं च,
यथा—रोक्खो इति । ‘देशतः’ नानादेशानाश्रित्यानेकविधम्, यथा—मगधानाम् ओदनः,
लाटानां कूरः, द्रमिलानां चौरः, अन्ध्राणाम् इडाकुरिति । तथा तद् ‘अभिधानं’ व्यञ्जना-
क्षरम् अभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च । तत्र भिन्नं प्रतीतम्, तादात्म्याभावात् ॥ ५७ ॥

तमेव तादात्म्याभावमाह—

व्यञ्जना-
क्षरस्या-
भिधेयाद्
भिन्नाभि-
न्नत्वम्

20 खुर-अग्नि-मोयगोच्चारणम्मि जम्हा उ वयण-सवणाणं ।

ण वि छेदो ण वि दाहो, णं वि पूरणं तेण भिण्णं तु ॥ ५८ ॥

यस्मात् खुरशब्दोच्चारणेऽग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो वदनस्य
शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो नाऽपि दाहो नाऽपि पूरणम्, अतो ज्ञायतेऽभिधेयादभिधानं
भिन्नम्, अन्यथा तादात्म्यसम्बन्धात् खुरादयोऽपि तत्र सन्तीति वदनस्य श्रवणस्य च छेदादिप-
25 सङ्गः ॥ ५८ ॥ अभिन्नत्वं नाम सम्बद्धत्वम्, तथा च लोकेऽप्यभिन्नशब्दः सम्बद्धवाची व्यवहियते,
यथा—अयमस्माकं खादन-पानेनाऽभिन्नः, सम्बद्ध इत्यर्थः । ततस्तदेव सम्बद्धत्वं भावयति—

जम्हा उं मोयगे अभिहिंयम्मि तत्थेव पच्चओ होइ ।

ण ये होइ सो अणत्ते, तेण अभिण्णं तदर्थतो ॥ ५९ ॥

यस्मान्मोदकेऽभिहिते ‘तत्रैव’ मोदके प्रत्ययो भवति नाऽन्यत्र । न च ‘सः’ नियमेन तत्र प्रत्ययः

30 ‘अन्यत्वे’ असम्बद्धत्वे सति भवति, सम्बन्धाभावात्तो नियामकामावेनाऽन्यत्रापि तत्प्रत्यय-
प्रसक्तेः । ‘तेन’ कारणेन ज्ञायते ‘तद्’ अभिधानम् ‘अर्थादभिन्नम्’ अर्थेन सह वाच्य-वाचक-
भावसम्बद्धम् ॥ ५९ ॥

१ ण पूरणं तेण ता० ॥ २ य ता० ॥ ३ इ ता० ॥ ४ त्थादो ता० ॥

एकैकमक्षरस्स उ, सप्पज्जायां हवन्ति इयरे य ।
संबद्धमसंबद्धा, एकैका ते भवे दुविहा ॥ ६० ॥

व्यञ्जनस्य यान्यक्षराणि तस्याक्षरस्यैकैकस्य द्विविधाः पर्यायाः, तद्यथा—स्वपर्यायाः ‘इतरे च’
परपर्यायाः । तत्र अवर्णस्त्रिधा—ह्रस्वो दीर्घः स्तुतश्च, पुनरेकैकस्त्रिधा—उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च,
पुनरेकैको द्विधा—सानुनासिको निरनुनासिकश्च, एवमष्टादशप्रकारो अवर्णः । उक्तञ्च—
ह्रस्व-दीर्घ-स्तुतत्वाच्च, त्रैस्वर्योपनयेन च ।

अनुनासिकभेदाच्च, सङ्ख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥

(ग्रन्थाग्रम्-५००) एते अवर्णस्य स्वपर्यायाः । तथा ये एकैकाक्षरसंयोगतो द्विविधक्षरसंयो-
गत एवं यावन्तो घटन्ते संयोगास्तावत्संयोगवशतो येऽवस्थाविशेषा ये च तत्तदर्थभिधायकत्व-
स्वभावास्तेऽपि तस्य स्वपर्यायाः । इतरे च तत्रासन्तः परपर्यायाः । एवमिवर्णादीनामपि स्वप-
र्यायाः परपर्यायाश्च वक्तव्याः । येऽपि परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपदिश्यन्ते, व्यवच्छेद्यतया
तेषां तद्विशेषकत्वात्, यथा—अयं मे पर इति । ‘ते च’ स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च एकैके द्विविधा
भवन्ति, तद्यथा—सम्बद्धा असम्बद्धाश्च ॥ ६० ॥ एतदेव भावयति—

अत्थित्ते संबद्धा, होंति अकारस्स पज्जया जे उ ।

ते चेव असंबद्धा, णत्थित्तेणं तु सव्वे वि ॥ ६१ ॥

ये अकारस्य ‘पर्यायाः’ स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । नास्तित्वेन पुनस्त एव
सर्वेऽप्यसम्बद्धाः, तत्र तेषां नास्तित्वाभावात् ॥ ६१ ॥

एमेव असंता वि उ, णत्थित्तेणं तु होंति संबद्धा ।

ते चेव असंबद्धा, अत्थित्तेणं अभावत्ता ॥ ६२ ॥

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण असन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन भवन्ति सम्बद्धाः, ते चैव 20
परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य तत्राभावत्वात् ॥ ६२ ॥ अत्रैव निदर्शनमाह—

घडसहे घ-ड-ऽकारा, हवन्ति संबद्धपज्जया एते ।

ते चेव असंबद्धा, हवन्ति रहसहमादीसु ॥ ६३ ॥

घटशब्दे ये घकार-टकारा-ऽकारास्तेषां ये पर्यायास्त एते भवन्ति तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः,
तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घकार-टकारा-ऽकारपर्याया रथशब्दादिषु भवन्त्यस्तित्वेनाऽ-25
सम्बद्धाः, तेषां तत्राऽभावात् । तदेवमस्तित्वेन स्वपर्यायास्तत्र सम्बद्धाः अन्यत्र चाऽसम्बद्धा
उपदर्शिताः । एतदुपदर्शने चैतदर्थदापन्नम्—ते स्वपर्यायास्तत्र नास्तित्वेनाऽसम्बद्धाः, अन्यत्र
तु सम्बद्धाः । तथा ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमान-
त्वात्, घटशब्देनाऽसम्बद्धाः, तेषां तत्रासत्त्वात् । त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनाऽसम्बद्धाः,
घटशब्दे तु सम्बद्धा इति ॥ ६३ ॥ तदेवं स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च प्रत्येकं सम्बद्धा असम्ब-30
द्धाश्च निदर्शिताः । अधुना स्वपर्यायान् दर्शयति—

१ °या य होंति इतरे या ता० ॥ २ एकैकं भा० ॥ ३ “घडसहे० गाथा । घडसहे ति घडा-
भिधाने घकार-डकारा संबद्धपज्जय ति घटेऽभिधेये । ते चेव ति घकार-डकारा असंबद्धा रहसहमादीसु
रहस्ताभिधेयादिषु ॥” इति चूर्णः ॥

व्यञ्जना-
क्षराणां
स्वपर-
पर्यायाः
तेषां प-
रस्वर-
सम्बद्धा-
सम्बद्ध-
त्वं च

15

संजुत्ता-ऽसंजुतं, इय लभते जेसु जेसु अत्येसु ।

विणिओगमवलरं ते, सि होति सम्भावपज्जाया ॥ ६४ ॥

‘इति’ एवं घटशब्द-रथशब्दादिगतेन प्रकारेण संयुक्तमसंयुक्तं वा ‘अक्षरम्’ अक्षरादिकं येषु येष्वर्थेषु विनियोगं लभते ते तेषां ‘सम्भावपर्यायाः’ स्वपर्याया भवन्ति । अर्थादिदमाया-
८ तम्—अपरे परपर्याया इति ॥ ६४ ॥

अक्षरम्
प्रमाणम्
तरलम्
पनिरूप-
णार्थं वा-
काशस्व
गुरु-लघु-
गुरुलघु-
अगुरुल-
घुपर्या-
याणां
निरूप-
णम्

तदेवमभिहितं व्यञ्जनाक्षरम्, तदभिधानाच्चाभिहितं त्रिविधमप्यक्षरम् । तत्र न केवल-
मप्यक्षरं संज्ञाक्षराद्युच्यते किन्तु ज्ञानमपि । तत्र शिष्यः प्रश्नयति—कियत्प्रमाणं तदक्षरम् ?
उच्यते, सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणम् । कथमेतावत्प्रमाणम् ? उच्यते—इहैकैक आकाशप्रदेशः
स्वस्वनन्तैरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तः, ते च सर्वेऽप्यगुरुलघुपर्याया ज्ञानेन ज्ञायन्ते; न च येन
१० स्वभावेनैको ज्ञायते तेनापरोऽपि, तयोरेकत्वप्रसङ्गात्, किन्त्वन्येन स्वभावेन, ततो यावन्तोऽगु-
रुलघुपर्यायास्तावन्तो ज्ञानस्वभावाः; उक्तञ्च—

जावइय पज्जवा ते, तावइया तेसु नाणमेया वि ।

इति भवति सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणम् । आह च बृहद्भाष्यम्—

अक्षरमुच्चइ नाणं, तं पुण होज्जाहि कियमाणं तु ? ।

१५ भण्णइ अणंतगुणियं, सवागासप्पएसेहिं ॥

किं होइ अणंतगुणं, सवागासप्पदेसरासीतो ? ।

भन्नइ जं एकेको, आगासस्सा पदेसो उ ॥

संजुत्तोऽणंतेहिं, अगुरुलघुपज्जवेहिं नियमेण ।

तेण उ अणंतगुणियं, सवागासप्पएसेहिं ॥

२० पुनरपि शिष्यः प्राह—कथमेतदवसीयते ‘एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तैरगुरुलघुपर्यायैरुपेतः’ ?
उच्यते—इह द्विविधं वस्तु, रूपिद्रव्यमरूपिद्रव्यं च । तत्र रूपिद्रव्यं चतुर्द्धा, तद्यथा—गुरु लघु
गुरुलघु अगुरुलघु च । एतदप्युच्यते व्यवहारतः, निश्चयतः पुनर्द्विविधमेव गुरुलघु अगुरु-
लघु च । तथा चाह—

णिच्छयतो सच्चगुरुं, सच्चलहुं वा ण विज्जेते दब्बं ।

२५ ववहारतो तु जुज्जति, बादरखंघेसु णऽण्णेसु ॥ ६५ ॥

‘निश्चयतः’ निश्चयनयमतेन न किञ्चिद् द्रव्यं ‘सर्वगुरु’ एकान्तगुरु, यदि स्यादेकान्तगुरु
तत एकान्तेनैव पतनधर्मि स्यात्, न च पतति, तस्मान्न विद्यते सर्वगुरु; नाऽपि ‘सर्वलघु’
एकान्तलघु, यदि स्यादेकान्तलघु ततो न कदाचित् पतति, अथ कदाचित् पतति तस्मान्न सर्व-
लघ्वपि । ‘व्यवहारतः’ व्यवहारनयमतेन पुनर्युज्यते सर्वगुरु सर्वलघु च । केषु ? इत्याह—
३० ‘बादरस्कन्धेषु’ बादरत्वपरिणामपरिणतेष्वनन्तप्रादेशिकेषु स्कन्धेषु, ‘नान्धेषु’ सूक्ष्मपरिणामप-

पुत्रका-
स्तिकाय-
मात्रिस्व
गुरु-ल-
घ्वादिप-
रोशार्था
विचारः

१ से हुंति स्वभाव ता० ॥ २ “संजुतं ति ह्यक्षरादि अभिधानं, जहा—कृणा मीणा (वीणा प्र०)
इत्यादि । असंजुतं एणकक्षरमभिधानं, जहा—घीः श्रीरित्यादि । इय ति एवं लभति ति पावति भावेसु ति
अभिधेतेषु विनियोगस्ति अभिधानत्वम्, ते से होति सम्भावपज्जाया संबद्धा इति वाक्यशेषः ॥” इति खूर्वी ॥
३ लघुत्वात् ततो को० मो० ॥

रिषतेषु । तत्र गुरु द्रव्यं यथा—अयस्मिण्डः, लघु यथा—अर्कतूलम्, गुरुलघु यथा—वायुः, अगुरुलघु परमाण्वादि । निश्चिततः पुनरेवं द्विविधद्रव्यमावना—परमाण्वादेराश्व सङ्ख्यातप्रदेशात्मकोऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मको ब्रह्मानन्तप्रदेशात्मकः सूक्ष्मस्कन्धः कार्मेणप्रभृतिक एते अगुरुलघवः, बादराः स्कन्धा औदारिक-वैकिया-ऽऽहारक-तैजसरूपा गुरुलघवः । सम्प्रति गुरुलघु-द्रव्याणामगुरुलघुद्रव्याणां चाऽऽरूपबहुत्वेन वर्गणाधिन्यन्ते—तत्र बादरस्कन्धेषु अचन्य-मध्यमो-६ त्कृष्टमेवभिनेष्वेकोत्तरवृद्ध्या प्रवर्धमाना वर्गणा अनन्ता भवन्ति, ताश्च तावद् द्रष्टव्या यावत् सर्वोत्कृष्टो बादरस्कन्धः ॥ ६५ ॥

ततो य वर्गणाओ, सुहुमाण भवंतऽणंतगुणिवातो ।

परमाणूण य एका, संखे संखेधरेऽसंखा ॥ ६६ ॥

‘तान्यः’ समस्तबादरस्कन्धगताभ्यो वर्गणाभ्यः ‘सूक्ष्माणां’ सूक्ष्मानन्तप्रदेशकस्कन्धाना-१० मनन्तगुणिता वर्गणाः । तथा परमाणूनां समस्तानामेका वर्गणा । ‘संखे संखे’ति सङ्ख्येयप्रदेशेषु व्यादिप्रभृति उत्कृष्टं सङ्ख्यातं यावत्सङ्ख्याताः, सङ्ख्यातस्य सङ्ख्यातमेदमावात् । ‘इतरस्मिन्’ असङ्ख्येयप्रदेशोऽसङ्ख्येया वर्गणाः, असङ्ख्यातस्याऽसङ्ख्यातमेदमिदमेवात् ॥ ६६ ॥

इय पोगलकायम्मी, सवन्थोवा उ गुरुलहू दव्वा ।

उभयपडिसेधिया पुण, अणंतकप्पा बहुविधप्पा ॥ ६७ ॥

16

‘ईति’ एवमुपदर्शितेन प्रकारेण ‘पुद्गलाकाये’ पुद्गलास्तिकाये गुरुलघुद्रव्याणि सर्वस्तौकानि । ‘उभयप्रतिषेधितानि’ सञ्जातगुरुलघुप्रतिषेधितानि अगुरुलघूनीत्यर्थः पुनर्द्रव्याणि ‘अनन्तकल्पानि’ अनन्तभेदानि । तत्रानन्तभेदत्वं गुरुलघुद्रव्येष्वप्यस्ति, तत आह—‘बहुविकल्पानि’ विकल्पातिशयेन बहुभेदानि ॥ ६७ ॥

सम्प्रति पर्यायपरिमाणमल्पबहुत्वेन चिन्त्यते—इह पञ्च राशयः क्रमेण स्थाप्यन्ते, तद्यथा—१० रूपिद्र-
परमाणुराशिः सङ्ख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः असङ्ख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः सूक्ष्मानन्तप्रदेशक-
स्कन्धराशिः बादरानन्तप्रदेशकस्कन्धराशिश्च । तत्र बादरानन्तप्रदेशकस्कन्धराशौ योऽन्तिमः स-
व्यगत-
गुरुल-
घ्वादिप-
र्यायाणा-
मल्पब-
हुत्वम्

१ “लघु यथा—उल्लूकपत्रम् । गुरुलघु यथा—वायुः । अगुरुलघु आकाशम्” इति चूर्णौ ॥

२ “निश्चयान्तु गुरुलघवः सर्वे पुद्गलाः, यस्मात् परमाणोरपि गुरुलघुभावो विद्यते । कथम् ? यदि तस्यैकान्तेन गुरुभावो न स्यात् ततोऽनन्तपरमाणुसमवायेऽपि गुरुत्वं न स्यात्, ततश्चासत्कार्यप्रसङ्गः, असत्कार्ये च वैशेषिकादिसिद्धान्तप्रसङ्गः, यस्मादमी दोषास्तस्मात् परमाणौ गुरुत्वं विद्यते । एवं लघुत्वमपि । अगुरुलघवश्च सर्वेऽमूर्तास्तिकायाः । अतो आवेक्षिता पसिद्धी एतेति ॥” इति चूर्णौ ॥

३ इतिप्राक्तमन्तरं चूर्णीकृद्भिः “पोगलरिषकायगुरुलघुपञ्जराणं परिमाणं भण्यति” इत्यवतीर्ष्य “ये गुरुलहू” गाथा ६८ तथा टीकाकृद्भिरेनाहता “जंतपएसाणं” इति गाथा व्याख्याताऽस्ति । दृश्यतां चतुर्विंशतितमे पत्रे टिप्पणी ३ ॥ ४ “चूर्णं ए” ता० ॥ ५ इति चो० ता० ॥

६ “इति पोगल० गाथा । उभयपडिसेधिया नाम अगुरुलहू, ते जयमयाज अस्ति अकसिद्धये, इह न भणिया चुरिणकारेण, सिद्धंते च “बादरमिह गुरुलहूयं, अगुरुलहू केसवं समं ।” इह पुण पराए बादरीहोताणं पोगलगाणं गुरुपजाया बह्वंति लघुपजाया हामंति, सुहुमीहवंताण पुण लघुपजावा बह्वंति गुरुपजाया हामंति ॥ केण० गाथा ।” इति चूर्णौ ॥

बौत्कृष्टो बादरस्कन्धस्तत्र बहवो गुरुलघुपर्यायाः सर्वस्तोका अगुरुलघुपर्यायाः । इह बादरस्कन्धे-
ष्वप्यगुरुलघवः पर्यायाः सन्ति, परमुत्कलिता गुरुलघुपर्याया इति त एव तत्र शेषकालं गण्यन्ते ।
सम्प्रति तु वस्तुस्थितिश्चिन्त्यते इत्यल्पबहुत्वचिन्तायां ते चिन्तिताः । तस्मात्सर्वोत्कृष्टाद् बादर-
स्कन्धाद् येऽधस्तना बादरस्कन्धास्तेषु गुरुलघुपर्यायाः क्रमेणानन्तगुणहान्या द्रष्टव्याः, अगुरुल-
घुपर्यायाः पुनरनन्तगुणवृद्ध्या । एवं च तावज्ज्ञातव्यं यावत्सर्वजघन्यो बादरस्कन्धः । उक्तञ्च—

परमाणु संखऽसंखा, सुहुमाणंताण बायराणं च ।
एएसिं रासीतो, क्रमेण सव्वे ठवेऊणं ॥
तेसिं जो अंतिमओ, सव्वुक्कोसो य बायरो खंधो ।
तस्स बहू गुरुलहुया, अगुरुलहू पज्जावा थोवा ॥
तत्तो हिट्ठाहुत्ता, अणंतहाणीएँ गुरुलहू नेया ।
अगुरुलहू वुट्ठीए, एवं ता जाव उ जहन्नो ॥

10

एतदेवाह—

ते गुरुलघुपञ्जाया, पण्णाछेदेण वोक्सित्ताणं ।
जो बायरो जहणो, अणंतहाणीए हायंता ॥ ६८ ॥
१५ ते गुरुलघुपर्यायाः प्रज्ञाच्छेदनकेनाऽगुरुलघुपर्यायेभ्यः ‘व्युत्कृष्य’ पृथक् कृत्वा सर्वोत्कृष्टाद्
बादरस्कन्धादधस्तनेषु बादरस्कन्धेष्वनन्तगुणहान्या हीयमानास्तावद्द्रष्टव्या यावज्जघन्यो बादर-
स्कन्धः, अगुरुलघुपर्यायास्तु क्रमेणानन्तगुणवृद्ध्या प्रवर्धमानाः । ततः परं सूक्ष्मानन्तप्रदे-
शादिषु स्कन्धेषु केवला अगुरुलघुपर्याया एव क्रमेणानन्तगुणवृद्ध्या प्रवर्धमाना द्रष्टव्याः, ते च
तावद् यावत् परमाणवः । उक्तञ्च—

२० तेण परं सुहुमाओ, अणंतवुट्ठीएँ नवर वहुंता ।

अगुरुलहो चिय केवल, जा परमाणू य ता नेया ॥

॥ ६८ ॥

१ ‘बहुचिन्ता’ कां २ भा० ॥ २ धूरदविणसु जाव तु, अणंतहाणीय परमाणू इत्युत्तरार्धं
ता० । चूर्णिकृतैष एव पाठ आहतः । इत्यंतां टिप्पणी ३ ॥

३ गाथेयं चूर्णिकृतैवं व्याख्याता—“ते गुरु० गाथा । ते गुरुपञ्जाया लघुपञ्जाया य प्रज्ञाच्छेदेन अवणि-
ज्जंति थूलदविण्हिं आढवेत्ता जाव परमाणू । थूला-बादरपरिणता अणंतपदेसिता खंधा, तेसिं गुरुपञ्जाएहितो
लघुपञ्जाया अणंतगुणहीणा । तदणंतरा सुहुमपरिणया अणंतपएसिया खंधा, तेसिं बादरपरिणतार्णतपएसिय-
खंधलघुपञ्जाएहितो अणंतगुणहीणा गुरुपञ्जाया, तगुरुपञ्जाएहितो य अणंतगुणवद्धिया लहुपञ्जाया । एवं जहा
जहा सुहुमा तथा तथा गुरुपञ्जाया अणंतहाणीए हायंति, लहुपञ्जाया अणंतवुट्ठीए वहुंति, जाव दुपएसिय-
लहुपञ्जाएहितो अणंतगुणहीणा परमाणुगुरुपञ्जाया, तगुरुपञ्जाएहितो य अणंतगुणवद्धिया लहुपञ्जाया” ।

एतद्वाधानन्तरमेव टीकाकृद्भिराहता “णंतपएसणं” इति गाथा चूर्णौ व्याख्याताऽस्ति । तथाहि—

“आह भणिया योगलानं गुरु-लहुपञ्जायाण हाणी वुट्ठी य । एतेसिं पुण के कतो बहुया थोवा वा ?
सच्यदे—सम्बधोवा अणंतपएसिया खंधा—

णंतपएसणं पि य, सव्वत्थोवा उ बादरा खंधा ।

तेसिं पि वग्गणाओ, हवंति णंताओ सट्ठाणे ॥

णंतप० गाहं । ते केवसिया मेदेण ? तेसिं० पच्छं । जहा कुविकन्नस्स गावीणं (?) ॥ तत्तो य० पुध्वं” ॥

तदेवं पर्यायपरिमाणमप्यल्पबहुत्वेन चिन्तितम् । साम्प्रतमरूपिद्रव्यं चिन्त्यते । तच्चतुर्धा,
तद्यथा—धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः जीवास्तिकायश्च । एतेषां त्रिभि-
रुल्लघुपर्यायपरिमाणम् ? अत आह—

अरूपिणो
धर्मास्ति-
कायादी-
नाभित्य
अगुरु-
लघुप-
र्यायाणां
विचारः

केण हवेज विरोहो, अगुरुलघुपञ्जावाण उ अमुत्ते ।

अञ्चतमसंजोगो, जेहियं पुण तव्विवक्खस्स ॥ ६९ ॥

यत्र 'अमूर्ते' धर्मास्तिकायादौ 'तद्विपक्षस्य' गुरुलघुपर्यायजातस्य 'अत्यन्तम्' एकान्तेषु
'असंयोगः' अघटना तत्रागुरुलघुपर्यायाणां केन 'विरोधः' विनाशनं भवेत् ? नैव केनचित् ।
ततः केनापि विनाशाभावात् सदैव प्रतिप्रदेशमनन्ता अगुरुलघुपर्यायाः ॥ ६९ ॥ तथा चाऽऽह—

एवं तु अणंतेहिं, अगुरुलघुपञ्जेहिं संजुत्तं ।

होइ अमुत्तं दव्वं, अरूविकायाण उ चउण्हं ॥ ७० ॥

10

एवं तु सति चतुर्णामपि 'अरूपिकायानाम्' अरूपिणामस्तिकायानां धर्मास्तिकायप्रभूतीनाम्ने-
कैकार्थ्यं यदमूर्तैः (तैः) द्रव्यं तद् भवति प्रत्येकमनन्तैरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तम् ॥ ७० ॥

तदेवं भावित एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तैरगुरुलघुपर्यायैरुपेतः । सम्प्रति यथा ज्ञानं सर्वा-
काशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं भवति तथा दर्शयति—

उवलद्वी अगुरुलहू, संजोग-सरादिणो य पञ्जाया ।

15

एतेण हुंतणंता, सञ्वागासप्पएसेहिं ॥ ७१ ॥

चतुर्णामप्यस्तिकायानां पुद्गलास्तिकायस्य च ये अगुरुलघवः पर्यायाः, उपलक्षणमेतत्,
बाह्यस्फुटानां गुरुलघुपर्यायाश्च, यावन्तश्चाक्षरेषु स्वरूपतोऽभिलाष्यभेदतो वा संयोगाः, यैश्चे-
दात्तादिभिः स्वरैरभिलप्यन्ते भावाः, आदिशब्दाद् ये चान्ये शकुनरुतादिगताः स्वरविशेषाः, ये
च जीव-पुद्गलगताश्चेष्टाविशेषास्ते सर्वेऽपि गृह्यन्ते, एतेषां सर्वेषामप्युपलब्धिर्भवति । न च येन 20
स्वभावेनैकस्य तेनैवान्यस्य किन्तु भिन्नेन । तत एतेन प्रकारेण ज्ञानस्य स्वभावाः सर्वाकाशप्रदेशे-
भ्योऽनन्तगुणाः ॥ ७१ ॥ तदेवमुक्तं सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं ज्ञानम् । इदानीं यथा तद-
क्षरमुच्यते तथा भावयति—

णाणं तु अक्खरं जेण खरति ण कयाइ तं तु जीवातो ।

तस्स उ अणंतभागो, न वरिज्जति सच्चजीवाणं ॥ ७२ ॥

25

१ निरोहो ता० । "निर्भरणं निरोहो" इति ज्ञूणौ ॥

२ जहेय पुण ता० ॥

३ "उवलद्वी० गाहा । उपलम्भनमुपलब्धिः ज्ञानमित्यर्थः । कस्य ? इति, अत्रोच्यते—धर्मो-धर्म-जीव-
पोगलस्थिकाय-अदासमयाणं सञ्चपगारेहिं उवलंभणं उपलब्धिः । अगुरुलहू ति सञ्वागासप्पदेसाणं
एकेकस्स आगासपदेसस्स अणंता अगुरुलहूपञ्जाया । संजोग ति ते भावा जावतिएहिं अक्खरसंजोगेहिं
अभिलपंति त्रिकालविषये । सरादि ति त एव भावा उदात्तादिभिः स्वरैरभिलप्यन्ते, आदिशब्दाद् य
चान्या काश्चिच्छेष्टा, शकुनरुताद्या वा स्वर गृह्यन्ते । पर्यायशब्दः अन्तेऽभिहितः प्रतिपदमुपतिष्ठते, यथा—
उपलब्धिपर्यायः, एवं सर्वत्रानेन करणेनानन्ता ज्ञानपर्यायाः सर्वाकाशप्रदेशेभ्यः ॥" इति ज्ञूणौ ॥

४ सञ्वागासप्पदेसेहिं ता० ॥ ५ एतद्वाक्यामा अनन्तरं ज्ञूणिक्तम् "अविभावेहिं" माथा ७३
व्याख्याताऽस्ति । इदयतां वञ्चिषस्तिस्मै पत्रे टिप्पणी २ ॥

‘येन’ कारणेन न कदाचिदपि ‘तद्’ ज्ञानं जीवात् ‘क्षरति’ अंशमुपयाति तेन कारणेन ज्ञानमक्षरमुच्यते । कथमेतदवसीयते ‘न कदाचिदपि ज्ञानं जीवात् क्षरति’? इति, अत आह—‘तस्य’ अक्षरस्यानन्तभागोऽतिप्रबलेनापि ज्ञानावरणोदयेन संसारस्थानां सर्वजीवानां नाऽऽव्रियते । उक्तञ्च—

८ सबजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतो भागो निच्चुग्घाडिओ (नन्दीसूत्रे सूत्र ४२ पत्र १९५) इति । नित्योद्घाटो नाम नित्यापावृतः ॥ ७२ ॥

केन पुनराच्छाद्यते येन ज्ञानस्यानन्तभागो नित्यापावृतः? इत्याह—

एकैको जियदेसो, नाणावरणस्स हुंतउणंतेहिं ।

अविभागेहाऽऽवरितो, सब्वजियाणं जिणे मोत्तुं ॥ ७३ ॥

१० ‘जिनान्’ केवलज्ञानिनो मुक्त्वा शेषाणां सर्वजीवानाम् एकैको जीवप्रदेशो ज्ञानावरणी-
यस्य कर्मणोऽनन्तैः ‘अविभागैः’ अविभागपरिच्छेदैः, येषां ततोऽप्यधो विभागः कर्तुं न
शक्यते तेऽविभागपरिच्छेदाः, तैरावृतः ॥ ७३ ॥

यद्येवं कथमनन्तभागो ज्ञानस्य नित्यापावृतः? इत्याह—

जंति पुण सो वि वरिजेज तेण जीवो अजीवयं गच्छे ।

१५ सुट्टु वि मेहसमुदए, होति पभा चंद-सूराणं ॥ ७४ ॥

यथा ‘सुष्ठुपि’ अतिशयेनापि मेघसमुदये जाते तथास्वभावत्वात् चन्द्र-सूर्याणां प्रभा
भवति, तथा प्रत्यक्षत उपलब्धेः; एवमेकैकस्य जीवप्रदेशस्यानन्तैर्ज्ञानावरणाविभागपरिच्छेदै-
रावरणेऽपि तथास्वभावत्वाद् ज्ञानस्यानन्तभागो नित्योद्घाटित एव । यदि पुनः सोऽप्याव्रियेत
तत एकान्ततो निश्चेतनत्वाज्जीवः ‘अजीवतां गच्छेत्’ अजीवो भूयात्, घटवत् ॥ ७४ ॥

२० ननु कथमुच्यते ‘अनन्तभागो नित्योद्घाटः’? यावता समस्ति पृथिव्यादीनां सर्वथा
ज्ञानमावृतम्, अत आह—

अव्वत्तमक्खरं पुण, पंचण्ह वि थीणगिद्धिसहिणं ।

णाणावरणुदएणं, विंदियमाई कमविसोही ॥ ७५ ॥

१ ‘त्याप्रावृ’ भा० । एवमप्रेऽपि ॥

२ गाधेयं मूलपुस्तकादर्शेष्वित्यंरूपोपलभ्यते—

अविभागेहिं अणंतेहिं णाणावरणस्स एकमेको उ ।

होति पतेसो वरितो, सब्वजियाणं जिणे मोत्तुं ॥

धूर्णिक्कुम्भिरेतदनुसारेणैव व्याख्यातम् । तथाहि—“अविभागेहिं० गाथा । अविभागेहिं ति न सकंति
छउमत्येणं वक्खुणा विभयितुं पल्लिच्छेदा इति वाक्यशेषः, अंशो मेदा उत्तरपगढीओ इत्यनर्थान्तरम् । तैर-
विभागेरनन्तैर्ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः सर्वजीवानामेकैकः प्रदेश आहृतो जिनान् मुक्त्वा । अक्षरमित्येतस्या-
भिधानस्येयं व्याख्या—णाणं तु अक्खरं० गाथा । कहमजीवत्तं गच्छेत्? अज्ञत्वात् । यश्चाज्ञः स निश्चेतनो
भवति, घटवत् । तस्मात् सुट्टुस्याऽऽवृतोऽसौ, न निश्चेतनः । कथम्? यथा सुट्टु वि मेहसमुदओ ॥ आह णु
पुढविमासीणं पंचण्हं सब्वहा आवरितं णाणं? उच्यते—अव्वत्तमक्खरं० गाथा ।” इति ॥

३ गाधेयमनाहता धूर्णिक्कुम्भः । दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ ४ ‘प्याव्रियते तत भा० विना ॥

‘पञ्चानामपि’ पृथिवीकायिकादीनां वनस्पतिकायपर्यन्तानां स्थानगृद्धिनिद्राहितेन ज्ञाना-
वरणोदयेन ‘अक्षरं’ ज्ञानम् ‘अव्यक्तं’ सुप्त-मत्त-मूर्च्छितादेरिवास्फुटम्, अतो न तत्रापि सर्वथा
ज्ञानमावृतम्, तथापि पृथिवीकायिकानामयस्फुटम्, ततोऽप्यायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-
वनस्पतिकायिकानां क्रमेण विशुद्धतरम् । इदं चूर्णिकारवचनाल्लिखितम् । ततः क्रमेण
द्वीन्द्रियादावक्षरस्य विशुद्धिस्तावद्दृष्ट्या यावदनुत्तरोपपातिनाम्, ततोऽपि चतुर्दशपूर्विणाम् । 5

उक्तञ्च—

तं चिय विमुञ्जमाणं, विंदियमादी क्रमेण विज्ञेयं ।

जा होंतऽनुत्तरसुरा, सबविमुद्धं तु पुषधरे ॥

इह यद्यपि प्रागक्षरं सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं केवलमभिप्रेतम्, नित्यापावृतोऽप्यनन्त-
भागस्तस्यैव, तथापि केवलज्ञानस्यैव श्रुतज्ञानस्याप्यनन्तभागो नित्यापावृत इति तेनान्ते 10
योजना कृता ॥ ७५ ॥ उक्तमक्षरश्रुतम् । इदानीमनक्षरश्रुतमाह—

ऊंससिधं नीससिधं, णिच्छटं खौंसिधं च छीयं च ।

णिस्सिधियमणुसारं, अणक्खरं छेलिआदीयं ॥ ७६ ॥

अनक्षर-
श्रुतम्

ऊर्ध्वं श्वसनमुच्छ्वसितम्, अधः श्वसनं निःश्वसितम्, निष्पृतं कासितं क्षुतं निस्सिद्धितं च
प्रतीतम्, ‘अनुस्वारम्’ अनुस्वारवत्, ‘शोणितम्’ गोपजनस्य प्रतीतम् । आदिशब्दाद् जृम्भित- 15
मणितादिपरिग्रहः । एतद् ‘अनक्षरम्’ अनक्षरश्रुतम् । उच्छ्वसितादिभ्योऽपि हि विवक्षितार्थ-
प्रतिपत्तिर्भवति, न च तदक्षरात्मकम्, अतोऽनक्षरश्रुतम् ॥ ७६ ॥

तत्र यथाऽनक्षरादप्यर्थप्रतिपत्तिरुपजायते तथा निदर्शनेन प्रतिपादयति—

टिट्ठि त्ति नंदगोवस्स बालिया वच्छए निवारेइ ।

टिट्ठि त्ति य मुद्धडए, सेसे लट्ठीनिवाएणं ॥ ७७ ॥

20

नन्दगोपस्य बालिका क्षेत्रादिकं रक्षन्ती ‘वत्सकान्’ बालगोरूपान् ‘टिट्ठि’ इति अनुकरणानु-
रूपमनुकार्यमुच्चरन्ती निवारयति । तथा ये मुग्धाः-हरिणादयः तानपि ‘टिट्ठि’ इत्येवं निवारयति ।
‘शेषांस्तु’ षण्डप्रभृतीन् यद्विनिपातेन निवारयति । अत्र ‘टिट्ठि’ इत्येतदनक्षरमपि वत्सादीनां
प्रतिषेधलक्षणार्थप्रतिपत्तिहेतुरुपजायत इत्यनक्षरश्रुतं निदर्शितम् । एवं शेषमपि भावनीयम् ॥ ७७ ॥

उक्तमनक्षरश्रुतम् । अधुना संज्ञिश्रुतमाह—

25

सँजाणेणं सण्णी, कालिय हेऊ य दिट्ठिवाए य ।

आदेसा तिण्णि भवे, तेसिं च परूवणा इणमो ॥ ७८ ॥

संज्ञसं-
ज्ञिश्रुते

संज्ञानेन संज्ञी, ‘संज्ञानं संज्ञा, सा यस्यास्ति स संज्ञी’ इति व्युत्पत्तेः । तत्र त्रय आदेशा
भवन्ति, तद्यथा—“कालिय” त्ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् कालिक्युपदेशेन हेतूपदेशेन
दृष्टिवादोपदेशेन च ॥ ७८ ॥

30

१ “तं च सम्बन्धोर्ध्वं पुढविकाइयाणं, कस्मात् ? निबोद्धत्वात् । ततः क्रमाद् यावद् वनस्पतिकाइयाणं विमुद्ध-
तरम् ।” इति चूर्णिः ॥ २ उस्ससिं ता० ॥ ३ कासिं ता० ॥ ४ तिसि त्ति ता० ॥ ५ छच्छ
त्ति ता० ॥ ६ संजाणणेण सँ ता० ॥

तत्र कालिक्युपदेशेन संज्ञा यस्य ईहा-ऽपोह-मार्गण-गवेषणादयो मनोव्यापारास्ते कथं भवन्ति ? इत्यत आह—

कालिक्यु-
पदेशेन
संज्ञासं-
ज्ञिनौ

खंवेऽर्णतपप्से, मणजोगे गिज्झ मणणतोऽणंते ।

तल्लब्धि मणेति तंहा, भासादब्बे वे भासंते ॥ ७९ ॥

5 यथा भाषालब्धिसमेतो भाषाद्रव्याण्युपादाय भाषते, [तथा] तस्मिन्-मनसि लब्धिर्यस्य सः 'तल्लब्धिः' मनोलब्ध्युपेतो मनोयोग्यान् स्कन्धाननन्तप्रदेशान् 'गणनया' सङ्ख्यानेनानन्तान् गृहीत्वा मनुते । किमुक्तं भवति ?—तैर्मनोद्रव्यैरीहा-ऽपोह-मार्गणातस्तांस्तान् भावान् जानाति ॥ ७९ ॥

कथम् ? इत्याह—

रूवे जहोवलद्धी, चक्खुमतो दंसिए पगासेण ।

10 इय छव्विहमुवओगो, मणदव्वपगासिए अत्थे ॥ ८० ॥

यथा चक्षुष्मतः 'रूपे' घटादौ 'प्रकाशेन' प्रदीपादिना 'दर्शिते' प्रकाशिते चक्षुषा उपलब्धिः 'इति' एवम्-उक्तेन प्रकारेण मनोद्रव्यैः प्रकाशिते-मनितेऽर्थे 'षड्विधः' शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शा-स्तीताऽनागतभावविषयः स्पष्टतर उपयोगो भवति । यश्च ईहा-ऽपोहादिकरणतः स्पष्टतर उपयोगः स दीर्घकालिक्युपदेशेन संज्ञिष्यतम् । यस्य तु मनोद्रव्याभावतो नेहोदि सोऽसंज्ञी ॥ ८० ॥

15 अथ मनोद्रव्याभावे कथमसंज्ञिनामर्थावगमः ? तत आह—

एसेव य दिट्ठंतो, नातिफुडे खलु जहा पंगासेण ।

होउवलद्धी रूवे, अस्सण्णीणं तहा विसए ॥ ८१ ॥

'एष एव' चक्षुर्लक्षणो दृष्टान्तोऽसंज्ञिनोऽर्थावगमे द्रष्टव्यः । यथा खलु चक्षुष्मतो रूपे 'प्रकाशेन' प्रदीपादिना मन्दतया नातिस्फुटे प्रकाशिते उपलब्धिर्मन्दा भवति तथा 'विषये' 20 शब्दादौ असंज्ञिनां विशिष्टमनोद्रव्यलब्ध्यभावे उपयोगो मन्दो भवति ॥ ८१ ॥

अथवाऽन्यो दृष्टान्तः—

अहवा मुच्छित मत्ते, पासुत्ते वा विं होइ उवलंभो ।

इय होति असंज्ञीणं, उवलंभो इंदिया जेसिं ॥ ८२ ॥

'अथवा' इति दृष्टान्तस्य प्रकारान्तरोपदर्शने । मूर्च्छिते मत्ते प्रसुप्ते वा यथा अव्यक्त उप- 25 लम्भो भवति 'इति' एवं यति येषामिन्द्रियाणि तेषामसंज्ञिनां ततिविध उपयोगः स्फुटो भवति ॥ ८२ ॥ अथ तुल्ये चेतनत्वे किमिति संज्ञिनां प्रागल्भ्येन चैतन्यम् ? अव्यक्तमसंज्ञिनाम् ? इति, अत आह—

तुल्ले छेयणभावे, जं सामत्थं तु चकरयणस्स ।

तं तु जहकमहीणं, न होइ सरपत्तमादीणं ॥ ८३ ॥

१ तओ मा° ता० ॥ २ वि ता० विना ॥ ३ रूवे होउवलद्धी चक्खुमतोवदंसि° ता० ॥

४ "एवं लक्ष्म-करिष-रस-रस-गन्धेषु छट्टो य सुमिणादिसु उपयोगो भवति मणदव्वपगासिए अत्थे" इति चूर्णीः ॥ ५ नेहा-ऽपोहादि भा० ॥ ६ पतासेण ता० ॥ ७ वि अत्थउव° ता० ॥ ८ °याणि जइ ता० । "इय होइ असंज्ञीणं उवलंभो अव्यक्तो इंदियाणि जति तेसिं ततिविधो" इति चूर्णिः ॥

एवं मणविसर्ईणं, जा पडुवा होइ उम्महोईसु ।

तुल्ले चेषणभावे, न होइ अस्सण्णिणं सा तु ॥ ८४ ॥

यथा तुल्ये 'छेदनभावे' छेदनत्वे यत् सामर्थ्यं चक्रवर्त्तस्य तद् यथाक्रमहीनं, हेतौ प्रथमा, यथाक्रमहीनत्वात् शरपत्रादीनाम्, आदिशब्दाहर्मादिपरिमहः, न भवति ॥ ८३ ॥

एवम् 'मनोविषयिणां' मनोप्राप्तो विषयो येषामस्ति ते मनोविषयिणस्तेषाम् अवग्रहादिषु ५ या पडुता भवति सा तुल्येऽपि चेतनभावे न भवत्यसंज्ञिनाम्, मनोद्रव्यलब्ध्यभावात् ॥ ८४ ॥

उक्तः कालिक्युपदेशेन संज्ञी असंज्ञी च । अधुना हेतुपदेशतत्समाह—

जेसि पवित्ति-निवित्ती, इट्ठा-ऽणिट्ठेसु होइ विसएसु ।

ते हेउवाँउ सन्नी, वेहम्मणेणं घडो नायं ॥ ८५ ॥

'येषां' द्वीन्द्रियादीनां इष्टेषु विषयेषु प्रवृत्तिः अनिष्टेषु निवृत्तिः ते हेतुवादतः संज्ञिनः ॥ १० हिनौ-
अत्र वैधर्म्येण 'ज्ञातं' दृष्टान्तो घटः, अनेन प्रयोगः सूचितः । स चायम्-द्वीन्द्रियादयः संज्ञिनः, इष्टा-ऽनिष्टविषयेषु यथाक्रमं प्रवृत्ति-निवृत्तिदर्शनात्, पुरुषवत् ; ये तु न संज्ञिनस्तेषामिष्टा-ऽनिष्टविषयेषु प्रवृत्ति-निवृत्ती अपि न स्तः, यथा घटस्य, तथा च पृथिव्यादीनामपि न स्त इष्टा-ऽनिष्टविषयेषु प्रवृत्ति-निवृत्ती, तस्मादसंज्ञिनस्त इति ॥ ८५ ॥

उक्तो हेतुवादतोऽपि संज्ञी असंज्ञी च । सम्प्रति दृष्टिवादोपदेशेनोच्यते—ये सम्यग्दृष्टयस्ते १५ दृष्टिवादो-
दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञिनः, शेषाः सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टयोऽसंज्ञिनः । उक्तञ्च—
संशयसं-
ज्ञिनौ

सम्महिट्ठी सन्नी, दिट्ठीबायस्स होति उवएसा ।

सेसा होति असन्नी, कालिय तह हेउसन्नी य ॥

ननु सम्यग्ज्ञानं मिथ्याज्ञानं च द्वे अपि क्षायोपशमिके, ततः कस्मादेकः संज्ञी अपरोऽसंज्ञी ?
इति, अत आह—

होइ असीला नारी, जा खलु पतिणो न रक्खए सेअं ।

तं पि य हु होति सीलं, असोइणं तेण उ असीला ॥ ८६ ॥

एवं खओवसमिए, जे वट्ठंते उ नाणविसयम्मि ।

ते खलु हवंति सण्णी, अण्णाणी होति अस्सण्णी ॥ ८७ ॥

या खलु लोके नारी पत्युः शय्यां न रक्षति सा भवत्यशीला, यतो यद्यपि 'तदपि' पत्युः २५ शय्याया अरक्षणं शीलं तथापि तदशोभनमिति कृत्वा सा अशीला ॥ ८६ ॥ एवं तुल्येऽपि क्षायोपशमिके भावे ये 'ज्ञानविषये' सम्यग्ज्ञाने वर्तन्ते ते संज्ञिनः, 'सम्यग्ज्ञानं संज्ञा, सा येषामस्ति ते संज्ञिनः' इति व्युत्पत्तेः । ये त्वज्ञानिनस्तेऽसंज्ञिनः, कुत्सितसंज्ञकत्वात् ॥ ८७ ॥

तदेवमुक्तं संज्ञिश्रुतमसंज्ञिश्रुतं च । सम्प्रति सम्यक्श्रुत-मिथ्याश्रुते द्वे अपि युगपदाह—

अंगा-ऽणंगपविट्ठं, सम्मसुयं लोइयं तु मिच्छसुयं ।

आसज्ज उ सामित्तं, लोइय लोउत्तरे मयणा ॥ ८८ ॥

३० सम्यक्श्रुतं
मिथ्याश्रुतं
च

स्वरूपेण लोकोत्तरिकम् अज्ञा-ऽनज्ञप्रविष्टं सम्यक्श्रुतम्, लौकिकं मिथ्याश्रुतम् । स्वामित्व-
मासाद्य पुनर्लौकिके लोकोत्तरे च 'भजना' लौकिकमपि कदाचित् सम्यक्श्रुतं लोकोत्तरमपि
मिथ्याश्रुतमित्यर्थः । तथाहि—लौकिकमपि सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतम्, मिथ्यादृष्टिपरि-
गृहीतं लोकोत्तरमपि मिथ्याश्रुतमिति ॥ ८८ ॥

5 अथ येन सम्यक्त्वेन परिगृहीतं सम्यक्श्रुतं भवति तत् किंप्रत्ययम्? अत आह—

आभिणिबोहमवायं, वयंति तप्पच्चयाउ सम्मत्तं ।

जा मणपजवनेणी, सम्महिटी उ केवलिनो ॥ ८९ ॥

'आभिनिबोधिकः' आभिनिबोधिकभेदो योऽपायो यद्वशाद् यथावस्थितार्थविनिश्चयस्तं सम्य-
क्त्वस्य प्रत्ययं वदन्ति पूर्वसूरयः, सम्यग्ज्ञाने सम्यक्श्रद्धानभावात् । 'तत्प्रत्ययाच्च' अपायप्र-
10 त्ययाच्च सम्यक्त्वं तावदवसेयं यावन्मनःपर्यायज्ञानिनः, ततः परमपायस्याभावात् । केवलिनः
केवलज्ञानप्रत्ययादेव सम्यग्दृष्टयः ॥ ८९ ॥ अथ तत् सम्यग्दर्शनं कतिविधम्? अत आह—

सम्यक्त्वस्वरूपम्

पञ्चधा
सम्यक्त्वम्

उवसमियं सासायण, खओवसमियं च वेदगं खइयं ।

सम्मत्तं पंचविहं, जह लब्भइ तं तथा वोच्छं ॥ ९० ॥

15 सम्यक्त्वं पञ्चविधम् । तद्यथा—औपशमिकं सासादनं क्षायोपशमिकं वेदकं क्षायिकं च ।
एतत् पञ्चप्रकारमपि यथा लभ्यते तथा वक्ष्यामि ॥ ९० ॥ तदेवाह—

सम्यक्त्व-
प्राप्तिक्रमः

बंधट्टितीपमाणं, सामित्तं चैव सन्वपगडीणं ।

को केवइयं बंधइ, खवेइ वा कित्तियं कोइ ॥ ९१ ॥

सम्यक्त्वं कर्मणां क्षयत उपशमतः क्षयोपशमतश्चोपजायते । क्षयादयश्च त्रयः प्रकारा
20 बद्धानां कर्मणां नावद्धानामिति प्रथमतो बन्धतः स्थितिप्रमाणं जघन्यत उत्कर्षतश्च वक्तव्यम्,
तच्चैवम्—ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टं स्थिति-
परिमाणम्, मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्यः, नाम-गोत्रयोर्विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः,
आयुर्षस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि; तथा जघन्यं वेदनीयस्य द्वादश मुहूर्ताः, नाम-गोत्रयोरष्टौ,
शेषाणामन्तर्मुहूर्तम् । तथा सर्वप्रकृतीनां सत्तामधिकृत्य स्वामित्वं वक्तव्यम्, तच्चैवम्—मिथ्या-
25 दृष्टि-सास्त्रादन-मिश्रा-ऽविरतसम्यग्दृष्टि-देशविरत-प्रमत्ता-ऽप्रमत्ता-ऽपूर्वकरणा-ऽनिवृत्तिबादर-
सूक्ष्मसम्परायो-पशान्तमोहा अष्टानामपि प्रकृतीनां स्वामिनः, मोहनीयवर्जानां सप्तानां क्षीण-
मोहाः, वेद्या-ऽऽयु-र्नाम-गोत्राणां सयोग्य-ऽयोगिकेवलिनः । तथा कः कियद् बध्नाति? इति
वक्तव्यम्, तत्र—मिथ्यादृष्टयोऽप्रमत्तान्ताः सप्तविधबन्धका वाऽष्टविधबन्धका वा, अपूर्वकरणा-
ऽनिवृत्तिबादराः सप्तविधबन्धकाः, सूक्ष्मसम्परायाः षड्विधबन्धकाः, उपशान्तमोह-क्षीणमोह-
30 सयोगिकेवलिनः सातवेदनीयैकबन्धकाः, अबन्धका अयोगिकेवलिनः । तथा को वा कियत्

१ °बध्यं तु स° ता० ॥ २ °नाणं स° ता० ॥ ३ उवसामग सासाणं ता० ॥ ४ को
उ ता० ॥ ५ °वस्त्रिंशं कां विना ॥

क्षपयति ! इति वक्तव्यम्, तत्र—मिथ्यादृष्टय उपशान्तमोहपर्यन्ता अक्षीणाष्टप्रकृतिकाः, क्षीण-
मोहाः क्षीणं मोहनीयमित्यक्षीणसप्तप्रकृतिकाः, सयोग्य-ऽयोगिकेवलिनः क्षीणघातिकर्मणः ॥ ९१ ॥

अथ कस्य कर्मण उत्कृष्टायां स्थितौ कस्य नियमत उत्कृष्टा स्थितिः ? कस्य वा भजनया ?
इति; अत आह—

आडयवजा उ ठिई, मोहोकोसम्मि होइ उकोसा ।

5

मोहविवज्जुकोसे, मोहो सेसा यं भइयाउ ॥ ९२ ॥

‘मोहोत्कर्षे’ मोहनीयस्योत्कृष्टायां स्थितौ सत्यां नियमत आयुर्वर्जयित्वा शेषाणां कर्मणा-
मुत्कृष्टा स्थितिर्भवति । मोहविवर्जस्य-ज्ञानावरणीयादेरुत्कर्षे—उत्कृष्टायां स्थितौ ‘मोहः’ मोहनीयं
शेषाश्च प्रकृतयः ‘भक्ताः’ विकल्पिताः, कदाचिदुत्कृष्टस्थितिका भवन्ति कदाचिन्नेति भावः ॥

तत्र सर्वेषां कर्मणामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानः प्रबलमोहाच्छादितत्वान्न किमपि सम्यग्दर्शनं 10
लभते, उक्तञ्च—

अट्टण्ह वि पगडीणं, उकोसठिईए वट्टमाणो उ ।

ण लभति सम्मदंसण, मिच्छत्तेणं विमोहाओ ॥

किन्तु सप्तानामायुर्वर्जानामभ्यन्तरकोटीकोट्यां वर्तमानाः (नः) । तथा चाह—

अंतिमकोडाकोडीए होइ सव्वासि कम्मपगडीणं ।

15

पलियाँअसंखभागे, खीणे सेसे हवइ गंठी ॥ ९३ ॥

आयुर्वर्जानां सर्वाणां (सर्वासां) कर्मप्रकृतीनामन्तिमायां कोटीकोट्यां स्थितायां तत्रापि
पल्योपमस्यासङ्ख्येयतमे भागे क्षीणे शेषे स्थितिदलिके सति सम्यग्दर्शनलामो भवति । केवलं तदानीं
सम्यग्दर्शनलामान्तरायभूतः कर्कश-घन-रूढ-गुपिलवल्कप्रन्थिरिव दुर्भेदो घनराग-द्वेषपरिणाम-
रूपो ग्रन्थिर्भवति, ततस्तस्मिन् भिन्ने प्रतिपत्तव्यः ॥ ९३ ॥

20

तस्य च भेदः करणवशात्, अतः करणवक्तव्यतामाह—

तिविहं च होइ करणं, अहापवत्तं तु भव्व-ऽभव्वाणं ।

भविषाण इमे अक्खे, अपुव्वकरणाऽनियट्ठी य ॥ ९४ ॥

त्रिविधं
करणम्

‘करणं’ नाम परिणामविशेषः । तत् ‘त्रिविधम्’ त्रिप्रकारं भवति । तद्यथा—प्रथमं यथाप्र-
वृत्ताख्यं भव्यानामभव्यानां च साधारणम् । भव्यानां पुनः इमे द्वे अन्ये करणे, अपूर्वकर- 25
णम् ‘अनिवृत्तिश्च’ अनिवृत्तिकरणं च ॥ ९४ ॥

साम्प्रतमेतेषामेव त्रयाणां करणानां कालविभागमाह—

जा गंठी ता पढमं, गठिं समतिच्छतो अपुव्वं तु ।

अनियट्ठीकरणं पुण, सम्मत्तपुंरवखडे जीवे ॥ ९५ ॥

करणानां
स्थितिः

थावद् ग्रन्थिस्तावत् ‘प्रथमम्’ यथाप्रवृत्ताख्यं करणम् । ग्रन्थि ‘समतिक्रामतः’ भिन्दानस्ये 30 कालः

१ उ ता० विना ॥ २ °ट्ठा व° डे० विना ॥ ३ °डीय हो° ता० ॥ ४ °यामसं° ता० विना ॥

५ °रूढगूढगुपि° मा० ॥ ६ °मे डव(ब)ऽण्णे ता० ॥ ७ °ट्ठीयं ता० ॥ ८ °तो भवे बीयं
ता० विना ॥ ९ °गुरेक्ख° ता० ॥

त्वर्थः पुनः 'अपूर्वम्' अपूर्वकरणम् । अनिवृत्तिकरणं तु सम्यक्त्वं पुरस्कृतं येन स सम्यक्त्वपुरस्कृतः तस्मिन् जीवे, सम्यक्त्वाभिमुखे इत्यर्थः ॥ ९५ ॥

अथ यावद्दन्थिस्तावन्निर्गुणस्य सतः कथं कर्मराशेः क्षपणम् ? उच्यते—गिरिसरित्प्रस्तरदृष्टान्तात् । ततस्तमेव दृष्टान्तं तत्प्रसङ्गतः शेषकरणयोरपि दृष्टान्तानभिषिक्तुर्द्वारागाथाभाह—

नदि पद्म जर वत्थ जले, पिपीलिया पुरिस कोइवा चेव ।
सम्मदंसणलंभे, एते अट्ट उ उदाहरणा ॥ ९६ ॥

सम्यक्त्व
लामेऽष्टा-
धुपाहर-
णानि

करणवशात् सम्यग्दर्शनलंभे एतान्यष्टावुदाहरणानि । तद्यथा—“नदि”ति गिरिनदीप्रस्तरोदाहरणम् १ पथदृष्टान्तः २ ज्वरोदाहरणम् ३ वस्त्रोदाहरणम् ४ जलोदाहरणम् ५ पिपीलिकोदाहरणम् ६ पुरुषोदाहरणम् ७ कोद्रवोदाहरणम् ८ ॥ ९६ ॥

10 तत्र प्रथमतो गिरिसरित्प्रस्तरोदाहरणं भावयति—

गिरिसरि-
प्रस्तर-
दृष्टान्तः

गिरिसरियपत्थरेहिं, आहरणं होइ पढमए करणे ।

एवमणाभोगियकरणसिद्धितो खवण जा गंठी ॥ ९७ ॥

गिरिसरित्प्रस्तारैः 'आहरणं' दृष्टान्तः 'प्रथमे' यथाप्रवृत्तारूपे करणे भवति । तच्चैवम्—यथा गिरिसरित्प्रस्तारा गिरिसरिजलावेगतो वर्षण-बोलनादिना केचिद्वर्तुला भवन्ति केचिन्न्यस्त्राः 15 केचिच्चतुरस्त्राः, एवम् 'अनाभोगकरणसिद्धितः' यथाप्रवृत्तकरणप्रभावतः सुदीर्घाया अपि कर्मस्थितेस्तावत् क्षपणं यावद्दन्थिरिति ॥ ९७ ॥

अथ “अनिवृत्तिकरणं सम्यक्त्वपुरस्कृते जीवे भवति” (गाथा ९५) इत्युक्तं तत् सम्यक्त्वं कथं लभते ? उच्यते—उपदेशतः स्वयं वा । तथा चात्र पथदृष्टान्तः—

पथ-
दृष्टान्तः

उवएसेण सयं वा, नडुपहो कोइ मग्गमोतरति ।

20 नष्टपथः कोऽपि पुरुषः 'उपदेशेन' अन्यं पृष्ट्वा तस्योपदेशेन मार्गमवतरति, कश्चिन्मार्गानुसारिप्रज्ञतया स्वयमेवेहा-ऽपोहं कृत्वा । एवमिहापि कोऽपि सम्यग्दर्शनमाचार्यादीनामुपदेशतो लभते, कश्चित्स्वयमेव जातिस्मरणादिना ॥ अत्रैव ज्वरदृष्टान्तमाह—

ज्वर-
दृष्टान्तः

जरितो य ओसहेहिं, पउणइ कोई विणा तेहिं ॥ ९८ ॥

जरितोऽपि कश्चिदौषधैः 'प्रगुणति' प्रगुणीभवति, कश्चित्पुनः 'तैः' औषधैः 'विना' एवमेव । 25 एवमत्रापि कस्यचिदर्शनमोह आचार्याद्युपदेशतोऽपगच्छति, कस्यचित्पुनरेवमेव मार्गानुसारितया तत्त्वपर्यालोचनतः । इह ज्वरस्थानीयो दर्शनमोहः, औषधस्थानीय आचार्याद्युपदेशः ॥ ९८ ॥

इह यस्तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिरुपजायते सोऽपूर्वकरणवशान्मिथ्यात्वदलिकं त्रिधा करोति । तद्यथा—मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च । अत्र वस्त्रदृष्टान्तं जल-दृष्टान्तं चाऽऽह—

वस्त्रज-
लदृष्टा-
न्ती

30 मईल दरसुद्ध सुद्धं, जह वत्थं होइ किंचि सलिलं वा ।

एसेव य दिड्ढंतो, दंसणमोहम्मि ति विहम्मि ॥ ९९ ॥

१ फले यल्लु अट्टुदा° ता° ॥ २ न्यं हप्पा भा° विना ॥ ३ मत्तिल ता° ॥ ४ च का° ता° विना ॥

यथा किञ्चिद् वक्षं सलिलं वा मलिनं भवति, किञ्चिद् 'दरशुद्धम्' ईषद्विशुद्धम्, किञ्चित् शुद्धम् । एष एव दृष्टान्तो दर्शनमोहे त्रिविधे भावनीयः—तदप्यपूर्वकरणवशात् किञ्चित् शुद्धं सम्यक्त्वरूपम्, किञ्चिदीषद्विशुद्धं सम्यग्मिथ्यात्वरूपम्, किञ्चित्तथैव मलिनं मिथ्यात्वरूपं स्थितमिति भावः ॥ ९९ ॥

अत्राह—कथमभ्यास्तस्मिन् ग्रन्थिदेशेऽवतिष्ठन्ते? कथं वा ततः प्रतिपतन्ति? भव्या वा कथं ग्रन्थि विभिध ततः परतो गच्छन्ति! उच्यते—पिपीलिकादृष्टान्तात् । तमेवाह—

अहभावेण पसरिया, अपुष्पकरणेण खाणुमारूढा ।

चिद्वृत्तिं तत्थ काई, पिपीलिया काइ उडुंति ॥ १०० ॥

पक्षोरुहणट्टा खाणुआतो चिद्वृत्तिं तत्थ एवावि ।

पक्षविहूणातो पिपीलियातो उडुंति उ सपक्खा ॥ १०१ ॥

करण-
त्रिकासौ
पिपीलि-
काहृष्टा-
न्तः

10

काश्चित्पिपीलिकाः 'यथाभावेन' अनाभोगतः 'प्रसरिताः' विलाग्निर्गत्य इतस्ततो गन्तुं प्रवृत्ताः । काश्चित्पुनरपूर्वकरणेन स्थाणुमारूढाः । तासामपि मध्ये काश्चित् 'तत्र' स्थाणावेव तिष्ठन्ति याः पक्षविहीनाः । काश्चित्सञ्जातपक्षास्ततः 'उडुयन्ते' ऊर्ध्वमाकाशेन गच्छन्ति ॥ १०० ॥

उत्तरार्द्धस्यैव व्याख्यानार्थमनन्तरगाथा "पक्षोरुहणट्टा" इत्यादि । काश्चित् पक्षविहीनाः पिपीलिकाः स्थाणोः प्रत्यवरोहणार्थं 'तत्रैव' स्थाणावेव तिष्ठन्ति, अपिशब्दात् प्रत्यवरोहन्ति च । 15 यास्तु सपक्षास्ता उडुयन्ते । इह पिपीलिकानामितस्ततः प्रसरणं यथाप्रवृत्तकरणतः, स्थाणावरोहणमपूर्वकरणतः, उडुयनमनिवृत्तिकरणेन; एवमत्रापि ग्रन्थिदेशगमनं यथाप्रवृत्तिकरणेन, ग्रन्थिभेदनमपूर्वकरणतः, सम्यग्दर्शनमनिवृत्तिकरणेन । यथा च काश्चन पिपीलिकाः पक्षविहीनत्वात् स्थाणावेव स्थिताः, स्थित्वा च ततः प्रत्यवतीर्णाः, तथा कोऽपि मन्दाध्यवसायतया तीव्रविशोधिरहितोऽपूर्वकरणेन ग्रन्थिभिदामाघातमुद्यतः समुच्छलितघनराग-द्वेषपरिणामस्तत्रैव 20 तिष्ठति, स्थित्वा च पुनः पश्चात्ततः प्रतिनिवर्त्तते ॥ १०१ ॥ अत्रैवार्थे पुरुषदृष्टान्तमाह—

जह वा तिणिण मणूसा, सभयं पंथं भएण वञ्चता ।

वेलाइकमतुरिया, वयंति पत्ता य दो चोरा ॥ १०२ ॥

तत्थेगो उ नियत्तो, एगो थद्धो अतिच्छित्तो एको ।

कम्मगति अहापवत्तं, भिन्नेयर धावणं तइए ॥ १०३ ॥

करण-
त्रिकासौ
द्वितीयः
पुरुष-
25 दृष्टान्तः

वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसमुच्चये । यथा त्रयो मनुष्याः सभयं पन्थानं भयेन पाठान्तरं क्रमेण व्रजन्तः 'वेलातिक्रमत्वरिताः' सन्ध्यासमापतनेन गमनवेलातिक्रमतस्त्वरमाणा व्रजन्ति । अत्रान्तरे चोभयपार्श्वतः प्रासौ पाणिक्कपाणकरालौ द्वौ चौरौ । तौ च हृक्यन्तावेवमाक्षिपतः—क यास्यथ यूयम्? मरणमेव युष्माकमिदानीं समापतितमिति ॥ १०२ ॥

तत्र 'एकः' पुरुषस्तौ समापतन्तौ दृष्ट्वा प्रथमत एव निवृत्तः । 'एकः' पुनर्द्वितीयो हकाश्रव- 30 णत उद्गीर्णकृपाणदर्शनतश्च भयेन 'स्तब्धः' तत्रैव स्थितः । 'एकः' तृतीयः पुनः परमसाहसिकः प्रत्युद्गीर्णस्त्रस्तौ द्वावपि चौरौ पश्चात्कृत्य तत्स्थानमतिक्रान्तः । इह या त्रयाणामपि पुरुषाणां

१ कादी ता० ॥ २ °ति अगगमो पासे । पक्ख° ता० ॥ ३ °मसि य अ° ता० ॥

प्रथमतः क्रमेण गतिः सा यथाप्रवृत्तिकरणम्, यत् पुनस्तद्वत् भिन्नं तद् 'इतरद्' अपूर्वकरणम्, यच्च ततः परतो धावनं तत् 'तृतीये' अनिवृत्तास्त्ये करणे द्रष्टव्यम् ॥ १०३ ॥

तदेवं दृष्टान्तद्वयमभिधाय साम्प्रतमुपनयनाह—

एवं संसारिणं, जोर्णं सव्वाहं तिभि करणाहं ।

भवसिद्धिसलङ्कीण य, पंत्वालपिबीलिषा उवमा ॥ १०४ ॥

'एवम्' अमुना दृष्टान्तगतेन प्रकारेण या नि त्रीणि करणानि प्रागभिहितानि तानि सर्वाणि संसारिणां योजयेत् । तत्र पिपीलिका दृष्टान्तमधिकृत्य प्रागेव योजिताः । नवरं याः पक्षवत्यः पिपीलिका उक्तास्ताभिरुपमा भवसिद्धिसलङ्घिकानां द्रष्टव्या । भवैः सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः— कतिपयभवमोक्षगामिन इत्यर्थः, तेऽपि कदाचित् प्रतिपतन्ति तत आह—सलङ्घिः—उत्तरो-
10 त्रविशुद्धाध्यवसायप्राप्तिर्येषां ते सलङ्घिकाः, ततो विशेषणसमासस्तोषाम् । किमुक्तं भवति?— सपक्षपिपीलिका इव केचित् संसारिणो भवसिद्धिकाः सलङ्घिकाः स्थाणोरिव ग्रन्थिदेशादपि परतो गच्छन्ति, केचित् पुनरभव्या भव्या वा केचन पक्षविहीनपिपीलिका इव स्थाणोरिव ग्रन्थिदेशात् प्रतिपतन्ति । पुरुषदृष्टान्तमधिकृत्यैवं योजना—पुरुषस्थानीयाः संसारिजीवाः, कर्मक्षयणस्थानीयः पन्थाः, भयस्थानीयो ग्रन्थिः, द्वौ चौरौ राग-द्वेषौ; यस्तु मन्दपराक्रमो न
15 पुरतो न मार्गतः किन्तु भयेन तत्रैव स्थितस्तत्सदृशो ग्रन्थिदेशे वर्तमानो भव्योऽभव्यो वा, स च तत्र सङ्क्षेपमसङ्क्षेपं वा कालं तिष्ठति ॥ १०४ ॥

तत्र स्थितस्य को लाभः ? इति चेत्, उच्यते—श्रुतलाभः । तथा चाह—

ददूण जिणवराणं, पूयं अण्णेण वा वि कजेण ।

सुयलंभो उ अभव्वे, हविज्ज थंमेण उवणीए ॥ १०५ ॥

ग्रन्थिगत-
स्थाभव्यस्य
भव्यस्य च
श्रुतलाभः

20 यः स्मभेन 'उपनीतः' उपनयं प्रापितस्तस्मिन् अभव्ये तुशब्दाद् भव्ये च भवति 'श्रुत-
लाभः' द्रव्यश्रुतलाभः । कथम् ? इति चेत्, अत आह—“ददूणे”त्यादि । स हि ग्रन्थिकसत्त्वो भव्योऽभव्यो वा भगवतां जिणवराणां पूजां दृष्ट्वा 'अहो ! कीदृशं तपसः फलम् ?' इति परि-
भाव्य तदधिकृतया अन्येन वा कार्येण स्वर्गसुखार्थित्वादिना प्रव्रज्यामभ्युपगच्छति, ततः सामा-
यिकादिद्रव्यश्रुतलाभः । ग्रन्थौ चैवं कियन्तं कालं स्थित्वा पुनः पश्चात् प्रतिनिवर्तते ॥ १०५ ॥
25 येनाप्यनिवृत्तिकरणतः सम्यक्त्वमासादितं तस्यापि द्वौ प्रकारौ—केचित् परिणामतो वर्धन्ते, केचिद् हानिमुपगच्छन्ति । तत्र ये हानिं गच्छन्ति ते प्रतिपतन्ति, इतरे श्रावकत्वा-
दीनि पदानि लभन्ते । तत्र जघन्यतः समकमेव, यत उक्तम्—

सम्मत-चरिताहं, जुगवं पुषं व सम्मतं ।

उत्कर्षतः पुनरेवम्—

30 सर्ममि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावगो होज्जा ।

चरणोवसम-खय्याणं, सागरसंखंतरा होति ॥ १०६ ॥

१ जोपयव्यार्ति ति° भा० ता० ॥ २ पक्खा° ता० ॥ ३ थद्वेण ता० ॥ ४ °म्मसे पुण ल° ता० ॥ ५ °या पुण सा° ता० ॥

एवं अपरिवर्तिष्य, सम्मते देव-मनुष्यजन्मसु ।

अभयरसेष्टिवर्जं, एगमवेणं च सम्बाहं ॥ १०७ ॥ -

सम्यक्त्वे लब्धे 'पल्यपृथक्त्वेन' पल्योपमपृथक्त्वे गते 'श्रावकः' देशविरतो भवति । ततश्चरणोपशम-क्षयाणामन्तराणि सङ्ख्यातानि सागरोपमानि भवन्ति । इयमत्र भावना—देशवि-
रतिप्राप्त्यनन्तरं सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु गतेषु चरणलामः, तदन्तरं भूयः सङ्ख्यातेषु सागरोप-
मेषु गतेषूपशमश्रेणिलामः, ततोऽपि परतः सङ्ख्यायेषु सागरोपमेष्वतिक्रान्तेषु क्षपकश्रेणिः, तत-
स्तद्वे मोक्षः ॥ १०६ ॥

'एवं' अनुना प्रकारेणाप्रतिपतितसम्यक्त्वे देव-मनुजजन्मसु वर्तमानस्य प्रतिपत्तव्यम् ।
यदि वा 'अन्यतरश्रेणिवर्जं' उपशमश्रेणिवर्जं क्षपकश्रेणिवर्जं वा एकमवेन सर्वाणि देशविर-
त्यादीनि प्रतिपद्यते, श्रेणिद्वयप्रतिपत्तिस्त्वेकस्मिन् भवे न भवति । यत्र उक्तम्— 30

मोहोपशम एकस्मिन्, भवे द्विः स्यादसन्ततः ।

यस्मिन् भवे तूपशमः, क्षयो मोहस्य तत्र न ॥

॥ १०७ ॥

सम्प्रति यदुक्तं प्राग् "मिथ्यात्वमपूर्वकरणेन त्रिधा करोति" (गाथा ९९) तत्र कोद्र-
वदृष्टान्तमाह—

अपुच्छेण तिपुञ्जं, मिच्छं काउण कोद्वोपमया ।

तिक्षि वि अवेययंतो, उवसामगसम्मदिट्ठीओ ॥ १०८ ॥

15 मिथ्यात्व-
स्य त्रिपु-
ञ्जकरणे
कोद्रव-
दृष्टान्तः

'कोद्रवोपमया' कोद्रवदृष्टान्तेन अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जं कृत्वाऽनिवृत्तिकरणेन तत्प्र-
थमतया क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमासादयति । ततः परिणामवशतः कालान्तरेण मिश्रं मिथ्यात्वं
वा गच्छति । यस्त्वपूर्वकरणमारूढोऽपि मन्दाध्यवसायतया मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकर्तुमसमर्थः
सोऽनिवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र प्रविष्टो न किञ्चिदपि वेदयते, स च 'त्रीण्यपि' 20
त्रयाणामन्यतमदप्यवेद्यमान उपशमकः सम्यग्दृष्टिरुच्यते ॥ १०८ ॥

"कोद्रवोपमया" (गा० १०८) इत्युक्तम्, अतस्तामेव कोद्रवोपमां भावयति—

जह मयणकोद्वो ऊ, दरनिव्वलिथा य निव्वलीया य ।

एमेव मिच्छ मीसं, सम्मं वा होति जीवाणं ॥ १०९ ॥

यथा कोद्रवास्त्रिविधा भवन्ति, तद्यथा—मदनकोद्रवाः 'दरनिव्वलिताः' ईषदपगतमदनभावाः 25
'निर्व्वलिताः' सर्वथाऽपगतमदनभावाः । एवं जीवानां मिथ्यात्वं त्रिधा भवति—मिथ्यात्वं
'मिश्रं' सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं वा ॥ १०९ ॥

अभिग्रम-
जं नैस-
गिकं च
सम्य-
क्त्वम्

कालेषुवकमेण व, जह नासति कोद्वोण मदभावो ।

अद्विगमसम्मं नैसगियं च तह होइ जीवाणं ॥ ११० ॥

यथा कोद्रवाणां मदनभावः केषाञ्चित् 'कालेन' एवमेवापगच्छति, केषाञ्चित् गोमवादि- 30
भिरुपक्रमतः; एवं केषाञ्चित् जीवानामुपक्रमसदृशमधिगमसम्यक्त्वं भवति, केषाञ्चित् कालेन

स्वत एवापगतमदनभावकोद्रवाणां सदृशं नैसर्गिकसम्यक्त्वम् । किमुक्तं भवति?—केषाञ्चिद-
धिगमतो मिथ्यात्वपुद्गलाः सम्यक्त्वमीभवन्ति, केषाञ्चित् स्वत एव तथापरिणामविशेषभा-
वतः ॥ ११० ॥

एतदेव स्पष्टयति—

6 सोऽङ्ग अहिसमेष्टे व, करेह सो वङ्गमाणपरिणामो ।
मिच्छे सम्मामिच्छे, सम्मे वि य पोग्गले समये ॥ १११ ॥

श्रुत्वा केवलप्रभृतीनां वचः 'अभिसमेत्य वा' जातिस्मरणादिना सम्यक्त्वमवगम्य 'सः'
अपूर्वकरणे वर्तमानो वर्धमानपरिणामः 'समकं' एककालं मिथ्यात्वपुद्गलान् त्रिधा करोति ।
तद्यथा—'मिच्छे' इति मिथ्यात्वपुद्गलान् सम्यग्मिथ्यात्वपुद्गलान् सम्यक्त्वपुद्गलानिति ॥ १११ ॥
10 अथैषां पुद्गलानां परस्परं सङ्क्रमो भवति? किं वा न? इति, उच्यते—भवतीति ब्रूमः ।
तथा चाह—

मिच्छताओ मीसे, मीसस्स उ होज्ज संकमो दोसुं ।

सम्मे वा मिच्छे वा, सम्मा मिच्छं न पुण मीसं ॥ ११२ ॥

'मिथ्यात्वात्' मिथ्यात्वदलिकात् सम्यग्दृष्टिः प्रवर्धमानपरिणामः पुद्गलानाकृष्य मिश्रे उप-
16 लक्षणमेतत् सम्यक्त्वे च सङ्क्रमयति । मिश्रस्य पुद्गलानां सङ्क्रमो द्वयोर्भवति । तद्यथा—सम्य-
क्त्वे मिथ्यात्वे च । तत्र सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वे सङ्क्रमयति मिथ्यादृष्टिर्मिथ्यात्वे । 'सम्यक्त्वात्'
सम्यक्त्वदलिकात् पुनः पुद्गलान्मिथ्यात्वं सङ्क्रमयति न पुनर्मिश्रमिति ॥ ११२ ॥

साम्प्रतममुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह—

मिच्छताओ अहवा, मीसं सम्मं च कोह संकमइ ।

20 मीसाओ वा सम्मं, गुणवुड्ढी हायतो मिच्छं ॥ ११३ ॥

'अथवा' इत्युक्तस्यैवार्थस्य भणनप्रकारान्तरद्योतने । 'मिथ्यात्वात्' मिथ्यात्वदलिकात् पुद्ग-
लानाकृष्य कश्चिन्मिश्रं सम्यक्त्वं च सङ्क्रमयति । यदि वा कश्चिद्गुणैर्द्विर्यस्य स गुणवृद्धिः—
प्रवर्धमानपरिणामः सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः 'मिश्रात्' मिश्रदलिकात् पुद्गलानादाय सम्यक्त्वं सङ्क्रम-
यति । 'हायकः' हीनपरिणामो मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः मिश्रात् पुद्गलानाकृष्य मिथ्यात्वं सङ्क्रम-
25 यति ॥ ११३ ॥

मिच्छता संकंती, अवरुद्धा होति सम्म-मीसेसु ।

मीसातो वा दुण्णि वि, ण उ सम्मा परिणमे मीसं ॥ ११४ ॥

मिथ्यात्वात् पुद्गलसङ्क्रान्तिः सम्यक्त्व-मिश्रयोरविरुद्धा । 'मिश्रतो वा' सम्यग्मिथ्यात्वतो

१ "सोऽङ्ग०" गाथामादीकृत्य "चोहस दस य अभिच्छे०" १३२ गाथापर्यन्ता गाथाध्वनिः कममेदेन
व्याख्याताः । तथाहि तत्कर्मः—सोऽङ्ग० गाथा । उवसामम० । खीणमिम० । ऊसरदेसं० । क्षीमीभवन्ति० ।
उववाएण० । बाही असव्व० । आलंभण० । मिच्छत्तमिम० । उवसमसम्मा० । आसादेउं० । जो उ उदिण्णे० ।
जो चरिम० । दंसणमोहे० । मिच्छतातो मीसे० । मिच्छतातो अहवा० । मिच्छता संकंती० । हायंते परि-
णामे० । सम्मत्तपोग्गलार्ण० । विज्जंभी० । अण्णाणमती० । चोहस दस० ॥ २ "आ कं" ता० विना ॥
३ मीसे वि य पोग्गले सम्मे ता० ॥ ४ "मीसे तु भा० ता० विना ॥ ५ "णमसि मी० ता० ॥

वा पुद्गलानादाय द्वावपि सङ्क्रमयति । तद्यथा—मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च । यथोक्तमनन्तरम् ।
'सम्यक्त्वात्' सम्यक्त्वदलिकात् पुनः पुद्गलानादाय न 'मिश्रं' मिश्रभावं परिणमयति ॥११४॥

हायंते परिणामे, न कुणति मीसे उ पोग्गले सम्मे ।

न य सोहिया सि विज्जंति केइ जे दाणि वेएज्जा ॥ ११५ ॥

सम्मत्तपोग्गलाणं, वेदेउं सो य अंतिमं गासं ।

5

पच्छाकडसम्मत्तो, मिच्छत्तं चेव संकमति ॥ ११६ ॥

यस्य तु सम्यग्दर्शनलभे हीयमानः परिणामः स तस्मिन् हीयमाने परिणामे न मिश्रान् पुद्गलान् तुशब्दात् मिथ्यात्वपुद्गलांश्च सम्यक्त्वपुद्गलान् करोति । न च 'से' तस्य 'शोधिताः' पूर्वशोधिताः केचिदन्ये पुद्गला विद्यन्ते यान् 'इदानीम्' अधिकृतसम्यक्त्वपुञ्जनिष्ठाकाले वेदयेत् ॥ ११५ ॥ ततः सम्यक्त्वपुद्गलानामन्तिमगासं वेदयित्वा पश्चात्कृतसम्यक्त्वोऽपि मिथ्या-10 त्वमेव सङ्क्रमति ॥ ११६ ॥

मिच्छत्तम्मि अंखीणे, तेपुंजी सम्मदिट्ठिणे नियमा ।

खीणम्मि उं मिच्छत्ते, दु-एकपुंजी व खवगो वा ॥ ११७ ॥

अक्षीणे मिथ्यात्वे ये सम्यग्दृष्टयस्ते नियमात् त्रिपुञ्जिनः । क्षीणे तु मिथ्यात्वे द्विपुञ्जी मिथ्यात्वपुञ्जस्य क्षीणत्वाद्, एकपुञ्जी वा मिश्रपुञ्जक्षये । यदि वा क्षपकः सम्यक्त्वपुञ्जस्यापि 15 क्षये ॥ ११७ ॥

तदेवं त्रयाणामपि पुञ्जानां दृष्टान्तेन निर्णयः कृतः स्वरूपं च व्यावर्णितम्, साम्प्रतं पुञ्जत्रयस्याप्यवेदनत औपशमिकसम्यग्दृष्टिमाह—

उवसामगसेदिगयस्स होति उवसामिधं तु सम्मत्तं ।

जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ ११८ ॥

औपश-
मिकं स-
म्यक्त्वम्

उपशमकश्रेणिगतस्य भवति सम्यक्त्वमौपशमिकम्, यो वा 'अकृतत्रिपुञ्जः' अपूर्वकरणे पुञ्जत्रयाकरणतः । तत्र क्षपकोऽपि दर्शनसमकस्यापूर्वकरणमारूढः पुञ्जत्रयं न करोति ततस्त-
द्यावच्छेदार्थमाह—अक्षपितमिथ्यात्वो यल्लभते सम्यक्त्वं तदौपशमिकं सम्यक्त्वमिति ॥११८॥

एतौ च द्वावप्यौपशमिकसम्यग्दृष्टौ सम्यक्त्वमौपशमिकमन्तर्मुहूर्तमनुभूय तदनन्तरमवश्यं प्रतिपततः, तत्र दृष्टान्तद्वयमाह—

25

वाही असव्वल्लिओ, कालाविकखंङ्कुर व्व दङ्कुदुमो ।

उवसामगाण दोण्ह वि, एते खलु होंति दिट्ठता ॥ ११९ ॥

यथा व्याधिरसर्वच्छिन्नः 'कालापेक्षं' क्रियाविशेषणमेतत् कालमपेक्ष्येत्यर्थः पुनरुद्भवति, दग्धो वा द्रुमः कालापेक्षं यथाङ्कुरं मुञ्चति; एवमुपशमितमपि मिथ्यात्वं कालमपेक्ष्य पुनरुद्भि-
त्तीभवतीति द्वयोरपि प्रतिपातः । तथा चाह—द्वयोरप्युपशमकयोरेतौ भवतो दृष्टान्तौ ॥११९॥ 30

तत्रोपशमश्रेणिगत औपशमिकसम्यग्दर्शनी देशप्रतिपातेन वा प्रतिपतति सर्वप्रतिपातेन वा । इतरोऽवश्यमेव सर्वप्रतिपातेन प्रतिपतति, मिथ्यात्वं गच्छतीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तमाह—

१° देयुं सो भा० ॥ २° अखविष ते° ता० ॥ ३° य ता० ॥ ४° ओ वि य अकयतिपुंजी ता० ॥

आलम्बणमलङ्घ्नी, जह सङ्कापं न मुंचए इलिया ।

एवं अकयतिपुंजो, मिच्छं चिय उवसमी एति ॥ १२० ॥

इह या तृणादिषु मुखप्रदेशेन सर्वतोऽप्येतन्नं स्थानं परिभाष्य ततोऽप्येतन्नं स्थानं सङ्गामति
अन्यथा पश्चाद्वलते सा इलिका यथा पुरत आलम्बनमलम्बमाना स्वस्थानं न मुञ्चति; एवमकृ-
८ तत्रिपुञ्जो गत्यन्तराभावाद् मिथ्यात्वमेवोपशमी याति । इयमत्र भाषना-द्विविधस्तत्प्रथमतया
सम्यग्दर्शनप्रतिपत्ता, अतिविशुद्धो मन्दविशुद्धश्च । तत्र योऽतिविशुद्धः सोऽपूर्वकरणमारूढो
मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकरोति, कृत्वा चानिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकं सम्यग्दर्-
शनमासादयति सम्यक्त्वपुञ्जोदयात् । यस्तु मन्दविशुद्धः सोऽपूर्वकरणमप्यारूढस्तीव्राध्यवसा-
याभावात् न मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकर्तुमलम्, ततोऽनिवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र
१० प्रविष्टस्तत्प्रथमतया औपशमिकसम्यग्दर्शनमनुभवति, अन्तरकरणं चान्तर्मुहूर्तप्रमाणम्, अत-
स्तद्वाक्ष्येऽन्येषां पुद्गलानामभावतो मिथ्यात्वमेति ॥ १२० ॥ एतदेवाह—

स्त्रीणम्मि उदिमम्मी, अणुइज्जंते य सेसमिच्छते ।

अंतोमुहूर्त्तकालं, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ १२१ ॥

अनिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्य यद् मिथ्यात्वं उदीर्णम्—उदयावलिकाप्रविष्टं तस्मिन् क्षीणे शेषे
१५ च मिथ्यात्वेऽपान्तरालेऽन्तरकरणतोऽनुदीयमानेऽन्तर्मुहूर्त्तं कालमौपशमिकं सम्यक्त्वं जीवो
लभते, मिथ्यात्वदर्शनवेदनाऽभावात् ॥ १२१ ॥ सोऽपि कथम्? इत्यत आह—

ऊसरदेसं दहेल्लयं च विज्झाइ वणदवो पप्प ।

इय मिच्छस्स अणुदए, उवसमसम्मं मुणेयव्वं ॥ १२२ ॥

यथा वनदवः ‘ऊसरदेशं’ तृणादिरहितं प्रदेशं दग्धं वा प्राप्य विध्यायति, ‘इति’ एवम-
२० न्तरकरणे प्रविष्टस्य मिथ्यात्वपुद्गलाभावात् ‘मिथ्यात्वस्य’ मिथ्यादर्शनस्य अनुदयः—अवेदनम्
ततस्तस्मिन् सत्यौपशमिकं सम्यक्त्वं ज्ञातव्यम् ॥ १२२ ॥ किञ्च—

जिम्हीभवन्ति उदया, कम्माणं अत्थि सुत्त उवदेसो ।

उवषायादी सायं, जह नेरइया अणुभवन्ति ॥ १२३ ॥

द्विविधेऽप्यौपशमिकसम्यग्दृष्टौ शेषाणामपि कर्मणामुदया जिह्मीभवन्ति । न चैतद्वचनमा-
२५ त्रम्, ‘यतोऽस्त्येव ‘सूत्रे’ ग्रन्थान्तररूपे साक्षादुपदेशः, यथा—नैरयिका उपपातादौ सातमनुभ-
वन्तीति ॥ १२३ ॥ एनमेव दर्शयति—

उववाएण व सायं, नेरइओ देवकम्मुणा वा वि ।

अज्झवसाणनिमित्तं, अहवा कम्माणुभावेणं ॥ १२४ ॥

१ °पुंजी मिच्छम्मि उ उव° ता० ॥ २ °वतो मिथ्यात्वपुद्गलवेदना[त्] मिथ्या° भा० ॥
३ °म्मि य अ° ता० ॥ ४ °समित्तं उव° ता० विना ॥ ५ °म्मं लभति जीवो ता० ॥
६ °देसं त° भा० का० ॥ ७ स्त्रीमीभवन्ति ता० । “स्त्रीमीभवन्ति ति मंरीभवन्ति” इति चूर्णौ ॥
८ यथाऽस्त्येव भा० ॥ ९ °इया वे° ता० ॥

नैरयिक उपपातेन सातमनुभवति । किमुक्तं भवति ?—उपपातकाले सातं वेदयते, तदानीं हि न तस्य क्षेत्रजा वेदना न परस्परोदीरिता नापि परमाधार्मिकोदीरितेति । अथवा ‘देवक-र्मणा’ देवक्रियया सातमनुभवति, देवो हि कश्चिन्महर्षिकः पूर्वभवस्नेहतस्तत्र गत्वा कस्यापि कञ्चित्कालं वेदनामुपपन्नमयति, ततः सातं वेदयते । अथवा ‘अध्यवसाननिमित्तं’ तथाविधशु-भाध्यवसायमवृत्तिनिमित्तं सातमासादयति, यथा सम्यग्दर्शनं लभमानः, सम्यग्दर्शनलाभे हि 5 जात्यन्धस्य चक्षुर्लाभ इव जायते महान् प्रमोद इति । “अहवा कम्पाणुभावेण”ति अथवा तीर्थकरजन्माद्यधिकृत्य यः कर्मणां—सातवेदनीयप्रभृतीनां शुभानाम् अनुभावः—अनुभवनम् उदयेन वेदनं तेन सातमनुभवति । तथाहि—भगवतां तीर्थकृतां जन्मनि दीक्षायां ज्ञाने च तत्प्रभावतो नरकेऽप्यालोको जायते, नैरयिकाणामपि च शुभकर्मोदयप्रसरतः सातमिति ॥ १२४ ॥

अथ मिथ्यादृष्टिर्देवा सम्यक्त्वं सङ्क्रामति तदा स तत्समयं कति ज्ञानानि लभते ? उच्यते— 10 द्वे त्रीणि वा । तथा चाह—

विभङ्गी उ परिणमं, सम्मत्तं लहति मति-सुतोहीणि ।

तदभावमि मति-सुते, सुतलंभं केह उ भयति ॥ १२५ ॥

सम्यक्त्व-
लाभे ज्ञा-
नलाभः

‘विभङ्गी’ विभङ्गज्ञानी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्समयं मति-श्रुता-ऽवधीन् लभते । ‘तद-भावे’ तस्य—विभङ्गस्याभावे मिथ्यादर्शनी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्कालं ‘मति-श्रुते’ मतिज्ञान- 15 श्रुतज्ञाने लभते । केचित् पुनः श्रुतलाभं ‘भजन्ति’ विकल्पयन्ति, ‘यस्याधीतं श्रुतं स लभते श्रुतज्ञानम्, इतरो न लभते’ इत्याचक्षत इति भावः । तथाहि—ये स्वयम्भूरमणसमुद्रे मत्स्यास्ते प्रतिमासंस्थितान् मत्स्यान् उत्पलानि वा दृष्ट्वा-ऽपोहादि कुर्वन्तो जातिसरणतः सम्यक्त्व-मासादयन्ति आभिनिबोधिकज्ञानं च, यत्तु श्रुतज्ञानं तत्रासादयन्ति, अनधीतश्रुतत्वात् । ये 20 त्वधीतश्रुतास्ते त्रीण्यपि युगपदासादयन्ति ॥ १२५ ॥ एतद् दूषयितुमाह—

अज्ञाण मती मिच्छे, जटाम्मि मतिणाणत्तं जहा एह ।

एमेव य सुयलंभो, सुयअज्ञाणे परिणयमि ॥ १२६ ॥

यथा मिथ्यात्वे त्यक्ते मतिः ‘अज्ञानम्’ अज्ञानस्वरूपा मतिज्ञानतामेति एवमेव श्रुताज्ञाने ‘परिणते’ अपगते श्रुतलाभो भवति । किञ्च ते प्रष्टव्याः—सम्यक्त्वलाभसमये श्रुताज्ञानमस्ति ? किं वा न ? तत्र यद्याद्यः पक्षस्ताहिं तस्याज्ञानित्वान्मिथ्यादृष्टित्वप्रसङ्गः; अथ नास्ति तर्हि 25 श्रुताज्ञानमपि केवलमाभिनिबोधिकज्ञानी स्यात्; न चैतदुपपन्नम्, श्रुतज्ञानमन्तरेण केवलस्या-ऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्याभावात् “जैत्थ मतिनाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ मति-नाणं, दो वि एयाइं अण्णोणमणुगयाइं” इति वचनादिति ॥ १२६ ॥

१ किञ्चि० दे० भा० ॥ २ “य एव मतिज्ञानस्य ज्ञानी स एव श्रुतज्ञानस्यापि, ‘जत्थ मतिनाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ मतिनाणं’ इत्यादिवक्ष्यमाणवचनप्राप्तायात्” इत्युल्लिखन्ति स नन्दीवृत्तौ (पत्र ७०-१) श्रीमन्तो मलयगिरिपूज्याः, किञ्च नेक्षयतेऽयं पाठो मुद्रितनन्द्याम्, परं “जत्थ आभिणिबोहियणाणं तत्थ सुयणाणं, जत्थ सुयणाणं तत्थ आभिणिबोहियणाणं, दो वि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं” (पत्र १४०-१) इतिरूपः पाठो दृश्यते ॥

तदेवमुक्तनौपशमिकं सम्यक्त्वम्, अधुना सासादनसम्यक्त्वमाह—

सासादनं
सम्यक्त्वम्

उवसमसम्मा पडमाणतो उ मिच्छत्संकमणकाले ।

सासार्यणो छावलितो, भूमिमपत्तो व पवडंतो ॥ १२७ ॥

‘मिथ्यात्वसङ्क्रमणकाले’ मिथ्यात्वसङ्क्रमणाभिमुख उपशमसम्यक्त्वात् प्रतिपतन् जघन्यत
५ एकसामयिक उत्कर्षतः षडावलिकः सासादनो भवति । किरूपः सः ? इत्याह—भूमिमप्राप्त इव
प्रपतन् । यथा मालात् प्रपतन् भूमिमप्राप्तोऽपान्तराले वर्तते तथोपशमसम्यक्त्वात् प्रपतन्
मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽपान्तराले वर्त्तमानः सासादन इति ॥ १२७ ॥

अथ कथं स सम्यग्दृष्टिः उपशमसम्यक्त्वतः प्रच्यवमानत्वात् ? उच्यते—च्यवनेऽप्यव्यक्त-
मुपशमगुणवेदनात् । अत्रैव दृष्टान्तमाह—

10 आसादेउं व गुलं, ओहीरंतो न सुट्ठु जा सुयति ।

यथा कश्चित् पुरुषो गुडमाखाद्य तदनन्तरं ‘ओहीरति’ निद्रायते, न पुनः सुष्टु अद्यापि
स्वपिति, स च निद्रायमाणोऽव्यक्तमाखादितगुडमाधुर्यमनुभवति; एवमुपशमसम्यक्त्वात् प्रच्य-
वमानो मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽव्यक्तमुपशमगुणं वेदयत इति सम्यग्दृष्टिः ॥

सम्प्रति सासादनशब्दव्युत्पत्तिमाह—

सासादन-
शब्दस्य
व्युत्पत्तिः

15 सं आयं सायंतो, सस्सादो वा वि सासाणो ॥ १२८ ॥

‘खं’ आत्मीयम् आयं सातयन् “सासादो वा वि सासाणो” ‘सास्वादः’ अव्यक्तोपशमगु-
णास्वादसहित इति कृत्वा ‘सास्वादनः’ सह आस्वादनं यस्य स तथेति व्युत्पत्तेः ॥ १२८ ॥

अधुना क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमाह—

क्षायोप-
शमिकं
सम्यक्त्वम्

जो उ उदिन्ने खीणे, मिच्छे अणुदिन्नगमि उवसंतो ।

सम्मीभावपरिणतो, वेयंतो पोगगले मीसो ॥ १२९ ॥

यस्तु ‘उदीणे’ उदयावलिकाप्रविष्टे मिथ्यात्वे क्षीणे ‘अनुदीर्णे’ अनुदयप्राप्ते च ‘उपशान्ते’
उपशान्तं नाम किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपतामपनीय सम्यक्त्वरूपतया परिणतं किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपमेव
सद् भस्मच्छन्नाभिरिवानुदेकावस्थाप्राप्तम्, तस्मिन् तथारूपे सति ‘पुद्गलान्’ सम्यक्त्वरूपान्
‘वेदयमानः’ सम्यग्भावपरिणतः सः ‘मिश्र(श्रः)’ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिः । सम्यक्त्वरूपध-
25 र्मनिर्देशप्रक्रमेऽपि धर्मिणा निर्देशो धर्म-धर्मिणोः कथञ्चिदभेदरूपापनार्थः । एवं पूर्वत्र परत्र
च भावनीयम् ॥ १२९ ॥ इदानीं वेदकं सम्यक्त्वमाह—

वेदकं
सम्यक्त्वम्

जो चरमपोगगले पुण, वेदेती वेयगं तयं चिंति ।

केसिंचि अणादेसो, वेयगदिट्ठी खओवसमो ॥ १३० ॥

‘यः’ दर्शनसप्तकक्षपको यतोऽनन्तरसमये क्षीणसम्यक्त्वो भविष्यति तस्मिन् समये वर्त्त-
30 मानः सम्यग्दर्शनस्य चरमान् पुद्गलान् वेदयते, तस्य ‘तत्’ चरमपुद्गलवेदनं वेदकसम्यक्त्वं पूर्व-

१ °यण छा° ता° ॥ २ टीकाकृता “ओहीरति” इति पाठानुसारेण व्याख्यातम् । “ओहीरंतो
निहायंतो” इति चूर्णौ ॥ ३ सुषति ता° ॥ ४ °च्छे अणुरयमि ता° ॥

सूरयो ब्रुवते । 'केषाञ्चित् पुनः' बोटिकानामयमादेशः—'वेदकदृष्टिः' वेदकसम्यग्दर्शनं क्षायो-
पशमिकं सम्यग्दर्शनम्, सोऽनादेशः, सम्यक्त्वापरिज्ञानादिति ॥ १३० ॥

सम्प्रति क्षायिकदर्शनमाह—

दंसणमोहे खीणे, खयदिट्ठी होइ निरवसेसम्मि ।

केण उ सम्मो मोहो, पडुच्च पुव्वं तु पण्णवणं ॥ १३१ ॥

क्षायिकं

सम्यक्त्वम्

दर्शनमोहे 'निरवशेषे' त्रिप्रकारेऽपि क्षीणे 'क्षयदृष्टिः' क्षायिकं सम्यग्दर्शनं भवति । आह
यद् मिथ्यात्वदर्शनं तद् मोहः स्यात्, तस्य सम्यग्दर्शनमोहकत्वात्, यत् 'सम्यक्' सम्यग्दर्शनं
तत् केन कारणेन मोहः? सूरिराह—पूर्वा प्रज्ञापनां प्रतीत्य । किमुक्तं भवति?—यथा मदन-
कोद्रवाणां निर्मदनीकृतानामप्योदनः स एष मदनकोद्रवौदन इति व्यपदिश्यते, तेषां पूर्वं सस-
दनत्वात्; एवं तेऽपि सम्यक्त्वपुद्गलाः पूर्वं मिथ्यात्वपुद्गला आसीरन्, ते च दर्शनमोहकाः, 10
अतः पूर्वभावप्रज्ञापनामधिकृत्य तेऽपि दर्शनमोह इति व्यपदिश्यन्ते ॥ १३१ ॥

आह पूर्वमिदमुक्तम्—“आसज्ज उ सामित्तं, लोइय लोउत्तरे भयणा” (गा० ८८) तत्र
किं सर्वमेव द्वादशाङ्गं गणिपिटकं मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं भवति? किं वा किञ्चिद् ? इत्यत आह—

चोइस दस य अभिजे, नियमा सम्मं तु सेसए भयणा ।

मति-ओहि विवच्चासो, वि होति मिच्छे ण उण सेसे ॥ १३२ ॥

15

यस्य चतुर्दश पूर्वाणि यावद् दश च पूर्वाणि 'अभिज्ञानानि' परिपूर्णानि सन्ति तस्मिन् नियमात्
सम्यक्त्वम् । 'शेषे' ('शेषके') किञ्चिदूनदशपूर्वधरादौ 'भजना' सम्यक्त्वं वा स्यान्मिथ्यात्वं
वेत्यर्थः । किञ्च मतेरवधेश्च मिथ्यात्वे विपर्यासो भवति । तद्यथा—मतेर्मत्यज्ञानम्, अवधेश्च
विभङ्गज्ञानमिति । श्रुतज्ञानस्य तु विपर्यासो दर्शित एव, “सेसए भयणा” इति वचनात् ।
'शेषके' ('शेषे') मनःपर्यवज्ञाने केवलज्ञाने च नास्ति विपर्यासः ॥ १३२ ॥ 20

अथ 'यदेवेदं भगवद्विरुपदिष्टं तदेव तत्त्वम् युक्तियुक्तत्वाद् नेतरत्' इति सम्यग्दर्शनम्
ज्ञानमप्येवंरूपमेवेति कः सम्यग्दर्शन-ज्ञानयोः प्रतिविशेषः ? उच्यते—

दंसणमोग्गह ईहा, नाणमवातो उ धारणा जह उ ।

तह तत्तरुई सम्मं, रोईज्जइ जेण तं नाणं ॥ १३३ ॥

सम्यग्दर्श-
नसम्यग्ज्ञा-
नयोर्विवेकः

यथा तुल्येऽवबोधे दर्शन-ज्ञानयोर्भेदः—अवग्रह ईहा दर्शनम्, सामान्यावबोधात्मकत्वात्; 25
अपायो धारणा च ज्ञानम्, विशेषावबोधरूपत्वात्; तथा यस्तत्त्वानामवगमः स ज्ञानम्, या
त्ववगतेषु तत्त्वेषु रुचिः—परमा श्रद्धा आत्मनः परिणामविशेषरूपा सा सम्यग्दर्शनम्, येन
तद् ज्ञानं 'रोच्यते' रुच्यात्मकं क्रियते ॥ १३३ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

सोच्चा व अभिसमेष व, तत्तरुई चेव होइ सम्पत्तं ।

तत्थेव य जा विरुई, इतरत्थ रूई य मिच्छत्तं ॥ १३४ ॥ सम्पत्तं गतं ॥ 30

श्रुत्वा केवलिप्रभृतीनामुपदेशम् अभिसमेत्य वा जातिस्मरणादिना या तत्त्वेषु रुचिर्भवति सा
सम्यक्त्वम् । या तु 'तत्रैव' तत्त्वेषु विरुचिः 'इतरेषु' अतत्त्वेषु रुचिः सा मिथ्यात्वमिति ॥ १३४ ॥

१ सम्मं मोहं प० ता० ॥ २ रोययते जे० ता० ॥ ३-४ रुची सा० ॥

उक्तं सम्यक्श्रुतं मिथ्यात्वश्रुतं च । सम्प्रति साधनादिश्रुते आह—

अव्योच्छित्तिनयद्वा, एयं तु अणाइयं जहा लोए ।

वोच्छेयनया सादी, पण्य गईतो जहा जीवो ॥ १३५ ॥

अव्यवच्छित्तिनयो (ग्रन्थाग्रम्-१०००) नाम द्रव्यास्तिकनयः तस्य अर्थाद्-आदे-
१० शात् 'एतत्' श्रुतज्ञानमनादिकम् उपलक्षणमेतत् अनिधनं च, यथा लोकस्त्रिष्वपि कालेषु
भावाद्नादादिरनिधनश्च; तन्मतेन हि न सतः सर्वथा नाशः, नाऽप्येकान्तेनासत् उत्पाद इत्य-
नाद्यनिधनता । 'व्यवच्छेदनयात्' पर्यायास्तिकमतेन पुनः सादि उपलक्षणमेतत् सपर्यवसितं
च, यथा गतीः 'प्राप्य' अधिकृत्य जीवः; तथाहि-नैरयिको नैरयिकत्वेनोत्पद्यमानः सादिः,
तद्गतेस्तदानीमेव भावात्; नैरयिकत्वेन तु विनश्यन् सपर्यवसितः, तस्य हि पर्यायाः प्रधानम्,
१० ते चोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति चेति सादि-सपर्यवसितता ॥ १३५ ॥

अथवा अन्यथा साधनादित्वम्, तदेवाह—

दव्वाइचउकं वा, पडुच्च सादी व होअज्जादी वा ।

दव्वम्मि एगपुरिसं, पडुच्च सादी सनिहणं च ॥ १३६ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतने । 'द्रव्यादिचतुष्कं' द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावान् प्रतीत्य श्रुतज्ञानं
१० सादि वा स्यादनादि वा, उपलक्षणमेतत्, सपर्यवसितमपर्यवसितं च । तत्र द्रव्ये एकं पुरुषं
प्रतीत्य सादि-निधनम् । कथम्? इति चेत्, उच्यते-यदा तत्प्रथमतया तदधीते तदा पूर्वम-
भावात् सादि । सपर्यवसानं पुनरेभिर्वक्ष्यमाणैः पञ्चभिः स्थानैः ॥ १३६ ॥ तान्येवाह—

पणगं खलु पडिवाए, तत्थेगो देवभावमासज्ज ।

मणुये रोग-पमाया, केवल-मिच्छत्तगमणे वा ॥ १३७ ॥

२० 'प्रतिपाते' प्रतिपातविषयं खलु पञ्चकम्, पञ्चभिः स्थानैः प्रतिपात इत्यर्थः । तत्रैकः प्रति-
पातो देवभावमासाद्य वेदितव्यः । द्वितीयो मनुष्ये रोगात् । तृतीयो मनुष्यभवे एव प्रमादात् ।
चतुर्थः केवलभावे । पञ्चमो मिथ्यात्वगमने ॥ १३७ ॥

तत्र प्रथमं प्रतिपातं देवभावमासाद्य भावयति—

चउदसपुव्वी मणुओ, देवचे तं न संसरइ सव्वं ।

२५ देसम्मि होइ भयणा, सट्ठाणभवे वि भयणा उ ॥ १३८ ॥

चतुर्दशपूर्वी मनुजो देवत्वे प्राप्ते सति 'तत्' श्रुतं सर्वं न संस्मरति, विषय-प्रमादतस्तथा-
विधोपयोगाभावात्; देशे भवति 'भजना' विकल्पना, सा त्वेवम्-कश्चिद्देशं स्मरति, कश्चिद्दे-
शस्यापि देशम्, कश्चित्पुनरेकादशस्वप्नक्षेत्रेषु सर्वं स्मरति, कश्चित्तेषामपि देशमिति । तदेवं
भावितो देवभावमासाद्य प्रथमः प्रतिपातः । सम्प्रति शेषान् भावयति—“सट्ठाणभवे वि भयणा
३० उ” स्वस्वान्नं-मनुष्यत्वं तस्मिन्नपि भवे रोगादिभिः 'भजना' विकल्पना । तथाहि-रोगे समु-
त्पन्ने तथाविधपीडावशतः स्मृतेरुपहननान्नं स्मरति, प्रमादतो वा गुणनाभावतोऽपगच्छति श्रुत-
मधीतम्, केवलज्ञानभावे वा श्रुतज्ञानस्य क्षयः, “नट्ठम्मि उ छाउमत्थिए नाणे” (आव०

१ लोओ ता० ॥ २ सादि ता० ॥ ३ °णादि ता० ॥ ४ °व्वंसि प° ता० ॥ ५ सादि ता० ॥

नि० गाथा ५३९) इति वचनात्, मिथ्यादर्शनगमने वा सर्वश्रुताभावः, अज्ञानीभवना-
दिति ॥ १३८ ॥ आह श्रुतज्ञानं जीवादन्वत् ? अनन्वत् ? उच्यते—अनन्वत् । यत आह—

नियमा सुयं तु जीवो, जीवे भयणा उ तीसु ठाणेषु ।

सुयनाणि सुयअनाणी, केवलनाणी व सो होजा ॥ १३९ ॥

श्रुतस्य
जीवाद-
नन्वता

श्रुतं नियमाज्जीवः, तत्परिणामत्वात् । जीवे पुनः 'त्रिषु स्थानेषु' त्रीणि स्थानान्यधिकृत्य ५
'भजना' विकल्पना । तथाहि—स जीवः कदाचित् श्रुतज्ञानी भवति कदाचित् श्रुताज्ञानी
कदाचित्केवलज्ञानीति ॥ १३९ ॥ सम्प्रति क्षेत्रतः कालतो भावतश्च सादि-सपर्यवसिततामाह—

खित्ते भरहेरवए, काले उ समारो दोण्णि तत्थेव ।

भावे पुण पणवगं, पणवणिजे रं आसेजा ॥ १४० ॥

श्रुतस्य
सादिस-
पर्यव-

क्षेत्रतः पञ्च भरतानि पञ्चैरावतान्यधिकृत्य, काले 'तत्रैव' पञ्चसु भरतेषु पञ्चसैरावतेषु 'द्वे 10 सितलम्
समे' अवसर्पिणीमुत्सर्पिणीं चाधिकृत्य सादि-सपर्यवसितम्, यावत् तीर्थकृतां तीर्थानुवृत्तिस्तावद्
भवति शेषकालं नेति कृत्वा । भावे पुनः प्रज्ञापकं प्रज्ञापनीयांश्च भावानासाद्य सादि पर्यव-
सितम् ॥ १४० ॥ कथम् ? इत्याह—

उवयोग-सर-पयत्ता, ठाणविसेसा य हुंति पणवगे ।

गति-ठाण-मेय-संघाय-वन्नमादी य भावम्मि ॥ १४१ ॥

15

प्रज्ञापकस्य कदाचिदुपयोगः शुभो भवति कदाचिदशुभः । एकैकोऽपि कदाचितीवः कदा-
चिन्मध्यमः कदाचिन्मन्दः । स्वरोऽपि कदाचिदुदात्तः कदाचिदनुदात्तः कदाचित्स्वरितः ।
प्रयत्नो नाम—आदरः स क्षणे क्षणेऽन्यादृशः । 'स्थानविशेषाः' स्थानप्रकाराः वीरासनाद्याः । एषा-
मुत्पादे प्रज्ञापकस्यापि तेन तेन भावेनोत्पादो विनाशो च विनाशः । प्रज्ञापकस्योत्पादे विनाशो
च श्रुतज्ञानस्यापि तदात्मकत्वादुत्पादो विनाशश्च । तत एवं प्रज्ञापकमधिकृत्य सादि-सपर्यव-20
सितम्, अधुना प्रज्ञापनीयान् भावानधिकृत्य तद् भावयति—“गति” इत्यादि । पदैकदेशे पद-
समुदायोपचाराद् 'गतिः' इति गतिलक्षणो धर्मास्तिकायः परिगृह्यते । स जीवस्य पुद्गलस्य वा
गतिपरिणामपरिणतस्योपग्रहे वर्तित्वात् तस्यैव स्थानपरिणामपरिणतस्योपग्रहे न वर्तते इत्यसौ
सादि-पर्यवसितः । एवमधर्मास्तिकायोऽपि स्थानलक्षणो जीवस्य पुद्गलस्य वा स्थानपरिणतस्योप-
ग्रहे वर्तित्वात् तस्यैव गतिपरिणामपरिणतस्योपग्रहे न वर्तते इति सादि-सपर्यवसितः । अथवा 25
गतिपरिणतं द्रव्यं भूत्वा स्थानपरिणतं भवति, स्थानपरिणतं भूत्वा गतिपरिणतम् । यदि वा
“ठाण”ति एकप्रदेशावगाढं भूत्वा द्विप्रदेशावगाढं भवति, द्विप्रदेशावगाढं भूत्वा एकप्रदेशा-
वगाढम्, एवं विस्तरेण सर्वाऽवगाहना द्रष्टव्या । तथा पुद्गलस्कन्धानां तेन तेन प्रकारेण भेदो
भवति । तेषामेव च द्विप्रदेशादीनां सङ्घातः । तथा “वण्ण”ति परमाणुः कालवर्णपरिणतो
भूत्वा नीलवर्णपरिणतो भवति, नीलवर्णपरिणतो भूत्वा कालवर्णपरिणतः, एवं विस्तरेण 30
वर्णपरिणामो वक्तव्यः । आदिशब्दाद् गन्ध-रस-स्पर्श-संस्थानानां परिग्रहः, तेऽप्येवं वक्तव्याः—

सुरभिगन्धपरिणतो भूत्वा दुरभिगन्धपरिणतो भवति इत्यादि विस्तरेणोपयुज्य वक्तव्यम् । इत्थं च प्रज्ञापनीयभावानां प्रज्ञापने श्रुतज्ञानमपि तथा तथा. परिणमत इति सादि-सपर्यवसितं द्रष्टव्यम् ॥ १४१ ॥ चतुष्कमधिकृत्यानाद्यपर्यवसितत्वमाह—

श्रुतस्या-
नाद्यप-
र्यवसि-
तत्वम्

दध्वे नाणापुरिसे, खेत्ते विदेहाई कालो जो तेसु ।

5

खयउवसम भावम्मि य, सुयनाणं वट्टए सैययं ॥ १४२ ॥

‘द्रव्ये’ द्रव्यतो नानापुरुषान् प्रतीय, क्षेत्रतः पञ्च विदेहान्, ‘तेष्वेव च’ पञ्चसु विदेहेषु यः कालस्तं कालमधिकृत्य, भावे क्षयोपशमरूपे श्रुतज्ञानं ‘सततं’ सर्वकालं वर्तत इत्यानाद्यप-र्यवसितता ॥ १४२ ॥ सम्प्रति गमिकमगमिकं चाह—

गमिकश्रुत-
मगमिक-
श्रुतं च

10

भंग-गणियादि गमियं, जं सरिसगमं च कारणवसेणं ।

गाहादि अगमियं खलु, कालिय तह दिट्ठिवाए य ॥ १४३ ॥

‘दृष्टिवादो गमिकम्, कालिकश्रुतमगमिकम्’ एतद् बाहुल्येनोच्यते अतोऽपवदति—“भंगगणिये”त्यादि पूर्वार्धम् । कालिकश्रुते दृष्टिवादे वा यत्र भङ्गाः—चतुर्भङ्गादयः गणितं—सङ्कलनादि, आदिग्रहणेन क्रियाविशाले पूर्वे यत् छन्दः प्रकृतं तत् सदृशगममिति तस्य परिग्रहः; यच्च ‘कारणवशेन’ अर्थवशेन सदृशगमम्, यथा निशीथस्य विंशतितम उद्देशकः; 15 एतद् गमिकम् । शेषं गाथादि आदिशब्दात् श्लोकादिपरिग्रहः अगमिकम् ॥ १४३ ॥

सम्प्रत्यङ्गतमनङ्गतं च प्रतिपादयति—

अङ्गश्रुत-
मनङ्गश्रुतं
च

गणहर-थेरकयं वा, आदेसा मुक्कवागरणतो वा ।

धुव-चलविसेसतो वा, अंगा-अणंगेसु णाणत्तं ॥ १४४ ॥

यद् गणधैरः कृतं तदङ्गप्रविष्टम् । यत्पुनर्गणधरकृतादेव स्थविरैर्निर्युद्धम्; ये चादेशाः, 20 यथा—आर्यमङ्कुराचार्यस्त्रिविधं शैल्लमिच्छति—एकमविकं बद्धायुष्कमभिमुखनामगोत्रं च, आर्य-समुद्रो द्विविधम्—बद्धायुष्कमभिमुखनामगोत्रं च, आर्यमुहस्ती एकम्—अभिमुखनामगोत्र-मिति; यानि च मुक्तकानि व्याकरणानि, यथा—“वर्षं देव ! कुणालायाम्” इत्यादि, तथा

१ भावेसु य ता० ॥

२ सततं ता० ॥

३ नु ता० ॥

४ अत्र हि नयान्तरविकल्पिताः पदार्था आदेशत्वेन निर्दिष्टा अवसातव्याः, अन्यथा “वर्षं देव ! कुणाला-याम्” इत्यादिकानां पञ्चशतादेशानामत्र मुक्तकव्याकरणत्वेन निर्दिष्टत्वाद्वादेशानां मुक्तकानां चामेदापत्तेः ॥

५ ‘शङ्क’पदस्य द्रव्यनिक्षेपमधिकृत्यैतदादेशात्रिकम् । एतच्चादेशात्रिकं निर्युक्तिकृता सूत्रकृताद्वितीय-श्रुतस्कन्धे प्रथमे पौण्डरीकाध्ययने द्रव्यपौण्डरीकव्याख्याने सङ्गृहीतम् । तथाहि—

“एतदेव द्रव्यपौण्डरीकं विशेषतरं दर्शयितुमाह—

एगभविण य बद्धाउण य अभिमुहियनामगोए य ।

एते तिणि वि देसा, दध्वम्मि य पौण्डरीयस्स ॥ १४६ ॥

वृत्तिः—‘एगे’त्यादि । एकेन भवेन गतेनानन्तरभव एव यः पौण्डरीकेषूपत्यस्यैव स एकभविकः । तथा तदासङ्गतः पौण्डरीकेषु बद्धायुष्कः । ततोऽप्यासन्नतमः ‘अभिमुखनामगोत्रः’ अनन्तरसमयेषु यः पौण्डरीकेषु त्यस्यते । ‘एते’ अनन्तरोक्तान्योऽप्यादेशविशेषाः द्रव्यपौण्डरीकेऽवगन्तव्या इति ॥” पत्र २६७-६८ ॥

६ मुक्तकव्याकरणानि किल निर्युक्तिकृद्-भाष्यकृद्वादिभिरादेशान्तरतया निर्दिष्टानि यानि ग्रन्थान्तरे-ष्वितस्ततो विप्रकीर्णानि दृष्टिपथमवतार्यानि तान्यत्र निष्कान्ते—

“मरुदेवा भगवती अनादिवनस्पतिकायिका तद्भवेन सिद्धा” इत्यादि; एतत्स्थविरकृतम् आदेशा मुक्तकव्याकरणतश्च अनङ्गप्रविष्टम् । अथवा भ्रुव-चलविशेषतोऽङ्गा-ऽनङ्गेषु नानात्वम् । तद्यथा—भ्रुवं अङ्गप्रविष्टम्, तच्च द्वादशाङ्गम्, तस्य नियमतो निर्यूहणात्; चलानि प्रकीर्णकानि, तानि हि कदाचिर्निर्यूह्यन्ते कदाचिन्, तान्यनङ्गप्रविष्टमिति ॥ १४४ ॥ आह दृष्टिवादे सर्वमेव वचोगतमवतरति, ततः किमर्थमङ्गगतानां निर्यूहणम्? इति, तत आह—

जह वि य भूयावादे, सव्वस्स वयोगयस्स ओयारो ।

निज्जूहणा तहा वि य, दुम्महे पप्प इत्थी य ॥ १४५ ॥

यद्यपि च ‘भूतवादे’ दृष्टिवादे सर्वस्य वचोगतस्यावतारः तथापि शेषाणामङ्गानामनङ्गानां च निर्यूहणा दुर्मेधसः पुरुषान् प्रतीत्य स्त्रियश्च । नहि प्रज्ञावत्योऽपि स्त्रियो दृष्टिवादं पठन्ति ॥ १४५ ॥ किं कारणम्? अत आह—

10

“अत्र वृद्धसम्प्रदायः—आरुहए पवयणे पंच आएससयाणि जाणि अणिवद्धाणि । तत्थेयं—मरु-देवा ण वि अंगे ण उवंगे पाठो अत्थि जहा—‘अचंतं थावरा होइऊण सिद्ध’ ति । विइयं—सयंभूरमणे समुहे मच्छाणं पउमपताण य सव्वसंठाणाणि अत्थि वलयसंठाणं मोत्तुं । तइयं—विणहुस्स सातिरेगजोयण-सयसहस्सविउव्वणं । चउत्थं—करड-ओकुहुडा दोसट्ठियरुवज्जाया, कुणालाणयरीए निद्धमणमूले वसही, वरिसासु देवयाणुकंपणं, नागरेहिं निच्छुहणं, करडेण रुसिएण वुत्तं—‘वरिस देव ! कुणालाए,’ उक्कुहणे भणियं—‘दस दिवसाणि पंच य ।’ पुणरवि करडेण भणियं—‘मुट्ठिमेसाहिं धाराहिं,’ उक्कु-हणे भणियं—‘जहा रत्तिं तहा दिवं ॥ १ ॥’ एवं वोत्तुणमवकंता, कुणालाए वि पण्णरसदिवसअणुवद्ध-वरिसणेणं सजाणवया सा जलेण उकंता, तओ ते तइयवरिसे साएए णयरे दो वि कालं काऊण अहे सत्त-माए पुढवीए काले णरगे बावीससागरोवमट्ठिईया णेरइया संवुता । [पंचमं—] कुणालाणयरीविणासका-लाओ तेरसमे वरिसे महावीरस्स केवलणणसमुण्णसी ।” आवश्यक हारिमद्री टीका पत्र ४६५ । आवश्यक चूर्णी प्रथमभाग पत्र ६०१ ॥

“वीरो आदेसंतरतो आयंगुलेण जुलसीतिमंगुलुव्विद्धो, उस्सेहंगुलतो पुण सत्तसट्ठसतं (सतमट्ठसट्ठं) भवति ।” अनुयोगद्वार चूर्णी पत्र ५५ ॥

“यत्र तीर्थकरा विहरन्ति तत्र देशे पञ्चविंशतियोजनानाम् आदेशान्तरेण द्वादशानां मध्ये तीर्थकराति-शयात् न वैरादयोऽनर्था भवन्ति ।” विपाक टीका पत्र ६४ ॥

“आवेसेण वा गम्भट्टमस्स दिक्खति ति ।” निशीथचूर्णी ॥

“मरुदेवी वि आपसंतरेण नाभिमुल्ल ति ।” सिद्धप्राभृतवृत्तौ पत्र १० ॥

“बाहुलाओ सुतम्मि सत्त पंच य जहण्णमुक्कोसं । इहरा हीणन्महियं, होज्जगुल-धणपुहुत्तेहिं ॥
अच्छेरयाई किंवि वि, सामजसुए न देसियं सव्वं । होज्ज व अणिवद्धं विय, पंचसयाएसवयणं व ॥”
विशेषावश्यक गाथा ३१७०-७१ ॥

“अहवाऽऽअमुच्चंतं, च सुत्तमणिअं जहण्णमियरे च । सामण्णं ण विसेसा, पंचसयादेसवयणं व ॥”

विशेषणवती गाथा ८१ ॥

“करड-महकरड निरओ, वीरंगुल्लेण चालिओ मेरु । तह मरुदेवा सिद्धा, अचंतं थावरा होउं ॥ १ ॥
वलयगागरं मोत्तुं, सयंभूरमणम्मि सव्व आगारा । मीण-पउमाण एव, बहु आएसा ॥ २ ॥
सुरलोयवाविमज्जे, मच्छाई नत्थि जलयरा जीवा । गेविज्जे न हु वावी, वाविअमावे जलं नत्थि ॥ ३ ॥”

सिद्धान्तविचारप्रश्ने ॥

दृष्टिवादा-
द्यध्ययने
स्त्रीणाम-
नधिकारि-
त्वं तत्का-
रणानि च

तुच्छा गारवबहुला, चलिदिया दुम्बला य घीर्ष ।

इति अतिसेसज्ज्ञयणा, भूयावादो उ नो थीणं ॥ १४६ ॥

दृष्टिवादे हि बहवो विद्यातिशयाः सर्वकामप्रदा उपवर्ण्यन्ते, सा च स्त्री स्वभावात् 'तुच्छा' अल्पसत्त्वा, तथा 'गौरवबहुला' स्तोकायामप्यर्थवृद्धौ मानातिरेकतो व्यर्थसम्भवात्, 'चलेन्द्रिया' स्वभावत एव तदिन्द्रियाणामतिलम्पटत्वात्, तथा 'घृत्या' मानसेनाऽवष्टम्भेन दुर्बला, 'इति' अस्मात् कारणात् अतिशेषाणि—अतिशयीनि अध्ययनानि—महापरिज्ञा-ऽरुणोपपातादीनि 'भूतवादश्च' दृष्टिवादो न स्त्रीणामनुज्ञातः ॥ १४६ ॥

तदेवमुक्तं चतुर्दशभेदं श्रुतज्ञानम् अङ्गता-ऽनङ्गतविशेषश्च । आह परः—केन पुनः कारणेनाक्षरा-ऽनक्षरश्रुते प्रथममुपात्ते ? तत आह—

अक्षरान- 10
क्षरश्रुतयोः
पूर्वोपादाने
कारणम्

सुणतीति सुयं तेणं, सवणं पुण अक्खरेयरं चैव ।

तेणऽक्खरेयरं वा, सुयनाणे होति पुञ्चं तु ॥ १४७ ॥

इह यस्मात् प्रतिपत्ता तद् उच्यमानं शृणोति तेन कारणेन तत् श्रुतमित्युच्यते, 'श्रूयत इति श्रुतम्' इति व्युत्पत्तेः । श्रवणं पुनः 'अक्षरेतरं चैव' अक्षरस्य इतरस्य च—अनक्षरस्य, 'तेन' कारणेन श्रुतज्ञाने प्ररूप्यमाणे पूर्वमक्षरमनक्षरं चोपात्तमिति ॥ १४७ ॥

15 सम्प्रति यदुक्तं मूलद्वारागाथायां "प्रकृतम्" (गाथा ३) इति तत्प्ररूपणार्थमाह—

इत्थं पुण अहिगारो, सुयनाणेणं जतो हवति तेणं ।

सेसाणंमप्पणो वि य, अणुयोग पईव दिङ्गंतो ॥ १४८ ॥

अत्र प्र-
कृते श्रुत-
ज्ञानेना-
धिकारः

तदेवं मङ्गलनिमित्तं पञ्च ज्ञानानि प्ररूपितानि । एतेषु च पञ्चसु ज्ञानेषु मध्येऽन्नाधिकारः श्रुतज्ञानेन । किं कारणम् ? अत आह—'यतः' यस्मात् कारणात् 'तेन' श्रुतज्ञानेन 'शेषाणाम्' 20 आभिनिबोधिका-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलानामात्मनश्च 'अनुयोगः' भाषणं भवति । अत्र दृष्टान्तः प्रदीपः—यथा प्रदीपो घटादीनामात्मनश्च प्रकाशकः एवं श्रुतज्ञानं शेषाणामात्मनश्चानुयोगकारकम् । उक्तं च—

सुयनाणं महिङ्खीयं, केवलं तदणंतं ।

अप्पणो सेसगाणं च, जम्हा तं पविभावगं ॥

25 तेन कारणेन अत्र श्रुतज्ञानेनाऽधिकारः ॥ १४८ ॥ तस्य च श्रुतज्ञानस्योद्देशक-समुद्देशादि चतुष्टयं भवति, तत्राऽनुयोगेऽधिकारः, स चैतद्वारैरेनुगन्तव्यः—

[अनुयोगाधिकारः]

निक्खेवेणट्ट निरुत्त विहि पविची य केण वा कस्स ।

तद्दर भेय लक्खण, तदरिह परिसा य सुत्तत्थो ॥ १४९ ॥

प्रारणाया

30 अनुयोगस्य 'निक्षेपः' नामादिन्यासो वक्तव्यः । तदनन्तरं तस्यैकार्थिकानि । तदनु निरुक्तं वक्तव्यम् । ततः को विधिरनुयोगे कर्तव्ये इति विधिवेक्तव्यः । तथा 'प्रवृत्तिः' प्रसवोऽनुयो-

१ °ला चितीय य ता० ॥ २ °वातो य नो बीय ता० ॥ ३ सुणेती° ता० विना ॥ ४ °ण अप्प° ता० ॥ ५ तन्न कां० के० ॥

गस्य वक्तव्यः । तदनन्तरं केनाऽनुयोगः कर्तव्य इति वक्तव्यम् । ततः परं कस्य शास्त्रस्य कर्तव्य इति । तदनन्तरं तस्य-अनुयोगस्य द्वाराणि-उपक्रमादीनि वक्तव्यानि, तत्र तेषामेव भेदः । ततः परं सूत्रस्य लक्षणम् । तदनन्तरं तस्य-सूत्रस्य अर्हाः-योग्याः । ततः परं परिषत् । ततः सूत्रार्थः । एष द्वारगाथासङ्केपार्थः, व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥ १४९ ॥ तत्र प्रथमतो निक्षेपद्वारमाह—
निक्षेपद्वारम्

निक्खेवो नासो त्ति य, एगंठं सो उ कस्स निक्खेवो ।

अणुओगस्स भगवओ, तस्स इमे वज्झिया मेया ॥ १५० ॥

निक्षेपस्ये-
कार्षिकानि

निक्षेपः न्यास इत्येकार्थम् । पर आह-स निक्षेपः कस्य कर्तव्यः ? सूरिराह-अनुयोगस्य भगवतः । 'तस्य च' निक्षेपस्य 'इमे' वक्ष्यमाणा वर्णिता भेदाः ॥ १५० ॥ तानेवाह—

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य वयण भावे य ।

एसो अणुओगस्स उ, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ १५१ ॥

10 अनुयोगस्य
निक्षेपः

नामानुयोगः स्थापनानुयोगो द्रव्यानुयोगः क्षेत्रानुयोगः कालानुयोगो वचनानुयोगो भावानुयोगश्च । एषोऽनुयोगस्य सप्तविधो निक्षेपः ॥ १५१ ॥

तत्र नाम-स्थापने प्रतीति इति ते अनाहत्य शेषाणां द्रव्याद्यनुयोगानां भेदानाह—

सामित्त-करण-अहिगणतो य एगत्त तह पुहत्ते य ।

नामं ठवणा मोत्तुं, इति दव्वादीण छब्भेया ॥ १५२ ॥

15 द्रव्याद्य-
नुयोग-
नां प्रभेदाः

'सामित्वं' सम्बन्धः 'करणं' साधकतमम् 'अधिकरणं' आधारः, एतैः प्रत्येकमेकत्वेन 'पृथ-
क्त्वेन च' बहुत्वेन पञ्चानां द्रव्यादीनामनुयोगो वक्तव्यः । 'इति' एवं नाम स्थापनां च मुक्त्वा
द्रव्यादीनामनुयोगस्य प्रत्येकं षड् भेदा भवन्ति । तद्यथा—द्रव्यस्य वा १ द्रव्याणां वा २ द्रव्येण
वा ३ द्रव्यैर्वा ४ द्रव्ये वा ५ द्रव्येषु वा ६ अनुयोगो द्रव्यानुयोगः । एवं क्षेत्र-काल-वचन-20
भावानुयोगानामपि प्रत्येकं षड्भेदताऽवसेया ॥ १५२ ॥ तत्र प्रथमतो द्रव्यस्यानुयोगमाह—

दव्वस्स उ अणुओगो, जीवइव्वस्स वा अजीवस्स ।

एकैकम्मि य मेया, हवन्ति दव्वाइया चउरो ॥ १५३ ॥

द्रव्यस्या-
नुयोगः

द्रव्यस्यानुयोगो द्विधा-जीवद्रव्यस्य वा अजीवद्रव्यस्य वा । एकैकस्मिन्ननुयोगे द्रव्यादिका-
श्चत्वारो भेदाः । किमुक्तं भवति ?—जीवद्रव्यानुयोगोऽजीवद्रव्यानुयोगो वा प्रत्येकं द्रव्यतः 25
क्षेत्रतः कालतो भावतश्च भवति ॥ १५३ ॥ तत्र जीवद्रव्यानुयोगं द्रव्यादित आह—

दव्वेणिकं दव्वं, संख्वातीतप्पदेसमोगाढं ।

काले अणादिनिहणं, भावे नाणाइयाऽणंता ॥ १५४ ॥

जीवद्रव्या-
नुयोगः

द्रव्यतो जीवद्रव्यमेकम्, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येयप्रदेशावगाढम्, कालतोऽनाद्यनिधनम्, भावतो ज्ञा-
नादिकाः पर्याया अनन्ताः, तद्यथा-अनन्ता ज्ञानपर्यायाः, अनन्ता दर्शनपर्यायाः, अनन्ताश्चा- 30
रित्रपर्यवाः, अनन्ता अगुरुलघुपर्यवाः ॥ १५४ ॥

१ °गट्ठा सो ता० ॥ २ °वणं मो° ता० ॥ ३ °व्वेणेगं द° ता० ॥ ४ °खादीत° ता० ॥
५ °लेऽणादिअणिह° ता० ॥

अधुना द्रव्यादिभिरजीवद्रव्यस्यानुयोगमाह—

अजीव-
द्रव्यस्या-
नुयोगः

एमेव अजीवस्स वि, परमाणु द्रव्यमेगदव्वं तु ।

खेत्ते एगपएसे, ओगाढो सो भवे नियमा ॥ १५५ ॥

समयाइ ठिति असंखा, ओसप्पिणीओ हवंति कालम्मि ।

वण्णादि भावऽणंता, एवं दुपदेसमादी वि ॥ १५६ ॥

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण ‘अजीवस्यापि’ अजीवद्रव्यस्याप्यनुयोगो वक्तव्यः । तद्यथा—
परमाणुद्रव्यत एकं द्रव्यम्, क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढः, कालतो जघन्यतः स्थितिः ‘समयादि’
एको द्वौ त्रयो वा समयाः, उत्कर्षतः ‘असंख्याः’ असंख्येया अवसर्पिण्य उत्सर्पिण्यश्च भवन्ति,
भावतोऽनन्ता वर्णादिपर्यायाः, तद्यथा—अनन्ता वर्णपर्यवाः, अनन्ता गन्धपर्यवाः, यावदनन्ताः
स्पर्शपर्यवा इति । एवं ‘द्विप्रदेशादेरपि’ द्विप्रदेशिकस्य त्रिप्रदेशिकस्य यावदनन्तप्रदेशिकस्यो-
पयुज्य वक्तव्यम्, तद्यथा—द्विप्रदेशिकः स्कन्धो द्रव्यत एकं द्रव्यम्, क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढो
द्विप्रदेशावगाढो वा, कालतो जघन्यतः स्थितिः समयादिः, उत्कर्षतोऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य
इत्यादि ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ सम्प्रति द्रव्याणामनुयोगमाह—

द्रव्याणा-
मनुयोगः

द्वघाणं अणुयोगो, जीवमजीवाण पज्जवा नेथा ।

तत्थ वि य मग्गणाओ, पेगा सट्ठाण परठाणे ॥ १५७ ॥

द्रव्याणामनुयोगो द्विधा—जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । किरूपोऽसौ ? इत्याह—‘पर्यायाः’
प्ररूप्यमाणा ज्ञेयाः, तथाहि—कैतिविधा भदन्त ! पर्यायाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्विविधाः, तद्यथा—
जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । तत्राप्यनेकाः स्वस्थाने परस्थाने च मार्गणाः, ताश्चैवम्—नैर-
यिकाणामसुरकुमाराणां च कति पर्यायाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अनन्ताः । अथ केनार्थेनेदमुच्यते ?
गौतम ! नैरयिकोऽसुरकुमारस्य द्रव्यार्थतया तुल्यः प्रत्येकमेकद्रव्यत्वात्, प्रदेशार्थतयाऽपि तुल्यः
प्रत्येकं लोकाकाशप्रदेशतुल्यप्रदेशत्वात्, स्थित्या चतुःस्थानपतितः, भावतः षट्स्थानपतितः,
ततो भवन्ति नैरयिकाणामसुरकुमाराणां च प्रत्येकं पर्याया अनन्ताः । अजीवद्रव्याणां पर्याये-
ष्वेवं स्वस्थाने परस्थाने च मार्गणा—परमाणुपोग्गलणं भंते ! दुपएसियाण य खंधाणं
केवइया पज्जवा पण्णत्ता ? गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं चुच्चइ ? गोयमा ! पर-
माणुपोग्गले दुपएसियस्स खंधस्स दब्बट्ठयाए तुल्ले पएसट्ठयाए हीणे, नो तुल्ले नो अहिए, जइ
हीणे पएसहीणे ठिईए चउट्ठाणवडिए वण्णादिपज्जवेहिं छट्ठाणवडिए । ततो भवन्ति द्रव्या-
नामपि प्रत्येकमनन्ताः पर्यायाः । एवमनेकधा जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां चाऽनुयोगः सूत्रे तत्र
तत्र प्रदेशोऽभिहितो भावनीयः ॥ १५७ ॥ तदेवं द्रव्यस्य द्रव्याणां चेति स्वामित्वं गतम्, इदानीं
करणे एकत्व-बहुत्वाभ्यामनुयोगमाह—

द्रव्येण
द्रव्यैः
द्रव्ये

वतीए अक्खेण व, करंगुलादीण वा वि दव्वेण ।

अक्खेहि उ दव्वेहिं, अहिगरणे कप्प कप्पेसु ॥ १५८ ॥

द्रव्येष्व-
नुयोगः

१ दव्वे एक्कदव्वं तु तां ॥ २^०या उत्सर्पिण्य अवसर्पिण्यश्च भा० विना ॥ ३-४ एतानि
सर्वाण्यपि सूत्राणि प्रज्ञापनोपाङ्गे पञ्चमे पर्यायाख्ये पदे वरीकृत्यन्ते ॥

वैतिः—नाम स्वटिका तथा कृता शलाका तथा, अक्षेण वा कराकुल्या वा, आदिशब्दात् प्रलेपकादिना वा यः क्रियतेऽनुयोगः स द्रव्येणाऽनुयोगः । द्रव्यैरनुयोगो यद्बहुभिरक्षैः क्रियते-ऽनुयोगः । ‘अधिकरणे’ एकस्मिन् द्रव्येऽनुयोगः, यदा एकस्मिन् कल्पे स्थितोऽनुयोगं करोति । यदा तु बहुषु कल्पेषु स्थितस्तदा द्रव्येष्वनुयोगः ॥ १५८ ॥

उक्तो द्रव्यानुयोगः षड्भेदः, सम्प्रति क्षेत्रस्य क्षेत्राणां चानुयोगमाह—

पञ्चसि जंबुदीवे, खित्तस्सेमादि होइ अणुयोगो ।

खित्ताणं अणुयोगो, दीवसमुद्राणं पञ्चसी ॥ १५९ ॥

क्षेत्रस्यानुयोगो भवति जम्बूद्वीपस्य प्रज्ञप्तिः, आदिशब्दादन्यस्यापि द्वीपस्य योऽनुयोगः स क्षेत्रस्यानुयोगः । क्षेत्राणामनुयोगो द्वीपसमुद्राणां प्रज्ञप्तिः, द्वीपसागरप्रज्ञप्तिरित्यर्थः ॥ १५९ ॥

क्षेत्रेणानुयोगमाह—

जंबुद्वीपप्रमाणं, पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं ।

एवं मविजमाणा, हवंति लोगा असंखिजा ॥ १६० ॥

जम्बूद्वीपप्रमाणं प्रत्यक्षं पृथिवीकायिकानां मापनाय कृत्वा जम्बूद्वीपप्रमाणेन प्रत्यक्षेन ते पृथिवीकायिका माप्यन्ते, मापयित्वा मापयित्वा चालोके प्रक्षिप्यन्ते, एवं माप्यमाना असंख्येया लोका भवन्ति, असंख्येयलोकाशप्रमाणमलोकखण्डमापूरयन्तीत्यर्थः ॥ १६० ॥

क्षेत्रैरनुयोगमाह—

खित्तेहिं बहू दीवे, पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं ।

एवं मविजमाणा, हवंति लोका असंखिजा ॥ १६१ ॥

क्षेत्रैरनुयोगो यथा—‘बहून्’ त्रिप्रभृतीन् द्वीपान् पृथिवीकायिकानां मापकरणाय प्रत्यक्षं कृत्वा तेन पृथिवीकायिकान् मापयेत्, मापयित्वा मापयित्वा चालोके प्रक्षिपेत्, ते चैवं माप्यमाना असंख्येया लोका भवन्ति ॥ १६१ ॥ सम्प्रति क्षेत्रे क्षेत्रेषु चानुयोगमाह—

खित्तम्मि उ अणुयोगो, तिरियंलोगम्मि जम्मि वा खेत्ते ।

अह्माइयदीवेसुं, अद्रछवीसाए खिचेसु ॥ १६२ ॥

क्षेत्रेऽनुयोगो यथा—तिर्यग्लोकेऽनुयोगो यस्मिन् वा ग्रामे नगरे उपाश्रये वा । क्षेत्रेष्वनुयोगो यथा—अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु यदि वाऽर्द्धषड्विंशतिषु जनपदेषु ॥ १६२ ॥

अधुना कालस्य कालानां [कालेन कालैः] चानुयोगमाह—

कालस्स समयरुवण, कालाण तदादि जाव सव्वद्धा ।

कालेणऽणिलवहारो, कालेहि उ सेसकायाणं ॥ १६३ ॥

कालस्यानुयोगो यत् समयस्य प्ररूपणा । कालानामनुयोगो यत् समयादीनां—समया-ऽऽव-लिकाप्रभृतीनां यावत् सर्वाद्धा तावत् प्ररूपणम् । कालेनानुयोगः अनिलानां—वायुकायिका- ३३ अनुयोगः

१ “वत्ती णाम सेडिया सलागकयड्डिया” इति चूर्णीः ॥ २ “अधिकरणे—द्रव्ये एगम्मि कप्पे, सामलीए ति भणियं होति” इति चूर्णीः ॥ ३ प्रक्षिप्यन्ते ते चै० भा० ॥ ४ त् तत्रैवं मो० डे० ॥ ५ “रिए लो” ता० ॥ ६ “वेसु ता० ॥

वाय्वादि-
भिर्बद्धानां
देहानां
परिमाणम्

नामपहारः, यथा—वायुकायिकवैक्रियशरीराणि बद्धानि पत्योपमस्यासङ्ख्येयभागमात्रेण काले-
नापह्रियन्ते । कालैरनुयोगः ‘शेषकायानां’ पृथिवीकायिकादीनाम्, यथा—औदारिकशरीराणि
बद्धानि असङ्ख्येयामिहस्तसर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्त इति ॥ १६३ ॥

अधुना काले कालेषु चानुयोगमाह—

काले
कालेषु
चानुयोगः

8

कालमि बिद्यपोरिसि, समासु तिसु दोसु वा वि कालेषु ।

कालेऽनुयोगः द्वितीयस्यां पौरुष्याम् । कालेष्वनुयोगः अवसर्पिण्यां तिसृषु समासु,
तद्यथा—सुषमादुःषमायाः पश्चिमे भागे दुःषमसुषमायां दुःषमायामिति; उत्सर्पिण्यां द्वयोः सम-
योः—दुःषमासुषमायां सुषमादुःषमायां च ॥

उक्तः षट्प्रकारोऽपि कालानुयोगः, सम्प्रति वचनस्य वचनानां चानुयोगमाह—

वचनस्य
वचनानां
चानुयोगः

10

वयणस्सेगवयार्ह, वयणाणं सोलसण्हं तु ॥ १६४ ॥

“वयणस्से”त्यादि । वचनस्यानुयोगः ‘एकवचनादेः’ एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानामन्य-
तमस्य, यथा—ईदृशमेकवचनमित्यादि । वचनानामनुयोगः त्रयाणामप्येकवचनादीनां स्वरूपक-
थनं षोडशानां वा वचनानाम् । तानि च षोडश वचनान्यमूनि—

वचन-
षोडश-
कम्

15

लिंगितियं वयणतियं, कालतियं तह परुक्ख पच्चक्खं ।

उवणय-ऽवणयचउक्कं, अज्झस्थिययं तु सोलसमं ॥

अस्या [अ]क्षरगमनिका—‘लिङ्गत्रयम्’ इयं स्त्री अयं पुमान् इदं कुलम् । ‘वचन-
त्रिकम्’ एकवचनं द्विवचनं बहुवचनमिति । ‘कालत्रिकम्’ अकरोत् करोति करिष्यति च ।
परोक्षवचनं यथा स इति । प्रत्यक्षवचनम् एष इति । उपनयः—स्तुतिः अपनयः—निन्दा
तयोश्चतुष्कमुपनया-ऽपनयचतुष्कम्, यथा—रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनम्, कुरूपा स्त्रीत्युपनय-
20 वचनम्, रूपवती स्त्री किन्तु दुःशीलेत्युपनया-ऽपनयवचनम्, कुरूपा स्त्री किन्तु सुशीलेत्युप-
नयोपनयवचनम् । तथा अन्यच्चेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्या अन्यद् बिभणिशुरपि सहसा
यच्चेतसि तदेव यद् वक्ति तत् षोडशमध्यात्मवचनम् ॥ ॥ १६४ ॥

वचनेन
वचनेः
वचने
वचनेषु
चानुयोगः

25

वयणेणाऽऽयरियाई, इकेणुत्तो बहूहि वयणेहिं ।

वयणे खओवसमिए, वयणेषु उ णत्थि अणुओगो ॥ १६५ ॥

वचनेनानुयोगो यथा—कोऽप्याचार्यः केनाऽप्याचार्येण भिक्षुणा श्रावकेण वा भणितः ‘अनु-
योगमिच्छाकारेण कुरु’ ततः सोऽनुयोगं करोति । वचनैरनुयोगः बहुभिराचार्यादिभिर्भणितोऽनु-
योगं करोति । अथवा वचनेनानुयोगो नाम आचार्यादीनामन्यतम एकेन वचनेनानुयोगं करोति,
यथा—समभावः सामायिकमिति । कश्चिद् बहुभिर्वचनैः सविस्तरमिति । वचने क्षयोपशमिके
स्थितस्यानुयोगो वचनेऽनुयोगः । वचनेष्वनुयोगो नास्ति, क्षयोपशमभावस्य सर्वत्राप्येकत्वेन
30 बहुत्वासम्भवात् । यदि वा व्यक्तिविवक्षया बहुष्वाचारादिषु वचनेषु स्थितस्यानुयोगो बहुवचने-
ष्वनुयोगः ॥ १६५ ॥ सम्प्रति भावानुयोगं षट्प्रकारमाह—

भावस्य
भावानां
चानुयोगः

भावस्सेगतस्स उ, अणुओगो जो जहट्ठिओ भावो ।

दोमाइसमिकासे, अणुओगो होति भावाणं ॥ १६६ ॥

भावसानुयोगः औदयिकादीनां भावानामन्यतमो यो यथास्थितो भावस्तस्य कथनम् । भावानामनुयोगो द्विकादीनां भावानां सनिकाशे-संयोगे यावन्तो भक्ता भवन्ति तेषां कथनम् ॥ १६६ ॥

भावेण संगहाईअन्नयरेण दुगाइभावेहि ।

भावम्मि खओवसमे, भावेसु य नत्थि अणुयोगो ॥ १६७ ॥

भावेनानुयोगः सङ्गहादीनां पञ्चानां भावानामन्यतमेन । ते च सङ्गहादयः पञ्च भावा इमे—
पंचहिं ठाणेहिं सुयं बाइज्जा, तं जहा—संगहट्टयाए, उवग्गहट्टयाए, निज्जरट्टयाए, सुयप-
ज्जवजाएणं, अब्बुच्छितीए य । (स्थानाङ्गे ५ स्थाने ३ उद्देशे सूत्रं ४६८ पत्रं ३५०)

तत्र—कथं ममैते शिष्याः सूत्रार्थसङ्ग्राहकाः सम्पत्स्यन्ते? इति सङ्ग्राहार्थता, कथं नु नाम गीतार्था भूत्वा वस्त्राद्युत्पादनेन गच्छस्योपग्रहकरा भविष्यन्ति? इत्युपग्रहार्थता, ममाप्येतान् 10 वाचयतः कर्मनिर्जरा विपुला भविष्यतीति निर्जरार्थता, तथा श्रुतपर्यवजातं—श्रुतपर्यायराशिर्म-
मापि वृद्धिं यास्यतीति चतुर्थं श्रुतपर्यवजातं कारणम्, श्रुतस्य शिष्यपरम्पराङ्गतया अव्यव-
च्छित्तिर्भूयादिति पञ्चममव्यवच्छित्तिकारणम् ॥

भावैरनुयोगः एतेषां पञ्चानां भावानां द्वित्रादिभिर्भावैः । भावेऽनुयोगः क्षायोपशमिके । भावेषु त्वनुयोगो नास्ति, क्षायोपशमिकभावस्यैकत्वात् ॥ १६७ ॥

भावेन
भावैः
भावे
भावेषु
आनुयोगः

अहवा आयाराइसु, भावेसु उ एस होइ अणुओगो ।

सामित्तं आसज्ज व, परिणामेसुं बहुविहेसुं ॥ १६८ ॥

अथवा भावेऽप्येषोऽनुयोगो भवति । केपु? इत्याह—आचारादिषु द्वादशस्वङ्गेषु ये भावास्तेषु, अथवा स्वामित्वमासाद्य ये औदयिकादयो बहवः परिणामास्तेषु, यदि वा क्षायोपशमिकोऽपि भावः प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा परिणमते ततस्तेषु व्यवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेऽनुयोगः 20 ॥ १६८ ॥ अथ द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानां परस्परं समवतारोऽस्ति? न वा? अस्तीति भूमः । कथम्? इत्याह—

दब्बे नियमा भावो, न विणा ते यावि खित्त-कालेहिं ।

खित्ते तिण्ह वि भयणा, कालो भयणाय तीसुं पि ॥ १६९ ॥

द्रव्ये नियमाद्भावः, भावं विना द्रव्यस्याऽसम्भवात्, नहि तदस्ति द्रव्यं यद्भावाशून्यमिति । 25
“न विणा ते यावि खित्त-कालेहिं” इति न च ‘तावपि’ द्रव्य-भावौ क्षेत्र-कालाभ्यां विना । तथाहि—क्षेत्रं विना न द्रव्यम्, आधारमन्तरेणाऽऽधेयस्याऽसम्भवात्; ततस्तद्वतो भावोऽपि न क्षेत्रं विना; कालं विना द्रव्य-भावाभावः समयक्षेत्रापेक्षया, नहि समयक्षेत्रे तदस्ति द्रव्यं भावो वा यः कालं विना । अन्यत्र तु नैष नियमः, तथा चाह—क्षेत्रे ‘त्रयाणामपि’ द्रव्य-काल-भावानां भजना । तत्र कालः समयक्षेत्रे भवति अन्यत्र नेति कालभजना । द्रव्य-भावावपि 30

द्रव्यादीनां
परस्परं
समवतारः

१ “सुप्ते वा मे पञ्चवयाते भविस्सति, सुत्तस्स वा अबोच्छिसिणयट्ठयाते” इति पात्रो मुद्रितस्थानाङ्गे ॥
२ “लो नियमा उ तीसुं ता० । “एतेसु पुण दब्ब-खेत-भावेषु नियमा कालो भवति । आह कथमेतदव-
गन्तव्यम्? इति, उच्यते—.....‘कालो नियमा तु तीसुं पि’ति समयक्षेत्रमहिक्किवा ।” इति चूर्णी ॥

लोकाकाशे स्तो नाऽलोके । यद्यप्यलोकेऽप्यगुरुलघवः पर्यायाः सन्ति तथापि द्रव्यस्य भावो नाद्रव्यस्य, अलोकाकाशं च क्षेत्रत्वे न विवक्षितमिति भावस्याप्यभाव इति । कालः पुनर्म-जनया 'त्रिष्वपि' द्रव्य-क्षेत्र-भावेषु, समयक्षेत्रादन्यत्र कालस्यासम्भवात् ॥ १६९ ॥

साम्प्रतमाधारा-ऽऽधेयभावयोजनामाह—

द्रव्यादीना-
माधारा-
ऽऽधेय-
त्वविभागः

आधारो आधेयं, च होइ द्रव्यं तहेव भावो य ।

स्वितं पुण आधारो, कालो नियमा उ आधेयो ॥ १७० ॥

द्रव्यं भावश्चाधार आधेयश्च भवति । तत्र द्रव्यमाधारो भावस्य, आधेयं क्षेत्रस्य । भाव आधारः कालस्य, आधेयो द्रव्यस्य । क्षेत्रं पुनर्नियमादाधारः, तस्याऽन्यस्याऽऽधारस्याऽभावात्, “स्वप्रतिष्ठितमाकाशम्” इति वचनात् । कालो नियमादाधेयः, तस्य द्रव्ये क्षेत्रे भावे चावस्था-
10 नात् ॥ १७० ॥ उक्तोऽनुयोगः, तद्विपरीतोऽननुयोगः । तत्र दृष्टान्तानभिधिसुराह—

वत्स(च्छ)ग गोणी खुजा, सज्झाए चेव बहिरउल्लावे ।

गामिल्लए य वयणे, सत्तेव य हुंति भावमि ॥ १७१ ॥

द्रव्याद्य-
नुयोग-
विषयेऽ-
ननुयोग-
विषये च
दृष्टान्ताः

द्रव्यानुयोगे द्रव्याननुयोगे च वत्स-गावाबुदाहरणम्—जइ गोदोहगो जो पाडलाए वत्सगो तं बाहुलाए मुयइ, बाहुलेयं वा वत्सगं पाडलाए मुयइ तो अणणुयोगो भवइ, दुद्ध-
15 कज्जस्स य अप्पसिद्धी । एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणं दोहयत्थाणीओ साहू अजीवं परू-वेह, अजीवलक्खणेण वा जीवं तो अणणुयोगो । तं भावं अन्नहा गिण्हइ, तेण अत्थो विसं-वयइ, अत्थे विसंवइए चरणं विसंवयइ, चरणेणं विसंवइएणं मुक्खाभावो, मोक्खाभावे दिक्खा निरत्थिया । जइ पुण जो जाए वत्सगो तं ताए मुयइ तो अणुयोगो भवइ, तस्स य दुद्धकज्जस्स पसिद्धी । एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणं जीवं परूवेह, अजीवलक्खणेणमजीवं
20 तो अणुयोगो भवइ । तस्स य मुक्खलक्खणस्स कज्जस्स पसिद्धी ॥

क्षेत्रस्याप्यननुयोगोऽनुयोगश्च भवति । तत्राननुयोगे कुजोदाहरणम्—पइट्ठाणं नयरं । सालवाहणो^१ राया । सो वरिसे वरिसे भरुयच्छे नैहवाहणं रोहेइ । जाहे य वरिसारतो भवति ताहे सयं नयरं पडियाइ, एवं कालो वच्चइ । अन्नया तेणं रक्षा रोहणेणं गइल्लएणं अत्थाणिसमंडवियाए निच्छूढं । तस्स पडिगाहधारी खुजा । सा चित्तेइ—अपरिभोगा एसा-
25 ऽऽदिट्ठा, नूणमेस राया जाइउकामो । तीसे राउल्लगो जाणसालिओ परिजियओ । तीए तस्स कहियं । सो पए जाणाइ पमक्खिओ, पयट्ठियाणि य । तं दट्ठं सेसगो वि खंधावारो पयट्ठिओ । राया रहसि एकल्लो धूलिभएण पयट्ठो, जाव सव्वो खंधावारो पयट्ठिओ दिट्ठो । राया चित्तेइ—न मए कस्सइ कहियं, कहमेएहिं नायं ? । गविट्ठं परंपरेणेणं जाव खुज्ज ति । सा पुच्छिया । तीए तहेव अक्खायं । अत्र यन्मण्डपिकायां निष्ठयूतमेषोऽननु-
30 योगः । एवं यदि क्षेत्रं जीवा-धनुःपृष्ठादिभिर्गणितविसंवादेन प्ररूपयति तदाऽननुयोगः, यदा त्वविसंवादि कथयति तदाऽनुयोगः, यथा कुजायाः ‘अपरिभोगं क्षेत्रं जातम्’ इति प्ररूपयन्त्याः ॥

१ द्रव्ये तहेव भावे य तां ॥ २ °णो नाम रा° सो° डे° ॥ ३ मरवः इणं भा° विना ।
धूर्णो—“गणवाहणं” इति । आव० मल० वृत्तौ धूर्णो च “गणवाहणं” इति पाठः ॥

कालस्यानुयोगेऽननुयोगे च स्वाध्याय उदाहरणम्—एगो साह पाओसियं परिय-
इंतो रहसेण कालं न याणाति । सम्भदिद्विया य देवया तं हियद्वयाए संबोहेइ मिच्छादिद्वि-
याए भएणं । सा तक्कस्स षडं भरेउं महया सदेणं उग्घोसेइ—महियं महियं ति । सो तीसे
कन्नारोडयं असहमाणो भणइ—अहो ! तक्कस्स वेळ ति । सा भणइ—जहा तुज्झं सज्झायस्स
वेळा । उवउत्तो ‘मिच्छा दुक्कडं’ भणइ । देवताए अणुसासिओ—मा एवं काहिसि, मा मि-
च्छादिद्वियाए छलिज्जिहिसि । तस्स अकाले सज्झायंतस्स अणुणुयोगो । तम्हा काले पडियबं,
तो अणुयोगो भवति ॥

वचनस्यानुयोगेऽननुयोगे च द्वे उदाहरणे—बधिरोल्लापो ग्रामेयकथ ।

एगम्मि य गामे बहिरकुडुबं परिवसइ, थेरो थेरी य । ताणं पुत्तो हलं बाहेइ । अन्नया सो
हलं बाहेउं गओ सित्ते हलं बाहेइ । अण्णो य मणूसो तेण पासेणं जाइ । तेण सो पंथं 10
पुच्छिओ । सो बहिरो चित्तेइ—एस बलहे सिंगेइ । तओ भणइ—अरे ! मम घरे जाइल्ला
बलद्दा, कहमेए सिंगेसि ! न हवसि—चि हलं उवत्तेउं तस्स पहाविओ । इयरो चित्तेइ—
गहिल्लओ एस । संपट्ठिओ । तस्स य भज्जा भत्तं धित्तुमागया । सो भज्जाए कहेइ—बइल्ला
सिंगिय ति । सा चित्तेइ—एस भणइ ‘अलोणयं भत्तं’ति । तओ भणइ—लोणियं भवउ मा वा,
ते माऊए सिद्धं । सा घरं गया सासूए कहेइ—‘अलोणयं’ तव पुत्तो भणइ । सा य कत्तं- 15
तिया चिट्ठइ । तओ चित्तेइ—एसा भणइ ‘अइथूलं कत्तेसि’ । ताए पडिभणियं—थूलं वा भवउ
वरडं वा, थेरस्स पुत्तं होहिइ । सा थेरं सद्दावेता भणइ—सबं एयं अतिथूलं तो तव पुत्तं
होहिइ । तत्थ तिला विसारिया । सो रक्खगो आसि । सो चित्तेइ—एसा भणइ ‘तुमे तिला
खाइया’ । ततो सबहं करेइ—पीएमि ते जीवियं जइ एगं पि तिलं खाएमि । एवं जइ एग-
वयणेणं परूवेयबं दुवयणेण परूवेइ, दुवयणेण वा एगवयणेणं तो अणुणुयोगो । अह तह 20
चेव परूवेइ तो अणुयोगो ॥

ग्रामेयकोदाहरणमेवम्—एक्का नागरमहिला भत्तारे मए ‘कट्ठाईणि वि ता अकीयाणि
वेच्छामु’ ति अजीवमाणी खुड्डलयं पुत्तं वेत्तुं गामे पवुत्था । सो दारतो वड्डंतो मायरं पुच्छइ—
कहिं मम पिया ? । तीए भणियं—मओ सो । केण इ जीवियाइओ ? । भणइ—ओलग्गाए ।
तो स्वायं अहमवि ओलग्गामि । सा भणइ—न याणसि । तओ पुच्छइ—कहमोलग्गिज्जइ ? । 25
भणिओ—विणयं करेज्जासि । केरिसो विणओ ? । जुक्कारो कायबो, नीयं चंकमियबं, छंदा-
णुवत्तिणा भवियबं । सो भणइ—एवं काहामो । सो नगरं पहाविओ । अंतरा य तेण वाहा
निलुक्का दिट्ठा, वड्डेणं सदेणं जुक्कारो कओ । तेण सदेणं मिगा पलाया । तेहिं वेत्तुं पहओ ।
तेण सब्भावो कहिओ । मुक्को भणिओ य—जया एरिसं पिच्छिज्जासि तथा निलुक्कंतेण सणि-
यमागतबं, न उल्लाविज्जइ, सणियं वा । तओ इंतेण रयगा दिट्ठा । ताहे निलुक्कंतो सणियं 30
एइ । तेसिं च रयगाणं दिणे दिणे पुत्ताइं हीरंति । तओ ठाणयं बद्धं रक्खंति इंते चोरे ।
‘एस चोरो निलुक्कंतो एति’ तओ बंषिउं पिट्ठिओ । सब्भावे कहिए मुक्को भणिओ य—भणि-

ज्जासि 'सुद्धं भवउ, खारो पडउ' । सो नगरसम्मुहं एइ । एगत्थ बीयाणि वाविज्जंति । तेण भणियं—सुद्धाणि हवंतु, खारो पडउ । तओ तेहिं 'किमकारणं वेरिओ एवं भासइ ?' ति पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए मुक्को भणिओ य—एरिसे कज्जे एवं भन्नइ 'एरिसं बहुं हवतु, गङ्गाओ भरह एयस्स' । तओ वच्चंतो एगत्थ मयगं निज्जंतं दट्ठण भणइ—बहुं भवउ एरिसं ।
 5 तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए मुक्को भणिओ य—एरिसे कज्जे एवं भन्नइ 'अच्चंतवि-योगो भवउ एरिसेणं कज्जेणं' । तओ गच्छंतो एगत्थ विवाहे भणइ—एरिसेणं कज्जेणं अच्च-तवियोगो भवउ । तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए मुक्को भणिओ य—एरिसे कज्जे एवं भणियबं 'निच्चं एरिसगाणि पिच्छंतया होह, सासयं भवउ' । तओ वच्चंतो एगत्थ नियलबद्धं दंडियं दट्ठण भणइ—निच्चं एरिसयाणि पिच्छता होह, सासयं च एवं हवउ । तत्थ वि
 10 हओ । सम्भावे कहिए मुक्को भणिओ य—एरिसे कज्जे एवं भणिज्जासि 'एयाओ मे लहुं मुक्खो भवउ' । तओ गच्छंतो एगत्थ केइ मित्तसंघाडयं करिंते पिच्छइ । तत्थ भणइ—एयाओ मे लहुं मोक्खो भवउ । तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए मुक्को गओ नगरे । तत्थ एगस्स दंडिकुलपुत्तगस्स अल्लीणो सेवंतो अच्छइ । अन्नया दुब्भिकखे अंबिलजाऊ सिद्धि-ल्लिया । भज्जाए सो भणिओ—जाहि महायणमज्झाओ सद्दावेहि जेण मुंजइ, सीयला अजोग्गा
 15 भविस्सइ । तेण गंतूण महायणमज्झे वड्डेणं सहेणं भणिओ—एहि एहि सीयली किल होइ अंबिलजाऊ । सो लज्जिओ घरं गओ । तेणं अंबाडिओ भणिओ य—एरिसे कज्जे सणियं कत्ते कहिज्जइ । अन्नया गेहं पलित्तं । तस्स भज्जाए भणियं—लहुं सद्दावेह ठक्कुरं । सो गंतुं सणियं कहेइ । जाव सो तस्स अक्खाइ ताव सबं घरं ज्झामियं । तत्थ वि अंबा-डिओ भणिओ य—एरिसे कज्जे न वि आगम्मइ, अक्खायगेण अप्पणा चेव पाणिण्ण वा
 20 गोभत्तेण वा विज्झविज्झइ, गोरसो वा छुब्भइ, अंबिलो वि पल्लुत्थिज्झइ, जह्वा तहा विज्झ-विज्झइ । अन्नया तस्स दंडिकुलपुत्तगस्स ण्हाऊण धूवितस्स धूमो निगच्छइ । तओ सो गोभत्तं गोमुत्ताहयं च छुमेइ । एवं जो अन्नग्नि कहेयवे अन्नं कहेइ तस्स अणणुओगो । सम्मं कहिज्जमाणे अणुयोगो ॥

भावे भावस्य विषयेऽनुयोगेऽननुयोगे च सप्तोदाहरणानि भवन्ति ॥ १७१ ॥ तान्येवाह—

25

सावगभज्जा सत्तवइए य कुंकणगदारए नउले ।

कमलामेला संबस्स साहसं सेणिए कोवे ॥ १७२ ॥

प्रथममुदाहरणं श्रावकभार्या । द्वितीयं साप्तपदिकः पुरुषः । तृतीयं कौक्कणकदारकः । चतुर्थं नकुलः । पञ्चमं कमलामेला । षष्ठं सम्बन्धस्य साहसम् । सप्तमं 'श्रेणिके' श्रेणिकस्य कोपः ॥

तत्र श्रावकभार्यादाहरणमिदम्—एगो सावगो अन्नं महिलं दट्ठुं अज्झोववन्नो दुब्बली-
 30 भवइ । भज्जाए पुच्छिओ । निब्बन्धे कहियं । ताए भणियं—आणेमि । ताहे सा संज्झासमए तीसे अविरइयाए तणएहिं वत्थेहिं अप्पाणं नेवत्थित्ता अंधयारे अल्लीणा । सो तीए समं अच्छिओ । तओ बीयदिवसे अद्धिइं पकओ 'वयं खंडियं' । ताए भणियं—मा अद्धिइं पकरेहि,

न खंडियं, अहं चेव आगया । साभिन्नाणं पत्तियावियो । एवं जो ससमयवत्तव्यं परसमय-
वत्तव्यं भणइ, ओदइयभावलक्खणेण उवसमियमावलक्खणं परूवेइ ताहे अणुयोगो
भवति । सम्मं परूविज्जमाणे अणुयोगो ॥

साम्पदिकोदाहरणमेवम्—एगम्मि पञ्चतगामे एगो ओलुगंयमणूसो साहु-माहणार्इणं
न सुणेइ नेव अल्लियइ न वा वसहिं देइ ‘मा मम धम्मं कहेहिइ, तो हं मा सदयो होहा- 5
मि’त्ति । अन्नया तं गामं साहुणो आगया पडिस्सयं मग्गंति । ताहे सो गोठ्ठिअहिं ‘एएहिं
वसहिं न देसि ति एएहि य पवंचिओ होउ’त्ति तस्स घरं कहियं । ‘इत्थ एरिसो तारिसो
सावगो’त्ति ते पुच्छंता गया । दिट्ठा, जाव न चेव आढाइ । तत्थ एगेण साहुणा भणियं—
जइ न चेव सो एसो, अहवा पवंचिया मो ति । तं सोऊण ते पुच्छिया । जहावत्तं कहियं ।
सो चितेइ—अहो ! अकज्जं, मं ताव पवंचंतु, साहुणो कहां पवंचिंति ? । ताहे ‘मा तेसिं 10
समो होउ’त्ति तेण भणियं—देमि वसहिं जइ मम धम्मं न कहेइ । साहुहिं भणियं—एवं होउ
ति । दिन्नं घरं । वासारत्ते बैत्ते आपुच्छंति—विहरामो । ताहे पयट्ठा साहुणोऽन्नत्थ विहरिउं ।
तेण अणुवइया । सीमापज्जंते धम्मो कहिओ । तत्थ न किंचि तरइ वेत्तुं मूलगुणं उत्तरगुणं
वा मंसविरई वा । पच्छा सत्तवइयं वयं दिन्नं—मारेउकामेणं जावइएणं कालेणं सत्तपयाइं
ओसक्किज्जंति एवइयं कालं पडिक्खित्ता मारेयव्वं ‘संबुज्झिस्सइ’त्ति काउं । गया साहुणो । 15
अन्नया चोरियाए गओ । अवसउणेण नियत्तो रत्तिं सणियं घरं एइ । तद्विषं तस्स भगिणी
आगएल्लया पुरिसनेवत्थं काउं भाउज्जाइयाए समं नडपिच्छंता गया । चिरेण आगया निह-
क्कता तह चेव एगंतस्सयणे सइया । इयरो य आगओ पिच्छइ ‘परपुरिसो’ ति असिं उक्क-
रिस्सित्ता ‘आहणामि’ ति ववसिओ । वयं संभरियं । ठिओ ‘सत्तपयंतरं अच्छामि’ ति ।
एयम्मि अंतरे भगिणीए बाहा भाउज्जाइयाए अकंतिया । ताए दुक्खाविज्जंतीए भणियं— 20
अवणेहि मे बाहातो सीसं । तेण सरो सन्नाओ—भगिणी मे एसा पुरिसनेवत्थिय ति । दिट्ठा ।
लज्जिओ जाओ ‘अहो ! मणेणं अकज्जं कयं’ ति । उवणओ जहा सावगभज्जाए । सो
संबुद्धो पवइओ ॥

कोट्ठणकदारकोदाहरणमिदम्—कौंक्कणगविसए एगो दारगो । तस्स माया मया ।
पिया से अन्नमहिलं न लहइ ‘सवत्तिपुत्तो अच्छइ’ ति काउं । अन्नया सपुत्तो कट्ठाणं गओ, 25
ताहे णेण चित्तिंयं—एयस्स भएणं महिलियं न लमामि—त्ति मारेमि । तओ पुत्तो भणिओ—
वच्छ ! कंडं आणेहि । सो पहावियो । अण्णेण कंडेण विद्धो । दारएण लवियं—किं कंडं
खित्तं ? विद्धो मि । पुणो वि खित्तं । रडंतो मारिओ । पुबं ‘अयाणंतेण विद्धो मि’त्ति अण-
णुयोगो, ‘मारिज्जामि’ ति एवं नाए अणुयोगो । अहवा ‘सारक्खणिज्जं मारेमि’त्ति अणणु-
योगो, सारक्खंतस्स अणुयोगो । एवं अन्नम्मि परूवियव्वे अन्नं परूवेमाणस्स विपरीतत्वादननु- 30
योगः, यथाभूतं प्ररूपयतोऽनुयोगः ॥

नकुलोदाहरणमिदम्—एगा चारभडिया गळिभणी । अजा वि नउलिणी गळिभणी तत्थ
 ब लिहए एह य जाह य । ताओ समगं पसूयाओ । चारभडाए चितियं—मम पुत्तस्स रमणओ
 नउलो भविस्सइ—त्ति तस्स पीहयं देइ खीरं च । अजया दुवारे तीसे अविरइयाए कंडंतीए
 तत्थ मंजुल्लियाए सो दारगो ओयारिओ । तत्थ सप्पेण चडित्ता स्वाइओ मओ । इओ य
 ५ इयरेण नउलेण मंजुल्लियाए उयरंतो दिट्ठो खंडीकओ । ताहे सो रुहिरलित्तेणं तुंडेण तीसे
 अविरइयाए मूलं गंतुं चाड्ढणि करेइ । ताए नायं—एएण मम पुंत्तो खतिओ । मुसलेण आह-
 णित्ता मारिओ । ताहे धावंती गया पुत्तमूलं, जाव सप्पं खंडाखंडीकैयल्लयं पासेइ, ताहे दुगु-
 णतरमद्धिइ पगया । तीसे अविरइयाए पुब्वमणणुयोगो, पच्छा अणुयोगो । एवं जो अन्नं
 परूवेयबं अन्नं परूवेइ तस्स अणणुयोगो, जो तं चेव परूवेइ तस्स अणुयोगो ॥

- 10 कमलामेलोदाहरणम्—बारवईए बलदेवपुत्तस्स पुत्तो सागरचंदो नाम कुमारो, रूवेण
 य उक्किट्ठो सब्बेसिं संबार्द्धणं इट्ठो । तत्थ य बारवईए वत्थवस्स चेव अणणस्स रण्णो कम-
 लामेला नाम धूया उक्किट्ठसरीरा । सा य उग्गसेणनत्तुस्स धणदेवस्स वरिल्लिया । इओ य
 नारओ सागरचंदस्स कुमारस्स सगासं आगओ । अब्भुट्ठिओ । उवविट्ठं समाणं पुच्छइ—
 किंचि भयवं ! अच्छेरयं दिट्ठं ? । आमं दिट्ठं । कहिं ? । इहेव बारवईए नयरीए कमला-
 15 मेला नामं दारिया । कस्सइ दिन्निया ? । आमं । कस्स ? । उग्गसेणनत्तुस्स धणदेवस्स ।
 तओ सो भणइ—कहं मम ताए समं संजोगो होज्जा ? । ‘न याणामु’ त्ति भणित्ता गओ । सो
 य सागरचंदो तं सोउं न वि आसणे न वि सयणे धिइं लहइ । तं दारियं फलए पासंतो
 नामं च गिण्हंतो अच्छइ । नारओ वि कमलामेलाए अंतियं गओ । ताए पुच्छिओ—
 किंचि अच्छेरयं दिट्ठं ? । नारओ भणइ—दुवे दिट्ठाणि, रूवेण सागरचंदो, विरूवत्तणेण
 20 धणदेवो । तओ सागरचंदे मुच्छिआ धणदेवे विरत्ता । नारएण आसासिया । तेण गंतुं
 सागरचंदस्स आइक्खियं, जहा ‘इच्छइ’त्ति । ततो य सागरचंदस्स माया अजे य कुमारा
 अइजा—मरति नूणं सागरचंदो । संबो आगओ जाव पिच्छइ सागरचंदं विलवमाणं ।
 ताहे अणेण पच्छओ धाइऊण अच्छीणि दोहि वि हत्थेहिं च्छाइयाणि । सागरचंदेण
 भणियं—कमलामेले ! । संबेण भणियं—नाहं कमलामेला, कमलामेलो हं । सागरचंदेण
 25 भणियं—आमं, तुमं चेव कमलामेलं दारियं मेलेहिसि । ताहे तेहिं कुमारेहिं संबो भणिओ—
 कमलामेलं मेलेहि सागरचंदस्स । न मवइ । तओ मज्जं पाएऊण अब्भुवगच्छाविओ ।
 तओ विगयमओ चित्तेइ—अहो ! मए आलो अब्भुवगओ, किं सक्का इयाणि निब्वहिउं ?—त्ति
 पञ्जुअं पञ्चत्तिं विज्जं मगइ । तेण दिन्ना । तओ जम्मि दिवसे धणदेवस्स विवाहो तम्मि
 दिवसे विज्जाए पडिरूवं विउबिऊणं कमलामेला अवहरिया रेवए उज्जाणे नीया । संबप्प-
 30 मुहा कुमारा उज्जाणं गंतुं नारयस्स रहस्सं भिदिता कमलामेलं सागरचंदं परिणावित्ता
 तत्थ किडुंता अच्छंति । विज्जापडिरूवगं पि विवाहे वट्टमाणे अट्टट्ठासं काऊणं उप्पइयं ।

१ मओ य । इयरेण मो० चूर्णौ च ॥ २ पुत्तगो ख० कां० ॥ ३ ‘कइल्ल’ मा० ॥
 ४ चूर्णौ आब० दारि० वृत्तौ च “णमसेण” इति दृश्यते ॥ ५ कुरुवेण मा० ॥

तओ जाओ खोमो । न नज्जइ 'केण इ हरिब !' ति । नारओ पुच्छिओ भवइ—दिट्ठा रेचइए उज्जाणे केण वि विज्जाहरेण अबहरिबा । तओ सबल-वाहणो नारायणो निग्यओ । संबो विज्जाहररूवं काऊण जुज्झिउं संपलगो । सबे दसाराइणो पराइया । तओ नारायणेण सद्धि लग्गो । तओ जाहे णेणं णायं 'रुद्धो ताउ' ति तओ से चळणेसु पडिओ । कण्हेण अंबाडिओ । तओ संबेग भणियं—एसा अम्हेहिं गवक्खेण अप्पाणं सुयंती दिट्ठा । ५ तओ कण्हेण उग्गसैणो अणुगमिओ । पच्छा इमाणि भोगे भुंजमाणानि विहरंति । अन्नस भयवं अरिद्धनेमिसामी समोसरिओ । तओ सागरचंदो कमलामेला य सामिसगासे चम्भ सोऊण गहियाणुबबाणि संवुत्ताणि । तओ सागरचंदो अट्टमि-चउदसीसुं सुन्नघरे वा सुसाणे वा एगराइयं पडिमं ठाइ । धणदेवेणं एयं नाऊणं तंबियाओ सुईओ घडावियाओ । तओ सुन्नघरे पडिमं ठियस्स वीससु वि अंगुलीनहेसु अक्कोडियाओ । तओ सम्भमहियासमाणो १० वेयणाभिभूओ कालगतो देवो जाओ । ततो बिइयदिवसे गवेसितेहिं दिट्ठो । अकंदो जाओ । दिट्ठाओ सुईओ । गवेसितेहिं तंबकुट्टगसगासे उवलद्धं—धणदेवेण कारावियाओ । रूसिया कुमारा धणदेवं मगंति । दुण्ह वि बलाणं जुद्धं संपलगं । तओ सागरचंदो देवो अंतरे टाऊण उवसामेइ । पच्छा कमलामेला भयवओ सगासे पबइया । इत्थियं पसंगेण भणियं । इत्थ सागरचंदस्स कमलामेलं संबं मन्नमाणस्स अणुयोगो, 'नाहं कमलामेल' ति भणिए १५ अणुयोगो । एवं जो विवरीयं परूवेइ तस्स अणुयोगो, जहाभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो ॥

सम्भस्य साइसमुदाहरणम्—जंबवती नारायणं भणइ—एक्का वि मए पुत्तस्स जणा-डिया न दिट्ठा । नारायणेण भणियं—अज्ज दाएमि । ताहे नारायणेणं जंबवईए आभीरी-रूवं कयं, अप्पणो आभीररूवं । दो वि तक्कं घेतुं बारवई उज्जाणि महियं विकंति । संबेण दिट्ठाणि । आभीरी भणिया—महियं किणामि ति एहि । सा अणुगच्छइ । आभीरो से मग्गेण २० एइ । सो संबो एगं देउलियं पवेसइ । आभीरी भणइ—नाहं पविसामि, मोल्लं देहि । सो भणइ—दिज्जइ, पविसाहि । सा भणइ—एत्थ चेव ठिओ तक्कं गिण्हाहि । सो भणइ—अवस्स पविसियव । नेच्छइ ताहे हत्थे लग्गो । आभीरो उद्धाइऊण समं लग्गो । संबो जुद्धमहि-ट्ठिओ । आभीरो वासुदेवो जाओ, इयरी वि जंबवई । तओ लज्जिओ अंगुट्ठिं काऊण पलाइओ । बिइयदिवसे मज्झाए आणिज्जंतो खीलगं घडेइ । वासुदेवेण पुच्छिओ—किं एयं २५ घडिज्जइ ? । संबो भणइ—जो परिवासियं बोल्लं काहिइ तस्स मुहे कुट्ठिज्जिहि ति । इत्थं पदमं अणुयोगो, नाए अणुयोगो । एवं जो विरूवं परूवेइ तस्स अणुयोगो, तहभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो ॥

श्रेणिककोपोदाहरणम्—रायगिहे नयरे सेणिओ राया । चिल्लणा तस्स भारिया । सा वद्धमाणसामि तिथ्यरं बंदित्ता वेयालियवेलाए माहमासे नगरं पविसइ । अंतरा पहे ३० साह पडिमापडिवण्णतो दिट्ठो । तीए रतिं सुत्तिवाए कह वि हत्थो विलंबिओ । जया

सीएणं गहियो तथा चेइयं । पवेसिओ सउडिमज्जे हत्थो । तस्स हत्थस्स तणएणं सीएणं
सबं सरीरं सीएण गहियं । पच्छा ताए भणियं—स तपस्वी किं करिष्यति साम्प्रतम् ? ।
पच्छा रत्ता सेणिएण त्रितियं—संगारदिण्णओ को वि । रुट्ठेण पमाए अभओ भणिओ—
सिधं अंतेउरं पलीवेहिं । सेणिओ गओ सामिणो मूलं । अभएण हत्थिसाला पलीविया ।
१५ सामिं पुच्छइ—चिच्छणा एगपत्ती अणेगपत्ती वा ? । सामिणा भणियं—एगपत्ती । तओ ‘मा
डज्झिहि’ ति तुरियं नियत्तो । अभओ य निग्गच्छइ । तेण भणियं—पलीवियं ? । अभओ
भणइ—आमं । सेणिओ भणइ—तुमं किं तत्थेव न पडिओ ? । पडिभणइ—अहं पबइस्सामि, किं मे
अग्गिपवेसेण ? । ताहे ‘मा ज्झिज्झिहि’ ति पच्छा अभएण भणियं—न डज्झइ । सेणियस्स
चेच्छणाए पुबं अणणुयोगो, पुच्छिए अणुयोगो । एवं विवरीए परूविए अणणुयोगो, जहाभावं
१० परूविए अणुयोगो ॥ १७२ ॥

तदेवमुक्तं निक्षेपद्वारम् । इदानीमेकार्थिकद्वारं वक्तव्यम्, तत्र तिष्ठतु तावदेतत्, एकार्थि-
काभिधाने को गुणः ? इत्यत आह—

एकार्थिकद्वारम्

एकार्थि-
काभि-
धाने
गुणाः

बन्धाणुलोमया खलु, सुत्तम्मि यं लाघवं असम्मोहो ।
१५ सत्थगुणदीवणा वि य, एगट्टगुणा हवंतेए ॥ १७३ ॥
एकार्थिकाभिधाने यान्यर्थपदानि गाथादिभिर्बद्धु(र्वन्दु)मिष्यन्ते तेषां बन्धेऽनुलोमता भवति,
अननुकूलाभिधानपरिहारेणानुकूलाभिधाने बन्धो भवतीत्यर्थः । अनुकूलेन चाभिधानेन बद्धे
सूत्रे सूत्रस्य लाघवं भवति । तथा विवक्षितार्थस्य ‘असम्मोहः’ निस्सन्दिग्धा प्रतीतिः, यथा शक्र
इति वा पुरन्दर इति वा इन्द्र इति वा इत्याद्युक्ते शक्रशब्दार्थस्य । तथा शास्ता—तीर्थकरस्तस्य
२० गुणास्तेषां दीपना—प्रकाशना भवति, यथा—अहो ! भगवान् एकैकस्यार्थस्य बहूनि पर्यायना-
मानि जानाति स्म । एते एकार्थिनामभिधाने गुणा भवन्ति ॥ १७३ ॥ सम्प्रत्यैकार्थिकानि
वक्तव्यानि, तानि द्विधा—सूत्रस्याऽर्थस्य च । तत्र प्रथमतः सूत्रस्याऽऽह—

सूत्रस्यै-
कार्थि-
कानि

सुय सुत्त गंथ सिद्धंत सासणे आण वयण उवएसो ।
पण्णवणमागमे इय, एगट्टा पज्जवा सुत्ते ॥ १७४ ॥
२५ श्रुतं सूत्रं ग्रन्थः सिद्धान्तः शासनम् आज्ञा वचनम् उपदेशः प्रज्ञापना आगमः ‘इति’
एते दश ‘पर्यायाः’ एकार्थाः सूत्रस्य ॥ १७४ ॥

एतेषां च सर्वेषामपि पदानां नामादिकश्चतुष्को निक्षेपः । तत्र सर्वत्रापि नाम-स्थापने द्रव्यत
आगमतो नोआगमतो ज्ञशरीर-भग्यशरीरे प्रतीते । शेषं वक्तव्यम् । तत्र श्रुतमधिकृत्याह—

श्रुतस्य
निक्षेपाः

दच्चसुयं पत्तग-पुत्थएसु जं पढइ वा अणुवउत्तो ।
३० आगम-नोआगमओ, भावसुयं होइ दुविहं तु ॥ १७५ ॥
आगमओ सुयनाणी, सुओवउत्तो य होइ भावसुयं ।
सो सुयभावोऽण्णओ, सुयमवि उवओगओऽण्णन्नं ॥ १७६ ॥

नोआगमतो द्रव्यश्रुतं ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं पत्रक-पुस्तकेषु न्यस्तम्, यच्च वाऽनु-
पयुक्तः पठति तद् नोआगमतो द्रव्यश्रुतम् । भावश्रुतं द्विविधम्—आगमतो नोआगमतश्च
॥ १७५ ॥ तत्राऽऽगमतो भावश्रुतं श्रुतज्ञानी 'श्रुतोपयुक्तः' श्रुतज्ञानोपयोगवान्, "उपयोगो
भावनिक्षेपः" इति वचनात् । अथ कथं श्रुतज्ञानी श्रुतोपयुक्तो भावश्रुतम् ? अत आह—
यस्मात् 'सः' श्रुतज्ञानी श्रुतभावादनन्यः, श्रुतमपि जीवस्वभावादुपयोगादनन्यत्, ततः स एव
श्रुतज्ञानी भावश्रुतम् ॥ १७६ ॥ नोआगमतो भावश्रुतमाह—

जं तं दुसत्तगविहं, तमेव नोआगंमो सुयं होइ ।

सामित्तासंबद्धं, समिईसहियस्स वा जं तु ॥ १७७ ॥

यत् 'तत्' प्रागभिहितं 'द्विसप्तविधं' चतुर्दशविधमक्षरश्रुतादि, यदि वा द्वादशप्रकारमङ्गप्र-
विष्टमाचारादि द्विविधमङ्गबाह्यं कालिकमुत्कालिकं चेति चतुर्दशविधं श्रुतज्ञानं तदेव 'स्वामि-10
त्वासम्बद्धं' पुरुषेषु स्वामित्वेनासम्बद्धम्, पुरुषेभ्यः पृथग्विवक्षितमित्यर्थः, नोआगमतो भाव-
श्रुतम् । यदि वा समितिसहितस्य पुरुषस्योपयुक्तस्य 'यत्' श्रुतं तद् नोआगमतो भावश्रुतम् ।
अत्र नोशब्दो मिश्रवाची ॥ १७७ ॥ अधुना सूत्रद्वारमाह—

पंचविहं पुण दब्बे, भावम्मि तमेव होइ सुत्तं तु ।

द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तं सूत्रं पञ्चविधम्, तद्यथा—अण्डजं हंसगर्भोदि, बोण्डजं 15
कार्पासिकम्, कीटजं कृमिरागम्, बालजमूर्णामयम्, बल्कजं सनसूत्रादि । नोआगमतो भाव-
सूत्रं 'तदेव' यदनन्तरं नोआगमतो भावश्रुतमुक्तम् ॥ ग्रन्थद्वारमाह—

सच्चित्ताई गंधो, दब्बे भावे इमं चेव ॥ १७८ ॥

द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तो ग्रन्थस्त्रिविधः 'सच्चित्तादिः' सचित्तः अचित्तो मिश्रश्च ।
एष त्रिविधोऽप्युपरि प्रथमसूत्रे वक्ष्यते । भावे ग्रन्थः 'इदमेव' कल्पाध्ययनम् ॥ १७८ ॥ 20

अधुना सिद्धान्तद्वारमाह—

जेण उ सिद्धं अत्थं, अंतं णयतीति तेण सिद्धंतो ।

सो सव्व-पडीतंतो, अहिगरणे अब्धुवगमे य ॥ १७९ ॥

येन कारणेन प्रमाणतः सिद्धमर्थम् 'अन्तं नयति' प्रमाणकोटिमारोहयतीति तेन कारणेन
सिद्धान्त उच्यते । स एष द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तः पुस्तक-पत्रन्यस्तः । भावतश्चतु-25
र्विधः, तद्यथा—सर्वतन्त्रसिद्धान्तः प्रतितन्त्रसिद्धान्तः अधिकरणसिद्धान्तः अभ्युपगमसिद्धान्तश्च
॥ १७९ ॥ तत्र सर्वतन्त्रसिद्धान्तमाह—

संति पमाणानि पमेयसाहगोई तु सव्वतंतो उ ।

येज्जवई य वसुमई, आपो य दवा चलो वाँऊ ॥ १८० ॥

सन्ति 'प्रमाणानि' प्रत्यक्षादीनि प्रमेयसाधकानि, तथा स्वैर्यवती पृथिवी, आपो द्रवाः, 30
चलो वायुः, एष सर्वतन्त्रसिद्धान्तः, सर्वेषु तन्त्रेष्वस्यार्थस्य सिद्धत्वात् ॥ १८० ॥

१ °गमे सुयं ता० ॥ २ तत्र मो० भा० ॥ ३ पुण सुत्तं, दब्बे भावम्मि होइ सुत्तं तु
ता० विना ॥ ४ °णाणि प° ता० ॥ ५ °गाइं सि सव्व° ता० ॥ ६ वातो ता० ॥

सूत्रस्य
निक्षेपाः

ग्रन्थस्य
निक्षेपाः

सिद्धान्त-
निक्षेपाः

सर्वतन्त्र-
सिद्धान्तः

प्रतितन्नसिद्धान्तमाह—

प्रतितन्न-
सिद्धान्तः

ओ खलु सतंतसिद्धो, न य परतंतोसु सो उ पडितंतो ।

निश्चयणिचं सत्वं, निश्चानिचं च इच्छाई ॥ १८१ ॥

यः सत्स्वर्थः सतन्नसिद्धो न परतन्नेषु स प्रतितन्नसिद्धान्तः । यथा—सर्वं नित्यं साक्षात्-
१० नाम्, सर्वमनित्यं क्षणिकवादिनाम्, सर्वं नित्याऽनित्यमार्हतानामित्यादि ॥ १८१ ॥

अधिकरणसिद्धान्तमाह—

अधिक-
रणसि-
द्धान्तः

सो अहिगरणो जहियं, सिद्धे सेसं अणुचमवि सिज्जे ।

जह निचत्ते सिद्धे, अमत्ताऽमुत्तंसंसिद्धी ॥ १८२ ॥

यस्मिन् सिद्धे शेषमनुक्तमपि सिध्यति, यथा आत्मनो नित्यत्वे सिद्धे शरीरादन्यत्वसं-
१० द्विस्मृत्तत्त्वसंसिद्धिश्च । एषोऽधिकरणसिद्धान्तः ॥ १८२ ॥ अभ्युपगमसिद्धान्तमाह—

अभ्युप-
गमसि-
द्धान्तः

जं अभ्युविच कीरइ, सिच्छाएँ कहा स अभ्युवगमो उ ।

सीतो वन्ही गयजूह तणगे मग्गु-खरसिगा ॥ १८३ ॥

यत् 'अभ्युपेत्य' स्वेच्छया अभ्युपगम्य वादकथा क्रियते, यथा—शीतो वह्निः, गजयूथं
तृणाग्रे, मद्गोः—जलकाकस्य स्तरस्य च शृङ्गमिति । स एषोऽभ्युपगमसिद्धान्तः ॥ १८३ ॥

१५ सम्प्रति शासनमाज्ञां चाह—

शासना-
ऽऽज्ञयो-
पिक्षेपः

कडकरणं दव्वे सासणं तु दव्वे व दव्वओ आणा ।

दव्वनिमित्तं उभयं, दुँभि वि भावे इमं चेव ॥ १८४ ॥

नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं 'कृतकरणं' मुद्रा इत्यर्थः । आज्ञाऽपि द्रव्यतो नोआ-
गमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा । अथवा 'द्रव्यनिमित्तं' द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् 'उभयं' शास-
२० नमाज्ञा तद् द्रव्यशासनं सा द्रव्याज्ञा । 'द्वे अपि च' शासना-ऽऽज्ञे भावत इदमेवाध्ययनम् ।
किमुक्तं भवति ?—नोआगमतो भावशासनं भावाज्ञा च इदमेव कल्पाख्यमध्ययनम् । तथाहि—
य एतस्याज्ञां न करोति सोऽनेकानि मरणादीनि प्राप्नोति ॥ १८४ ॥

इदानीं वचनद्वारम्, वचनं वागित्येकार्थम्, ततो वाचमधिकृत्याह—

वचनस्य
पिक्षेपाः

२५

दव्ववती दव्वाइ, जाई गहिपाईं मुंचइ न ताव ।

आराहणि दव्वस्स विँ, दोहि वि भावस्स पडिवक्खो ॥ १८५ ॥

यानि भाषायोग्यानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृहीतानि, न तावदद्यापि मुञ्चति सा नोआग-
मतो व्यतिरिक्ता द्रव्यवाक् । अथवा द्रव्यस्य 'आराधनी' यथास्वरूपप्रतिपादिका सा द्रव्यवाक् ।
द्राभ्यामपि प्रकाराभ्यां भावस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—यानि भाषायोग्यानि
द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमय्य मुञ्चति सा नोआगमतो भाववाक्, अथवा या जीवस्य भावं
३० ज्ञानादिकमाराधयति अजीवस्य घटादेर्वर्णादिकं सा नोआगमतो भाववाक् ॥ १८५ ॥

१ क्षम्यतीति नित्यं वे० ॥ २ दोहं वि ता० । "दोहं व ति सासण-आणाजं" इति खुर्णिः ॥

३ ख ता० ॥

साम्प्रतमुपदेश-प्रज्ञापना-ऽऽगमानाह—

दद्याण द्रव्यभूयो, द्रव्यदृष्टा एव विजमाईया ।

अह दन्वे उवाएसो, पञ्चवणा आगमे चेव ॥ १८६ ॥

द्रव्याणां द्रव्यभूतो द्रव्यार्थ वा वैद्यादय उपदेशादि कुर्वन्ति एष द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्त उपदेशः प्रज्ञापना आगमश्च । इयमत्र भावना—यद्वैद्य आतुरस्वौषधद्रव्याणामुपदेशं करोति, यं वा साधुरनुपयुक्त उपदेशं (ग्रन्थाग्रम्—११००) कथयति, अथवा यद्वैद्य ‘एष मम द्रव्यं दास्यति’ इति द्रव्यनिमित्तमौषधद्रव्याणामुपदेशं करोति एष नोआगमतो व्यतिरिक्तो द्रव्योपदेशः । तथा यः कश्चिद्रव्याणि प्रज्ञापयति, भावं वा प्रज्ञापयन् अनुपयुक्तः, यदि वा ‘एष मम किञ्चिदास्यति’ इति द्रव्यनिमित्तं प्रज्ञापनां द्रव्यादीनां करोति एषा नोआगमतो व्यतिरिक्ता द्रव्यप्रज्ञापना । तथा यद्विरण्यादीनामगमं सङ्ग्रहं करोति, यो वा साधुरनुपयुक्त आगमं पठति, यं वाऽऽगमं वैद्यो वृत्तिनिमित्तं पठति स नोआगमतो व्यतिरिक्तो द्रव्यागमः । तथा य उपयुक्त उपदिशति प्रज्ञापयति पठति वाऽऽगमम् एते नोआगमतो भावत उपदेश-प्रज्ञापनाऽऽगमाः ॥ १८६ ॥ साम्प्रतमर्थैकार्थिकान्याह—

अणुयोगो य नियोगो, भास विभासा य वक्तियं चेव ।

ए ए अणुओगस्स उ, नामा एगट्ठिया पंच ॥ १८७ ॥

अनुयोगो नियोगो भाषा विभाषा वार्तिकं च, एतानि पञ्चानुयोगस्यैकार्थिकानि । तत्रानुकूलः सूत्रस्यार्थेन योगोऽनुयोगः । निश्चितो योगो नियोगः । अर्थस्य भाषणं भाषा । विविधप्रकारैर्भाषणं विभाषा । वृत्तौ भवं वार्तिकम्, यदेकस्मिन् पदे यदर्थापन्नं तस्य सर्वस्यापि भाषणम् ॥ १८७ ॥ उक्तान्यैकार्थिकानि, सम्प्रति निरुक्तद्वारमाह—

निरुक्तद्वारम्

निश्चितमुक्त निरुक्तं, तं पुन सुत्ते य होइ अत्थे य ।

सुत्ते उवर्णि वुंळ्ळं, अत्थनिरुक्तं इमं तत्थ ॥ १८८ ॥

निश्चितमुक्तं निरुक्तम् । तच्च द्विधा—सूत्रस्यार्थस्य च । तत्र सूत्रस्योपरि “नेरुत्तियाणि तस्स उ०” (अथा ३८१) इत्यदिना ग्रन्थेन वक्ष्ये । अर्थनिरुक्तं पुनः ‘इदं’ वक्ष्यमाणम् ॥ १८८ ॥

तदेव विवक्षुः प्रथमतस्तद्विषयान् दृष्टान्तान् वक्तव्यान् सूचयति—

अणु बायरे य उंठिय, पडिसुवा चेव अन्मपहले य ।

वक्तिय वउकमंगो, निरुत्तादी वक्कणी य जहा ॥ १८९ ॥

अनुयोगे अणुत्वे वादरत्वे च दृष्टान्तो वक्तव्यः । नियोगे ‘उण्डिका’ उण्डिकापत्रक-दृष्टान्तः, उंठिका—मुद्रा । भाषायां प्रतिक्षुतदृष्टान्तः । विभाषावामभ्रपटलः । वार्तिके चत्वारो भङ्गाः, तत्र मङ्गलदृष्टान्तः । तथा निरुक्तादीनि यथा वर्द्धमानस्वाम्याख्यातवान् तथा किमृष-भादयोऽपि ? उत्तन्यथा ? उच्यते—तथेति, केवलज्ञानस्य तुल्यत्वात् ; यथा ‘वर्त्तनी’ मार्गः सा सर्वजनपदेषु प्रमाणत एवैव भवति ॥ १८९ ॥ तत्र प्रथममनुयोगद्वारमाह—

१ वोच्छित्ति अत्थ० ता० ॥ २ “उंठिका” नाम केहस्स मुद्रा” इति ज्ञाप्यते ॥

उपदेश-
प्रज्ञाप-
नाऽऽ-
गमानां
निर्देशः

अर्थस्यै-
कार्थि-
कानि

२०

२६

अर्थनि-
रुक्तं त-
त्र दृष्टा-
न्ताश्च

३०

अनुयोगः

अणुणा जोगो अणुजोगो, अणु पच्छामावओ य थेवे य ।

जम्हा पच्छाऽभिहितं, सुत्तं थोवं च तेणाणू ॥ १९० ॥

इह अनुयोग [इति अणुयोग] इति वा शब्दसंस्कारः । तत्र 'अनुना' पश्चाद्भूतेन योगोऽनुयोगः, अथवा 'अणुना' स्तोकेन योगः अणुयोगः । तथा चाह—अणु इति पश्चाद्भावे
 5 स्तोके च । यस्मात् पश्चात् 'अभिहितं' कृतं सूत्रं स्तोकं च तेन अणु इति भण्यते । अर्थः
 पुनरननुः, पूर्वमुक्तत्वात्, बादरश्च, बहुत्वात् ॥ १९० ॥ एवमाचार्येणोक्ते शिष्यः प्राह—

पुञ्चं सुत्तं पच्छा, य पगासो लोइया वि इच्छंति ।

पेलोसरिसे सुत्ते, अत्थपया हुंति बहुया वि ॥ १९१ ॥

ननु पूर्वं सूत्रं पश्चात् 'प्रकाशः' अर्थः, 'तान् तान् भावान् प्रकाशयतीति प्रकाशः' इति
 10 व्युत्पत्तेः, सूत्राभावे तु स कस्य स्यात्?; अपि च लौकिका अप्येवमेवेच्छन्ति,
 तथा चोक्तं तैरेव—

पूर्वं सूत्रं ततो वृत्तिवृत्तेरपि च वार्तिकम् ।

सूत्र-वार्तिकयोर्मध्ये, ततो भाष्यं प्रवर्तते ॥

ततो यद्वदथ यूयं 'पूर्वमर्थः पश्चात्सूत्रम्' इति तत्र घटां प्राञ्चति । यदपि च ब्रूथ 'सूत्र-
 15 मणुः, अर्थो बादरः' इति तदपि न सम्यक्, यत एकस्यां पेडायां बहूनि वस्त्राणि मान्ति तत्र
 पेडाया एव बादरत्वं युज्यते, तद्वशाद् बहूनि वस्त्राणि मान्ति स्म; एवमत्रापि 'पेडासदृशे'
 पेडास्यानीये सूत्रे बहून्यर्थपदानि वर्तन्ते, ततः सूत्रमेव बादरीभवितुमर्हति नार्थ इति ॥ १९१ ॥

न च महत्त्वमेकान्तेनार्थस्य, कस्मात्? इत्याह—

इकं वा अत्थपयं, सुत्ता बहुगा वि संपयंसंति ।

20 उक्खिस्सत्तनायमाइसु, अयमवि तम्हा अणेगंतो ॥ १९२ ॥

एकमर्थपदं बहूनि सूत्राणि सम्प्रदर्शयन्ति, यथा उक्खिस्सत्तनाये 'अनुकम्पा कर्तव्या' इत्यर्थो
 बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः । आदिशब्दात् सैङ्गादिषु ज्ञातेषु 'न वर्णहेतोराहारयितव्यम्' इत्या-
 दिपरिग्रहः । तस्मादयमनेकान्तो यत् 'अर्थो महान्' इति ॥ १९२ ॥

आचार्यः प्राह—यत्त्वयोक्तं 'पूर्वं सूत्रं पश्चादर्थः' इति तत्र भवति, कथम्? इत्याह—

25 अत्थं भासइ अरिहा, तमेव सुत्तीकरेति गणधारी ।

अत्थं च विणा सुत्तं, अणिसियं केरिसं होजा ॥ १९३ ॥

अर्थं भाषतेऽर्हन् । 'तमेव' अर्हद्भाषितमर्थं सूत्रीकुर्वन्ति गणधारिणः । अर्थं च विना
 सूत्रम् 'अनिश्रितम्' अर्थनिश्रारहितं कीदृशं स्यात्? असम्बद्धं स्यात्, 'दशदाडिमे'त्या-
 दिवाक्यवदिति भावः । अपि च लौकिका अपि शास्त्रारः प्रथमतोऽर्थं दृष्ट्वा सूत्रं कुर्वन्ति,
 30 अर्थमन्तरेण सूत्रस्यानिष्पत्तेः । यदप्युक्तं 'पेडावद्वादरं सूत्रम्, अर्थोऽणुः' इति तदप्यश्लीलम्,
 यतस्तस्या एव पेडाया एकं वस्त्रमादाय तेनानेकाः पेडा बध्यन्ते, तथैकस्मादर्थाद्बहूनि सूत्रा-

१ जोगणुजोगो ता० ॥ २ पेडासं ता० ॥ ३ अतमं ता० ॥ ४ ज्ञाताधर्मकथाके
 प्रथमं ज्ञातमिदम् ॥ ५ ज्ञाताधर्मकथाके द्वितीयं ज्ञातमिदम् ॥ ६ होइ ता० विना ॥

प्यर्वाक् तेनैव बध्यन्ते । एवं च वस्त्रस्थानीयस्यार्थस्य महत्त्वम्, पेडास्थानीयस्य तु सूत्रस्याणु-
त्वमेव । यदप्युक्तं 'न च महत्त्वमेकान्तेनार्थस्य' इत्यादि तदप्यपरिभावितपरिभाषितम्, यत
उत्तिष्ठप्रज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽर्थस्तावन्मात्रस्य सूत्रस्य, अशेषस्य तु शेषोऽर्थः ॥१९३॥

उक्तोऽनुयोगः, अधुना नियोगमाह—

अहिगो 'जोगो निजोगो, जहाऽहदाहो भवे निदाहो ति ।

५ नियोगः

अत्थनिउत्तं सुत्तं, पसवइ चरणं जओ मुक्खो ॥ १९४ ॥

'निः' आधिक्ये, अधिको योगो नियोगः, यथाऽतिदाहो निदाहः । कस्य केन सहाधि-
क्यम् ? इति चेद् उच्यते—सूत्रस्यार्थेन । आधिक्येन योगस्य किं फलम् ? इति चेद् अत
आह—अर्थेन सममाधिक्येन नियुक्तं सूत्रं 'चरणं' चारित्रं प्रसूते, यतः संसाराद् मोक्षः

॥ १९४ ॥ अत्रैव प्रसवने दृष्टान्तमाह—

10

वच्छनियोगे खीरं, अत्थनियोगेण चरणमेवं तु ।

उच्छिन्ना-
पत्रक-
दृष्टान्तः

पत्तग दंडियमुभयं, दंडियसरिसो तर्हि अत्थो ॥ १९५ ॥

यथा गौर्वत्सेन नियुक्ता सती क्षीरं प्रसूते, एवमर्थेन समं नियुक्तं सूत्रं चरणं प्रसूते ।
यदि पुनरेकं केवलं सूत्रं स्यात् नार्थस्तेन सङ्गृहीतो भवेत् ततश्चरणप्रसवस्याभावः, यथा वत्स-
नियोगाभावे गोः क्षीरप्रसवस्याभावः । अर्थोऽपि केवलः सूत्रविहीनो न कार्यसाधकः, यथा 15
केवलो वत्सः । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—“पत्तग दंडिय उभयं”ति 'पत्रकं' लेखः 'दण्डिका'
लेखस्योपरि मुद्रानियोगः 'उभयं' पत्रकं दण्डिका च । इयमत्र भावना—

तिन्नि पुरिसा रायाणमोलगंति । राया तुट्ठो । कम्मिह नगरे पसाओ कओ । तत्थ एगेण
पुरिसेण जे तम्मि नयरे रायपुरिसा तेसिं जोगां पत्तयमाणीयं परं मुद्दारहियं । बिइएण दंडिया
चेव केवला । तइएणोभयं । तत्थ जेण मुद्दारहियं पत्तयमाणीयं सो रायपुरिसेहिं भणिओ— 20
नत्थि पत्तगस्सोपरि मुद्दाविणिओग ति न मन्नेमो । बिइओ भणिओ—अत्थि इयं मुद्दा, परं
को रत्ता पसाओ कओ ? को वा न कउ ? ति न जाणामो ति, तम्हा न देमो ति । तइए-
णोभयं दरिसियं । सव्वं जहत्थियं लद्धं । एव दृष्टान्तः ॥

अयमर्थोपनयः—पत्रकसदृशं सूत्रम्, दण्डिकासदृशोऽर्थः । यथा पत्रकं केवलं दण्डिका
वा न कार्यस्य प्रसाधिका, उभयं तु प्रसाधकम्, एवं सूत्रमर्थश्च पृथग् न चरणप्रसाधकः, 25
उभयं तु प्रसाधकम् ॥ १९५ ॥ सम्प्रति प्रतिश्रुतदृष्टान्तोपेतं भाषाद्वारमाह—

पडिसइगस्स सरिसं, जो भासइ अत्थमेगु सुत्तस्स ।

सामइय बाल पंडिय, साहु जईमाइया भासा ॥ १९६ ॥

यथा गिरिकुहर-कन्दरादिषु यादृशः शब्दः क्रियते तादृशः प्रतिशब्द उत्तिष्ठति, एवं यो

१ जोग नि० ता० ॥ २ दाहा भवे ता० ॥ ३ मोक्खो ता० ॥ ४ पत्तग उंडियमुभयं,
उंडियसरिसो ता० । चूर्णिकृताऽयमेव पाठः स्वीकृतोऽस्ति ॥ ५ अत्थमो उ सुत्तस्स । सामात्तिय
बाल पंडिय साहु जतिमात्तिया ता० ॥ ६ “जघा जलतले जारिसो सद्दो कीरति तारिसो चेव पडि-
सइतो उट्ठति” इति चूर्णो ॥

भाषा
अत्रार्थे
प्रतिश्रु-
तदृष्टा-
न्तश्च

यद्वच्च तच्च तस्य तादृशमर्थमेकं भाषते तस्य तद् भाषणं भाषा । यथा समभावः सामायिकम्, द्वाभ्यां-बुभुक्षया तृषा वाऽऽगलितो बालः, पापात् क्षीनः-पलायितः पण्डितः, अधवा पण्डा-बुद्धिः सा संवाताऽस्मेति पण्डितः, साधयति मोक्षमार्गमिति साधुः, अतते सर्वात्मना संयमा-नुष्ठानेष्विति यतिः, आदिशब्दात् तपतीति तपन इत्यादिपरिग्रहः ॥ १९६ ॥

॥ साम्प्रतमभ्रपटलदृष्टान्तसमन्वितं विभाषाद्वारमाह—

विभाषा
अत्राप्ये-
ऽभ्रपट-
लदृष्टा-
न्तश्च

एकैकं एकदलं, तर्हि कथं विद्म्येण बहुतरगा ।

तद्व्येण छादयं तं, तिलं-ऽविलमादुवाएहि ॥ १९७ ॥

एगपए उ दुगाई, जो अत्थे भणइ सा विभासा उ ।

असइ य आसुं य धावइ, न य सम्मइ तेण आसो उ ॥ १९८ ॥

10 एकेन च्छत्रकारेण त्रयाणामात्मीयशिष्याणां छत्राच्छादनार्थमभ्रपटलानि दत्तानि 'छत्रा-
प्याच्छादयत' । तत्रैकेन शिष्येण एकमभ्रपटलदलं तत्र च्छत्रे कृतम्, द्वितीयेनाऽऽत्मीय-
च्छत्रे बहुतराणि द्वि-त्रि-चतुःप्रभृतीनि अभ्रपटलानि लापितानि, तृतीयेन च बहून्यभ्रपट-
लानि दत्त्वा तैला-ऽम्लादिभिरुपायैस्तच्छत्रं सर्वात्मनाऽऽच्छादितम् । किमुक्तं भवति ?-तान्य-
भ्रपटलदलानि लापितानि तैला-ऽम्लादिभिस्तीमत्त्वा सर्वथा निर्भेदं कृतम् । एष दृष्टान्तः,

15 अयमर्थोपनयः-प्रथमशिष्यसदृशो भाषकः, द्वितीयशिष्यसदृशो विभाषकः ॥ १९७ ॥

तथा चाह-य एकस्मिन् द्वि-त्रादीनर्थान् वक्ति, यथाऽश्वातीत्यश्वः, यदि वाऽऽशु धावति न
च आश्वतीत्यश्वः, एष विभाषकः, तस्य भाषणं विभाषा । तृतीयशिष्यसदृशो व्यक्तिकरः ।

उक्तञ्च—

पढमसरिच्छो भासगो, बिइय विभासो य तइय वितिकरो । इति । ॥ १९८ ॥

20 सम्प्रति मङ्गदृष्टान्तोपेतं वार्तिकद्वारमाह—

वार्तिकम्

सामाहयस्स अत्थं, पुव्वधर समत्तयो विभासेई ।

चउरो खलु मंससुता, वत्तीकरणम्मि आहरणा ॥ १९९ ॥

यः सामायिकस्यार्थं 'पूर्वधरः' चतुर्दशपूर्वधारी सन् समस्तम् 'ओ' इति पादपूरणे विश्वा-
षते, अतः परं किमपि न वक्तव्यमस्ति स व्यक्तिकरो वार्तिककर इत्येकार्थो । तस्मिन् व्यक्ति-

25 करणे चत्वारः खलु मङ्गसुता आहरणानि ॥ १९९ ॥ तान्येवाह—

फल्लगिक्को गाहाहिं, बिइओ तइओ य वाइयत्थेणं ।

तिथि बि अकुहुंभमरा, तिगजोग चउत्थओ मरइ ॥ २०० ॥

मङ्ग-
चतुष्क-
दृष्टान्तः

१ "अधवा पण्डा-बुद्धिः, इणु गतौ, पण्डामनुगतः पण्डितः । साधुकारी साधुः ।" इति चूर्णौ ॥

२ मायासुगलविदं मूल-टीकालिखितप्रतिकृतिषु "एगपए उ दुगाई ॥ १९७ एकैकं एकदलं ॥ १९८" इत्येवं
अस्तरया बरीइत्यते, किञ्च वृत्तिकृता चूर्णिकृता चापि क्रमभेदेनैतद्भाषासुगलं व्याख्यातमिति यथातत्त्वा-
ख्याकममुपन्यस्तमस्माभिः ॥ ३ वितियपण बहुयतरा तां ॥ ४ एगपए दुतिगाई तां ॥ ५ सु
पधा तां ॥ ६ सैसि तां ॥ ७ गाथेयं चूर्णौ "जे जम्मि" गाथा २०१ अनन्तरं व्याख्याताऽस्ति ॥
८ फलपणेको गाहाय वितियओ तइयओ वाचित्तयेणं । तां ॥

चत्वारो मङ्गाः । तेषामेकः फलकं गृहीत्वा हिण्डते, न गाथा उच्यते, नापि काच कम-
प्यर्थं भास्ते स न किञ्चिन्नमते । द्वितीयो न फलकं गृह्णाति, केवलं गाथाः पठन् हिण्डते
सोऽपि न किञ्चिन्नमते । तृतीयो न फलकं गृह्णाति, नापि गाथा उच्यते, परं काच कमप्यर्थं
भास्ते सोऽपि न किञ्चिन्नमते । चतुर्थस्तु फलकं गृहीत्वा गाथाः पठन् तत्सामर्थ्यं च काच-
माणो हिण्डते, सर्वत्र लभते । आद्याख्योऽकुटुम्बभराः, चतुर्थः 'त्रिकयोगे' त्रिकयोगस्तम्भ-
युक्तः कुटुम्बभरः । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—व्यक्तावपि चत्वारो मङ्गाः—एकस्य सूत्रमा-
याति नार्थः, द्वितीयस्यार्थो न सूत्रम्, तृतीयस्य सूत्रमप्यायाति अर्थोऽपि, चतुर्थस्य न सूत्रं
नाऽप्यर्थः । अत्र द्वावाद्यौ चतुर्थश्च आद्यत्रिमङ्गुपुरुषस्य मोक्षलक्षणस्वकार्यप्रसाधकाः, तृती-
यस्तु चतुर्थमङ्गवदात्मनो मोक्षप्रसाधकः ॥ २०० ॥

आह सम्प्रति कीदृशो व्यक्तिकरः ? इत्यत आह—

10

जे जम्मि जुगे पवरा, तेसि समासम्मि जेण उग्गहियं ।

व्यक्तिकरः

परिवाडीण पमाणं, वैच्छं वैत्तीकरो स खलु ॥ २०१ ॥

ये अस्मिन् युगे 'प्रवराः' प्रधानाः तेषां 'सकाशे' समीपे 'येन' ब्रह्मण-धारणासमर्थेन अव-
गृहीतम्, कतिमिः परिपाटीभिः ? इत्यत आह—परिपाटीनां परिमाणमत्रे वक्ष्ये, स खलु तदा
व्यक्तिकरः ॥ २०१ ॥ अत्र शिष्यः प्राह—

15

निक्खेवा य निरुत्तार्णि जा य कहणा भवे पग्गसस्स ।

अह रिसभाईवाऽऽहंसु किमेवं वद्वमाणो वि ॥ २०२ ॥

ये निक्षेपाः चतुष्क-सप्तकादयः, यानि च निरुक्तानि सूत्रा-ऽर्थयोरनन्तरमुक्तानि, यौ च
चतुर्मिनुर्योगद्वारैः 'प्रकाशस्य' अर्थस्य कवना, चशब्दादेकार्थिकानामपि यौ च कवना,
एतानि यथा 'ऋषभादयः' त्रयोर्विशतिस्तीर्थकरा आख्यातवन्तः तथा किमेवं भगवान् वर्ष-
मानस्वात्मप्याख्याति ? किं वाऽन्यथा ? इति, उच्यते—तथैव ॥ २०२ ॥ ननु ते उच्यताः,
भगवान् वर्षमानस्वामी पुनः सप्तरत्निप्रमाणः, ततः कथं तस्य तथैवाख्यानम् ? अत आह—

धिय-संघयणे तुल्ला, केवलभावे य विसमदेहा वि ।

केवलनार्णं तं चिय, पक्खणिज्जा य चरमे वि ॥ २०३ ॥

यथा विषमदेहा अपि तीर्थकृतो घृति-संहनने केवलभावे च तुल्याः तथा प्ररूपणावामपि 25
तुल्याः । यतः 'चरमेऽपि' भगवति वर्षमानस्वामिनि तदेव केवलज्ञानं त एव च प्रज्ञापनीया
भावा ये ऋषभादीनाम्, ततः कथं न तुल्या प्ररूपणा ? ॥ २०३ ॥

यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति—

नायज्जयणाहरणा, इस्सिमासियमो षड्दममुया य ।

एण हुंति अनियया, निययं पुण सेसमुस्सणं ॥ २०४ ॥

30

१ 'गस्ययुक्तः' भा० ॥ २ वोच्छिद्यते वं ता० ॥ ३ विस्ति ता० विना ॥ ४ 'पि' खेव जा
त कहणा पकासस्स । अह रिसभादी भाहु य तहेव किं वस्स ता० । चूर्णिकृतमिहोऽयं
पाठः ॥ ५ यावच्छतुं कां भा० ॥ ६ यावत्कथं भा० ॥

ज्ञाताध्ययनेषु यानि आहरणानि-दृष्टान्ताः ते हि कदाचित् एव भवेयुर्धे ऋषभादिभि-
रुपन्यस्ताः, केचिदन्यथा वा ये प्रत्युत्पन्ना इति । तथा यानि ऋषिभाषितानि प्रकीर्णकशु-
तानि च एतानि 'अनियतानि' कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्न भवन्ति; यानि च भवन्ति
तान्यपि कदाचित् तथार्थयुक्तानि कदाचिद् अन्यथार्थोपेतानि । शेषं पुनः 'उत्सन्नं' प्रायेण
५ नियतम् ॥ २०४ ॥

आह कः पुनरत्र दृष्टान्तो यथा वर्धमानस्वाम्यपि तथैवाख्यातिः ? इति दृष्टान्तमाह—

वर्त्तनी-
दृष्टान्तः

जह सव्वजणवणसुं, एकं चिय सगडवत्तिणिपमाणं ।

विसमाणि य वत्थूणी, सगडोईणं तह निरुत्ता ॥ २०५ ॥

यथा शकटादीनाम्, आदिशब्दाद् गण्यादिपरिग्रहः, यद्यपि 'विषमाणि वस्तूनि' केषाञ्चि-
10 न्महान्ति केषाञ्चित् क्षुल्लकानि तथापि सर्वेष्वपि जनपदेषु एकमेव तदा तदा शकटवर्त्तिन्याः
प्रमाणम्, सर्वत्राक्षाणां चतुर्हस्तप्रमाणत्वात्; तथा निरुक्तानि, उपलक्षणमेतत्, निक्षेपादीनि
च प्ररूपणामधिकृत्य तुल्यानि ॥ २०५ ॥

आह नन्ववश्यं पूर्वस्थानां सम्प्रतिस्थानां च विस्तरस्यास्ति विशेषः, एवं महाप्रमाणां
पूर्वमनुष्याणामल्पप्रमाणां मधुनातनमनुष्याणां [च] विशेषो भवति, तत आह—

15 जइ वि य वत्थू हीणा, पुव्विल्लरहेहिं संपयरहाणं ।

तह वि जुगम्मि जुगम्मी, सहत्थचउहत्थगा अक्खा ॥ २०६ ॥

यद्यपि पूर्वतनरथेभ्यः साम्प्रतस्थानां वस्तूनि हीनानि तथापि युगे युगे सर्वत्राऽऽत्महस्तेन
चतुर्हस्तका अक्षाः, ततः सर्वेष्वपि जनपदेष्वेकं शकटवर्त्तिन्याः प्रमाणम् । तथा यद्यपि
पूर्वकाले महाप्रमाणा मनुष्याः सम्प्रतिकाले त्वल्पप्रमाणाः, तथापि सर्वेषां तदेव केवलज्ञानं
20 तदेव संहननं त एव च प्रज्ञापनीया भावा इति तुल्या प्ररूपणा ॥ २०६ ॥

ननु पञ्चधनुःशतिकप्रभृतीनां महान्ति इन्द्रियाणि, तेन तेषां प्रभूततरक्षेत्रे विषयोपलम्भ-
विशेषः तथा केवलोपलम्भविशेषोऽपि स्याद् ? अत आह—

पुरिमेहिं जइ वि हीणा, इंदियमाणा उ संपयनराणं ।

तह वि य सिं उवलद्धी, खित्तविभागेण तुल्ला उ ॥ २०७ ॥

25 'पूर्वेभ्यः' पूर्वकालभाविभ्यः पुरुषेभ्यो यद्यपि 'साम्प्रतनराणां' सम्प्रतिमनुष्याणामिन्द्रि-
यमानानि हीनानि तथाप्यात्माङ्गुलमधिकृत्य क्षेत्रविभागैर्नैषां तुल्या उपलब्धिः । तथाहि—
श्रोत्रादीन्द्रियप्रमाणं श्रोत्रादीन्द्रियविषयप्रमाणं चाऽऽत्माङ्गुलतः, तच्च यथा पूर्वमनुष्याणां द्वाद-
शयोजनादिकं क्षेत्रप्रमाणं तथाऽधुनातनमनुष्याणामपि । तथा चोक्तम्—

सोईदियस्स णं भंते ! केवहए विसए पन्नते ? गोयमा ! जहत्तेणं अंगुलस्स असंखिज्जइ-
30 भागाओ उक्कोसेणं वारसहिं तो जोयणेहिं तो अच्छिण्णे पोगले पुट्टे पविट्ठातिं सहातिं सुणेति]
इत्यादि (प्रज्ञापना पञ्चदशमिन्द्रियपदम् उ० १ सू० १९५) ।

एवं हीना-ऽधिकशरीरप्रमाणत्वेऽपि केवलेनोपलम्भस्तुल्य एवेति न कश्चिदोषः । अन्यच्च

१ °ङ्गाणि इणं तह निरुत्तं ता० ॥ २ °भागो तेषां भा० ३० ॥

शरीराश्रितानीन्द्रियाणि, ततः शरीरप्रमाणविषये तदाश्रितानामिन्द्रियाणामपि प्रमाणविशेष-
भावात् तद्विषयक्षेत्रोपलम्भविशेषः ॥ २०७ ॥

गतं निरुक्तद्वारम् । अधुना विधिद्वारावसरः, तत्र प्रथमतो विधेरेकार्थिकान्याह—

विधिद्वारम्

अणुपुष्पी परिवाही, कमो य नायो ठिई य मञ्जाया ।

5 विधेरे-
कार्थिकानि

होइ विहाणं च तहा, विहीएँ एगद्धिया हुंति ॥ २०८ ॥

आनुपूर्वी परिपाटी क्रमो न्यायः स्थितिः मर्यादा विधानमित्येतानि विधेरेकार्थिकानि
भवन्ति ॥ २०८ ॥ तत्र येन विधिनाऽनुयोगः कर्तव्यस्तमाह—

सुत्तथो खलु पदमो, विइओ निञ्जुत्तिमीसिओ भणिओ ।

धीमतः
शिष्याना-
श्रित्यानु-
योगस्य
विधिः

तइओ य निरवसेसो, एस विही^३ भणिय अणुयोगे ॥ २०९ ॥

प्रथमस्य श्रोतुः प्रथमं तावत् सूत्रार्थः कथनीयः । यथा—“नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गं-
थीण वा आमे तालपलंभे अभिजे पडिगाहित्ठए” (उ० १ सू० १) इति सूत्रम् । अस्यार्थः—
न इति प्रतिषेधे, ‘न कल्पते’ न वर्तते इत्यर्थः, नैषां ग्रन्थो विद्यत इति निर्ग्रन्थाः तेषाम्,
वा विभाषायाम्, निर्ग्रन्थीनां वा, ‘आमम्’ अपक्वम्, तलो वृक्षः, तले भवं तालं फलमित्यर्थः,
प्रलम्बं—मूलम्, तदपि तस्यैव तलवृक्षस्य प्रतिपत्तव्यम्, ततः समाहारः, ‘अभिन्नम्’ अव्यय-
तर्जिवं प्रतिग्रहीतुमिति । एवं तावत् कथयितव्यं यावदध्ययनपरिसमाप्तिः । ततो द्वितीयस्यां
परिपाठ्यां ‘निर्युक्तिमिश्रितः’ पीठिकया सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या च समन्वितः, सोऽपि यावदध्य-
यनपरिसमाप्तिस्तावत् कथनीयः । ‘तृतीयः’ तृतीयस्यां परिपाठ्यामनुयोगो निरवशेषो वक्तव्यः,
पद-पदार्थ-चालना-प्रत्यवस्थानादिभिः सप्रपञ्चं समस्तं कथयितव्यमिति भावः । एष विधिरनु-
योगे ग्रहण-धारणादिसमर्थान् शिष्यान् प्रति वेदितव्यः ॥ २०९ ॥

20

मन्दमतीन् प्रति प्रकारान्तरेणाऽनुयोगविधिमाह—

मूयं हुंकारं वा, बाढकारं पडिपुच्छ वीमंसा ।

मन्दम-
तीन् शि-
ष्यानाश्रि-
त्यानुयोग-

तत्तो पसंगपारायणं च परिणिट्ठ सत्तमए ॥ २१० ॥

प्रथमतो मूकं शृणुयात्, किमुक्तं भवति ?—प्रथमश्रवणे संयतमात्रस्तूष्णीमासीत् । ततो
द्वितीये श्रवणे हुंकारं दद्यात्, बन्दनं कुर्यादित्यर्थः । तृतीये ‘बाढकारं कुर्यात्’ ‘बाढमेवमे-
तत्, नान्यथा’ इति प्रशंसेदित्यर्थः । चतुर्थे गृहीतपूर्वा-ऽपरसूत्राभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां
कुर्यात्, यथा ‘कथमेतद्?’ इति । पञ्चमे ‘मीमांसां’ प्रमाणजिज्ञासां कुर्यात् । षष्ठे तदुत्तरो-
त्तरगुणप्रसङ्गः पारगमनं चाऽस्य भवति । ततः सप्तमे परिनिष्ठा, गुरुवदनुभाषत इत्यर्थः ।
यत एवं मन्दमेघसां श्रवणपरिपाठ्या विवक्षिताध्ययनार्थावगमः ततस्तान् प्रति सप्तवारान्
अनुयोगो यथाप्रतिपत्तिः कर्तव्यः ॥ २१० ॥ अत्र परावकाशमाह—

30

चोएइ राग-दोसां, समत्थ परिणामगे परूवणया ।

एएसि नाणत्तं, वुच्छामि अहाणुपुष्पीए ॥ २११ ॥

शिष्येणा-
नुयोग-
दातरि
गुरो राग-
द्वेषत्वा-
पादनम्

शिष्यः 'नो(नो)दधति' प्रशब्दति—'समर्थे'-ग्रहण-धारणासमर्थे तथा परिणामके, तत्राह-
मेतत्, ग्रहण-धारणा[ऽ]समर्थे[ऽ]तिपरिणामके[ऽ]परिणामके च वा प्रकृत्या तत्राह-
द्वेषौ प्रसजतः । तत्राहि—तिसृभिः परिपाटीभिरेकान् ग्राह्यतो रागः, अपरान् सप्तभिः परिपा-
टीभिर्ग्राह्यतो द्वेषः; तथा परिणामकान् ग्राह्यतो रागः, इतरानतिपरिणामका-ऽपरिणामकान्
१५ परिहरतश्च द्वेषः । 'एतेषां' ग्रहण-धारणासमर्थ-ऽसमर्थानां परिणामकादीनां च 'यथाऽऽनु-
पूर्व्या' क्रमेण नानात्वं वक्ष्ये ॥ २११ ॥ तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयन् प्रथमतो ग्रहण-धार-
णासमर्थ-ऽसमर्थान् प्रति राग-द्वेषावाह—

मच्छरया अविमुक्ती, पूयासकार गच्छह य खिन्नो ।

दोसो गहणसमत्थे, इयरे रागो उ बुच्छेयो ॥ २१२ ॥

- 10 ग्रहण-धारणासमर्थे शिष्यं तिसृभिः परिपाटीभिर्ग्राह्यत एतावन्ति कारणानि स्युः—एष
बहुशिक्षितो मम संपन्नो भविष्यति, ततो मत्सरतया तिसृभिः परिपाटीभिस्तस्य प्र(आ)हणम्,
अन्यथा एकया परिपाट्या तं ग्राहयेत् । 'अविमुक्तिः' इति एष सूत्रा-ऽर्थेषु समासेषु मां मोक्षयते,
इतरथा तु शिष्यपरिवारत्वेन वर्तत इत्यविमुक्तिकारणम् । अथवा गृहीतसूत्रा-ऽर्थस्यास्य पूजा-
सत्कारो भविष्यति । 'खिन्नो वा' परिश्रान्तोऽन्यं गणं गमिष्यति । "बोच्छेय(यो)"ति
15 मद्रसतौ चानुयोगस्य व्यवच्छेदो भविष्यति, अन्यस्य तथाविधशिष्यस्याभावात् । एवं
कारणानि सम्भाव्य ग्रहण-धारणासमर्थे तिसृभिः परिपाटीभिरनुयोगं वदतो द्वेषः । 'इतरस्मिन्'
जडे रागः, यथातदवबोधमनुयोगस्य प्रवर्त्तनात् ॥ २१२ ॥ अत्राऽऽचार्यः प्राह—

निरवयवो न हु सैको, सयं पगासो उ संपयंसेउ ।

कुंभजले वि हु तुरिउज्झियम्मि न हुं तिम्मए लिट्ठु ॥ २१३ ॥

- 20 'न हु' नैव सूत्रस्य 'प्रकाशः' अर्थः 'सकृद्' एकया परिपाट्या 'निरवयवः' समस्तः
सम्प्रदर्शयितुं शक्यः, तस्य ग्रहण-धारणासमर्थस्यापि तथाऽवधारयितुमशक्यत्वात् । एतदेव
प्रतिवस्तूपमया द्रव्यति—न हि कुम्भजलेऽपि त्वरितमुज्झिते लेष्टुः सर्वात्मना तिम्ब्यते, एवमे-
षोऽपि ग्रहण-धारणासमर्थोऽपि नैकया परिपाट्याऽवधारयितुमीश इति तिसृभिः परिपाटीभिर-
नुयोगकथनमित्यदोषः ॥ २१३ ॥

- 25 साम्प्रतमतिपरिणामका-ऽपरिणामकान् परिहरतो द्वेषाभावमाह—

सुत्त-ऽत्थे कहयंतो, पारोक्खी सिस्सभावमुवलम्भ ।

अणुकंपाएँ अपत्ते, निज्जूहइ मा विणस्सिज्जा ॥ २१४ ॥

- 'परोक्षी' परोक्षज्ञानोपेतः शिष्येभ्यः सूत्रा-ऽर्थौ कथयन् विनया-ऽविनयकरणादिना तेषां
शिष्याणां भावम्—अभिप्रायमुपलभ्य 'अपात्राणि' अपात्रभूतान् शिष्यान् अनुकम्पया
30 'निर्युहयति' अपवदति—न तेभ्यः सूत्रा-ऽर्थौ कथयति, श्रुताशातनादिना मा विनश्येयुरिति
कृत्वा ॥ २१४ ॥ अत्रैवार्थे दृष्टान्तमा(न्ताना)ह—

१ गच्छति य ता० ॥ २ दोसा ग० ता० ॥ ३ य बोच्छेदो ता० ॥ ४ मम प्रसन्नो भवि
मा० विना ॥ ५ सक्का भा० ता० ॥ ६ वि ता० ॥ ७ त्तिऽत्थं क० ता० ॥ ८ पाय अ० ता० ॥
९ "निज्जूहति ति न तेभ्य अपत्राय कथयतीत्यर्थः" इति पूर्णो ॥

आचार्यस्य
प्रतिषेधः

दारुं धाउं बाही, बीए कंकडुय लवखणे सुमिणे ।

एमंतेण अजोगे, एवमाई उदाहरणा ॥ २१५ ॥

दावाहयो
दृष्टान्तः

‘एकान्तेनायोगे’ अपरिणामकेऽतिपरिणामके च दारु धातुः व्याधिः बीजानि काङ्कडुको लक्षणं इत्येवमादीनि ‘उदाहरणानि’ दृष्टान्ताः ॥ २१५ ॥ तत्र दारुदृष्टान्तमाह—

को दोसो एरंढे, जं रहदारुं न कीरंए तत्तो ।

४ दारु-
दृष्टान्तः

को वा तिणिसे रोगो, उवजुज्जह जं रहंगेसु ॥ २१६ ॥

‘एरंढे’ एरण्डद्रुमे को द्वेषो यत् तस्मात् ‘रहदारु’ रथयोग्यं दारु न क्रियते १, को वा तिनिसे रागो मदुपयुज्यते स रथाङ्गेषु २ ॥ २१६ ॥

जं पि य दारुं जोगं, जैस्स उ वत्थुस्स तं पि हु न सका ।

जोएउमणिम्मंविउं, तच्छण-दल-वेह-कुस्सेहि ॥ २१७ ॥

१०

‘यदपि’ वस्तु ‘[यस्व] वस्तुनः’ अक्षादेर्योग्यं दारु तदपि तक्षण-दल-वेध-कुशैरनिर्माप्य भोजयितुमशक्यं किन्तु निर्माप्य, एवमिहापि योग्योऽपि यावदर्वाकनैः सूत्रैर्न परिकर्मितस्तावत्न कल्पं व्यवहारं वाऽध्यापयितुं योग्यः । तत्र तक्षणं प्रतीतम्, दलानि द्विधा त्रिधा वा काङ्कडु पाटनम्, वेधः प्रतीतः, कुशो यो वेधे प्रान्तः प्रवेक्ष्यते ॥ २१७ ॥ सम्प्रति धातुदृष्टान्तमाह—

एमेव अघाउं उज्झिऊण धाऊण कुणह आयाणं ।

१५ धातु-
दृष्टान्तः

न य अक्रमेण सका, धाउम्मि वि हच्छियं काउं ॥ २१८ ॥

‘एवमेव’ राग-द्वेषौ विना अघातुं त्यक्त्वा धातूनामादानं करोति, न च धातावप्यक्रमेणे-प्सितं कर्तुं शक्यं किन्तु क्रमेण; एवमिहाप्ययोग्यान् परिहरतो योग्यानपि क्रमेण ग्राह्यतो न द्वेषः ॥ २१८ ॥ अधुना व्याधिदृष्टान्तमाह—

सुहसज्झो जत्तेणं, जत्तासज्झो असज्झवाही उं ।

२० व्याधि-
दृष्टान्तः

जह रोगे पारिच्छा, सिस्ससमावाण वि तहेव ॥ २१९ ॥

यथा रोगे वैद्येन परीक्षा क्रियते, यथा—एष सुखसाध्यः, एष यत्नेन साध्यः, एष चासा-ध्यव्याधिः यत्नेनाप्यसाध्यः । परीक्षाऽनन्तरं च राग-द्वेषौ विना तदनुरूपा प्रवृत्तिः, एवं शिष्यस्वभावानामपि ‘तथैव’ राग-द्वेषाभावेन परीक्षा क्रियते, तदनुरूपा च प्रवृत्तिः ॥ २१९ ॥

अधुना बीजदृष्टान्तमाह—

२५

बीयमबीयं नाउं, मोत्तुमबीए उ करिसतो सालिं ।

बीज-
दृष्टान्तः

ववइ विरोहणजोगे, न यावि से पक्खवाओ उं ॥ २२० ॥

यथा कर्षको बीजमबीजं च ज्ञात्वा अबीजानि मुक्त्वा ‘शालिं’ शालिबीजानि वपति, न च तस्मिन् विरोहणयोग्ये बीजे “से” तस्य कर्षकस्य ‘पक्षपातः’ रागः, एवमत्रापि भावनीयम् ॥ २२० ॥ सम्प्रति काङ्कडुकदृष्टान्तमाह—

३०

१ °रसी त° ता० ॥ २ दातो उ° ता० ॥ ३ तस्स ता० ॥ ४ °म्मवियं त° ता० ॥
५ °त्तेण य जतणासज्झो ता० ॥ ६ य ता० ॥ ७ °बीए ना° ता० ॥ ८ साली ता० ॥

काङ्कटक-
दृष्टान्तः

कंकडुए को दोसो, जं अग्गी 'तं तु न पर्यई दित्तो ।

को वा इयरे रागो, एमेव ये सुवकारस्स ॥ २२१ ॥

को द्वेषोऽमेः काङ्कटके यदग्निदीप्तोऽपि तं न पचति ? , को वा इतरस्मिन् रागो यत् पचयति ? , नैव कश्चित् । एवमत्रापि भावनीयम् ॥ २२१ ॥ अधुना लक्षणदृष्टान्तमाह—

लक्षण-
दृष्टान्तः

5

जे उ अललक्षणजुत्ता, कुमारगा ते निसेहिउं इयरे ।

रज्जरिहे अणुमन्नइ, सामुदो नेय विसमो उ ॥ २२२ ॥

यथा 'सामुद्रः' सामुद्रलक्षणपरिज्ञाता राज्ञि व्यपगते तस्य ये कुमारा अलक्षणयुक्तास्तान् निषिध्य 'इतरान्' लक्षणोपेतान् राज्यार्हाननुमन्यते, न च स तथाऽनुमन्यमानः 'विषमः' राग-द्वेषवान्, एवमत्रापि द्रष्टव्यम् ॥ २२२ ॥ स्वप्नदृष्टान्तमा(न्ताना)ह—

स्वप्न-
दृष्टान्तः

10

जो जह कहेइ सुमिणं, तस्स तह फलं कहेइ तन्नाणी ।

रैत्तो वा दुट्ठो वा, न यावि वत्तव्वयसुवेह ॥ २२३ ॥

यो यथा स्वप्नं कथयति तस्य तथा 'तज्ज्ञानी' स्वप्नज्ञानी स्वप्नफलं कथयति, न च स तथा कथयन् रक्त इति वा द्विष्ट इति वा वक्तव्यतामुपैति, एवमत्रापि ॥ २२३ ॥

एवमेकान्तेनायोग्या ये शिष्यास्तेषां परिहारे राग-द्वेषाभावे दृष्टान्ता अभिहिताः । सम्प्रति

15 कालान्तरयोग्यानपरिणतान् क्रमेण परिणामयतो राग-द्वेषाभावे दृष्टान्तमाह—

अभ्यासयो
दृष्टान्तः

अग्गी बाल गिलाणे, सीहे रुक्खे करीलमाईया ।

अपरिणयजणे एए, सप्पडिक्ख्वा उदाहरणा ॥ २२४ ॥

'अपरिणते जने' कालान्तरयोग्ये एतानि 'सम्प्रतिपक्षाणि' पूर्वमयोग्यतायां पश्चाद् योग्यता-यामित्यर्थः उदाहरणानि । तद्यथा—अग्निर्बालो ग्लानः सिंहो वृक्षः 'करीलं' वंशकरीलम्,

20 आदिशब्दाद्वक्ष्यमाणहस्त्यादिदृष्टान्तपरिमहः ॥ २२४ ॥ तत्र प्रथममग्निदृष्टान्तमाह—

अग्नि-
दृष्टान्तः

जह अरणीनिम्मविओ, थोवो विउलिंघणं न चाएइ ।

दहिउं सो पज्जलिओ, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥ २२५ ॥

एवं खुं धूलुबुद्धी, निउणं अत्थं अपच्चलो घेतुं ।

सो चेव जणियबुद्धी, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥ २२६ ॥

25 यथा अरणिनिर्मापितः स्तोको वह्निर्विपुलमिन्धनं न दग्धुं शक्नोति, स एव पश्चात् प्रज्व-लितः सर्वस्यापीन्धनजातस्य दहने 'प्रत्यलः' समर्थः ॥ २२५ ॥

एवमग्निदृष्टान्तेन प्रथमतः शिष्यः स्थूलबुद्धिः सन् निपुणमर्थं ग्रहीतुमप्रत्यलः । पश्चात् स एव शास्त्रान्तरे 'जनितबुद्धिः' उत्पादितबुद्धिः सर्वस्यापि शास्त्रस्य ग्रहणप्रत्यलो भवति ॥ २२६ ॥ बालदृष्टान्तमाह—

बाल-
ग्लान-
दृष्टान्तः

30

देहे अभिवड्ढंते, बालस्स उ पीहगस्स अभिवुड्ढी ।

अइबहुएण विणस्सइ, एमेवऽहुणुड्ढिय गिलाणे ॥ २२७ ॥

१ तं न पचते इदो ता० ॥ २ य सुवकारस्स ता० ॥ ३ निसिद्धिउं ता० ॥ ४ रत्तो चि य दुट्ठो चि य न ता० ॥ ५ तु ता० ॥

बालस्य देहे' अभिवर्द्धमाने तदनुसारेण दातव्यस्य 'पीहकस्य' आहारस्यापि (स्याभि)बुद्धिर्भवति, देहवृद्ध्यनुसारतः पीथकमपि क्रमशो वर्द्धमानं दीयते इति भावः । यदि पुनरतिबहु दीयते तदा स विनश्यति । ग्लानदृष्टान्तमाह—'एवमेव' बालगतेन प्रकारेणाधुनोत्थितेऽपि ग्लाने वक्तव्यम्—यथा ग्लानोऽप्यधुनोत्थितः क्रमेणाभिवर्द्धमानमाहारं गृह्णाति, एकवारमति-प्रभूतग्रहणे विनाशप्रसङ्गात् । एवं शिष्योऽपि क्रमेण योग्यतानुरूपं शास्त्रमादत्ते, प्रथमत एवा-5 तिनिपुणार्थशास्त्रग्रहणे बुद्धिभङ्गप्रसक्तेः ॥ २२७ ॥ सिंहादिदृष्टान्तानाह—

क्षीर-मिउपोग्लेहिं, सीहो पुट्टो उ खाइ अट्टी वि ।

रुक्खो विवक्खओ खलु, वंसकरिल्लो य नहळिजो ॥ २२८ ॥

ते चेव विवङ्गता, हुंति अछेजा कुहाडमाईहिं ।

तह कोमला वि बुद्धी, भज्जइ गहणेसु अत्थेसु ॥ २२९ ॥

सिंह-
वृक्ष-
करील-
दृष्टान्तः

10

सिंहः प्रथमतः क्षीर-मृदुपुद्गलैः स्वमात्रा पोष्यते । ततः पुष्टः सन् अस्थीन्यपि स खादति । तथा वृक्षो द्विपैर्णो वंशकरीलम् एतौ द्वावपि प्रथमतो नस्वच्छेद्यौ, ततः पश्चाद-भिवर्द्धमानौ यतस्ततः कुठारादिभिरप्यच्छेद्यौ भवतः । एवं शिष्यस्यापि प्रथमतः कोमला बुद्धिर्भवति, ततः सा गहनेष्वर्थेषु 'भज्यते' भङ्गमुपयाति । क्रमेण तु शास्त्रान्तरदर्शनतोऽभि-वर्द्धमाना कठोरा कठोरतरोपजायते इति न कचिदपि भङ्गमुपयाति ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ 15 एतदेवोपदिशन्नाह—

निउणे निउणं अत्थं, थूलत्थं थूलबुद्धिणो कहए ।

बुद्धीविवद्वणकरं, होहिइ कालेण सो निउणो ॥ २३० ॥

निपुणे निपुणमर्थं कथयेत्, स्थूले स्थूलमर्थं कथयेत् । कथम्भूतम्? इत्याह—बुद्धिवि-वर्द्धनकरम् । एवं सति स कालेन निपुणो भवति, अन्यथा बुद्धिभङ्गप्रसङ्गतो न स्यात् ॥ २३० ॥ साम्प्रतमादिशब्दसूचितान् हस्त्यादीन् दृष्टान्तानाह—

सिद्धत्थए वि गिण्हइ, हत्थी थूलगहणे सुनिम्माओ ।

सरवेह-छिज-पवए, घट-पड-चित्ते तहा धमए ॥ २३१ ॥

हस्त्यादयो
दृष्टान्तः

हस्ती स्थूलग्रहणे सुनिर्मातः सन् पश्चात् सिद्धार्थकानपि गृह्णाति । तथाहि—नवको हस्ती शिष्यमाणः प्रथमं काष्ठानि ग्राह्यते, तदनन्तरं क्षुल्लकान् पाषाणान्, ततो गोलिकाः, ततो 25 बदराणि, तदनन्तरं सिद्धार्थकानपि । यदि पुनः प्रथमत एव सिद्धार्थकान् ग्राह्यते ततो न शक्नोति ग्रहीतुमिति । एवं स्वरवेध-पत्रच्छेद्य-प्लवक-घटकारक-पटकारक-चित्रकारक-धमकाश्च दृष्टान्ता भावनीयाः । ते चैवम्—प्रथमं धानुष्कः स्थूलद्रव्यं व्यङ्ग्यं शिक्षति, पश्चात्स बालम्, पश्चादति-सुनिर्मातः स्वरेणापि विध्यति । तथा पत्रच्छेद्यकार्यपि प्रथममकिञ्चित्करैः पत्रैः शिक्ष्यते, ततो यदा निर्मातो भवति तदा ईप्सितं पत्रच्छेद्यं कार्यते । तथा प्लवकोऽपि प्रथमं वंशे लगयित्वा 30 स्थाप्यते, ततः पश्चादभ्यस्यन् आकाशेऽपि तानि तानि करणानि करोति । घटकारोऽपि प्रथ-मतः शरावादीनि कार्यते, पश्चात् शिक्षितो घटानपि करोति । पटकारोऽपि प्रथमतः स्थूलानि

चित्राणि शिक्ष्यते, ततः सुशिक्षितः शोभनानपि पटन् वयति । चित्रकारोऽपि प्रथममहकं चित्रमितुं शिक्ष्यते, ततः शोभनवयवान्, पश्चात् सुशिक्षितः सर्वं चित्रकर्म सम्पन्नं करोति । धर्मकोऽपि पूर्वं शृङ्गादीनि धमयति (धमति), पश्चाच्छृङ्गम् ॥ २३१ ॥ अत्रैवोक्तम्—

जत्थ मई ओगाइइ, जोगं जं जस्त तस्त तं कहए ।

परिणामा-ऽऽगमसरिसं, संवेगकरं सनिव्वेयं ॥ २३२ ॥

यथैते हस्त्यादयः क्रमेण निर्माप्यन्ते एवं शिष्यस्यापि यत्र मतिरवगाहते यस्तं च कम् योग्यं शास्त्रं तस्य तत् कथयति । कथम्भूतम्? इत्याह—‘परिणामा-ऽऽगमसदृशं’ यस्य यादृशः परिणामो यस्य च यावानागमस्तत्सदृशम्, यथा—ईदृशपरिणामस्येदम् एतावदागमस्य पुनरिदमिति । पुनः किंविशिष्टं कथयितव्यम्?, अत आह—‘संवेगकरं’ सिद्धिदेवलोकः सुकुलो-
10 त्यतिरित्यादेरमिलाषः संवेगस्तत्करणशीलं संवेगकरम्, तथा नरकः तिर्यग्योनिः कुमानुषत्व-मित्यादेर्विरक्तता निर्वेदस्तत्करणशीलं निर्वेदकरम् ॥ २३२ ॥

तदेवं योस्येऽपि क्रमेण दाने राग-द्वेषाभाव उक्तः । ‘सम्प्रति शिष्येष्व्वाचार्येण परिणाम-कत्वं परीक्ष्यानुयोगः कर्तव्यः, शिष्यैरप्याचार्यं परीक्ष्य तस्य सकाशे ओतव्यम्’ इति शिष्या-ऽऽचार्यपरस्परविधिमतिदेशत आह—

15 गिण्हंत-गाहगाणं, आइसुएसु उ विही समक्खाओ ।

सो चेव य होइ इहं, उज्जोगो वमिओ नवरं ॥ २३३ ॥

गृहतां—शिष्याणां ग्राहकस्य—आचार्यस्य ‘आदिसूत्रेषु’ सामायिकादिषु यो विधिः समाख्यातः “गोणी चंदण०” (आव० निर्यु० गाथा १३६) इत्यादिलक्षणः स एवेह निरवशेषो वक्तव्यः । यस्तु शिष्याणामनुयोगकथने ‘उद्योगः’ उद्यमो यथा तिसृभिः परिष्कटीभि-
20 रथवा सप्तभिः कर्तव्यः, स नवरं सप्रपञ्चमुपवर्णितः ॥ २३३ ॥

गतं विधिद्वारम् । अधुना प्रवृत्तिद्वारं वक्तव्यम् । प्रवृत्तिः प्रवाहः प्रसूतिरित्येकार्थः । कथमनुयोगः प्रवर्तते? इति । सा च प्रवृत्तिर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः प्रवृत्तिमाह—

प्रवृत्तिद्वारम्

अणिउत्तो अणिउत्ता, अणिउत्तो चेव होइ उ निउत्ता ।

25 नि(ने)उत्तो अणिउत्ता, उ निउत्तो चेव उ निउत्ता ॥ २३४ ॥

निउत्ता अनिउत्ताणं, पवत्तई अइव ते वि उ निउत्ता ।

दव्वम्मि होइ गोणी, भावम्मि जिणादयो हुंति ॥ २३५ ॥

द्रव्यतः प्रसवे गौर्दृष्टान्तो भवति, भावे जिनादयः । तत्र गवि दोहकेन सह चक्षुरो भङ्गाः, तथा—दोहकोऽनियुक्तो गौरप्यनियुक्ता १ दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्ता २ दोहको
30 नियुक्तो गौरनियुक्ता ३ दोहको नियुक्तो गौरपि नियुक्ता ४ । एवमाचार्य-शिष्येष्वपि भङ्ग-चतुष्टयं योजनीयम्, तन्नाम्ने योक्ष्यते । तत्र तृतीये भङ्गे नियुक्त आचार्यो बलवदप्यनियुक्तमन्यं

१ “सिद्धी य देवलोगो, सुकुलपत्तो य होति संवेगो । णरओ तिरिक्खजोणी, कुमाणुसत्तं च निव्वेये ॥ १ ॥” इति चूर्णो ॥ २ “रणीयशी” भा० ॥ ३ “व ते वि उ ता० ॥

शिष्याणामनुयोगं प्रवर्त्तयति । यदि वा द्वितीये भङ्गे तेऽपि शिष्या नियुक्ता अनियुक्ताचार्य-
मनुयोगे प्रवर्त्तयन्ति । एवं तृतीये द्वितीये च भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः । प्रथमे तु सर्वथा न
भवति । चतुर्थे प्रवृत्तिर्निःप्रतिपक्षा ॥ २३४ ॥ २३५ ॥

तत्र गोदृष्टान्तविषयं भङ्गचतुष्टयं व्याख्यानयति—

अप्पण्डया य गोणी, नेव य दुद्धा समुज्जओ दुद्धं ।

5.

खीरस्स कओ पसवो, जइ वि य सा खीरदा घेणू ॥ २३६ ॥

बीए वि नत्थि खीरं, थेवं व हविज्ज एव तइए वि ।

अत्थि चउत्थे खीरं, एसुवमा आयरिय-सीसे ॥ २३७ ॥

अहवा अण्णिच्छमाणमवि किंचि उज्जोगिणो पवर्त्तंति ।

तइए सारिंते वा, होज पविची गुणिंते वा ॥ २३८ ॥

10

गौरप्रसूता, नैव च दोग्धा तां दोग्धुं समुद्यतः, ततो यद्यपि सा क्षीरदा घेनुस्तथाप्यस्मिन्
प्रथमभङ्गे कुतः क्षीरस्य प्रसवः ? नैव कुतश्चित् ॥ २३६ ॥

द्वितीयेऽपि भङ्गे 'दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्ता' इत्येवंरूपे नास्ति क्षीरम्, दोहकस्या-
नियुक्तत्वात् । अथवा गौः प्रसूतेति स्तनेषु गलत्सु स्तोकं क्षीरं भवेत् । एवं तृतीयेऽपि भङ्गे
'दोहको नियुक्तो गौरनियुक्ता' इत्येवंलक्षणे नास्ति क्षीरप्रसवः, स्तोकं वा स्याद् दोहकगुणेन । 15
चतुर्थे पुनर्भङ्गे गौरपि प्रसूता दोहकोऽपि नियुक्त इत्यस्ति क्षीरप्रसवः । 'एषा उपमा' भङ्गचतु-
ष्टयात्मिका आचार्य-शिष्ययोरप्यनुयोगस्य प्रसवे वेदितव्या । तथाहि—आचार्योऽप्यनियुक्तः
शिष्या अपि अनियुक्ता इति प्रथमभङ्गे नास्त्यनुयोगस्य प्रवृत्तिः । अनियुक्त आचार्यः शिष्या
नियुक्ता इति द्वितीयेऽपि भङ्गे नानुयोगः, आचार्यस्यानियुक्तत्वात् ॥ २३७ ॥

अथवा अनियुक्तमाचार्यमनिच्छन्तमपि उद्योगिनः शिष्याः किञ्चित्पतिपृच्छादिभिरनुयोगं 20
कर्तुं प्रवर्त्तयन्ति, ततो भवति द्वितीयेऽपि भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः । 'तृतीये' 'आचार्यो नियुक्तः
शिष्या अनियुक्ताः' इत्येवंरूपे नास्त्यनुयोगस्य सम्भवः, अथवा पुनः पुनः सारयत्याचार्ये
अथवा श्रोतुमनिच्छन्तमपि शैलसमानं कञ्चिच्छ्रोतारं पुरतो विन्यस्य 'मा नश्यत्वनुयोगः'
इति 'गुणयति' गुणननिमित्तमनुयोगं कुर्वति भवेदनुयोगः ॥ २३८ ॥

अत्र दृष्टान्तः कालकाचार्यः । तमेवाह—

25

सागारिर्यमप्पाहण, सुवन्न सुयसिस्स खंतलक्खेण ।

कहणा सिस्सागमणं, धूलीपुंजोवमाणं च ॥ २३९ ॥

कालका-
चार्यक-
थानकम्

उज्जेणीए नयरिए अज्जकालगा नाम आयरिया सुत्त-ऽत्थोववेसा बहुपरिवारा विहरंति ।
तेसिं अज्जकालगाणं सीसस्स सीसो सुत्त-ऽत्थोववेओ सागरो नाम सुवन्नभूमीए विहरइ ।
ताहे अज्जकालगा चिंतेति—'एए मम सीसा अणुओगं न सुणंति तओ किमेणसिं मज्जे 30
चिट्ठामिं, तत्थ जामि जत्थ अणुओगं पवत्तेमि, अवि य एए वि सिस्सा पच्छा लज्जिया

१ दोहता ता० ॥ २ दोद्धं ता० ॥ ३ बिहए ता० ॥ ४ थोवं ता० ॥ ५ चार्याः भा० ॥
६ 'य अप्पा' ता० ॥
बु० १०

सोच्छिद्दिति । एवं चित्तिरूपं सेजावरमापुच्छन्ति—कहं भवत्यजमि ? ततो ये तिस्रः
 मुनेर्हिति, तुनं पुन मा तेसिं कहेज्जा, जह पुण मादतरं निव्वंषं करिज्जा ते सरंटेवं सहेज्जा,
 जहा—सुवन्नभूमिं सागराणं सगासं गया । एवं अप्पाहिहा सतिं चेव पमुत्तावं गया सुवन्न-
 भूमिं । तत्थ गंतुं खंतलक्खेण पविट्ठा सामराणं गच्छं । ततो सामरावरिया ‘संत’ति काउं
 ८ तं नादाहया अब्भुट्ठापाईणि(ईहिं) । ततो अत्थपोरिसीवेत्ता सागरावरिषणं भणिया—खंता ।
 तुब्भं एवं गमइ ! आयरिया भणन्ति—आमं । ‘तो खाइं मुणेह’ति पक्किया, गवायंता य
 कहिति । इयरे वि सीसा पभाए संते सभंता आयरियं अपासंता सबत्थ भगिउं सिज्जायई
 पुच्छंति । न कहेइ, भणइ य—तुब्भं अप्पणो आयरियो न कहेइ मम कहं कहेइ ? ततो
 आउरीमएहिं गाढनिव्वंषे कए कहियं, जहा—तुब्भक्खेण निवेण सुवन्नभूमिं सागराणं
 10 सगासं गया । एवं कहिया ते सरंदिवा । ततो ते तह चेव उबलिया सुवन्नभूमिं गंतुं ।
 पंथे लोगो पुच्छइ—एस कयरो आयरियो जाइ ? । ते कहिति अज्जकालगा । ततो सुवन्न-
 भूमिं सागराणं लोगेण कहियं, जहा—अज्जकालगा नाम आयरिया बहुसुया बहुपरियात्त
 इहागंतुकामा पंथे बहंति । ताहे सागरा सिसाणं पुरओ भणति—मम अज्जा इति, तेसिं
 सगासे पयस्थे पुच्छीहामि चि । अचिरेणं ते सीसा आगया । तत्थ अगिगळेहिं पुच्छिज्जंति—
 15 किं इत्थ आयरिया आगया चिट्ठंति ? । नत्थि, नवरं अजे खंता आगया । केरिसा ? ।
 वंदिए नायं ‘एए आयरिया’ । ताहे सो सागरो लज्जिओ ‘बहुं मए इत्थ पलवियं, खमास-
 मणा य वंदाविया’ । ताहे अवरण्वेलाए ‘मिच्छा दुक्कडं’ करेइ ‘आसाहय’ति । भणियं च
 गेण—केरिसं खमासमणो ! अहं वागरेमि ? । आयरिया भणन्ति—सुंदरं, मा पुण गवं करि-
 ज्जासि । ताहे धूलीपुंजदिट्ठं करे(रें)ति—धूली हत्थेण घेत्तुं तिसु ट्ठाणेषु ओयारेंति—जहा एस
 20 धूली ठविज्जमाणी उविप्पमाणी य सबत्थ परिसइइ, एवं अत्थो वि तित्थगरेहितो गणहराणं
 गणहरेहितो जाव अहं आयरि-उवज्जायाणं परंपरणं आगयं, को जाणइ कस्स केइ
 बज्जाया गलिया ?, ता मा गवं काहिसि । ताहे ‘मिच्छा दुक्कडं’ करित्ता आदत्ता अज्जकालिया
 सीस-पसीसाण अणुओगं कहेउं ॥

सम्प्रत्यक्षरगमनिका—सागारिकः—शय्यातरस्तस्य अप्पाहणं—सन्देशकथनम् । स्वयमा-
 25 चार्याणां सुवर्णभूमौ सुतशिष्यस्य—शिष्यस्यापि शिष्यस्य सागराभिधानस्य “खंतलक्खेण”
 वृद्धव्याजेन गमनम् । पश्चाच्छिष्याणां सागारिकेण कथना, यथा—आचार्याः सुवर्णभूमौ
 सागरस्यान्तिकं गताः । ततः शिष्याणां तत्रागमनम् । सागरं गर्वमुद्रहन्तं प्रति धूलीपुञ्जोप-
 मानमिति ॥ २३९ ॥ चतुर्थमङ्गमधिकृत्याह—

निउत्तो उभउकालं, भववं कइणाए बद्धमाणो उ ।

30

गोयममाई वि सया, सोयच्चे हुंति उ निउत्ता ॥ २४० ॥

‘नियुक्तः’ उभयकालमनुयोगं करोति । ‘नियुक्ताः’ उभयकालं शृण्वन्ति । अत्र कथनार्थां
 दृष्टान्तो भगवान् बर्द्धमानस्त्वामी । श्रोतव्ये सदा नियुक्ता दृष्टान्ता भवन्ति गौतमादयः
 ॥ २४० ॥ गतं प्रवृत्तिद्वारम् । इदानीं केन वेति द्वारमाह—

केन वेति ब्रह्मम्

देस-कुल-जाह-रुवी, संवत्षी विहशुओ अणासंसी ।

अविकथमो अमाह, थिरपरिकाडी गहियवको ॥ २४१ ॥

जियपरिसो जियनिदो, मञ्जत्थो देस-काल-भावम् ।

आसकलद्वयमो, नणाविहदेसमासम् ॥ २४२ ॥

पंचविहे आयारे, जुत्तो सुत्तज्जतदुमयविहम् ।

आहरण-हेउ-उवणय-नयनिउणो गाहणाकुसलो ॥ २४३ ॥

ससमय-परसमयविउ, गंमीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।

गुणसयकलिओ जुत्तो, पवयणसारं परिकहेउं ॥ २४४ ॥

अनुयोग-
साधुर्गुणाः

5

युतशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—देशयुतः कुलयुत इत्यादि । तत्र यो मध्यदेशे जातो यो 10
वाऽर्द्धषड्विंशतिषु जनपदेषु स देशयुतः, स धार्यदेशमणितिं जानाति, ततः सुखेन तस्य
समीपे शिष्या अधीयत इति तदुपादानम् । कुलं पैतृकम्, तथा च लोके व्यवहारः—इक्ष्वाकु-
कुलजोऽयम् नागकुलजोऽयमित्यादिः, तेन युतः प्रतिषन्नार्थनिर्वाहको भवति । जातिर्मा-
तृकी, तथा युतो विनयादिगुणवान् भवति । रूपयुतो लोकानां गुणविषयबहुमानमागं जायते,
“यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति” इति प्रवादात् । संहननयुतो व्याख्यायां न श्राम्यति । धृति-15
युतो नातिगहनेष्वर्थेषु भ्रममुपयाति । ‘अनाशंसी’ श्रोतृभ्यो वक्षाद्यनाकाङ्क्षी । ‘अविकथ-
नः’ नातिबहुभाषी । [‘अमायी’ न शाठ्येन शिष्यान् बाह्वति ।] स्थिरा—अतिशयेन निरन्त-
राम्यासतः स्वैर्यमापन्ना अनुयोगपरिपात्रो यस्य स स्थिरपरिपाटिः, तस्य हि सूत्रमर्थो वा न
मनागपि गलति । ‘गृहीतवाक्यः’ उपादेयवचनः, तस्य ब्रह्ममपि वचनं महार्थमिव प्रति-
भाति ॥ २४१ ॥ ‘जितपरिषत्’ न महत्यामपि पर्षदि क्षोभमुपयाति । ‘जितनिद्रः’ रात्रौ सूत्र-20
मर्थं वा परिभावयन् न निद्रया बाध्यते । ‘मध्यस्थः’ सर्वेषु शिष्येषु समचित्तः । देशं कालं
भावं जानातीति देश-काल-भावज्ञः, स हि देशं कालं भावं च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विह-
रति, शिष्याणां चाभिप्रायान् ज्ञात्वा तान् सुखेनानुबर्चयति । ‘आसकलद्वयप्रतिभः’ परवादिना
समाक्षिप्तः शीघ्रमुत्तरदायी । नानाविधानां देशानां भाषा जानातीति नानाविधदेशभाषाज्ञः,
स हि नानादेशीयान् शिष्यान् सुखेन शास्त्राणि ग्राहयति ॥ २४२ ॥ पञ्चविध आचारः—25
ज्ञानाचारादिरूपस्तस्मिन् ‘युक्तः’ उद्युक्तः, स्वयमाचारेष्वस्मितस्यान्यानाचारेषु प्रवर्चयितुमश-
क्यत्वात् । सूत्रा-ऽर्थग्रहणेन चतुर्मञ्जी सूचिता—एकस्य सूत्रं नार्थः, द्वितीयस्यार्थो न सूत्रम्,
तृतीयस्य सूत्रमप्यर्थोऽपि, चतुर्थस्य न सूत्रं नाप्यर्थः, तत्र तृतीयमग्रग्रहणार्थं तदुभयग्रहणम्,
सूत्रा-ऽर्थ-तदुभयविधीन् जानातीति सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः । आहरणं—दृष्टान्तः, हेतुश्चतुर्विधो
यापकादिः यथा दशवैकालिकनिर्धुक्तौ, यदि वा द्विविधो हेतुः कारको ज्ञापकश्च, तत्र 30

१ अहवा नि इमो हेऊ, विजेओ तत्तिमो चउविअप्यो । आवग थावग वंअग, लूसग हेऊ चउत्थो उ ॥
अन्व० १ भाषा ८६ ॥ २ “तत्र कारको यथा—श्रुतिष्ण-वक्त-सूत्रोदक-कुलालसामग्रीलक्षणो हेतुर्बटादीनां
निर्वर्तकत्वात् कारकः । ज्ञापको यथा—तैल-स्नात-वाति-ज्योति-ज्ञातृपीनिष्पन्नः प्रदीपलक्षणो हेतुः वक्त्र-क्षयना-
ऽसनजामनेकेषां समस्तसिद्ध्यन्तकत्वात् ज्ञापकः ।” इति चूर्णितुस्तः ॥

कारको घटस्य कर्ता कुम्भकारः, ज्ञापको यथा—तमसि घटादीनामभिव्यक्तकः प्रदीपः, उपनयः—उपसंहारः, नयाः—नैगमादयः, एतेषु निपुण आहरण-हेतूपनय-नयनिपुणः; स हि श्रोतारमपेक्ष्य तत्प्रतिपत्त्यनुरोधतः कचिद् दृष्टान्तोपन्यासं कचिद् हेतूपन्यासं करोति, उपसंहार-निपुणतया सम्यगधिकृतमर्थमुपसंहरति, नयनिपुणतया नयवक्तव्यतावसरे सम्यक्प्रपञ्चं वैवि-
 १८ क्त्येन नयानभिधत्ते । 'ग्राहणाकुशलः' प्रतिपादनशक्त्युपेतः ॥ २४३ ॥ स्वसमयं परसमयं वेत्तीति स्वसमय-परसमयवित्, स च परेणाक्षिप्तः सुखेन स्वपक्षं परपक्षं च निर्वहति । 'गम्भीरः' अतुच्छस्वभावः । 'दीप्तिमान्' परवादिनामनुद्धर्षणीयः । 'शिवः' अकोपनः, यदि वा यत्र तत्र वा विहरन् कल्याणकरः । 'सोमः' शान्तदृष्टिः । गुणाः—मूलगुणा उत्तरगुणाश्च तेषां शतानि तैः कलितो गुणशतकलितः । 'युक्तः' समीचीनः प्रवचनस्थ—द्वादशाङ्गस्य सारम्—अर्थं कथ-
 १० यितुम् ॥ २४४ ॥ कस्माद्गुणशतकलित इष्यते ? इति चेद् अत आह—

गुणसुद्विग्यस्स वयणं, वयपरिसितु व्व पावओ भाइ ।

गुणहीनस्स न सोहइ, नेहविहूणो जह पईवो ॥ २४५ ॥

यो मूलगुणादिषु गुणेषु सुस्थितस्तस्य वचनं घृतपरिसिक्तपावक इव 'भाति' दीप्यते । गुणहीनस्य तु न शोभते वचनम्, यथा ज्वहेविहीनः प्रदीपः । उक्तञ्च—

१५ आयारे बड्ढतो, आयापरूवणाअसंकंतो ।

आयापरिबड्ढो, सुद्धचरणदेसणे भइओ ॥

॥ २४५ ॥

गतं केन वेति द्वारम् । अधुना कस्येति द्वारमाह—

कस्येति द्वारम्

जइ पवयणस्स सारो, अत्थो सो तेण कस्सै कायव्वो ।

२० एवंगुणान्निणं, सव्वसुयस्साऽऽउ देसस्सो ॥ २४६ ॥

यदि प्रवचनस्य सारो अर्थस्तर्हि स तेन एवंगुणान्वितेन कस्य कर्तव्यः ? किं सर्वश्रुतस्य ? उत 'देशस्य' श्रुतस्कन्धादेः ? इति ॥ २४६ ॥ अत्र सूरिराह—

को कल्लणं निच्छइ, सव्वस्स वि एरिसेण वत्तव्वो ।

कप्प-व्ववहाराण उ, पगयं सिस्साण थिअत्थं ॥ २४७ ॥

२५ को नाम जगति कल्याणं नेच्छति ? ततः सर्वस्यापि श्रुतस्यानुयोग ईदृशेन वक्तव्यः । केवलं कल्पो व्यवहारप्रापवादबहुलस्तैर्नैतयोरनुयोगे विशेषत एतादृशेन 'प्रकृतम्' अधिकृत-मधिकारः, एवंगुणयुक्तेनैव कल्प-व्यवहारयोरनुयोगः कर्तव्य इत्यर्थः । कस्मादेवंमुच्यते ? इति चेत्, उच्यते—शिष्याणां स्थिरीकरणार्थम् ॥ २४७ ॥ तदेव स्थिरीकरणं भावयति—

एसुस्सग्गठियप्पा, जयणाणुत्तातो दरिसयंतो वि ।

३० तासु न बड्ढ नूणं, निच्छयओ ता अकरणिजा ॥ २४८ ॥

यदा नाम यथोक्तगुणशतकलितः कल्प-व्यवहारयोरनुयोगं करोति तदा शिष्या एवमव-

१ न भावयति ने ता० ॥ २ ज्वहेन वि० हे० ॥ ३ एवमववव्वो ता० ॥ ४ एवमव-
 ५ के ता० ॥ ५ लस्तेन तयो० भा० मो० विना ॥ ६ वयम् उच्यते—शिष्या० भा० विना ॥

बुध्यन्ते—एष स्वयमुत्सर्गस्थितात्मा, अथ च कल्पे व्यवहारे च यतनया पञ्चकादिपरिहाणि-
रूपया प्रतिसेवना अनुज्ञाताः प्रदर्शयति, ततः प्रतिसेवना यतनबाऽनुज्ञाता अपि प्रदर्शयन्
स्वयं तासु न वर्तते, किन्तु केवलमुत्सर्गमाचरति, तदेवं ज्ञायते नूनम्—निश्चयेनैता यतनानु-
ज्ञाता अपि प्रतिसेवनाः ‘अकरणीयाः’ न समाचरितव्याः ॥ २४८ ॥ किञ्च—

जो उत्तमेहिं पहओ, मग्गो सो दुग्गमो न सेसाणं ।

5

आयरियम्मि जयंते, तदणुचरा केण सीईआ ॥ २४९ ॥

यः ‘उत्तमैः’ गुरुभिः ‘प्रहतः’ क्षुण्णः ‘मार्गः’ पन्थाः स शेषाणां दुर्गमो न भवति,
किन्तु सुगमः । तत्र अस्वार्थे ‘यतमाने’ यथोक्तसूत्रनीत्या प्रयत्नवति ‘तदणुचराः’ तदाश्रिताः
शिष्याः केन हेतुना सीदेयुः ? नैव सीदेयुरिति भावः । तत एतेन कारणेन कल्प-व्यवहार-
योरनुयोगे विशेषत एतादृशेन प्रकृतम् ॥ २४९ ॥

10

अणुओगम्मि य पुच्छा, अंगाई कप्प छक्कनिक्खेवो ।

सुय खंधे निक्खेवो, ईकेको चउच्चिहो होइ ॥ २५० ॥

अनुयोगेऽज्ञादेः पृच्छा वक्तव्या, तदनन्तरं कल्पस्य षट्को निक्षेपः, ततः श्रुते स्कन्धे च
एकैकस्मिन् निक्षेपश्चतुर्विधो भवति वक्तव्यः । एष द्वारगाथासमासार्थः ॥ २५० ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽनुयोगेऽज्ञादेः पृच्छामाह—

18

जइ कप्पादणुयोगो, किं सो अंगं उयाहु सुयखंधो ।

अज्झयणं उद्देसो, पडिक्खं गादिणो बहवो ॥ २५१ ॥

यदि कल्पादेः आदिशब्दाद् व्यवहारस्य ग्रहणम् अनुयोगः ततः किं सोऽङ्गम् ? उताहो
श्रुतस्कन्धः ? अध्ययनम् ? उद्देशो वा ? । अमीषां चाज्ञानां प्रतिपक्षा बहवोऽज्ञादयो द्रष्टव्याः ।
इयमत्र भावना—यदि नामैतादृशेनाचार्येणानुयोगः कल्पस्य व्यवहारस्य च कर्तव्यः ततः स
कल्पो व्यवहारो वा किमङ्गम् अज्ञानि ? श्रुतस्कन्धः श्रुतस्कन्धाः ? अध्ययनम् अध्ययनानि ?
उद्देश उद्देशाः ? ॥ २५१ ॥ अत्र सूरिराह—

सुयखंधो अज्झयणा, उद्देसा चेव हुंति निक्खिप्पा ।

सेसाणं पडिसेहो, पंचण्ह वि अंगमाईणं ॥ २५२ ॥

श्रुतस्कन्धोऽध्ययनानि उद्देशा एते त्रयः पक्षा भवन्ति ‘निक्षेप्याः’ स्थाप्या आदरणीयाः 25
इत्यर्थः । शेषाणां पञ्चानामप्यज्ञादीनां प्रतिषेधः । तद्यथा—कल्पो व्यवहारो वा नाङ्गं नाज्ञानि
श्रुतस्कन्धो नो श्रुतस्कन्धाः अध्ययनं नाध्ययनानि नो उद्देशः उद्देशाः ॥ २५२ ॥

तम्हा उ निक्खिक्खिस्सं, कप्प-व्ववहारमो सुयक्खंधं ।

अज्झयणं उद्देसं, निक्खिक्खिक्खं तु जं जत्थ ॥ २५३ ॥

यस्मादेवं तस्मात् कल्पं निक्षेप्यामि व्यवहारं निक्षेप्यामि श्रुतं निक्षेप्यामि स्कन्धं निक्षे- 30
प्यामि अध्ययनं निक्षेप्यामि उद्देशं निक्षेप्यामि । यच्च यत्र निक्षेपस्य नामादि चतुष्प्रकारं
षट्प्रकारं वा [तत्] तत्र वक्ष्यामि । तत्र कल्पस्य षड्विधो नामादिको निक्षेपः ।

एतत् कथं कल्पं द्वापरकालात्—

“कल्पं द्वापरकालेवो” (गा० २५०)

अथहास्यं चतुर्विधो कर्मादिनिक्षेपः ॥ २५३ ॥ इत्यर्थः स्वस्मान्माह—

आह्लाष्टाणं दुष्टं वि, सद्भावं होह नामनिष्पत्तेः ।

अज्ज्ञापणस्स उ ओहे, उद्देशस्सऽनुगमे मणिओ ॥ २५४ ॥

‘आद्ययोर्द्वयोः’ कल्प-व्यवहारस्योर्यथाक्रमं वदकस्य चतुष्कस्य च निक्षेपस्य स्वस्मान् भवति नामनिष्पत्तेः निक्षेपे, ततः स तत्र वक्तव्यः; तत्र कल्पस्य पञ्चकल्पे व्यवहारस्य पीठिका-
नाम् । अध्ययनस्य चतुष्पकारो निक्षेपः ओषनिष्पत्तेः निक्षेपेऽभिधास्यते । उद्देशस्य च ‘अनु-
गमे’ उच्योद्घातनिर्युक्त्यनुगमे मणितः करिष्यते ॥ २५४ ॥

३० सम्प्रति “सुय खंधे निक्खेवो” (गा० २५०) इत्यादिव्याख्यानार्थमाह—

नामसुयं ठवणसुयं, दण्डसुयं चैव होह भावसुयं ।

एमेव होह खंधे, पञ्चवणा तेसि पुव्वुत्ता ॥ २५५ ॥

श्रुतस्य चतुष्पकारो नामादिको निक्षेपः, तद्यथा—नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं
च । ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण स्कन्धेऽपि चतुःप्रकारो निक्षेपः, तद्यथा—नामस्कन्धः स्थाप-
३० नास्कन्धो द्रव्यस्कन्धो भावस्कन्धश्च । एतेषां प्रज्ञापना पूर्वमावश्यकं उक्तञ्चकारणीया
॥ २५५ ॥ गतं कसेति द्वारम् । अङ्गुना तद्वा[र]रं वक्तव्यम्—

अनुयोगद्वारद्वारम्

अनुयोग-
द्वाराणि

चचारि दुवासई, उवक्कम निक्खेव अणुमम नया व ।

कालक पक्खणं, अणुमम-निजुति सुत्तस्स ॥ २५६ ॥

२० कल्पस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तद्यथा—उपक्रमो निक्षेपोऽनुगमो न्यायश्च । एतेषां
च प्रवृत्त्या वयाऽनुयोगद्वारे तथा कर्तव्या । सा च तावद् यावत् सूत्रानुगमः लक्षणार्थिक-
निर्युक्त्यनुगमश्च । अनुयोगद्वाराणि नाम अनुयोगस्य—अर्थस्य मुक्तानि उपाया इत्यर्थः ॥ २५६ ॥

आह किमर्थमनुयोगद्वाराणि कृतानि ? किमर्थं यं क्तवारि ? एकमेव द्वारमस्तु, अत आह—

अहारमं अनमरं, एगद्वारे व होह फलिमंथो ।

२० अउदारे तेण भवे, देस पयसे व छिन्दीओ ॥ २५७ ॥

यथा ‘अद्वारकम्’ अकृतद्वारमनयम्, एकस्मिन् द्वारे कृते भवति ‘परिमन्त्रः’ निर्माच्छिन्निः
प्रविशद्भिश्चाथ-हस्तैरदिभिः सङ्कटः, तेन कारणेन तत्रगर् अतुर्गर् भवति । तत्रापि ‘देशे’
द्वारकुक्ष्यादिलक्षणे प्रदेशे च तत्र तत्रानेकादिछिन्दिक्का भवन्ति । एवमङ्गुलानुयोगद्वारमेकान्ते-
नागम्यम्, अकृतद्वारमनयम्; कृतैकानुयोगद्वारमपि दुरविक्रमम्, कृतैकद्वारकनगरवत्;
३० तेन चत्वार्यनुयोगद्वाराणि कृतानि । मत्तं [तद्द्वार]द्वारम् ॥

मेवद्वारम्

इदानीं मेवद्वारम्—यथा नगरस्य देशेषु प्रदेशेषु च छिन्दिक्का भवन्ति तथाऽनुयोगद्वाराणि

चतुर्णां द्वाराणामवान्तरमेदाः । तत्रोपक्रमो द्विमेदः, तत्रापि—लौकिकः प्रकृतीयश्च । लौकिकः उपक्रम-
वद्विधः—नामोपक्रमः आत्मोपक्रमो ह्यवोपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः कालोपक्रमो वाक्योपक्रमश्च ॥२५७॥

तत्र नाम-उपक्रमो मत्तीये । ह्यवोपक्रममाह—

सविचार्यं विविधैः, उवकयो इयि सी भवे इविहो ।

परिक्रम्यन्मि एको, विहो संघर्षाणं उ ॥ २५८ ॥

कोट्योपक्रमो अविचिन्त्यो ह्यवोपक्रमविधिर्यः—‘सविचार्यः’ सविचोऽविचो मिमन् ।

एको विविधः—परिकर्मणि संवर्तमानां च ॥ २५८ ॥ एतदेव व्याख्यायति—

येन विस्तिष्ठत् रूपं, यस्या व कलातु वा वि कोसहं ।

परिक्रम्यन्मा उ यसा, संघर्षाण वस्तुनासो उ ॥ २५९ ॥

येन रूपं ‘विस्तिष्ठते’ विशिष्टतरं कियते, यथा सुवर्णे कटककृततापादनं कृष्णवर्णे वा ॥
गौरवर्णताजनम्; तथा येन भाषा विशेष्यते—स्पष्टवर्णोच्चारणादिरूपा कियते, यथा शुक्र-
सारिकादीनाम्; यथा वा ‘कलह’ द्वाससत्तिकायां कौसकमुपजन्मते एव परिकर्मणः । संव-
र्तना वस्तुनाम्; यथा—सुवर्णे कटकत्वं भज्यते पुरुषो वा नार्थते । तत्र सविचे परिकर्मणः
यथा—वदस्य नेपथ्यं कियते, शुक्रो वा पाज्यते, पुरुषो वा द्वाससत्तिका अवगायते, संवर्तना
यथा—पुरुषो नार्थते । अविचे परिकर्मणः यथा—सुवर्णे कटकं कियते, संवर्तना—कटकं भज्यते । ॥
मित्रे परिकर्मणः यथा—साभरणो नदो चारुवेवं कर्षते, पुरुषो वा साभरणो द्वाससत्तिका
प्राज्यते, संवर्तना यथा—सयुधः पुरुषो नार्थते ॥ २५९ ॥

यतो ह्यवोपक्रमः । सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह—

नावायं उवकमणं, इह-कुलियाईहिं वा वि स्तिष्ठत् ।

सम्मज-भूमिकम्मे, पंथ-तलागाइएसुं तु ॥ २६० ॥

वजाया आदिशब्दादुपादिभिश्च नदीं तरति, यथा इह-कुलिकादिभिश्च ‘क्षेत्रस्य’
इहक्षेत्रोपक्रमणश्च, यदि वा यत् कियते गृहादीनां सम्मार्जनं भूमिकर्म वा देवकुलदीनाम्,
यथा वा पथः—मार्गस्य ओषवम् तडागं वा खन्यते, आदिग्रहणेनावद्यदिषु यत् परिकर्म
स्वनादिकम् ॥ एष समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥ २६० ॥ कालोपक्रममाह—

अवायं नास्तिपाइ व, कालस्त उवकमो विउपसत्तो ।

रिक्खाईचारेसु व, साव-विनोहेसु व तुमार्थ ॥ २६१ ॥

‘अवायं’ शब्दोपक्रमश्च ‘आलिका’ वदिका वा यः कालो ज्ञायते, यथा इत्याम् कालो
गत इति । किञ्चित्कालः ! इत्याह—“विउपसत्तो” विदः—विद्वंससौः प्रवसाः—प्रवसितः, यथा
सुप्तु ज्ञात इति, एष कालोपक्रमः । यदि वा रि(क्)खं—नक्षत्रम् आदिशब्दाद्ग्रहपरिमहः तेषां
चारेषु यत्परिज्ञातम्, यथा—नक्षत्रमिदमेतावन्तं कालमनुभवम्, ग्रहो अष्टमसंज्ञावेतावन्तं कालं ३९
स्यामी इत्यादि । यथा वा ‘तुमार्थ’ शमी-विधिमिकामभ्युत्थिनां स्थावे विनोये च इहे ज्ञायते,
यथा—गालोपक्रमविधौ उचितो वेति । एष कालोपक्रमः ॥ २६१ ॥

लौकिको
ह्यवोप-
क्रमः

लौकिकः
क्षेत्रोप-
क्रमः

३०

३१ लौकिकः
कालोप-
क्रमः

लौकिकोऽ-
प्रशस्तो
भावोप-
क्रमः
तत्रार्थे
दृष्टान्ताच्च

भावोपक्रमो द्विधा—प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । उभयमप्याह—

गणिगा मरुगीऽमघे, अपसत्थो भावुवक्रमो होइ ।

आयरियस्स उ भावं, उवकमिज्जा अह पसत्थो ॥ २६२ ॥

अप्रशस्तं संसारनिबन्धनत्वादशोभनं यद् भावस्योपक्रमणमेष भावोपक्रमोऽप्रशस्तः । अत्र

दृष्टान्तो गणिका 'मरुकी' ब्राह्मणी तृतीयोऽमात्यः ।

एगा गणिगा चउसट्टिकलापंडिया । तीए चित्तसभाए सब्रमणूसजाईणं जाइकम्मं सिप्पाणि कुवियपसायणं च लिहावियं । ताहे जो कोइ मेहुणट्ठी एइ तं भणइ—चित्तसभं पिच्छ जेण नज्जइ किंजाईओ ? केरिसो वा एस ? । ताहे सो तत्थ जाइकम्मं सिप्पाणि कुवियपसायणं च दहुमवस्समेव भणइ जं जत्थ सुकयं दुक्कयं वा । ताहे सा जाणइ—अमुगजाईओ, अमुगं १० सिप्पं जाणइ, कुवियपसायणे दारुणसभावो इत्थिनिज्जिओ वा । एवं नाउं तहा उवचरइ । एस गणिगादिट्ठंतो ॥

मरुगीदिट्ठंतो इमो—एगा मरुगी । सा चित्तेइ—कहं मज्झ धीयाओ सुहियाओ हवे-ज्जा ? । तओ जा जाहे परिणिज्जइ ताहे तं सिक्खवेइ—भत्तारस्स दुक्कमिक्का चडंतं पण्हीए आहणिज्जासु । तत्थ पदमाए आहओ पायं मदिउमारद्धो, परिचुंबिया 'हा ! दुक्खाविय'ति । १६ ताए माऊए सिट्ठं । मायाए भन्नइ—दौसो मे जातो (दासभोजतो) एस तव । बिइयाए आहओ । सो रुट्ठित्ता उवसंतो । माऊए सिट्ठं । सा भणति—तुमं पि दासभोगेणं एयं भुंजाहि, परं मा अतिआयतं । तइयाए आहतो । रुद्धो । पिट्ठिया । उट्ठित्ता गतो । माऊए कहियं । तीए भणियं—एस उत्तमो, चक्किया चिट्ठिज्जा, देवयमिव उवचरेज्जा, भर्तृदेवताका हि नारी । पच्छा कहं कह वि गमिक्का पसाइओ । जहा—एस अहं कुलधम्मो, उवायकं वा इच्छियं, २० कोउगा वा कयं ॥

अमात्यदृष्टान्तो यथा—एगस्स रण्णो आहेडएणं निग्गयस्स आसेण सुत्तियं । पडि-नियत्तो राया तेणेव भग्गेणाऽऽगओ पासइ मुत्तं तह चेव द्वियं । तओ सुचिरं निरिक्खित्ता चित्तियमणेण—जइ इत्थ तडागं होइ तो सुंदरं । अमच्चेण तस्स भावं नाऊण तडागं खणा-वियं । तडे पायववण (ग्रन्थाग्रम्—२०००) संडाणि आरोवियाणि । अन्नया रत्ता निग्गएणं २५ दिट्ठं, पुच्छियं—कस्सेयं तडागं ? । अमच्चेण भणियं—तुब्भं । कहं ? । तओ अमच्चेण सत्वं सिट्ठं । राया तुट्ठो अमच्चस्स ॥

उक्तोऽप्रशस्तो भावोपक्रमः । प्रशस्तमाह—आचार्यस्य यद् भावमुपक्रमति एव प्रशस्तो भावोपक्रमः ॥ २६२ ॥ आचार्यस्य भावमुपक्रम्य किं कर्तव्यम् ? अत आह—

जो जेण पगारेणं, तूसइ कार-विणयाणुवत्तीहिं ।

आराइणाइ मग्गो, सु खिय अन्वाहओ तस्स ॥ २६३ ॥

'यः' आचार्यो येन प्रकारेण 'कार-विनयानुवृत्तिभिः' कारणेन-वैयावृत्यादिकरणेन यथा—पादौ प्रक्षालनीयौ, विश्रामणा कर्तव्या, ग्लानादीनां नित्यं वैयावृत्यं कर्तव्यमित्यादि; तत्रा

१ "दगाऽम" ता० ॥ २ "दासभोजो एस तव" इति धूर्णो पाठः ॥

लौकिकः
प्रशस्तो
भावोप-
क्रमः

३०

विषयस्य आनन्ते भेदस्तेषां मध्ये आ चेन्न विनियोगादुच्यते—सर्वेष्वर्थेष्वप्यतिशयज्ञा तस्या
तुष्यति तस्य त्वयश्च कुर्यात् । किं कारणं येन चेन कृतेन तुष्यति तत् कर्तव्यम् ? यत्
आह—‘तस्य’ आचार्यस्वाराधनाया एषोऽन्यादितः ‘भार्याः’ पन्थाः ॥ २६३ ॥ किञ्च—

आचार्यमिषकुसलं, जह सेवं वाचसं वच् पुञा ।

तह पि य सिं च विहृडे, विरहमि च कारणं पुच्छे ॥ २६४ ॥ ८

आकारः—दिगवलोकनादिस्तेन इजितं—परिज्ञानं यदन्तर्गतस्य भावस्य तत्र कुसल आकारे-
जितकुशलः, अथवाऽऽकारः—दिगवलोकनादिरजितं—सूक्ष्मचेष्टाविशेषस्ताभ्यामन्तर्गताभिर्भाष-
लक्षणे कुशल आकारेजितकुशलस्तं शिष्यं ‘पूज्याः’ आचार्या [वदेयुः । किं] वदेयुः ?
इत्याह—‘श्वेतं वाचसं’ यथा परतः श्वेतो वायसस्तिष्ठतीति, तथापि “सिं” तेषां पूज्यानां तद्
वचनं स शिष्यः ‘न विकुट्टयेत्’ न प्रतिषेधयेत्, यथा—न मवत्ययं श्वेतः, वाचसः कृष्ण इति;¹⁰
केवलं ‘विरहे’ जनापगमे एकान्ते कारणं पृच्छेत्—कथं तदा गुरुपादैरुपदिष्टं ‘श्वेतो वाचसः’ ?
इति । तत्राऽऽचार्येण वक्तव्यम्—सत्यम्, न भवति श्वेतो वाचसः किन्तु मया त्वत्परिज्ञानार्थ-
मुक्तम्, यथा—किमेव भद्रवचनं कोपयति न वा ? इति ॥ २६४ ॥ उक्तो भाषोपक्रमः, तदभि-
धानाच्च लौकिकः । सम्प्रति शास्त्रीयो वक्तव्यः, स च भावेऽन्तर्भवतीति भाषोपक्रमतया तमेवाह—

भावे उवकर्म वा, छविवहमणुपुविमाह वण्णैउ ।

जत्थ समोषरइ इमं, अज्जवणं तत्थ ओषारे ॥ २६५ ॥

10 वद्विषः
शास्त्रीय
उपक्रमः

वाचशब्दः प्रकारान्तरसूचने । अथवा भाषोपक्रमं ‘वद्विषं’ आनुपूर्वी—नाम-प्रमाण-वक्त-
व्यता-ऽर्थधिकार-समवतारलक्षणं वर्णयित्वा यत्रेदमव्ययनं समवतरति तत्रावतारयितव्यम् ।
तच्च—आनुपूर्वी त्रिधा, पूर्वानुपूर्वी पश्चादानुपूर्वी अनानुपूर्वी च ॥ २६५ ॥ तत्र—

दुण्हं अणाणुपुव्वी, न हवइ पुव्वानुपुविओ षट्ठमं ।

20

पच्छाणुपुवि विइयं, जइ उ दसा तेण बारसमं ॥ २६६ ॥

द्वे एवाध्ययने कल्पो व्यवहारश्च, न च द्वयोरनानुपूर्वी भवति, ततोऽत्र पूर्वानुपूर्वी
वा प्रतिपत्तव्या पश्चानुपूर्वी वा । तत्र पूर्वानुपूर्व्या प्रथमं पश्चादानुपूर्व्या द्वितीयम् । केचिदा-
चार्याः प्राहुः—कल्प-व्यवहार-दशा एकश्रुतस्कन्धः, तन्मतेन यदि दशा अपि गण्यन्ते
तदा पूर्वानुपूर्व्या प्रथमं पश्चानुपूर्व्या द्वादशमम् अनानुपूर्व्या एकादिकाया एकोत्तरिकाया 23
द्वादशगच्छगतायाः श्रेणेरन्योऽन्याभ्यासे यावन्तो भङ्गकाः प्रथमान्तिमवर्जास्तावन्तो भेदा
दृष्टव्याः ॥ २६६ ॥

सव्वज्जयणा नामे, ओसर्ज मीसए अवतरंति ।

जीवगुण नाण आगम, उत्तरज्जंगे य काले य ॥ २६७ ॥

‘नाम्नि’ षड्विधनाम्नि समवतरति । षड्विधे च नाम्नि भावाः प्ररूप्यन्ते । तत्र ‘मिश्रके’ 30
क्षायोपशमिके भावे समवतरन्ति यतः सर्वाण्यप्यध्ययनानि उत्सन्नम् अस इदमपि क्षायो-

पञ्चमिकनाम्न्यवतरति । प्रमाणद्वारमङ्गीकृत्य गुणप्रमाणे । तदपि द्विधा—जीवगुणप्रमाणमजीव-
गुणप्रमाणं च, तत्र जीवगुणप्रमाणे समवतरति । तदपि ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यमेवात् त्रिधा, तत्र
ज्ञानगुणप्रमाणे समवतरति । तदपि चतुर्धा—प्रत्यक्षमनुमानमागम उपमानं च, तत्राऽऽगमे ।
सोऽपि द्विधा—लौकिको लोकोत्तरिकश्च, तत्र लोकोत्तरिके । सोऽपि द्विधा—अङ्गप्रविष्टोऽनङ्ग-
प्रविष्टश्च, तत्रानङ्गप्रविष्टे । सोऽपि द्विधा—कालिक उत्कालिकश्च, तत्र कालिके । नयप्रमाणे
तु न समवतरति, कालिकश्रुते नयानां समवताराभावात् । सङ्ख्याप्रमाणे तु कालिकश्रुतपरि-
माणसङ्ख्यायां समवतरति ॥ २६७ ॥

पञ्चव पुष्पुहिद्वा, संघाया पञ्चव-ऽवखराणं च ।

मृत्तूण पञ्चवा खलु, संघायाई उ संखिज्जा ॥ २६८ ॥

10 कल्पस्य व्याख्यानेऽनन्ताः पर्यवाः, ते च पूर्व—नन्धाम्—

“सङ्गासपपसृगं सङ्गासपपसेहिं अणंतगुणियं पञ्चवखरं निष्फज्जइ” (पत्र १९५)
इत्यनेनोद्दिष्टाः—कथिताः । सङ्घाता द्विधा—पर्यवाणामक्षराणां च । तत्र पर्यवसङ्घाता
अनन्तास्तान् ‘पर्यवान्’ पर्यवसङ्घातान् सुक्त्वा शेषाः खलु ‘सङ्घातादयः’ अक्षरसङ्घातादयः
सङ्खेयाः, तद्यथा—सङ्खेया अक्षरसङ्घाताः, सङ्खेयाः श्लोकाः, सङ्घाता वेष्टका इत्यादि ॥ २६८ ॥

15 उत्सन्नं सव्वसुयं, ससमयवत्तव्वया समोयरइ ।

अहिगारो कप्पणाए, समोयारो जो जहिं एस ॥ २६९ ॥

‘उत्सन्नं’ सर्वकालं सर्वश्रुतं स्वसमयवत्कल्प्यतायां समवतरति । अर्थाधिकारे मूलगुणेषूत्तरगुणेषु
चापराधमापन्नानां प्रायश्चित्तकल्पनायाम् ॥ २६९ ॥ सम्प्रति यदुक्तं ‘स्वसमयवत्कल्प्यतायां
समवतरति’ तदिदानीं सिंहावलोकितेनापवदति—

20 परपक्खं दूसित्ता, जम्हा उ सपक्खसाहणं कुणइ ।

नो खलु अदूसियम्मी, परे सपक्खंजसा सिद्धी ॥ २७० ॥

परसमयवत्कल्प्यतायामप्यवतरति, यस्मात् परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाधनं करोति, न खल्व-
दूषिते परपक्षे स्वपक्षस्याञ्जसा व्यक्ता प्रधाना वा सिद्धिर्भवति, ततः परसमयवत्कल्प्यतायामव-
तारः । तदेवमिदं कल्पाध्ययनमुपक्रमे आनुपूर्व्यादौ यत्र यत्र समवतरति तत्र तत्र समवतारि-

25 तम् ॥ २७० ॥ गत उपक्रमः । सम्प्रति निक्षेपमाह—

निक्खेवो होइ तिद्वा, ओहे नामे य सुत्तनिष्फजे ।

अज्झयणं अज्झीणं, आओ ज्ञवणां य तत्थोहे ॥ २७१ ॥

निक्षेपस्त्रिविधः—ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्च । तत्रोघनिष्पन्नश्चतुर्विधः,
तद्यथा—अध्ययनमक्षीणमायः क्षपणा च ॥ २७१ ॥

30 इकिक्कं तं चउहा, नामाईयं विभासिउं ताहे ।

भावे तत्थ उ चउसु वि, कप्पज्झयणं समोयरइ ॥ २७२ ॥

१ “प्रमाणे भावप्रमाणे समोतरति, तं तिविहं—गुण्यप्रमाणं नयप्रमाणं संख्यप्रमाणं, गुण्यप्रमाणे समो-
तरति” इति खूर्णी ॥ २ °वयं स° ता° ॥ ३ °ण स्ति त° ता° ॥ ४ °उं ओहे ता° ॥

निक्षेप-
भारम्

ओघनि-
ष्पन्नो
निक्षेपः

‘एकैकम्’ अध्ययनादिकं यथा अनुयोगद्वारे तथा नामादीनां भेदतश्चतुर्धा विभाष्य चतुर्विधं ‘तत्र’ तेष्वध्ययनादिषु ‘भावे’ भावविषये तु कल्पाध्ययनमिदं समवतरति ॥२७२॥

गत ओषनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति नामनिष्पन्नमाह—

नामे छविह कप्पो, दब्बे वासि-परसादिएहिं तु ।

खेत्ते काले जहुवक्कमम्मि भावे उ पंचविहो ॥ २७३ ॥

नामनि-
ष्पन्नो

५ निक्षेपः

नामनिष्पन्ने निक्षेपे कल्प इति नाम । स च बोदा, तद्यथा—नामकल्पः स्थापनाकल्पो द्रव्यकल्पः क्षेत्रकल्पः कालकल्पो भावकल्पश्च । तत्र नाम-स्थापने प्रतीते । द्रव्यकल्पो येन वासी-परश्चादिना द्रव्येण कल्प्यते तद् द्रष्टव्यम् । क्षेत्रकल्पो यथाक्षेत्रोपक्रमः । कालकल्पो यथाकालोपक्रमः । भावकल्पः ‘पञ्चविधः’ पञ्चप्रकारः ॥ २७३ ॥ तमेवाह—

छव्विह सत्तविहे वा, दसविह वीसविहे य बायाला ।

10

जस्स उ नत्थि विभागो, सुव्वच जलंधकारो से ॥ २७४ ॥

भावतः कल्पः षड्विधः सप्तविधो दशविधो विंशतिविधो द्वाचत्वारिंशद्विधश्च । एते पञ्चापि प्रकाराः पञ्चकल्पे व्याख्यातास्तथा ज्ञातव्याः । यस्य त्वेषः ‘विभागः’ पञ्चप्रकारभावकल्पपरि-ज्ञानं नास्ति ‘से’ तस्य सुव्यक्तं जडान्धकारः ॥ २७४ ॥

गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्नं प्रत्याह—

15

पत्तो वि न निक्खिप्पइ, सुत्तालावस्स इत्थ निक्खेवो ।

सुत्ताणुगमे बुंछं, इति अत्थे लाघवं होइ ॥ २७५ ॥

सूत्राला-
पकनि-
ष्पन्नो
निक्षेपः

यद्यपि सूत्रालापकस्य निक्षेपः ‘प्राप्तः’ प्राप्तावसरस्तथापि स प्राप्तोऽपि ‘अत्र’ निक्षेपप्रक्रमे न निक्षिप्यते, किन्त्वितोऽस्ति तृतीयमनुयोगद्वारमनुगम इति तत्र सूत्रानुगमे वक्ष्ये । यतः ‘इति’ एवं सति अर्थे लाघवं भवति । तथाहि—सूत्रालापकनिक्षेपः सूत्रगतानामालापकानां २० निक्षेपः, ते च सूत्रगता आलापाः सूत्रे सति सम्भवन्ति, ततः सूत्रानुगम एव तन्निक्षेपो ज्यायान्, इह तु तन्निक्षेपकरणे महत् प्रतिपत्तिकष्टम् ॥ २७५ ॥ अनुगमे च त्रीणि द्वाराणि, तद्यथा—लक्षणं तदर्हा पर्यन्तं सूत्रार्थश्च । प्रथमं लक्षणद्वारमाह—

अनुगम-
द्वारम्

लक्षणद्वारम्

लक्खणओ खलु सिद्धी, तदभावे तं न साहए अत्थं ।

25

सिद्धमिदं सञ्चत्थ वि, लक्खणजुत्तं सुयं तेण ॥ २७६ ॥

इह लक्षणहीनं सूत्रं न भवति, यतो लक्षणयुक्तस्य सूत्रस्यार्थः लक्षणहीनस्य त्वर्थाभावः, ततो यन्निमित्तमुपनिबद्धं सूत्रं तस्याप्रसिद्धिरेव । तथा चाह—लक्षणतः खलु विवक्षितस्यार्थस्य सिद्धिः, ‘तदभावे’ लक्षणाभावे ‘तत्’ सूत्रं न साधयति विवक्षितमर्थम् । इदं च ‘सर्वत्रापि’ लोके सिद्धम्—यत् किञ्चिन्मण्यादि द्रव्यं लभार्थं क्रीतं तल्लक्षणहीनं लभं न साधयति । ३० तेन कारणेन लक्षणयुक्तं सूत्रमिष्यते ॥ २७६ ॥ अथ कीदृशं लक्षणयुक्तं सूत्रम् ? अत आह—

१ “परसुमाईसु । खेत्ते तां विना ॥ २ “दब्बकप्पो जं वासि-परसुमाईहिं दब्बेहिं किं पि कप्पि-जति” इति चूर्णो ॥ ३ या तां ॥ ४ “एसा गाथा जथा पंचकप्पे तथा विभासितव्वा” इति चूर्णिः ॥ ५ बोच्छिळति इति सत्थे तां ॥ ६ लोक्कसिं कां० दे० विना ॥

सूत्रस्य
लक्षणानि

अल्पग्रन्थं महास्थं, वचीतादोषविरहितं च ।

लक्षणयुक्तं सुचं, अद्विहं य मुनेर्हि उक्तयेयं ॥ २७७ ॥

‘अल्पग्रन्थम्’ अल्पाक्षरम् महार्थम्, अत्र कथारो मन्त्रः—अल्पाक्षरमल्पार्थं यथा—
कार्पासादिकम्, अल्पाक्षरं महार्थम् यथा—सामायिक-कल्प-व्यवहारादि, महाक्षरमल्पार्थम्
यथा—“जीमूते इति वा अक्षणे इति वा” इत्यादिभिर्बहुभिरक्षरैर्वर्णव्याख्यानम्, महाक्षरं
महार्थम् यथा—दृष्टिवादः । तत्र यद् अल्पाक्षरं महार्थं तादृशं सूत्रमिष्यते । तथा यद् द्वात्रिं-
शदोषविरहितं तदिष्यते । ते च द्वात्रिंशदोषा वक्ष्यमाणाः । तथाऽष्टभिर्गुणैर्वक्ष्यमाणैर्बहु-
उक्तेषु तदिष्यते । एवम्भूतं सूत्रं लक्षणयुक्तम् ॥ २७७ ॥ अधुना द्वात्रिंशदोषानाह—

अलिप्युक्तधायजणयं, अक्षय निरत्थयं कलं दुहितं ।

निस्सप्तमद्विगम्यं, पुण्यकृतं बाहययजुतं ॥ २७८ ॥

काममिश्रं वयस्यमिश्रं, विभक्तिमिश्रं च लिंगमिश्रं च ।

अणमिद्विद्यमपपमेव य, सप्तवहीर्णं वरहिषं च ॥ २७९ ॥

काल-उद्-च्छविदोषो, समयविरुद्धं च वयस्यमिश्रं च ।

अथावचीदोसो, हवइ च असमासदोसो उं ॥ २८० ॥

उवमा सप्तदोसो, कल्पवची य संधिदोसो य ।

एष उ सुक्तदोसा, वचीसं हंति नायन्वा ॥ २८१ ॥

अलीकं द्विविधम्—अमूलोद्भावनं भूतनिवृत्तश्च । तत्रमूलोद्भावनं यथा—व्यामाकतन्दुल-
मात्रो जीव इत्यादि । भूतनिवृत्तो यथा—नास्ति जीव इत्यादि १ । ‘उपघातजनकं’ यत् पर-
स्योपघाते वर्तते, यथा—“न मांसभक्षणे दोषः” (मनुस्मृति अ० ५ श्लो० ५६) इत्यादि २ ।

२० ‘अपार्थक्यं’ यस्मादवयवेष्वर्थो विद्यते न समुदाये, असम्बद्धमित्यर्थः, यथा—“सङ्गः कदरुषां
कदली च मेर्याम्” अथवा—

बंजुलपुष्पुष्मीसा, उंवर-वडकुसुममालिया सुरभी ।

वरतुरगस्य विसागइ, ओलइया अग्गसिगेसु ॥

३ ।

‘निरर्थकं’ यस्यावयवेष्वर्थो न विद्यते, यथा—डित्थः डवित्थः वाजनः ४ । कलं यथा—
३० अस्त्यात्मा यद्यस्ति आत्मा तर्हि यद् यदस्ति स स आत्मा प्राप्नोति, नक्कम्बलो देवदत्त
इत्यादि वा ५ । द्रोहणशीलं दुहितं यत् पुण्य-पापफलपनादि, यथा—

एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।

इत्यादि ६ ।

‘निस्सारं’ यत्र सारः—अर्थो न विद्यते, यथा—अस्मि-चर्मशिकापृष्ठं वृद्धाः ७ । ‘अधिकं’ यत्
पञ्चानामवयवानामन्यतरेण समधिकम् ८ । ‘ऊनम्’ एषामन्यतमेन हीनम् ९ । पुण्यकृतं त्रिकि-
३० धम्—अर्थपुनरुक्तं वचनपुनरुक्तं उभयपुनरुक्तं च । तत्रार्थपुनरुक्तं यथा—इन्द्रः शक्रः पुरन्दर
इति, वचनपुनरुक्तं यथा—सैन्धवमानय लवणं सैन्धवमानयेत्यादि, उभयपुनरुक्तं यथा—क्षीरं
क्षीरम् १० । ‘व्याहतं’ यत्र पूर्वमपरेण बाध्यते, यथा—

कर्म चास्ति फलं चास्ति, भोक्ता चास्ति च निश्चयः ।

११ ॥

१ लिंगविभिनं विभक्तिविभिनं च ता० विभा० ॥ २ य ता० ॥

‘अयुक्तं’ यद् बुद्ध्या विचिन्त्यमाणं न बुद्धिं सहते, यथा—

तेषां कस्तुतग्रहैर्गजानां मदविन्दुभिः ।

प्रावर्त्तत नदीं क्षोरा, हस्त्यध्वरवाहिनी ॥

१२ ॥ २७८ ॥

क्रममित्रं यथा—परशीघरेन्द्र-कन्द्र-पञ्च-सागरान् गम्भीर-नवन-मुक्त-बल-स्यैर्यगुणैर्जयति
१३ । ‘क्वचनमित्रं’ यत्रैकवचनप्रसङ्गे द्विवचनं बहुवचनं वा क्रियते, द्विवचन-बहुवचन्य-
त्वासो वा १४ । ‘विभक्तिमित्रं’ यत्र विभक्तेरन्यथा प्रयोगः १५ । ‘लिङ्गमित्रं’ यत्र स्त्रीलिङ्गे
पुलिङ्गे नपुंसकलिङ्गे वा क्रियते, एवं शेषयोरपि द्रष्टव्यम् १६ । ‘अनभिहितं’ नाम यत्
स्वसम्बन्धेऽनुक्तमात्मन इच्छया भण्यते १७ । ‘अपदं’ नाम यत्र गाथापदे गीतिकापदं वान-
वासिकापदं वा क्रियते १८ । ‘स्वभावहीनं’ यस्य यो यत्रात्मीयः सभावस्तेन तत् शून्यमभि-
धीयते, यथा—स्थिरो वायुरिति १९ । ‘अवहितं’ नाम यत्र किञ्चिद् निर्दिष्टयाऽन्यद् विस्तरेण १०
वर्णयित्वा पुनस्तत् प्रकृतमभिधीयते २० ॥ २७९ ॥

काळदोषो यश्चक्षुरा-ऽनामृत-वर्तमानकाळव्यत्यासकरणम् २१ । अतिः नाम विज्ञापकस्य
दोषो अतिदोषः, यत्र श्लोके माध्यम्यं वृत्ते वा स्वलक्षणप्राप्तः पदच्छेदो न क्रियतेऽस्मान्ने वा
क्रियते, यथा—

जयति जईणं पवरो, गुणनिगरो नाणकिरणउज्जोओ ।

18

लोईसरो मुणिवरो, सिद्धिबच्छब्बहो महावीरो ॥

२२ ।

छविदोषो नाम यत्र परस्मा लैत्रिः क्रियते २३ । सम्प्रविष्टं यथा—वैशेषिको ब्रूते
‘प्रधानं कारणम्’ जैत्रो वदति ‘जाति जीवः’ इत्यादि २४ । क्वचनमात्रं यथा—कश्चि-
त्कालकं निहत्य ब्रूयत्—इदं लोकमभ्यमित्यादि २५ । अर्थपक्षिदोषो यथा—ब्राह्मणो न
हन्तव्यः अर्थादापन्नं शेषजनो हन्तव्य इति २६ । ‘असमासदोषः’ यत्र सम्प्रसे प्राप्ते समा- 20
सरहितानि पदानि भण्यन्ते २७ ॥ २८० ॥

उपमादोषो यथा—काञ्चिकमिव ब्राह्मणस्य सुखं पेयम् २८ । रूपकदोषो यथा—पर्वतो
रूप्यमान आत्मीयैरङ्गैः शून्यो वर्ण्यते २९ । ‘परमद्विदोषः’ यत्र सुबहुमप्यर्थं वर्णयित्वा
निर्देशं न करोति ३० । ‘पददोषः’ स्याद्यन्ते तिवाद्यन्ते तिवाद्यन्ते वा स्याद्यन्तं करोति ३१ ।
‘सन्धिदोषः’ यत्र भवन्नपि सन्धिर्न क्रियते विसर्गलोपं वा कृत्वा पुनः सन्धिं करोति ३२ । 25
एते द्वात्रिंशत्सूत्रदोषा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ २८१ ॥

अष्टभिर्गुणैरुपेतमित्युक्तम् अतस्तानेवाष्टौ गुणानाह—

निर्दोसं सारवंतं च, हेतुयुक्तमलंक्रियं ।

उवणीयं सोवयारं च, मियं महरमेव य ॥ २८२ ॥

निर्दोषं १ सारवंतं २ हेतुयुक्तम् ३ अलङ्कृतम् ४ उपनीतं ५ सोपचारं ६ मितं ७ 30
मधुरम् ८ इति ॥ २८२ ॥ तत्र निर्दोषादियदव्याख्यानार्थमाह—

१ “गुणनिगरो कामियमित्यवममुहो” इति चूष्यै ॥ २ “अतिः अलङ्कारमिदोषः” इति अनाद-
हारि० वृत्तौ पत्र १७५ ॥

सूत्रस्या-
ष्टौ गुणाः

दोसा खलु अलियाई, बहुपञ्चायं च सारवं सुचं ।
साहम्मेयरहेऊ, सकारणं वा वि हेउजुयं ॥ २८३ ॥
उवमाइ अलंकारो, सोवणयं खलु वयंति उवणीयं ।
काहलमणोवयारं, दंडगममियं तिहा मधुरं ॥ २८४ ॥

- ८ दोषाः खल्वलीकादयः प्रागभिहितास्तैर्वर्जितं निर्दोषम् १ । सारवद् नाम 'बहुपर्यायम्' एकैकस्मिन्नभिधेये यत्रानेकान्यभिधानानीत्यर्थः २ । हेतुयुक्तं साधर्म्येण वैधर्म्येण वा हेतुना युक्तम्, अथवा हेतुः कारणं निमित्तमप्यनर्थान्तरम्, ततो यत् सकारणं तद् हेतुयुक्तमिति, यथा—“सुतत्तं सेयं जागरियत्तं वा सेयं” इत्यादि ३ ॥ २८३ ॥ अलङ्कृतं यत्रोपमादिरलङ्कारः । तत्रोपमायुक्तम्, यथा—“सूरेव सेणाइ समत्तमाउहे” । आदिग्रहणेन—

- 10 नियमा अक्खरलंभो, माउक्कमनिट्ठुरं छवीजमगं ।

महुरत्तणमत्थघणत्तणं च सुत्ते अलंकारा ॥

इति परिग्रहः ४ । उपनीतं खलु वदन्ति 'सोपनयं' सोपसंहारम् ५ । अनुपचारं नाम यत् 'काहलं' फल्गुप्रायम्, तद् विपरीतं सोपचारम् ६ । मितं पदैः श्लोकादिभिर्वा, अमितं दण्डकैः ७ । मधुरं त्रिधा—सूत्रमधुरमर्थमधुरमुभयमधुरम् ८ । एतैरष्टभिर्गुणैरुपेतम् ॥ २८४ ॥

- 15 चशब्दात्—

अप्पक्खरमसंदिद्धं, सारवं विस्सओधुहं ।

अत्थोभमणवज्जं च, सुत्तं सव्वल्लुभासियं ॥ २८५ ॥

अल्पाक्षरमसन्दिग्धं सारवद् विश्वतोमुखं 'अस्तोभं' स्तोभकरहितं अनवद्यम् इत्थन्भूतं सूत्रं सर्वज्ञभाषितम् ॥ २८५ ॥ तत्राल्पाक्षरं प्रतीतम् । असन्दिग्धादिपदव्याख्यानार्थमाह—

- 20

अत्थेसु दोसु तीसु व, सामन्नमिहाणओ उ संदिद्धं ।

जह सिधवं तु आणय, अत्थवहुत्तमि सन्देहो ॥ २८६ ॥

उय-वइकारो ह त्ति य, हीकाराई य थोभगा हुंति ।

वज्जं होइ गरहियं, अगरहियं होइ अणवज्जं ॥ २८७ ॥

- यस्मिन्नर्थेऽभिधीयमाने द्वयोस्त्रिषु चार्थेषु सामान्याभिधानतः सन्देह उपजायते तत् सन्दिग्धम्, यथा—सैन्धवमानयेत्युक्ते किं वस्त्वस्य ग्रहणम् ? आहोश्चित्पुरुषस्य ? उताहो लवणस्य ? इत्यर्थबहुत्वे सन्देहः । सारवत् नवनीतभूतम् । विश्वतोमुखं यत् सर्वतोऽधिकृतमर्थं प्रयच्छति ॥ २८६ ॥ अस्तोभा-ऽनवद्ययोर्व्याख्यानमाह—

“उय इत्यादि” उत-वै-हो-हिप्रभृतीनामकारणप्रक्षेपाः स्तोभकाः तद्रहितमस्तोभकम् ।

अवद्यं भवति गर्हितं तत्प्रतिषेधादगर्हितमनवद्यम् ॥ २८७ ॥

- 30 एवंगुणजातीयं सूत्रं कथमुच्चरितव्यं पठनीयं वा ? तत् आह—

१ तहा ता० विना ॥ २ “सुतत्तं भंते ! साहू ? जागरियत्तं साहू ?” इत्यादिरूपं सूत्रं भगवत्यां

श० १२ उ० २ पत्र ५५७ ॥ ३ “उत वै इ ही अकारणे एवमादीनां प्रक्षेपः” इति चूर्णौ ॥ ४ “हादि-प्रभू” भा० विना ॥

अहीणऽक्खरं अणहियमविष्णामेलियं अवाइइं ।

अक्खलियं च अमिलियं, पडिपुअं चैव वोसजुयं ॥ २८८ ॥

सुशोभार-
णपद्धतिः

अहीनाक्षरम् । 'अनधिकम्' अधिकाक्षररहितम् । 'अन्यत्याग्रेडितं' नाम यदस्थानेन पदघटनम्, यथा—

प्राप्तराज्यस्य रामस्य, राक्षसाः प्रलयं गताः ।

5

इत्यत्र "प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसाः" इत्यादि तद्रहितम् । यदि वाऽन्यान्यदर्शानुगत-
शास्त्रान्तरपल्लवमक्षेपरहितमन्यत्याग्रेडितम् । 'अन्याविद्धं' यत् तस्य सूत्रस्याघस्तनपदमुपरि
उपरितनमधो न कियते । 'अस्वलितं' यद् उपलकुलमूमौ हलमिव पदादिभिर्न स्वलितम् ।
'अमिलितं' यद् ग्रन्थान्तरवर्त्तिभिः पदैरमिश्रितम्, यथा—सामायिकसूत्रे दशवैकालिको-
त्तराध्ययनादिपदानि न क्षिपतीति । प्रतिपूर्णं पदादिभिः । 'वोषयुतं' यथावस्थितैरुदात्तादि-
भिर्घोषैर्युक्तम् ॥ २८८ ॥ तत्र यदुक्तमहीनाक्षरमिति तत्र हीनं द्विधा—द्रव्यहीनं भावहीनं
च । द्रव्यहीने उदाहरणमाह—

तिच्च-कडुओसहाइं, मा णं पीलिअऊ ण ते देइ ।

पउणइ न तेहि अहिएहिं मरइ बालो तहाहारे ॥ २८९ ॥

द्रव्यहीने
द्रव्याधि-
के चावि-
रतिका-
द्विकोदा-
हरणम्

एगाए अविरइयाए पुत्तो गिलाणो । तीए विज्जो पुच्छिओ । तेण ओसहाणि दिन्नाणि । 15
सा चित्तेइ—इमाणि कडुय-तित्ताणि मा निपीडिज्जा । तओ णाए अद्दाणि अवणीयाणि । सो
तेहिं न पगुणीकओ, मओ ॥ तओ एगा ऊणगं पीहगं देइ, तीसे वि मओ ॥

अक्षरगमनिका—तित्त-कडुकौषधानि माऽमुं बालं पीडयेयुरिति न तानि परिपूर्णानि
ददाति किन्त्वर्द्धानि । न च तैरद्विर्तैर्बालः प्रगुणति किन्तु म्रियते । तथा आहारे ऊने
म्रियते । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—यथा तौ बालावेकमविकं दुःखं प्राप्तौ एवं यो 20
भावहीनं सूत्रमुच्चरति पठति वाऽक्षरैर्हीनमित्यर्थः तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु । आज्ञां तीर्थङ्ग-
राणामतिचरतश्चतुर्गुरु । अनवस्थायां चतुर्गुरु । मिथ्यात्वे चतुर्लघु । विराधना द्विविधा—
आत्मविराधना संयमविराधना च । तत्राऽऽत्मविराधना प्रमत्तं देवता छलयेत्, अन्यो वा
साधुर्ब्रूयात्—किं विद्रवसि सूत्रम् ?, तत्र कलहप्रसङ्गेऽस्त्रिभङ्ग-मरणादिदोषप्रसङ्गः । सूत्रं हीनं
कुर्वता संयमो विराधित एव ॥ २८९ ॥ कथम् ? इत्याह—

25

अक्खर-पयाइएहिं, हीणऽहरेणं च तेसु चैव भवे ।

दोसु वि अत्थविवत्ती, चरणे य अयो य न य मुक्खो ॥ २९० ॥

हीनाक्ष-
रमधिका-
क्षरं वा
सूत्रं पठ-
तां संय-
मादिनाशः

हीनं नाम अक्षर-पदादिभिरूनम् । 'तैरेव' अक्षर-पदादिभिः 'अतिरेकं' साधिकम् ।
'द्वयोरपि' हीनाक्षरेऽधिकाक्षरे चेत्यर्थः 'अर्थव्यापत्तिः' अर्थस्य विसंवादः । 'अतश्च' अर्थस्य
विसंवादे चरणस्य विसंवादः । चरणविसंवादात् 'न मोक्षः' मोक्षाभावः । मोक्षाभावे सर्वा 30
दीक्षा निरर्थिका । एष भावहीने दोषः ॥ २९० ॥ तस्मिन्नेव भावहीने दृष्टान्तमाह—

१ "आणं तित्थयरणं अतिच्चरति ण्का, अणवत्याए ण्का, मिच्छते ण्कं" इति चूर्णी ॥ २ "रणे
आया य न य ता - विना ॥

आश्विमे
विष्णुधर-
अमय-
कुमारोदा-
हरणम्

विज्ञाहर सयमिहे, उप्पय पडणं च हीम्यदोसेयं ।

सुणया सरया मयणं, पयाणुसारिस्स दाणं च ॥ २९१ ॥

राश्विमेहो सयमी समोसदो । तस्य एगो विज्ञाहरो वंदिउं पडिनियसो विज्जं आसाहेह ।
तस्स तीए विज्ञाए कह वि अक्खराणि विस्सरियाणि । सो उप्पयणं पडणं च करेइ ।
अभओ तं दट्ठण तस्स सगासं गओ पुच्छइ । तेण सिहं । अभएण भणियं—जइ ममं पि
देस्सि तो उज्जयारेमि । हयरेण पडिवज्जं । तओ अभओ मणइ—तो सायं मण एगं पणं ।
तेण भणियं । अभएण सुयं । ताहे अभयेण पयाणुसारिणा ताणि अक्खराणि सरिमाभिं ।
विज्ञाहरो उप्पइत्ता गओ अभयस्स विज्जं दाउं ॥

अक्षरगमनिका—राजगृहे विद्याधरः कतिपयविद्याक्षरगणनाद् हीनदोषेषोत्पत्तनं पत्नं
च करोति । ततो विद्यापदानाममयस्य श्रवणाद्(णा) । तच्छ्रवणतोऽभवस्य पदानुसारिमञ्जवा
विस्मृतपदानां स्मरणात्(णा) । तदनन्तरं पदानुसारिणोऽभवस्य विद्यादानं कृत्वा विद्याधरस्य
स्वस्थाने गमनम् ॥ २९१ ॥ अधिकमपि द्विधा—द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्याधिके तथैव द्वे
अविरतिके दृष्टान्त औषधैः पीहकेन च । एवं तावदक्षर-पदादिभिरधिके सूत्रे दोषा मासलघुप्राय-
भित्तादयः प्रागुक्ताः । सम्प्रति भावाधिके एवोदाहरणमाह—

भावाधि- १४
केऽसो-
कुणाल-
सम्प्रति-
राजोदा-
हरणम्

पाडलसो ग कुणाले, उओणी लेहलिहण सयमेव ।

अहिब सबत्ती मत्ताहिण सयमेव वायणया ॥ २९२ ॥

हरियाण अप्पडिहया, आणा सयमंजणं निवे जाणं ।

नामग सुयस्स जम्मं, गंधवाऽऽउट्ठणा कोह ॥ २९३ ॥

चंदगुत्तपुत्तो यं, बिंदुसारस्स नत्तुओ ।

असोगसिरिणो पुत्तो, अंधो जायइ कामिणि ॥ २९४ ॥

पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तपुत्तस्स बिंदुसारस्स पुत्तो असोगो नाम राया । तस्स असो-
गस्स पुत्तो कुणालो उओणीए । सा से कुमारमुत्तीए दिन्ना । सो खुज्जुळओ । अजया तस्स
रत्तो निवेइयं, जहा—कुमारो सायरेगट्ठवासो जाओ । तओ रत्ता सयमेव लेहो लिहिओ,
जहा—अवीयतां कुमारः । कुमारस्स मायसबत्तीए रत्तो पासे ठियाए भणियं—आणेह, पासामि
लेहं । रत्ता पणामिओ । ताहे तीए रत्तो अजचित्तत्तणओ सलागाप्रान्तेन निष्ठघूत्तेन
तीमिस्वा अकारस्योपरि अनुस्वारः कृतः । ‘अन्वीयताम्’ इति जायं । पडिअप्पिओ रत्तो
लेहो । रत्ता वि पमत्तेण न चेव पुणो अणुवाइओ । मुहत्ता उओणी पेसिओ । वाइओ ।
वाइगा पुच्छिया—किं लिहियं ? ति । पुच्छिया न कहिति । ताहे कुमारेण सयमेव वाइओ ।
चित्तिं च गेणं—अहं मोरियवसाणं अप्पडिहया आणा, तो कहं अप्पेणो पिउणो आणं
अइकमेमि ! तत्तसिलागाए अच्छीणि अंजियाणि । ताहे रत्ता नायं । परितप्पिता उओणी अज-

१ ठे० विद्याधर—तो उज्जयारेमि भा० का० । तो अज्जयारेमि वे० मो० । “तो उज्जयारेमि”
सूत्रं ॥ २ ० ॥ तओ विज्ञा० भा० ॥ ३ कोत्ति ता० ॥ ४ तु ता० ॥ ५ ०पणा पि०
का० वे० वे० ॥

कुमारस्स दिक्का । तस्स वि कुमारस्स अओ गामो दिक्को । अज्जवा तस्स कुणालस्स अंक्कस्स पुत्तो जाओ । सो व अंक्कणालो गंधवे अईव कुसलो । अज्जया अक्कयचक्काए अक्कतो हिंडइ । तत्थ रत्तो निवेईयं, जहा—एरिसो तारिसो गंधविओ अंक्कओ । रत्ता भणियं—आणेह । आणीओ । जवणीअंतरिओ गायइ । ताहे अईव राया अओओ अक्खित्तो । ताहे भणइ—किं देमि ? । इत्थ कुणालेण गीयं—“चंदगुत्तपुत्तो य” (गाथा: २९४) इत्यादि । गाथा । ताहे रत्ता पुच्छियं—को एस तुमं ? । तेण कहियं—तुळं पुत्तो । जवणियं—अवसारेउं कंठे वेत्तुं अंसूपाओ कओ । भणियं च णेण—किं कागिणीए वि नारिहसि जं कागिणिं जायसि ? । अमओहिं भणियं—रायपुत्ताणं रज्जं कागिणी । रत्ता भणियं—किं काहिसि अंक्कओ रजेणं ? । कुणालो भणइ—मम पुत्तो अत्थि । कया जाओ ? । संपइ सूओ । आणीओ । संपइ ति से नामं कयं । रज्जं दिक्कं ॥

10

अक्षरगमनिका—‘पाटले’ पाटलिपुत्रके नगरे अशोको राजा । कुणालस्तस्य पुत्रः । उज्जयिन्यां राज्ञः स्वयमेव तद्योग्यलेखलिखनम्—अधीयतामिति । मात्राधिके सति न वाचकैर्वाच्यते । ततः स्वयमेव वाचना । ततो ‘मौर्याणामप्रतिहता आज्ञा’ इति विचिन्त्य स्वयं तप्तशिलाकया नेत्रयोरञ्जनम् । ततो नृपे ज्ञानं । ततः परितप्य स राज्ञा आमगतः कृतः । ततः सुतस्य जन्म । गन्धर्वेण समस्तस्यापि लोकस्य ‘आवर्तना’ आवर्जनं निवेदनम्—कोऽप्य-15 न्धोऽस्तीव गन्धर्वे कुशल इति । ततस्तस्याऽऽनयनम् । परितोषे याच्या गाथा—“बन्धुगुप्त-प्रपौत्र” इत्यादि । अत्राप्युपनयः स एव ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥

अथवा भावाधिके इदं लौकिकमाख्यानम्—

कामियसरस्स तडे बंजुलरुक्खो महइमहालओ । तत्थ किर रुक्खे विलगिउं जो सरे पडइ सो जइ तिरिक्खजोणिओ तो मणूसो भवइ, अह मणूसो पडति तो देवो भवइ, 20 अह बिइयं वारं पडइ तो प्रकृतिमेव गच्छइ । तत्थ वानरो सपत्तिओ पाणियं पाउं ओथइ । अज्जया पाणीयपायणट्टाए आगओ । सो संलावं प्रकृतिगमनविरहितं श्रुत्वा सपत्नीकक्षिन्तयति—रुक्खं विलगिउं सरे पडामो जा माणुसजुयलं भवामो । पडियाणि । उरालं माणुसजुयलं जायं । सो भणइ—पुणो पडामो जाव देवजुयलं होमो । इत्थी वारेइ—को जाणइ जइ न हुज्जा ? । पुरिसो भणइ—जइ न हुज्जामो किं माणुसत्तणं पि अन्हं नासिहिइ ? । वारिज्ज-25 माणो वि पडिओ वानरो जाओ । पच्छा रायपुरिसेहिं गहिया सा इत्थी रत्तो भज्जा जाया । इयरो वि मायारएहिं गहियो खेडाओ सिक्खाविओ । अज्जया ते मायारगा रत्तो पुरओ पेच्छं दिति । राया देवीए समं पिच्छइ । ताहे सो वानरो देविं निज्जायंतो अभिलसइ । ताहे ताए अणुक्कपाए वानरो भणिओ—

जो जहा वट्टए कालो, तं तहा सेव वानरा ।

30

मा बंजुलपरिक्कट्टो, वानरा पडणं सर ॥ २९५ ॥

यो यथा वर्तते कालः ‘तं’ कालं तथा सेवस्व वानर । । बंजुलवृक्षादेकवारं परिभ्रष्टः—

१ °इओ ज° मो० डे० त० ॥

५० १२

पतितः सन् मया तदा भणितः—‘मा सूर्यो वस्तुलवृक्षात् सरसि पतनं कुरु, प्रकृतिं यास्यसि’ इति एतत् सर । एवं भावतोऽधिकेऽर्थस्य विसंवाद इत्यादिका विभाषा तथैव ॥ २९५ ॥

सम्प्रति ‘अविद्यामेलियं अन्वाइद्धं’ इत्येते द्वे पदे व्याख्यानयति—

अव्यत्या-
भेदितम्
अव्याविद्धं
च

5

विद्यामेलण अन्तुन्नसत्थपल्लवविमिस्स पयसो वा ।

तं चेव य हिदुवरिं, वायद्धे आवली नायं ॥ २९६ ॥

व्यत्याभेदितं नाम अन्यान्यशास्त्रपल्लवविमिश्रणम् । तत्र द्रव्यतो व्यत्याभेदिते पायस-

मुदाहरणम्—

जहा कोलिया वहयं गया । तत्थ तेहि ‘परमन्नं रंधेमो’ [ति] दुद्धं आद्रहितं । इत्थ जं जं कुब्भइ तं तं पायसो भवइ ति तंदुला चवला मुग्गा तिला कुकुसा छूढा । तं सबं विण्हं 10 अकिंचिकरं जायं ॥

एवमेव भावे सूत्रं व्यत्याभेदयति—“सर्वभूयप्पभूयस्स, सम्मं भूयाई पासउ ।” (दशवै० अ० ४ गा० ९) अत्रेदमपि घटत इति कृत्वा क्षिपति—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतिकूलानि, परेषां न समाचरेत् ॥ (इतिहाससमुच्चये)

15 भावतो व्यत्याभेदितं सूत्रं कुर्वतोऽर्थस्य विसंवाद इत्यादि विभाषा प्रागिव यावद् दीक्षा निरर्थिका । तदेव च सूत्रमथ उपरि व्यत्यासेन क्रियमाणं व्याविद्धम् । तच्च द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यव्याविद्धे आवली ‘ज्ञातम्’ उदाहरणम्—

एग्गा आमीरी नगरं गया । तीसे वयंसिया वाणिगिणी । सा हारं पोएइ । इयरी भणइ—
आणेहिं, अहं हारं पोएमि । ताए पणामिओ । इयरीए, उप्परिबाडीए पोइओ । वाणिगिणी
20 बक्खित्ता आसि । पच्छा ताए दहुं भणिया—हा पावे ! विणासिओ हारो, महहुक्कर्म कृतम् ॥

भावव्याविद्धमेवम्, यथा—

अहिंसा संजमो तवो, धम्मो मंगलमुक्कट्टं ।

जस्स धम्मे सया मणो, देवा वि तं नमंसंति ॥ (दश० अ० १ गा० १)

एवं व्याविद्धे भावतोऽर्थस्य विसंवाद इत्यादि विभाषा पूर्ववद् यावद् दीक्षा निरर्थिका ।
25 तस्मादव्याविद्धमुच्चरितव्यम् ॥ २९६ ॥

अधुना स्वलित-मिलिता-प्रतिपूर्णा-ऽधोषयुतानां व्याख्यानमाह—

स्वलित-
मिलिता-
दिपदानां
व्याख्या

खलिए पत्थरसीया, मिलिए मिस्साणि धम्मवावणया ।

मत्ताइ-विंदु-वन्ने, घोसा इ उदत्तमाईया ॥ २९७ ॥

स्वलितं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्ये ‘प्रस्तरसीता’ प्रस्तराकुलं क्षेत्रम्, तस्मिन् हि
30 बाह्यमानानि हल-कुलिकादीनि उत्पिक्ख अन्यत्र निपतन्ति । एवं भावस्वलितं यदन्तराऽन्तरा आलापकान् मुञ्चति, यथा—धम्मो, अहिंसा, देवा वि तं नमंसंति, (दश० अ० १ गा० १)
पुप्फेसु भमरा जहा (दश० अ० १ गा० ४) । पच्छित्तं तं चेव, दोसा य । मिलितमपि

१ °सा ओदत्त° ता० ॥

द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो मिलितं बहूनां व्रीहि-यवादीनां धान्यानामेकत्र मिश्रीकृतानां वापनता—वापनम् । भावतो मिलितं यद् अन्यस्यान्यस्योद्देशकस्याध्य-यनस्य वा आलापकानेकत्र मील्यति सर्वं जिनवचनमिति कृत्वा । यथा —“सबे पाणा पियाउगा” (आचा० श्रु० १ अ० २ उ० ३) “सबजीवा वि इच्छंति, जीविउं न मरि-ज्जिउं” इत्थं न नज्जइ किं कालियं उक्कालियं छेयसुयं वा ? । अत्र प्रायश्चित्तं दोषाश्च प्राग्वत् ।
परिपूर्णं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः परिपूर्णो घटः । भावे परिपूर्णं मात्रादिभिः—मात्राभिः आविग्रहणात् पदैः बिन्दुभिः वर्णैः—अक्षरैश्चापरिपूर्णं तदेव प्रायश्चित्तं दोषाश्च । मात्राभिरपरिपूर्णं यथा—“धम्म मंगलमुक्कट्टुं” । पदैरपरिपूर्णं यथा—“धम्मो उक्किट्टुं” । बिन्दुभि-रपरिपूर्णं यथा—“धम्मो मंगलमुक्किट्टुं” इति । वर्णैरपरिपूर्णं यथा—“धं मं ल उक्कट्टुं” इत्यादि । दोषा उदात्तादयः, तत्र उच्चैरुदात्तः, नीचैरनुदात्तः, समाहारः स्वरितः । उच्चैःशब्देन यथा—
“उप्पन्ने इ वा” इत्यादि । नीचैःशब्देन यथा—“जे भिक्खू हत्थकम्मं करेइ” (निशीथ उ० १ सू० १) इत्यादि । घोषैरयुक्तं कुर्वतस्तदेव प्रायश्चित्तं त एव च दोषाः ॥ २९७ ॥

सम्प्रति व्यत्याग्रेडितादीनां पञ्चानां प्रकारान्तरेणार्थमभिधातुकाम आह—

मुत्तूण पढम-वीए, अक्खर-पय-पाय-बिंदु-मत्ताणं ।

सव्वेसि समोयारो, सट्ठाणे चैव चरिमस्स ॥ २९८ ॥

प्रथमं—हीनाक्षरं द्वितीयम्—अधिकाक्षरम् एते द्वे पदे मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानां घोषयुतवर्ज-नाम् अक्षर-पद-पाद-बिन्दु-मात्राणां समवतारः कर्तव्यः । यथा—व्यत्याग्रेडितं नामान्यान्य-शास्त्राणामक्षरैः पदैः पादैर्बिन्दुभिर्मात्राभिर्घोषैर्वा । व्याविद्धं तस्यैव शास्त्रस्य अधस्तनान्युपरि उपरितनान्यघोऽक्षर-पदा[दी]नि यत् करोति । स्वलितं पञ्चभिरेव पदादिभिः । मिलितं यथा—सामायिकपदे दशवैकालिकोत्तराध्ययनप्रभृतीनामनेकानि पदानि मील्यति । अपरिपूर्णं पञ्चभिरेवाक्षरादिभिः स्वगतैः । “सट्ठाणे चैव चरिमस्स” [अ]घोषयुतं घोषैरेवापरिपूर्णं नाक्षरा-दिभिः ॥ २९८ ॥ साम्प्रतमेतेषु हीनाक्षरादिषु प्रायश्चित्तमाह—

खलिय मिलिय वाइद्धं, हीणं अक्खरं वयंतस्स ।

विच्चाभेलिय अप्पडिपुन्ने घोसे य मासलहुं ॥ २९९ ॥

स्वलितं मिलितं व्याविद्धं हीनाक्षरमत्यक्षरं व्यत्याग्रेडितमपरिपूर्णघोषं च वदतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासलघु । स्वामिन आज्ञाभङ्गे चतुर्गुरु, यथा स तथाऽन्येऽपि करिष्यन्तीति चतुर्गुरु । यथोक्तकारी न भवतीति मिथ्यात्वे चतुर्लघु । विराधना द्विविधा—आत्मविराधना संयमविराधना च । आत्मविराधना—देवतया छलनम् । संयमविराधना—कोऽपि साधुर्वारयेत् ‘मा स्वलितादीनि कुरु’ ततः कलहतोऽस्थिभङ्गात्मात्मविराधनायां परिताप-महाग्लानाधारोपणा संयमविराधना । सूत्रस्यान्यथोच्चारणेऽर्थविसंवादः, अर्थविसंवादे चरणाभावः, चरणाभावे मोक्षाभाव इति दीक्षा निरर्थिका । लघुग्रहणाद् गुरुकमपि सूचितम्, ह्रस्वोक्त्या यथा दीर्घस्य सूचनम् । तत्र गुरुकमिति वा अनुदातीति वा कालकमिति वा गुरुकस्य नामानि । लघुकमिति वा उद्धा-तितमिति वा शुक्लमिति वा लघुकस्य नामानि ॥ २९९ ॥

व्यत्याग्रे-
डितादि-
पदानां
व्याख्या-
न्तरम्

सूत्रं हीना-
क्षराद्यु-
चरतां
प्रायश्चि-
तम्

अत्र गुरु-लघुविशेषविस्तारपरिज्ञानार्थमाचार्यस्त्रिविधं प्रायश्चित्तं दर्शयति, तद्यथा—दानप्रायश्चित्तं तपःप्रायश्चित्तं कालप्रायश्चित्तं च । तत्र दानप्रायश्चित्तं गुरुकं लघुकं च । एवं तपः-काल-प्रायश्चित्ते अपि गुरु-लघुके प्रत्येकं वक्तव्ये । तत्र दानप्रायश्चित्तं गुरुकमाह—

जं तु निरंतरदाणं, जस्स व तस्स व तवस्स तं गुरुणं ।

5 जं पुण संतस्दाणं, गुरु वि सो खलु भवे लहुओ ॥ ३०० ॥

अस्य वा तस्य वा तपसो गुरुकस्याष्टमादेरगुरुकस्य निर्वृत्तिकार्ये (निर्विकृतिकार्ये) भिन्नान्तर-दानं तद् भवति दानप्रायश्चित्तं गुरु । यत् पुनः सान्तरमष्टमादेर्गुरुकस्य तपसो दानं तद् गुर्वपि खलु भवति लघु, यथा—आपत्तिश्चतुर्लघुकस्य षडलघुकस्य वा तत्राष्टम-दशमानि सान्तराणि दीयन्ते । एष दानप्रायश्चित्ते गुरु-लघुकयोर्विशेषः ॥ ३०० ॥ सम्प्रति तपः-कालयोराह—

10 काल-तवे आसज्ज व, गुरु वि होइ लहुओ लहू गुरुणो ।

कालो णिम्हो उ गुरु, अट्ठाइ तवो लहू सेसो ॥ ३०१ ॥

कालं तपश्चासाद्य गुर्वपि लघु भवति, लघ्वपि च गुरु । तत्र कालो ग्रीष्मो गुरुः, तपोऽष्टमादि, शेषः कालस्तपश्च लघु । इयमत्र भावना—लघ्वपि यद् अष्टमादिना तपसा उच्यते तत् तपोगुरु, यन्निर्विकृतिकारिणा षष्ठपर्यन्तेनोच्यते तत् तपोलघु; तथा यद् ग्रीष्मे काले उच्यते 15 तत् कालगुरु, वर्षारात्रे हेमन्ते बोद्यमानं काललघु ॥ ३०१ ॥ तदेवं यतः स्वलिताद्युच्चारणे प्रत्ययश्चित्तमाज्ञा-ऽनवस्था-सिध्दात्त्व-विराधनाश्च दोषाः तस्मात् सूत्रं स्वलितादिदोषरहितमुच्चारणीयं पठनीयं च । एवं च पठितस्य सूत्रस्य व्याख्या कर्तव्या । तत्र व्याख्यालक्षणमाह—

संहिया य पयं चेव, पयत्थो पयविग्गहो ।

चालणा य पसिद्धी र्यं, छव्विहं विद्धि लक्खणं ॥ ३०२ ॥

20 संहिता १ पवं २ पदार्थः ३ पदविग्रहः ४ चालना ५ प्रसिद्धिश्च ६ । एवं 'वड्ढि' षट्प्रकारं व्याख्यालक्षणं 'विद्धि' जानीहि ॥ ३०२ ॥ तत्र संहितेति कोऽर्थः ? इत्यह—

सन्निकरिसो परो होइ संहिया संहिया व जं अत्था ।

लोगुत्तर लोगम्मि य, हवइ जहा धूमकेउ त्ति ॥ ३०३ ॥

यौ द्वयोर्बहूनां वा पदानां 'परः' अस्वलितादिगुणोपेतो विविक्ताक्षरो झटिति मेधाविना- 25 मर्थप्रदायी 'सन्निकर्षः' सम्पर्कः स संहिता । अथवा यद् अर्थः संहिता एषा संहिता । सा द्विधा—लौकिकी लोकोत्तरा च । तत्र लौकिकी 'यथा धूमकेतुः' इति, यथा इति पदं धूम इति पवं केतुरिति पदम् ॥ ३०३ ॥

तिपयं जह ओवम्मे, धूम अभिभवे केउ उस्सए अत्थो ।

को सु णि अग्नि उचे, किंलक्खणो दहण-पयणाई ॥ ३०४ ॥

१ णिमो उ ता० ॥ २ अत्र चूर्णिकृता "तेण दोसविट्ठं सुत्तं विधीये उच्चारयेय्यं" इत्यवतीर्णं "अत्तं पवं पदत्थो" इति गाथा ३०९ व्याख्याताऽस्ति । तदनन्तरं च "अण्णे अयंस्ति" इत्यवतीर्णं "संहिता य पवं" इति गाथा ३०९ व्याख्याताऽस्ति ॥ ३ संहिया ता० ॥ ४ य पंचहा वि० ता० ॥ ५ को कोत्ति ता० ॥

व्याख्यायाः
अत्र मेधाः

संहिता

पदं
पदार्थः
पदवि-
ग्रह

‘यथा भूमेकेतुः’ इति संहितासूत्रं निपदम् । अत्र प्रसिद्धिः । अत्रान्ते-यत्किञ्चैवमप्ये, धूम इत्यभिप्राये, “धूवि भूमेने” इति वचनात्, केतुरित्युच्यते । इयं प्रसिद्धिः । धूमः केतुस्मेति धूमकेतुरिति पदविग्रहः । कोऽसौ ? इति चेत् अग्निः । एवमुक्ते पुनराह-स किलक्षणः । स्फुरिराह-‘दहन-पचनादि’ दहन-पचन-प्रकाशनसमर्थोऽभिप्रायः ॥ ३०४ ॥

अत्र चालना प्रत्यवस्थानं चाह—

5

जह एव सुत-सौवीरगाई वि होंति अग्निमवखेवो ।

न वि ते अग्नि पइआ, कसिणग्निगुणभिओ हेऊ ॥ ३०५ ॥

दिहुंतो घडगारो, न वि जे उक्खेवणाह तकारी ।

जम्हा जहुचहेऊसमभिओ निगमणं अग्गी ॥ ३०६ ॥

चालना
प्रत्यव-
स्थानं च

यदि नाम दहन-पचनादिस्तर्हि शुक्र-सौवीरकादयोऽपि दहन्ति, करीषादयोऽपि पचन्ति, 10 खद्योत-मणिप्रभृतयोऽपि प्रकाशयन्ति ततस्तेऽप्यग्निर्भवितुमर्हन्ति, एषः ‘आक्षेपः’ चालना । अत्र प्रत्यवस्थानमाह-‘नैव शुक्रादयोऽग्निर्भवन्ति’ इति प्रतिज्ञा, ‘कृत्स्नगुणसमन्वितत्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः, यथा हि घटकर्ता मृत्पिण्ड-दण्ड-चक्र-सूत्रोदक-प्रयत्नहेतुकस्य घटस्य कात्स्न्येनाभिनिर्वर्तकः, अभिनिर्वृतस्य चोत्क्षेपणोद्दहनसमर्थः, यथाऽप्ये पुरुषाः, न च ये घटस्योत्क्षेपणादयस्तत्कारी घटस्याभिनिर्वर्तकः । एवमत्रापि यो दहति पचति प्रकाशयति 15 च यथास्वगतेन लक्षणेनासाधारणः स एव यथोक्तहेतुसमन्वितः परिपूर्णोऽग्निर्न शुक्रादय इति निगमनम् ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ सम्प्रति लोकोत्तरे संहितादीनि दर्शयति—

उत्तरिणं जह दुमाई, तदत्थहेऊ अविग्गहो चेव ।

को पुण दुमु त्ति बुचो, भण्णइ पत्ताइउववेओ ॥ ३०७ ॥

तदभावे न दुमु त्ति य, तदभावे वि स दुमु त्ति य पइआ ।

तग्गुणलद्धी हेऊ, दिहुंतो होइ रहकारो ॥ ३०८ ॥

लोकोत्तरे
संहिता-
२० धीनां यो-
जनम्

लोकोत्तरे “जहा दुमस्स पुप्फेसु, भमरो आवियइ रसं” (दश० अ० १ गा० २) इति संहिता । अत्र पदानि-यथा इति दुम[स्य] इति पुप्फेष्विति भमर इति आपिबतीति रस-मिति । अधुना पदार्थ उच्यते-‘यथा’ इत्यौपम्ये । द्वे गतौ, द्रवति-गच्छति अत्र उपरि 25 चेति दुमः, औष्मादिको मक्षप्रत्ययः, तस्य दुमस्य । पुष्प विकसने, पुष्पन्ति-विकसन्तीति पुष्पाणि, अच्, तेषु । भ्रम अनवस्थाने, भ्राम्यति निरन्तरमिति भमरः, औष्मादिको अरः

१ “एकपदत्वात्तस्ति विग्रहः” इति चूर्णी ॥

२ ०मि अक्खे ता० ॥

३ “अत्र प्रसिद्धिं करोषाचार्यः—यदि दहनादिगुणोऽभिर्भवति तेन तर्हि शुक्रा-दयोऽप्यग्निर्भवन्ति’ इत्यत्र भूमः—‘असदेतत्’ इति नः प्रतिज्ञा, ‘कृत्स्नगुणसमन्वितत्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः, यथा हि घटकर्ता मृत्पिण्ड-चक्र-सूत्रोदक-प्रयत्नहेतुकस्य घटस्य कात्स्न्येनाभिनिर्वर्तको भवति अभिनिर्वृतस्य चोत्क्षेपणोद्दहनसमर्थो यथा भवति तथाऽप्येऽपि पुरुषाः, न चोत्क्षेपणोद्दहनादिसामर्थ्यादेव तेषां घटकर्तृत्वं भवति, किमेवं न युज्यते ? घटकर्तुरेवैकस्य घटकारस्य कियते केतुरेवाम् ? तस्मात् कृत्स्नगुणान्वित-तत्वात् पदार्थोऽग्नेरेवैकस्याभिलं विद्यते न शुक्रादीनामिति निगमनम् ।” इति चूर्णिः ॥

४ “हु इ यत्तै, हुमः, बोहिं का सालो इयः ।” इति चूर्णिः ॥

प्रत्ययः । पा पाने, आह मर्यादायामभिविधौ वा, तस्य तिपि आपिबतीति रूपम् । रस आस्वादने, रस्यते—आस्वाद्यत इति रसः, कर्मण्यौणादिकः अकारप्रत्ययः, तम् । अत्र व्यस्तपदत्वाद्भिग्रहाभावः, तथा चाह—“तदत्थहेऊ अविग्रहो चेव” तेषां—पदानामर्थस्य हेतुः ‘अविग्रह एव’ न विग्रहद्वारेणात्र पदार्थ इत्यर्थः । अत्र चालना—नोदक आह—‘कः’ कीदृ-
5 ग्लक्षणो द्रुम उक्तः ? । सूरिराह—भण्यते, ‘पत्राद्युपेतः’ पत्र-पुष्प-फलादिसमन्वितः । उक्तञ्च—

पत्र-पुष्प-फलोपेतो, मूल-स्कन्धसमन्वितः ।

एष वृक्ष इति ज्ञेयो, विपरीतमतोऽन्यथा ॥

॥ ३०७ ॥

यदि पत्राद्युपेतो द्रुमस्तर्हि यदा परिशदितपाण्डुपत्रादिद्रुमो भवति तदा तस्याद्रुमत्वं प्राप्नोति, एषा चालना । अत्र प्रत्यवस्थानम्—‘तदभावेऽपि स द्रुमः’ इति प्रतिज्ञा, ‘तद्रुण-
10 लब्धित्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो रथकारः; यथा हि रथकारस्य रथकरणे प्रयत्नमकुर्वाणस्यापि रथकर्तृत्वं तद्रुणलब्धित्वात्, एवं परिशदितपाण्डुपत्रस्यापि द्रुमस्य तद्रुणलब्धेरनिवृत्तत्वादव्या-
हृतं द्रुमत्वमिति ॥ ३०८ ॥ सम्प्रति मतान्तरेणान्यथा व्याख्यालक्षणमाह—

सुत्तं पयं पयत्थो, पयनिकस्त्रेवो य निन्नयपसिद्धी ।

पंच विगप्पा एए, दो सुत्ते तिभि अत्थम्मि ॥ ३०९ ॥

मतान्त-
रेण व्या-
ख्याल-
क्षणम्

15 प्रथमतोऽस्वलतादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् । ततः ‘पदं’ पदच्छेदो विधेयः । तदन-
न्तरं पदार्थः कथनीयः । ततः ‘पदनिक्षेपः’ पदार्थनोदना । तदनन्तरं ‘निर्णयप्रसिद्धिः’ निर्ण-
यविधानम् । पदविग्रहः पदार्थेऽन्तर्भूतः । एवमेते पञ्च ‘विकल्पाः’ प्रकारा व्याख्यायां
भवन्ति । अत्र सूत्रं पदमिति द्वौ विकल्पौ सूत्रे प्रविष्टौ । ‘त्रयः’ पदार्थ-तदाक्षेप-निर्णयप्र-
सिद्ध्यात्मका अर्थ इति ॥ ३०९ ॥ यदुक्तमधस्तात् “सूत्रनिरुक्तमुपरि वक्ष्यामि” (गा० १८८)

20 इति तद् वक्तुकाम आह—

सुत्तं तु सुत्तमेव उ, अहवा सुत्तं तु तं भवे लेसो ।

अत्थस्स स्येयणा वा, सुवुत्तमिह वा भवे सुत्तं ॥ ३१० ॥

सूत्र-
निरुक्तम्

अर्थेन अबोधितं सुप्तमिव सुप्तं प्राकृतशैल्या सुत्तं । अथवा सूत्रं नाम तद् भवति ‘श्लेषः’
तन्तुरूपमित्यर्थः, तथा (यथा) तन्तुना द्वे त्रीणि बहूनि वा वस्तूनि एकत्र संहन्यन्ते एवमे-
25 केनापि सूत्रेण बहवोऽर्थाः सङ्घात्यन्त इति सूत्रमिव सूत्रम् । अर्थस्य सूचनाद्वा सूत्रम् । सुष्ठु
उक्तमिति वा सूक्तम्, प्राकृतशैल्या तु सुत्तमिति ॥ ३१० ॥

सम्प्रति सूत्रशब्दस्यैव निरुक्तान्याह—

नेरुत्तियाइं तस्स उ, सुयइ सिच्चइ तहेव सुवइ चि ।

अणुसरति चि य मेया, तस्स उ नामा इमा हुंति ॥ ३११ ॥

१ °तस्ततो° मो० डे० ॥ २ चूर्णिकारेण “सुत्तं पयं०” इति गाथयाऽनन्तरमेवोच्यमानं व्याख्या-
लक्षणं मौलिकवेनाङ्गीकृतम्, “संक्षिप्ता य०” (गा० ३०२) इत्यादिनोक्तं पुनर्व्याख्यालक्षणं मतान्तरतयो-
परिशीतम् । इत्येतां पत्र ९२ टि० २ ॥ ३ त ता० ॥ ४ सूतणा ता० ॥ ५ °सिन्धि च भ० ता० ॥
६ एगङ्गियाइं तस्स ता० । गाथेयं चूर्णिकृता “पासुत्त०” ३१२ गाथाऽनन्तरं विवृता वर्तते ॥

‘तस्य’ सूत्रस्य निरुक्तान्यमूनि—सूचयतीति सूत्रम्, अथवा सीव्यतीति सूत्रम्, यदि वा सुवतीति सूत्रम्, अथवाऽनुसरतीति सूत्रम् इति निरुक्तस्य मेदाः । नामानि पुनस्तस्य ‘इमानि’ सुप्तादीनि वक्ष्यमाणार्थानि भवन्ति ॥ ३११ ॥ तान्येवार्थतो व्याख्यानयति—

पासुत्तसमं सुत्तं, अत्थेणाबोहियं न तं जाणे ।

लेससरिसेण तेणं, अत्था संघाहया बहवे ॥ ३१२ ॥

5

यथा द्वासप्ततिकलापण्डितो मनुष्यः प्रसुप्तः सन् न किञ्चित्तासां कलानां जानाति, एव-
मर्थेनाबोधितं न किञ्चिदर्थविशेषं जानाति । यदा त्वर्थेन प्रबोधितं भवति तदा सर्वेषां तदन्त-
र्गतानां भावानां ज्ञायकमुपजायते, यथा स एव पुरुषः प्रबोधितस्तासां कलानाम्, अतः प्रसुप्त-
समं सूत्रम् । अथवा श्लेषसदृशं तत् सूत्रं, तथाहि—तेन ‘श्लेषसदृशेन’ तन्तुसदृशेण बहवोऽर्थाः
सङ्घातितास्ततः श्लेषसदृशम् ॥ ३१२ ॥

10

सम्प्रति ‘अर्थस्य सूचनात्’ (गा० ३१०) इति व्याख्यानयति—

सुइज्जइ सुत्तेणं, सुई नट्ठा वि तह सुएणऽत्थो ।

सिन्वइ अत्थपयाणि व, जह सुत्तं कंचुगाईणि ॥ ३१३ ॥

यथा सूची नष्टा ‘सूत्रेण सूच्यते’ सूत्रेणैवोपलक्ष्यते तथा श्रुतेनार्थः सूच्यत इति अर्थस्य
सूचनात् सूत्रम् । एतेन ‘सूचयति’ (गा० ३११) इति निरुक्तं व्याख्यातम् । अधुना 15
‘सीव्यति’ (गा० ३११) इति व्याख्यानयति—यथा सूत्रं कञ्चुकादीनि सीव्यति एवमर्थप-
दान्यनेकानि सीव्यतीत्यर्थस्य सीवनात् सूत्रम् ॥ ३१३ ॥

“मुवति ति” (गा० ३११) अस्य व्याख्यानमाह—

सूरमणी जलकंतो, व अत्थमेवं तु पसवई सुत्तं ।

वणिजसुयंध कयवरे, तदणुसरंतो रयं एवं ॥ ३१४ ॥

20

यथा सूर्यकान्तोऽग्नौ जलकान्तो जले दीप्तिं श्रवति एवं सूत्रमर्थं प्रसवतीति सूत्रम् । अनु-
सरणं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो वणिक्सुतोऽन्धः कचवरे दृष्टान्तः—

एकस्य वणिजः पुत्रोऽन्धः । वणिजा चिन्तितम्—मा एष वराकोऽनिर्विष्टं भक्तं भुङ्क्ताम्,
‘परिभवस्थानमन्यथा गाढतरं भविष्यति’ इति द्वौ स्तम्भौ निहत्य तत्र रज्जुर्बद्धा । ततः सोऽन्ध-
पुत्रो रज्ज्वनुसारेण कचवरं बहिस्त्याज्यते ॥

25

एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—वणिक्स्थानीय आचार्यः, अन्धस्थानीयाः साधवः, रज्जुस्था-
नीयं सूत्रम्, कचवरस्थानीयमष्टप्रकारं कर्म । तथा चाह—‘एवं’ वणिक्सुतान्धदृष्टान्तप्रकारेण
‘तत्’ सूत्रमनुसरन् ‘रजः’ अष्टप्रकारं कर्म कचवरस्थानीयमपनयति, ततः सरणात् सूत्रम् ।
सुष्ठूक्तं सूक्तमिति नाम तु सुप्रतीतमिति न व्याख्यातम् ॥ ३१४ ॥

अथ तत् सूत्रं कतिविधम् ? इत्यत आह—

30

सन्ना य कारणे पकरणे य सुत्तं तु तं भवे तिविहं ।

उत्सग्गे अववाए, अप्पे सेए य बलवन्ते ॥ ३१५ ॥

सूत्रस्य
मेदाः

सूत्रं त्रिविधम्, तथा—संज्ञासूत्रं कारकसूत्रं प्रकरणसूत्रं च । अथवा द्विविधं सूत्रम्—
“उत्सर्गो”ति औत्सर्गिकं “अववादि”ति आपवादिकम् । तत्र किं उत्सर्गो अरूपे ? उत
अपवादाः ? । तथा उत्सर्गोऽपवादो वा स्वस्थाने श्रेयान् बलवाँश्च, अपरस्थानेऽबलवाँश्चाभे-
याँश्च । एष द्वारगाथासमासार्थः ॥ ३१५ ॥

४ साम्प्रतमेनामेव विधरीषुः प्रथमतः संज्ञासूत्रमाह—

संज्ञा-
सूत्रम्

उच्यार अनिष्टुरथा, कज्जिस्थीदाणमाहु नित्थका ।

जे छेए आमगंधादि, आरं सत्ता सुयं तेणं ॥ ३१६ ॥

यत् सामयिक्या संज्ञया सूत्रं भण्यते तत् संज्ञासूत्रम् । यथा—“जे छेए से सागारियं
परियाहरे ।” तथा—‘आमगंधा’ इति “सव्वामगंधं परिज्जाय निरामगंधो परिबए” (आचारिणं
10 शु० १ अ० २ उ० ५) तथा—‘आरं’ति “आरं दुगुणेण पारं एगुणेणं” इति । यच्छेकः
सः ‘सागारिकं’ मैथुनं ‘परियाहरे’ परिवर्जयति । तथा आमम्—अविशोषिकोटिः, गन्धं—
विशोषिकोटिः, परिज्ञा द्विविधा—ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, तत्र ज्ञपरिज्ञया सर्वमाम-
गन्धं परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय निरामगन्धः सन् परि—समन्तात् व्रजेत्—
अप्रतिबद्धो विहरेदित्यर्थः । आरः—संसारस्तं ‘द्विगुणेन’ रागेण द्वेषेण च परिवर्जयति, ‘पारं’
15 मोक्षस्तमेकेन गुणेन—राग-द्वेषपरिहारलक्षणेन साधयति । अथ कः संज्ञासूत्रेण गुणः ? इत्यत
आह—“उच्यारे”त्यादि पूर्वाद्धम् । संज्ञावचनं हि कच्चिज्जुगुप्सितेऽर्थे प्रयुज्यमानं तद्विषयमुप-
चारवचनं भवति । उपचारवचनेन च भण्यमाने तस्मिन् जुगुप्सितेऽर्थे न निष्ठुरतेति अनिष्टु-
रता । तथाकार्ये समापतिते स्त्रियाः—साध्याः सूत्रदानमाहुः पूर्वसूरयः, ततस्तस्याः साधुस-
मीपे पठन्त्याः सुखेनालापको दीयते, अन्यथा व्यक्तमभिधीयमाने कथा भिन्ना भवति, ततः
20 सा ‘नित्थका’ निर्लज्जा जायते । यादृशे च कार्ये साध्वी साधुसमीपे पठति तदुपरिष्टाद्वक्ष्यते ।
तेन संज्ञासूत्रमिष्यते ॥ ३१६ ॥

कारक-
सूत्रम्

कारागसूत्रं नाम यथा—आहाकम्मत्रं भुंजमाणे समणे निगंथे कह कम्मपगडीओ
बंधंति ? गोयमा ! आउवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ ?
(श० १ उ० ९) इत्यादि प्रश्नोत्तरालापकः । ननु सर्वज्ञप्रामाण्यादेवैतच्छ्रद्धीयते—यथाऽऽवाकर्म
25 भुञ्जान आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मप्रकृतीनां बन्धकः, ततः कस्मादुच्यते “केनार्थेन भदन्त !
एवमुच्यते” इत्यादि ? तत आह—

सव्वहुंपमाणाओ, जइ वि य उत्सर्गओ सुयपसिद्धी ।

वित्थरओऽपायाण य, दरिसणमिह कारगं तम्हा ॥ ३१७ ॥

यद्यपि सर्वज्ञप्रामाण्यात् ‘उत्सर्गतः’ एकांतेन श्रुतस्य सर्वस्यापि प्रसिद्धिः तथापि विस्तर-
30 तोऽपायानां दर्शनं स्यात् ‘इति’ तस्मादधिकृतार्थप्रसिद्धिकारकं “से केणट्टेण”मित्यादि सूत्र-
मुपन्यस्यते ॥ ३१७ ॥ इदानीं प्रकरणसूत्रमाह—

१ “जे छेए से सागारियं न सेवए” इति सूत्रमाखारात्के शु० १ अ० ५ उ० १ ॥ २ “सुप्पामण्णा
जति वि ता ॥

पगरणो पुण सुत्तं, जत्थ उ अक्खेव-निज्जयपसिद्धी ।

नमि-गोयमकेसिञ्जा, अहग-नालंदइञ्जा य ॥ ३१८ ॥

प्रकरण-
सूत्रम्

प्रकरणतः सूत्रं नाम यत्र स्वसमय एवाक्षेप-निर्णयप्रसिद्धिरुपवर्ण्यते, यथा—नमिप्रव्रज्या
गौतमकेशीयं आर्द्रकीयं नालन्दीयमिति ॥ ३१८ ॥

तदेवमुक्तं सञ्ज्ञादिभेदतस्त्रिप्रकारं सूत्रम् । अधुनोत्सर्गा-ऽपवादभेदतो द्विविधमुच्यते । ४ उत्सर्ग-
तत्रोत्सर्गसूत्रम्—नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे तालपलंबे अभिन्ने पडिगाहि-
त्तए (उ० १ सू० १) । अववाइयं जहा—कप्पइ निगंथाणं पक्के तालपलंबे भिन्नेऽभिन्ने अपवाद-
वा पडिगाहित्तए (उ० १ सू० ३) । अथवा त्रिविधं सूत्रम्—उत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गा-
पवादसूत्रं च । तत्रौत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तम् । उत्सर्गपवादसूत्रं पुनरिदम्—नो कप्पइ निगं-
थाण वा निगंथीण वा अन्नमन्नस्स मोयं आदित्तए वा आयमित्तए वा अन्नत्थागादेहि रोगा- 10 पवाद-
यंकेहि (उ० ५ सू० ४७-४८) । अथवा चतुर्विधं सूत्रम्—औत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गा-
पवादमपवादौत्सर्गिकम् । तत्राऽऽद्यानि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सर्गिकमिदम्, यथा—
चैम्मं मंसं च दलाहि मा अट्टियाणि ॥ आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति वा कोऽर्थः ? उच्यते—

उज्जयंसग्गुस्सग्गो, अववाओ तस्स चेव पडिवक्खो ।

उत्सग्गा विनिवतियं, धरेइ सालंयमववाओ ॥ ३१९ ॥

उत्सर्गा-
पवादयो-
15 र्थः

उद्यतः सर्गः—विहार उत्सर्गः । ‘तस्य च’ उत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवादः । कथम् ? इति चेद्
अत आह—उत्सर्गाद् अध्वा-ऽवमौदर्यादिषु ‘विनिवतितं’ प्रच्युतं ज्ञानादिसालम्बमपवादो
धारयति ॥ ३१९ ॥ ननु स उत्सर्गादपवादं गतः सन् कथं न भगवतो भवति ? उच्यते—

धावंतो उव्वाओ, मग्गन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मउई किरिया, न कीरये असहुओ तिकखं ॥ ३२० ॥

20

सर्वोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तम्, स च मोक्षं तथा साधयति नेतरथा । दृष्टा-
न्तोऽयम्—यथा कोऽपि पाटलिपुत्रं गच्छन् धावन् ‘उद्धातः’ श्रान्तो भवति तदा किं न
‘क्रमेण’ स्वभावगत्या मार्गज्ञः सन् गच्छति ? गच्छत्येवेति भावः, केवलं चिरेण तत् पाटलिपुत्र-
मवाप्नोति, यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपान्तराल एव म्रियते; एवमत्राप्यध्वादौ तादृशो
कार्येऽपवादमप्रतिपद्यमानो विनश्यति । किं वा रोगिणस्तीक्ष्णां क्रियामसहमानस्य मृद्वी क्रिया 25
न क्रियते ? क्रियत एवेत्यर्थः । यथैतद् एवमत्राप्युत्सर्गात् परिभ्रष्टस्यापवादगमनम् ॥ ३२० ॥

ननु किमुत्सर्गादपवादप्रसिद्धिः ? उतापवादादुत्सर्गस्य ? तत आह—

उज्जयमविकख निजस्स पसिद्धी उज्जयस्स निज्जाओ ।

इय अबुजपसिद्धा, उत्सग्गज्जवायमो तुल्ला ॥ ३२१ ॥

१ नमिप्रव्रज्या गौतमकेशीयं—केशिगौतमीयमिति द्वे अध्ययने उत्तराध्ययने क्रमशः नवम-त्रयोविंशति-
तमे ॥ २ आर्द्रकीयं नालन्दीयमिति द्वे अध्ययने सूत्रकृद्भेदे द्वितीयश्रुतस्कन्धे क्रमशः षष्ठ-उत्तमे ॥
३ “अभिकंलसि मे दाउं जावइयं तावइयं पुगलं दलायाहि, मा य अट्टियाणि” इति आचाराङ्गे शु० २
चू० १ अ० १ उ० १० ॥ ४ “अमग्गु” ता० ॥

यथोक्ततमपेक्ष्य निम्नस्थ प्रसिद्धिः निम्नाचोक्तस्य प्रसिद्धिः 'इति' एवम् 'अन्योऽन्यप्र-
सिद्धौ' उत्सर्गादपवादोऽपवादादुत्सर्गः प्रसिद्ध इति द्वावप्युत्सर्गा-ऽपवादौ तुल्यौ ॥ ३२१ ॥
तदेवमुत्सर्गापवादद्वारमुक्तम् । इदानीमल्पद्वारमुच्यते । शिष्यः पृच्छति-भगवन् । किमु-
त्सर्गा अल्पे ? उतापवादाः ? उच्यते-तुल्याः । यत आह—

■ जावइया उस्सग्गा, तावइया चैव हुंति अववाया ।

जावइया अववाया, उस्सग्गा तत्तिया चैव ॥ ३२२ ॥

यावन्त उत्सर्गास्तावन्तोऽपवादाः, यावन्तोऽपवादास्तावन्त उत्सर्गाः । कथम् ? इति चेद्
उच्यते-सर्वस्यापि प्रतिषेधस्यानुज्ञाभावाद् द्वयेऽपि तुल्याः ॥ ३२२ ॥

सम्प्रति "सेय-बलवन्ते" इति द्वारद्वयं व्याचिख्यासुराह—

10 सट्ठाणे सट्ठाणे, सेया बलिणो य हुंति खलु एए ।

सट्ठाण-परट्ठाणा, य हुंति वत्थूतो निप्फन्ना ॥ ३२३ ॥

शिष्यः पृच्छति-किमुत्सर्गः श्रेयान् बलवांश्च ? उतापवादः ? । सूरिराह—'एते खलु'
उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्थाने स्वस्थाने श्रेयांसो बलिन्श्च भवन्ति, परस्थाने परस्थानेऽश्रेयांसो
दुर्बलाश्च । अथ किं स्वस्थानम् ? किं वा परस्थानम् ? अत आह—स्वस्थान-परस्थाने वस्तुतो
15 निप्पन्ने ॥ ३२३ ॥

अथ वस्तुवेव न जानामि, किं तद् वस्तु ? इति उच्यते-पुरुषो वस्तु । तथा चाह—

संथरओ सट्ठाणं, उस्सग्गो असट्ठणो परट्ठाणं ।

इय सट्ठाण परं वा, न होइ वत्थू विणा किंचि ॥ ३२४ ॥

'संस्तरतः' निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानम् अपवादः परस्थानम्, 'असहस्य' असमर्थस्य-यः
20 संस्तरितुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्थानमुत्सर्गः परस्थानमिति । एवममुना प्रकारेण पुरुषल-
क्षणं वस्तु विना न किञ्चित् स्वस्थानं परस्थानं वा, किन्तु पुरुषो वस्तु संस्तरति न वेति
अतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते । तत उक्तं प्राक् "स्वस्थान-परस्थाने वस्तुतो
भवतो निष्पन्ने" (गाथा ३२३) ॥ ३२४ ॥ गतं सूत्रद्वारम् । अधुना पदद्वारमाह—

नाम निवाउवसग्गं, अक्खाइय मिससयं च नायव्वं ।

पदम् 25 पंचविहं होइ पयं, लक्खणकारेहिं निदिट्ठं ॥ ३२५ ॥

'पञ्चविधं' पञ्चप्रकारं पदं 'लक्षणकारैः' पदलक्षणविद्धिः 'निर्दिष्टम्' आख्यातम् । तद्यथा—
अथ इति नामिकम्, खलु इति नैपातिकम्, परि इत्यौपसर्गिकम्, पचति इत्याख्यातिकम्,
संयत इति मिश्रम् ॥ ३२५ ॥ उक्तं पदम् । अधुना पदार्थद्वारमाह—

होइ पयत्थो चउट्ठा, सामासिय तद्धिओ य धाउक्कओ ।

पदार्थः 30 नेरुत्तिओ चउत्थो, तिण्ह पयाणं पुरिल्लाणं ॥ ३२६ ॥

'त्रयाणां पूर्वाणां पदानां' नाम-निपातौपसर्गिकाणां चतुर्विधः पदार्थो भवति । तद्यथा—
सामासिकः तद्धितो धातुकृतो नैरुक्तश्च चतुर्थः । तत्र सामासिकः सप्तधा—

बंदे च बहुवीही,^१ कम्मधारय दिगूय चैव ।

तप्पुरिस अव्वइभावे, एगसेसे य सत्तमे ॥

सामासिकः
पदार्थः

तत्र द्वन्द्वो यथा—दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठौ । बहुवीहिर्यथा—फुल्ला इमम्मि गिरिम्मि कुडय-कयम्बा सो इमो गिरी फुल्लकुडय-कयंबो । कम्मधारयः—श्वेतः पटः श्वेतपटः । द्विगुः—त्रीणि मधुराणि त्रिमधुरम् । तत्पुरुषो—वने हस्ती वनहस्ती । अव्ययीभावः—गङ्गायाः ६ समीपं उपगङ्गम् । एकशेषो यथा—पुरुषश्च पुरुषश्च पुरुषश्च पुरुषाः, एवं वृक्षा इत्यादि ॥

उक्तः सामासिकः । सम्प्रति तद्धित उच्यते—सोऽष्टपकारः । उक्तञ्च—

कम्मे सिप्पे सिल्लोगे य, संजोग-समीवओ य संजूहे ।

ईसरियाऽवच्चेण य, तद्वियअत्थो उ अट्ठविहो ॥

ताद्वितिकः
पदार्थः

तत्र कर्मतो यथा—तृणहारकः । शिल्पतो यथा—तन्तुवायः । ‘श्लोकतः’ श्लाघातो १० यथा—श्रमणः संयत इत्यादि । संयोगतो यथा—राज्ञः श्वसुरः । समीपे यथा—गिरिसमीपे नग-
रम् । संव्यूहतो यथा—मलयवतीकार इत्यादि । ऐश्वर्यतो यथा—राजा युवराज इत्यादि । अपत्यतः—तीर्थकरमाता चक्रवर्त्तिमाता इत्यादि ॥

उक्तस्तद्धितः । सम्प्रति धातुकृत उच्यते—भू सत्तायाम् परस्मैभाषा इत्यादि । नैरुक्तः—
मह्ना शेते महिष इत्यादि ॥ ३२६ ॥ आद्यानां त्रयाणां पदानामेष पदार्थः । सम्प्रत्याख्या- १५
तिकपदस्य मिश्रपदस्य च पदार्थमाह—

कारगकओ चउत्थे, मिस्सपदे मिस्सओ चउत्थो उ ।

सामासिओ सत्तविहो, हवइ पयत्थो उ नायव्वो ॥ ३२७ ॥

धातुकृतः
नैरुक्तश्च
पदार्थः

‘चउत्थे’ आख्यातिके पदे पदार्थः ‘कारककृतः’ क्रियाकृतः । मिश्रपदे मिश्रपदार्थः । तत्र
यः सामासिकः पदार्थः स सप्तविधो ज्ञातव्यः, स च प्रागेवोपदर्शितः ॥ ३२७ ॥ २०

उक्तः पदार्थः । इदानीमाक्षेपं प्रसिद्धिं चाह—

अक्खेवो सुत्तदोसा, पुच्छा वा तत्तो निज्जयपसिद्धी ।

आषपया दो सुत्ते, उवरिच्छा तिभि अत्थम्मि ॥ ३२८ ॥

आक्षेपः
निर्णय-
प्रसिद्धिश्च

आक्षेपो नाम यत् सूत्रदोषा उच्यन्ते पृच्छा वा क्रियते । ‘ततः’ तदनन्तरं ‘निर्णयप्र-
सिद्धिः’ प्रत्यवस्थानम् । एतेषु च सूत्र-पदादिषु पञ्चसु मध्ये आवे द्वे पदे सूत्रेऽन्तर्भवतः, २५
‘उपरितनानि त्रीणि’ पदार्थप्रभृतीनि पदानि अर्थे भवन्ति ॥ ३२८ ॥

अथ पदस्य किं परिमाणम् ? अत आह—

अत्थवसा हवइ पयं, अत्थो इच्छियवसेण विभेओ ।

इच्छा य पकरणवसा, पगरणओ निच्छओ सत्थे ॥ ३२९ ॥

यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदम्, अतोऽर्थवशाद्भवति पदम् । अर्थस्य किं परिमाणम् ? अत आह—
आह—अर्थे ईप्सितवशेन विज्ञेयः, इच्छावशेनेत्यर्थः । इच्छायाः किं प्रमाणम् ? अत
आह—इच्छा च ‘प्रकरणवशात्’ प्रकरणानुरोधत इच्छायाः परिमाणम् । प्रकरणस्य च निश्चयः

१ °ही, बोद्धव्ये कम्मधारय दिगू य । तप्पुरिसऽव्वइभावे इतिरूपा गाथा चूर्णी ॥

‘शास्त्रे’ शास्त्रानुसारतः ॥ ३२९ ॥ गतं लक्षणद्वारम् । एवंगुणयुक्तस्य सूत्रस्य कोऽर्हः ? इत्यनेन सम्बन्धेन तदर्हद्वारमापतितम् । तत्र सोऽर्ह उण्डिकादिदृष्टान्तस्योपनयभूतस्तत्र आह—

तदर्हद्वारम्

उंडिय भूमी पेठिय, पुरिसगहणं तु षष्ठमओ काउं ।

8

एवं परिकल्पयन्मी, दायव्वं वा न वा पुरिसे ॥ ३३० ॥

नवे नगरे निवेश्यमाने प्रथमतः ‘उण्डिका’ या यस्य योग्या भूमिस्तस्य तत्प्रदानार्थं मुद्रा पात्यते, ततो भूमिशोधनम्, तदनन्तरं पीठिका । एवमत्रापि प्रथमतः पुरुषग्रहणं कृत्वा तदनन्तरं परीक्षा कर्तव्या—किमयमपरिणामकः ? अतिपरिणामकः ? परिणामको वा ? इति । एवं पुरुषे परीक्षिते दातव्यं न वा ? अपरिणामिकेऽतिपरिणामिके वा न दातव्यं परिणामिके 10 दातव्यमिति गाथासङ्केपार्थः ॥ ३३० ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीपुराह—

अमिनवनगरनिवेसे, समभूमिविरेयणऽक्षरविहन्नु ।

पांडेइ उंडियाओ, जा जस्स सठणसोहणया ॥ ३३१ ॥

खणणं कोट्टण ठवणं, पेढं पासाय रयण सुहवासो ।

इय संजम नगरुंडिय, लिगं मिच्छत्तसोहणयं ॥ ३३२ ॥

15

वय इड्डगठवणनिभा, पेढं पुण होइ जाव सूयगडं ।

पासाओ जहिं पगयं, रयणनिभा हुंति अत्थपया ॥ ३३३ ॥

अभिनवे नगरे निवेश्यमाने प्रथमतो भूमिः परीक्ष्यते । परीक्ष्य च तस्याः समभूमिवि-
रचनं विधीयते । तदनन्तरमक्षरविधिज्ञो या यस्य योग्या भूमिस्तस्य तस्याः प्रदानार्थं
‘उण्डिकाः’ अक्षरसहिता मुद्रिकाः पातयति । (ग्रन्थाग्रं २५००) ततः स्वस्थानस्य शोध-
20 नता—शोधनम् ॥ ३३१ ॥

ततः स्वस्याः स्वस्या भूमेः खननम् । तदनन्तरं द्रुघणैरिष्टकाशकलानि प्रक्षिप्य तेषां
कुट्टनम् । ततस्तस्योपरि इष्टकानां स्थापनम्, तच्च तावद् यावत् पीठम् । ततस्तस्य पीठकस्योपरि
प्रासादकरणम् । तदनन्तरं तेषां प्रासादानां रत्नैरापूरणम् । ततः सुखेन वासः—परिवसनम् ।
एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—भूमिग्रहणस्थानीयं पुरुषग्रहणम्, शुद्धं पुरुषं परीक्ष्य तस्य
25 प्रव्रज्यादानमित्यर्थः । ततः ‘इति’ एवमुक्तप्रकारेण नगरस्थानीये संयमे स्थाप्यते । तत
उण्डिकास्थानीयं रजोहरणादि लिङ्गं दीयते । तदनन्तरं मिथ्यात्वस्वाज्ञानस्य च कचवरस्थानी-
यस्य शोधनम् ॥ ३३२ ॥

ततः शोधयित्वा मिथ्यात्वं समूलमुत्खल्य स्थिरीकरणनिमित्तं सम्यक्त्वद्रुघणैर्बच्छेषमवतिष्ठते
मिथ्यात्वपुद्गलात्मकं तत् कुट्टयित्वा भस्मच्छन्नाग्निमिव कृत्वा तत् उपरि इष्टकास्थापननिभानि
30 धृतानि दीयन्ते । तत आवाशयकमार्दि कृत्वा यावत् सूत्रकृतं तावत् पीठं भवति । ततो
यकाभ्यां प्रकृतं तौ कल्प-व्यवहारौ प्रासादस्थानीयौ दीयेते । तत्रार्थपदानि यानि तानि
रत्ननिभानि ॥ ३३३ ॥

गतं तदर्हद्वारम् । अधुना पर्षद्वारम्, यस्याः कल्प-व्यवहारौ दीयेते सा शैलघनादिभिर्दृष्टान्तैः परीक्षितव्येति तानेव दृष्टान्तानाह—

पर्षद्वारम्

शैलघण कुडग चालिणि, परिपूर्णग हंस महिस मेसे य ।

मसग जलूग विराली, जाहग गो मेरि आमीरी ॥ ३३४ ॥

प्रथमः शैलघनेन दृष्टान्तः । तत्र शैल इति मुद्रप्रमाणः पाषाणो मुद्रशैलः, घनः पुष्कर-संवर्तको महामेघः । तद्दृष्टान्तभावना एवम्—

मुग्गसेलस्स पुक्खलसंवट्ठगस्स य महामेहस्स विसंवाओ । मुद्रसेलुगो भणइ—जइ तुमं मम तिल्लुसमित्तमवि सक्केसि खंडिउं तो सच्चं तुमं पोक्खलसंवट्ठउं चि । सो पडिभणइ—जइ तुमं एगधारानिवायमवि सक्केसि सहिउं तो सच्चं तुमं मुग्गसेलो ति । एवं पडिभणित्ता मुट्ठिप-माणमिच्छाहिं धाराहिं वरिसिउं पयट्ठो । ततो सत्तरत्तं वरिसित्ता चित्तेइ—सो विराओ होज्जा । तओ ट्ठिओ । तओ मुग्गसेलो विगचिंतो अच्छइ । ताहे सो मुग्गसेलओ तं गज्जइ आगारेइ य, जहा—जं तं भणियं तं कहिं गयं ? ति । मेहो लज्जिओ विलक्खीमूओ । एवं सेलसमं सिस्समेगो आयरिओ गाहेउं न सक्को । तओ अलो भणइ—अहं गाहेमि । सो वि किलि-स्सित्ता निव्विज्जइ, न सक्कइ गाहेउं ॥ ३३४ ॥ एतदेवाह—

उल्लेऊण न सक्का, गज्जइ इय मुग्गसेलओ रणे ।

तं संवट्ठगमेहो, सोउं तस्सोवरिं पडइ ॥ ३३५ ॥

रंविउं चि ठिओ मेहो, उल्लो य न व चि गज्जइ य सेलो ।

सेलसमं गाहिस्सं, निव्विज्जइ गाहगो एवं ॥ ३३६ ॥

आर्द्रीकर्तुं न शक्यः 'इति' एवं मुद्रशैलकोऽरण्ये गर्जयति । 'तच्च' मुद्रशैलवचनं श्रुत्वा संवर्तकमेघस्तस्योपरि 'पतति' सप्तरात्रं वर्षतीत्यर्थः ॥ ३३५ ॥

तदनन्तरं द्रावित इति विचिन्त्य स्थितो मेघः । आर्द्रो न वा ? 'इति' एवं 'शैलः' मुद्रशैलो गर्जयति । एव दृष्टान्तः, उपनयमाह—शैलसमं ग्राहयिष्यामि इति कृतप्रतिज्ञः 'एवं' पुष्करावर्तकदृष्टान्तप्रकारेण ग्राहको निर्विद्यते ॥ ३३६ ॥

न केवलं निर्विद्यते किञ्चायमपरो दोषः—

आयरिए सुत्तम्मि य, परिवाओ सुत्त-अत्थपल्लिमंथो ।

अण्णेसिं पि य हाणी, पुट्ठा वि न दुट्ठदा वंझा ॥ ३३७ ॥

आचार्ये परिवादो यथा—अयमयोग्यः शिक्षापयितुम्, कथमन्यथा ईदृशं शिक्षयति ? । सूत्रपरिवादो यथा—नूनमेतादृशमेवेदं सूत्रं यदेतादृशः पठति । सूत्रा-ऽर्थपल्लिमन्थ एवम्—यावत् स ग्राहते तावदात्मना न गुणयति न चार्थं परिभावयति ततः स्वतः सूत्रा-ऽर्थव्याघातः । तथा 'अन्येषामपि' श्रोतॄणां सूत्रा-ऽर्थहानिः, निरन्तरं तच्छिक्षणे व्यापृतत्वात् । न च तस्य

१ प्रथमतः शैलं त० ॥ २ मुग्गसें भा० ॥ ३ तत्तथ अ० गो० ॥ ४ तदसुप्परिं ता० ॥ ५ वविं मो० ॥

मुद्रशैल-
घनदृष्टा-
न्तः

25

मुद्रशैल-
समं वि-
क्षयतो
दोषः

तस्माद्विशेषे कश्चिदुपकारः, केवलं सुबहुरपि तत्र क्लेशः किमभाषो निरर्थकः । एतदेव प्रति-
वस्तूपमया दर्शयति—स्पृष्टाऽपि बन्ध्या गौर्न दुग्धदा भवति, एवं सोऽपि शिशुभाषो न
किञ्चिदवगाहते ॥ ३३७ ॥ शैलघनप्रतिपक्षे च शिष्ये कृष्णभूमिकल्पे दातव्यम् । तथा चाह—

वृष्टे वि द्रोणमेहे, न कण्डभोमाउ लोहए उदयं ।

कृष्णभू-
म्युदाह-
रणम्

८

ग्रहण-प्ररणासमर्थे, इय देयमल्लितिकारिम्भि ॥ ३३८ ॥

कृष्णभूमे प्रदेशे द्रोणमेहेऽपि वृष्टे यद् यत्र पतत्युदकं तत्रैव प्रविशति, न पुनस्तस्मात्
कृष्णभूसादन्यत्र लोटते । 'इति' एवं ग्रहण-धारणासमर्थे अव्यवच्छित्तिकारिणि देयं सूत्रम्
॥ ३३८ ॥ अधुना कुट्टद्वारमाह—

कुट्टोदा-
हरणम्

१०

भाविय इयरे य कुडा, पसत्थ-अपसत्थभाविया दुविहा ।

पुप्फाईहिं पसत्था, सुर-तिळाईहिं अपसत्था ॥ ३३९ ॥

वम्मा य अवम्मा वि य, पसत्थवम्मा य हुंति अगिज्झा ।

अपसत्थवम्मा वि य, तप्पडिवक्खा भवे गिज्झा ॥ ३४० ॥

'कुडाः' वटाः । ते द्विधा—भाविता इतरे च । तत्र ये भावितास्ते द्विधा—प्रशस्तभाविता
अप्रशस्तभाविताश्च । तत्र ये पुष्पादिभिर्भावितास्ते प्रशस्तभाविताः । सुरा-तैलादिभिर्भाविताः
१५ 'अप्रशस्ताः' अप्रशस्तभाविताः । पुष्पादिभिरित्यत्राऽऽदिग्रहणात् कर्पूरादिपरिग्रहः । सुरा-
तैलादिभिरित्यत्र वशादिग्रहणम् ॥ ३३९ ॥

तत्र ये प्रशस्तभावितास्ते द्विविधाः—वाम्या अवाम्याश्च । वाम्या नाम ये तं भावं च्याव-
यितुं शक्याः, इतरे अवाम्याः । येऽप्यप्रशस्तभावितास्तेऽपि द्विधा—वाम्या अवाम्याश्च । तत्र
ये प्रशस्तभाविता वाम्या ये चाप्रशस्तभाविता अवाम्यास्तेऽग्राह्याः । ये तु 'तत्प्रतिपक्षाः'
२० प्रशस्तभाविता अवाम्या ये चाप्रशस्तभाविता वाम्यास्ते ग्राह्याः । एते द्रव्यकुटाः । एवं भाव-
कुटाः शिष्या अपि परिभाषनीयाः ॥ ३४० ॥ तथा चाह—

कुप्पवयण-ओसमेहिं भाविता एवमेव भावकुडा ।

संविग्गेहिं पसत्था, वम्माज्वम्मा य तह चेव ॥ ३४१ ॥

'एवमेव' अनेनैव द्रव्यकुट्टद्वष्टान्तप्रकारेण भावकुटा अपि द्रष्टव्याः । तद्यथा—भाविता
२५ अभाविताश्च । तत्र भाविता द्विविधाः—प्रशस्तभाविता अप्रशस्तभाविताश्च । तत्र ये कुप्पवच-
नैरवसमेध भावितास्तेऽप्रशस्तभाविताः, ये संविग्गेहिं भावितास्ते 'प्रशस्ताः' प्रशस्तभाविताः ।
एकैके द्विविधाः—वाम्या अवाम्याश्च । तत्र ये प्रशस्तभाविता वाम्या ये चाप्रशस्तभाविता
अवाम्या एते अग्राह्याः । ये च प्रशस्तभाविता अवाम्या ये चाप्रशस्तभाविता वाम्या एते
द्वयेऽपि ग्राह्याः । ये अवाम्यास्ते सुचिरेणापि कालेन तं भावं न परित्यजन्ति, ततः पश्चात्ते
३० निश्चपदं लब्ध्वा पापपरा जायन्ते । ग्राह्या नाम कथनयोग्याः, अग्राह्या अकथनीयशालाः ॥ ३४१ ॥

जे पुण अभाविया ते, चउम्विहा अहविमो गसो अन्नो ।

छिड्डकुड खंड बोडे, सगले य परवणा तेहिं ॥ ३४२ ॥

१ शिष्याणां ले० मा० ॥ २ भूमिकं भो० ॥ ३ भूमिप्रं भो० त० ॥ ४ सचैव सो० ॥
५ 'कुड भिज खंडे सगं ता० ॥

ये पुनस्तीलादिमिरमावितास्ते निर्विवादं परिग्राह्याः । एतदेकेषामाचारानां मतेन भवि-
तम् । अथवाऽयमन्यो गमः, किमुक्तं भवति !—अन्ये आचार्या वदा कुटुम्बं प्रति भवति
तदा ते एवं प्ररूपयन्ति—द्विविधाः कुटाः—द्रव्यकुटा भावकुटाश्च । द्रव्यकुटास्तुर्विधाः, तद्यथा—
छिद्रकुटः खण्डकुटो बोटकुटः सकलकुटः । 'तेषां' अतुर्णामपि प्ररूपणा कर्तव्या, सा चैवम्—
छिद्रकुटो नाम व्यस्यधदिछिद्रम्, तत्र यत् प्रक्षिप्यते तत् सर्वं गच्छति । खण्डकुटो नाम वस्य
कर्णो बोटो, स पानीयमूनं गृह्णाति । बोटकुटो यस्यैकपार्श्वे कपालमेदः, तत्र स्त्रोकं तिष्ठति ।
सकलं नाम सम्पूर्णस्तत्र यत् क्षिप्यते तत् सर्वं तिष्ठति । एवं शिष्या अपि चत्वारो भवन्ति,
तद्यथा—छिद्रकुटसमानः खण्डकुटसमानो भिन्नकुटसमानः सकलकुटसमानश्च । एते भाव-
कुटाः । छिद्रकुटसमानो यावत् कथ्यते तावत् स्मरति, उच्यतेः किमपि न स्मरति । खण्ड-
कुटसमान ऊनं गृह्णाति । भिन्नकुटसमानः स्त्रोकम् । सकलकुटसमानः समस्तम् । तथा १०
चास्या एव गाथाया इयं व्याख्यानभूता गाथा—

जे पुण अमाविद्या ते, वि गज्ज चउहा कुडा व होतएणे ।

छिद्रकुड बोड खंडे, सगले य परूवणा तेसि ॥

ततो नाधिकृतव्याख्यानविरोधः । एतेषां सकलकुटसदृशं वर्जयित्वा शेषाणां ये मुद्रशैल-
समानस्य दोषास्ते द्रष्टव्याः । सकलकुटसमानस्य त्वव्यवच्छित्तिकारित्वात् कथनीयम् ॥ ३४२ ॥ १५

सम्प्रति चालनीदृष्टान्तो यथा—चालिन्यामुदकं प्रक्षिप्यमाणमेवाधस्तादपगच्छति ।
एवं यस्यैकेन कर्णेन प्रविशति द्वितीयेन निर्गच्छति स चालनीसमानस्तस्यापि न कथनीयम्,
मुद्रशैलस्येवानेकदोषप्रसङ्गात् ॥

सेले य छिद्र चालिणि, मिहो कहा सोउ उट्टियाणं तु ।

छिद्राऽऽह तत्थ विहो, सरिसु सुमरामि नेयाणि ॥ ३४३ ॥

एणेण विसइ बीएण नीइ कनेण चालिणी आह ।

धेन त्थ आह सेलो, जं पविसइ नीइ वा तुज्जं ॥ ३४४ ॥

तेषां मुद्रशैल-छिद्रकुट-चालनीसमानानां शिष्याणां व्याख्यां श्रुत्वोत्थितानामेवंरूपा
मिथः कथा प्रावर्तत—कथयत आर्याः । केन किमवधारितम् ? । तत्र छिद्रकुटसमानो
भूते—यावत् तत्र मण्डल्यामुपविष्ट आसीत् (आसं) तावत् स्मृतवान्, उत्थितस्य सर्वं १५
विस्मृतम् ॥ ३४३ ॥

चालनीसमान आह—ममैकेन कर्णेन 'विशति' प्रविशति द्वितीयेन निर्गच्छति । शैल-
समानः प्राह—धन्याः स्य यूयम् यद् युष्माकं कर्णेषु प्रविशति निर्गच्छति च, मम तु मन्द-
भागस्य मूलत एव न प्रविशति ॥ ३४४ ॥ चालनीप्रतिपक्षस्य कथयितव्यम्, यत आह—

तावत्सखउरकटिणयं, चालभिपट्टिवत्सु न सवइ इवं पि ।

चालिन्याः प्रतिपक्षस्थापसस्य भाजनं खडगम्, विस्वरस-भङ्गातकरसाभ्यां लिप्तत्वात् 'कटि-

१ धञ्जो इत्य ता० विना ॥ २ नीति वि य तु० ता० ॥ ३ "जाय तत्थ मंडलीए अच्छिताइओ ताव
मुपरियाइओ अहं, उट्टियस्स सव्वं विसरितं" इति पूर्णिकृतः ॥

मुद्रशैल-
छिद्रकुट-
चालनी-
समानो
शिष्याणां
मिथः
संख्याः

नम्' अतिशयेन धनं तद् 'द्रवमपि' पानीयमपि, आस्तामन्यदित्यपिशब्दार्थः, न श्रवति, चादृशस्याव्यवच्छित्तिकारित्वाद् दातव्यम् ॥ अधुना परिपूणकदृष्टान्तः—

परि-
पूणक
दृष्टान्तः

परिपूणं पिव गुणा, गलन्ति दोषा य चिद्वन्ति ॥ ३४५ ॥

परिपूणको नाम येन घृतपूर्णयोग्यं पानं गाल्यते, तत्र सारो गलति कल्मषं तिष्ठति, एवं यस्य गुणा गलन्ति दोषास्तिष्ठन्ति स परिपूणकसमानः, तस्मिन् कथनीयम्, शैलसमानोक्तदोष-प्रसङ्गात् ॥ ३४५ ॥

आह किं भट्टारकवचनेऽपि दोषाः सन्ति येनोच्यते 'दोषास्तिष्ठन्ति' इति ? तत्राह—

सम्बन्धुप्यामक्षा, दोषा उ न हुन्ति जिणमये के वि ।

जं अणुवउत्तकहणं, अपत्तमासज्ज व ह्वन्ति ॥ ३४६ ॥

10 सर्वज्ञप्रामाण्यान् केचिद् जिनमते दोषा विद्यन्ते । उक्तञ्च—

वीतरागा हि सर्वज्ञाः, न मिथ्या ब्रुवते वचः ।

यस्मात् तस्माद् वचस्तेषां, तथ्यं मृतार्थदर्शनम् ॥

केवलं यद् अनुपयुक्तस्यार्थस्य कथनम् अथवा परः श्रोता अपात्रं तद् आसाद्य गुणा अपि सर्पमुखे प्रविष्टं दुग्धमिव दोषीभवन्ति ॥ ३४६ ॥ सम्प्रति हंसदृष्टान्तभावनामाह—

हंस-
दृष्टान्तः

15 अंबत्तणेण जीहाइ कूइया होइ खीरमुदगम्मि ।

हंसो मोत्तूण जलं, आपियइ पयं तह सुसीसो ॥ ३४७ ॥

परिपूणकप्रतिपक्षो हंसः । तथाहि—हंसस्य जिह्वा अम्ला, ततो जिह्वाया अम्लत्वेन तत्सम्पर्कतः क्षीरमुदके कूचिका भवन्ति, ततो जलं मुक्त्वा यत् 'पयः' क्षीरं कूचिकामूर्तं तद् आपिबति । एवं यो गुणान् गृह्णाति दोषान् त्यजति तस्य हंससमानस्य दातव्यम् ॥ ३४७ ॥

20 महिषदृष्टान्तमाह—

महिष-
दृष्टान्तः

सयमवि न पियइ महिसो, न य जूहं पिबेइ लोलियं उदयं ।

विगगह-विकहाहिं तहा, अथकपुच्छाहि ये कुसीसो ॥ ३४८ ॥

यथा महिषस्तृषापीडितः पानीयं पास्यामीति बुद्ध्या कञ्चिद् हृदमवतीर्णः । स प्रथममेव प्रविष्टः सन् सर्वमुदकं लोलयति—कलुषयति तावद् यावत् कर्दमीभवति । तच्च तथाकर्दमी-
25 भूतं नात्मना पिबति नापि यूथं पिबति । एवं यः शिष्यः प्रारब्धे व्याख्याने विग्रहेण—यथा अमुको भिक्षायां न गच्छति अमुक एतादृशस्तादृश इति विकथाभिर्नानाप्रकाराभिः यदि वा 'अथकपुच्छाभिः' अप्रस्तावपृच्छाभिराचार्यं तथा परिश्रमयति यथा न तस्य कथयति नाप्य-
न्यस्य गणस्य स एष कुशिष्यस्तस्यै न कथनीयम् ॥ ३४८ ॥

यस्तु महिषसदृशप्रतिपक्षो मेषसदृशस्तस्यै कथनीयम् । तथा चाह—

मेष-
दृष्टान्तः

30 अवि गोपयम्मि वि पिबे, सुढिओ तणुयत्तणेण तुंडस्स ।

न करेइ कलुस तोयं, मेसो एवं सुसीसो वि ॥ ३४९ ॥

१ हवेज्जा ता० ॥ २ जिग्गाप कूतिगा ता० ॥ ३ आसियति पयं तह सुसिस्सो ता० ॥
४ पियति कलुसितं तोयं ता० ॥ ५ य अभागी ता० ॥

‘मेघः’ एहकः सः ‘अवि’ सम्भावनायां गोष्पदेऽपि ‘तीर्थं’ पानीयं जानुम्यामधो निषत्य
“बुद्धिर्धौ”सि सुष्टुष्टो मूत्वा ‘लुण्ठस्य’ बदेनस्य तनुत्वेन पिबति, न च तथा पिबन् तत्
तोयं कलुषं करोति । एवं वः सुक्षिप्य आचार्यमनुसृत्यजयन् गृह्णाति स मेघसदृश इति तस्मै
दातव्यम् ॥ ३४५ ॥ सम्प्रति मंसकदृष्टान्तमाह—

मंसगी ध्व तुदं जयसि एहि निष्कुम्भ ई कुसीसो वि ।

४ मशक-
दृष्टान्तः

यथा मंसगी कृगमेव दुःस्वापयति, ततः पश्चादुत्थाप्यते । एवं वः क्षिप्यो जात्यादिभिस्तु-
दति-हील्यति स तुदं निष्काशयते, तादृशस्य दानेऽसङ्खडादिवोषप्रसङ्गात् ।

जलुगा व अद्मि तो, पियइ सुसीसो वि सुयमाणं ॥ ३५० ॥

जलौका-
दृष्टान्तः

मंसकप्रतिपक्षी जलौका, यथा सा शरीरे लम्बा अदुःस्वापयन्ती रुधिरमापिबति, उक्तञ्च—

दसो तिक्खनिवाहेण, अप्पणो वहमिच्छई ।

१०

जलुगा वि तवेवत्थं, भव्वेणोपसप्यई ॥

एवं वः क्षिप्य आचार्यम् ‘अदूनयन्’ अदुःस्वापयन् श्रुतज्ञानमापिबति तस्मिन् सुक्षिप्ये
दातव्यम् ॥ ३५० ॥ अधुना विडालीदृष्टान्तमाह—

छडेउं भूमीए, खीरं किल पियइ मुद मजारी ।

विडाली-
दृष्टान्तः

परिसुद्धिमाणं पासि, सिक्खई एवं विणवर्मसी ॥ ३५१ ॥

१६

‘मुग्धा’ अपण्डिता मीजारी किल क्षीरं मूत्रौ छर्वयित्वा पिबति । एवं यो गौरवमात्मनो
धारयन् मण्डस्त्रं न शृणोति, किन्तु यदा पर्ववः श्रोतार उल्लिता भवन्ति तदा तेषामनुभा-
षमाणानां पार्श्वे उपविश्य शृणोति तस्मै न दातव्यम् ॥ ३५१ ॥ अधुना जाहकदृष्टान्तमाह—

पाउं थोवं थोवं, खीरं पासणि जाहगो लिहई ।

जाहक-
दृष्टान्तः

एमेव जियं काउं, पुच्छई महंमं न खेएइ ॥ ३५२ ॥

२०

जाहकः स्तोकं स्तोकं क्षीरं पीत्वा पार्श्वणि लेदि । एवमेव यो मतिमान् पूर्वगृहीतं जितं
कृत्वा पृच्छति न पुनः खेदयति गुरुम्, तस्मिन् जाहकसदृशो दातव्यम् ॥ ३५२ ॥

गोदृष्टान्तमाह—

अणो हुज्झिहि कल्लं, निरत्थयं किं वहामि से चारिं ।

गोरदृष्टान्तः

चउचरणगवी य मवा, अवण्ण हाणी यं मरुयार्णं ॥ ३५३ ॥

२६

मा णे हुअ अवणो, गोवज्झा मा पुणो य न दलिआ ।

ववमवि दोज्झामो पुण, अणुग्गहो अजरूदे वि ॥ ३५४ ॥

सीसा पंडिच्छणार्णं, मरो ति ते वि व हु सीसगमरो ति ।

न करिंति सुसहाणी, अजरव वि दुल्लई तेसिं ॥ ३५५ ॥

वृकेनाविरतौ न चतुर्णां चरणानां—चतुर्वेदब्राह्मणानां गौरवता । ते तां दिने दिने वारकेण ३०
दुहन्ति । तत्र यदा वृक् वारको भवति स तदा चिन्तयति—सुपोषितामप्येनां कस्येऽप्यो
पौदयति, ततः वीक्षणं नैवाहमुपजीविष्यामीति किमिति निरर्थिकामस्त्रं(मस्त्राः) चारिं

१. ०८ जह विधति ता० ॥ २. जाहकः सिर्यगिवक्ष्यः ॥ ३. यं चतुष्टाणं ता० विना ॥

बहामि ? । एवं चिन्तयित्वा दुग्ध्वा तां मुञ्चति । तत एवं सा चारिरहिता मृता । तेषां च मरुकाणामवर्णो जातः, यथा—अमी गोहन्तार इति । पुनर्दानहानिश्च जाता, मारयन्तीति कृत्वा न कोऽपि तेभ्यः पुनर्गोदानं ददातीत्यर्थः । एवं गोस्थानीया आचार्याः, विज्ञातिस्त्रा-नीयाः शिष्याः, ते चिन्तयन्ति—वयं ध्रुवाः, प्रतीच्छकाः सूत्रार्थं गृहीत्वा गन्तुकामाः, ततस्ते ८ करिष्यन्ति प्रत्युपेक्षण-मिक्षा-पादधावनानि । प्रतीच्छका अपि चिन्तयन्ति—एष शिष्याणां भारः, वयं सूत्रा-ऽर्थो गृहीमः । एवं शिष्यैः प्रतीच्छकैश्चाचार्यस्याक्रियमाणे स सर्वमात्मना करोति । ततो वातिक-पैत्तिक-श्लेष्मिकै रोगातङ्कैर्गृहीतः किं ददातु ?, एवं सूत्रा-ऽर्थहानिर्जाता । अन्यत्रापि च गच्छान्तरे तेषां श्रुतज्ञानं दुर्लभम् ॥

तथैकेनाविरतेन चतुर्णां चतुर्वेदानामेका गौर्दत्ता । तत्र यदा यस्य वारको भवति स तदा 10 चिन्तयति—माऽस्माकमवर्णो भूयात्, यथा—अमीभिर्गोहृत्या कृता, मा च पुनर्गोघातकत्वमव-धार्य भूयो गां न दद्यात्, अन्यच्च वयं पुनरपि स्ववारके धोक्ष्यामः, अन्यदुग्धेऽपि च मम महाननुग्रहः । एवं चिन्तयित्वा प्रभूतं तृणपानीयं ददाति । ईदृशेष्व्वाचार्यभक्तिमत्सु दातव्यम् ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥

सम्प्रति मेरीदृष्टान्तमाह—

मेरी-
दृष्टान्तः

15

कोमुद्गया संगामि[य]या य दुग्धूहया य मेरीओ ।

कण्हस्स आसि तइया, असिबोवसमी चउत्थी उ ॥ ३५६ ॥

बारवती नगरी । कण्हो वासुदेवो । तस्स तिणि मेरीतो—कोमुद्गया संगामिया दुग्धू-तिया य गोसीसचंदणमईयातो देवथापरिगहियातो । चउत्थी असिबोवसमणी, सा जत्थ तालिज्जइ तत्थ छम्मासे सव्वरोगा पसमंति जो तं सइं सुणति ॥

20 अक्षरगमनिका—कुष्णस्य तदा तिस्रो भेर्य आसन्, तद्यथा—कौमुदिकी सङ्घामिकी दुर्भुतिका च । चतुर्थी अशिवोपशमनी ॥ ३५६ ॥ तस्या उत्पत्तिमाह—

सकपसंसा गुणगाहि केसवा नेमिवंद सुणदंता ।

आसरयणस्स हरणं, कुमारयेगे य पुययुद्धं ॥ ३५७ ॥

नेहि जितो मि ति अहं, असिबोवसमीए संपयाणं च ।

25

छम्मासिय घोसणया, पसंमेति न जायए अओ ॥ ३५८ ॥

आगंतु वाहिखोभो, महिङ्गि मोल्लेण कंथ डंडणया ।

अड्ढम आराहण अअ मेरि अअस्स ठवणं च ॥ ३५९ ॥

सक्को समाए भणति—केसवा सब्बे गुणगाहिणो नीययुद्धं च न करेति । तत्थ एगो देवो असइहतो भणइ—अहं अगुणे गिण्हावेमि नीययुद्धं च कारेमि ति । कण्हस्स नेमिवंदगस्स 30 सखंधवारस्स पट्टिल्लियस्स अंतरा सुणहरूवं कसिणं दुब्भिगंधं मयल्लयं विउड्डियं । दंता से पंडरया अतीव सोभमाणा विउड्डिया । ताहे सो खंधावरो जाहे तं पएसं पत्तो ताहे उत्तरिज्ज-एहिं सुइं ठइत्ता अन्येन प्रवेशेन गया (गयो) । कण्हेण पच्छा एंतेण पुच्छियं । सुणहो कुहिओ

१ °मुद्गया संगामि° ता० ॥ २ °समसि न य जा° ता० ॥

ति । ताहे सो तेण चेव पणसेण आगतो, मुह न चेव ठइयं, न वि य विरूवं कयं, एयं
च पुणो भणियं—अहो ! सुणयस्स पंडुरा दंता सोहंति । जाहे न खुमितो ताहे पडिहंतस्स
आसरयणमणेण अवहरियं । कहियं वासुदेवस्स । संबाइया कुमारा निग्गया । ते युद्धे भग्गा ।
ततो सयं वासुदेवो निग्गतो । दिट्ठो अणेण आसो निज्जंतो । भणितो अणेण—किं आसं
हरसि ? । देवो भणइ—अमुगो विज्जाहरो, जुद्धं मग्गामि । वासुदेवो भणइ—बाढं जुज्जामो ।
‘केरिसेण ?’ति पुच्छितो भणति—पुएहिं । वासुदेवो भणति—नाहमेरिसेण जुद्धेण जुज्जामि,
पराजितो हं, नेहि आसं । ताहे देवो सरूवं काउं भणइ—सच्चं सक्को भासइ । कहियमणेण
सच्चं । भणइ—वरं मग्गसु । वासुदेवो भणइ—मम असिवोवसमणिं भेरिं देह, जीए ताडि-
याए जत्थ सद्दो सुवह तत्थ लम्मासे रोगायंको न भवइ, पुव्वुप्पणा सिप्पामेव उवसमंति ।
दिन्ना भेरी । गतो देवो ॥

10

अक्षरगमनिका—शक्य स्वसभायां केशवानां प्रशंसा, यथा—गुणग्राहिणः केशवा इति,
उपलक्षणमेतत्, नीचयुद्धाकारिणश्च । ततो नेमिवन्दनार्थं कृष्णे प्रचलितेऽन्तरा शुनो
विकुर्वणम्, दन्ताश्च शोभनाः कृताः । कृष्णेन तथैव दन्ताः प्रशंसिताः । ततः प्रत्यागच्छ-
तोऽध्वरत्नहरणम् । तत्र च शम्भुप्रभृतीनां कुमाराणां भक्ते स्वयं वासुदेवे युद्धार्थमुपस्थिते
देवः पुतयुद्धमुक्तवान् । ततो वासुदेवो मृते—नय अश्वम्, जितोऽहमस्मीति । ततः प्रत्यक्षी-
भूय वरयाच्चानन्तरमशिवोपशमिन्या भेर्याः सम्प्रदानं कृतवान् । ततः ‘वण्मासिकी’ षष्ठे
षष्ठे मासे तस्या घोषणा । ततः पूर्वोत्पन्नो रोगः प्रशम्यति, अन्यश्च वण्मासान् यावत्
जायते ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥

तत्थ अन्नदेसीओ महद्धितो वाणिओ सीसवेयणाते गहिओ आगओ । तस्स वेज्जेणं
गोसीसचंदणमुवइट्ठं । अण्णत्थ अलब्भमाणे रहस्सिययं बहुमुल्लं दाउं ततो भेरीए खंडमेगं
गहियं । तेण भेरीताडणं तत्थऽण्णं खंडं लाइयं । एवमन्नखंडप्पयाणेण तेण सा भेरी
कंथा कया । पच्छा से तारिसो सद्दो न होइ, न य रोगा उवसमंति । ततो लोगस्स बहू
रोगे जाणित्ता सद्दं च तारिसं असुणमाणेण कण्हेण भेरी जोयाविया जाव कंथा कया । ततो
सो भेरिपालो सकुलो उच्छादितो । ततो पुणो वि अट्ठमेणं भत्तेणं तं देवं आराहिता अण्णा
भेरी मग्गिया । लद्धा । अण्णो भेरीपालो ठवितो । सो आयरेण रक्खइ । एवं जो सीसो
आलावए लद्धे समाणे अण्णं लोइयं लोउत्तरियं वा आलावगं लाएइ सो वि कंथं करेइ ।
तस्मात् तस्यापि न दातव्यम् ॥

अक्षरगमनिका—व्याधिना क्षोभो यस्मासौ व्याधिक्षोभः आगन्तुको महर्द्धिकः, तस्य
मूल्याने भेरीखण्डप्रदानम् । एवमन्यान्यदाने सा कन्याऽभवत् । ततो भेरीपालस्य दण्डनम् ।
अष्टमेन देवस्याराधनम् । अन्यभेरीप्रदानम् । अन्यस्य भेरीपालस्य स्थापनम् । एवं सूत्रा-
कन्धीकुर्वतो न दातव्यम् ॥ ३५९ ॥ इदानीमाभीरीदृष्टान्तमाह—

यूकं तथा अगहिण, दुपरिगहियं कयं तथा कलहो ।

पिट्ठणय इयर विकिय, गएसु चोरेहि ऊणऽवो ॥ ३६० ॥

१ चोरा य ऊं ता० ॥

आभीरी-
दृष्टान्तः

सन् निष्पद्य इय दातुं, उक्त्वञ्चिदय देहि किं विचिन्तेसि ।

विष्णवेऽलम्बदाणे, किलिस्त्रसी 'तं च हं चैव ॥ ३६१ ॥

एवम् आभीरी समवाणि घयस्स भरिता सत्तारेण समं नगरं विज्जमा मय्य अप्पेहिं
आभीरेहिं घयविकएहिं समं । तत्थ सो आभीरो उक्करीं विज्जमाओ समइस्स हेइओ आभीरी
५०तीसे आभीरीए घयघडए पणामेति । तत्थ तेण नायं-गहितो । तीए नायं-न ताव मुंचति ।
तत्तो षडो पडित्ता भिज्जो । ताहे स आभीरी भणति-तुमे अगहितो चैव मुक्को । आभीरो
भणइ-तुमाए दुग्गहियं कयं । एवं तेसि 'तुमं तुमं'ति भणंताणं कलहो जातो । पच्छा
सो आभीरो समवातो उयरिता निसैट्टं पिट्ठिता । जं पि चिट्ठइ घयं तं पि छट्ठियल्लयंतं
तेसि भंजंताणं सुणएहिं चट्ठियं भूमीए वा पविट्ठं । ताव अप्पेहिं घयविकएहिं घयं विक्कीयं ।
10 ताहे ताहं पविक्कीयाहं । जाओ ऊणो अगो । तेसु य घयविकगेसु सगामं गएसु सायं
एकल्लयाहं जायाहं चोरेहिं उच्छूडाहं ॥

अक्षस्मनिका—आभीरी ब्रूते-त्वयाऽगृहीते मुक्तम् । आभीरः प्राह-दुःपरिगृहीतं त्वया
कृतम् । एवं तयोर्विषदतोः कलहो जातः । आभीर्याः पिट्टनम् । इतरेषु च विक्रयकेषु गतेषु
चौरग्रहणं घृतस्व च ऊनोऽर्धः । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—एवं यः शिष्य आलापकं
15 व्यत्याग्रेडयन् आचार्यैः 'मा एवं भण' इत्युक्तो ब्रूते-त्वयैवैवमालापको दत्तः । आचार्यः
प्राह-नाहमेवं दत्तवान् किन्तु त्वया विनाशितः । स प्राह-मा निहुण्व, न वर्तते स्वयमेव
दत्त्वाऽन्यथा वक्तुम्, अद्यापि न किमपि विनष्टम्, उपयुज्य देहि, माऽन्यद् विचिन्तय,
व्यत्याग्रेडनेन हि दाने त्वं चाहं च क्रियावहे इति । एवं यो निष्ठुरं वदति कलहं वा
कुरुते तस्मै न दातव्यम् ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥

20 बिइया आभीरी तहेव नगरं गया । तहेव घयघडो भिज्जो । ताहे आभीरी भणइ-न तुमं
दोसो, मम एस दोसो । आभीरो भणइ-न तुमं, ममं ति । ताहे सा बाळुया गहिया ।
उण्होदएण ताविचा सीयलं काउं सव्वं घयं निरवसेसं गहियं । सत्थिल्लएहिं समं गया । न
य चोरेहिं गहिया । न य घयस्स ऊणो अगो जातो ॥

एवं यः शिष्यो 'मा व्यत्याग्रेडय' इत्युक्तः सन् मिथ्यादुष्कृतं वदति 'मया विनाशितम्'
25 इति । यदि वाऽऽचार्यैरेवानुपयुक्तैस्तदा दत्तं ततस्ते भुवन्ते-मिथ्यादुष्कृतम्, मयैवानुपयुक्तैर्वा-
न्यथा प्रदत्तमिति । तत एतावता उपशम्यति । तस्मादेतादृशस्य दातव्यम् ॥

साम्प्रतमेतेषां मुत्तसैल्लसहसादीनामाभीरीसदृशपर्यवसानाचां दाना-ऽदाने प्रायश्चित्तमाह—

सेल्ल कुडडिइ-चालिभि, सुद्धो चउमुक्कय घडदुवे होति ।

परिपूणं यहिस यसए, चिरालि आभीरी दमेक ॥ ३६२ ॥

एमेव गोमि मेरी, हंसे मेसे य जाइय जल्लमा ।

चउल्लुक्कयदाणम्मि, पावति एसु आयवित्थो ॥ ३६३ ॥

योग्या-ऽ-
योग्यशि-
ष्यवान-
नाऽदान- 30
दाने प्रा-
यश्चित्तम्

१ तं अहं ता० ॥ २ 'कुडडि' भा० खूर्जी च ॥ ३ विक्रयके० कां० यो० त० । विक-
विके० ३० ॥

मुद्रशैल-चिह्नकृत-सामान्यमात्रं पुनश्चास्यते कार्ये सम्यक्स्थिते कृतार्थे वा प्रयच्छन्
शुद्धः, न खलु तत्र स्वत्वान्तेषां वा क्षिप्त्वाणां कृत-अर्थवतिः । अकार्ये पुनरेतेषु सूत्रा-अर्थो
प्रयच्छतश्चतुर्गुणः । तथा 'वदत्रिके' प्रसस्तवाच्येऽप्रशस्तावाच्ये अथवा बोद्धुकुटे भिन्नकुटे
व्यक्त्यान्तरेण सङ्गृह्यतश्चतुर्गुणैतेषु प्रावक्षितं प्रत्येकं चतुर्गुणः । परिपूयकसदृशे [महिषसमाने]
मशकतुल्ये बिडालीसमाने आम्बेरीसदृशेऽप्रसस्तगौसङ्गुपलक्षितपिशातीकतुल्ये कम्पाकारिमेरी-
पालकसदृशे एतेषु सप्तसु सूत्रा-अर्थो प्रयच्छतः प्रत्येकं प्रावक्षितम् 'एवमेव' चतुर्गुणकमि-
त्यर्थः ॥ ३६२ ॥

एतेषां ये प्रतिपक्ष्य हंसादयो ये च प्रसस्तयो-मेरीदृष्टान्तसूचितालोपां सूत्रा-अर्थो प्रयच्छन्
शुद्धः । यदि पुनर्न ददाति तदा प्रावक्षितं प्रप्नोति चतुर्लघु ॥ ३६३ ॥

प्रकारान्तरेण पर्वनिरूपणार्थमाह—

10

आशंतिषा अजायंति या च तद् दुष्प्रवृत्तिवा चेव ।

पर्वः

तिविहा च होह परिता, तीसे जायतर्ग बोच्छं ॥ ३६४ ॥

अथवा त्रिविधा पर्वत्, तद्वधा-जानती अजानती दुर्विदग्धा च । 'तस्माः' त्रिविधाया
अपि नानात्वं वक्ष्ये ॥ ३६४ ॥ प्रतिज्ञस्तमेव करोति—

गुण-दोषविसेसम्, अणभिष्णादिया च कुपसुहृन्तेषु ।

12 जानती
पर्वत्

सा खलु जायमपरिता, गुणतत्तिहा अगुणवजा ॥ ३६५ ॥

या गुण-दोषविशेषज्ञा 'कुश्रुतिमतेः' अपरकुतीर्थिकसिद्धान्तमैतरनिगृहीता, गाथायां
सप्तमी तृतीयार्थे, सा खलु "गुणतत्तिहा" गुणयत्नवती अगुणवर्जा जानती पर्वत् ॥ ३६५ ॥
सम्प्रति येऽस्याध्ययनस्य योग्यास्तानाह—

क्षीरमिव राजहंसा, जे बोहंति उ गुणे गुणसमिद्धा ।

20

दोसे पि च छडंता, ते वसभा क्षीरपुस्तित्ति ॥ ३६६ ॥

ये 'गुणसमृद्धाः' विनयादिगुणसमन्विताः क्षीरमिव राजहंसा गुणान् 'घोटयन्ति' आत्मा-
दयन्ति, येऽपि केचनानुपबोध्यमभा दोषास्तानपि च 'छर्दयन्ति' परित्वजन्ति ते 'वृषभाः'
निशीथेन गीतार्थी क्षीरपुरुषा अधिकृतस्वाध्ययनस्य योग्याः ॥ ३६६ ॥ अजानती पर्वदमाह—

जे होति पणपमुद्धा, मिगछावग-सीह-कुङ्कुरगभूया ।

25 अजानती
पर्वत्

रजममिव असंठविया, सुहसण्णप्पा गुणसमिद्धा ॥ ३६७ ॥

ये प्रकृत्या-स्वभावेन मुग्धा मृग-सिंह-कुङ्कुरशावभूता, गाथायां शावशब्दत्वान्नोपनिपातः
प्राकृतत्वात्, भूतशब्द औपम्ये, ततोऽयमर्थः—यथा मृगादिशब्दा अरण्यावानीय यदि रोचते
तर्हि भद्रकाः क्रियन्ते अथवा क्रूराः, एवं ये प्रकृत्या मुग्धाः परतीर्थिकैश्चाभावितास्ते यथा
भण्यन्ते तथा कुर्वन्ति । तथा रजममिव असंस्थापिताः, यथा रजमसंस्थापितं यादृशोऽभिप्राय-
स्तादृशं घटित्वा क्रियते एवमेतेऽपि यथा रोचते तथा क्रियन्ते । तथा चाह—सुखप्रज्ञापनीयाः
'गुणसमृद्धाः' विनयादिगुणतिष्ठयः ॥ ३६७ ॥

१ °ताः यथा रजमसंस्थापिताः यथा रजम् दे० गो० भिन्नम् ॥

जे खलु अभाविता कुस्सुतीहि न य ससमए गहियसारा ।

अकिलेसकरा सा खलु, वयरं छकोडिसुद्धं वा ॥ ३६८ ॥

ये खलु 'कुश्रुतिभिः' कुसिद्धानैः अभाविता न च स्वसमये गृहीतसारा सा खल्वक्लेश-
करा अजानती पर्वत् । षट्कोटिशुद्धं वज्रमिव गुणनिधानम् । षट्कोटिशुद्धं नाम यत् स्वभावतः

५ षट्षपि दिक्षु शुद्धम् ॥ ३६८ ॥ सम्प्रति दुर्विदग्धां पर्वदमाह—

दुर्विदग्धा
पर्वत्

किञ्चिन्मात्रग्राही, पल्लवग्राही य तुरियग्राही य ।

दुवियहृगा उ एसा, भणिया परिसा भवे ति विहा ॥ ३६९ ॥

किञ्चिन्मात्रग्राहिणः पल्लवग्राहिणः त्वरितग्राहिणः । एवमेषा दुर्विदग्धा पर्वत् 'त्रिविधा'

त्रिप्रकारा भणिता ॥ ३६९ ॥ तत्र किञ्चिन्मात्रग्राहिणीमाह—

१० नाऊण किञ्चि अणस्स जाणियवे न देति ओगासं ।

न य निजितो वि लज्जइ, इच्छइ य जयं गल्लवेण ॥ ३७० ॥

ज्ञात्वा किञ्चिद् अन्यस्य ज्ञातव्ये नावकाशं ददाति, न च निर्जितोऽपि लज्जते, केवलं
'गल्लवेण' महागलप्रमाणेनारटन् जयमिच्छति ॥ ३७० ॥ पल्लवग्राहिणीमाह—

न य कत्थइ निम्मातो, ण य पुच्छइ परिभवस्स दोसेण ।

१५ वत्थी व वायपुण्णो, फुट्टइ गामिल्लगविद्यहो ॥ ३७१ ॥

ग्रामेयकेषु विदग्धो ग्रामेयकविदग्धो न च कुत्रचिन्निर्मातः, सर्वत्र पल्लवमात्रग्राहित्वात् ।
न च परं पृच्छति, 'परिभवो मे भविष्यति' इति परिभवस्य दोषेण । केवलं बस्तिरिव वातपूर्णः
'पण्डितोऽयम्' इति लोकप्रवादगर्वितः 'स्फुटति' स्फुटन्निव तिष्ठति ॥ ३७१ ॥

त्वरितग्राहिणीमाह—

दुर्विदग्ध- २०
वैयाकरण-
दृष्टान्तः

दुरहियविजो पबंतनिवासो वावदूक कीकाको ।

खलिकरण भोइपुरतो, लोगुत्तर पेदियागीते ॥ ३७२ ॥

एकः पुरुषो व्याकरणसूत्राणि किञ्चित् पठितानि कृत्वा प्रत्यन्तं ग्रामं गत्वा ब्रूते—अहं
वैयाकरणः । तत्र स ग्रामेयकैरामीरैः परिगृहीतः । वृत्तिः पुष्टा कृता । ततः सुखेन तत्र निव-
सति । अन्यदा तत्र वावदूकश्छत्रैः परिवृतः पुस्तकभारेण समागतः । ततस्तैः प्रत्यन्तग्राम-
२५ वासिभिस्तस्य शिष्याः पृष्टाः—क एष समागतः ? । तैरवादि—वैयाकरणः । ततस्तैः प्रत्यन्त-
ग्रामवासिनो ब्रुवते—अस्माकमप्यस्ति वैयाकरणः, तेन सह शब्दगोष्ठी भवतु । तैः प्रतिश्रु-
तम् । जात एकत्र मेलापकः । ततो दुरधीतविद्येनोक्तम्—काग इति कथं भण्यते ? । वैयाक-
रणेनोक्तम्—काक इति । (एवमुक्ते स मौनमध्यतिष्ठत् ।) दुरधीतविद्येनोक्तम्—अन्योऽपि
लोकः काकमेव भणति, को विशेषो व्याकरणस्य ? अहं भणामि 'क्रीकाकः' । ततो ग्रामेयकै-
३० र्हेसितम् उत्कृष्टिश्च कृता 'अस्माकं पण्डितेनैष पराजितः' इति । पश्चात् स वैयाकरणः
प्रद्वेषमापन्नो नगरं गत्वा यस्य भोजिकस्य स ग्रामस्तेन कर्षयित्वा तस्य पुरतः खलीकृत्य
ग्रामाभिष्काशितः । एष दृष्टान्तः ।

१ छकोडिपरिसुद्धं भा० ता० विना ॥ २ °ति ऊवासं ता० ॥ ३ °कारो ता० विना ॥
४ कोष्ठकान्तर्गतोऽयं पाठो केचनग्रन्थप्रविष्टः । अनुयुक्तवाच्यमत्र ॥

एवं लोकोत्तरेऽपि कोऽपि कस्याप्याचार्यस्य शिष्यः किञ्चित् पीठिकामात्रं शिक्षयित्वा एकाकी प्रत्यन्तनगरं गत्वा तद्गतानन्यानगीतार्थान् द्रावयति, अकरणीयान्यपि च करोति, अप्रायश्चित्तेऽपि च प्रायश्चित्तं ददाति, अन्यं पूजा-सत्कार-गौरवहानिभयतो न च पृच्छति । पश्चादन्ये गीतार्थास्तत्रागतास्तैर्द्रावितः प्रायश्चित्तं च तस्य दत्तं दिक् च तस्यापहृता ॥

गाथाक्षरयोजना त्वयम्-दुरधीतविद्यः कोऽपि प्रत्यन्तनिवासः । तत्रैको 'बावदूकः' १५ महाविद्वान् वैयाकरणः समागतः । तस्य तेन विवादे 'कीकारः कृतः' उपहासपूर्वकमुत्कृष्टिः कृता । ततः स वैयाकरणो बावदूको नगरं गत्वा भोजिकपुरतस्तस्य खलीकरणमकार्षीत् । एवं लोकोत्तरेऽपि 'पीठिकागीते' पीठिकामात्रेण गीतार्थकर्तव्यं या करोति सैषा दुर्विदग्धा पर्यत् ॥ ३७२ ॥

आयरियत्तणतुरितो, पुवं सीसत्तणं अकाऊं ॥

10

हिंडति चोप्पायरितो, निरंकुसो मत्तहत्थि व ॥ ३७३ ॥

कोऽपि शिष्यो दशवैकालिकमात्रं पठित्वा आचार्यत्वत्वरितः प्रत्यन्तं ग्रामं नगरं वा गत्वा पीठिकायां निविष्ट आत्मानमाचार्यमभिमन्यते । स एवं शिष्यत्वमकृत्वा निरंकुशो मत्तहत्थीव 'चोप्पो' चोक्षो मूर्खः सन् आचार्यो 'हिण्डते' परिभ्रमति ॥ ३७३ ॥

कीदृशं तस्य मूर्खत्वम् ? अत आह—

15

छन्नालयम्मि काऊण कुंडियं अमिमुहंजली सुदितो ।

गेरु पुच्छति पसिणं, किञ्चु हु सा बागरे किंचि ॥ ३७४ ॥

'गेरुकः' परित्राजकः 'षट्नाले' त्रिदण्डे कुण्डिकां कृत्वा कृताञ्जलिभिक्षुः 'स्नाहृतः' पादपतितः 'पृच्छति' प्रश्नयति, किञ्चु सा कुण्डिका तथाऽऽपृच्छ्यमाना किञ्चित् परित्राजकस्य व्यागृणो(णा)ति ? नैव किञ्चन । यादृशं तस्याः कुण्डिकाया आचार्यत्वं तादृशमेतस्यापि ॥ ३७४ ॥ २०

सीसा वि य तूरंती, आयरिया वि हु लहुं पसीयंति ।

तेण दरसिक्खियाणं, भरितो लोगो पिसायाणं ॥ ३७५ ॥

शिष्या अप्याचार्यपदपरिपालनाय त्वरन्ते, आचार्या अपि 'लघु' शीघ्रं प्रसीदन्ति, न पुनः परिभाषयन्ति, यथा—नाद्यापि परिपूर्णमधीतमिति । तत ईषच्छिक्षितानामत्र एव 'पिशा-चानां' प्रथिलानां लोको भूतः ॥ ३७५ ॥

25

तेगिच्छ मते पुच्छा, अन्नहि वालुंक देवि कहि चिन्ना ।

तौसत्थेण कहंति य, विजिनिसिद्धे ततो दंडो ॥ ३७६ ॥

एगो विज्जो राउले ओलगाह । सो मतो । रण्णा पुच्छियं—अत्थि से पुतो ? । कहियं—अत्थि, नेवरं विज्जयमसिक्खितो । रण्णा भणियं—वञ्च, पढाहि, तदवत्था चेव ते भोगा । ततो अन्नत्थ गंतुं पढितुमारद्धं । तत्थ अइयाए पुरोहडे चरंतीए गलए वालुंक लगं, चिभिं- ३० टमित्थर्थः । सा विज्जसमीवमाणिया । विज्जेण पुच्छियं—कहिं चिण्णा एसा ? । कहियं—पुरोहडे । तेण नायं—चिन्निमडं लगं ति । पोत्तं गलए बंधिउं तहा बलियं जहा तस ति भगं,

निमित्तं गलवातो । तेन वेज्जपुत्तेण चित्तिं—एस उवातो विज्जियाए किरियाए । पस्सिनियतो रण्णो अङ्गीणो । पुच्छिती रण्णा—सिक्खियं विज्जं ! ति । तेण भणियं—सिक्खियं । ततो रण्णा 'सिग्गं सिक्खियं, अहो ! मेहावी'ति सकारो कतो । अज्जा रण्णो महादेवीए गल-गडं उट्ठितं । सो बाहितो भणइ—कहिं विण्णेछिया ! तेहिं भणियं—पुच्छानो । इत्थेण भणियं—अण 'पुरोहडे' । तेहि चित्तिं—नूणं वेज्जरहस्समेवं । ततो भणियं—पुरोहडे विण्णा । पच्छा तेन गलए साडणेण आवेदेत्ता मारिया । पच्छा रण्णा अण्णे विज्जा पुच्छिजा—किं सत्त्वनिहेसेण कया किरिया ! उवाहु ओसत्त्वेण ? । तत्थ विवादे विज्जेहिं निसेहिओ । पच्छा सारीरेण दंढेण दंढितौ ॥

अक्षरगमनिका—'चिकित्सके' वैद्ये मृते राज्ञः पृच्छा—अस्ति तस्य पुत्रः ? । कथितम्—अस्ति, 10 परमशिक्षितो वैद्यकस्य । राज्ञा भणितम्—अन्वयं गत्वा पठ । स गतः । तत्र बाहुकमजागले बलावेष्टनेन भिद्यमानं दृष्ट्वा 'लब्धं वैद्यरहस्यम्' इति विचिन्त्य प्रतिनिवृत्तः । तत्र देव्या गलगण्डमभवत् । स आकारितः पृष्ट्वाम्—क चीर्णा ? । 'तोषार्थेन' तोषनिमित्तं कथयन्ति—पुरोहडे । ततः सा पौतावेष्टनेन मारिता । स विवादे वैद्येन निषिद्धः । ततः शरीरो वण्डस्तस्य राज्ञा कृतः । एष दृष्टान्तः ॥ ३७६ ॥ उपनयमाह—

15 कारणनिसेवि लहुसग, अगीयपच्चय विसोहि दङ्गण ।

सन्वत्थ एवं पञ्चतर्गमण गीयागत्तै दंडो ॥ ३७७ ॥

आचार्येणान्यस्य कस्यापि साधोः कारणनिषेविणोऽंगीतप्रत्ययनिमित्तं किञ्चिद् यथालघु प्रायश्चित्तं दत्तम्, विशोधिः प्रायश्चित्तमित्यनर्थान्तरम्, तद् दृष्ट्वा चिन्तयति—सर्वत्रैवं प्राय-श्चित्तं दातव्यम् । ततः प्रत्यन्ते ग्रामे नगरे वा तस्य गमनम् । तत्र गतः स श्रूते—अह-20 मपि जानामि प्रायश्चित्तम् । तत्र निष्कारणं प्रतिसेविते भणति—भण 'मया कारणे प्रतिसेवि-तम्' । तत एवमुक्ते स श्रूते—त्वं शुद्धस्तथापि किञ्चिदगीतार्थत्वप्रत्ययं प्रायश्चित्तं ददामि । एवं-कुर्वन् पश्चादन्येषां गीतार्थानामागमनम् एतैरन्यैर्गीतार्थैर्दृष्टः । तैर्द्रावितो दिक् च तस्यापहृता । ईदृशा ये पुरुषाः सा दुर्विदग्धा पर्वत् । एतस्या यो ददाति सूत्रमर्थं वा तस्यै प्रायश्चित्तं चतु-र्गुरु । जानत्या अजानत्याश्च सूत्रा-ऽर्थापदाने चतुर्लघु ॥ ३७७ ॥ अथवा द्विविधा पर्वत्

25 लौकिकी लोकोत्तरा च । तत्र लौकिकी पञ्चविधा, तामेवाह—

पूरंती छत्तंतिव, पुंकी मंती रहस्सिया चेव ।

पंचविहा सल्ल परिता, लोहय लोउत्तरा चेव ॥ ३७८ ॥

पूरयन्ती छत्रवती बुद्धिर्मन्त्री राहस्यिकी च एवं लौकिकी लोकोत्तरा च सल्ल पञ्चविधा पर्वत्

॥ ३७८ ॥ तत्र लौकिकी पञ्चमकारामपि दर्शयति—

पूरंतिवा महाणी, छत्तविदिवा उ ईसरा विसिवा ।

समयङ्कत्ता उ मंती, लोहय तह रोहिणिजा वा ॥ ३७९ ॥

महाजनः पूरयन्तिका पर्वत् । विसीर्णच्छत्रा ईश्वरा द्वितीया छत्राम्तिका । स्वसमयङ्क-

द्विविधा
पर्वत्

पञ्चविधा
लौकिकी
पर्वत्

30

शला तृतीया बुद्धिपर्वत् । चतुर्थी मन्त्री । पञ्चमी राहस्यिकी 'रोहिणीया नाम' वक्षिका-अन्तः-
पुरमहत्तरिका । एषा लौकिकी पञ्चप्रकारा पर्वत् ॥ ३७९ ॥ तत्र पूरयन्तिकामाह—

नीहम्मियम्मि पूरति, रण्णो परिसा न जा धरमतीति ।

जे शुण छत्रविदिआ, अयंति ते बाहिरं सालं ॥ ३८० ॥

यदा राजा निर्गच्छति तस्मिन् निर्गते यः कोऽपि महान् जनः स सर्वोऽपि राज्ञो दौकते ५
यावद्ब्रह्म नायाति सा पर्वत् पूरयन्तिका । ये पुनः 'छत्रवितीर्णाः' प्रदत्तच्छत्रा राजानो भट-
भोजिकाश्च ते बाह्यां शालां यावदागच्छन्ति शेषा वार्यन्ते एषा छत्रान्तिका छत्रवती पर्वत्
॥ ३८० ॥ बुद्धिपर्वदमाह—

जे लोग-वेय-समएहिं कोविआ तेहिं पत्थिवो सहिओ ।

समयमतीतो परिच्छद्द, परप्पवायागमे चेव ॥ ३८१ ॥

ये 'लोक-वेद-समयेषु' लोके वेदे समये चेत्यर्थः 'कोविदाः' कुशलास्तैः सहितः पार्थिवः
'समयम्' अवसरम् 'अतीतः' प्राप्तः सन् परम्प्रवादानामागमाः परम्प्रवादागमास्तान् परीक्षते
एषा बुद्धिपर्वत् ॥ ३८१ ॥ मन्त्रिपर्वदमाह—

जे रायसत्थकुसला, अतकुलीया हिता परिणया य ।

माइकुलीया वसिया, मंतेति निवो रहे तेहिं ॥ ३८२ ॥

ये 'राजशास्त्रेषु' कौटिल्यमभृतिषु कुशला राजशास्त्रकुशलाः 'अतत्कुलीयाः' न राजकुले
भवाः न पैतृकेण सम्बन्धेन सम्बद्धा इत्यर्थः 'हिताः' हितान्वेषिणः 'परिणताः' वयसा
'मातृकुलीयाः' मातृकेण सम्बन्धेन सम्बद्धाः 'वशिकाः' आयत्ताः तैः सह रहसि नृपो मन्त्रयति
एषा मन्त्रिपर्वद् ॥ ३८२ ॥ रोहिणीयां पर्वदमाह—

कुविया तोसेयव्वा, रयस्सला वारअऽण्णमासत्ता ।

छण्ण पगासे य रहे, मंतयते रोहिणिजेहिं ॥ ३८३ ॥

या देवी राज्ञः कुपिता तां रोहिणीया निवेदयन्ति । ते वा दूतत्वेन प्रसादननिमित्तं
प्रेष्यन्ते, यथा-युष्माभिः सा देवी तोषयितव्या । तथा या 'रजस्वला' ऋतुस्त्राता तां रोहि-
णीयाः कथयन्ति । यस्या वा यस्मिन् दिवसे वारकस्तं राज्ञस्तस्याः कथयन्ति । याऽपि कन्या
यौवनप्राप्ता तामपि परिणयनाय राज्ञे निवेदयन्ति । 'अन्नमासत्त'ति अन्यासक्ता-व्यभिचारि-
णीत्यर्थः तामपि राज्ञः कथयन्ति, यथा-एषा 'देवी दुष्कारिणीति । अन्यान्यपि यानि च्छन्नानि
प्रकाशानि च 'रहांसि' रतिकार्याणि तानि रोहिणीयैः सह राजा मन्त्रयते । एषा पञ्चमी
राहस्यिका पर्वत् ॥ ३८३ ॥

तदेवमुक्ता पञ्चप्रकाराऽपि लौकिकी पर्वत् । सम्प्रति लोकोत्तरे पञ्चविधां पर्वदमाह—

आवासगमादी या (जा), सुत्तकड पुरंतिया मवे परिसा ।

दसमादि उवरिमसुया, इवति उ छत्तंतिया परिसा ॥ ३८४ ॥

आवश्यकमार्गं कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावदधीतश्रुता पूरयन्ती पर्वत्, न स्वस्वत्र

१ अयंति तां ॥ २ देव ! कुं हे० के० भा० ॥

पूरय-
न्तिका
छत्रान्ति-
का च

बुद्धि-
पर्वत्

10

मन्त्रि-
पर्वत्

15

२० रोहिणीया
पर्वत्

३० पञ्चविधा
लोकोत्तरा
पर्वद्

कश्चनापि साधुः पठन् निरुध्यते । दशाश्रुतस्कन्धमार्दिं कृत्वा येषामुपरितनानि श्रुतानि सा छत्रान्तिका पर्वत्, तत्र हि ये परिणामिकास्ते न निवार्यन्ते, शेषास्त्वपरिणामिका अति-परिणामिकाश्च निवार्यन्ते ॥ ३८४ ॥

लोह्य-वेद्य-सामादृणसु सत्येषु जे समोपादा ।

८ ससमय-परसमयविसारया य कुसला य बुद्धिमती ॥ ३८५ ॥

ये च लौकिकेषु वैदिकेषु सामायिकेषु च शास्त्रेषु समवगाढाः स्वसमय-परसमयविसारदाः कुशलाः सा बुद्धिमती पर्वत् ॥ ३८५ ॥ आह किं प्रयोजनं बुद्धिपर्वदा ? तत आह—

आसन्नपतीभक्तं, खेयपरिस्समजतो तदा सत्ये ।

कहमुत्तरं च दाहिसि, अमुगो किर आगतो वादी ॥ ३८६ ॥

10 बुद्धिपर्वदा सह श्रमं कुर्वत आसन्नप्रतिभत्वमुपजायते । तथा यः शास्त्रे निरन्तरव्याख्या-करणतः खेदपरिश्रमस्तस्य जयो भवति । कदाचित् परिश्रमे जातेऽपि व्याख्याकरणतस्तं परि-श्रममपमयति । तथा सा बुद्धिपर्वद् एवं शिक्षयते—अमुकः किल आगतो वादी ततः कथं त्वमुत्तरं दास्यसि ? एवं बुद्धिपर्वदा सह कृताभ्यासः सुखं परप्रवादिनं निगृह्णाति ॥ ३८६ ॥

उक्ता बुद्धिपर्वद् । मन्त्रिपर्वदमाह—

15 पुष्पं पच्छा जेहिं, सिंगणादितविही समणभूतो ।

लोए वेदे समए, कयागमा मंतिपरिसा उ ॥ ३८७ ॥

यैः पूर्वं गृहवासे पश्चात् श्रमणभावे 'शृङ्गनादितविधिः' सर्वेषु कार्येषु मध्ये शृङ्गमूतं यत् कार्यं तत् शृङ्गनादितमुच्यते तद्विधिः समनुभूतः सा लोके वेदे समये च कृतागमा मन्त्रिपर्वद् ॥ ३८७ ॥ एतदेव व्याचिख्यासुराह—

20 गिहवासे अथसत्थेहिं कोविद्या केह समणभावमि ।

कजेसु सिंगभूर्य, तु सिंगनादि भवे कजं ॥ ३८८ ॥

पूर्वं गृहवासे अर्थशास्त्रेषु पश्चात् श्रमणभावे स्वसमय-परसमयेषु ये केचित् कोविदाः सा मन्त्रिपर्वद् । कार्येषु शृङ्गमूतं यत् कार्यं तत् शृङ्गनादितं भवति ॥ ३८८ ॥

किं तद् ? इत्याह—

25 तं पुण चेह्यनासे, तद्भवविणासणे दुविहमेदे ।

भत्तोवहिवोच्छेदे, अभिवायण-बंध-घायादी ॥ ३८९ ॥

'तत्' पुनः शृङ्गनादितं कार्यं 'चैत्यविनाशः' लोकोत्तमभवन-प्रतिमाविनाशः, 'तद्भववि-नाशनं' चैत्यद्रव्यविनाशनं चैत्यद्रव्यविद्रावणम्, तथा द्विविधो भेदः—मरणमुत्पन्नाजनं वा, यो वा 'भक्तं' भिक्षां वारयति उपधिं वा, यथा—मा कोऽप्यमीषां भक्तमुपधिं वा दद्यादिति भक्त-

30 व्यवच्छेद उपधिव्यवच्छेदो वा, तथा कोऽपि धिजातीयो भूते—ब्राह्मणान् अभिवादयत—बन्धध्वमिति, यो वा बन्धपयति पिष्टयति, आदिग्रहणाद् यो निर्विषयानाशयति आक्रोशयति वा प्रद्विष्टो राजादि, तद् अभिवादन-बन्ध-घातादि च शृङ्गनादितं कार्यम्, तद्विधिर्यैः सम-नुभूतः सा मन्त्रिपर्वद् ॥ ३८९ ॥

वितहं ववहरमाणं, सत्येण वियाणतो निहोडेह ।

अहं सपक्खदंडो, नै चेरिसो दिक्खिए दंडो ॥ ३९० ॥

राजादिं वितथं व्यवहरन्तं मन्निपर्वदन्तर्यतो 'विज्ञावकः' स्वसमय-परसमयशास्त्रकुशलः
शास्त्रेण 'निहेठवति' सुखं वारयति, यथा—अस्माकं सपक्षे दण्डो भवति सङ्घो दण्डं करोती-
त्यर्थः, न च राजा प्रभवति, नापि प्रपन्नदीक्षाकलैतादृशो दण्डः । एषा मन्निपर्वत् ॥ ३९० ॥ ५
सम्प्रति राहस्यिकीं पर्वदमाह—

सल्लुद्धरणे समणस्स चाउक्कणा रहस्सिया परिसा ।

अज्जाणं चउक्कणा, छक्कणा अट्ठक्कणा वा ॥ ३९१ ॥

द्विविधं शस्यम्—द्रव्यशस्यं भावशस्यं च । द्रव्यशस्यं कण्टकादि । भावशस्यं माया-
निदान-मिथ्यात्वानि, अथवा भावशस्यं मूलोत्तरगुणातिचारः । ततः श्रमणस्य भावशस्योद्ध-10
रणे आचार्यसमीपे आलोचयत इत्यर्थः राहस्यिकी पर्वद् भवति । कथम्भूता ! इत्यत आह—
'चतुष्कर्णा' द्वावाचार्यस्य द्वौ साधोरिति चत्वारः कर्णा यत्र सा । तथा आर्याणां चतुष्कर्णा
षट्कर्णा वा । तत्र यदा निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थ्याः पुरत आलोचयति तदा चतुष्कर्णा, यथा निर्ग्र-
न्थस्य निर्ग्रन्थपार्श्वे आलोचयतः । यदा त्वद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे आलोचयति सद्वितीया
भिक्षुकी तदा षट्कर्णा । सद्वितीयतरुणगुरुसमीपे सद्वितीयाभिक्षुक्या आलोचयन्त्या अष्ट-15
कर्णा ॥ ३९१ ॥ तत्र प्रथमतः संयतस्य चतुष्कर्णा भावयति—

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥ ३९२ ॥

एकान्ते अनापाते 'एकः' अद्वितीयः 'एकस्य' अद्वितीयस्याचार्यस्य 'निश्रया' तत्पुरत
इत्यर्थः 'गौरवपरिवर्जितः' ऋद्धि-रस-सातगौरवपरित्यक्तः, गौरवाद्धि सम्प्रगालोचयितव्यं न २0
भवतीति तत्प्रतिषेधः, 'गुरुसमीपे' आलोचनाहार्थसमीपे आलोचनां प्रयुक्ते ॥ ३९२ ॥

कथम् ? इत्याह—

विरहम्मि दिसाभिग्गह, उकुडुतो पंजली निसेजा वा ।

एस सपक्खे परपक्खे मोत्तु छण्णं निसिज्जं च ॥ ३९३ ॥

एकान्तेऽपि यत्र कोऽपि न तिष्ठति तत्र 'विरहे' छन्ने प्रदेशे पूर्वं गुरोर्निषद्यां कृत्वा पूर्वा-25
मुत्तरां चरन्तिकां वा दिशमभिगृह्य वन्दनकं दत्त्वा उत्कुटुकः प्रबद्धाञ्जलिः अथाऽसौ व्याधि-
मान् प्रभूतं चाऽऽलोचनीयं ततो निषद्यामनुज्ञाप्यालोचयति । एष सपक्षे आलोचनाविधिः ।
'परपक्षे' नाम संयती तत्र छल्लं मुक्त्वा आलोचनां दातव्या, निषद्या च न कार्यते । इय-
मत्र भावना—यदा संयती संयतस्य पुरत आलोचयति तदा छल्लं वर्जयति, किन्तु यत्र
लोकस्य संलोकस्तत्राऽऽलोचयति, निषद्यां चाऽऽचार्यस्य न करोति, आत्मनाऽप्युत्थिता आलो-30
चयति ॥ ३९३ ॥ श्रमणीमधिकृत्यालोचनाविधेश्चतुष्कर्णत्वमाह—

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जिया उ गणिणीए ।

एगंतमणावाए, एगा एगाए निस्साए ॥ ३९४ ॥

अमणी गौरवपारेर्वाजिता गणिन्याः पुरत आलोचनां प्रयुक्ते । क ! इत्याह—एकान्तेऽजा-
पाते 'एका' अद्वितीया 'एकस्याः' अद्वितीयाया गणिन्या निश्रया । ततो गुरुसमीपे श्रमण-
स्येव श्रमण्या अपि गणिन्याः पुरत आलोचयन्त्याश्चतुर्कर्णा पर्वद् भवति ॥ ३९४ ॥
षट्कर्णामाह—

६ आलोचयणं पउंजइ, एगंते बहुजणस्स संलोए ।

अब्बितियथेरगुरुणो, संबिइया भिक्खुणी निहुया ॥ ३९५ ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे सद्वितीया भिक्षुकी 'निभृता' निर्व्यापारा न दिशो नापि विदिश
आलोकयति, नापि यत्किञ्चिदुल्लापयतीत्यर्थः । एवम्भूता सती एकान्ते बहुजनस्य संलोके
आलोचनां प्रयुक्ते ॥ ३९५ ॥ अथ कीदृशी तस्या द्वितीया भवति ? इत्यत आह—

१० नाण-दंसणसंपन्ना, पोढा वयस परिणया ।

इंगियागारसंपन्ना, भणिया तीसे बिइजिया ॥ ३९६ ॥

ज्ञान-दर्शनसम्पन्ना 'प्रौढा' समर्था या संयतस्य तस्या वा भावं विज्ञाय न मन्त्रणं कर्तुं
वदति, किन्तु वदति यद्यालोचितं तर्हि ब्रजामो नो चेदालोचनयाऽपि न प्रयोजनमिति ।
तथा 'वयसा परिणता' परिणतवयाः । तथा 'इङ्गिताकारसम्पन्ना' इङ्गितेनाऽऽकारेण च यस्य
१५ यादृशो भावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः । एवम्भूता सा तस्या द्वितीया भणिता । सा पुनः किय-
हूरे तिष्ठति ? उच्यते—एके सूरयो वदन्ति—यत्रोभयोराकारा दृश्यन्ते तावन्मात्रे । अपरे
ब्रुवन्ते—यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥ ३९६ ॥ अष्टकर्णामाह—

आलोचयणं पउंजइ, एगंते बहुजणस्स संलोए ।

सब्बितियतरुणगुरुणो, संबिइया भिक्खुणी निहुया ॥ ३९७ ॥

२० एकान्ते बहुजनस्य संलोके सद्वितीयस्य तरुणगुरोः समीपे सद्वितीया भिक्षुकी निभृता
आलोचनां प्रयुक्ते । तत्र भिक्षुक्या यादृशी द्वितीया तादृशी प्रागुक्ता ॥ ३९७ ॥

सम्प्रति यादृश आचार्यस्य द्वितीयस्तादृशमाह—

नाणेण दंसणेण य, चरित्त-तव-विणय-आलयगुणेहिं ।

वयपरिणामेण य अभिगमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥ ३९८ ॥

२५ ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन 'आलयगुणैः' बहिःश्रेष्ठाभिः प्रतिलेखनादिभिरु-
पशमगुणेन च तथा वयःपरिणामेन 'अभिगमेन' सम्यक्शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवति आचार्यस्य
'इतरः' द्वितीयः ॥ ३९८ ॥

उक्ता पञ्चप्रकाराऽपि पर्वद् । सम्प्रति 'कयाऽधिकारः ?' इति प्रतिपादयति—

छर्चतियाएँ पगयं, जइ पुण सा होजिमेहि उववेया ।

३० तो देंति जेहिं पगयं, तदभावे ठाणमादीणि ॥ ३९९ ॥

अत्र च्छत्रान्तिकया पर्वदा 'प्रकृतम्' अधिकारः । शेषाः पर्वद उच्चरितसदृशा इति प्ररू-
पिताः । तत्र यदि सा छत्रान्तिका पर्वद् 'एभिः' वक्ष्यमाणैर्गुणैरुपेता भवति तदा यकाभ्या-

मत्र प्रकृतं तौ कल्प-व्यवहारौ सूर्यो ददति । 'तदभावे' वक्ष्यमाणगुणामावे स्थानादीनि
आदिग्रहणेन प्रकीर्णकानां परिग्रहः ददति ॥ ३९९ ॥ अथ के ते गुणाः ? इत्यत आह—

बहुस्तुए चिरपञ्चइए, कप्पिए य अचंचले ।

अवट्टिए य मेहावी, अपरिस्तावी य जे विऊ ॥ ४०० ॥

पसे य अजुण्णाते, भावतो परिणामगे ।

एयारिसे महाभागे, अजुओगं सोउमरिहइ ॥ ४०१ ॥

बहुश्रुतश्चिरप्रव्रजितः कल्पिकोऽवच्छलः अवस्थितो मेधावी अपरिभ्रावी यश्च 'विद्' विद्वान्
प्रभूताशेषशास्त्रपरिमलितबुद्धिः ॥ ४०० ॥

'पत्ति'ति पात्रं प्राप्तो वा, तथा अनुज्ञातः सन् भावतः परिणामकः, एतादृशो महाभा-
गोऽनुयोगं श्रोतुमर्हति, सामर्थ्यात् कल्प-व्यवहारयोः । एष द्वारगाथाद्वयसङ्केपार्थः । विस्तारार्थः १०
प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥ ४०१ ॥ तत्र प्रथमं बहुश्रुतद्वारमाह—

तिविहो बहुस्तुओ खलु, जहण्णओ मज्झिमो उ उकोसो ।

आचारपकप्पे कप्प नवम-दसमे य उकोसो ॥ ४०२ ॥

त्रिविधः खलु बहुश्रुतः, तद्यथा—जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च । तत्र 'आचारप्रकल्पः'
निशीथं तद्वारी जघन्यो बहुश्रुतः । मध्यमः 'कप्प' ति कल्प-व्यवहारधरः । उत्कृष्टो नवम-
दशमपूर्वधरः ॥ ४०२ ॥ सम्प्रति चिरप्रव्रजितद्वारमाह—

चिरपञ्चइओ तिविहो, जहण्णओ मज्झिमो य उकोसो ।

तिवरिस पंचग मज्झो, वीसतिवरिसो य उकोसो ॥ ४०३ ॥

चिरप्रव्रजितस्त्रिविधः, तद्यथा—जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च । तत्र त्रिवर्षप्रव्रजितो जघन्यश्चि-
रप्रव्रजितः । पञ्चवर्षप्रव्रजितो मध्यमः । विंशतिवर्षप्रव्रजित उत्कृष्टः ॥ ४०३ ॥

अथ केन बहुश्रुतेन चिरप्रव्रजितेन चाधिकारः ? इत्यत आह—

बहुस्तुए चिरपञ्चइओ, उ एत्थ मज्जेसु होति अहिगारो ।

एत्थ उ कमे विभासा, कम्हा उ बहुस्तुओ पैढमं ॥ ४०४ ॥

अत्र बहुश्रुतश्चिरप्रव्रजितश्च यो मध्यस्ताभ्यामधिकारः । गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे । अत्र
'क्रमे' क्रमविषये विभाषा कर्तव्या, सा चैवम्—कस्मात् प्रथमं बहुश्रुत उक्तः ? यतः प्रथमं १०
प्रव्रज्या भवति, ततः श्रुतम्, ततः प्रथमं चिरप्रव्रजितस्योपादानं युज्यते; नैव दोषः, नियम-
विशेषप्रदर्शनार्थं श्रव्युपादानम्—यो बहुश्रुतः स नियमाश्चिरप्रव्रजितः, येन त्रिवर्षप्रव्रजितस्य
निशीथमुद्दिश्यते, पञ्चवर्षप्रव्रजितस्य कल्प-व्यवहारौ, विंशतिवर्षप्रव्रजितस्य दृष्टिवादः, तेन न
दोष इति ॥ ४०४ ॥ सम्प्रति कल्पिकद्वारमाह—

सुत्ते अत्थे तदुभय, उव्वहु विचार लेव पिंढे य ।

सिआ वत्थे पाए, उग्गहण विहारकप्पे य ॥ ४०५ ॥

कल्पिको द्वादशविधः, तद्यथा—सूत्रे १ अर्थे २ 'तदुभयस्मिन्' सूत्रार्थोभयलक्षणे ३

१ पदमो ता० ॥ २ उव्वहु बीचा ता० ॥

कल्प-
व्यवहार-
धरणाऽ-
ध्ययना-
धिकारिणां
गुणाः

बहुश्रुत-
द्वारम्

चिरप्रव्र-
जितद्वारम्

३० कल्पिक-
द्वारम्

उपस्थापनायां ४ विचारे ५ पात्रलेपे ६ पिण्डे ७ तथा शय्यायां ८ वस्त्रे ९ पात्रे १० अवग्रहणे ११ विहारकल्पे च १२ । एष प्रतिद्वारगाथासमासार्थः ॥ ४०५ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः सूत्रकल्पिकमाह—

सूत्र-
कल्पिकः

सूक्तस्य कल्पितो खलु, आवस्सगमादि जाव आयासो ।
तेण पर तिवरिसादी, पक्कप्पमादी य भावेणं ॥ ४०६ ॥

आवश्यकमार्दि कृत्वा यावदाचारस्तावत् सर्वोऽपि सूत्रस्य कल्पिको भवति, न खल्वेतावत् सूत्रं यावत् कोऽपि पठन् विनिवार्यते । ततः परं त्रिवर्षप्रव्रजितमार्दि कृत्वा यद् यद् व्यवहारे दशमोद्देशकपर्यन्ते यथा भणितं तत् तथोपदिश्यते यावद्विंशतिवर्षपर्यायः सर्वश्रुतानुपाती भवति । नवरमाचारप्रकल्पमार्दि कृत्वा यान्यपवादबहुलान्यध्ययनानि यानि चाति-
१० शायीन्यङ्गणोपपातप्रभृतीनि तानि यदा भावे परिणतो भवति तदोद्दिश्यन्ते ॥ ४०६ ॥

आह त्रिषु वर्षेष्वपरिपूर्णेष्वाचारे पठिते किं कुर्यात् ? अत आह—

सुत्तं कुणति परिजितं, तदत्थगहणं पङ्णगाहं वा ।

इति अंग-उज्जयणेसुं, होति कमो जाहगो नायं ॥ ४०७ ॥

यत् पठितं सूत्रं तत् परिजितं कुर्यात् । यदि वा तस्य सूत्रस्यार्थग्रहणं विदध्यात्, प्रकी-
१० र्णकादि वा सूत्रतोऽर्थतश्चाधीते । एवमज्ञानामध्ययनानां चातिशायिनां यावत् कल्पिको भवति तावदेष क्रमो ज्ञातव्यः । जाहकज्ञातं चात्र पूर्वोपन्यस्तमुपन्यसनीयम्, जाहक इव परिजितौ सूत्रा-ऽर्थौ कुर्यादिति भावार्थः ॥ ४०७ ॥ अर्थकल्पिकमाह—

अर्थ-
कल्पिकः

अत्थस्स कप्पितो खलु, आवासगमादि जाव सूयगडं ।

मोत्तूणं छेयसुयं, जं जेणऽहियं तदट्ठस्स ॥ ४०८ ॥

२० आवश्यकमार्दि कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावद् यद् येनाधीतं स तस्यार्थस्य कल्पिको भवति । सूत्रकृताङ्गस्योपर्यपि छेदश्रुतं मुक्त्वा यद् येनाधीतं सूत्रं स तस्य—सूत्रस्य समस्त-स्वाप्यर्थस्य कल्पिको भवति । छेदसूत्राणि पुनः पठितान्यपि यावदपरिणतस्तावन्न श्राव्यते, यदा तु परिणतो भवति तदा कल्पिकः ॥ ४०८ ॥ अधुना तदुभयकल्पिकमाह—

तदुभय-
कल्पिकः

तदुभयकप्पिय जुत्तो, तिगम्मि एगाहिएसु ठाणेसु ।

२५ पियधम्मऽवज्जमीरु, ओवम्मं अज्जवहरेहिं ॥ ४०९ ॥

तदुभयं—सूत्रमर्थश्च तस्मिन् कल्पिको युक्तः । किमुक्तं भवति ?—यो द्वावपि सूत्रा-ऽर्थौ युग-पद् ग्रहीतुं समर्थः स तदुभयकल्पिकः । अथवा तदुभयकल्पिकः 'त्रिके एकाधिकयोः स्थान-योर्युक्तः' त्रिकं नाम सूत्रमर्थस्तदुभयं च, तत्र सूत्रादर्शोऽधिकः, अर्थादधिकमुभयम्, एव-मेकस्मादर्थादधिके ये उभे स्थाने सूत्रा-ऽर्थरूपे तत्र युक्तः—योग्यः स तदुभयकल्पिकः ।

३० अथवा मियधर्मा इति चत्वारो भक्ताः सूचिताः—मियधर्मा नामैको न हदधर्मा १ हदधर्मा नामैको न मियधर्मा २ एकः मियधर्माऽपि हदधर्माऽपि ३ एको न मियधर्मा नापि हदधर्मा ४ । अत्र चतुर्थभक्तोऽवस्तु । शेषमङ्गत्रिके यत् एकस्मादेकैकगुणयुक्तात् स्थानात् प्रथमभक्त-
१ परिणतं मो० ३० त० ॥ २ ०त्तूणं छेदसूत्रं ता० ॥

पाद् द्वितीयभक्त्युपाद् वा येऽधिके स्थाने प्रियधर्मत्व-दृढधर्मत्वलक्षणे-तयोर्युक्तः । स च नियमादवबध्नीरुर्भवति, अवबध्नी-कर्म तस्माद्भीरुः, तत आह—“अवबध्नीरु” स तदुभयकल्पिकः । अत्रौपम्यमार्यवज्रैः, [सः] बालभावे कर्णाम्बाहृतं सूत्रं कृतवान्, पश्चात् तत्सोद्दिष्टं समुद्दिष्टमनुज्ञातम् अर्थश्च तदैव द्वितीयपौरुष्यां कथितः । एवमन्यस्यापि द्रष्टव्यम् ॥ ४०९ ॥

तथा चाह—

पुष्पमवे वि अहीयं, कण्णाहङ्गं व बालभावमिम ।

उत्तममेहाविस्स व, दिज्जति सुत्तं पि अत्थो वि ॥ ४१० ॥

यस्य पूर्वगवेऽधीतमागच्छति बालभावे वा कर्णाहृतं कृतं तस्य, उत्तममेभाविनो वा युगपत्पुष्पमप्यर्थोऽपि च दीयते । एष उभयकल्पिकः ॥ ४१० ॥ साम्प्रतमुपस्थापनाकल्पिकमाह—

अप्पत्ते अकहिता, अण्हिगयऽपरिच्छणे य चउगुग्गा ।

10 उपस्थाप-
नाकल्पिकः

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ४११ ॥

सूत्रेऽसमाप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथम्भूताः ! इत्याह—द्वाभ्यां गुरवः, तद्यथा—तपसाऽपि गुरुकाः कालेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रं प्राप्तस्थापि तस्यार्थमकथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो लघुकाः, नवरं कालेनैकेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः अथवाऽधिगतः परमद्यापि न सम्यक् तं ब्रह्म-15 वाति तमनधिगतार्थमश्रद्धानं वा उपस्थापयतश्चत्वारो लघुकाः, नवरमेकेन तपसा लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापयति तदा चत्वारो लघुकाः, तपसाऽपि कालेनापि च लघवः । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किन्त्वाज्ञादयश्च दोषाः । तथा सर्वत्र वर्णां जीवनिकायानां यद् विधास्यति तत् सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति । तस्माद् यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मान्नापठिते षड्जीवनिकासूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थापना कर्तव्या ॥ ४११ ॥ 20

अथ कियन्तः षड्जीवनिकायामर्थाधिकाराः ? तत आह—

जीवा-ऽजीवाभिगमो, चरित्तधम्मो (अन्धायम्-३०००) तहेव जयणा य ।

षड्जीव-
निकाया
अर्थाधि-
काराः

उवएसो धम्मफलं, छजीवणियाएँ अहिगारा ॥ ४१२ ॥

षड्जीवनिकायामिमे पञ्चाधिकाराः, तद्यथा—प्रथमौ जीवा-ऽजीवाभिगमः । द्वितीयो महाप्रतसूत्रादारभ्य चारित्रधर्मः । तृतीयो “जयं चरे जयं चिद्धे” (दश० अ० ४ गा० ८) इत्या-25 दिना यतना । तदनन्तरमुपदेशः । ततो धर्मफलम् । एते च विस्तरतो दशवैकालिकटीकातः परिभाषनीयाः ॥ ४१२ ॥ तत्राऽऽस्तामुपस्थापना, कथं स प्रजाजयितव्यः ! इति तदेवोच्यते । तत्र षड्विधो द्रव्यकल्पो वक्तव्य इति तमभिधिसुराह—

पञ्चावणं हुंदावणं, सिक्खावणं उवट्टं संसुंजणा य संवसणा ।

षट्प्रकारो

एसो उ दवियकप्पो, छव्विहतो होति नायव्वो ॥ ४१३ ॥

30 द्रव्यकल्पः

१ इत आरभ्यमेतन्ना गाथाऽर्णिकृता क्रममेवेन व्याख्याता दृश्यन्ते—अप्यत्ते अकहिता० ४११ पठिष्ट य कहिय० ४१४ पञ्चावणं हुंदावण० ४१३ जीवाजीवाभिगमो० ४१२ अप्यत्ते अकहिता० ४१५ ॥

२ सिक्खावणं उवट्टं संसुंजणा ता० ॥

प्रजाजना नाम यो धर्मे कथितेऽकथिते वा प्रजामासीत्यभ्युत्थितः [सः] प्रथमतः पृच्छयते—
 कस्त्वम्? कुतो वा समागतः? किंनिमित्तं वा प्रवर्जिष्यति? । तत्र यदा पृच्छापरिशुद्धो भवति
 तदा प्रजाजयितुमभ्युपगम्यते, अभ्युपगम्य च प्रशस्तेषु द्रव्यादिष्वुपाचार्यः स्वयमेवाष्टाग्रहणं
 करोति । एतावता प्रजाजनाद्वारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन लोचे कृते रजोहरणमर्पयित्वा तस्य
 ४ सामायिकसूत्रं दीयते, ततः—“सामायिकं मे दत्तम् इच्छामोऽनुशिष्टिम्” इति; सूरयो ब्रुवते—
 निस्तारकपारगो भव, क्षमाश्रमणानां गुणैर्वर्धस्व । एषा मुण्डापना । “सिक्खावण”ति तदन-
 न्तरं द्विविधमपि शिक्षां ग्राह्यते, तद्यथा—ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां च । ग्रहणशिक्षा नाम
 पाठः, आसेवनाशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् । यदा द्विविधमपि शिक्षां ग्राहितो भवति तदा
 स उपस्थाप्यते प्रशस्तेषु द्रव्य-क्षेत्रादिषु । द्रव्यतः शालिकरणे इक्षुकरणे चैत्यवृक्षे वा । क्षेत्रतः
 १० पद्मसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा । कालतश्चतुर्ध्वष्टम्यादिवर्जितासु तिथिषु । भावतोऽनुकूले
 नक्षत्रे, यदि तस्य जन्मनक्षत्रं न ज्ञायते तदाऽऽचार्यस्यानुकूले नक्षत्रे सुन्दरे मुहूर्ते यथाजातेन
 लिङ्गेन; तद्यथा—रजोहरणेन निषद्याद्वयोपेतेन मुखपोतिकया चोलपट्टेन च वामपार्श्वे स्थाप-
 यित्वा एकैकं महाव्रतं त्रीन् वारान् उच्चार्यते यावद् रात्रिमोजनम् । अथ ते द्वौ त्रयो बहवो
 वा भवेयुस्ततो यथावयोवृद्धम्; अथ ते क्षत्रिया राजपुत्राः तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य
 १५ स रक्षाधिकः क्रियते, इतरो लघुः; अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः समौ व्यवस्थितौ तदा तौ
 द्वावपि समरक्षाधिकौ व्रतेष्वुच्चारितेषु प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पात्यते (पात्येते) भाष्यते
 (भाष्येते) च—महाव्रतानि ममारोपितानि, इच्छामोऽनुशिष्टिम्, शेषाणामपि साधूनां निवेद-
 यामि । गुरुर्मणति—निवेदय । इदं च भणति—निस्तारकपारगो भव, क्षमाश्रमणानां च
 गुणैर्वर्धस्व । एवमुपस्थिते द्विविधः सङ्ग्रहः साधोः, यथा—अहं तव आचार्यः, अमुकस्ते उपा-
 २० ध्यायः । साध्यास्त्रिविधः सङ्ग्रहः, तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्तिनी । एवमुपस्थाप्य केषा-
 चित् पञ्चकल्याणकं केषाञ्चिदभक्तार्थं केषाञ्चिदाचाम्लं केषाञ्चिन्निर्विकृतिकमपरेषां न किञ्चित्,
 किं बहुना ! यद् यस्य तपःकर्म आवलिकागतं स तद् दत्त्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यां सम्भुक्ते,
 संवसनं च करोति । शैक्षकपरिपालना चेयम्—यावन्नोपस्थाप्यते तावन्न शिक्षां हिण्डाप-
 यितव्यः ॥ ४१३ ॥ कथं पुनरुपस्थापनीयः ? इत्यत आह—

२५

पटिण् य कहिय अहिगय, परिहर उवठावणाए सो कप्पो ।

छकं तीहिं विसुद्धं, परिहर नवगेण मेदेण ॥ ४१४ ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततः ‘अधिगतोऽनेनार्थः, सम्यक् श्रद्धान-
 विषयीकृतश्च’ इति परीक्ष्य यदा ‘षट्कं’ षड्जीवनिकायान् ‘त्रिभिः’ मनो-वाक्-कायैर्विशुद्धं
 भावतो न परानुवृत्त्या परिहरति । कथं परिहरति ? इत्यत आह—नवकमेदेन षट्कम्, मनसा स्वयं
 ३० परिहरति अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति, एवं वाचा कायेन च प्रत्येकं त्रय-
 कयो मेदा द्रष्टव्याः ॥ ४१४ ॥

एष उपस्थापनायाः कल्पः । सम्पत्ति विचारकस्यमाह—

अप्यसे अकहिता, अणहिययपरिच्छन्मि चउगुरुम् ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुम् ॥ ४१५ ॥

पठिते य कहिय अहियय, परिहरति विचारकम्भितो लो उ ।

तिविहं तीहि विसुद्धं, परिहर नवणेण मेदेणं ॥ ४१६ ॥

विचार-
कल्पः

सूत्रे सप्तसप्तकलक्षणे ओषनिर्मुक्तिलक्षणे वा अपासे यदि विचारभूमात्रेकाकिं प्रस्थाप-
यति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । ते च द्वाभ्यां गुरुकाः, सद्यथा—तपोगुरुकाः
कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तेऽपि श्रुते तदर्थमकथयित्वा कथनेऽपि ‘अधिसत्सदाधो न वा ?’
इत्यपरीक्षाय अधिगतमपि ‘सम्यक् अद्धाति न वा ?’ इत्यपरीक्ष्य यदि भेषयति तदा प्रत्येकम-
कथनेऽनधिगमेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । ते च विचाराधिकारात् सर्वत्रापि 10
च द्वाभ्यां लघवः, सद्यथा—तपोलघुकाः काललघुकाश्च । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किन्त्वाज्ञा-
दयश्च दोषाः । संयमविराधना त्वेवम्—सोऽप्राप्तश्रुतादित्वादेकाकी प्रस्थापितः षट्सु जीवनि-
कायेषु संज्ञां व्युत्सृजेत्, उड्डाहं चाऽस्थण्डिले व्युत्सृजन् कुर्यात् । विरुद्धदिगादिषु व्युत्सर्जने-
नाऽऽयुषोऽपगमत आत्मविराधना ॥ ४१५ ॥ तस्माद्—

यदा सूत्रं सप्तसप्तकादिरूपं पठितं भवति तस्य चार्थः कथितोऽधिगतोऽधिगम्य च सम्यक् 15
श्रद्धानविषयीकृतस्ततो निशीथोक्तेन प्रकारेण परीक्ष्यमाणः ‘त्रिविधं’ सचित्तमचित्तं मिश्रं च
स्थण्डिलं परिहारविषयेण नवकभेदेन ‘त्रिभिः’ मनो-वाक्-कायैर्विशुद्धं परिहरति, तद्यथा—
सचित्तं स्थण्डिलं तद् मनसा स्वयं न गच्छति नाप्यन्यान् गमयति न चाप्यन्यं गच्छन्तमनु-
जानाति । एवं वाचा ३ कायेनापि ३ । एवं मिश्रमचित्तं चापातसंलोकादिदोषदुष्टम् । स
भवति विचारकल्लिखः ॥ ४१६ ॥ विचारभूमौ गतेन स्थण्डिले उपवेष्टव्यम्, अतः स्थण्डिले 20
वक्तव्ये येऽर्थाधिकारास्तानभिहितुर्द्वारगाथायाह—

स्थण्डिलनिरूपणा

मेया सोहि अवाया, वज्जणया खलु तहा अणुण्णा य ।

कारणविही य जयणा, थंडिल्ले होंति अहिगारा ॥ ४१७ ॥

स्थण्डिल-
निरूप-
णायाम-
र्थाधिकाराः

प्रथमतो भेदाः स्थण्डिलस्य वक्तव्याः । तदनन्तरं स्थण्डिले व्युत्सृजतः ‘शोधिः’ प्रायश्चि- 25
त्तम् । ततोऽपायाः । तदनन्तरं वर्जनद्वारम् । ततः परमनुज्ञा । ततः कारणविधिः । तदन-
न्तरं यतना । एते वक्ष्यमाणाः स्थण्डिले अधिकाराः ॥ ४१७ ॥

तत्र प्रथमतो भेदद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

अचित्तेण अचित्तं, मीसेण अचित्तं छक्कमीसेणं ।

सचित्तं छक्कएणं, अचित्तं चउअंय एकेके ॥ ४१८ ॥

स्थण्डिल-
स्य भेदाः

अचित्ते स्थण्डिले पन्थानमधिकृत्य त्रयो भेदाः—अचित्तं स्थण्डिलमचित्तेन पथा गम्यते १;
अचित्तं मिश्रेण पथा २, केन मिश्रेण ? इत्यत आह—षट्कायमिश्रेण; तथा अचित्तं ‘सचि-

१ सप्तसप्तिकाख्या आचारारङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुतस्थाने द्वितीया वृत्तिः ॥

तेन पथा' स पन्थाः सचित्तः, कथम्? इत्याह—'बट्केन' बट्मिर्जीवनिभावैः १; एवमचित्ते
स्थण्डिले त्रयो भेदाः । एवं मिश्रे ३ सचित्ते ३ च । एतेषां अचित्त-मिश्र-सचित्तानामेकैक-
स्मिन् भग्नं चतुर्भङ्गी ॥ ४१८ ॥ तामेवोपदर्शयति—

अणवायमसंलोए, अणवाए चेव होति संलोए ।

०

आवायमसंलोए, आवाए चेव संलोए ॥ ४१९ ॥

अनापातमसंलोकमिति प्रथमो भङ्गः, अनापातं संलोकवदिति द्वितीयः, आपातवदसंलो-
कमिति तृतीयः, आपातवत् संलोकवदिति चतुर्थः । गाथायां मत्वर्थीयप्रत्ययस्य लोपः प्राकृत-
त्वात्, अत्रादित्वाद्वा अकारप्रत्ययः । अमीषां चतुर्णां भङ्गानां प्रथमो भङ्गोऽनुज्ञातः, शेषाः
प्रतिकुष्टाः । निर्गन्थीनां तृतीयोऽनुज्ञातः ॥ ४१९ ॥ चतुर्थे स्थण्डिलं व्याख्यानयति—

आपात-
वत् सं-
लोकवत्
स्थण्डिलम्

तथाऽऽवायं दुविहं, सपक्ख-परपक्खतो उ नायव्वं ।

दुविहं होइ सपक्खे, संजय तह संजतीणं च ॥ ४२० ॥

संविग्गमसंविग्गा, संविग्ग मणुण्ण एतरा चेव ।

असंविग्गा वि य दुविहा, तप्पक्खिय एतरा चेव ॥ ४२१ ॥

'तत्र' आपातवत्-संलोकवतोर्मध्ये 'आपातम्' आपातवत् द्विविधं ज्ञातव्यम्, तद्यथा—
१५ 'स्वपक्षतः परपक्षतश्च' स्वपक्षापातवत् परपक्षापातवच्चेत्यर्थः । तत्र 'स्वपक्षे' स्वपक्षविषये द्विविध-
मापातवत्, तद्यथा—'संयतानां संयतीनां च' संयतापातवत् संयत्यापातवच्चेति भावः ॥ ४२० ॥

संयता अपि द्विविधाः—संविग्गा असंविग्गाश्च । संविग्गा उद्यतविहारिणः, असंविग्गाः
शिथिलाः पार्श्वस्थादयः । संविग्गा अपि द्विविधाः—'मनोज्ञाः' साम्भोगिकाः 'इतरे' अमनोज्ञाः—
असाम्भोगिकाः । असंविग्गा अपि द्विविधाः—'तत्पाक्षिकाः' संविग्गपाक्षिकाः 'इतरे' असंविग्ग-
२० पाक्षिकाः ॥ ४२१ ॥ उक्तं स्वपक्षापातवत् । सम्प्रति परपक्षापातवत् प्राह—

परपक्खे वि य दुविहं, माणुस तेरिच्छं च नायव्वं ।

एकैकं पि य तिविहं, पुरिसित्थि नपुंसगं चेव ॥ ४२२ ॥

'परपक्षेऽपि' परपक्षविषयेऽप्यापातवत् द्विविधं ज्ञातव्यम्—'मानुषं तैरश्च' मनुष्यापातवत्
तिर्यगापातवच्चेत्यर्थः । 'एकैकमपि' मानुषं तैरश्च च त्रिविधम्, तद्यथा—पुरुषवत् स्त्रीवत् नपुं-
२५ सकवच्च, पुरुषापातवत् स्त्र्यापातवत् नपुंसकापातवच्चेति भावः ॥ ४२२ ॥

पुरिसावायं तिविहं, दंडिय कोडुणिए य पागइए ।

ते सोयऽसोयवादी, एमेव नपुंस-इत्थीसु ॥ ४२३ ॥

'पुरुषापातं' पुरुषापातवत् त्रिविधम्, तद्यथा—'दण्डिके कौटुम्बिके प्राकृते च' दण्डिक-
पुरुषापातवत् कौटुम्बिकपुरुषापातवत् प्राकृतपुरुषापातवच्चेत्यर्थः । दण्डिका राजकुलानुगताः,
३० कौटुम्बिकाः शेषा महर्द्धिकाः, इतरे प्राकृताः । 'ते च' त्रयोऽपि प्रत्येकं द्विविधाः—शौचवा-
दिनोऽशौचवादिनश्च । 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण नपुंसक-स्त्रियोरपि वक्तव्यम् । किमुक्तं
भवति !—नपुंसकापातवत् स्त्र्यापातवच्च प्रत्येकं प्रथमतो दण्डिकादिभेदतस्त्रिविधम् । ततः
शौचवाद्यशौचवादिभेदतः पुनरेकैकं द्विविधम् ॥ ४२३ ॥

उक्तं मनुष्यापातवद् । अधुना तिर्यगापातवदाह—

दिशमदिशा तिरिया, जहण्णमुकोस मज्झिमा तिविहा ।

एमेवेत्थि-नपुंसा, दुगुंछिय-उदुगुंछिया नवरं ॥ ४२४ ॥

तिर्यञ्चो द्विविधाः—हसा अहसाश्च । हसा दर्पवन्तः, अहसाः शान्ताः । ते प्रत्येकं त्रिविधाः—जघन्या उत्कृष्टा मध्यमाश्च । जघन्या एडकादयः, मध्यमा महिषादयः, उत्कृष्टा हस्त्यादयः । एते किल पुरुषा उक्ताः । एवमेव स्त्री-नपुंसका अपि वक्तव्याः । नवरं ते हसा अहसाश्च प्रत्येकं द्विविधा विज्ञेयाः, तद्यथा—जुगुप्सिता अजुगुप्सिताश्च । जुगुप्सिता गर्दभ्यादयः, इतरे अजुगुप्सिताः । उक्तमापातवत् । संलोकवद् मनुष्येष्वेव द्रष्टव्यम् । ते च मनुष्यास्त्रिविधाः, तद्यथा—पुरुषाः स्त्रियो नपुंसकाश्च । एकैके प्रत्येकं त्रिविधाः—माकृताः कौटुम्बिका दण्डिकाश्च । पुनरेकैके द्विविधाः—शौचवादिनोऽशौचवादिनश्च । उक्तञ्च— 10

आलोगो मणुएसुं, पुरिसित्थि-नपुंसगाण बोधव्वो ।

पायय कुडुंवि दंडिय, असोय तह सोयवादीणं ॥

तदेवमापात-संलोकौ चरमभङ्गे, द्वितीयेऽऽपातः, तृतीये संलोकः । उक्ता मेदप्रमेदयुक्ता एते क्षण्डिलमेदाः ॥ ४२४ ॥ गतं मेदद्वारम् । अधुना शोधिद्वारमाह—

मणुय-तिरिएसु लहुगा, चउरो गुरुगा य दित्ततिरिएसु ।

तिरियनपुंसित्थीसु य, मणुयत्थि-नपुंसगे गुरुगा ॥ ४२५ ॥

15 शोधिद्वारम्

मनुष्याणां शौचवादिनां पुरुषाणां तिरश्चां च पुरुषाणामहसानामापाते गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे संज्ञां व्युत्सृजतः प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । “गुरुगा य दित्ततिरिएसु” इति हसानां तिरश्चामापाते चत्वारो गुरुकाः । तथा ‘तिर्यङ्नपुंसक-स्त्रीषु’ तिर्ययोनीनां नपुंसक-स्त्रीणां हसानामापाते “मणुस्सत्थी (मणुयत्थि) नपुंसगे” इति मनुष्याणां स्त्री-नपुंसकानां शौचवादिना- 20 मापाते प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ॥ ४२५ ॥

मणुय-तिरियपुंसेसुं, दोसु वि लहुगा तवेण कालेण ।

कालगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अदोकंती वा ॥ ४२६ ॥

मनुष्याणामशौचवादिनां पुरुषाणां तिरश्चामहसानां पुरुषाणामापाते द्वयानामपि पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तपसा कालेन च लघवः । मनुष्यस्त्री-नपुंसकानामशौचवादिनामापाते 25 चत्वारो गुरुकाः द्वाभ्यां गुरुकाः, तद्यथा—कालगुरुकास्तपोगुरुकाः । अर्द्धापकान्तिर्वा द्रष्टव्या । सा चैवम्—तिरश्चां हसानां पुरुषाणामापाते मनुष्याणां गृहिणां पाषण्डिनां वा पुरुषाणामशौचवादिनामापाते चत्वारो लघुकाः कालगुरुकाः, तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामहसानामजुगुप्सिता-

१ “मणुयतिरिएसु” गाथाष्टकं कण्ठम् । सोधिं ति गतम् ।” इत्यनेन क्षूर्णिमन्येन क्षूर्णिकृता “भद तिरी पासंढे” ४२९ गाथां यावत् शोधिद्वारसत्कं गाथाष्टकमावेदितम् इति “पायय कुडुंवि” इति ४२७ गाथादीकायां टीकाकृद्भिः “उक्तं च” इति उल्लिख्य यत् “पाययसोयवादी” इत्यादि गाथात्रिकं निवृद्धितं तत् क्षूर्णिकादभावेन भाष्यसत्कमिति सम्भावयामः । न खल्वेतत् “पाययसोयवादी” इत्यादिकं गाथा-त्रिकमलत्पार्श्ववर्तिनीषु भाष्यप्रतिषु कापि दृश्यते ॥

नैमापाते कालगुरुकाः चत्वारो लघुकाः, तेषामेव तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानां हस्तानां जुगुप्सितानां चापाते चत्वारो लघुकास्तपोगुरवः, मनुष्यस्त्री-नपुंसकानामशौचवादिनामपि त एव तपोगुरव-
श्चत्वारो लघुकाः ॥ ४२६ ॥ इयमेकेषामाचार्याणां मतेनार्द्धावकान्तिरुपदर्शिता । सम्प्रति
भाष्यकारोऽन्यथाऽर्द्धावकान्तिमाह—

६ पाण्य कोडुंनिय दंडिण य अस्तोय-सोयवादीसु ।

चउगुरुगा जमलपया, अहवा चउ छ च गुरु-लहुगा ॥ ४२७ ॥

प्राकृते कौटुम्बिके दण्डिनि च प्रत्येकमशौचवादिनि शौचवादिनि चार्द्धावकान्तिरवसेया । सा
चैवम्—प्राकृतानामशौचवादिनां पुरुषाणामापाते चत्वारो लघुकास्तपसा कालेन च लघवः, तेषामेव
शौचवादिनां प्राकृतपुरुषाणामापाते त एव चत्वारो लघवः कालगुरुकाः; कौटुम्बिकानाम-
१० शौचवादिनां पुरुषाणामापाते कालगुरुकाश्चत्वारो लघवः, तेषामेव कौटुम्बिकपुरुषाणां शौच-
वादिनामापाते चत्वारो लघवस्तपोगुरुकाः; दण्डिकपुरुषाणामशौचवादिनामापाते तपोगुरुका-
श्चतुर्लघवः, तेषामेव शौचवादिनामापाते चतुर्लघवो द्वाभ्यां गुरुकास्तपसा कालेन च । उक्तञ्च—

पाण्यऽस्तोयवादी, पुरिसाणं लहुग दोहि वी लहुगा ।

ते चेव य कालगुरु, तेसिं चिय सोयवादीणं ॥

15

ते चिय लहु कालगुरु, कोडुंबीणं असोयवादीणं ।

तेसिं चिय ते चेव उ, तवगुरुगा सोयवादीणं ॥

दंडिय असोय ति चिय, सोयम्भि य दोहि गुरुग चउलहुगा ।

एस पुरिसाण भणिओ, इत्थि-नपुंसाण वी एवं ॥

“चउगुरुगा जमलपदा” इति ‘यमलपदानि’ स्त्री-नपुंसकलक्षणानि चतुर्गुरुकानि वक्त-
20 न्वानि । तानि चैवम्—प्राकृतस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते चत्वारो गुरुकाः द्वाभ्यां लघवः,
तद्यथा—तपसा कालेन च, तासामेव शौचवादिनीनां चत्वारो गुरुकाः कालगुरवः; कौटुम्बिक-
स्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते कालगुरवश्चत्वारो गुरुकाः, तासामेव शौचवादिनीनामापाते तपो-
गुरुकाश्चत्वारो गुरवः; एवमेव दण्डिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामपि, शौचवादिनीनां च चत्वारो
गुरुका द्वाभ्यां गुरवस्तपसा कालेन च; एवमेव नपुंसकानामप्यापाते वक्तव्यम् । अत्रैव
25 मतान्तरमाह—अथवा स्त्रीणामापाते चतुर्गुरुका उक्तप्रकारेण तपसा कालेन च विशेषिताः ।
नपुंसकानामापाते षडलघवो यथोक्तक्रमेण तपः-कालविशेषिताः ॥ ४२७ ॥

सम्प्रति तिर्यगापातमधिकृत्यार्द्धावकान्तिमाह—

तिरिणसु वि एवं चिय, अदुगुंछ-दुगुंछ-दिच-ऽदिचेसु ।

अमणुण्णेषर लहुगो, संजतिवग्गम्मि चउगुरुगा ॥ ४२८ ॥

30 ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण तिर्यक्वजुगुप्सित-जुगुप्सित-हस्ता-ऽहसेष्वर्द्धावकान्तिरवसेया,
तद्यथा—प्राकृतपुरुषगृहीतानामहस्तानां तिर्यक्पुरुषाणामापाते चत्वारो लघवो द्वाभ्यां लघुकास्त-
पसा कालेन च, तेषामेव च हस्तानां त एव चत्वारो लघवः कालगुरुकाः; कौटुम्बिकपरि-

गृहीतानामपि तिर्यक्पुरुषाणामद्वयानामापाते च त एव कालगुरुकाश्चत्वारो लघवः, तेषामेव द्वयानां तपोगुरुवश्चत्वारो लघुकाः; दण्डिकपरिगृहीतानां तिर्यक्पुरुषाणामद्वयानामापाते च त एव चत्वारो लघवस्तपोगुरुकाः, तेषामेव द्वयानामापाते चतुर्लघुका द्वाभ्यां गुरुवस्तपसा कालेन च; तथा प्राकृतपरिगृहीतानां स्त्रीणां नपुंसकानां च तिरश्चामजुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां लघवस्तपसा कालेन च, तेषामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकाः ५ कालगुरुवः; कोटुम्बिकपरिगृहीतानां तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामापाते त एव कालगुरुकाश्चत्वारो गुरुवः, तेषामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुवः; एत एव दण्डिकपरिगृहीतानामपि तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामद्वयानामापाते द्रष्टव्याः, द्वयानामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरुवः कालेन तपसा च । उक्ता तिर्यक्स्वर्द्धापक्रान्तिः, सम्प्रति स्वपक्षापाते शोधिमाह—
अमनोज्ञानाम्—असाम्भोगिकानां संविमानाम् इतरेषां च—असंविमानामापाते प्रायश्चित्तं लघुको 10 मासः । ‘संयतीवर्गे समापतति’ संयतीनामापाते चत्वारो गुरुकाः ॥ ४२८ ॥

सम्प्रति प्रागुक्तमेवार्थमुपदिदर्शयिषुराह—

भइ तिरी पासंडे, मणुयाऽसोएहिं दोहिं लहु लहुगा ।

कालगुरु तवगुरुगा, दोहि गुरु अङ्कोकंति दुगे ॥ ४२९ ॥

भंद्रेषु—अद्वेषेषु तिर्यक्षु पुरुषेषु मनुष्येषु गृहस्थेषु पाषण्डिषु चाऽशौचवादिनामापाते चत्वारो लघुकाः द्वाभ्यां लघवः । मनुष्यस्त्री-नपुंसकानां शौचवादिनामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरुवः, तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । शेषेषु तु तिर्यग्-मनुष्यभेदेषु ‘द्विके’ तपः—काललक्षणे ‘अर्द्धापक्रान्तिः’ क्वचित् तपोगुरुका क्वचित् कालगुरुकेत्येवंरूपाऽवसातव्या । सा च प्राक् प्रदर्शिता ॥ ४२९ ॥ गतं शोधिद्वारम् । इदानीमपायद्वारमाह—

अमणुण्णोयरगमणे, वितहायरणम्मि होइ अहिगरणं ।

पउरदवकरण दट्टं, कुशील सेहादिगमणं च ॥ ४३० ॥

20 अपाय-
द्वारम्

अमनोज्ञानाम्—असाम्भोगिकानां संविमानाम् इतरेषां च—असंविमानां गमने—आपाते सति वितथाचरणे दृश्यमाने भवति परस्परमधिकरणम् । इयमत्र भावना—आचार्याणां परस्परमन्यथा सामाचार्यः, ततोऽसाम्भोगिकानां सामाचारीवितथाचरणदर्शने ‘नैषा सामाचारी’ इति परस्परमधिकरणं प्रवर्तते । इतरे कुशीलाः पार्श्वस्थादयस्ते प्रचुरेण वारिणा पुतप्रक्षालनं कुर्वन्ति, 25 ततस्तेषां कुशीलानां प्रचुरद्रवेण पुनर्निलेपकरणं दृष्ट्वा शैक्षकाणाम् आदिशब्दात् शौचवादिनां मन्दधर्मिणां च गमनं तेषां समीपे भवति ॥ ४३० ॥

निगंथाणं पढमं, सेसा खलु होंति तेसि पडिक्कुट्टा ।

दव अप्प कलुस असती, अवण्ण पुरिसेसु पडिसेहो ॥ ४३१ ॥

यत एवमापाते दोषास्तस्मान्निर्ग्रन्थानां प्रथमं स्थण्डिलम्—अनापातमसंलोकमित्येवंरूपम्, 30 शेषाणि त्रीणि खलु ‘तेषां’ निर्ग्रन्थानां ‘प्रतिकुष्ठानि’ प्रतिषिद्धानि । अथ परपक्षापातं तत्रापि पुरुषापातं व्रजति तदा नियमतो द्रवमकलुषं परिपूर्णं च नेतव्यम्, अन्यथा ‘द्रवे’ पानीये अरूपे कलुषे वा यदि वा ‘असति’ विना पानीयेन गतो भवेत् ततस्ते दृष्ट्वा ‘अवर्णम्’

अस्त्राणां कुर्युः, यथा—अशुचयोऽमी, न केवलमवर्णं कुर्युः किन्तु प्रतिषेधोऽपि तैः क्रियते, यथा—मौ कोऽप्यमीषामशुचीनां भक्तं पानं वा दद्यात् । एष पुरुषेषु—पुरुषापाते दोषः ॥४३१॥

सम्प्रति स्त्री-नपुंसकापाते दोषानाह—

आय पर तदुभय वा, संकाईया हवन्ति दोसाओ ।

४ पंडित्यसंगगहिते, उद्वाहो पडिगमणमादी ॥ ४३२ ॥

स्त्रीणां नपुंसकानां चापाते आत्मनि परे तदुभयस्मिन् वा शङ्कादयो दोषा भवन्ति । तत्रा-
त्मनि साधुः शङ्काविषयीक्रियते, यथा—एष किमप्युद्गमयति? ; परैः स्त्री नपुंसको वा शङ्क्यते,
यथा—एते पापकर्माण एनं साधुं कामयन्ते इति; तदुभयस्मिन् यथा—द्वारप्येतौ परस्परमत्र
मैथुनार्थमागतौ । तदेवमुक्ता शङ्का । आदिशब्दादवर्णादिदोषपरिमहः । तथा कयापाते नपुं-
१० सकापाते वा स साधुरात्म-परोभयसमुत्थेन दोषेण स्त्रिया पण्डकेन वा सार्द्धं सङ्गं—मैथुनं
कुर्यात्, तत्र केनचिदगारेण दृष्ट्वा गृहीतः स्यात् ततः प्रवचनस्योद्वाहः । तथा स उद्वाहित
इति कृत्वा प्रतिगमनादीनि कुर्यात् ॥ ४३२ ॥

अस्मिन्नेव चतुर्थे स्थण्डिले तिर्यगापाते दोषानाह—

आहणणादी दिक्ते, गरहियतिरिएसु संकमादीया ।

१५ एमेव य संलोए, तिरिए वज्जितु मणुएसु ॥ ४३३ ॥

‘दत्ते’ दसतिर्यगापाते आहननादयो दोषाः । आहननं श्रुक्तादिभिस्ताडनम्, आदिशब्दाद्
मूर्च्छागमन-भारणादिपरिमहः । ‘गर्हितेषु तिर्यक्षु’ गर्हिततिर्यक्स्त्री-नपुंसकापाते शङ्का मैथुने,
आदिशब्दात् प्रतिसेवेतापीत्यादयो दोषाः । यथा आपाते दोषा उक्ता एवमेव संलोकेऽपि
तिर्यग्योनिकान् वर्जयित्वा मनुष्येषु द्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति?—एषां संलोके नास्ति कश्चिदन-
२० न्तरोदितो दोषः, मनुष्याणां तु स्त्री-पुरुष-नपुंसकानां संलोके ये आपाते दोषास्ते वेदितव्याः
॥ ४३३ ॥ यद्यपि कदाचिदात्म-परोभयसमुत्था मैथुने दोषा न भवेयुस्तथाप्यमी सम्भाव्यन्ते—

जत्थञ्हे पासामो, जत्थ य आयरइ नातिवग्गो जे ।

परिमव कामेमाणो, संकेयगदिमको वा वि ॥ ४३४ ॥

यत्र वयममुमागच्छन्तं पद्यामो यत्र चाऽस्माकं ज्ञातिवर्गो निरन्तरम् ‘आचरति’ विचा-
२५ र्थमागच्छति तत्रास्माकं परिमवं कामयमानो दत्तसङ्केतो वा समागच्छति ॥४३४॥ किञ्च—

कलुस दवे असतीय व, पुरिसालोए हवन्ति दोसाओ ।

पंडित्थीसु वि व तहा, खद्वे वेउम्बिए मुच्छा ॥ ४३५ ॥

‘द्रवे’ पानीये कलुषे ‘असति’ अविद्यमाने वा पुरुषालोके ‘दोषाः’ प्रागुक्ता अवर्णादयो
भवन्ति । तथा पण्डः—नपुंसकः, पण्डेषु स्त्रीषु च संलोकमानेषु खद्वे वैकुर्विके वा सागारिके
३० दृष्टे मूर्च्छा भवेत् । इयमत्र भावना—नपुंसकः स्त्री वा सागारिकं स्वभावत एवातिस्थूलं लम्बं
च—यदि वा कषायितम् अथवा वातदोषेण वैकुर्विकं दृष्ट्वा तद्विषयाभिलाषमूर्च्छामापन्ना तं
साधुमुपसर्गयेत् तस्मात् त्रयाणामपि संलोको वर्जनीयः ॥ ४३५ ॥

गतं चतुर्थं स्थण्डिलम्, इदानीं तृतीयमापातबदसंलोकमधिकृत्य दोषानाह—

आयसमुत्था तिरिष्, पुरिसे दध कलुस असति उद्गाहो ।

आयोभय इत्थीसुं, अतिति णिते च आसंका ॥ ४३६ ॥

तिर्यगापाते आत्मसमुत्था दोषाः, तद्यथा—क्षीणां नपुंसकानां चापाते मैथुनाशङ्कादयो दोषाः । इदानीं तिर्यक्पुरुषाणामापाते आत्मन उपपातः । तथा ‘पुरुषे’ मनुष्यपुरुषापाते द्रवे कलुषे असति वा मयचनस्योद्गाहः । तथा क्षीणं चक्षन्दात्रपुंसकेष्वागच्छत्सु गच्छत्सु च ‘आत्मोभयविषया’ आत्मोभयग्रहणं परस्योपलक्षणं आत्म-परोभयविषया आशङ्का । सा च प्रागेव भाविता ॥ ४३६ ॥

आवायदोस तइए, विइए संलोयतो भवे दोसा ।

ते दो वि नत्थि पढमे, तहिं गमणं तत्थिमा मेरा ॥ ४३७ ॥ 10

तृतीये स्थण्डिले आपातदोषाः, द्वितीये च संलोकतो दोषा भवन्ति ते वेदितव्याः । ते च ‘द्वयेऽपि’ आपातदोषाः संलोकदोषाश्च प्रथमे स्थण्डिले न सन्ति ततस्तत्र गमनं विधेयम् । तत्रेयं मर्यादा ॥ ४३७ ॥ तामेवाह—

कालमकाले सञ्जा, कालो तइयाएँ सेसगमकालो ।

पढमा पोरिसि आपुञ्च पाणगमपुष्किअण्णदिसि ॥ ४३८ ॥ 15

द्विविधा संज्ञा, तद्यथा—कालेऽकाले च । तत्र काले तृतीयस्यां पौरुष्याम्, ‘शेषकं’ सर्वमपि प्रातःप्रभृतिकमकालः । तत्र तावदकालसंज्ञायां विधिरुच्यते ‘कथं गन्तव्यम् ?’—तत्र यदि प्रथमायां पौरुष्यां भवेत् तदा पात्रमुद्गाह्य पानकनिमित्तं व्रजति; अथ नोद्गाहयति पात्रं ततो लोको जानीयात्, यथा—एष बहिर्गमननिमित्तं पानीयं गृह्णाति, ततश्चतुर्थरसिकं न दद्यात् । अपि चोद्गाहिते पात्रेऽयमधिको गुणः—कोऽपि आद्धो ग्रामान्तरं नगरान्तरं वा गन्तुकामः 20 मधावितः श्रद्धायामुत्पन्नायां तं प्रतिलभयेत्, सोऽपि लाभो भवति शङ्काऽपि च नोपजायते, यथा—एष बहिर्गमनाय पानकनिमित्तं हिण्डते । स पुनः कीदृशं पानीयं गृहीयाद् ? अत आह—‘अपुष्पितं’ अच्छं सुगन्धं चतुर्थरसिकम्, न भवति तादृशं तत उष्णोदकादि गृहीयात् । “अण्णदिसि”मिति यस्यां दिशि संज्ञायाम्मिः तस्यां पानकस्य न गन्तव्यम्, यदि पुनस्तस्यां गच्छति ततोऽतिरिक्तं ग्रहीतव्यम् । यदि द्वौ जनौ तदा तथा गृह्णाति यथा तृतीयस्याप्युद्- 25 रति, किं बहुना ? यावन्तो व्रजन्ति तावतां योग्यमतिरिक्तं तथा गृह्णाति यथैकस्योद्धरति । एवं पानीयं गृहीत्वा समागतो बहिः प्रतिश्रयस्य पादौ प्रमार्ज्य दण्डकं स्थापयित्वा ऐर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य आलोच्य गुरोः पानकं दर्शयित्वाऽऽपृच्छति । गुरुमापृच्छ्य ‘संज्ञायाम्मिं व्रजामि’ इति गच्छति । तत्र यद्यन्योऽपि कश्चिद्व्रजति तर्हि यथैकस्योद्धरति तावत्प्रमाणं मात्रके पानकं गृह्णाति । तच्चोद्गाहितं पात्रमन्यस्य समर्प्य दण्डकं प्रमार्ज्य आवश्यकं कृत्वा व्रजति । यथो- 30 कविधेरकरणे सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासकषु ॥ ४३८ ॥ उक्तमेवार्थं स्पष्टतरमुपदर्शयति—

अतिरेगगइण्णगुग्गाहियम्मि आलोय पुच्छियं गच्छे ।

एसा उ अकालस्मी, अण्हिदिसि हिदिए काले ॥ ४३९ ॥

पात्रे उद्गाहिते एकजनातिरेकेण पानीयस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । कृत्वा च गुरोः पुरतः आलोच्य गुरुमापृच्छय संज्ञाभूमिं गच्छेत् । एषाऽकाले संज्ञा उक्ता । सम्प्रति कालसंज्ञा वक्तव्या—‘काले’ कालसंज्ञा अहिण्डिते हिण्डिते वा । इयमत्र भावना—तृतीयस्यां पौरुष्यां कालस्य प्रतिक्रमणे कृते यावन्नाद्यापि भिक्षावेला भवति तावत् संज्ञाभूमिं व्रजति; अथवा १५ हिण्डिते समुद्दिष्टे भाजनेषु च प्रदत्तकल्पेषु यावन्नावगाहते चतुर्थपौरुषीकालस्तावद्गच्छति; अथोत्सूरे भिक्षावेला चिरं वा हिण्डितस्ततोऽवगाढायामपि चरमपौरुष्यां गच्छति ॥ ४३९ ॥

तत्र को विधिः ? इत्याह—

कप्पेऊणं पाए, एक्केकस्स उ दुवे पडिग्गहणे ।

दाउं दो दो गच्छे, तिण्हड्ढ दवं च वेत्तुणं ॥ ४४० ॥

- 10 ‘पात्राणि कल्पयित्वा’ त्रीन् कल्पान् पात्राणां निर्लेपनाय दत्त्वा ‘एक्केकस्स’ आत्मीयात्मी-यसङ्घाटकस्य द्वौ द्वौ पतद्गहकौ दत्त्वा द्वौ द्वौ संज्ञाभूमिं गच्छेयाताम् । कथम् ? इत्याह—त्रयाणामर्थाय द्रवं गृहीत्वा । पानकं हि तावत्प्रमाणं ग्रहीतव्यं यावत् पश्चादेकस्योद्धरति । इयमत्र भावना—ये ये सङ्घाटवन्तस्तेषां तेषामेको द्वौ पतद्गहौ धारयति, द्वितीयश्चान्येन समं याति, तेषु चागतेषु ये प्रागितरे स्थितास्ते व्रजन्ति, इतरे चागताः पात्राणि धारयन्ति, याव-
15 न्तश्च गच्छन्ति तावतां योग्यमेकातिरिक्तं पानकं मात्रके गृह्णन्ति ॥ ४४० ॥

कथं पुनस्ते गच्छन्ति ? इत्यत आह—

अजुयलिया अनुरिया, विगहारहियाँ वयंति पढमं तु ।

निसिइत्तु डगलगहणं, आवडणं वच्चमासज्जा ॥ ४४१ ॥

- ‘अयुगलिताः’ न समश्रेणीकयुगलरूपतया स्थिताः ‘अत्वरिताः’ त्वरिरहिताः ‘विकथार-
20 हिताः’ स्त्री-भक्तादिकथा अकुर्वन्नाः ‘प्रथमम्’ अनापातासंलोकलक्षणं स्थण्डिलं व्रजन्ति । तत्र ‘निषद्य’ उपविश्य नोर्द्ध्वस्थिता इत्यर्थः, ऊर्द्ध्वस्थितानां सम्यक्प्रत्युपेक्षणाऽसम्भवात् ‘डगलग्रहणं कुर्वन्ति’ ये भूमावसम्बद्धाः पुतर्निर्लेपनाय लेणुकास्ते डगलकास्तानाददते, आदाय चैतेषां भूमावापतनं कुर्वन्ति येन वृश्चिकादिस्ततोऽपसरति । उक्तञ्च—

“ते डगले टिट्टिवेह ततो जो तत्थ विच्छुगादी सोऽवसरति” इति ।

- 25 तेषां च डगलकानां प्रमाणं ‘वर्चः’ पुरीषमासाय प्रतिपत्तव्यम् । यो भिन्नवर्चाः स त्रीन् डगलकान् गृह्णाति, अन्यो द्वावेकं वा ॥ ४४१ ॥

आलोइऊण य दिसा, संडासगमेव संपमज्जिता ।

पेहिय पमज्जिएसु य, जयणाए थंडिले निसिरे ॥ ४४२ ॥

१ “तं च अतिरेगं घेतव्वं, केत्तिथं ? जइ दो जंतया तो तद्वा गेण्हति जधा एगस्स उव्वरति । एवं जत्तिया वच्चंति तत्तियाणं वेत्तुं जधा उवरिं एगस्स उव्वरति तथा घेतव्वं । आगतो बाहिं पडिस्सयस्स पाए पमज्जेता दंदयं ठवेत्ता इरियावहियं पडिकमेत्ता आलोइत्ता दाइत्ता आपुच्छिता “जामो सण्णाभूमि”न्ति जत्ति कोइ वच्चति डगगहणयातो तत्प्रमाणं मत्तए पाणयं गेण्हति जधा एगस्स उव्वरितं, ताधे उग्गाहणयं अण्णस्स दातुं दंदयं पमज्जिता आवस्सितं काउं वच्चंति । एत्थ सव्वत्थ अकरणे मासलहु । एस अकालसण्णाए विधी ।” इति सूरिणीः ॥ २ तथा हि भा० त० ॥ ३ “या य जंति तां विना ॥

स्थण्डिलं गत्वा तत्र दिशामापात-संलोकवर्जनार्थमालोकनं कुर्यात् । दिश आलोक्य तदन-
न्तरं सण्डासकं सम्प्रमाज्ज्यं प्रेक्षितेषु प्रमाजितेषु च भूप्रदेशेषु स्थण्डिले पुरीषं 'निसृजेत्'
व्युत्सृजेत् । कथम् ? इत्याह—'यतनया' "दिसि पवण गाम सूरिण" (गा० ४५६) त्यादिव-
क्ष्यमाणलक्षणया । तत् पुनरनापातासंलोकं स्थण्डिलमेभिर्वक्ष्यमाणैर्वदशभिः स्थानैर्विशुद्धं ज्ञात-
व्यम् ॥ ४४२ ॥ तान्येवाह—

अणावायमसंलोए, परस्स अणुवधातिए ।

समे अज्झसिरे यावि, अचिरकालकयम्मि व ॥ ४४३ ॥

विच्छिन्ने दूरमोगादेऽनासन्ने बिलवज्जिए ।

तसपाण-बीयरहिए, उच्चारदीणि वोसिरे ॥ ४४४ ॥

अनापातमसंलोकं १ परस्थानौपधातिकं २ समं ३ अशुबिरं ४ अचिरकालकृतं ५ १०
विस्तीर्णं ६ दूरमवगाढं ७ अनासन्नं ८ बिलवर्जितं ९ त्रसपाण-बीजरहितं १० यत् स्थण्डिलं
तत्र 'उच्चारदीनि' उच्चार-प्रश्रवणप्रभृतीनि व्युत्सृजेत् ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥

एष एककः संयोगो दर्शितः । सम्प्रति द्विकादिसंयोगानुपदर्शयति—

एग-दु-ती-चउ-पंचग-छग-सत्तग-अट्ट-नवग-दसगेहिं ।

संजोगा कायन्वा, भंगसहस्सं चउव्वीसं ॥ ४४५ ॥

अमीषामनन्तरोदितानां दशानां पदानामेक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-षट्-सप्ता-ऽष्ट-नव-दशकैः
संयोगाः कर्तव्याः । तेषु च भङ्गाः सर्वसङ्ख्याया 'चतुर्विंशं' चतुर्विंशत्यधिकं सहस्रम् ।

अथ कस्मिन् संयोगे कियन्तो भङ्गकाः ? उच्यते—इह भङ्गानामानयनाय करणमिदम्—दशा-
दयोऽङ्का एकैकेन हीनास्तावत् स्थाप्यन्ते यावत् पर्यन्त एकः । ततस्ते यथाक्रममेभी राशिभिर्गुण-
यितव्याः, तद्यथा—दशक एककेन, नवकः पञ्चभिः, अष्टकः पञ्चदशभिः, सप्तकस्त्रिंशता, षट्को २०
द्वाचत्वारिंशता, पञ्चकोऽपि द्वाचत्वारिंशता, चतुष्कस्त्रिंशता, त्रिकः पञ्चदशभिः, द्विकः पञ्चकेन,
एकक एककेन । स्थापना—

१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१
१	५	१५	३०	४२	४२	३०	१५	५	१

अमीषां चाभीभिर्गुणाकारैर्गुणने जाता एकादिसंयोगेष्विव भङ्गसङ्ख्या, तद्यथा—एकक-२४
संयोगे दश, द्विकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत्, त्रिकसंयोगे विंशं शतम्, चतुष्कसंयोगे द्वे शते
दशोत्तरे, पञ्चकसंयोगे द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके, षट्कसंयोगे द्वे शते दशोत्तरे, सप्तकसंयोगे
विंशं शतं, अष्टकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत्, नवकसंयोगे दश, दशकसंयोगे एकः; एकं च
वसत्यादिषु विविक्ते प्रदेशे स्थण्डिलमिति । सर्वभङ्गसङ्ख्या एकत्र मीलयित्वा रूपाधिकं
क्रियते ततश्चतुर्विंशं भङ्गसहस्रं भवति । [उक्तं च—]

मंगाणयणे करणं, दसगातो ओसरतो जावेज्जो ।

एए उ गुणेयवा, इमेहिं रासीहिं जहकमसो ॥

एकग पंचव वर, तीसा बाबाळ पंच वा ठाणा ।

परतो बाबाळीसा, पडिलोममवेहि जावेको ॥

एकगसंजोगादी, गुणिया लढा हवंति एमेते ।

मिलिया रुवाहिकया, मंगसहस्सं चउचीसं ॥

॥ ४४५ ॥

- ४ सम्प्रत्येतानि दश शुद्धानि पदानि व्याख्यातव्यानि । ये च यत्र दोषास्ते तत्र कथनीयाः । तत्राऽऽपातवत् संलोकवच्च पूर्वं व्याख्यातम् । इदानीं परस्मैपधातिकमाह—

आया पवयण संजम, तिविहं उवधातिथं मुषेयवं ।

आराम वच्च अगणी, घायादऽसुती य अन्नत्थ ॥ ४४६ ॥

इह पूर्वार्द्धपदानां पश्चार्द्धपदानां च यथाक्रमं योजना । सा चैवम्—‘औपधातिकम्’ उप-

- १० धातप्रयोजनकं स्थण्डिलं त्रिविधं ज्ञातव्यम्, तद्यथा—आत्मोपधाति प्रवचनोपधाति संयमोप-
धाति च । तत्राऽऽत्मोपधाति आरामः, तत्र हि संज्ञां व्युत्पन्नजतो ‘धातादि’ पिट्वादि । प्रवचनो-
पधाति ‘वर्चः’ वर्चोगृहम्, तद्धि जुगुप्सितमशुच्यात्मकत्वात्, ततस्तत्र संज्ञाव्युत्सर्गे ईदृक्षा एते
इति प्रवचनोपधातः । संयमोपधाति ‘अग्निः’ अग्निस्थानम्, तत्र हि संज्ञाव्युत्सर्गे तेऽभ्यार-
म्भणः ‘अन्यत्र’ अस्थण्डिलेऽग्निस्थानं कुर्वन्ति त्यजन्ति वा तां संज्ञामस्थण्डिले ॥ ४४६ ॥

- १५ सम्प्रति विषमे स्थण्डिले दोषानाह—

विसम पलोदृणि आया, इयरस्स पलोदृणम्मि लकाया ।

बुसिरम्मि विच्छुगादी, उभयकमणे तसादीया ॥ ४४७ ॥

विषमे स्थण्डिले साधुः प्रलोटेत—पतेदिति भावः, तत्र चाऽऽत्मा विराध्येत । ‘इतरस्व’ पुरी-

षस्व प्रश्रवणस्य च प्रलोटेने षट् काया विराध्यन्ते, तथाहि प्रतीतमेतत्—पुरीषं प्रश्रवणं वा

- २० प्रलोटेत् षट् कायान् विराधयति, एषा संयमविराधना । बुधिर दोषानाह—बुधिर संज्ञादि व्युत्प-
न्नजतो वृश्चिकादिभिरात्मनो विराधना, आदिशब्दात् सर्पादिपरिग्रहः । उभयं—संज्ञा प्रश्रवणं
तेनाऽऽक्रमणे ‘त्रसादयः’ त्रस-स्वावरमाणा विराध्यन्ते, एषा संयमविराधना ॥ ४४७ ॥

अथ कीदृशं चिरकालकृतं स्थण्डिलम् ! अत आह—

जे जम्मि उउम्मि कया, पयावणादीहिं थंढिला ते उ ।

होति इवरे चिरकया, वासावुत्थे य बारसगं ॥ ४४८ ॥

यानि स्थण्डिलानि यस्मिन् ऋतौ प्रतापनादिभिः कृतानि तानि तस्मिन्चिरकालकृतानि
भवन्ति । यथा—हेमन्ते कृतानि हेमन्त एवाचिरकालकृतानि । ‘इतराणि तु’ ऋत्वन्तरव्यव-
हितानि चिरकालकृतानि, अस्थण्डिलानि तानीति भावः । यत्र पुनरेकं वर्षात्रं सगोधनो
ग्राम उचितस्तत्र ‘द्वादशकं’ द्वादश संवत्सराणि स्थण्डिलम्, ततः परमस्थण्डिकं भवति ॥ ४४८ ॥

- ३० सम्प्रति विसीर्णमाह—

इत्थायामं चउरस, जहण्ण उकोत्त जोयणविळकं ।

चउरंगुलप्पमण्णं, जहण्णं दूरमीणाढं ॥ ४४९ ॥

१ °लम् पर° के० मिना ॥

परलो-
पधातिकं
स्थण्डिलम्

विषमं
बुधिरं
च स्थ-
ण्डिलम्

चिरका-
लकृतं
स्थण्डिलम् २५

विसीर्णं
इत्थाय-
माढं च
स्थण्डिलम्

अथर्वं विस्तीर्णं 'चतुरस्रं' चतसृष्वपि दिक्षु हस्ताक्षरम्, उत्कृष्टं 'योजनद्विपट्कं' द्वादश योजनानि, तच्च चक्रमर्तित्कन्माचारनिवेशे प्रतिपत्तव्यम् । दूरमग्रादमाह—यत्राधस्तात् 'चतुरस्र-
लप्रमाणमचितं' चत्वार्यङ्गुलान्यविष्टा भूमिः तद् अथर्वं दूरमग्रादम्, अर्थात् पञ्चाङ्गुलप्रभृति-
कमचितं यस्याधस्तात् तद् उत्कृष्टं दूरमग्रादम् ॥ ४४९ ॥ साम्प्रतमासकमाह—

इवासासं भवणाह्वाणं तद्विंशं तु संजमा-ऽऽवाह ।

5 आससं
स्थण्डिलम्

आया-पवयन-संजमदोसा पुण्य भावमासके ॥ ४५० ॥

आससं द्विविधम्—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्याससं भवनादीनां निकटम्, आदिग्रह-
णाद् देवकुलानां ग्रामस्य क्षेत्रस्य पथो वृक्षस्य च परिग्रहः । यस्य हि वृक्षस्य हस्तिपदप्रमाणः
स्कन्धस्तस्य समन्ततो हस्तो वर्जयितव्यः । तत्र यदि द्रव्यासके व्युत्सृजति ततः संयमे आत्मनि
च विराधना । तत्र यद् गृहादीनामाससं तत् स्थण्डिलं परित्यज्यान्वत्र स्थण्डिलं कुर्युः, 10
अथवा पानीयेन तत् प्रक्षालयेयुः ततः संयमविराधना । आत्मविराधना पिष्टनादिभावात् ।
भावाससं नाम तावत् तिष्ठति यावत् संज्ञा मनाग् नागच्छति, ततोऽनघिसहः स्थण्डिलं
गन्तुमशक्नुवन् अस्थण्डिले भवनादीनां वा प्रत्यासके व्युत्सृजेत्, तत्र चाऽऽत्मविराधना संयम-
विराधना च प्राग्वत् । अथास्थण्डिलमिति कृत्वा सागारिको वा तिष्ठतीति संज्ञां धारयत्यात्म-
विराधना, मरणस्य ग्लानत्वस्य वाऽवश्यम्भावात् ; अनघिसहेन च सता तेन लोकपुरतोऽस्थाने 15
संज्ञाव्युत्सर्गे पुनर्जङ्घादिलेपने वा प्रवचनोपघातः ॥ ४५० ॥

सविले त्रसप्राण-बीजोपेते दोषानाह—

होति विले दो दोसा, तसेसु बीएसु वा वि ते चेव ।

संजोमतो य दोसा, मूलगमा होति सविसेसा ॥ ४५१ ॥

सविलं
त्रसप्राण-
बीजस-
हितं च
स्थण्डिलम्

विले संज्ञां व्युत्सृजतो द्वौ दोषौ, तच्च—आत्मविराधना संयमविराधना च । तत्र यदा 20
विले प्रविशन्त्या संज्ञया प्रभ्रवणेन तद्रता जीवा बाध्यन्ते तदा संयमविराधना, सर्पादिमक्षणे
आत्मविराधना । त्रसेषु बीजेषु च 'तावेव' द्वौ दोषौ संयमा-ऽऽत्मविराधनालक्षणौ । तत्र
त्रसेषु बीजेषु च प्राणव्यपरोपणात् संयमविराधना सुप्रतीता । त्रसेष्वात्मविराधना तेभ्य उप-
द्रवसम्भवात्, बीजेष्वात्मविराधना बीजकोशावयवानामतितीक्ष्णानां पदेषु लग्नतः (लग्नतः)
पादप्रलोटनतः पतनतो वा । तदेवमेकैकस्मिन् वर्जनीये स्थण्डिले दोषा उक्ताः । अस्माच्च 25
'मूलगमाद्' एककसंयोगरूपाद् द्विक-त्रिकादिपदानां संयोगतः 'सविशेषः' बहुबहुतरका
[दोषाः] भवन्ति स्मृतव्याः—द्विकसंयोगे द्विगुणाः त्रिकसंयोगे त्रिगुणा यावद् दशसंयोगे दशगुणा
इति ॥ ४५१ ॥ सम्प्रति प्रागुक्तमपि प्रायश्चित्तमन्त्राचार्यपरिपाठ्या यस्मिन् विशेषप्रदर्श-
नार्थतया च पुनराह—

एवंमि य आत्मेय, हस्तिमि तसेसु चेव चउल्लुमा ।

30

पुरिसावाय य तथा, तिरियावाय रं ते चेव ॥ ४५२ ॥

पथ आसके पुरुषाणामालोके भूपिरे त्रससङ्कुले च संज्ञा व्युत्सृजतः प्रायश्चित्तं चत्वारो

लघुकाः । तथा सर्वमनुष्यपुरुषापाते सर्वतिर्यक्पुरुषापाते च प्रत्येकं 'त एव' चत्वारो लघवः । सर्वग्रहणं मनुष्येषु कौटुम्बिकादिभेदपरिग्रहार्थम् ॥ ४५२ ॥ तिर्यक्कृष्णादिभेदसङ्ग्रहार्थमाह—

इत्थि-नर्पुसावाए, भावासन्ने बिले य चउगुरुगा ।

पणगं लहुयं गुरुगं, बीए सेसेसु मासलहुं ॥ ४५३ ॥

- ६ सर्वासां प्राकृतादिभेदभिन्नानां स्त्रीणामापाते सर्वनपुंसकापाते च तथा भावासन्ने बिलसहिते च स्थण्डिले व्युत्सृजतः प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । प्रत्येकबीजसङ्कुले स्थण्डिले लघूनि पञ्चरात्रि-
न्दिवानि, अनन्तबीजसङ्कुले गुरुकाणि । 'शेषेषु' अशुद्धेषु स्थण्डिलेषु मासलघु । यच्चान्यदापद्यते
तदपि सर्वमाप्नोति । यत्रासामाचारीकरणं तत्रापि मासलघु ॥ ४५३ ॥

अपमज्जणा अपडिलेहणा य दुपमज्जणा दुपडिलेहा ।

- १० तिय मासिय तिय पणगं, लहु काल तवे चरिम सुद्धो ॥ ४५४ ॥

- संज्ञां व्युत्सृष्टकामो न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति मासलघु तपोगुरु काललघु, न प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयति मासलघु कालगुरु तपोलघु, न प्रमार्जयति प्रत्युपेक्षते मासलघु द्वाभ्यां लघु । एवं
'त्रिके' त्रिषु स्थानेषु मासिकं लघु कालेन तपसा चोक्तप्रकारेण विशेषितम् । अथ प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयति तत्र दुष्प्रत्युपेक्षिते दुष्प्रमार्जिते रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु तपोगुरु काललघु, दुष्प्रत्यु-
१५ पेक्षिते सुप्रमार्जिते रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु तपोलघु कालगुरु, सुप्रत्युपेक्षिते दुष्प्रमार्जिते रात्रि-
न्दिवपञ्चकं लघु द्वाभ्यां लघुकम् । एवं 'त्रिके' त्रिषु स्थानेषु पञ्चकं कालेन तपसा चोक्तप्र-
कारेण विशेषितम् । 'चरमे' सुप्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितमित्येवं रूपे भग्ने 'शुद्धः' न प्रायश्चित्त-
भाक् ॥ ४५४ ॥

सुद्धो धावण झुसिरे, तिवसुत्तो अपडिलेहणा लहुगो ।

- २० घर-वावि-वच्च-गोवय-ठिय-मल्लगलहुणे लहुगा ॥ ४५५ ॥

- इयमपि गाथाऽन्यार्थपरिपाटिसूचिका ततो न पुनरुक्तता नाऽपि विरोधः, मतान्तरत्वात् ।
'लुलकं' स्तोत्रं यदि 'धावनं' प्रलोठनमित्यर्थः तत्र, तथा झुसिरे स्थण्डिले, तथा त्रिकृत्वोऽप्र-
त्युपेक्षणायां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । तथा यदि गृहे संज्ञां व्युत्सृजति, वाप्याम्,
वर्चोगृहे वर्चस उपरि वा, गोष्पदे वा, ऊर्ध्वस्थितो वा, तथा मल्लके व्युत्सृज्य यदि परिष्ठाप-
२५ यति तदा सर्वेष्वेतेषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो लघवः ॥ ४५५ ॥

गतमपायद्वारम् । इदानीं वर्जनाद्वारमाह—

दिसि-वचण-गाम-सरिय-छायाए पमज्जिऊण तिवसुत्तो ।

जस्सुगगहो ति काऊण वोसिरे आपमे वा वि ॥ ४५६ ॥

- उत्तरदिक् पूर्वदिक् च लोके पूज्या, ततस्तस्याः पृष्ठप्रदाने लोकमध्येऽवर्णवादो भवति,
३० वानमन्तरं वा किञ्चिन्मिथ्यादृष्टिं कुप्येत्, तथा च सति जीवितव्यस्य विनाशः; तस्माद् दिवा
रात्रौ च पृष्ठं पूर्वस्याम्, उत्तरस्यां तु दिवा, दक्षिणस्यां दिशि रात्रौ निशाचराः सञ्चरन्ति तत-
स्तस्यां पृष्ठं रात्रौ वर्जयेत् । उक्तञ्च—

उमे मूत्र-पुरीषे तु, दिवा कुर्यादुदञ्जलः ।

रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तथा चाऽऽयुर्न हीयते ॥

तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठं न कुर्यात्, मां लोको भूयात्-अर्धन्त्येतदेत इति, नाशिकायां चार्शोसि मा भूवन् । तथा ग्रामस्य सूर्यस्य च पृष्ठं न दातव्यम्, लोकेऽवर्णवादसम्भवात् । तथाहि-सूर्यस्य ग्रामस्य वा पृष्ठदाने लोको भूते-न किञ्चिज्ज्ञानन्त्येते यल्लोकोद्द्योतकरस्यापि सूर्यस्य यस्मिन् ग्रामे स्थीयते तस्यापि च पृष्ठं ददतीति । तथा संसक्तग्रहणिदृष्ट्यायां व्युत्सृजेद् येन द्वीन्द्रियविनाशो न भवति । तथा 'त्रिकृत्वः' त्रीन् बारान् प्रमार्ज्य उपलक्षण-६ मेतत् प्रत्युपेक्ष्य च व्युत्सृजेत् । तत्राप्रत्युपेक्षणेऽप्रमार्जने दुष्प्रत्युपेक्षणे दुष्प्रमार्जने च प्रायश्चित्तं प्रागुक्तम् । तथा "यस्यावग्रहः सोऽनुजानीयात्" इति अनुज्ञाय व्युत्सृजेद् आचमेद्वा । एष गाथार्थः ॥ ४५६ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीपुराह—

उत्तर पुष्पा पुजा, जम्माएँ निंसीयरा अमिवडंति ।

घाणारसा य पवणे, छरिय गामे अबणो उ ॥ ४५७ ॥

10

उत्तरा पूर्वा च लोके पूज्या, ततो दिवा रात्रौ च पूर्वस्यामुत्तरस्यां वा पृष्ठं न दद्यात् । तथा यान्या-दक्षिणा तस्यां रात्रौ 'निशाचराः' देवाः 'अभिपतन्ति' समागच्छन्ति, ततस्तस्यां रात्रौ पृष्ठं न दद्यात् । तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठकरणेऽशुभगन्धघ्राणिः नाशिकायां चार्शोस्युपजायन्ते, तस्मात् पवनस्यापि पृष्ठं न कर्त्तव्यम् । सूर्यस्य ग्रामस्य च पृष्ठकरणे अवर्णो लोकमध्ये यथाऽभिहितः प्राक्, ततस्तयोरपि न दातव्यं पृष्ठमिति ॥ ४५७ ॥

15

"छायाए" (गाथा ४५६) इति व्याख्यानार्थमाह—

संसक्तग्रहणी पुण, छायाए निग्गयाएँ वोसिरइ ।

छायाऽसति उण्हम्मि वि, वोसिरिय मुहुत्तगं चिट्ठे ॥ ४५८ ॥

संसक्ता द्वीन्द्रियैर्ग्रहणिः-कुक्षिर्यस्यासौ संसक्तग्रहणिः, स द्वीन्द्रियरक्षणार्थं छायायां वृक्षादेर्निर्गतायां व्युत्सृजति । अथ छायाऽद्यापि न निर्गच्छति मध्याह्ने एव संज्ञाप्रवृत्तेः, ततः-२० छायायाः असति-अभावे उष्णेऽपि स्वशरीरच्छायां पुरीषस्य कृत्वा व्युत्सृजति, व्युत्सृज्य च 'मुहूर्त्तकम्' अल्पं मुहूर्त्तं तथैव तिष्ठति, येनैतावता कालेन स्वयोगतः परिणमन्ति । अन्य-थोष्णेन महती परितापना स्यात् ॥ ४५८ ॥

अथ व्युत्सृजन् स्वोपकरणं कथं धरति ? इत्यत आह—

उवगरणं वामगऊरुगम्मि मत्तो य दाहिणे हत्थे ।

25

तत्थऽण्णत्थ व पुंसे, तिहिं आयमणं अदूरम्मि ॥ ४५९ ॥

'उपकरणं' दण्डकं रजोहरणं च वामे ऊरौ स्थापयति, मात्रकं दक्षिणहस्ते क्रियते, डगलकानि च वामहस्तेन धरणीयानि । ततः संज्ञां व्युत्सृज्य तत्रान्यत्र वा प्रदेशे डगलकैः पुतं 'पुंसयति' रूक्षयति । पुंसयित्वा त्रिभिः नावापूरकैः चुल्लकैरित्यर्थः 'आचमनं' निर्लेपनं करोति ।

उक्तञ्च—

30

तिहिं नावाए पूरण्हिं आयमइ निळेवेति वा । नावापूरओ माम पसती इति ।

१ "लोणो भणति-एयं वेव अगवाति, अरिसाओ वा वुब्भंति" इति कूर्णिः ॥ २ निंसीयराऽभिहितं देवा तां ॥ ३ च मुहूर्त्तं तथैव मा० नो० विना ॥

तदपि चाचमनमदूरे करोति । यदि पुनर्दूरे आचमति तत उच्चाहः । कश्चिद् दृष्ट्वा चिन्त-
येत्-अनिलेय्य पुते गत एष इति ॥ ४५९ ॥ सम्प्रत्यालोके प्रायश्चित्तविधिमाह—

आलोकेऽपि य तिविहं, पुरिसि-स्थि-नपुंसकं च बोधयन् ।

लहुगा पुरिसालोए, गुरुगा य नपुंस-इत्थीसु ॥ ४६० ॥

- ८ आलोकमपि च 'त्रिविधं' त्रिप्रकारम्, तद्यथा—पुरुषालोकं स्त्र्यालोकं नपुंसकालोकम् ।
गाथायां पदैकदेशे पदसमुदायोपलक्षणानि । तत्र पुरुषालोके प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः,
स्त्र्यालोके नपुंसकालोके च चत्वारो गुरुकाः ॥ ४६० ॥ तदेवमचित्तं स्थण्डिलमचित्तेन पथा
भणितम् । अथ सचित्तेन मिश्रेण वा यदा तद् गच्छति तदेदं प्रायश्चित्तम्—

छकाय चउसु लहुगा, परित लहुगा य गुरुग साहारे ।

- १० संघट्टण परियावण, लहु गुरुगतिवायणे मूलं ॥ ४६१ ॥

'षट्कायाः' पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतित्रयरूपाः । तेषां मध्ये 'चतुर्षु' पृथिव्यसेजोवायुरू-
पेषु सङ्घट्टनादिषु लघुकाः प्रायश्चित्तम्, 'परिते' प्रत्येकवनस्पतिकार्येऽपि च लघुकाः, "साहारे"
अनन्तवनस्पतिकार्यिके सङ्घट्टनादिषु गुरुकाः, तथा द्वीन्द्रियादीनां सङ्घट्टने परितापने च
व्यायोगं लघुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम्, 'अतिपातने' विनाशे मूलम् । इयमत्र भावना—पृथि-
१५ वीकायं सङ्घट्टयति मासलघु, परितापयति मासगुरु, अपद्रावयति जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः
चतुर्लघु । एवमपकाये तेजस्काये वायुकाये प्रत्येकवनस्पतिकाये च द्रष्टव्यम् । उक्तञ्च—

छकायादिमचउसू, तह य परितम्मि होति वणकाए ।

लहु-गुरुमासो चउलहु, षट्ठण परिताव उदवणे ॥

- एतत् प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे सङ्घट्टनादिकरणे । यदि पुनर्द्वौ दिवसौ पृथिव्यादि
२० सङ्घट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयति चतुर्गुरु । त्रीन् दिव-
सान् निरन्तरं पृथिव्यादीन् सङ्घट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अपद्रावयति षडलघु ।
निरन्तरं चतुरो दिवसान् सङ्घट्टने चतुर्गुरु, परितापने षडलघु, अपद्रावणे षडगुरु । पञ्च
दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने षडलघु, परितापने षडगुरु, अपद्रावणे मासिक-
च्छेदः । षड् दिवसान् निरन्तरं सङ्घट्टने षडगुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपद्रावणे चतु-
२५ र्मासच्छेदः । सप्त दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने मासिकच्छेदः, परितापने चतु-
र्मासिकः, अपद्रावणे षण्मासिकः । अष्टौ दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने चातुर्मा-
सिकच्छेदः, परितापने षण्मासिकः, अपद्रावणे मूलम् । उक्तञ्च—

दोहि दिवसेहि मासगुरुए आउवेत्ता चउगुरुए ठाति जाव अट्ठहि सपयं ति ।

- अनन्तवनस्पतिकं यदि सङ्घट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, अपद्रावयति
३० चतुर्गुरु । द्विदिवसादिनिरन्तरसङ्घट्टनादिषु चतुरोत्तरैकैकस्थानवृद्धितः सप्तभिर्दिनैर्मूलम् । द्वीन्द्रियं
सङ्घट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, जीविताद् व्यपरोपयति षडलघु । अत्र छादिदि-
वसान् निरन्तरसङ्घट्टनादिषु षड्भिर्दिवसैर्मूलम् । त्रीन्द्रियं सङ्घट्टयति चतुर्गुरु, परितापयति षडलघु,

जीविताद्यपरोपयतः षड्गुरु, अत्र षष्ठमिर्दिबसैर्मूलम् । चतुरिन्द्रिवं सङ्गृह्यतः षड्गुरु, परि-
तापयतः षड्गुरु, जीविताद्यपरोपयतो मासिकच्छेदः, अत्र चतुर्मिर्दिबसैर्मूलम् । षष्ठेन्द्रिवं
सङ्गृह्यतः षड्गुरु, परितापयतः छेदः, अपद्रावकतो मूलम्, अत्र द्वयोर्दिबसयोरनवसाप्यम्,
त्रिषु दिवसेषु पाराश्रितम् ॥ ४६१ ॥ गतं वर्जनाद्वारम्, अधुनाऽनुज्ञाद्वारमाह—

षडभिलुगस्त असती, बाधातो वा इमेहिं ठाघेहिं ।

५ अनुज्ञा-
द्वारम्

पडिणीय तेण बाले, खेतुदग निविह्ण धी अपुमं ॥ ४६२ ॥

प्रथममेव प्रथमिलुगम्, प्राकृतत्वात् स्वार्थे इलुगप्रत्ययः । प्रथमम्—अनापातासंलोककृत्वं
स्थण्डिलं तत् नास्ति ततस्तस्य प्रथमस्याभावे । अथवा सतोऽप्येभिः स्थानैर्व्याधातो भवेत् ।
तान्येव स्थानान्याह—“पडिणीय” इत्यादि । प्रत्यनीकस्तत्र तिष्ठति । सेना वा पथि द्विविधाः,
तद्यथा—उपकरणस्तेनाः शरीरस्तेना वा । ‘न्याला वा’ तत्र सर्पादयो विद्यन्ते । क्षेत्रं वा तत्र 19
जातम् । उदकेन वा तत् स्थण्डिलमास्तृतम् । ग्रामो वज्रिका स्कन्धावारो वा तत्र निविष्टः ।
स्त्री नपुंसको वा तत्र मैथुनार्थी संयतानागच्छतः प्रतीक्षते ॥ ४६२ ॥

षट्मासति बाधाए, पुरिसालोगम्नि होति जयणाए ।

मत्तग अपमज्जण डगल कुरुअ तिविहे दुविहमेदो ॥ ४६३ ॥

एवं प्रथमस्य स्थण्डिलस्याभावे व्याधाते वा द्वितीयं स्थण्डिलमनापातसंलोककृत्वं मन्तव्यम् । 15
तत्र संयतानां साम्भोगिकानां संविमानामालोके गन्तव्यम्, तदभावे असाम्भोगिकानामपि ।
तत्रापरिणताः पूर्वमेव ग्राहयितव्याः, यथा—केषाञ्चिदाचार्याणां विसदृश्यः सामाचार्यः ततो
यूयं मा तान् वितथसामाचारिकान् दृष्ट्वा प्रतिनोदयेत, तेऽपि यदि नोदयन्ति तर्ह्युदासीनाः
तिष्ठथ (तिष्ठत) । एवमसङ्गडादयो दोषाः परिहृता भवन्ति । असाम्भोगिकानामप्यापातस्यास-
म्भवे यत्र पार्श्वस्थादीनामालोकस्तत्र गच्छन्ति । तस्याप्यभावे यत्र पार्श्वस्थादीनामापातस्तत्र 20
व्रजन्ति । तत्र क्षुल्लकादयोऽपरिणताः पूर्व ग्राहयितव्याः, यथा—एते निर्धर्माणो जिनाज्ञा-
प्रकोपिनो वितथमाचरन्ति, तद् मा यूयमेतेषां चेष्टितं चित्ते कुरुत यथा ‘एतत् सुन्दरम्’
इति । संबन्धापातवच्च सर्वप्रथमेन परिहरेत्, अन्यथा कृतसङ्केतका अत्र समामच्छन्तीति
शङ्कादयः आत्म-परोमयसमुत्थाद्य दोषाः सम्भवन्ति । एषा स्वपक्षे वतना । सम्प्रति परपक्षेऽ-
भिधीयते । तत्र—पार्श्वस्थापातवतोऽसम्भवे “पुरिसालोगम्नि होति जयणाए” इति ‘पुरु- 25
षालोके’ पुरुषालोकवति गन्तव्यम्, तत्र यत्नया भवति कर्तव्यमाचमनादि । तामेव यतना-
माह—“मत्तग अपमज्जण डगल कुरुअ” इति प्रत्येकं मात्रकं ग्रहीतव्यम्, प्रत्येकं च प्रचुरं द्रवम्,
डगलकानां चाप्रमार्जनम्—न तानि डगलकानि प्रमार्ज्यन्ते हीलनादोषसम्भवात्, कुरुकुवा-
श्वाचमनानन्तरं कर्तव्या । “तिविहे दुविहमेदो” इति, त्रिविधे प्रत्येकं द्विविधो भेदो
दृष्टव्यः । इयमत्र भावना—त्रिविधः परपक्षः, तद्यथा—पुरुषः स्त्री नपुंसकः । एकैकः पुन- 30
द्विधा—शौचवादी अशौचवादी च, अथवाऽज्जया प्रत्येकं द्विभेदता—अवकोऽश्वकश्च ।
अथवा त्रिविधो भेदो नाम स्वविरो मध्यमस्तरुणश्च, यदि वा प्राकृतः कौटुम्बिको दण्डिकश्च ।

एते च त्रयो मेदा यथा पुरुषस्य तथा स्त्री-नपुंसकयोरपि द्रष्टव्याः । तेषु यतनया गन्तव्यम् ॥ ४६३ ॥ कथम्? इत्यत आह—

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच्च आवायं ।

इत्थि-नपुंसालोए, परम्मुहो कुरुकुरा सा य ॥ ४६४ ॥

५ 'ततः' पुरुषालोकवतः स्थण्डिलात् 'परतः' पुरुषालोकवतः स्थण्डिलस्यासति पुरुषाणाम-
शौचवादिनाम् 'आपातम्' आपातवत् स्थण्डिलं व्रजेत् । तत्र च यतना प्रागुक्ता द्रष्टव्या ।
तस्याप्यसम्भवे शौचवादिनामप्यापातवद् गन्तव्यम् । तस्यासम्भवे कुर्यालोके नपुंसकालोके
वा गन्तव्यम् । इयमत्र भावना—प्रथमतोऽशौचवादिनीनां स्त्रीणामालोके गन्तव्यम्, तत्र गतः
सन् तासां पराङ्मुख उपविशेत्, यतना च सा कुरुकुचादिका कर्त्तव्या । तस्याप्यसम्भवे
१० शौचवादिनीनामप्यालोके गन्तव्यम् । तदभावे नपुंसकानामशौचवादिनामालोके । तस्यासम्भवे
शौचवादिनामप्यालोके । यतना सर्वत्र सैव ॥ ४६४ ॥

तेण परं आवायं, पुरिसेयर-इत्थियाण तिरियाणं ।

तत्थ वि य परिहरेआ, दुगुंछिए दिच्चडिचे य ॥ ४६५ ॥

'ततः परं' शौचवादिनामपि नपुंसकानामालोकस्यासम्भवे 'पुरुषेतरस्त्रीणां' पुरुष-नपुंसक-
१५ स्त्रीणां तिरश्चामापाते व्रजेत्, तत्रापि दसानदसांश्च जुगुप्सितान् परिहरेत्, अपरिहारे यतनां
कुर्यात् । अयमत्र भावार्थः—शौचवादिनां नपुंसकानामालोकासम्भवे तिर्यक्पुरुषाणामदुष्टाना-
मापाते व्रजेत्, तस्यासम्भवे दुष्टानामापाते व्रजेत्, तत्रेयं यतना—दण्ड-हस्ता वारंवारं व्युत्सृ-
जन्ति । उक्तञ्च—

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच्च आवायं ।

२०

पच्छित्थि-नपुंसाणं, आलोय परम्मुहा कुरुया ॥

पच्छा तिरिपुरिसाणमदुद्ध-दुद्धाण वच्च आवायं ।

दुद्धेसु दंड-हत्था, वारंवारं वोसिरणं ॥

तस्याप्यभावे तिर्यक्स्त्रीणामजुगुप्सितानामापातं व्रजेत् । तदसम्भवे जुगुप्सितानामप्यापा-
तम् । तदभावे तिर्यक्नपुंसकानामजुगुप्सितानामापातम् । तदभावे जुगुप्सितानामप्यापातम्,
२५ केवलं तत्र तथोपविशन्ति यथा परस्परं सर्वे सर्वे प्रेक्षन्ते ॥ ४६५ ॥

ततो इत्थि-नपुंसा, तिविहा तत्थ वि असोयवाईणं ।

तहियं च सदकरणं, आउलगमणं कुरुकुरा य ॥ ४६६ ॥

ततः स्त्री-नपुंसकानामापाते गन्तव्यम् । ते च स्त्री-नपुंसकस्त्रिविधाः, तद्यथा—प्राकृताः
कौटुम्बिका दण्डिकाश्च । ते च प्रत्येकं द्विधा—शौचवादिनोऽशौचवादिनश्च । तत्र प्रथमतोऽशौच-
३० वादिनामापाते व्रजनीयम् । तत्र च शब्दकरणमाकुलगमनं कुरुकुचा च कार्या । इयमत्र
भावना—जुगुप्सितानामपि नपुंसकानामापातवतोऽसम्भवे मनुष्यस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते
गन्तव्यम्, केवलं स्वविरसहितैः प्रविशन्तिश्च परस्परं महान्तः शब्दा उच्चारणीया येन तास्तान्

शब्दान् श्रुत्वा निर्गच्छन्ति, आकुलीभूताश्च तत्र प्रविशन्ति येन 'व्याकुला अमी' इति ता दृष्टिविक्षेपादिकं न कुर्वन्ति, अगर्त्तादिषु च स्थानेषु संज्ञां व्युत्सृजन्ति यथा शेषोऽपि लोको दूरस्थः प्रेक्षते, तेऽपि च साधवस्तथा उपविशन्ति यथा परस्परं प्रेक्षन्ते । तत एवमात्म-
परोभयदोषा न सम्भवन्ति । उक्तं च—

तत्थ पुण थेरसहिया, आउलसइं करिति पविसंता ।

6

जह सहेण ताओ, निति ततो अगत्तमादीसु ॥

ठाणेषु बोसिरंती, पेच्छंति य जह परोप्परं सब्बे ।

आय-परोभयदोसा, ते एवं वज्जिया होति ॥

आचमनानन्तरं च कुरुकुचा कर्तव्या, चशब्दान्मृत्तिकया हस्त-पुतप्रक्षालनं बहिर्मात्रकस्य कल्प इति परिग्रहः । तदसम्भवे शौचवादिनीनामपि मनुष्यस्त्रीणामपाते, तस्याभावे नपुंसका-10
नामशौचवादिनामप्यापाते, तदसम्भवे शौचवादिनामप्यापाते गन्तव्यम् । सर्वत्रापि यतनाऽ-
नन्तरोक्तैव ॥ ४६६ ॥

इत्थि-नपुंसावाते, जा उण जयणा उ मत्तगादीया ।

पुरिसावाए जयणा, म च्चैव उ मत्तगादीया ॥ ४६७ ॥

रूपापाते नपुंसकापाते च या पुनर्यतना मात्रकादिका अनन्तरमुक्ता सैव पुरुषापातेऽपि 15
प्राग् मात्रकादिका यतना द्रष्टव्या । एवं तावदचित्तं स्थण्डिलं चतुःप्रकारमचित्तेन पथा गम्य-
उक्तम् । तदभावे मिश्रेणापि पथा तदपवादेन गच्छेत्, तदभावे सचित्तेनापि, तत्रापि यतना
सैव प्रागुक्ता । उक्तं च—

एवं अच्चित्तेणं, पहेण जयणाओ भणिय चउभंगो ।

मीस-सचित्तपहेसु य, एस च्चिय भंग-जयणाओ ॥

20

सम्प्रति मिश्रं वक्तव्यम्, यतोऽचित्तस्थण्डिलासम्भवेऽपवादतो मिश्रमपि गम्यते । तदपि
चानापातासंलोकादिभेदतश्चतुःप्रकारम्, तस्यापि च त्रयः पन्थानः, तद्यथा—अचित्तो मिश्रः
सचित्तश्च ॥ ४६७ ॥ तानेवाह—

अच्चित्तेणं मीसं, मीसं मीसेण छक्कमीसेणं ।

सच्चित्तछक्कएणं, मीसे चउभंगिग पदेसे ॥ ४६८ ॥

25

मिश्रं स्थण्डिलमचित्तेन पथा गम्यम् । तदभावे मिश्रेण, केन मिश्रेण ? इत्यत आह—'षट्क-
मिश्रेण' षड्जीवनिकायमिश्रेण । तदभावे मिश्रे स्थण्डिले षट्कायसचित्तेन पथा गन्तव्यम् ।

उक्तञ्च—

पढममचित्तपहेणं, मीसं मीसेण छक्कमीसेणं । (ग्रन्थाम्रम्— ३५००)

सच्चित्तछक्कएणं, मीसं तू थंडिलं गच्छे ॥

30

तच्च मिश्रं स्थण्डिलमध्वनि ग्रामानुग्रामं पथि व्रजतो द्रष्टव्यम् । तत्र मात्रकैर्यतना कर्तव्या ।
अथ मात्रकाणि न विद्यन्ते व्युत्सृजतां परिष्ठापयतां च सागारिकसम्पातस्तदा धर्मास्तिकाया-
दिप्रदेशान् निश्रीकृत्य व्युत्सृष्टव्यम् । उक्तञ्च—

जहियं पुण सागारिय, धम्मादिपणस तहिय निस्साण ।

वोसिरह एय मीसं, भणिय समासेण थंङ्खिं ॥

उक्तं मिश्रं स्थण्डिलम् । तदभावेऽपवादतः सच्चित्तमपि गन्तव्यम् । तदप्यनापातासंलोक-
दिभेदतश्चतुःप्रकारम् । तस्यापि च त्रयः पन्थानः, तद्यथा—अचित्तो मिश्रः सच्चित्तश्च
८॥ ४६८ ॥ तत्र येन क्रमेण गन्तव्यं तं क्रममाह—

अचित्तेण सचित्तं, सीसेण सचित्तं लकमीसेण ।

सचित्तं लकणं, सचित्तं चउमंगिय पदेसे ॥ ४६९ ॥

सच्चित्तमपि स्थण्डिलं चतुर्भञ्जिकम् । तत्र प्रथमतोऽनापातासंलोकं गन्तव्यम्, तदभावे
द्वितीयम्, तदभावे तृतीयम्, तदभावे चतुर्थमपि । तत्र यतना प्रागेवोक्ता । तत्र च प्रथमतोऽ-
१० चित्तेन पथा गन्तव्यम् । तदभावे तत् सचित्तं मिश्रेण पथा गम्यम्, केन मिश्रेण ? इत्यत
आह—‘षट्कमिश्रेण’ षड्जीवनिकायमिश्रेण । तस्यासम्भवे सचित्तेन पथा सचित्तं गन्तव्यम्,
केन सचित्तेन ? ‘षट्केन’ षड्जीवनिकायैः । अत्रापि मात्रैकैर्यतना कर्तव्या । मात्रकाणाम-
भावे व्युत्सर्गे परिष्ठापने वा सागारिकसम्भवे धर्मास्तिकायादिप्रदेशानां निश्चा कर्तव्या । उक्तञ्च —

ज चिय मीसे जयणा, सेव सचित्ते वि होइ कायबा ।

१५

मत्तादि अपरिसेसा, जा धम्मादीपणसा उ ॥

॥ ४६९ ॥

तदेवमुक्तं स्थण्डिलम् । इदानीमेतस्य यः कल्पिकस्तमभिधित्सुराह—

पढिय सुय गुणियमगुणिय, धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोयाऽऽयरियादी, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ४७० ॥

यस्मादजानतः प्रायश्चित्तं तस्माद् येन समसप्तकादिसूत्रं पठितं पाठतः श्रुतमर्थतः तच्च
२० ‘गुणितम्’ अम्यस्त्वं वा स्यादगुणितं वा धारितं वा स्यादनवधारितं वा तथापि यः उपयुक्तः सन्
स्थण्डिलं ‘परिहरति’ उक्तप्रकारेणोपयुक्तः परिभोगयति स विचारे कल्पिकः । तथा तेन
स्थण्डिलसूत्रेण पठितेन वा श्रुतेन वा गुणितेन वा अगुणितेन वा धारितेन वा अधारितेन
वा उपयुक्तो वाऽनुपयुक्तो वा यां विराधनां करोति तामाचार्यादेरालोचयति । प्रथमत आचा-
र्यस्य पुरत आलोचयति, तदभावेऽन्यस्याप्युपाध्यायादेरालोचिते च ‘से’ तस्य ‘विशोधिकारः’
२५ प्रायश्चित्तप्रदानेन शुद्धिकर्त्ता आचार्यः । किमुक्तं भवति ?—यैद् आचार्याः प्रायश्चित्तं ददति
तेन स शुद्धिमापद्यते ॥ ४७० ॥ गतं विचारद्वारम् । अधुना लेपद्वारमाह—

पात्रलेपनिरूपणा

अप्यत्ते अकहिता, अणहिगयऽपरिच्छणे य चउगुरुका ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ४७१ ॥

३० ‘सूत्रे’ पात्रैषणालक्षणे अप्राप्ते यदि लेपस्याऽऽनयनाय प्रेषयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः [द्वाभ्यां गुरुकाः,] तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तेऽपि श्रुते तदर्थ-

१ चतुर्विधम् भा० ॥ २ यदा आचा० त० डे० ॥ ३ पात्रैषणालक्ष्यमाचाराङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे षष्ठमध्ययनम् ॥

मकथयित्वा कथनेऽपि 'अभिगतस्तद्धो न वा' इत्यपरिज्ञाय अभिगतमपि 'सम्यक्' अहंयाति न वा' इत्यपरीक्ष्य यदि प्रेषयति तदा प्रत्येकमकथनेऽनभिगतेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका द्वाभ्यां लघवः, तद्यथा—तपोलघुकाः काललघुकाश्च । यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञा-
दयश्च दोषास्तस्मात् सूत्रे प्राप्ते तत्रापि कथिते तत्राप्यभिगते स परीक्ष्य लेपस्यानवनाय प्रेष-
णीयः । एष लेपस्य कल्पिकः ॥ ४७१ ॥

5

अजकालिय लेवं, वयंति अविद्याणिऊण सम्भावं ।

ते वत्तव्वा लेवो, दिट्ठो तेलोकदंसीहि ॥ ४७२ ॥

केचित् प्रवचनस्य 'सद्भावं' रहस्यम् 'अविज्ञाय' अविदित्वा अद्यकालिकं लेपं पात्रस्य
वदन्ति—न एष पात्रस्य लेपः सर्वज्ञैरुक्तः किन्त्वद्य कलयेऽधुनातनसूरिभिः प्रवर्तितः; ते वक्त-
व्याः—दृष्टः खलु पात्रस्य लेपस्यैलोक्यदर्शिभिः ॥ ४७२ ॥ एतामेव गाथां व्याचिर्यासुः 10
प्रथमतः पूर्वाद्धै व्याख्यानयन् लेपस्य जिनानुपदिष्टत्वं भावयति—

आया पवयण संजम, उवघाओ दिस्सए जओ तिबिहो ।

तम्हा वयंति केई, न लेवगहणं जिणा बेति ॥ ४७३ ॥

यस्माद्विषे गृह्यमाणे त्रिविध उपघातो दृश्यते, तद्यथा—आत्मनः प्रवचनस्य संयमस्य च;
तस्मात् केचिद् वदन्ति—न लेपग्रहणं जिना ब्रुवते; न खलु भगवन्तः सावधं वचनमुच्चरन्ति 15
॥ ४७३ ॥ कथं पुनरात्म-प्रवचन-संयमोपघातः ? इत्यत आह—

रहपडण उत्तमंगादिभंजणा घट्टणे य करघातो ।

अह आयविराहणया, जक्खुल्लिहणे पवयणम्मि ॥ ४७४ ॥

गमणाऽऽगमणे गृहणे, तिट्ठाणे संजमे विराहणया ।

महि सरि उम्मुग हरिया, कुंथू वासं रयो व सिया ॥ ४७५ ॥

20

रथस्य—शकटस्य पतने उत्तमाङ्गादेः शरीरावयवस्य भङ्गः, तथा भाजनस्य लेपे दत्ते घट्टकेन
तद् दत्तलेपं पात्रं घट्टयतः 'करघातः' करस्य पीडा, एषा आत्मविराधना । यक्षाः—भ्रान्तैः
शकटस्याक्षोऽनेकधा जिह्वयोल्लिखितः, साधुरपि च तत्र लेपं गृह्णाति, तमपि च भोजनयोग्ये पात्रे
दास्यति ततो 'यक्षोल्लिखने' यक्षोल्लिखितलेपग्रहणे 'प्रवचने' प्रवचनस्योपघातः ॥ ४७४ ॥

तथा 'त्रिस्थाने' त्रिषु स्थानेषु च 'संयमे' संयमस्य विराधना, तद्यथा—लेपग्रहणाय गमने 25
लेपं गृहीत्वा पुनर्वसतावागमने लेपग्रहणे च । तथाहि—गच्छतामागच्छतां तत्र वा मद्याः—
सचित्तपृथिवीकायस्य विराधना, सरित्—नदी तत्र गमने आगमने चाऽऽकायविराधना, तथा
कदाचित् तैः शाकटिकैरग्निकाय उद्दीपितो भवेत् तत्र कथमप्यनुपयोगत उत्सुकचालनेऽग्नि-
कायविराधना, यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना, हरितकायाक्रमणे वनस्पतिकायविरा-
धना, तथा लेपे कुन्धवादयः प्राणा लम्भा भवेयुस्ततस्तद्ग्रहणे त्रसकायविराधना, तथा गमने 30
आगमने तत्र वा वर्षं पतेत् रजो वा सचित्तवातोद्भूतमापतितं स्यात् ततस्तद्विराधनाऽपि तत्रा-
वसेया । तदेवं यत आत्म-प्रवचन-संयमानामुपघातो न च यथा पिण्डैषणा पत्रैषणा वा

जिनैर्भणिता तथा लेपैषणाऽपि तस्मान्न जिनोपदिष्टः पात्रस्य लेपः । तदेतदसमीचीनम्, पात्र-
लेपस्य जिनैरर्थत उक्तत्वात् । पात्रैषणायां हि त्रिविधं पात्रमुक्तम्, तथा—यथाकृतमल्प-
रिकर्म सपरिकर्म च । तत्राल्पपरिकर्मणः सपरिकर्मणश्चावश्यं लेपेन कार्यमिति सामर्थ्यादुक्तो
जिनैः पात्रस्य लेपः । अन्यच्चौघनिर्युक्तौ प्रपञ्चेन लेपैषणाऽप्यभिहिता । तस्माद् दृष्टल्लोक्य-
दर्शिमिलेपः ॥ ४७५ ॥ यच्च वदसि आत्मोपघातादयो दोषा इति तत्र प्रत्युत्तरमाह—

दोषाणं परिहारो, चोयग जयणाएँ कीरण तेसि ।

पाते उ अलिप्पंते, ते दोसा होंतऽणोगुणा ॥ ४७६ ॥

हे नोदक ! ये दोषास्त्वया प्रागात्मोपघातादय उक्तास्तेषां परिहारो यतनया क्रियते, यत-
नया गच्छत आगच्छतो लेपग्रहणं च कुर्वतो न कश्चिदात्मोपघातादिको दोष इति भावः ।
10 पात्रे तु अलिप्यमाने ते आत्मोपघातादयो दोषाः ‘अनेकगुणाः’ अनेकप्रकारा भवन्ति
॥ ४७६ ॥ कथम् ? इति चेद् अत आह—

उद्धादीणि उ विरसम्मि भुंजमाणस्स होंति आयाए ।

दुर्गंघि भायणं ति य, गरहति लोगो पवयणम्मि ॥ ४७७ ॥

अलेपितं किल पात्रमतीव विरसं भवति, तस्मिन् भुञ्जानस्य विरसगन्धघ्राणत ऊर्द्धादीनि
15 भवन्ति । ऊर्द्ध—वमनम्, आदिशब्दादरुचि-मान्धादिपरिग्रहः । एते आत्मनि दोषाः ।
तथा लोको भिक्षां ददानो दुर्गन्धि भाजनं दृष्ट्वा ‘गर्हयति’ ईदृशा एवामी पापोपचिता इति ।
एष प्रवचने उपघातः ॥ ४७७ ॥ यदप्युक्तम् “यक्षोल्लिखितलेपग्रहणे प्रवचनोपघातः”
(गा० ४७४) तदेतत् तावदतिसूक्ष्मम्, अन्येऽपि खलु महान्तः प्रवचनोपघाता अवश्यकर्तव्य-
तया यतनया परिह्रियन्ते किं पुनर्नैषः ? इति प्रतिपादयन्नाह—

20

पवयणघाया अग्ने, वि अत्थि ते उ जयणाएँ कीरंति ।

आयमणभोयणाई, लेवे तव मच्छरो को णु ॥ ४७८ ॥

अन्येऽपि खलु ‘आचमन-भोजनादयः’ काञ्जिकेनाचमनं कायिकया आचमनमनाचमनं
वा पात्रे भोजनं मण्डल्यां भोजनमित्येवमादयः ‘प्रवचनघाताः’ प्रवचनोपघाताः सन्ति परं
तेऽप्यवश्यकर्तव्यतया ‘यतनया’ सागारिकरक्षणादिरूपया क्रियन्ते । एवमवश्यग्रहीतव्ये लेपे
25 यतनया तत्कालदृष्टदोषपरिहारादिलक्षण्या गृह्यमाणे को नु तव मत्सरः ? नैवासौ युक्त इति
॥ ४७८ ॥ सम्प्रत्यन्यानपि पात्रालेपे दोषानाह—

खंडम्मि मग्गियम्मी, लोणे दिच्चम्मि अवयवविणासो ।

अणुकंपादी पाणम्मि होति उदगस्स उ विणासो ॥ ४७९ ॥

अलेपिते पात्रे कस्मिंश्चित् प्रयोजने समापतिते खण्डं याचितम्, तथा चाऽविरत्या खण्ड-
30 मिति आन्याऽनाभोगेन सैन्धवादि लवणं दत्तम्, तस्मिंश्चालेपिते भाजने केचिदवयवा
अद्याप्यम्लाः सन्ति, ततस्तैरवयवैस्तस्य लवणस्य पृथिवीकायस्य विनाशः । तथा पानके याचिते
कयाचिदविरत्या एते उदकस्य स्वादं न जानन्तीत्यनुक्रम्य आदिशब्दादनाभोगेन वा उदकं
दीयते तत एवमुदकस्याम्लावयवसंस्पर्शतो विनाशः ॥ ४७९ ॥

१ उद्धाती विरसम्मि ता० ॥ २ अलिप्ते पात्रे मो० ॥

पूयलियलग्ग अगणी, पलीवणं गाममादिणं होजा ।

रोट्ठपणगा तरुम्मि, भिगु-कुंथादी य छट्ठम्मि ॥ ४८० ॥

कयाचिदविरत्याऽनाभोगतः साङ्गारा पूपलिका दत्ता भवेत् तत्रास्त्वावयवसंस्पर्शतस्तस्य विध्वंसः; यद्वा स पूपलिकालमोऽमिर्दहेत्, स च साधुर्न चेतयते ततः प्रदीप्ते पात्रे परितापलग्नतः सहसा तत् पात्रं त्यजेत्, तच्च कण्टकवृत्त्यादिमध्ये पतितमिति कृत्वा तद्वाहपस-४ ज्ञतो 'ग्रामादीनां' ग्रामस्य नगरस्य पाटकस्य वा प्रदीपनं भवेत्, ततो महती अभिकायस्य विराधना । यत्रामिस्तत्र वायुरिति वायुविराधना । चैनस्पतिविराधनामाह—“रुट्ठे”त्यादि । कयाचिदविरत्या 'रोट्ठः' लोहो दत्तः, सोऽस्त्वावयवसंस्पर्शतः प्राणविपत्तिमाप्नोति । तथा भृगु-नाम श्लक्ष्णा राजिस्तासु पनकः सम्मूर्च्छति, सोऽन्न-पानग्रहणतो विध्वंसमापद्यते । एषा 'तरौ' वनस्पतिकाये विराधना । भृगुषु पनके सम्मूर्च्छिते कुन्धादयोऽपि सम्मूर्च्छन्ति, 10 तेऽवयवानामम्लभावेनान्न-पानग्रहणतो वा विराध्यन्ते । एषा 'षष्ठे' त्रसकाये विराधना । एवं पण्णामपि कायानां पात्रस्यालेपने विराधना ॥ ४८० ॥

यदप्युक्तम् “लेपैषणा भगवद्भिन्नोक्ता” (गा० ४७५) इति तत्र प्रतिविधानमाह—

पायग्गहणम्मि उ देसियम्मि लेवेसणा वि खलु बुत्ता ।

तम्हा उ आणणा लिपणा य लेवस्स जयणाए ॥ ४८१ ॥

15

पात्रग्रहणे देशिते खलु लेपैषणाऽप्युक्ता द्रष्टव्या, लेपमन्तरेणावश्यं षड्जीविकायविराधनात्, यथोक्तमनन्तरम् । तस्माज्जिनोपदिष्टत्वाल्लेपस्य यतनया आनयनम्, तेन च पात्रस्य लेपनं कर्तव्यम् ॥ ४८१ ॥ पर आह—यतनया लेपस्यानयनादि कर्तव्यं तत एवं क्रियताम्—

हत्थोवघाय गंतूण लिपणा सोसणा य हत्थम्मि ।

सागारिए पभू जिघणा य छकायजयणाए ॥ ४८२ ॥

20

'यस्माल्लेपस्यानयने भारेण हस्तोपघातः तस्मात् तत्र गत्वा पात्रस्य लेपनं कर्तव्यम्' इति नोदकवचनम् । इदमपि नोदकवचनः—लितस्य पात्रस्य हस्ते धरणतः शोषणा कर्तव्या । अत्रोभयत्रापि प्रत्युत्तरमग्रे दास्यते । तथा व्रजता प्रत्यासन्नं शय्यातरशकटमवलोक्य 'सागारिकपिण्ड एषः' इति कृत्वा न वर्जनीयम् किन्तु तत्रैव लेपग्रहणं कार्यम्, तथा तस्य शकटस्य यः प्रभुः प्रभुसन्दिष्टो वा तमनुज्ञापयेत्, अनुज्ञाप्य च कटुगन्धपरिज्ञानाय नाशामसंस्पर्शयन् तं लेपं 25 जिघ्रेत्, तदनन्तरं लेपस्य ग्रहणं षट्काययतनया कर्तव्यमित्येष द्वारगायासङ्क्षेपार्थः ॥ ४८२ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः “गंतूण लिपणे”ति द्वारं व्याख्यानयति—

चोयगवयणं गंतूण लिपणा आणणे बहू दोसा ।

संपातिमादिघातो, अहिउस्सग्गो य गहियम्मि ॥ ४८३ ॥

नोदकवचनम्—तत्र शकटसमीपे गत्वा पात्रस्य लेपनं कर्तव्यम्, यतो लेपस्यानयने 30 बहवो दोषाः; तथाहि—भारेण हस्तोपघातः पूर्ववत्, तथा सम्पातिमानाम् आदिशब्दादसम्पा-

१ पूवलि° ता० ॥ २ होति ता० ॥ ३ “वणस्सत्तिविराधणा—अतिछडाणं रोद्धे दिग्गो होजा, सो विद्धंस्सति अंबावेण” इति खूर्णिः ॥ ४ नोदक° भो० भा० ॥

तिमानां च जीवानां तत्र पतितानामुपघातः, स च कदाचिदधिको लेपो गृहीतो भवेत् तत-
स्तस्मिन्नधिके गृहीते 'उत्सर्गः' परिष्ठापनिकादोषः सम्पद्यते । उक्तञ्च—

भारे हत्युवघातो, तस्य य संपादिणो पडंते य ।

पारिह्रावणिदोषो, अहिगम्भि य होइ आणीए ॥

८ एवमुक्ते आचार्यः प्राह—नोदक ! तत्र पात्रे लिप्यमाने सविशेषतरा आत्मोपघातादयो
दोषाः ॥ ४८३ ॥ तथा चाह—

एवं पि भाणभेदो, वियावडे अत्तणो उ उवघाओ ।

निस्संक्रियं च पायम्मि गिण्हणे ईयरहा संका ॥ ४८४ ॥

‘एवमपि’ तत्र गत्वा पात्रलेपनेऽपि ऊर्द्धस्थितो लेपं गृहीत्वा भाजने प्रक्षिपति, तत्र व्याघ्र-
१० तस्य सतः कदाचिद् हस्ताद् भाजने पतेत्, तत एवं व्याघ्रते भाजनभेदः । तथा कथमपि शक-
दस्य पतनत आत्मनश्चोपघातः । किञ्च पात्रे लेपस्य ग्रहणे गृहीत्वा च तत्रैव पात्रस्य लेपने
क्रियमाणे तेषां साक्षात् पश्यतामेवं निःशङ्कितं भवति, यथा—एतेनाशुचिना लेपेन मोजनपा-
त्रमसी लिप्यन्ति; सतो महान् प्रवचनोपघातः । ‘इतरथा’ तत्र पात्रालेपने शरावे च लेपस्य
ग्रहणे शङ्कोपजायते—किं पात्रस्य लेपनाय उत दुःस्वयतः पादस्य पिण्डीबन्धनाय लेपमाददते ?
१५ सतो न प्रवचनोपघातः ॥ ४८४ ॥

यदप्युक्तं “भारेण हस्तोपघातः” (गा० ४८२) इति तत्रापि प्रत्युत्तरमाह—

जैइ वा हत्युवघाओ, आणिज्जंतम्मि होइ लेवम्मि ।

पडिलेहणादि चेह्णा, तम्हा उ न काइ कायव्वा ॥ ४८५ ॥

यदि लेपे आनीयमाने भारेण हस्तोपघात इति नानयनं क्रियते तर्हि न कदाचिदपि प्रति-
२० लेखनादिका क्रिया कर्तव्या, तत्रापि यथायोगं हस्त-पादादेरुपघातसम्भवात् । तस्माद्यथा प्रति-
लेखनादिका क्रियाऽवश्यं कर्तव्या तत्करणे गुणसम्भवाद् एवं लेपानयनमपि ॥ ४८५ ॥

तदेवं “हत्योवघाय गंतूण लिपणा” (गा० ४८२) इति व्याख्यातम् । अधुना “सोसणा
य हत्यम्मि” (४८२) इति व्याख्यानयति—

अति नेवं तो पुणरवि, आणेउं लिपिऊण हत्यम्मि ।

२५ अच्छति धारेमाणो, सद्दवनिक्खेवपरिहारी ॥ ४८६ ॥

यदि नाम तत्र गत्वा पात्रं लेपनीयमिति नैवमिष्यते अनन्तरोदितानेकदोषप्रसङ्गात् ततः
पुनरपि किञ्चिद् वक्तव्यम्—लेपमानीय पात्रं लिप्त्वा ‘सद्दवनिक्षेपपरिहारी’ सद्दवनिक्षेपपरि-
हारमिच्छन् हस्ते पात्रं धारयन् तावत् तिष्ठति यावलेपस्य शोषो भवति एवं क्रियताम् ॥ ४८६ ॥

अत्राऽऽचार्यः प्राह—

३० एवं पि हु उवघातो, आयाए संजमे पवयणे य ।

मुच्छादी पवडंते, तम्हा उ न सोसए हत्ये ॥ ४८७ ॥

१ °य आह डे० त० ॥ २ ओदक का० मो० भा० ॥ ३ एवं भायण० ता० ॥ ४ इहर० ता० ॥
५ गाथेयं नास्त्याहता चूर्णिकृता ॥ ६ °इयं क्रियते त० डे० त० ॥

‘एवमपि’ हस्ते धृत्वा पात्रलेपस्य शोषणेऽपि ‘हुः’ निश्चितमुपघातः आत्मनः संयमस्य प्रवच-
नस्य च । तन्नाऽऽत्मोपघातो मूर्च्छया आदिशब्दात् पात्रभारेण च प्रतिपतति वेदितव्यः ।
संयमोपघातः षट्कायानामुपरि पतनात् । प्रवचनोपघातः पतन्तं दृष्ट्वा लोको ब्रूयात् ‘दुर्दृष्ट-
धर्माणोऽमी’ इति । उक्तञ्च—

कायाणमुवरि पडणे, आयाए संजमे पवयणे य ।

5

उणहेण व भारेण व, मुच्छा पवडंति आयाए ॥

कायोवरि पवडंते, अह होही संजमे विराहणया ।

पवयणे अदिदृष्टमा, पडंत दहुं वए लोगो ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मान्न हस्ते पात्रं शोषयितव्यम् । अत्र सर्वत्र नोदकस्यैवं ब्रुवतो यथा-
च्छन्द इति कृत्वा चतुर्गुरुकं मायश्चित्तम् ॥ ४८७ ॥

10

एवमाचार्यो नोदकं प्रतिहत्य साम्प्रतमात्मना यतनासामाचारीमाह—

दुविहा य होति पाता, जुण्णा य नवा य जे उ लिप्पंति ।

जुण्णे दाएऊणं, लिपति पुच्छा य इयरेसिं ॥ ४८८ ॥

यानि पात्राणि लिप्यन्ते तानि द्विविधानि भवन्ति । तद्यथा—जीर्णानि नवानि च ।
तत्र यानि जीर्णानि तानि नियमत आचार्याणां दर्शनीयानि, यथा—ईदृशो लेपः क्षमाश्रमणाः ! 15
पात्राणामप्रेतनो वर्तते ततः सम्प्रति लिम्पामि न वा ! । तत्रैवं दर्शयित्वा यद्यनुज्ञा जाता तत-
स्तानि जीर्णानि लिम्पति नेतरथा । अदर्शयित्वा लेपने प्रायश्चित्तं मासलघु । यानि पुनर्न-
वानि तान्यवश्यं लेपनीयानीति कृत्वा आचार्यस्यापृच्छयाऽपि तेषाम् ‘इतरेषां’ नवानां लेपनं
कर्तव्यम् ॥ ४८८ ॥ अथ जीर्णानामदर्शने को दोषः ? इत्यत आह—

पाडिच्छग-सेहाणं, नाऊणं कोइ आगमण मायी ।

20

दढलेवे वि उ पाए, लिपति मा तेसि दिज्जिजा ॥ ४८९ ॥

अहवा वि विभूसाए, लिपति जा सेसगाण परिहाणी ।

अपडिच्छणे य दोसा, सेहे काए यतोऽदाए ॥ ४९० ॥

कश्चिन्मायी शिष्याणां प्रातीच्छिकानां चाऽऽगमनं ज्ञात्वा ‘मा तेषां दद्याद्’ इति कृत्वा दद-
लेपान्यपि पात्राणि भूयो लिम्पति ॥ ४८९ ॥

25

अथवा ‘न शोभनोऽप्रेतनो लेपः’ इति विभूषानिमित्तमजीर्णलेपमपि पात्रं भूयः कोऽपि
लिम्पति । एवं मायया विभूषानिमित्तं वा भाजनेषु तेषु लिसेषु या ‘शेषकाणां’ साधूनां प्राती-
च्छिकानां शिष्याणां च परिहाणिस्तां स मायी विभूषार्थी वा प्राप्नोति । तमेव दर्शयति—
“अपडिच्छणे य” इत्यादि । केचित् प्रातीच्छिकाः समागतास्तद्योग्यानि च पात्राणि न सन्ति
लिप्तानि तिष्ठन्तीति कृत्वा, तत एवं पात्रैर्विना तेषां प्रातीच्छिकानामप्रीत्यर्थं ज्ञान-दर्शन-30
चारित्रपरिहाणिः । “सेहे काए”ति तथा शैक्षः कश्चिदुपस्थितोऽथ च भाजनं न विद्यते

१ जुण्ण नवा येव जे उ ता० ॥ २ °गमं मा° ता० ॥ ३ °ए अतो मो० विना ॥ ४ °योऽपि
लि° दे० का० ॥

लिप्तमस्तीति कृत्वा, ततो भाजनं विना कथं स प्रव्रज्यते इति सोऽप्रव्राजितः कायविराषनां कुर्यात्, सा च तन्निमित्तेति ज्ञान-दर्शन-चारित्रपरिहाणिप्रत्ययं कायविराषनाप्रत्ययं च प्राय-श्चित्तं प्राप्नोति । यत एवमदर्शिते दोषास्तस्माद् जीर्णानि दर्शयेत् ॥ ४९० ॥

अथ केन विधिना लेपस्य ग्रहणादि कर्तव्यम्? अत आह—

लेपग्रहण- ५
विधिः

पुष्पवृण्हे लेपग्रहणं, लेपग्रहणं सुसंवरं काउं ।

लेवस्स आणणा लिपणा य जयणाए कायव्वा ॥ ४९१ ॥

पूर्वाह्णे लेपनिमित्तं गमं—गमनं कृत्वा तत्र च यतनया लेपग्रहणं च कृत्वा ततः सुसंवरं यथा भवत्येवं लेपस्य यतनयाऽऽनयनं कर्तव्यम् । आनीते च यतनया पात्रस्य लेपना ॥ ४९१ ॥ एनामेव गाथां व्याचिन्त्यासुराह —

10

पुष्पवृण्हे लेपग्रहणं, काहं ति चउत्थगं करेज्जाहि ।

असह् वासियभत्तं, अकारऽलंभे व दितियरे ॥ ४९२ ॥

साधुना प्रतिक्रमणचरमकायोत्सर्गस्थितेन चिन्तनीयम्—किमद्य भाजनानि लेपनीयानि न वा?, तत्र यदि लेपनीयानि ततः पूर्वाह्णे लेपग्रहणमहं करिष्यामीति विचिन्त्य 'चतुर्थकम्' अभक्तं कुर्याद् । अथ 'असहः' असमर्थश्चतुर्थभक्तं कर्तुं तर्हि पर्युषितं गृह्णाति भक्तम् ।
15 अथ पर्युषितम् 'अकारकम्' अपश्यं यदि वा न लभ्यते ततः पौरुषीं न करोति किन्त्वितरे साधवो मध्याह्णे हिण्डित्वा तस्मै भक्तं ददति ॥ ४९२ ॥

कयकिइकम्मो छंदेण छंदितो भणति लेव धिच्छामि ।

तुच्चं वियाणिमट्ठो, आमं तं कित्तियं किं वा ॥ ४९३ ॥

सेसे वि पुच्छिऊणं, कयउस्सग्गो गुरुण नमिऊण ।

20

मल्लग-रूए गेण्हइ, जति तेसिं कप्पितो होति ॥ ४९४ ॥

कृतं कृतिकर्म—वन्दनं येन स कृतकृतिकर्मा । किमुक्तं भवति :—स लेपानयनाय गन्ता प्रथ-ममाचार्याणां वन्दनं ददाति, दत्त्वा ब्रूते—इच्छाकारेण सन्दिशत । एवमुक्ते सूरयोऽभिद-धति—“छन्देण” छन्दसा विज्ञपयेति भावः । एवं छन्दसा 'छन्दितः' निमग्नितः सन् भणति—
गत्वा लेपं ग्रहीष्यामि । एवमुक्त्वाऽऽचार्यान् शेषसार्धंश्च वक्ति—युष्माकमप्यस्ति लेपेन प्रयो-
25 जनमानीयताम् । तत्र यो वक्ति आमं तं प्रति ब्रूते—कियन्तमानयामि? किं वा लेपम्? । तत्र यद् भणति तद् इच्छामीति प्रतिपद्य 'कृतोत्सर्गः' उपयोगकायोत्सर्गं कृत्वा गुरुन् नमस्कृत्य आवश्यकीं कृत्वा यदि तेषां पात्र-वस्त्राणां कल्पिकस्ततो गृहेषु गत्वा मल्लकं रूतं च गृह्णाति ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ अथाकल्पिकस्तत आह—

गीयत्थपरिग्गहिते, अयाणओ रूय-मल्लए थेतुं ।

30

छारं च तत्थ वच्चति, गहिए तसपाणरक्खद्धा ॥ ४९५ ॥

यः 'अज्ञायकः' अगीतार्थः स गीतार्थेन परिगृहीतानि रूत-मल्लकानि 'गृहीत्वा' गृहीते सति लेपे सम्पातिमत्रसंप्राणरक्षार्थं तत्र मल्लकेषु क्षारं च गृहीत्वा व्रजति ॥ ४९५ ॥

१ °वद्वाणं ले° ता० ॥ २ करिस्सामि ता० विना ॥ ३ °धु रक्षां च त० ॥

सम्प्रति यदधस्ताद् भणितं “सागारिय” (गा० ४८२) चि तद्याख्यानार्थमाह—

वचंतेण य दिट्ठं, सागारिदुचकगं तु अग्मासे ।

तत्थेव होइ गहणं, न होति सो सागरियपिंडो ॥ ४९६ ॥

तेन गृहीतरूत-मल्लक-क्षारेण व्रजता यदि सागारिकस्य-शय्यातरस्य द्विचक्रकं-शकटम् ‘अग्मासे’ निकटे प्रदेशे दृष्टम् ततस्तत्रैव तस्य लेपग्रहणं भवति । यतः स न भवति सागा- 5 रिक्पिण्ड इति ॥ ४९६ ॥ सम्प्रति प्रभुद्वारमाह—

गंतुं दुचकमूलं, अणुणविज्जा पभुं तु साहीणं ।

एत्थ य पभुं चि भणिए, कोई गच्छे निवसमीवं ॥ ४९७ ॥

किं देमि चि नरवई, तुभं खरमक्खिया दुचकि चि ।

सो य पसत्थो लेवो, एत्थ य भदेयरे दोसा ॥ ४९८ ॥

10

गत्वा द्विचक्रमूलं शकटस्य ‘स्वाधीनं’ प्रत्यासन्नं प्रभुमनुज्ञापयेत्, अननुज्ञापने प्रायश्चित्तं मासलघु, तस्मात् प्रायश्चित्तभीरुणा नियमतः प्रभोरनुज्ञापना कर्तव्या । अत्र प्रभुरित्युक्ते कश्चिच्चिन्तयति—राजानं मुक्त्वा कोऽन्यः प्रभुः ? इति राजाऽनुज्ञापनीय उक्तः, एवं चिन्तयित्वा नृपसमीपं गच्छेत्, गत्वा च तं राजानं धर्मलाभयेत् ॥ ४९७ ॥

तत्र स नरपतिर्ब्रूयात्—किं ददामि ? । साधुर्यदति—युष्माकं ‘द्विचक्राणि’ शकटानि खरेण— 15 तैलेन अक्षितानि सन्ति, तत्र च यो लेपः स प्रशस्त इति तमनुजानीत । अत्र ‘भदेतरदोषाः’ भद्रकदोषाः प्रान्तदोषाश्च । तत्र भद्रकदोषा इमे—स राजाऽनुज्ञापितः सन् ब्रूयाद्—अहो ! निर्ममत्वा भगवन्त एतदप्ययाचितं न गृह्णन्ति, ततः स आज्ञापयेत्—यानि कानिचिन्मम विषये शकटानि तानि सर्वाण्यपि तैलेन अक्षणीयानि । प्रान्तः पुनरेवं चिन्तयेत्—अहो ! अमी अशुचयो यदेतन्मां याचन्ते, नूनं सर्वमिदं नगरममीभिर्धर्षयितव्यमिति प्रद्वेषं यायात्, प्रद्विष्टश्च 20 दोषापयेत्, यथा—मम राज्ये न कोऽपि शकटं तैलेन अक्षयेत् किन्तु धृतनान्येन वा ॥ ४९८ ॥

तम्हा दुचकपतिणा, तस्संदिट्ठेण वा अणुण्णाते ।

कटुगंधजाणणट्ठा, जिंघे नासं अषट्ठंतो ॥ ४९९ ॥

यस्मादेवं भद्रक-प्रान्तदोषास्तस्माद्राजा नानुज्ञापयितव्यः । कोऽनुज्ञापयितव्यः ? इति चेद् उच्यते—यस्तस्य द्विचक्रस्य-शकटस्य पतिः—स्वामी यो वा तेन—शकटपतिना सन्दिष्टः, तेन 25 द्विचक्रपतिना तत्सन्दिष्टेन वाऽनुज्ञाते तैलस्य किल कटुको गन्ध इति ‘कटुगन्धज्ञानार्थं’ कटु-गन्धोऽस्ति न वेति परिज्ञानार्थं नासाम् ‘अषट्ठयन्’ असंस्पृशन् तं लेपं दूरस्थो जिघ्रति । प्राते च यदि कटुको गन्धः समायाति ततस्तैललेप इति कृत्वा तं समादत्ते ॥ ४९९ ॥

सम्प्रति “छायाजयणाए” (गा० ४८२) इति व्याख्यानयति—

हरिए बीए चले जुत्ते, वच्छे साणे जलट्टिए ।

30

पुढवी संपातिमा सामा, महावाते महियाऽमिते ॥ ५०० ॥

हरिते बीजे वा साधौ शकटे वा प्रतिष्ठिते, तथा चले बलीवर्दाभ्यां युक्ते वा शकटे,

तथा शकटेन सह बद्धे वस्ते, शकटस्याधः स्थिते शुनि वा, तथा जलस्योपरि स्थिते, पृथिव्यां वा—सचित्तपृथिवीकायस्योपरि प्रतिष्ठिते शकटे, तथा सम्पातिमेषु—त्रसगणेषु सत्सु, तथा 'इयामा' रात्रिस्तस्यम्, महावाते वा वाति, महिकायां निपतन्त्यां लेपग्रहणं नानुज्ञातम् । नाप्यमितस्य लेपस्य ग्रहणम् । एव द्वारगाथासङ्केपार्थः । व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥५००॥

४ तत्र यद्यप्यनन्तरं प्रायश्चित्तगाथाद्वयं तथापि नाव्याख्यातेषु द्वारेषु तद् व्याख्यातुं शक्य-
मिति प्रथमतो द्वाराणि व्याख्यायन्ते । तत्र हरितद्वारं बीजद्वारं चाधिकृत्याह—

हरिण बीजं पतिद्विय, अणंतर परंपरे य बोधव्ये ।

परिताणंते य तद्वा, चउभंगो होति नापव्यो ॥ ५०१ ॥

हरिते बीजे च साधौ शकटे वा अनन्तरं परम्परके वा प्रतिष्ठिते प्रत्येकं चतुर्भङ्गी भवति
१० ज्ञातव्या । गाथायां पुस्तवं प्राकृतत्वात् । तथा हरिते बीजे च प्रत्येकं परितेऽनन्ते च साधौ
शकटे वाऽनन्तर-परम्परप्रतिष्ठिते प्रत्येकं चतुर्भङ्गी । इयमत्र भावना—हरितेषु साधुरनन्तरप्र-
तिष्ठितो नो परम्परप्रतिष्ठितः १ परम्परप्रतिष्ठितो नानन्तरप्रतिष्ठितः २ अनन्तरप्रतिष्ठितोऽपि
परम्परप्रतिष्ठितोऽपि ३ नानन्तरप्रतिष्ठितो नापि परम्परप्रतिष्ठितः ४ । एवं बीजेष्वपि साधुम-
धिकृत्य चतुर्भङ्गी । एवं गङ्गीमप्यधिकृत्य हरितेषु बीजेषु च प्रत्येकं चतुर्भङ्गी द्रष्टव्या—हरि-
१० तेष्वनन्तरं प्रतिष्ठिता गङ्गी नो परम्परप्रतिष्ठिता इत्यादि । एवं सर्वसङ्कलनया चतुर्भङ्गीचतुष्टयं
जातम् । चतुर्भङ्गीद्विकं तु साधु-गङ्गीसंयोगतो द्रष्टव्यम् । तद्यथा—हरितेषु साधुर्गङ्गी वाऽन-
न्तरप्रतिष्ठिता नो परम्परप्रतिष्ठिता इत्यादि भङ्गचतुष्टयं प्राग्वत् । एवं बीजेष्वपि । सर्वस-
ङ्कलनया षट् चतुर्भङ्गः । एतच्च चतुर्भङ्गीषट्कं किल प्रत्येकेषु हरित-बीजेषूक्तम् । एवमनन्ते-
ष्वपि द्रष्टव्यम् । एवं मिश्रेष्वपि ॥ ५०१ ॥ साम्प्रतमत्रैव प्रायश्चित्तमुच्यते—

२० **चउरो लहुगा गुरुगा, मासो लहु गुरु य पणग लहु गुरुयं ।**

छसु परितऽणंत मीसे, बीजे य अणंतर परे य ॥ ५०२ ॥

हरिते चशब्दसंस्मृति प्रत्येकेऽनन्तर-परम्परमेवतस्मिन्वाद्येषु भङ्गेषु चत्वारो लघुका
वक्तव्याः । इयमत्र भावना—प्रत्येकेषु हरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते प्रथमे भङ्गे प्रायश्चित्तं
चतुर्लघु, द्वितीये परम्परप्रतिष्ठिते चतुर्लघु, तृतीये भङ्गेऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके,
२० चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा प्रत्येकहरितेषु साधौ गङ्गायां नानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुनी,

१ गावेयं शूर्पिकृता इत्यंरूपा स्वीकृताऽस्ति—

हरिते बीपसु तद्वा, अणंतर परंपरे य विचउक्के ।

आता दुपदं च पयद्वितं तु एत्थं तु चउभंगो ॥

शूर्पिकः—हरिते० गाथा । हरितेषु साधू अणंतरपतिद्विओ गो परंपरपतिद्वितो वा चउभंगो । एवं बीपसु
वि चउभंगो । हरितेषु भंडी अणंतरपतिद्विता गो परंपरपतिद्विता चउभंगो । एवं बीपसु वि चउभंगो । विच-
उक्क सि साधुम्मि हरितेषु एगो चउभंगो, विद्विओ बीपसु । एवं भंडीए वि दो चउभंगा भणिता । आता दुपदं
च पतिद्वितं तु एत्थं तु (पतिद्वितं सि एत्थं पि प्र०) चउभंगो । दो इति वाक्यशेषः । आय सि साधू ।
हरितेषु साधू भंडी य अणंतरपतिद्विताणि गो परंपरपतिद्विताणि चउभंगो । एवं बीपसु वि चउभंगो ॥

द्वितीयभङ्गेऽपि परम्परप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके, तृतीये भङ्गे उभयोरुभयत्र प्रतिष्ठितयोश्चत्वारि चतुर्लघुकानि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा हरितेष्वनन्तेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम्, द्वितीयेऽपि परम्परप्रतिष्ठिते चतुर्गुरु, तृतीयेऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्गुरुके, चरमे शुद्धः । गङ्ग्यामप्यनन्तरहरितेष्वनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्गुरु, परम्परप्रतिष्ठितायामपि चतुर्गुरु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्गुरुके, चरमे शुद्धः । अनन्तरहरितेषु साधौ गङ्ग्यां ६ चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्गुरुके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे चतुर्गुरुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि चतुर्गुरुकाणि, चरमे शुद्धः । तथा मिश्रेषु प्रत्येकहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मासलघु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । गङ्ग्यामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां मासलघु, परम्परप्रतिष्ठितायामपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके, परम्पर- 10 प्रतिष्ठितायामपि द्वे मासलघुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि मासलघूनि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा मिश्रेष्वनन्तरहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मासगुरु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि मासगुरु, उभय-प्रतिष्ठिते द्वे मासगुरुके, चतुर्थे शुद्धः । गङ्ग्यामपि अनन्तरप्रतिष्ठितायां मासगुरु, परम्पर-प्रतिष्ठितायामपि मासगुरु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, चरमे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे मासगुरुके, उभयप्रतिष्ठितायां 15 चत्वारि मासगुरुकाणि, चरमभङ्गे शुद्धः । “पणग लहु गुरुग”मिति बीजेषु प्रत्येकेषु सचित्तेषु मिश्रेषु वा प्रत्येकं साधावनन्तरप्रतिष्ठिते लघुरात्रिन्द्विपञ्चकम्, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि लघु-पञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठिते द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । तथा गङ्ग्यामनन्तरप्रतिष्ठितायां लघुपञ्चकम्, परम्परप्रतिष्ठितायामपि लघुपञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे लघुपञ्चके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे लघु- 20 पञ्चके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि लघुपञ्चकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । एवमनन्तेषु रात्रिन्द्वि-पञ्चकं गुरुकं द्रष्टव्यम् । एवं बीजे चशब्दाद्धरिते च प्रत्येके सचित्तेऽनन्ते सचित्ते मिश्रे चानन्तरे परम्परे च ‘षट्सु’ षट्सु भङ्गेषु यथायोगं प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ॥ ५०२ ॥

इदानीं चलादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दब्धे भावे य चलं, दन्वस्मी दुहित्यं तु जं दुपयं ।

25

आयाएँ संजमम्मि य, दुविहा उ विराहणा तत्थ ॥ ५०३ ॥

चलं नाम द्विविधम्, तद्यथा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतश्चलं यद् ‘द्विपदं’ शकटं दुस्थितम्, तत्र लेपं गृह्यतश्चतुर्गुरुकम् । यतस्ततो द्विविधा विराधना—आत्मनि संयमे च । तत्रात्मविराधना शकटेन पतताऽभिघातसम्भवात् । संयमविराधना शकटे सञ्चार्यमाने प्राण- 30 जात्युपमर्दनात् ॥ ५०३ ॥

भावचल गंतुकामं, गोणार्हं अंतराहयं तत्थ ।

जुत्ते वि अंतरायं, वित्तसचलणे य आयाए ॥ ५०४ ॥

भावचलं नाम 'गन्तुकामं' योज्यमानमित्यर्थः, तत्र यावद् लेपो गृह्यते तावद् बलीवर्दानां चारि-पानीयनिरोधनम्, आदिशब्दान्मनुष्याणामप्यन्तरायम् । ततो भावचलेऽपि लेपं गृह्यत-
श्चत्वारो लघुकाः । गतं चलद्वारम् । अधुना युक्तद्वारमाह—“जुते वी”त्यादि, युक्तं नाम—
योक्तबलीवर्दं तत् स्थापयित्वा यदि लेपं गृह्णाति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, यतस्तत्रापि
४ स एवान्तरायदोषः । अन्यश्चायम्—ते बलीवर्दा वित्रसेयुः, तत्र गङ्गा चलन्त्या चरणाक्रमणे
आत्मविराधना, संयमविराधना त्रसादिनिपातः ॥ ५०४ ॥ सम्प्रति वत्सद्वारं श्वद्वारं चाह—

वच्छो भएण नासति, भंडिक्खोमे य आयवावत्ती ।

आया पवयण साणे, काया य भएण नासंते ॥ ५०५ ॥

यत्र शकटे वत्सो बद्धः श्वा वा यस्याधस्तात् तिष्ठति बद्धो वा वर्त्तते, तत्र वत्से लेपं गृह्यतश्च-
१० त्वारो लघुकाः शुनि चत्वारो गुरुकाः; यतो वत्सो भयेन नश्यति, तस्मिंश्च नश्यति गङ्गायाः
'क्षोमे' चलने आत्मव्यापत्तिः; तथा श्वा समागच्छन्तमपूर्वं दृष्ट्वा दशति तत्रात्मोपघातः,
शुना लीढं लेपममी गृह्णन्तीति प्रवचनोपघातः, भयेन नश्यति शुनि 'कायाः' पृथिवीकाया-
दयो विनाशमापद्यन्ते ततः संयमोपघातश्च ॥ ५०५ ॥

सम्प्रति जलस्थितद्वारं पृथिवीस्थितद्वारं चाह—

१५ जो चेव य हरिएसुं, सो चेव गमो उ उदग पुढवीए ।

य एव गमः प्राग् हरितेषूक्तः स एवोदके पृथिव्यां च वेदितव्यः । इयमत्र भावना—सच्चित्ते
उदके साधुरनन्तरप्रतिष्ठितो न परम्परप्रतिष्ठित इत्यादि चतुर्भङ्गी, गङ्ग्यामप्येवं चतुर्भङ्गी,
उभयोरपि चतुर्भङ्गी, तदेवं चतुर्भङ्गीत्रयं सचित्ताप्काये । एवं मिश्राप्कायेऽपि चतुर्भङ्गी-
त्रयमवसातव्यम् । उभयमीलने चतुर्भङ्गीषट्कम् । एवं चतुर्भङ्गीषट्कं पृथिवीकायेऽपि भावनी-
२० यम् । तत्र सचित्तेऽप्काये साधवनन्तरप्रतिष्ठिते प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि चतु-
र्लघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके, चरमभङ्गे शुद्धः । गङ्ग्यामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्लघु,
परम्परप्रतिष्ठितायामपि चतुर्लघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके, चरमे शुद्धः । साधु-गङ्ग्यो-
रनन्तरप्रतिष्ठितयोर्द्वे चतुर्लघुके, परम्परप्रतिष्ठितयोरपि द्वे चतुर्लघुके, उभयोरुभयत्र प्रतिष्ठितयो-
श्चत्वारि चतुर्लघुकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । मिश्रेऽप्काये साधवनन्तरप्रतिष्ठिते मासलघु, पर-
२५ म्परप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे शुद्धः । एवं गङ्ग्यामपि भङ्ग-
चतुष्टये वक्तव्यम् । साधु-गङ्ग्योरनन्तरप्रतिष्ठितयोर्द्वे मासलघुके, परम्परप्रतिष्ठितयोरपि द्वे
मासलघुके, उभयोरुभयत्र प्रतिष्ठितयोश्चत्वारि मासलघुकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । एवं पृथिवी-
कायेऽपि चतुर्भङ्गीषट्के प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ॥ सम्प्रति सम्पातिमद्वारं श्यामाद्वारं चाह—

संपाइमा तसगणा, सामाए होइ चउमंगो ॥ ५०६ ॥

३० “संपातिमा” इत्यादि । अथ के नाम सम्पातिमा येषु पतत्सु लेपो न गृह्यते ?, किं त्रसाः
स्थावरा वा ? तत्राह—सम्पातिमास्तसगणा न स्थावराः । तेषु सम्पातिमेषु पतत्सु यदि लेपं
गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । श्यामा—रात्रिस्तत्र चतुर्भङ्गी, तद्यथा—रात्रौ
लेपं गृह्णाति रात्रावेव च भाजनस्य लेपं ददाति, अत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तपसा कालेन

च गुरुः, रात्रौ लेपं गृहीत्वा दिवसे भाजनस्य ददाति चत्वारो लघुकास्तपोगुरुकाः कालल-
घवः, दिवसे लेपं गृहीत्वा रात्रौ भाजनस्य ददाति चत्वारो लघुकास्तपोलघवः कालगुरुकाः,
दिवसे गृहीत्वा दिवस एव ददाति शुद्धः ॥ ५०६ ॥ महावातादिद्वारत्रयमाह—

वायुमि वायमाणे, महिषाए चैव पवडमाणीए ।

नाणुण्णायं ग्रहणं, अमियस्स य मा विगिचणया ॥ ५०७ ॥ 8

‘वाते’ महावाते वाति तथा महिकायां प्रपतन्त्यां लेपस्य ग्रहणं नानुज्ञातं तीर्थकर-गण-
धैः, महावाते वाति तदुद्धृतानां त्रस-स्थावराणां लेपसम्पर्कतो विनाशसम्भवात् महिकायां
निपतन्त्यामप्याथविराधनात् । तथा अमितस्यापि लेपस्य ग्रहणं नानुज्ञातम्, मा भूद् ‘विवेचनि-
का’ परिष्ठानिकेति कृत्वा । तत्र महावाते वाति लेपं गृह्यतः प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । महिका-
यामपि निपतन्त्यां चतुर्लघु । अमितग्रहणे मासलघु ॥ ५०७ ॥ 10

एतदेव प्रायश्चित्तं प्रतिपादयन्माह—

चल-जुत्त-वञ्ज-महिया-तसेसु सामाए चैव चतुलहुगा ।

दव्वचल साण गुरुगा, मासो लहुओ उ अमियमि ॥ ५०८ ॥

भावतश्चले बलीवर्दयुक्ते वत्से निबद्धे तथा महिकायां निपतन्त्यां त्रसेषु सम्पातिमेषु
निपतत्सु श्यामायां च लेपं गृह्यतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । द्रव्यचले शुनि वा 15
स्थिते चत्वारो गुरुकाः । अमिते गृहीते लघुको मासः । विशेषभावना तु प्रतिद्वारं प्रागेव
कृता ॥ ५०८ ॥

एतदोसविमुक्कं, घेतुं छारेण अकमित्तणं ।

चीरेण बंधिऊणं, गुरुमूल पडिकमाऽऽलोए ॥ ५०९ ॥

ये एते हरितादयोऽनन्तरं दोषा उक्तास्तेर्मुक्तं लेपं गृहीत्वा ‘मा सम्पातिमानां बधो 20
भूयात्’ [इति] तं ‘क्षारेण’ भक्षना आक्रम्य चीवरेण बद्धा गुरुपादमूलमागच्छति, आगम्य
चैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्यालोचयति ॥ ५०९ ॥

दंसिय छंदिय गुरु सेसए य ओमत्थियस्स भाणस्स ।

काउं चीरं उवारिं, रूयं च छुमेज्ज तो लेवं ॥ ५१० ॥

आलोच्य लेपं गुरोर्दर्शयति । दर्शयित्वा गुरुं लेपेन ‘छन्दयति’ निमग्नयति । गुरुनिम- 25
ग्नणानन्तरं शेषकानपि साधून् निमग्नयति । ततो यावता यस्यार्थस्तस्य तावन्तं दत्त्वा एकस्य
भाजनस्य ‘अवमन्थितस्य’ अवाङ्मुखीकृतस्योपरि चीवरं कृत्वा तत्र लेपं रूतं च प्रक्षिपेत् ॥ ५१० ॥

सम्प्रति लेपदानविधिमाह—

अंगुठ-पएसिणि-मज्झिमाहिं घेतुं घणं ततो चीरं ।

आलिपिऊण भाणं, एक्कं दो तिभि वा घटे ॥ ५११ ॥ 30

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या मध्यमया चाङ्गुल्या लेपं गृहीत्वा घणं च चीवरमावाय तत्र लेपं
प्रक्षिप्य निष्पीडयेत्, निष्पीड्य च एकैकभाजनमेकं द्वौ त्रीन् वा बारान् लेपयेत् । अधिकं

तु लेपमट्टकनिमित्तं ससूतकं पेययेत् । अथ न दातव्योऽट्टको यदि वा तत्राप्युद्धरितः ततः ससूतकं तं क्षारे परिष्ठापयेत् । अन्यच्चान्यच्च भाजनं लिप्त्वाऽन्यदन्यद् वारंवारं घट्टणपात्रेण घट्टयति ॥ ५११ ॥ तथा चाह—

अण्णोण्णे अंकम्मी, अण्णं घट्टेति वारवारेण ।

५ आणेइ तमेव दिणे, दवं रएउं अभत्तट्टी ॥ ५१२ ॥

अन्यस्मिन् भाजने घट्टिते अन्यद् अन्यद् भाजनमङ्गे स्थापयित्वा वारंवारं घट्टयति । तत्र यदि उद्धानो लेपो यदि च तस्य द्रवणं कार्यं समुत्पन्नं स चाऽऽत्मनाऽभक्तार्थी ततः सोऽभक्तार्थी तस्मिन्नेव दिने पात्रं लेपेनोपरज्य उद्धाने लेपे तेन 'द्रवं' पानीयमानयति । अथ नोद्धानस्ततोऽन्येषामभक्तार्थिनामहिण्डमानानां वा तत् पात्रं समर्प्यान्येन पानीयमानयेत् ॥ ५१२ ॥

10 अभत्तट्टीणं दाउं, अण्णेसिं वा अहिंउमाण्णं ।

हिंउेज्ज असंथरणे, असती घेतुं अरइयं तु ॥ ५१३ ॥

यदि स भक्तार्थी न च पात्रस्य लेपोऽद्यापि शुष्कस्ततः 'असंथरणे' भोजनमन्तरेण संस्तीतुमशक्तौ अभक्तार्थिनामन्येषां वा साधूनामहिण्डमानानां तत् पात्रं समर्प्य हिण्डेत । असति अन्येषामभक्तार्थिनामहिण्डमानानां वा अभावे तद् 'अरञ्जितम्' अद्याप्यपरिणतलेपं गृहीत्वा 15 हिण्डेत ॥ ५१३ ॥

न तरिजा जति तिण्णि उ, हिंउावेउं ततो णु छारेण ।

ओयत्तेउं हिंउइ, अब्बे व दवं से गिण्हंति ॥ ५१४ ॥

यदि त्रीणि पात्राणि हिण्डापयितुं न शक्नोति ततः 'नु' निश्चितं तत् पात्रमुपाश्रये क्षारेण 'अवनम्य' स्थगयित्वा हिण्डते । यदि वा 'से' तस्य योग्यं द्रवमन्ये गृह्णन्ति ततो रिक्तपात्रव- 20 हने न कश्चिद्भार इत्यदोषः ॥ ५१४ ॥

लित्थारियाणि जाणि उ, घट्टगमादीणि तत्थ लेवेण ।

संजमभूतिनिमित्तं, ताई भूईएँ लिपिजा ॥ ५१५ ॥

'तत्र' पात्रलेपने यानि लेपेन घट्टकादीनि 'लेत्थारियाणि' देशीपदमेतत् स्वरणितानि 'संजमभूतिनिमित्तं' संयमविमूतिहेतोः 'भूत्या' क्षारेण तानि लिम्पेद् येन तत्संस्पर्शतत्त्वसानां 25 स्थावराणां वा विनाशो न भवति ॥ ५१५ ॥

एवं लेवग्गहणं, आणयणं लिपणाय जयणा य ।

भणियाणि अतो वोच्छं, परिकम्मविहिं तु लिच्छस्स ॥ ५१६ ॥

'एवम्' उक्तेन प्रकारेण लेपस्य ग्रहणम् आनयनं पात्रस्य लेपनाय सर्वत्र यतना एतानि मणितानि । अत ऊर्ध्वं पुनर्लिप्सस्य परिकर्मविधिं वक्ष्यामि ॥ ५१६ ॥ तमेवाभिधातुकाम आह—

30 लिप्ते छाणिय छारो, घणेण कीरेण बंधिउं उण्हे ।

उच्चत्तण परियत्तण, अंछिय धोए पुणो लेवो ॥ ५१७ ॥

पात्रे लिप्ते सति यः 'क्षाणितः' गालितः 'क्षारः' भस्म स तत्र प्रक्षिप्यते, ततो घनेन

१ अक्षमिउं अण्णं ता० ॥ २ असइ घेतुं ता० ॥ ३ उच्चत्तणेउं ता० ॥ ४ लेवे ता० ॥

चरीण बद्धा उष्णे ध्रियते, तत्र च पात्रस्योद्धर्तनं परिवर्तनं च तावत् कर्तव्यं यावद् लेपः शुष्को भवति, ततः पात्रम् 'अच्छयते' आकृष्यते, आकृष्य पानीयेन मक्षायते, ततः प्रक्षालिते सति पुनरपि लेपो दीयते ॥ ५१७ ॥

काउं सरयत्ताणं, पत्ताबं अंबवगं कुज्जा ।

साणाहरक्खणट्ठा, पमज्जा उण्हसंक्रमणा ॥ ५१८ ॥

पात्रे भूयो लिप्ते सति तस्योपरि 'सरजस्त्राणं' रजस्त्राणसहितं पात्राबन्धम् 'अबन्धकम्' अग्रन्थिकं कुर्यात् । कस्मादबन्धकं कुर्याद् ? अत आह—'श्वादिरक्षणार्थं' शुन आदिशब्दा-न्मर्कट-मार्जारादिभ्योऽपि रक्षणार्थम्, अन्यथा हि ग्रन्थौ दत्ते सपात्रबन्धं पात्रं श्वादिभिर्नी-यते । तथा छायायामुष्णे च पात्रस्य 'सङ्क्रमणे(णा)' प्रयुज्य तत् पात्रं स्थापयितव्यम् ॥ ५१८ ॥

तद्विषं पडिलेहा, कुंभमुहादीण होइ कायव्वा ।

छण्णे य निशि कुज्जा, कयकज्जाणं विवेगो उ ॥ ५१९ ॥

यस्मिन् दिने पात्रलेपनं तस्मिन्नेव दिवसे 'कुम्भमुखादीनां' घटकण्ठादीनाम् आदिशब्दात् स्थालीकण्ठादिपरिग्रहः 'प्रत्युपेक्षा भवति कर्तव्या' कुटकण्ठादीनि तस्मिन् दिने आनेतव्यानी-त्यर्थः । किमर्थम् ? इत्यत आह—'निशि' रात्रौ तेषामुपरि छन्ने प्रदेशे लिप्तानि पात्राणि कुर्यादित्येवमर्थम् । तदनन्तरं तेषां घटमुखादीनां कृतकार्याणां 'विवेकः' परिष्ठापनिका ॥ ५१९ ॥ १५

अट्टगहेउं लेवाहिगं तु सेसं सरूयगं पीसे ।

अहवा वि न दायव्वो, सरूयगं छारे तो उज्जे ॥ ५२० ॥

'शेषम्' अधिकं लेपम् 'अट्टकहेतोः' अट्टकनिमित्तं सरूतकं पेषयेत् । अथवाऽपि न दात-व्योऽट्टकस्ततस्तमधिकं सरूतकं लेपं 'क्षारे' भस्मनि 'उज्जेत्' परिष्ठापयेत् । अयं चार्थो यत्र भणितुमुचितस्तत्र प्रागेवोपदर्शितः (गा० ५११) । सम्प्रति तु गाथाक्रमानुलोमत उक्तः ॥ ५२० ॥ १०

पढम-चरिमाउ सिसिरे, गिम्हे अद्धं तु तासि वज्जित्ता ।

पायं ठवे सिणेहादिरक्खणट्ठा पवेसे वा ॥ ५२१ ॥

'शिशिरे' शीतकाले प्रथमचरमे पौरुष्यौ वर्जयित्वा 'ग्रीष्मे' उष्णकाले 'तयोः' प्रथमचर-मपौरुष्योरर्द्धमर्द्धं वर्जयित्वा पात्रमुष्णे स्थापयेत् । प्रथमचरमपौरुष्यादिकाले तु मध्ये प्रवेश-येत् । किमर्थम् ? इत्याह—'स्नेहादिरक्षणार्थं' स्नेहः—अवश्यायः आदिशब्दाद् महिका-हिम-३५ वर्षादिपरिग्रहः तद्रक्षणार्थम् । इयमत्र भावना—शिशिरकाले प्रथमायां पौरुष्यामतिक्रान्ताया-मुष्णे ददाति, चरमायां तु पौरुष्यामनवगाढायां मध्ये प्रवेशयति, अन्यथा शिशिरकाले कालस्य स्निग्धतया प्रथमायां चरमायां च पौरुष्यामवश्यायादिपतनभावतो लेपविनाशप्रस-ङ्गात् । उष्णकाले तु प्रथमायाः पौरुष्या अर्धेऽपक्रान्ते पात्रमुष्णे दत्त्वा, चरमायास्तु पौरुष्याः पश्चिमेऽर्धेऽनवगाढे मध्ये प्रवेशयेत्, कालस्य रूक्षतया तत ऊर्द्धं पश्चाच्चावश्यायादि-३० सम्भवात् ॥ ५२१ ॥

उवयोगं च अभिक्खं, करेति वासादि-साणरक्खट्ठा ।

वावारेति च अण्णे, गिलाणमादीसु कजेसु ॥ ५२२ ॥

उष्णे च पात्रे दत्ते सति स वर्षादिभ्यो रक्षणार्थम्, वर्ष-वृष्टिः आदिशब्दाद् हिमप्रपा-
तादिपरिग्रहः, आ-कुङ्कुरस्तद्रक्षणार्थम् 'अमीक्षणम्' अनवरतमुपयोगं करोति । यदि वा
ग्लानादिप्रयोजनेषु समापतितेष्वन्यान् साधून् व्यापारयति, स तु तत्रैव रक्षयन् तिष्ठति ॥ ५२२ ॥

४ अथ कियन्तः पात्रस्य लेपा दीयन्ते ? इत्याह—

एको यं जहमेणं, विष तिय चत्तारि पंच उक्कोसा ।

संजमहेउं लेवो, वज्जिता गारव विभूसं ॥ ५२३ ॥

पात्रस्य संयमहेतोर्जघन्येनैको लेपो दातव्यः, मध्यमतो द्वौ त्रयो वा, उत्कर्षतश्चत्वारः पञ्च
वा बर्जयित्वा गौरवं विभूषां च । गौरवेणात्मनो महर्द्विकत्वमननलक्षणेन विभूषया वा न लेपो
१० दातव्यः, किन्तु संयमस्फातिनिमित्तमिति ॥ ५२३ ॥

अणवद्वंते तह वि उ, सव्वं अवणेत्तु तो पुणो लिपे ।

तज्जाय सचोप्पडयं, घट्ट रएउं ततो धोवे ॥ ५२४ ॥

उत्कर्षतः पञ्चस्वपि लेपेषु यदि स लेपः नावतिष्ठते—न पात्रेण सह लोलीभवति 'ततः'
तस्मिन्ननवतिष्ठमाने सर्वं लेपमपनीय ततः पुनर्मूलतः पात्रं लिम्पेत् यथा स लेपोऽवतिष्ठते ।
१५ "तज्जाय" इत्यादि । इह यद् अलान्वादिपात्रं तैलादिना 'सचोप्पडं' सजेहं तत्र च धूलिः प्रभूता
लमा तं लेपं घट्टकपाषाणेन घट्टयित्वा तद्वतेनैव च लेपेन भूयस्तत् पात्रं रञ्जयित्वा ततः
प्रक्षालयति एष तज्जातो नाम लेपः ॥ ५२४ ॥ सम्प्रति लेपस्यैव भेदानाह—

तज्जाय-जुत्तिलेवो, दुचकलेवो य होइ नायव्वो ।

मुदियनावाबंधो, तेणगबंधो य पडिक्कुट्टो ॥ ५२५ ॥

२० त्रिविधो लेपो भवति ज्ञातव्यः, तद्यथा—तज्जातलेपो युक्तिलेपो द्विचक्रलेपश्च । द्विचक्रलेपो
नाम शकटलेपः । तत्र लिप्यमानं लिप्तं वा यदि पात्रं कथमपि भङ्गमाप्नुयात् ततोऽन्यस्याभावे
मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात् न स्तेनकबन्धेन, यतो मुद्रितनौबन्ध एव तीर्थकरैरनुज्ञातः स्तेनकब-
न्धस्तु प्रतिकुष्टः ॥ ५२५ ॥ साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुस्तज्जातलेपस्य प्राग्व्याख्यात-
त्वात् शेषपदव्याख्यानार्थमाह—

२५ जुत्ती उ पत्थरायी, पडिक्कुट्टा सा उ सन्निही काउं ।

दय सुकुमाल असन्निहि, दुचकलेवो अतो इट्ठो ॥ ५२६ ॥

'युक्तिः' पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् युक्तिलेपः 'प्रस्तरादिः' प्रस्तरादिकृतः, आदिश-
ब्दाच्छर्करा-लोहकिङ्क-केदारवृत्तिकादिपरिग्रहः, सा च युक्तिः सन्निधिरिति कृत्वा तीर्थकर-
गणधरैः 'प्रतिकुष्टा' निराकृता । तज्जातलेपश्च कदाचिदवाप्यते । तत एतेषु लेपेषु मध्ये शक-
३० टलेपः सुन्दरः, यतस्तस्मिन् सुकुमारतया पानजातयो जन्तवः स्पष्टा दृश्यन्ते, दृश्यमानेषु च
तेषु दया (दयां) कर्तुं शक्यते, न च तत्र सन्निधिदोषः, अतः सुन्दरत्वात् स एव द्विचक्रलेप
इष्टः ॥ ५२६ ॥

संजमहेउं लेवो, न विभूसाए वयंति तित्थयरा ।

सति-असतीदिहुंतो, विभूसाए होंति चउगुरुगा ॥ ५२७ ॥

लेपः पात्रस्य दातव्यः संयमहेतोर्न विभूषया, उपलक्षणमेतत्, नापि गौरवेण इति भगवन्तस्तीर्थकरा वदन्ति । संयमहेतोः पुनर्दीयमाने लेपे यदि विभूषा भवति तथापि सा संयमहेतुरेव । अत्र सत्या असत्याश्च दृष्टान्तः । तथाहि—सत्यप्यात्मानं विभूषयति असत्यपि, केवलं सती कुलाचारनिमित्तमात्मानं विभूषयतीति तुल्यमपि तद्विभूषणमदुष्टम्, इतरा जारतोषणनिमित्तमिति दोषवत् । एवं यथा सत्यसत्यौ तथा साधू, यथा विभूषणं तथा लेपः, यथा कुलाचारस्तथा संयमः, यथा जारतोषणं तथा असंयमः । विभूषया लेपं ददतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, उपलक्षणमेतत्, तेन गौरवेणापि ददत एतत् प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।

उक्तञ्च—

10

संजमहेउं लेवो, न विभूसा गारवेण वा देवो ।

चउगुरुग विभूसाए, लिपिंते गारवेणं वा ॥

॥ ५२७ ॥

भिज्जिज्ज लिप्पमाणं, लिचं वा असइए पुणो बंधे ।

मुदियनावाबंधे, न तेणबंधेण बंधेजा ॥ ५२८ ॥

तत् पात्रं लिप्यमानं लिचं वा कथमपि हस्तपतनादिना भिद्येत न चान्यत् पात्रं विद्यते । ततस्तत् पात्रं भूयो मुद्रितनौबन्धेन बन्धीयात् न स्तेनकबन्धेन ॥ ५२८ ॥

सम्प्रति लेपस्य जघन्यादिभेदानाह—

खर अयसि-कुसुंम सरिसव, कमेण उक्कोस मज्झिम जहन्तो ।

नवणीए सप्पि वसा, गुले य लोणे अलेवो उ ॥ ५२९ ॥

खरसंज्ञकेन तिलतैलेन यो लेपः स उत्कृष्टः, अतसीतैलेन कुसुम्भतैलेन च मध्यमः, सर्ष-20 पतैलेन जघन्यः । उक्तञ्च—

सो पुण लेवो खरसन्हएण उक्कोसओ मुणेयवो ।

अयसि-कुसुंमिय मज्झो, सरिसवतिलेण य जहन्तो ॥

‘नवनीतेन’ ब्रक्षणेन ‘सर्षिषा’ घृतेन वसया च निर्वृत्तो लेपोऽलेपो ज्ञातव्यः, तस्य पात्रे सम्यग् लगनाभावाद् जुगुप्सितत्वाच्च । तथा गुडभृतेषु लवणभृतेषु वा शकटेषु तिलतैलब्रक्षि-25 तेष्वपि यो लेपः सोऽप्यलेपः, तस्यापि लवणाद्यवयवयोगतोऽप्रशस्तत्वात् ॥ ५२९ ॥

तदेवमुक्तो लेपस्य विधिः । साम्प्रतं लेपकल्पिकमाह—

पढिय सुय गुणियमगुणिय, धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोयायरियादी, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ५३० ॥

यस्मादज्ञानतः प्रायश्चित्तं तस्माद् येन ओषनिर्घृत्तिसूत्रम् इयं वा कल्पपीठिका पठिता 30 स्यात् श्रुता वा ‘गुणिता’ अत्यन्तस्वभ्यस्तीकृता स्याद् अगुणिता वा सा धारिता वा स्याद्

१ गायत्रं चूर्णौ भिज्जिज्ज ५२८ गाथाऽनन्तरं व्याख्याताऽस्ति ॥ २ °तो भूसा° ता° ॥ ३ तेण-
पणं तु बं° ता° ॥

वृ० २०

अधारिता वा तथापि चेदुपयुक्तः सन् सूत्रोक्तप्रकारेण लेपं 'परिहरति' परिभोगयति स लेपकल्पिकः । तेन च लेपसूत्रेण पठितेनापठितेन वा गुणितेनागुणितेन वा धारितेनाधारितेन वा उपयुक्ते वाऽनुपयुक्ते वा यां विराधनामापद्यते तामाचार्यदेः पुरत आलोचयति, पथमत आचार्यस्य, तदभावे उपाध्यायादेरपि । आलोचते च "से" तस्य प्रायश्चित्तमदानेन विशोधि-
कारक आचार्यः ॥ ५३० ॥ उक्तो लेपकल्पिकः । सम्प्रति पिण्डकल्पिकमाह—

पिण्डक-
ल्पिकः

अप्युक्ते अकहिंसा, अणहियऽपरिच्छले य चउगुग्गा ।

दोहिं गुरु तवगुग्गा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ५३१ ॥

सूत्रं नाम प्रागासीदाचारगतं पिण्डैषणाध्ययनम्, इदानीं तु दशवैकालिकगतं पिण्डैष-
णाध्ययनम्, तस्मिन् 'अप्राप्ते' अपठिते यदि पिण्डस्यानयनाय तं प्रेषयति तदा तस्य प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, कथम्भूताः ? इत्याह—द्वाभ्यां गुरुवः, तद्यथा—तपसाऽपि गुरुकाः
कालेनापि च गुरुकाः । अथ सूत्रं प्राप्तस्तथापि यदि तस्यार्थमकथयित्वा प्रेषयति तदा चत्वारो
लघुकाः, नवरमेकेन कालेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः अथवाऽधिगतः
परमद्यापि न तं सम्यक् श्रद्धधाति तमनधिगतार्थमश्रद्धानं वा प्रेषयतश्चत्वारो लघुकास्तपसै-
केन लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्य प्रेषयति तदा चत्वारो लघुका द्वाभ्यां लघवः,
तद्यथा—तपसा कालेन च ॥ ५३१ ॥ यत एवं प्रायश्चित्तमतः—

पट्टिं य कदिय अहिय, परिहरती पिण्डकल्पितो एसो ।

तिविहं तीहिं विमुद्धं, परिहरनवणेण भेदेण ॥ ५३२ ॥

पिण्डैषणाध्ययने पठिते तस्यार्थे कथिते तेन चाधिगते उपलक्षणमेतत् सम्यक् श्रद्धिते
च यः 'त्रिविधम्' उद्गमशुद्धमुत्पादनाशुद्धमेषणाशुद्धं 'त्रिभिः' मनोवाक्कायैर्विशुद्धं परि-
हारविषयेण नवकेन भेदेन परिहरति, तद्यथा—मनसा न गृह्णाति नाप्यन्यैर्ग्राहयति न च
गृह्णन्तमनुजानीते, एवं वाचा कायेनापि प्रत्येकं त्रिकं त्रिकमवसातव्यम्, एष पिण्डकल्पिकः ।
अत्र पिण्डनिर्युक्तिः सर्वा वक्तव्या, सा च ग्रन्थान्तरत्वात् स्वस्थाने एव स्थिता प्रतिपत्तव्या
॥ ५३२ ॥ इह तु षोडशानामुद्गमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिहितपुराह—

गुरुगा अहे य चरमतिग मीस बायर सपञ्चबायहडे ।

कड पूइय य गुरुगो, अज्झोयरय य चरमदुगे ॥ ५३३ ॥

"अहे य"ति आधाकर्म गृह्यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । "चरमतिग"ति औद्देशिकं
द्विविधम्—ओधेन विभागेन च; तत्र विभागतो द्वादशविधम्, तद्यथा—उद्दिष्टं कृतं कर्म
च; उद्दिष्टं चतुर्विधम्—औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकं च; कृतमपि चतुर्विधम्,
तद्यथा—उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च; कर्मापि चतुःप्रकारम्, तद्यथा—उद्दे-
शकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च; त्रयश्चतुष्कका द्वादश । इह यावन्तः
केचन भिक्षाचराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तद् उद्देशिकमुच्यते,
षाण्डिन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशम्, श्रमणानुद्दिश्याऽऽदेशम्, निर्गन्थानधिकृत्य समा-
देशम् । उक्तञ्च—

जावंतिव उद्देशो, पासंडीणं भवे समुद्देशो ।

समणाणं आदेशो, निगंघाणं समादेशो ॥

एतस्मिन् द्वादशविधे विभागोद्देशिके यत् चरमं त्रिकं—समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेश-
कर्म च तत्र गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः तपः-कालविशेषिताः । “भीस”ति मिश्रजातं
त्रिविधम्—यावन्तिकमिश्रं पाषण्डिकमिश्रं स्वगृहमिश्रं च; तत्र पाषण्डिमिश्रे स्वगृहमिश्रे च ४
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः तपः-कालगुरुवः । “बायर”ति द्विविधा प्रामृतिका—सूक्ष्मा बादरा
च; तत्र नावरायां गृह्यमाणयां चत्वारो गुरुकाः । “सपञ्चबायहडे”ति यत्र यत्र ग्रामादौ सप्त-
त्यपायमभ्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेवं येषुद्रमभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः, सम्प्रति
येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति—“कड पूइए य” इत्यादि । कृते उद्देशिके चतुःप्रकारेऽपि
प्रत्येकं मासगुरुकं तपः-कालविशेषितम्, तद्यथा—यावन्तिके मासगुरु, समुद्देशकृते तपोगुरुकं 10
मासगुरु, आदेशकृते कालगुरुकं मासगुरु, समादेशकृते मासगुरु द्वाभ्यां गुरुकं तपोगुरुकं
कालगुरुकं च । “पूतिए”ति भावपूतिकं द्विविधम्—सूक्ष्मं बादरं च; तत्र सूक्ष्मे नास्ति
प्रायश्चित्तम्; बादरं द्विविधम्—उपकरणे भक्तपाने च; अत्र भक्तपानपूतिके मासगुरु ।
“अज्जोयरए य चरमदुगे”ति अध्यवपूरकं त्रिविधम्, तद्यथा—यावन्तिकमध्यवपूरकं पाषण्डा-
ध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च; तत्र पाषण्डाध्यवपूरके स्वगृहाध्यवपूरके च प्रत्येकं मासगुरु 15
॥ ५३३ ॥ उक्तानि गुरुकप्रायश्चित्तानि । अधुना लघुकप्रायश्चित्तान्यभिधित्सुराह—

ओह-विभागुद्देशे, चिरठविण पागडे य उवगरणे ।

लोगुत्तर पामिबे, परियट्टिय कीय परभावे ॥ ५३४ ॥

सग्गाममिहडि गंठी, जहन्न जावंति ओयर लहुओ ।

इत्तरठविण सुहुमा, पणगं लहुगा य सेसेसु ॥ ५३५ ॥

20

ओषौद्देशिके मासलघु । विभागौद्देशिके—उद्देशे मासलघु, समुद्देशे मासलघु तपोगुरु,
आदेशे मासलघु कालगुरु, समादेशे मासलघु द्वाभ्यां गुरु । स्थापितं द्विविधम्—चिरस्थापित-
मित्तरस्थापितं च; तत्र चिरस्थापिते मासलघु । प्रादुष्करणं द्विविधम्—प्रकटकरणं प्रकाशकरणं
[च]; तत्र प्रकटकरणे मासलघु । उपकरणपूतिके मासलघु । प्रामित्यं द्विविधम्—लौकिकं
लोकोत्तरिकं च; लोकोत्तरिके मासलघु । परिवर्तितमपि द्विधा—लौकिकं लोकोत्तरिकं च; 25
तत्र लोकोत्तरिके परिवर्तिते मासलघु । क्रीतं द्विविधम्—द्रव्यक्रीतं भावक्रीतं च; तत्र द्रव्यक्रीतं
द्विविधम्—आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च; भावक्रीतमपि द्विधा—आत्मभावक्रीतं परभावक्रीतं
च; परभावक्रीते मासलघु । स्वग्रामाभ्याहृते मासलघु । “गंठी”ति ग्रन्थिपिहितमुच्यते, यत्र
गुड-धृतादिभाजनमुखे पोतेन चर्मणा वा स्थगयित्वा दवरकेणोपरि ग्रन्थिर्दायते, ग्रन्थिस-
हिता मुद्रा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थः, तस्मिन्नुद्दिष्टमाने मासलघु । मालापद्धतं द्विवि- 30
धम्—जघन्यमुत्कृष्टं च; तत्र जघन्ये मालापद्धते मासलघु । तथा यावन्तिकेऽध्यवपूरके
मासलघु । तदेवं यत्र यत्र मासलघु तत् तत् स्थानमुक्तम्, इदानीं ययोः पञ्च रात्रिन्दिवानि
ते वदति—“इत्तरठविण” इत्यादि । इत्तरस्थापिते पञ्च रात्रिन्दिवानि । सूक्ष्मप्राभृतिकाया-

मपि पञ्च रात्रिन्दिवानि । “लघुका य सेसेसु”ति येऽन्ये उद्गमदोषास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः, तद्यथा—औद्देशिके कर्मणि १ यावन्तिके मिश्रजाते २ प्रकाशकरणे ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्य(ग्रन्थाग्रम्-४०००)क्रीते ५ आत्मभावक्रीते ६ लौकिकेऽप-
मित्ये ७ लौकिके परिवर्तिते ८ परग्रामाभ्याहृते निष्पत्त्यपाये ९ पिहितोद्भिजे १० कपाटो-
द्भिजे ११ उत्कृष्टे मालापहृते १२ आच्छेदे १३ अनिसृष्टे १४ एतेषु चतुर्दशसु स्थानेषु
चत्वारो लघुकाः ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥

तदेवमुक्तमुद्गमदोषेषु प्रायश्चित्तम् । इदानीमुत्पादनादोषेषु तदभिधित्सुराह—

दुविह निमित्ते लोमे, गुरुगा मायाएँ मासियं गुरुयं ।

सुहुमे वयणे लहुओ, सेसे लहुगा य मूलं च ॥ ५३६ ॥

- 10 निमित्तं त्रिविधम्—अतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च; तत्र ‘द्विविधे निमित्ते’
प्रत्युत्पन्नविषयेऽनागतविषये च तथा लोमे च प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । मायायां मासगुरु ।
‘सूक्ष्मे’ [सूक्ष्म]चैकित्ये वचनसंस्त्वे च प्रत्येकं लघुको मासः । शेषेषु तु समस्तेषुत्पादनादो-
षेषु प्रत्येकं चत्वारो लघवः, नवरं मूलकर्मणि मूलम् ॥ ५३६ ॥

सम्प्रति दशलक्षणादोषेषु प्रायश्चित्तमाह—

15

ससरक्खे ससिणिद्धे, पणगं लहुगा दुगुंछ संसत्ते ।

उकुट्टणंते गुरुगो, सेसे सब्बेसु मासलहू ॥ ५३७ ॥

शङ्किते—पञ्चविंशतेर्दोषाणां मध्ये यत् शङ्कितं तन्निष्पन्नमापद्यते प्रायश्चित्तम् । अक्षिते—

‘सरजत्केन’ सचित्त-मिश्रपृथिवीकायरजोअक्षितेन हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षां गृह्यतः पञ्च रात्रि-
न्दिवानि; सचित्त-मिश्राप्यायस्निग्धेन हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षामाददानस्य पञ्च रात्रिन्दि-

- 20 वानि; अचिचेन जुगुप्सितेन—विष्ठा-मूत्र-मद्य-मांस-लशुन-पलाण्डुप्रभृतिना अक्षिते गृह्यमाणे
चत्वारो लघुकाः; गुड-घृत-तैलादिभिरपि कीटिकासंसक्तैर्अक्षितमाददानस्य चत्वारो लघवः;
पुरःकर्मणि पश्चात्कर्मणि च चतुर्लघुकाः, अन्ये मासलघु प्रतिपन्नवन्तः; उत्कुट्टितेऽनन्ते
सचित्ते वनस्पतिकायिके मासगुरु; चूर्णेऽप्यनन्ते सचित्ते मासगुरु; “सेसे सब्बेसु मासलहू”
परीत्ते प्रत्येके कुट्टिते चूर्णे वा प्रत्येकं मासलघु; मिश्रे परीत्ते सर्वत्र मासलघु; अनन्ते
25 मासगुरु; तथा मृत्तिकालिसहस्ते यावन्तः सेटिकादयो मृत्तिकाया भेदास्तेषु सर्वेषु मासलघु
॥ ५३७ ॥ निक्षिते प्रायश्चित्तमाह—

चउलहुगा चउगुरुगा, मासो लहु गुरु य पणग लहु गुरुगं ।

छसु परितण्णंत मीसे, बीए य अणंतर परे य ॥ ५३८ ॥

- प्रत्येकसचित्तानन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य चत्वारो लघुकाः, प्रत्येकसचित्तपरम्परप्रतिष्ठितमपि
30 चत्वारो लघवः । अनन्तसचित्तानन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य चत्वारो गुरुकाः, अनन्तसचित्त-
परम्परप्रतिष्ठितमपि गृह्यतश्चत्वारो गुरुकाः । प्रत्येकमिश्रेऽनन्तरप्रतिष्ठितं परम्परप्रतिष्ठितं वा
गृह्यतो मासलघु । अनन्तमिश्रेऽनन्तरं परम्परया वा प्रतिष्ठितमाददानस्य मासगुरु । बीजेषु

१ °अक्षितेन मृ° डे० भा० ॥ २ °चत्वारो गुरुकाः डे० त० ॥ ३ मासगुरु डे० त० ॥

परीक्षेणानन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितं गृह्यतः पञ्च रात्रिन्दिवानि लघुकानि, अनन्तेषु गुरु-
काणि । अन्ये तु ब्रुवते—प्रत्येकमिश्रेऽनन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितमाददानस्य लघु रात्रिन्दि-
वपञ्चकम्, अनन्तमिश्रेऽनन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितं गृह्यतो गुरुकमिति । तथाऽपरे—प्रत्येके
सचित्तमनन्तरप्रतिष्ठितं गृह्यतश्चतुर्लघवः, परम्परप्रतिष्ठितं मासलघु; तथा प्रत्येके मिश्रेऽनन्तर-
प्रतिष्ठितमाददानस्य लघुको मासः, परम्परप्रतिष्ठितं गृह्यतो लघु रात्रिन्दिवपञ्चकम्; अनन्तेऽ
मिश्रेऽनन्तरप्रतिष्ठिते मासगुरु, परम्परप्रतिष्ठिते गुरु रात्रिन्दिवपञ्चकमिति । उक्तञ्च—

पुढवी आऊ तेऊ, [य] परिचे चेव तह य वणकाये ।

चउलहु अणंतरम्मी, सच्चित्ते परंपरे मासो ॥

मीसाणंतर लहुगो, लहुपणग परंपरे परिचेसु ।

एए चेव य गुरुगा, होंति अणंते पइद्वाणे ॥

इति । 10

प्रसकायेऽनन्तरप्रतिष्ठितं गृह्यतश्चतुर्लघुकम्, परम्परप्रतिष्ठितं गृह्यतो मासलघु; “तसकाये
चतुलहुगा, अणंतर परंपरद्विए लहुगो” इति वचनात् ॥ ५३८ ॥ एवं षड्जीवनिकायेषु
प्रत्येकेऽनन्ते मिश्रे च पृथिव्यादौ बीजे च प्रत्येकेऽनन्ते मिश्रे चानन्तरं परम्परं च प्रतिष्ठित-
माददानस्य प्रायश्चित्तमिति । अधुना पिहितं संहरणं चाधिकृत्य प्रायश्चित्तमाह—

एमेव य पिहियम्मी, लहुगा दव्वम्मि चेव अपरिणए ।

15

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण पिहितेऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति?—यथा
निक्षिप्ते प्रायश्चित्तमुक्तमेवं येन द्रव्येण सचित्तेनाचित्तेन मिश्रेण वाऽनन्तरं परम्परकं वा पिधी-
यते तत्रापि द्रष्टव्यम्, नवरमचित्तेन गुरुकेण पिहिते गृह्यतश्चतुर्गुरुकम् । संहरणे—येन मात्र-
केण भिक्षां दातुकामस्तत्र यदि किञ्चित् प्रक्षिप्तं वर्धते तदन्यत्र संहृत्य ददाति तच्च संह्रिय-
माणमद्याप्यपरिणतं तस्मिन्नपरिणते द्रव्ये संहृते गृह्यतश्चत्वारो लघुकाः । दायके—प्रगलिते 20
नपुंसके चत्वारो गुरुकाः, पिञ्जन-कर्त्तन-लक्ष्णखण्डकरण-प्रमर्दनप्रवृत्तेषु प्रत्येकं मासलघु,
शेषेषु दायकदोषेषु चत्वारो लघुकाः । उन्मिश्रे—सचित्तानन्तमिश्रे चतुर्गुरु, मिश्रानन्तमिश्रे
मासगुरु, सचित्तप्रत्येकमिश्रे चतुर्लघु, प्रत्येकमिश्रमिश्रे मासलघु ॥

वीसुम्मीसे पणगं, अणंतबीए य पणग गुरु ॥ ५३९ ॥

‘विष्वगुन्मिश्रे’ प्रत्येकबीजोन्मिश्रे लघु रात्रिन्दिवपञ्चकम्, अनन्तबीजोन्मिश्रे गुरु रात्रि- 25
न्दिवपञ्चकम् । अपरिणते—द्रव्यापरिणते कायनिष्पन्नम्, ये कायाः प्रत्येकरूपा अनन्तरूपा
वा अपरिणतास्तन्निष्पन्नमित्यर्थः; तत्र पृथिव्यादिष्वपरिणतेषु चतुर्लघुकम्, अनन्तेष्वपरिणतेषु
चतुर्गुरु । उक्तञ्च—

दवापरिणते चउलहु, पुढवादी चउगुरू अणंतेसु ।

“भावापरिणते दोहं तु मुञ्जमाणामेगो तत्थ निमंतए” इत्येवंरूपे लघुको मासः, “भावा- 30
परिणते लघुगो” इति वचनात् । लिप्ते—आद्येषु त्रिषु भग्नेषु चत्वारो लघुकाः, चरमभग्नेऽनेपणायां
चतुर्गुरुवः । छर्दिते—आद्येषु त्रिषु भग्नेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकम्, चरमभग्नेऽनाचीर्णम् ॥ ५३९ ॥

संजोग सङ्गाले, अणंतमीसे वि चउगुरू होंति ।

वीसुम्मीसे मासो, सेसे लघुका उ सव्वेसु ॥ ५४० ॥

संयोजना द्विविधा—अन्तर्बहिः; तत्रान्तःसंयोजनायां चत्वारो लघवः, बहिःसंयोजनायां चत्वारो गुरुकाः । अन्ये त्वन्तर्बहिर्वा संयोजनायां चत्वारो गुरुका इति प्रतिपन्नाः । प्रमाणा-
तिरिक्तमाहारयति चत्वारो लघवः । “सङ्गाले”ति साङ्कारे आहार्यमाणे चत्वारो गुरुकाः ।
सधूमे चतुर्लघु । निष्कारणे चतुर्लघु । सचित्तानन्तमिश्रे चतुर्गुरुकम्; एतच्च प्रागेव स्वस्थाने-
ऽभिहितम् । तथा ‘विष्वगुन्मिश्रे’ पृथिवीकायादिभिः प्रत्येकैर्मिश्रैरुन्मिश्रे लघुको मासः,
अनन्तैरुन्मिश्रे गुरुकः । “सेसे लघुगा उ सव्वेसु” ‘शेषेषु सर्वेष्वपि’ ग्रहणैषणामेदेषु मासै-
षणामेदेषु च चत्वारो लघुकाः, ते च तथैव योजिताः ॥ ५४० ॥

10 गतः पिण्डकल्पिकः । सम्प्रति शय्याकल्पिकमाह—

दुविहा इवन्ति सेजा, दव्वे भावे य दव्व खायाती ।

शय्या-
कल्पिकः

साहृदि परिग्गहिषा, ते खेव उ भावओ सेजा ॥ ५४१ ॥

द्विविधा भवन्ति शय्याः—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः ‘खातादयः’ स्वातमुच्छ्रितं
स्वातोच्छ्रितं च । एता द्रव्यशय्याः साधुभिः परिगृहीता भावतः शय्या भवन्ति ॥ ५४१ ॥

15 रक्खण गहणे तु तहा, सेजाकप्पो उ होइ दुविहो उ ।

सुभे बाल गिलाणे, अव्वत्ताऽऽरोपणा भणिया ॥ ५४२ ॥

शय्यायां कल्पते इति शय्याकल्पः शय्याकल्पिक इत्यर्थः । स द्विविधः—तस्या भावश-
य्याया रक्षणे ग्रहणे च । तत्र रक्षणे प्रोच्यते—वसतिर्नियमतस्तावद् रक्षयितव्या, यदि पुनर्भि-
क्षादिप्रयोजनतो गच्छन्तः शून्यां वसतिं कुर्वन्ति बालं ग्लानमव्यक्तं वा वसतिपालं स्थापयन्ति
20 तदा ‘आरोपणा’ प्रायश्चित्तं भणिता ॥ ५४२ ॥ तामेवोपदर्शयति—

पदमम्मि य चउलहुँया, सेसेसुं मासियं मुणेषव्वं ।

दोहि गुरू इक्केणं, चउथपए दोहि वी लहुयं ॥ ५४३ ॥

प्रथममिह गाथाक्रमप्राप्तायात् शून्यमुच्यते । यदि शून्यां वसतिं कुर्वन्ति तदाऽऽरोपणा
चत्वारो लघुका द्वाभ्यां गुरवः, तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । अथ बालं स्थापयन्ति
25 तदा मासलघु तपोगुरु काललघु । ग्लानं स्थापयन्ति मासलघु तपोलघु कालगुरु । ‘चतुर्थपदे’
अव्यक्तस्थापनलक्षणे मासलघु द्वाभ्यामपि लघुकम्, तद्यथा—तपसा कालेन च ॥ ५४३ ॥
उक्ताऽऽरोपणा । साम्प्रतमेतेष्वेव दोषा वक्तव्याः, तत्र प्रथमं तावच्छून्ये दोषानाह—

मिच्छत्त बडुग चारण, भडाण मरणं तिरिक्ख-मणुयाणं ।

आदेस बाल निकेयणे य सुभे भवे दोसा ॥ ५४४ ॥

वसति-
शून्यकरणे
दोषाः

30 शून्यायां वसतौ कृतायां कदाचित् शय्यातरस्य मिथ्यात्वगमनम्, बटुकप्रवेशः, चारण-
प्रवेशः, भट्टप्रवेशः, तिरिक्खा मनुष्याणां वा तत्र मरणम्, ‘आदेशाः’ प्राघूर्णकास्तत्प्रवेशः,
व्यालप्रवेशः । एते शून्ये उपाश्रये कृते दोषा भवन्ति । तथा ‘निकेतने’ प्रसूतायाः स्त्रियास्ति-
रक्ष्या वा निष्कासने दोषाः ॥ ५४४ ॥ तत्र प्रथमं मिथ्यात्वद्वारमाह—

१ °हा य होति ता० ॥ २ स खेव य भा° ता० ॥ ३ °हुयं ता० ॥

सोषा यस्मिन्पत्तिय, अकवक्षु अदक्खिणा दुविह छेदो ।

भरियभरागमनिच्छुभ, गरिहा न लमंति वड्ढत्थ ॥ ५४५ ॥

भेदो य मासकप्पे, जदलंमे विहारोदि पावते अञ्जं ।

बहिष्ठत्त निसागमणे, गरिह विणासा य सविसेसा ॥ ५४६ ॥

ते साधवो भिक्षादिनिमित्तं सर्वमात्मीयं भाण्डमादाय शून्यां वसतिं कृत्वा गताः, शयन-5
तरश्चागतः, दृष्ट्वा तेन शून्या वसतिः, पृष्टं कस्यापि पार्श्वे—क गताः साधवः ?, गृहमाप्तुवैरुक्तम्—
दृश्यते शून्या वसतिस्तस्मादवश्यमन्यत्र गताः । इदं तेषां वचः श्रुत्वा यदि प्रीतिकमुपजायते
यथा—यदि ‘गता गता नाम’ इति तदाऽऽरोपणा चत्वारो लघुकाः । अथ तस्याप्रीतिकमुत्पद्यते
यथा—‘अकृतज्ञाः’ एते एनमप्युपचारं न जानन्ति यथा ‘आपृच्छय गन्तव्यम्’ अथवा ‘अवा-
क्षिण्याः’ निःश्रेयास्ततोऽनापृच्छया गता इति तदा चतुर्गुरुकम् । तथा द्विविधश्छेदः, तथाहि—10
स प्रद्विष्टस्तेषामन्येषां वा साधूनां तद्व्यस्य वसतिलक्षणस्यान्यद्व्यवस्थाणां वा भक्त्यानादीनां
व्यवच्छेदं कुर्यात् । “भरियभरागमनिच्छुभ” इति ततः स कषायितः शय्यातरो यदा ते साधवो
भरितभाजनभरेणावनमन्त आगच्छन्ति तदा स्थानं न ददात् । तत्र यदि दिवा निष्कासयति
तदा चत्वारो लघवः । तथा तैर्भरितैर्भजनैः सहान्यां वसतिं याचमाना आगदादिपरिताप-
नामामुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । तथा जनमध्ये गर्हामामुवन्ति—किं यूय-15
मकाण्डे एवं निष्कासिताः? । ततः ‘न भव्या एते’ इत्यन्यत्रापि ते वसतिं न लभन्ते । अन्यत्र
च वसतिमलभमाना ग्रामादौ व्रजन्ति ततो मासकरूपभेदः । तत्र च विहारक्रमे या विराधना
तन्निष्पन्नाऽपि तेषामारोपणा । तथाऽन्ये साधवो विहारोदिनिर्गतास्तत्र समागताः, तत्र चान्या
वसतिर्न विद्यते, स च शय्यातरस्तेषां दोषेणान्येषामपि न ददाति, ततो विहाराद्यागता वस-
तेरलामे यत्ते श्वापद-स्तेनादिभ्योऽनर्थमामुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावत् 20
कृतभिक्षाटनमात्राणामुक्ता दोषाः । अथ बहिरेव भुक्त्वा रात्रावागता वसतिं न लभन्ते
तदाऽऽरोपणा चतुर्गुरु, सविशेषतराश्च गर्हादयो दोषाः, विनाशश्च श्वापदादिभ्यः । अथवा स
शय्यातरः प्रथमं सम्यग्दृष्टिर्भूतः पश्चाद् ‘अनापृच्छया गताः’ इति भावविपरिणामतो मिथ्यात्वं
यायात् ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ गतं मिथ्यात्वद्वारम् । अधुना बहुकद्वारमाह—

सुञ्जं ददुं बहुगा, उभासिते ठाह जइ गया समणा ।

आगम पवेसऽसंखड, सागरि दिञ्जं ति य दियाणं ॥ ५४७ ॥

संमिषेण व अच्छइ, अलियं न करेभेऽहं तु अप्पाणं ।

उडुं चग अहिगरणं, उभयपयोसं च निच्छुढा ॥ ५४८ ॥

सागरिय-संजयाणं, निच्छुढा तेण-अगणिमार्हिहं ।

जं कार्हिति पदुढा, उभयस्स वि ते तमावज्जे ॥ ५४९ ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा ‘बहुकाः’ चाटाः सागारिकम् ‘अवभाषन्ते’ याचन्ते—अस्माकमुपाश्रयं
मयच्छत । शय्यातरो ब्रूते—तत्र श्रमणास्तिष्ठन्ति । बहुकैरुक्तम्—गतास्ते । शय्यातरः माह—

१ विहादि ता० ॥ २ ऐसि हं ता० ॥

25

30

तर्हि तिष्ठत यूयं यदि गताः श्रमणाः । ते स्थिताः । आगताः साधवः प्रवेष्टुं प्रवृत्ता वसतौ बटुकैर्निधारिताः—माऽत्र प्रविश्यथ, वयमग्रे तिष्ठामः । ततः 'असङ्खडं' कबहः परस्परमुप-जायते । बटुका ब्रुवते—वसतिरस्माकं स्वामिना दत्ता, किमत्र युष्माकम् ? । इतरेऽपि वदन्ति—स्वामिनैवास्माकमपि वसतिरदायि । ततः साधवः शय्यातरसकाशं गच्छन्ति । स ब्रूते—यूयम-
 5 नापृच्छया शून्यं कृत्वा गताः, मया ज्ञातम्—गता यूयं येन शून्यीकृता दृश्यते वसतिः, अतो मया 'द्विजानां' बटुकानां दत्ता वसतिः 'इति' तस्मात् 'संवृत्येन' परस्परसञ्चिन्त्या यूयं बटुकाश्चैकत्र स्थाने तिष्ठत, नाहमात्मानमलीकं करोमि । तत्र यदि संवृत्येन तिष्ठन्ति तत्र पठतां प्रतिलेखनां च कुर्वतां संयतभाषाभिश्च 'उज्ज्वकान्' देशीपदमेतद् उपहासान् कुर्युः, ततः 'अधिकरणम्' असङ्खडम् । अथवा शय्यातरो भद्रकः ततस्तान् बटुकान् निष्काश-
 10 येत्, तथा च सति 'अधिकरणं' संयतप्रयोगेण वयं निष्काशिताः तस्माद् ज्ञातव्यं संयतानाम् । अथवा 'निच्छूडाः' निष्काशिताः सन्त उभयेषामपि सागारिकस्य संयतानां चोपरि प्रद्वेषं गच्छेयुः । ततस्ते एवं 'निक्षिप्ताः' निष्काशिताः सन्तः प्रद्विष्टाः स्तेनप्रयोगतोऽभ्यादिप्रक्षेप-तश्च 'उभयस्यापि' सागारिकस्य संयतानां च यद् अनर्थजातं करिष्यन्ति 'तदपि' तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं 'ते' संयताः शून्यवसतिकारिण आपद्यन्ते ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥

15 गतं बटुकद्वारम् । इदानीं चारणद्वारं भटद्वारं चाह—

एमेव चारण भटे, चारण उज्ज्वका उ अहिगतरा ।

निच्छूडा व पदोसं, तेणाऽगणिमाह जह बडुया ॥ ५५० ॥

'एवमेव' बटुकगतेनैव प्रकारेण चारणे भटे च दोषा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति ?—ये बटुकेषु दोषा उक्तास्ते चारणे भटे च प्रत्येकमवसातव्याः । नवरं चारणा(णे) बटुकेभ्योऽधिक-
 20 तराः, यतस्ते 'उदञ्चकाः' याचकाः । इयमत्र भावना—ते चारणाः प्रपञ्चबहुलाः, ततः संयतान् प्रपञ्चय तेभ्यो याचन्ते, ततस्तैः सहैकनिवासेऽधिकतरा दोषाः । तथा चारणा भटाश्च निष्काशिताः प्रद्वेषमापन्नाः स्तेनाभ्यादिभिरुभयेषामप्यनर्थं कुर्युर्यथा बटुका इति ॥ ५५० ॥

इदानीं तिर्यङ्मरणद्वारं मनुष्यमरणद्वारमादेशद्वारं चाह—

छडुणिका उडाहो, वाणारिस मुत्तज्वन्न अच्छन्ते ।

25 इति उभयमरणदोसा, आएस जहा बडुगमाई ॥ ५५१ ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा गवादिस्तिर्यङ् अनाथमनुष्यो वा प्रविश्य म्रियते तं यदि गृहस्थैरसं-यतैः परिष्ठापयन्ति तदा 'छर्दने' परिष्ठापने षण्णां कायानां पृथिव्यादीनां विराधना । अथा-
 30 ऽऽत्मना परिष्ठापयन्ति तदा प्रवचनस्योद्वाहः 'उचिता एतेऽस्य कर्मणः' इति । अथवा कोऽप्येवं शङ्केत, यथा—एतैरेवायं मारितः । अथवा जुगुप्सा भवेत्—अशुचयोऽमी यद् मृतक-
 30 माकर्षन्ति । अथैतद्दोषभयात् ते स्वयं परिष्ठापयन्ति नाप्यन्यैस्त्याजयन्ति तर्हि मृतकगन्धेन संयतानां नासाशांसि जायेरन् । तथाऽस्वाध्यायिकमिति कृत्वा सूत्रपौरुषीं न कुर्वन्ति मास-लघु, अर्थपौरुषीं न कुर्वन्ति मासगुरु । सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं चाकुर्वतां यदि सूत्रं नश्यति

चतुर्लघु, अर्थो नश्यति चतुर्गुह । अवर्णश्च लोकेषूपजायते-ग्राममध्येऽपि वसन्तः स्मशाने तिष्ठन्ति । 'इति' उपप्रदर्शने, एवम् 'उभयस्य' तिरश्चो मनुष्यस्य वा मरणे दोषाः । गतं तिर्यग्-मनुष्यमरणद्वारम् । अधुनाऽऽदेशद्वारमाह—“आदेस जहा बहुगमादी” । 'आदेशाः' प्राधूर्णकास्ते केचन शय्यातरेष्य समागताः, शून्यां च वसतिं दृष्ट्वा शय्यातरेण तत्र मुक्ताः, ततो बहुक-चारण-भटेषु ये दोषास्तेऽत्रापि योजनीयाः ॥ ५५१ ॥

गतमादेशद्वारम् । अधुना व्यालद्वारं निष्केतनद्वारं चाह—

अहिगारण मारणाऽणीणियमि अच्छंते बालि आयवहो ।

तिरितीय जहा बाले, सूतिमणुस्सीएँ उड्हाहो ॥ ५५२ ॥

‘व्यालः’ नाम सर्पः शून्यं दृष्ट्वा वसतौ प्रविशेत्, तत आगताः सन्तः श्रमणा यदि तं निष्काशयन्ति तदाऽधिकरणम्, हरितकायादीनां मध्येन तस्य गमनात् । अथवा स निष्का-10 श्यमानः प्रद्वेषगमनतो दशेत् ततो मरणम् । अथवा निष्काशने जनसम्भिलनतः स सर्पो लोकेन मार्येत । अथैतद्दोषमीता न तं सर्पं निष्काशयन्ति ततस्तस्मिन् व्याले तिष्ठति आत्म-विराधना, तेन भक्षणात् । एते च व्याले दोषाः । अथ निष्केतने तानाह—“तिरितीय” इत्यादि । यदि तिर्यक्स्त्री प्रसूता निष्काश्यते ततः सा यथा व्यालस्तथैव नियमत इतस्ततो गच्छन्ती हरितकायादीन् व्यापादयेत्, बालकानां च तत्सम्बन्धिनां तां विना तथा चानीय-15 मानानां मरणसम्भवः । अथैवं दोषभयात् सा न निष्काश्यते तदा सा तिष्ठन्ती यदा तदा वा साधूनामनर्थं कुर्यात्, तत आत्मविराधना । अथ प्रसूता मानुषी निष्काश्यते तथा (तदा) ‘एतेपासियम्’ इति प्रवचनोड्हाहः । साऽपि च निष्काश्यमाना कायान् विराधयेत् । लोको वा ब्रूयात्—निरनुकम्पा एते यद् बालसहितामिमां निष्काशयन्ति । सा वा निष्काश्यमाना प्रद्वेषतः साधूनामालं दद्यात् चेटरूपं वा मारयेत् ॥ ५५२ ॥

20

छड्डेउं व जइ गया, उज्झमणुज्झंति होंति दोसा उ ।

एवं ता सुआए, बाले ठविते इमे दोसा ॥ ५५३ ॥

अथवा सा तत्र प्रसूता सती तं चेटरूपं त्यक्त्वा गच्छेत् ततस्तं यदि ‘उज्झन्ति’ परित्यजन्ति तदा निरनुकम्पतादोषः । अथ नोज्झन्ति तदा उड्हाहः । एवमेते तावत् शून्यायां वसतौ दोषाः । बाले स्थाप्यमाने पुनरिमे ॥ ५५३ ॥—

25

बलि धम्मकहा किड्हा, पमज्जणाऽज्वरिसणा य पाहुडिया ।

खंधार अगणि मंगे, मालव-त्तेणै य नाती य ॥ ५५४ ॥

बाले वसति
रक्षके स्था-
प्यमाने
दोषाः

बलिद्वारं धर्मकाद्वारं क्रीडाद्वारं प्रमार्जनद्वारम् आवर्णद्वारं प्राभृतिकाद्वारं स्कन्धावार-
द्वारम् अग्निद्वारं भङ्गद्वारं मालव[द्वारं] स्तेनद्वारं ज्ञातिद्वारं च । एतैर्द्वारैर्बाले रक्षके स्थाप्यमाने
दोषा वक्तव्याः ॥ ५५४ ॥ तत्र प्रथमं बलिद्वारमधिकृत्य दोषानाह—

30

साभाविय तन्नीसाएँ आगया भंडगं अवहरंति ।

नीणेमि ति व बाहिं, जा पविसइ ता हरंतऽजे ॥ ५५५ ॥

साधवः कदाचनापि कारणबशतः सप्राभृतिकायां क्षम्यायां स्थिताः, सप्राभृतिका नाम सार्वजनिका यत्राऽऽगत्य बलिः प्रक्षिप्यते, तत्र ये बलिकारकास्ते द्विधा तत्र समागच्छेयुः, तद्यथा—स्वभावेन वा ‘उपकरणं वा हरिष्यामि’ इति कैतवेन वा । तत्र ये बलिकारकाः स्वाभाविका नोपकरणहरणप्रवृत्तास्ते ‘तन्निश्चया’ बलिनिश्चयाऽऽगताः सन्तो बलिं कुर्वन्तो बालमेकाकिनं दृष्ट्वा सज्जातहरणबुद्धयो भाण्डकमपहरन्ति । अथवा बलिना प्रक्षिप्यमाणेनोपकरणं लेपयुक्तं क्रियते ततः स बालो वक्ति—बहिर्नयाम्युपकरणं येन न लेपयुक्तं क्रियते, ततः स बालो यावद् बहिर्निर्गतः प्रविशति तावदत्रान्तरेऽपहरन्त्युपकरणमन्ये ॥ ५५५ ॥

स्वभावत इति गतम् । कैतवमधिकृत्याह—

एमेव कश्यवा ते, निच्छृढं तं हरन्ति से उवाहिं ।

10 बहिं च तुमं अञ्चसु, अवणेहुवाहिं व जा कुणिमो ॥ ५५६ ॥

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण कैतवात् ‘ते’ समागता उपधिमपहरेयुः, तथाहि—केचन धूर्ता उपधिं हर्तुं कामाः कैतवात् समागत्य क्षुल्लकं ब्रुवते—क्षुल्लक ! एष बलिः समागच्छति ततस्त्वं बहिर्निर्गच्छ, एवं तं बहिर्निष्काश्य ‘से’ तस्योपधिमपहरन्ति । अथवेदं वदन्ति—वयं बलिं करिष्यामः, ततो यावद् वयं बलिं कुर्मस्तावत् त्वं बहिस्तिष्ठ, मा कूरेण स्वरण्टयिष्यते (प्यसे), एवं तं निष्काश्य तस्योपधिमपहरन्ति । यदि वा ते एवं ब्रूयुः—यावद् वयं बलिं कुर्मस्तावद् भ्यन्तरादात्मीयमुपधिमपनय, स च बालस्तत्कार्यमजानन् एकवारं च सर्वमुपकरणं नेतुमशक्नुवन् स्तोकं गृहीत्वा निर्गत्य बहिः स्थापयित्वा यावदन्यस्य प्रविशति तावत् तदुपकरणमभ्यन्तरस्थितं धूर्तैरपह्रियते ॥ ५५६ ॥ तदेवं बलिद्वारं गतम् । अधुना धर्मकथाद्वारमाह—

कतिण्ण सभावेण व, कहापमत्ते हरन्ति से अण्णे ।

30 किड्ढा सयं व रिंखा, पासति व तहेव किड्ढुगं ॥ ५५७ ॥

केचन पुरुषाः ‘धर्मं शृणुमः’ इति कैतवेन वा स्वभावेन वा समागच्छेयुः । तत्र स्वभावत आगतानां बालमेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते । इतरे तु प्रथमत एव हरणबुद्धौव समागतास्ते क्षुल्लकं ब्रुवते—कथय धर्मकथामस्माकमिति; ततः स कथां कथयितुं प्रवृत्तः प्रबन्धेन च कथयति, कथाप्रमत्ते केचिदग्रत उपविष्टाः शृण्वन्ति, अन्ये तस्योपकरणमपहरन्ति । गतं धर्मकथाद्वारम् । क्रीडाद्वारमाह—“किड्ढा” इत्यादि । क्रीडायामपि द्विकं वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—क्रीडानिमित्तमपि केचन स्वभावत आगच्छेयुः कैतवेन वा । स्वभावतोऽप्यागतानां बालमेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुल्लसति, तत्र स स्वयं बालः क्रीडति गोलादिना । अथ कदाचित् स क्षुल्लको ब्रूयात्—न वर्त्ततेऽस्माकं क्रीडा; ततस्ते वदन्ति—यद्येवं तर्हि रिङ्खाः कुरु, कः कियन्तो वारान् रिङ्कति ? एवं स बालो रिङ्खाः करोति; अथ ब्रूते—न कल्पन्ते संयतानां रिङ्खा अपि कर्तुमिति; ततस्ते वदन्ति—यद्येवमस्मान् क्रीडतः पश्य, ततः स कौतुकेन क्रीडतः पश्यति; एवं स्वयं क्रीडया रिङ्खामिवा पश्यन् वा क्रीडाप्रमत्त उपजायते; ततस्तथैवान्ये तेन सह क्रीडन्ति, अन्ये हरन्त्युपकरणमिति ॥ ५५७ ॥ सम्प्रति प्रमार्जनद्वारमावर्षणद्वारं च युगपदाह—

जो चेव बलीएँ गमो, पमज्जणाऽऽवरिसणे वि सो चेव ।

य एव बलिद्वारे गम उक्तः स एव प्रमार्जने आबर्षणे च द्रष्टव्यः । किमुक्तं भवति ?—
प्रमार्जननिमित्तमावर्षणनिमित्तं वा केचित् स्वभावेन अपरे कैतवेन समागच्छन्ति, समागत्य च
बलिद्वारोक्तेन प्रकारेणोपकरणमपहरन्तीति ॥ इदानीं प्राभृतिकाद्वारमाह—

पाहुडियं वा गेण्हसु, परिसाडणियं व जा कुणिमो ॥ ५५८ ॥ ८

‘प्राभृतिका’ भिक्षाऽपि भण्यते अर्चनिकाऽपि । तत्रोभयमप्यधिकृत्य दोषानाह—कैतवेन
स्वभावेन वा केचन ब्रूयुः—क्षुल्लक ! भिक्षां गृहाण, अथवा द्वारे निर्गच्छ यावद् वयं ‘परिशाट-
निकाम्’ अर्चनिकां कुर्मः । एवमुक्तः स यावद् भिक्षामाददाति बहिर्वा निर्गच्छति तावत् तस्यो-
पकरणं हरन्तीति ॥ ५५८ ॥ गतं प्राभृतिकाद्वारम् । अधुना स्कन्धावारद्वारमग्निद्वारं चाह—

खंधारमया नासति, एस व एहं त्ति कंइयवे णस्स । 10

अगणिमया व पलायति, नस्ससु अगणी वे एति त्ति ॥ ५५९ ॥

कोऽपि स्वभावतः स्कन्धावारमयान्नश्यति ब्रूते च—एष सराजकः स्कन्धावारः समाग-
च्छति, स च तथा स्वभावतो नश्यन् बालमेकाकिनं दृष्ट्वाऽपहरेत् । अपरः कैतवेन ब्रूते—एष
क्षुल्लक ! स्कन्धावारः समायाति तस्माल्लघु पलायस्व पलायस्व, ततः स बालो नश्यति; इतरे
उपधिमपहरन्ति । अग्निभयादपि कोऽपि स्वभावतः पलायते, स च पलायमानो वक्ति—बहिरा- 15
गच्छति नश्यतामिति । केचित् पुनः कैतवेन ब्रूयुः—मन्दभाग्याः ! नश्यत नश्यत, अग्निः
समागच्छति ॥ ५५९ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

उवहीलोभ मया वा, न नीति न य तत्थ किंचि नीणेह ।

गुत्तो व सयं डज्झइ, उवहिं च विणा उ जा हाणी ॥ ५६० ॥

‘उपधिलोभात्’ ‘उपधिर्मध्ये तिष्ठति तं मुक्त्वा कथमहं यामि ? मा कश्चिदपहरेत्’ इत्युप- 20
धेलोभतोऽग्निभयाद् वा स बालो बहिर्न निर्गच्छति, न च तत्र बहिः किञ्चिद् निष्काशयति,
ततः कथमप्यग्निसमागमने स मध्ये गुप्तः सन् स्वयं दह्यते । कैतवेनाभ्यागमं कथयित्वा बालं
विप्रलम्भ्योपधिमपहरन्ति । उपधिं च विना या हानिस्तां साधवः प्राप्नुवन्ति ॥ ५६० ॥

गतं स्कन्धावारद्वारमग्निद्वारं च । सम्प्रति मालवद्वारं स्तेनद्वारं चाह—

मालवतेणा पडिया, इयरे वा नासती जणेण समं । 25

न य गेण्हइ सारुवहिं, तप्पडिबद्धो व हीरेज्जा ॥ ५६१ ॥

मालवा एव स्तेना मालवस्तेनाः, ते मालवग्रहणेन द्वारगाथायां (गा० ५५४) सूचिताः ।
‘इतरे’ अन्ये स्तेनाः, स्तेनग्रहणेन । केचित्तु कैतवेन स्वभावेन वा ब्रूयुः—मालवस्तेना इतरस्तेना
वा पतिताः, तत्र ये कैतवेन ब्रुवते ते पञ्चनस्य ग्रामस्य वा भञ्जे जाते उपधिमपहरन्ति । स्वभावेन
कथने स बालो भयाज्ज सारमुपधिं गृह्णाति, अग्रहणे च तदभावे महती हानिः । अथवा स 30
तस्मिन्नुपधौ प्रतिबद्धः सन् मालवस्तेनैरितरैर्वा सोपधिरपहियेत ॥ ५६१ ॥

गतं मालवद्वारं स्तेनद्वारं च । सम्प्रति ज्ञातिद्वारमाह—

१ केयवे नस्स ता० विना ॥ २ व णसेसि ता० ॥

सन्नायगेहि नीते, एति व नीय चि नह्ने जं उवहिं ।

कहिं नीय चि कह्यवे, कहिए अबस्स सो कहए ॥ ५६२ ॥

चिंघेहिं आगमेउं, सो वि य साहेइ तुह निया पत्ता ।

'नेमो उवहिग्गहणं, तेहिं व हं पेसितो हरइ ॥ ५६३ ॥

- ६ स्वज्ञातिकाः स्वभावत आगताः, तैरेकाकी दृष्टः क्षुल्लकः, तैर्नीतेऽन्ये पश्चादुपधिमपहरेयुः, ततस्तस्मिन्नेषां साधूनां प्रायश्चित्तम् । अथवाऽन्येन केनापि ते स्वज्ञातय आगच्छन्तो दृष्टाः, तेनाऽऽगत्य क्षुल्लकस्य कथितम्—निजकास्तव समागच्छन्तीति, ततः स पलायितः, तस्मिन्नेषां यमुपधिं जघन्यं मध्यमुत्कृष्टं वाऽपहरन्ति तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावत् स्वभावतः स्वज्ञातीनामागमने दोषा उक्ताः, अधुना कैतवेन तदागमनकथनतो दोषानाह—
- १० कोऽपि कैतवेनागत्य धूर्तो ब्रूते—क्षुल्लक ! क ते निजकाः सन्ति ? । तेन कथितम् अमुके ग्रामे नगरे वा । तेनान्यस्य धूर्तस्य कथितं 'मा स्वयमहं ब्रुवाणो लक्ष्ये' इति ॥ ५६२ ॥

- सोऽपि अन्यो धूर्तस्तेषां स्वज्ञातीनां चिद्धानि नामानि चागम्य तस्य क्षुल्लकस्य समीपमागच्छति, आगत्य ब्रूते—स त्वममुकानां निजकः; क्षुल्लको वक्ति—कुतस्त्वं जानासि ?; इतरो ब्रूते—किं न जानामि ते मातरममुकनामिकां पितरं चामुकमीदृशेन वर्णेन रूपेण वा ? । एवं
- १५ संवादे कृते स क्षुल्लको वदति—सत्यमहं तेषां निजकः; ततः स धूर्तो भाषते—ते निजकास्तव कृते समागता मयाऽमुकप्रदेशे दृष्टाः, सम्प्रति अन्ये प्रविशन्ति वदन्ति च ते—तमात्मीयं नेष्याम इति; ततः स पलायते, इतरे उपधिमपहरन्ति । अथवा वक्ति—तैरहं तवोदन्तवाहकः प्रेषितः; ततः स विश्वासं गच्छति, विश्वस्तस्य चोपधिमपहरेत् । अथवा वदेत्—तवाऽऽनयननिमित्तमहं तैः प्रेषितः; एवमुक्ते स बालः पलायते, इतरे तूपधिमपहरन्ति ॥ ५६३ ॥

- २० एते पदे न रक्खति, बाल गिलाणे तहेव अव्वत्ते ।

निदा-कहापमत्ते, वत्ते वि य जे भवे भिक्खु ॥ ५६४ ॥

- 'एतानि' बलिप्रभृतीनि 'पदानि' स्थानानि बालो न रक्षति, स्वाभाविकेषु कैतवेषु वैतेषु स्थानेषु बालो विप्रतार्यते इति भावः । तथा ग्लानः 'अव्यक्तो वा' अगीतार्थो यद्वा 'व्यक्तः' गीतार्थोऽपि च यो भवेद् भिक्षुर्निद्रा-कथाप्रमत्तः सोऽप्येतानि पदानि न रक्षति । कथास्तरङ्गव-
- २५ त्यादयो द्रष्टव्याः ॥ ५६४ ॥ ग्लानद्वारमव्यक्तद्वारं चाधिकृत्यैतदेव विशेषत आह—

एमेव गिलाणे वी, सयकिइ-कहा-पलायणे मोत्तुं ।

अव्वत्तो उ अगीतो, रक्खणकप्पे परोक्खो उ ॥ ५६५ ॥

- 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण ग्लानेऽपि दोषा वक्तव्याः, नवरं स्वयंकीडा-कथा-पलायनानि मुक्त्वा । इयमत्र भावना—ये बाले दोषास्ते ग्लानेऽपि, नवरं यस्तस्यात्मसमुत्थो दोषः
- ३० स्वयंकीडात्मकः कथादोषो भयेन पलायनदोषश्च स न भवति, किन्तु स वारयितुमसमर्थः, न वा तं कोऽपि गणयति, ग्लानत्वात् । अन्यच्च स क्षुधा पिपासयाऽन्यथा वा वेदनया परिताप्यमानः सन् कृजेत्, ततो लोको भूयात्—अहो ! निरनुकम्पाः साधवो यदमुं त्यक्त्वा हिण्डन्ते;

१ नह्ने उव° ता° ॥ २ मो° विनाऽन्यत्र—°षु चैतेकेषु स्थान° ले° । °षु चैकेषु स्थान° कं° ॥

अपश्यं वा लोकानीतमकल्पिकं स प्रतिसेवेतेति । तथा अव्यक्तो नाम 'अगीतः' अगीतार्थः स रक्षणकरूपे परोक्षः । किमुक्तं भवति ?—सः 'स्वाभाविके कैतवे वा कथमुपकरणं रक्षणीयम् ?' इति न जानाति, न वा 'स्वाभाविकेषु ग्लानत्वादिषु केन प्रकारेणात्मा निस्तारयितव्यः ? कथं वा उपकरणम् ?' अतः प्रागुक्तं (गा० ५६४) "ग्लानोऽव्यक्तश्चैतानि पदानि न रक्षति" । योऽपि च व्यक्तः सोऽपि यदि निद्रालुर्भवति तरङ्गवत्यादिकथाकथनव्यसनी वा तदा न रक्षति, प्रमादबहुलत्वात् ॥ ५६५ ॥

तम्हा खलु अन्बाले, अगिलाणे वत्तमप्पमत्ते य ।

कप्पइ य वसहिपालो, धिइमं तह वीरियसमत्थो ॥ ५६६ ॥

यस्माद् बालादीनामेते दोषास्तस्माद् यः खल्वबालोऽग्लानो व्यक्तो निद्रा-कथादिभिरप्रमत्तः, पुनः कथम्भूतः ? इत्याह—'धृतिमान्' यस्तृषा क्षुधा वा परितापितोऽपि न शून्यां वसतिं कृत्वा 10 भक्तपानाय गच्छति स इति भावः, 'वीर्यसम्पन्नः' बलवान्, यः स्तेनानापततो निरोद्धुं समर्थः अग्न्यादिसम्भवे तूपधिमात्मानं च निस्तारयति ईदृशः कल्पते वसतिपालः ॥ ५६६ ॥

अथ कियन्त ईदृशा वसतिपालाः स्थापयितव्याः ? तत आह—

सति लंभम्मि अणियया, पर्णगं जा ताव होति अच्छिती ।

जहनेण गुरु चिट्ठइ, तस्संदिट्ठो विमा जयणा ॥ ५६७ ॥

15

सति भैक्षस्य लाभे अनियता वसतिपालाः स्थापयितव्याः । अयमत्र भावः—यत्रैकः सङ्घा-टको भैक्षस्य प्रचुरस्य लाभतोऽन्येषां त्रयाणां चतुर्णां चात्मनश्च पर्याप्तमानयति तत्र यावद्वि-स्तिष्ठद्विर्गच्छस्य पर्याप्तं भवति तावन्तस्तिष्ठन्ति; अथवा आचार्यादयः पञ्च तिष्ठन्ति यैर्गच्छः समस्तोऽपि सङ्गृहीतो वर्तते; अथवा यो ज्ञायते 'एष सूत्रा-ऽर्थग्रहण-धारणासमर्थोऽव्यव-च्छिन्तिं करिष्यति' स आचार्यस्य सहायस्तिष्ठति । अथैवमपि न निस्तारन्ति ततो जघन्यतो 20 गुरुरेकस्तिष्ठति शेषाः सर्वे हिण्डन्ते । अथाऽऽचार्योऽपि कुलादिकार्येषु निर्यच्छति ततो य आचार्येण सन्दिष्टः 'मयि निर्गते सर्वमेतस्य पुरत आलोचनादि कार्यम्' स तिष्ठति । ततो-यत्र तानि बलिप्रभृतीनि पदानि स्वभावतः कैतवेन वा प्राप्तानि भवन्ति तत्र तेन वसतिपालेनेयं यतना कर्तव्या ॥ ५६७ ॥ तत्र बलिपाते तावदाह—

अप्पुव्वमतिहिकरणे, गाहा ण य अण्णभंडगं छिविमो ।

25

भणइ व अठायमाणे, जं नासइ तुज्झ तं उवरिं ॥ ५६८ ॥

साधवो हि कारणेन संप्राभृतिकायामपि शय्यायां स्थिता भवेयुः । साधूनां चयं सामा-चारी—ऋतुबद्धे काले बद्ध उपधिक्षिपति वर्षास्वबद्धः, तत्र संप्राभृतिकायां वसतो वर्षास्वपि समस्तं भाण्डकमेकायोगं प्रकुर्वन्ति, ततो यदि बलिकाराः समागच्छन्ति तथापि न कश्चिद् दोषः । अथ ते कथमपहरणं कर्तुकामा ज्ञातव्याः ? उच्यते—अपूर्वान् दृष्ट्वा, ये स्वाभावि-30 कास्ते प्रतिदिवसमागच्छन्तः परिचिताः, ये त्वपूर्वास्ते हर्तुकामा विज्ञेयाः । ये वा अतिथौ—

१ °णगं व जतो व हो° ता० ॥ २ गाथेयं चूर्णिकृता कारणे सपाहुडि० ५६९ गाथानन्तरं व्याख्याताऽस्ति ॥

विशिष्टतिथ्यभावे बलिकरणाय समागतास्तेऽपि हर्तुकामा द्रष्टव्याः । तेऽपि यदि ब्रूयुः—निर्गच्छत वयं बलिं करिष्यामः, तदा गाथा वक्तव्या—

न वि लोणं लोणिज्जइ, न वि तुप्पिज्जइ घयं व तेल्लं वा ।

किह नाम लोगडंभग!, वट्ठम्मि ठविज्जए बट्ठो? ॥

6. अन्नं भंडेहि वणं, वणकुट्टग! जत्थ ते वहइ चंचू ।

भंगुरवणवुग्गाहित!, इमे हु खदिरा बहरसारा ॥

ततो जानते ‘वयं प्रत्यभिज्ञाताः’ इति । अथवा वक्तव्यम्—येषामेतदुपकरणं ते भैक्षस्यानयनाय गताः, वयं तु ‘अन्यभाण्डकम्’ अन्येषामुपकरणं न स्पृशामः । ततो यदि न तिष्ठन्ति ततो भूयो भणति—शृणुत, अस्माभिर्वारिता यूयं न तिष्ठथ ततो यदत्र नश्यति तद् युष्माकमु-
10 परि; एवमुक्ते ते तिष्ठन्ति ॥ ५६८ ॥

कारणे सपाहुंडि ठिया, वासे वि करंति एगमायोगं ।

संज्ञाविय दिट्ठा वा, भैणाइ जा सारवेसुवहिं ॥ ५६९ ॥

कारणे सप्रभृतिकायां वसतौ स्थिता वर्षास्वपि समस्तस्यापि भाण्डकस्यैकमायोगं कुर्वन्ति ततो न किञ्चित् पलायते । तत्र ये कैतवेन बलिकारकाः समागच्छन्ति तेषु यतनाविधिरुक्तः ।
15 सम्प्रति स्वाभाविकेष्वाह—“संज्ञाविय” इत्यादि । ये शय्यातरेणान्येन वा बलिकाराः संज्ञापिता दृष्टा वा स्वयमन्यदाऽपि बलिं कुर्वाणास्तान् प्रति भणति वसतिपालः—तावत् प्रतीक्षध्वं यावदुपधिं सारयामि; एवमुक्ते ते प्रतीक्षन्ते ॥ ५६९ ॥

उँचवरण कोणे वा, काऊण भणाति मा हु लेवाडे ।

बहु पेळ्ळणऽसारविण, तहेव जं नासती तुज्झं ॥ ५७० ॥

20 ततो वसतिपालो यदि कश्चिदस्त्यपवरकस्तत्र तदुपकरणं प्रक्षिपति, अथ नास्त्यपवरकस्तत एकस्मिन् कोणे सर्वमुपकरणं स्थलीकरोति भणति च—शनैर्बलिविधानं कुरुत, मा उपकरणं क्रूरसिक्थैः खरण्टयत । अथ ते बहवोऽगारा उन्मत्तकाः सहसैव प्रेर्य प्रविष्टा नैव सार्यमाणमुपधिं प्रतीक्षन्ते ततस्तथैव वक्तव्यं यथोक्तं प्राक्, यथा—यदत्र नश्यति तद् युष्माकमुपरीति ॥ ५७० ॥ धर्मकथाद्वारे यतनामाह—

25 नत्थि कहालद्धी मे, पुळ्वं दिट्ठे व बेति गेलण्णं ।

दाणादि असंकाण व, आउज्जंतो परिकहेइ ॥ ५७१ ॥

यदि ते कैतवेन स्वभावेन वा समागत्य धर्मकथामापृच्छन्ति तदा वक्तव्यम्—नास्ति मे कथालब्धिः । अथ धर्मं कथयन् स पूर्वं दृष्टः ततो वदति—‘ग्लानत्वं’ शिरो मे दुःखयति गलको वेति । अथ ते धर्मकथाप्रष्टारो दानश्राद्धा आदिशब्दादभिगमसम्यक्संवादयश्च सम्यग्ज्ञाता
30 वर्तन्ते ततस्तेषां दानादिश्रावकाणाम् ‘अशङ्कानां’ शङ्काया अविषयाणां द्वारमूले स्थित्वा

‘आयोजयन्’ भाण्डकविषयमुपयोगं दवानः परिकथयति, मा कथाप्रमत्ते मयि कोऽपि हरेदिति हेतोः ॥ ५७१ ॥ सम्प्रति क्रीडाद्वारे यतनामाह—

दहुं पि णे न लभामो, मा किडुह मा हरिजिह को वि ।

संमञ्जणाऽऽवरिसणे, पाहुडिया चैव बलिसरिसा ॥ ५७२ ॥

यदि केचित् तत्र कैतवेन स्वभावेन वाऽऽगत्य क्रीडन्ति तदा तान् प्रति वक्तव्यम्—वयमा-6
चार्यादिपार्श्वतो द्रष्टुमपि क्रीडतो न लभामहे तस्मादत्र मा क्रीडत, एतच्चैवमुच्यते ‘मा कश्चिद्
हरेत्’ इति कृत्वा । प्रमार्जने आर्वर्षणे प्राभृतिकायां च यथा बलिद्वारे तथा यतना
कर्तव्या ॥ ५७२ ॥

खमणं निमंतिते ऊ, खंधारे कइयवे इमं भणति ।

किं णे निरागसाणं, गुत्तिकरो काहिई राया ॥ ५७३ ॥

10

भिक्षां यदि कोऽपि निमन्त्रयति तदा वक्तव्यम्—ममाद्य क्षपणमिति । कैतवे च स्कन्धा-
वारे इदं भणति—किं “णे” अस्माकं ‘निरागसां’ निरपराधानां ‘गुत्तिकरः’ रक्षाकरो राजा
करिष्यति ? ॥ ५७३ ॥ यत्र तु स्वाभाविकः स्कन्धावारः समागच्छति तत्रैवं यतना—

पभु अणुपभु[णो व] निवेयणं तु पेहंति जात्र नीणेमि ।

तह वि य अठायमाणे, पासे जं वा तरति नेउं ॥ ५७४ ॥

15

प्रभुः नाम राजा, अनुप्रभुः सेनाधिपतिप्रभृतिकः, तं गत्वा धर्मलाभयति—विविक्तम-
स्माकमुपाश्रयं कुरुत । ततः स मनुष्यान् ददाति, ते प्रेरयन्ति समस्तानपि लोकानुपाश्रय-
प्रविष्टानिति । अथ स्कन्धावारो न व्रजति किन्तु तथैव स्थितवान्, तत्र यदि कोऽपि वसतिं
स्थाननिमित्तं प्रेरयेद् अत्रापि प्रभोरनुप्रभोर्वा निवेदनं कर्तव्यं येन स वारयति । अथ प्रभुर-
नुप्रभोर्वा न वारयति अस्वाधीना वा ते पुरुषास्ततो ब्रूते—यावदुपकरणं नयामि तावत् प्रती-20
क्षस्व(क्षध्वम्) । ततः कलं विस्तार्य सर्वमुपकरणं तत्र प्रक्षिप्योपरि बद्धा निष्काशयति ।
अथ प्रभूतमुपकरणं न शक्नोति सर्वमेकवारं नेतुं तदा त्रिपु चतुर्षु वा कल्पेषु बद्धा कोलुकपर-
म्परकेण महाराष्ट्रप्रसिद्धकोलुकचक्रपरम्परन्यायेन निष्काशयति । अथ ते हरन्त्युपकरणं
ततो यत् पार्श्वे सारभाण्डमक्षादि यद्वा नेतुं शक्नोति तद् नयति ॥ ५७४ ॥

सम्प्रति स्वाभाविकामौ यतनामाह—

25

कोलुपरं पर संकलि, आगासं नेइ वायपडिलोमं ।

अच्छुल्लूढा जलणे, अक्खाई सारभंडं तु ॥ ५७५ ॥

ज्वलने प्रवर्द्धमाने सर्वमुपकरणमेकवारमशक्नुवन् कल्पेषु चतुर्षु पञ्चषु वा बध्नाति, बद्धा
च कोलुकचक्रन्यायेन परम्परया “संकलि”ति तान् पोडूलकान् दवरकेण सङ्कलय्य यत्र न
वृणादिसम्भवस्तत आकाशं तदपि वातप्रतिलोमं तत्र नयति । अथ ज्वलनेनातिप्रसरता ते 30
‘अच्छुल्लूढाः’ स्वस्थानं त्याजितास्ततो यत् सारं भाण्डमक्षादि तद् निष्काशयन्ति ॥ ५७५ ॥

१ तत्रैवं भावना भा० मो० विना ॥ २ ०णो आवेदणं तु ता० ॥

मालव-स्तेनेषु यतनामाह—

असरीरतेणभंगे, पवलाए जणे उ जं तरति नेउं ।

न वि धूमो न वि बोलो, न हवति जणो कइयवेसुं ॥ ५७६ ॥

‘अशरीरस्तेनभङ्गे’ ये शरीरं नापहरन्ति तैः स्तेनैर्भङ्गे-प्रपलायमाने जने यद् नेतुं शक्नोति तद् नयति । यदि पुनः कैतवेन केचन ब्रुवते ‘अग्निः समुच्छलितः स्तेना वा द्विविधाः समा-पतिताः’ तदा ते वक्तव्याः—न वै धूमो दृश्यते “न वि बोलो”ति नापि जनस्य प्रपलायमानस्य बोलः तस्मान्न द्रवति जनो विदग्धः कैतवेष्विति ॥ ५७६ ॥ स्वज्ञातिद्वारे यतनामाह—

अन्नकुल-गोत्तकहणं, पत्तेसु वि भीयपरिस पेळेइ ।

पुव्वं अभीयपरिसे, भणाति लज्जाए न भणामि ॥ ५७७ ॥

10 जा ताव ठवेमि वए, पत्ते कुट्टादिछेय संगारो ।

मा सिं हीरे उवहिं, अच्छह जा सिं निवेएमि ॥ ५७८ ॥

यदि केचन स्वज्ञातय आगता वर्तन्ते न च ते तं प्रत्यभिजानते तदा ‘अन्नकुल-गोत्रक-थनं’ कर्तव्यम् अन्यत् कुलमन्यच्च गोत्रमात्मनः कथयति । अथ ते सम्यग् ज्ञातारः समागतास्तत्र यदि ते भीतपर्वदस्तदा तान् प्रेरयति—ईदृशास्तादृशा यूयम्, बन्धयामि युष्मान् राजकु-
15 लेनेति । अथैवमुक्तास्ते न बिभ्यति तर्हि तान् अमीतपर्वदो वक्ति—ममाप्येतदभिप्रेतमुन्निष्क-मणं परं लज्जया न भणामि युष्मान्, यथा—अहमुन्निष्कमामीति, न वा शक्नोमि लज्जया युष्माकं समीपमागन्तुम्, तद् भव्यं कृतं यद् यूयमागताः किन्तु तिष्ठत क्षणमात्रं यावदागच्छन्ति साधवः, ततस्तेषां समीपे व्रतानि निक्षिपामि; सा वा तेषां भट्टारकाणामुपकरणं शून्ये उपा-
20 श्रये केनापि ह्रियेत, यावच्च तेषां निवेदयामि यथा—‘अहं गमिष्यामि’ इति तावत् तिष्ठत । एतावतोपायेन तावत् तिष्ठति यावत् साधवः प्राप्ता भवन्ति, तत उपाश्रयकुलस्य च्छिद्रं पात-
यित्वा नश्यति सङ्केतं च करोति—अमुकस्थाने मां गवेषयत, आगत्य वा मम मिलित-
व्यमिति ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥

खंधारादी नाउं, इयरे वि तहिं दुयं समभियंति ।

अप्पाहेई तेसिं, अमुगं कजं दुयं एह ॥ ५७९ ॥

25 ‘इतरेऽपि’ भिक्षार्थमटन्तः साधवः स्कन्धावारमग्नि-मालव-स्तेनपतनं वा ज्ञात्वा ‘द्रुतं’ सत्त्वरं ‘समभियन्ति’ समागच्छन्ति । स वा वसतिपालो भिक्षार्थं गतानां सन्देशं कथयति, यथा—अमुकं कार्यमापतितमिति द्रुतमागच्छत ॥ ५७९ ॥

गतं रक्षणद्वारम् । इदानीं ग्रहणकल्पिकमाह—

दुविहकरणोवधाया, संसत्ता पच्चवाय सिअविही ।

30 जो जाणति परिहरिउं, सो गहणे कप्पितो होति ॥ ५८० ॥

वसतेद्विविधं करणम्—मूलकरणमुत्तरकरणं च, तेन द्विविधेन करणेनोपघातो यस्याः सा द्विविधकरणोपघाता, मूलकरणोपघाता उत्तरकरणोपघाता चेत्यर्थः । तथा पृथिव्युदक-तेजो-हरित-जसप्राण-सागारिकसंयुक्ता संसक्ता । ब्रह्मवतादिविराधनाकारिणी प्रत्यवाया । तथा विविर्विधानं

भेदः प्रकार इत्यनर्थान्तरम्, शय्याया विधिर्वक्ष्यमाणा (गा० ५९३) न च शय्याया भेदाः ।
एतैर्मूलकरणादिदोषैर्यः सम्पक् परिहर्तुं जानाति स शय्याग्रहणे कल्पिको भवति ॥ ५८० ॥

अथ कतिविधं मूलकरणमुत्तरकरणं वा शोधनीयम् ? अत आह—

सत्तेव य मूलगुणे, सोही सत्तेव उत्तरगुणेषु ।

संसत्तम्मि य छकं, लहु-गुरु-लहुगा चरम जाव ॥ ५८१ ॥

‘सत्तेव’ सप्तप्रकारैव शोधिर्मूलगुणेषु, गाथायामेकवचनमार्पत्वात्, ‘सत्तेव’ सप्तप्रकारैवो-
त्तरगुणेषु शोधिः । किमुक्तं भवति ?—मूलकरणं सप्तभेदं शोधनीयं वसतेः साधुभिः, उत्तरक-
रणमपि सप्तविधमिति । तथा संसत्ते उपाश्रये ‘षट्कं’ पृथिव्यप्तेजो-वनस्पति-त्रसकाय-सागारि-
कलक्षणं शोधनीयम् । किमुक्तं भवति ?—यथोक्तरूपेण षट्केन संसक्तायामपि न स्यातव्यम् ।
यदि तिष्ठति ततो लघु-गुरु-लघुका यावत् ‘चरमं’ पाराश्रितं तावत् प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—पृथि-10
व्यादिभिः कायैः संसक्तायां तिष्ठन्ति (तिष्ठति) चत्वारो लघुकाः, हरितैरनन्तैश्चत्वारो गुरुकाः,
प्रत्येकबीजैः पञ्च रात्रिन्दिवानि लघुकानि, अनन्तबीजैस्तान्येव गुरुकाणि, मिश्रैः पृथिव्यादि-
भिर्मांसलघु, मिश्रैरनन्तैर्मांसगुरु, बीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सचित्तरिव, त्रसैः संसक्तायां
चतुर्गुरु, एवं तिष्ठतः प्रायश्चित्तम् । अथ तिष्ठन् पृथिवीकायादिसङ्घट्टनादि करोति तदा लघु-
क-गुरुकादि प्रायश्चित्तम् “छक्काय चउसु लहुगा” इत्यादि(४६१)गाथया प्रागुक्तप्रकारेणाभि-15
हितं तावदवसेयं यावच्चरमं पाराश्रितमिति ॥ ५८१ ॥

“सप्तविधं मूलकरणं शोधनीयम्” इत्युक्तम् अतः सप्त मूलभेदानाह—

पट्टीवंसो दो धारणाउ चचारि मूलवेलीतो ।

मूलगुणेहि उवहया, जा सा आहाकडा वसही ॥ ५८२ ॥

उपरितनस्तिर्यक्पाती पृष्ठवंशः, द्वौ मूलधारणौ ययोरुपरि पृष्ठवंशस्तिर्यग् निपात्यते, चतसश्च 20
मूलवेलय उभयोर्धारणयोरुभयतो द्विद्विवेलिसम्भवात् । एते वसतेः सप्त मूलभेदाः । एतैर्मूल-
गुणैः सप्तभिरुपहता या वसतिः सा आषाकृता भवति । साधून् आषाद्य-सम्प्रधार्य कृता
आषाकृता, पृषोदरादित्वादिएरूपनिष्पत्तिः ॥ ५८२ ॥ उत्तरकरणं पुनरिदं सप्तविधम्—

वंसग कडणोकंचण, छावण लेवण दुवार भूमी य ।

सप्परिकम्मा वसही, एसा मूलोत्तरगुणेषु ॥ ५८३ ॥

वंशका ये वेलीनामुपरि स्थाप्यन्ते, पृष्ठवंशस्योपरि तिर्यक् ‘कटनं’ कटादिभिः समन्ततः
पार्श्वानामाच्छादनम्, ‘उत्कञ्चनम्’ उपरि कम्बिकानां बन्धनम्, ‘छादनं’ दर्भादिभिराच्छाद-
नम्, ‘लेपनं’ कुल्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानम्, “दुवार” ति संयतनिमित्तमन्यतो
वसतेर्द्वारकरणम्, “भूमि” ति समभूमिकरणम् । एतत् सप्तविधमुत्तरकरणम् । एषा सप्परिकर्मा
वसतिर्मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च । एषा नियमेनाविशोषिकोटिः । अन्येऽपि चोत्तरगुणा वसतेर्वि-30
द्यन्ते तैः कृता विशोषिकोटिः ॥ ५८३ ॥ के तेऽन्ये उत्तरगुणाः ? इत्यत आह—

दूमिय धूविय बासिय, उज्जोविय बलिकडा अवत्ता य ।

सित्ता सम्मडा वि य, विसोहिकोडी कया वसही ॥ ५८४ ॥

‘दूमिमा’ नाम सुकुमारलेपेन सुकुमारीकृतकुम्भा सेटिकया भवलीकृतकुम्भा च, धूपिता मृगुरुप्रभृतिभिः, वासिता पटवास-कुसुमादिभिः, ‘उष्णोतिता’ अन्धकारेऽग्निकायेन कृतो-
ष्णोता, ‘बलिकृता’ यत्र संयतनिमित्तं बलिविधानं कृतम्, ‘अवात्ता’ नाम यत्र मूमिरुपलिप्ता,
सिक्ता आवर्षणकरणतः, सम्मृष्टा सम्मार्जन्या संयतनिमित्तम् । एवमुत्तरगुणैः कृता वसतिर्वि-
४ शोषिकोर्दिर्भवति ॥ ५८४ ॥ अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

अप्फासुएण देसे, सव्वे वा दूमियादि चउलहुमा ।

अप्फासु धूमजोती, देसम्मि वि चउलहु होंति ॥ ५८५ ॥

सेसेसु फासुएणं, देसे लहु सव्वहिं भवे लहुमा ।

सम्मज्जण साह-कुसादि छिन्नमेत्तं तु सच्चित्तं ॥ ५८६ ॥

- 10 यत्र देशतः सर्वतो वा अमाशुकेन दूमितादि आदिशब्दात् समस्तान्यपि पदानि गृही-
तानि तत्र तिष्ठतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । यत्र पुनरगुरुप्रभृतिभिर्धूपनमन्त्रका-
रेऽग्निकायेनोष्णोतनं तत्र नियमादप्राशुकः—सचित्तोऽग्निकाय इति देशेऽपि चत्वारो लघुकाः
किमुत सर्वतः ? ॥ ५८५ ॥

- ‘शेषेषु’ धूपितमुष्णोतितं च मुक्त्वा अन्येषु दूमित-वासित-बलिकृता-ऽवात्त-सिक्त-
15 सम्मृष्टरूपेषु मेदेषु प्राशुकेन देशतः करणे मासलघु, सर्वतश्चत्वारो लघवः । तथा यद्
माज्यते तत्र सचित्तं शाखा-कुशादि छिन्नमात्रं तद् यदि देशतः सर्वतो वा सम्माज्यते तदा
चतुर्लघु ॥ ५८६ ॥

मूलुत्तरचउभंगो, पढमे बीए य गुरुग सविसेसा ।

तइयम्मि होइ भयणा, अत्तट्टकडो चरम सुद्धो ॥ ५८७ ॥

- 20 मूलगुणाः पृष्ठवंशादयः उत्तरगुणा वंशादयः तेषु मूलोत्तरगुणेषु चतुर्भङ्गी । गाथायां
पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । मूलगुणा अपि पृष्ठवंशादयः संयतनिमित्तमुत्तरगुणा अप्यविशोषिकोद्विगता
वंशादयः संयतनिमित्तमिति प्रथमो भङ्गः, अत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरवः,
तद्यथा—तपसा कालेन च । मूलगुणाः संयतार्थमुत्तरगुणा अविशोषिकोद्विगताः स्वार्थमिति
द्वितीयः, अत्र चत्वारो गुरुकास्तपोगुरवः काललघुकाः । “तइयम्मि होति भयण”ति
25 मूलगुणाः स्वार्थमुत्तरगुणाः संयतार्थमिति तृतीयो भङ्गस्तस्मिन् भजना । सा चेयम्—येऽत्रोत्तर-
गुणास्ते यद्यविशोषिकोद्विगतास्तदा चतुर्गुरवस्तपोलघवः कालगुरवः, अथ विशोषिकोद्विग-
तास्ते ततोऽप्राशुकेन देशे सर्वस्मिन् वा परिकर्मणि चत्वारो लघवः, प्राशुकेन देशतो मास-
लघु, सर्वतश्चत्वारो लघुकाः । आत्मार्थं मूलगुणा आत्मार्थमेव चोत्तरगुणा इत्येवमात्मार्थकृ-
तश्चरमभङ्गः शुद्धः ॥ ५८७ ॥

- 30 तदेवं द्विविधकरणोपघातेति द्वारं व्याख्यातम् । अधुना संसक्तद्वारमाह—

गुद्वि दग अगणि हरियग, तसपाण सागारिवादि संसत्ता ।

भंभवयआदि-दंसणविराहिगा पञ्चवाया उ ॥ ५८८ ॥

पृथिव्या उदकेनाभिना हरितकेन त्रसपाणैः ‘सागारिकादिभिश्च’ सागारिकः—शय्यातरः

आदिशब्दादन्वस्त्री-पुरुषगृहस्यैः 'संसक्ता' सम्मिमा । तथा प्रत्यपाययति-प्रत्यपाये पातय-
तीति प्रत्यपाया ब्रह्मव्रतादीनां दर्शनस्य-सम्पत्त्वस्य विराधिका, यत्र ब्रह्मव्रतादीनां विराधनो-
पजायते सा सप्रत्यवाया ज्ञान्या इत्यर्थः ॥ ५८८ ॥ अत्रोभयत्रापि प्रायश्चित्तविधिमाह—

काएसु उ संसक्ते, सचित्त-मीसेसु होइ सद्गुणं ।

सागारियसंसक्ते, लहुगा गुरुगा न जे जत्थ ॥ ५८९ ॥

‘कायैः’ पृथिवीकायादिभिः सचित्तैर्मिश्रैश्च संसक्ते उपाश्रये तिष्ठतः प्रायश्चित्तं ‘स्वस्थानं’
स्वस्थाननिष्पन्नं भवति । तद्यथा—सचित्तैः पृथिवीकायादिभिः संसक्ते चतुर्लघु, हरितैरनन्तैश्च-
तुर्गुरु, प्रत्येकबीजै रात्रिन्दिबपञ्चकं लघु, अनन्तबीजैर्गुरुकम्, मिश्रैः पृथिव्यादिभिर्मिसल्लघु,
हरितैरनन्तैर्मिश्रैर्मसगुरु, बीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सचित्तैरिव, त्रसकायैश्चत्वारो गुरुकाः ।
“सागारिय” इत्यादि पश्चिमाद्धम् । निर्गन्थानां पुरुषसंसक्ते उपाश्रये तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः, 10
स्त्रीसंसक्ते चत्वारो गुरुकाः । निर्गन्थीनां स्त्रीभिः संसक्ते चतुर्लघु, पुरुषसंसक्ते चतुर्गुरु ।
ये च यत्राऽऽज्ञामज्ञादयो दोषास्ते च तत्र सप्रायश्चित्ता वक्तव्याः ॥ ५८९ ॥

गुरुगा बंभावाए, आयाए चेव दंसणे लहुगा ।

आणादिणो विराहण, भवंति एकेकपदाओ ॥ ५९० ॥

‘ब्रह्मपाये’ ब्रह्मप्रत्यवाये ‘आत्मनि चैव’ आत्मप्रत्यवाये ‘गुरुकाः’ चत्वारो गुरवः । ‘दर्शने’ 16
दर्शनप्रत्यवाये चत्वारो लघवः । ‘आज्ञादयश्च’ आज्ञामज्ञादयो विराधना एकैकपदाद् भवन्ति
ज्ञातव्याः, द्विविधकरणोपधातादिषु सर्वेष्वपि पदेषु यथायोगमाज्ञामज्ञादयो विराधनाः सप्रा-
यश्चित्ता योजनीया इत्यर्थः ॥ ५९० ॥

अथ के ब्रह्मप्रत्यवाया आत्मप्रत्यवाया दर्शनप्रत्यवाया वा ? तत आह—

तिरिय-मणुइत्थियातो, बंभावातो उ तिविह पडिमातो ।

अहिबिल-चलंतकुडादि एवमादी उ आयाए ॥ ५९१ ॥

आगाढमिच्छदिट्ठी, सच्चातिहि मरुग बहुजणहुणा ।

पासंडा न बहुविहा, एसा खल्लु दंसणावाया ॥ ५९२ ॥

यत्र तिर्यक्स्थितो मनुष्यस्त्रियो वा यदि वा यत्र ‘त्रिविधाः प्रतिमाः’ तिर्यक्स्त्री-
प्रतिमा मनुष्यस्त्रीप्रतिमा देवस्त्रीप्रतिमा वा सा ‘ब्रह्मपाया’ ब्रह्मप्रत्यपाया, तस्यां स्थितानां 26
ब्रह्मव्रतविनाशसम्भवात् । यत्र पुनरहिबिलानि चलन्ति—चलानि कुब्जानि आदिशब्दाच्चलवेली-
धारणादिपरिग्रहः, एवमादिका ‘आत्मनि’ आत्मप्रत्यवाया ॥ ५९१ ॥

तथा यत्राऽऽगाढमिच्छादृष्टिः, यत्र च सर्वेऽतिथयः समागच्छन्ति सच्चमित्यर्थः, यत्र
‘मरुकाः’ बहुकास्तिष्ठन्ति बहुशास्त्र इति भावः, यत्र बहुजगन्मनुकानां जनानां स्थानं
देशिककुटीरित्यर्थः, यत्र च बहुविधाः कवण्डाः, एषा एवंप्रकारा बसतिः खल्लु ‘दर्शनापाया’ 30
दर्शनप्रत्यपाया ॥ ५९२ ॥ सम्प्रति श्रम्याविधिद्वारमाह—

कालमतिकंतोवहुण अभिकंत अणमिकंता न ।

वज्रा य महावज्रा, सावज्ज महऽप्पकिरिया य ॥ ५९३ ॥

शय्या नवप्रकारा भवन्ति, तद्यथा—कालातिक्रान्ता १ उपस्थापना २ अभिक्रान्ता ३ अन-
भिक्रान्ता ४ वर्ज्या ५ महावर्ज्या ६ सावद्या ७ महासावद्या ८ अल्पक्रिया ९ च ॥ ५९३ ॥

तत्र कालातिक्रान्तादिषु प्रायश्चित्तविधिमाह—

५ कालातीते लहुगो, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसु ।

गुरुगा तिसु जमलपया, अप्पकिरियाए सुद्धो उ ॥ ५९४ ॥

ऋतुबद्धे काले कालातिक्रान्तं तिष्ठति मासलघु, वर्षाकाले चत्वारो लघवः । ‘चतुर्षु स्थानेषु’ उपस्थापनायामभिक्रान्तायामनभिक्रान्तायां वर्ज्यायां चेत्यर्थः तिष्ठतः प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः । तथा ‘त्रिषु’ स्थानेषु महावर्ज्यायां सावद्यायां महासावद्यायां चेत्यर्थः प्रत्येकं चत्वारो 10 गुरवः, परं तपः—कालविशेषिताः । तद्यथा—महावर्ज्यायां चत्वारो गुरुकाः अतपोगुरवः, साव-
द्यायां तपोगुरवः, महासावद्यायां तपसा कालेन च गुरवः । “जमलपया” इति तपः—
कालयोः संज्ञा, ततोऽयमर्थः—त्रिषु स्थानेषु गुरुकाः ‘यमलपदाः’ यमलपदवन्तस्तपः—कालवि-
शेषिता द्रष्टव्याः । अल्पक्रियायां तु तिष्ठन् शुद्धः ॥ ५९४ ॥

साम्प्रतमेतासामेव कालातिक्रान्तादीनां व्याख्यानमभिधित्सुराह—

१५ उउ-वासा समतीता, कालातीया उ सा भवे सेजा ।

स चेव उवट्ठाणा, दुगुणा दुगुणं अवजेत्ता ॥ ५९५ ॥

ऋतुबद्धे काले वर्षाकाले च यत्र स्थितास्तस्यामृतुबद्धे काले मासे पूर्णे वर्षाकाले चतुर्मासे
पूर्णे यत् तिष्ठति सा कालातिक्रान्ता वसतिः । “सच्चेव” इत्यादि । या कालमर्यादाऽनन्तर-
मुक्ता ‘ऋतुबद्धे मासो वर्षासु चत्वारो मासाः’ इति तामेव द्विगुणां द्विगुणामवर्जयित्वा यत्र
20 भूयः समागत्य तिष्ठन्ति सा उपस्थाना । किमुक्तं भवति ?—ऋतुबद्धे काले द्वौ मासौ वर्षा-
स्वष्टमासान् अपरिहृत्य यदि पुनरागच्छति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना भवति, उप-
सामीप्येन स्थानम्—अवस्थानं यस्यां सा उपस्थानेति व्युत्पत्तेः । अन्ये पुनरिदमाचक्षते—
यस्यां वसतौ वर्षावासं स्थितास्तस्यां द्वौ वर्षारात्रावन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा
उपस्थाना न भवति अर्वाक् तिष्ठतां पुनरुपस्थापना ॥ ५९५ ॥

२५ जावंतिया उ सेजा, अबेहि निसेविया अभिकंता ।

अबेहि अपरिमुत्ता, अनभिकंता उ पविसंते ॥ ५९६ ॥

या शय्या आचण्डालेभ्यो यावन्तिकी सा यदाऽन्यैश्चरकादिभिः पाषण्डस्यैर्गृहस्यैर्वा निषे-
विता पश्चात् संयतास्तिष्ठन्ति सा अभिक्रान्ता । सैव यावन्तिकी अन्यैः पाषण्डस्यैर्गृहस्यैर्वा
अपरिमुक्ता तस्यां यदि संयताः प्रविशन्ति ततः साऽनभिक्रान्ता ॥ ५९६ ॥

३० अचट्ठकडं दाउं, जतीण अमं करेति वज्जा उ ।

जम्हा तं पुण्वकयं, वजंति ततो भवे वज्जा ॥ ५९७ ॥

आत्मार्षकृतां वसतिं यतिभ्यो दत्त्वा पुनरन्यामात्मार्षं कुर्वन्ति यदि ततः सा यतिदत्ता
वर्ज्या भवति । कया व्युत्पत्त्या ? इत्यत आह—यस्मात् तां पूर्वकृतां वसतिं गृहस्था वर्जयन्ति,

यतिभ्यः किल वृत्तत्वात् । ततो वर्ज्यत इति वर्ज्या भवति सा पूर्वकृतेति ॥ ५९७ ॥

पासंडकारणा खलु, आरंभो अभिणवो महावज्रा ।

समणद्धा सावजा, महासावजा उ साहूणं ॥ ५९८ ॥

यत्र बहूनां श्रमण-ब्राह्मणप्रभृतीनां पाषण्डानां कारणात्-कारणेन खल्वारम्भोऽभिनवः क्रियते सा महावर्ज्या । ‘श्रमणार्थी’ पञ्चानां श्रमणानामर्थाय कृता सावद्या । या पुनरमीषा-४ मेव साधूनामर्थाय कृता सा महासावद्या ॥ ५९८ ॥

जा खलु जहुत्तदोसेहिं वज्रिया कारिया सअट्टाए ।

परिकम्मविप्पमुक्का, सा वसही अप्पकिरिया उ ॥ ५९९ ॥

या पुनः ‘यथोक्तदोषैः’ कालातिक्रान्तादिलक्षणैर्वर्जिता केवलं स्वस्य-आत्मनोऽर्थाय कारिता परिकर्मणा च विप्रमुक्ता सर्वस्यापि परिकर्मणः स्वत एवाग्रे प्रवर्तितत्वात् सा वस-10 तिरल्पक्रिया वेदितव्या ॥ ५९९ ॥ सम्प्रति यतनां दर्शयितुकाम इदमाह—

हिट्ठिल्ला उवरिल्लाहि बाहिया न उ लभंति पाहणं ।

पुब्बाणुत्ताऽभिणवं, च चउसु मय पच्छिमाऽभिणवा ॥ ६०० ॥

अधस्तन्य उपरितनीभिर्बाध्यन्ते, बाधिताश्च सत्यः ‘न तु’ नैव लभन्ते प्राधान्यम् । इय-
मत्र भावना—नवापि वसतयः क्रमेण स्थाप्यन्ते, तत्राप्यल्पक्रिया निर्दोषेति प्रथमम् । तद्यथा—15
अल्पक्रिया कालातिक्रान्ता उपस्थाना अभिक्रान्ता अनभिक्रान्ता वर्ज्या महावर्ज्या सावद्या महासावद्या च । अत्राधस्तनी अल्पक्रिया, अस्यां यद्यतिरिक्तं कालं तिष्ठति ततः सा काला-
तिक्रान्तया बाध्यते, सा कालातिक्रान्ता भवतीति भावः । कालातिक्रान्तामपि यदि प्रागभि-
हितस्वरूपं कालमर्यादां द्विगुणं द्विगुणामपरिहृत्योपागच्छन्ति ततः सा उपस्थानया बाध्यते,
उपस्थाना सा भवतीति भावः । एवं यथासम्भवमुपयुज्य वक्तव्यम् । “पुब्बाणुत्त”ति आसां 20
च नवानां शय्यानां मध्ये पूर्वस्याः पूर्वस्याः अनुज्ञा वेदितव्या । किमुक्तं भवति ?—नवानां
शय्यानां मध्ये या पूर्वा अल्पक्रिया सा तावत् प्रथममनुज्ञाता, लेशतोऽपि सावद्याभावात्;
तस्या अभावे शेषाणां मध्ये कालातिक्रान्ता पूर्वा सा अनुज्ञाता, अल्पक्रियाया अलाभे सा
आश्रयणीया इति भावः; तस्या अप्यलाभे शेषाणां पूर्वा उपस्थाना सा अनुज्ञाता; एवं या
या पूर्वा सा सा अनुज्ञाता तावद् वक्तव्या यावत् सावद्या महासावद्यायाः पूर्वा सा अनुज्ञाता । 25
एवं पूर्वस्याः पूर्वस्यां अलाभे उत्तरस्या उत्तरस्या अनुज्ञा वेदितव्या । “अभिणवं च चउसु
मय”ति चतसृषु वसतिषु अभिनवेति दोषः सम्बध्यते अभिनवं दोषं ‘भज’ विकल्पय, कदाचिद्
भवति कदाचिन्न भवतीति जानीहीत्यर्थः । अत्रापीयं भावना—अनभिक्रान्तायामपरिमुक्तेति
कृत्वा चिरकृतायामप्यभिनवदोषो भवति, वर्ज्यादिषु पुनर्याः परिमुक्तास्तासु नाभिनवदोषः, एषा
भजना । “पच्छिमाऽभिनव”ति पश्चिमो नाम महासावद्योपाश्रयः तस्मिन्नभिनवकृते वा 30
चिरकृते वा परिमुक्ते वा अपरिमुक्ते वा अभिनवदोषा भवन्ति, एकपक्षनिर्धारणात् । एतैर्दू-
लगुणादि(ग्रन्थाग्रम्—४५००)दोषैर्यः परिहर्तुं जानाति स ग्रहणे कल्पिकः ॥ ६०० ॥

कथं पुनर्जानाति परिहर्तुम् ? इति चेद् अत आह—

उग्गम-उप्पायण-एसणाहिं सुद्वं गवेसए वसहिं ।

तिविहं तीहिं विसुद्वं, परिहर नवगेण भेदेण ॥ ६०१ ॥

उद्गमेनोत्पादनया एषणया शुद्धां वसतिं गवेषयति । तत्र त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः । तेषु ५ च उपरितनेषु सप्तसु भङ्गेष्वशुद्धां परिहर्तुं यो जानाति स ग्रहणे कल्पिकः । कथम्भूतां वसतिमुद्गमादिशुद्धां गवेषयति ? इत्यत आह—“त्रिविधां” खातादिभेदतस्त्रिप्रकारां तथा ‘त्रिमिः’ मनसा वाचा कायेन च विशुद्धां गवेषयति । तथा खातादीस्त्रिसोऽपि वसतीरुद्रमा-
शुद्धा नवकेन भेदेन परिहरति । तद्यथा—मनसा न गृह्णाति नापि ग्राहयति नापि गृह्णन्त-
मनुजानीते, एवं वाचा कायेन च वक्तव्यमिति ॥ ६०१ ॥

10 पट्टिय सुय गुणियमगुणिय, धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोच्यणमायरिये, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ६०२ ॥

अस्या व्याख्या प्राप्तवत् (गाथा ५३०) ॥ ६०२ ॥

उक्तः शय्याकल्पिकः । सम्प्रति क्लृप्तकल्पिकमभिधितुराह—

नामं ठवणा वत्थं, देव्वे भावे य होइ नायव्वं ।

15 एसो खलु वत्थस्स उ, निक्खेवो चउव्विहो होइ ॥ ६०३ ॥

क्लृप्तं खलु चतुर्विधम् । तद्यथा—नामवत्त्वं स्थापनावत्त्वं द्रव्यवत्त्वं भाववत्त्वं च । एष खलु
क्लृप्तस्य निक्षेपश्चतुर्विधो भवति ॥ ६०३ ॥ तत्र नाम-स्थापने प्रतीते, द्रव्यवत्त्वमाह—

देव्वे ति विहं एगिंदि-विगल-पंचेंदि एहिं निप्फळं ।

सीलंगहं भावे, देव्वे पगयं तदट्ठाए ॥ ६०४ ॥

20 द्रव्यवत्त्वं त्रिविधम् । तद्यथा—एकेन्द्रियनिष्पन्नं विकलेन्द्रियनिष्पन्नं पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं च ।
सत्रैकेन्द्रियनिष्पन्नं कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं कौशेयकादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नमौर्ण-
कौट्टिकादि । ‘भावे’ भाववत्त्वमष्टादश शीलाङ्गसहस्राणि ।

अथ कान्यष्टादश शीलाङ्गसहस्राणि ? इति चेद् उच्यते—

करणे जोगे सण्णा, हंदिय भोमादि समणघम्मे य ।

25 सीलंगसहस्राणं, एताउ भवे समुप्पत्ती ॥

अस्या अक्षरगमनिका—करणं त्रिविधम्, तद्यथा—करणं कारापणमनुभोदनं च । त्रिविधो
योगः—मनोयोगो वाग्योगः काययोगश्च । संज्ञाश्चतस्रः, तद्यथा—आहारसंज्ञा भयसंज्ञा
मैथुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा च । इन्द्रियाणि पञ्च, तद्यथा—ओत्रेन्द्रियं चक्षुरिन्द्रियं घ्राणेन्द्रियं
जिह्वेन्द्रियं स्पर्शेन्द्रियं च । ‘भोमादि’ति भौमः पृथिवीकायविषयः समारम्भः, आदिशब्दा-
80 द्रव्यसमारम्भस्त्येजःकायसमारम्भो वायुकायसमारम्भो वनस्पतिकायसमारम्भो द्वीपेन्द्रियस-
मारम्भस्त्रीन्द्रियसमारम्भश्चतुरिन्द्रियसमारम्भः पञ्चेन्द्रियसमारम्भोऽजीवकायसमारम्भश्च । अम-

१ वरथस्सा मि° ता० ॥ २ वविय पगतं ता० ॥

णधर्मोऽपि दशधा—क्षान्तिर्माद्वमार्जवमलोभता तपः सत्यं संयमस्त्यागोऽकिञ्चनता ब्रह्मचर्यं च । एतैः स्थानैरष्टादशानां शीलाङ्गसहस्राणामुत्पत्तिः ॥ तद्यथा—

न करोइ सयं साहूँ, मणसा आहारसन्नउवउत्तो ।

सोइंदियसंवरणो, पुढविजिए खंतिसंपन्नो ॥

न करोइ सयं साहूँ, मणसा आहारसन्नउवउत्तो ।

६

सोइंदियसंवरणो, पुढविजिए महवपवन्नो ॥

एवं तावद् वक्तव्यं यावद्दशम्यां गाथायां “बंमचेरगए” इति । एते दश भक्ताः पृथिवी-कायसमारम्भपरिहारेण लब्धाः, एवमप्यायादिपरिहारेणापि प्रत्येकं दश दश लभ्यन्ते इति सर्वसङ्कलनया ज्ञातं शतम् । एतच्च ओत्रेन्द्रियेण लब्धम्, एवं शेषैरपीन्द्रियैः प्रत्येकं शतं शतं लभ्यते इति जातानि पञ्च शतानि । एतानि चाहारसंज्ञोपयुक्तेन लब्धानि, एवं शेषाभिरपि संज्ञाभिः प्रत्येकं पञ्च शतानीति सर्वसङ्ख्यया जाते द्वे सहस्रे । एते च ‘न करोति’ इत्यनेन पदेन लब्धे, एवं “न कारवेइ” इत्यनेन “नो अणुमन्नइ” इत्यनेन च प्रत्येकं लभ्य(भ्ये)ते इति सर्वमीलने जातानि षट् सहस्राणि । [ए]तानि लब्धानि मनोयोगेन, एवं वाग्योगेन काययोगेनापीति सर्वसङ्ख्यया जातान्यष्टादश सहस्राणि ॥

एतैरष्टादशभिः शीलाङ्गसहस्रैर्नित्यप्रावृता साधवोऽवतिष्ठन्ते तत एतानि भाववस्त्रम् । १५ “द्वे पगय”मित्यादि । अत्र द्रव्यवस्त्रेणाधिकारः, यतस्तद् द्रव्यवस्त्रं ‘तदर्थाय’ भाववस्त्राय भवति, भाववस्त्रस्योपग्रहं करोतीत्यर्थः । ततः प्रकृतमत्र द्रव्यवस्त्रेण ॥ ६०४ ॥

पुनरपि दन्वे तिबिहं, जहण्णगं मज्झिमं च उक्कोसं ।

एक्केकं तत्थ तिहा, अहाकड-उप-सपरिकम्मं ॥ ६०५ ॥

यद् द्रव्यवस्त्रमेकेन्द्रियादिनिष्पन्नतया त्रिविधमुक्तं तत् पुनरपि प्रत्येकं त्रिधा, तद्यथा— २० जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । तत्र कार्पासिकं जघन्यं मुखपोतिकादि, मध्यमं पटलकादि, उत्कृष्टं कल्पादि । एवं शेषे अपि कौशेयकादिके यथायोगं भावनीये । एतेषामेकैकं ‘त्रिधा’ त्रिप्रकारम्, तद्यथा—यथाकृतमल्पपरिकर्म सपरिकर्म च ॥ ६०५ ॥

एषामुत्पादने यथोक्तविध्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुकोसे, मासिय मज्जे य पंच य जह्मे ।

२६

वोच्चत्थगहण-करणे, तत्थ वि सट्ठाणपच्छित्तं ॥ ६०६ ॥

‘उत्कृष्टे’ उत्कृष्टवस्त्रविषये विपर्यस्तग्रहणे—विपर्यासेन ग्रहणे प्रायश्चित्तं चतुर्मासम्, मध्यमे मासिकम्, जघन्ये पञ्च रात्रिन्दिवानि । इयमत्र भावना—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य वस्त्रस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यद्यल्पपरिकर्मोत्कृष्टं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, यदा किल यथाकृतं योगे कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म गृहीतव्यम् नान्यथा, ३० अत्र तु विपर्यय इत्युक्तरूपं प्रायश्चित्तम् । अथोत्कृष्टमेव सपरिकर्म गृह्णाति तदाऽपि चतुर्लघु । अथ यथाकृतमुत्कृष्टं वस्त्रं कृतेऽपि योगे न लब्धं तत उत्कृष्टस्याल्पपरिकर्मणो मार्गणं कर्त-

व्यमेव । तत्करणाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा सपरिकर्मोत्कृष्टं वस्त्रमाददानस्य चतुर्लघु । एव-
 मुत्कृष्टविषये त्रीणि चतुर्लघुकानि । तथा मध्यमस्य यथाकृतस्य वस्त्रस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य
 योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति मासलघु । अथ सपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति तदाऽपि
 मासलघु । “यदा यथाकृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म मध्यमं याचनीयम्” इति वचनतो यथा-
 ८ कृतस्य योगे कृतेऽप्यलामेऽल्पपरिकर्मण उत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यदि
 सपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति तदाऽपि मासलघु । एवं मध्यमविषये त्रीणि मासिकानि । तथा
 जघन्यस्य यथाकृतस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्म जघन्यं गृह्णाति तदा रात्रि-
 न्दिवपञ्चकम् । अथ सपरिकर्म जघन्यमाददाति तदाऽपि पञ्चकम् । यदा तु योगे कृतेऽपि यथा-
 कृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म मार्गयितव्यमिति तस्योत्पादनाय निर्गतस्तद्विषये योगम-
 १० कृत्वा सपरिकर्म गृह्णानस्य पञ्चकम् । एवं जघन्यविषये त्रीणि पञ्चकानि । एतच्च प्रायश्चित्तम-
 षिकृतविषये योगाकरणे । योगे तु कृते लामाभावतस्तथाग्रहणेऽपि दोषाभावः । तथाहि—
 यथाकृतस्य निर्गतः तच्च योगे कृतेऽपि न लब्धं ततोऽल्पपरिकर्मापि गृह्णानः शुद्धः । अल्प-
 परिकर्मणो वा निर्गतस्तद्योगे कृतेऽप्यलभमानः सपरिकर्म गृह्णन् शुद्धः । न केवलमेतद्
 विपर्यस्तग्रहणे प्रायश्चित्तं किन्तूत्कृष्टादिविपर्यस्तग्रहणे स्वस्थानमपि । तद्यथा—उत्कृष्टस्योत्पा-
 १५ दनाय निर्गतो मध्यमं गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; मध्यमस्य निर्गत
 उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम्; जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु,
 मध्यमं गृह्णाति मासलघु; सर्वत्र चाऽऽज्ञादयो दोषाः । तदेवं ग्रहणे प्रायश्चित्तस्वस्थानमुक्तम् ।
 एवं ‘करणेऽपि’ उत्कृष्टादिकरणेऽपि स्वस्थानप्रायश्चित्तमवसातव्यम् । तद्यथा—उत्कृष्टं वस्त्रं
 छित्त्वा सीवित्वा च मध्यमकं करोति मासलघु, जघन्यं करोति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; मध्यमं
 २० छित्त्वा सीवित्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, जघन्यं करोति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; जघन्यं
 छित्त्वा सीवित्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासिकम् । यत एवं स्वस्थान-
 प्रायश्चित्तं ततो विपर्यस्तग्रहण-करणे न विधेये ॥ ६०६ ॥ ग्रन्थाग्रम्—४६०० ॥

[॥ एतदन्तं पीठिकावृत्तिः श्रीमलयगिरिचरणैः सूत्रितेति भद्रम् ॥]

॥ अहम् ॥

आचार्यश्रीक्षेमकीर्तिसूरिभिरनुसन्धिता

पीठिकावृत्तिः ।

॥ नमः सर्वज्ञाय ॥

नतमधवमौलिमण्डलमणिमुकुटमयूखधौतपदकमलम् ।

5

सर्वज्ञममृतवाचं, श्रीवीरं नौमि जिनराजम् ॥ १ ॥

चरमचतुर्दशपूर्वी, कृतपूर्वी कल्पनामकाध्ययनम् ।

सुविहितहितैकरसिको, जयति श्रीभद्रबाहुगुरुः ॥ २ ॥

कल्पेऽनल्पमनर्थं, प्रतिपदमर्पयति योऽर्थनिकुलम्बम् ।

श्रीसङ्कदासमणये, चिन्तामणये नमस्तस्मै ॥ ३ ॥

10

शिवपदपुरपथकल्पं, कल्पं विषममपि दुःषमारात्रौ ।

सुगमीकरोति यच्चार्णिदीपिका स जयति यतीन्द्रः ॥ ४ ॥

आगमदुर्गमपदसंशयादितापो विलीयते विदुषाम् ।

यद्वचनचन्दनरसैर्मलयगिरिः स जयति यथार्थः ॥ ५ ॥

श्रुतलोचनमुपनीय, व्यपनीय ममापि जडिमज्ज्मान्धयम् ।

15

यैरदर्शि शिवमार्गः, स्वगुरुनपि तानहं वन्दे ॥ ६ ॥

ऋजुपदपद्धतिरचनां, बालशिरःशेखरोऽप्यहं कुर्वे ।

यस्याः प्रसादवशतः, श्रुतदेवी साऽस्तु मे वरदा ॥ ७ ॥

श्रीमलयगिरिप्रभवो, यां कर्तुमुपाक्रमन्त मतिमन्तः ।

सा कल्पशास्त्रटीका, मयाऽनुसन्धीयतेऽल्पविद्या ॥ ८ ॥

20

इह श्रीमद्भाष्यकादिसिद्धान्तप्रतिबद्धनिर्युक्तिशालसंज्ञासूत्रधारः परोपकारकर्तृक-
दीक्षादीक्षितः सुगृहीतनामधेयः श्रीमद्बाहुलामी सकर्णकर्णपुटपीयमानपीयूषायमान(अ)कलित-
पदकलितपेशलालापकं साधु-साध्वीगतकल्प्या-ऽकल्प्यपदार्थसार्थविधि-प्रतिषेधप्ररूपकं यथा-
योगमुत्सर्गा-ऽपवादपदपदवीसूत्रकवचनरचनागर्भं परस्परमनुस्यूताभिसम्बन्धबन्धुरपूर्वापरसू-
त्रसन्दर्भं प्रत्याख्यानाख्यनवमपूर्वान्तर्गताऽऽचारनामकतृतीयवस्तुरहस्यनिष्पन्नकल्पं कल्प- 25
नामधेयमध्ययनं निर्युक्तियुक्तं निर्युद्वान् । अस्य च स्वरूपग्रन्थमहार्थतया प्रतिसमयमपसर्प-
द्वसर्पिणीपरिणतिपरिहीयमानमति-मेधा-धारणादिगुणभ्रामाणाभैदंयुगीनसाधूनां दुरवबोधतया
च सकलत्रिलोकीसुभगङ्गरणक्षमाश्रमणनामधेयाभिधेयैः श्रीसङ्कदासगणित्यैः प्रसिद्धप्रक-
टितसर्वज्ञाज्ञाविराषनासमुद्भूतप्रभूतप्रत्यपायजालं निपुणचरण-करणपरिपालनोपायगोचरनिवार-

१ नमः श्रीसर्वज्ञाय दे० ले० त० । नमः श्रीसर्वज्ञाय कां० ॥ २ पीठिकावृत्तिः के० ॥

३ 'सूत्रकवचनं' भा० ॥

वाचाळं सर्वशाकूषणकरणेनाप्यदृष्यं भाष्यं विरचयाञ्चक्रे । इदमप्यतिगम्भीरतया मन्दमेघसां दुरव-
गममवगम्य यद्यप्यनुपकृतपरोपकृतिकृता चूर्णिकृता चूर्णिरासूत्रिता तथापि सा निबिडजडि-
मजम्बालजालजटालानामसादृशां जन्तूनां न तथाविधमवबोधनिबन्धनमुपजायत इति परि-
भाव्य शब्दानुशासनादिविधविधामयज्योतिःपुञ्जपरमाणुषटितमूर्तिभिः श्रीमलयगिरिमुनी-
न्द्रर्षिपादैर्विवरणकरणमुपचक्रमे । तदपि कुतोऽपि हेतोरिदानीं परिपूर्णं नावलोक्यत इति
परिभाव्य मन्दमतिमौलिमणिनाऽपि मया गुरूपदेशं निश्रीकृत्य श्रीमलयगिरिविरचितविवरणा-
दृढं विवरीतुमारभ्यते । कृतं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तूयते—

इहायं कल्प-व्यवहारयोरनुयोगः प्रक्रान्तः । स च कतिभिर्द्वारैः प्ररूपणीयः ? इति स्वरूप-
निरूपणायामनुयोगवक्तव्यताप्रतिबद्धद्वारकलापसूचिका तावदियं मूलगाथा—

- 10 निरुत्तरेवेगद्व निरुत्ति विहि पवती य केण वा कस्त ।
तद्धार मेय लक्खण, तयरिह परिसा य सुत्तथो ॥ (गाथा १४९)
अस्याश्च निक्षेपादीनि तदर्हपर्यन्तान्येकादश द्वाराणि व्याख्यातानि । सम्प्रति पर्षदिति
द्वारमनुवर्त्तते । तत्र चेदं द्वारश्लोकयुगलम्—

- बहुस्सुए चिरपबइए, कप्पिए अ अचंचले ।
15 अवट्टिए अ मेहावी, अपरिस्साई अ जे विऊ ॥ (गाथा ४००)
पते य अणुत्ताए, भावओ परिणामगे ।
एयारिसे महाभागे, अणुओगं सोउमरिहइ ॥ (गाथा ४०१)

अत्र च बहुश्रुत-चिरप्रव्रजिते द्वारे व्याख्याते, कल्पिकद्वारं व्याख्यायमानमस्ति । सोऽपि
कल्पिको द्वादशविधः, तद्यथा—

- 20 सुत्ते अत्थे तदुभय, उवट्ट वीयार लेव पिंडे य ।
सिज्जा वत्थे पत्ते, उग्गाहण विहारकप्पे य ॥ (गाथा ४०५)

तत्र सूत्रकल्पिकादयः शय्याकल्पिकान्ता भाविताः । साम्प्रतं वस्त्रकल्पिको भाव्यते ।
तत्रापि गाथाचतुष्टयं श्रीमलयगिरिणैव व्याख्यातम्, इतः प्रभृति विव्रियते । तत्र यदुक्तमन-
न्तरगाथायां “बोत्थगहण-करणे, तत्थ वि सट्टाणपच्छित्तं”ति तदेतद् भावयति—

- 25 जोगमकाउमहागेडे, जो गिण्हइ दोमि तेसु वा चरिमं ।
लहुगा उ तिभि मज्झमि मासिआ अंतिमे पंच ॥ ६०७ ॥

‘योगं’ व्यापारमुखममकृत्वा ‘यथाकृते’ यथाकृतवस्त्रविषयं यः साधुः ‘द्वे’ अल्पपरिकर्म-
सपरिकर्मणी गृह्णाति । तद्यथा—यथाकृतस्यार्थाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा प्रथममेवाल्पपरि-
कर्म सपरिकर्म वा गृह्णाति । यथाकृतालाभे वा अल्पपरिकर्मणो योगमकृत्वा प्रथमत एव
30 ‘तयोः’ अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणोर्मध्ये ‘चरमम्’ अन्त्यं सपरिकर्म गृह्णाति । तस्यैतेषु त्रिषु
स्थानेषूक्त-मध्यम-अधन्यान्यधिकृत्य यथाक्रमं प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—उत्कृष्टे त्रिषु स्थानकेषु

१ °सुजीन्द्रपादै° मो० त० कां० ॥ २ °बद्धा तावदियं मा० ले० कां० ॥ ३ अत्र दे० त० ॥
४ तदेव भाव° दे० त० ॥ ५ °गह जो ता० ॥ ६ साधुः “दुस्सि” सि द्वे मा० ॥

त्रयश्चतुर्लघवः, मध्यमे त्रीणि मासिकानि, 'अन्तिमे' जघन्ये त्रीणि पञ्चरात्रिन्दिवानि । अत्र च भावना पूर्वगाथायां कृतेति न मूयो भाव्यते ॥ ६०७ ॥ उक्तं यथाकृतादिविपर्या-
सग्रहणे प्रायश्चित्तम् । सम्प्रत्युत्कृष्टादिविषये विपर्यासेन ग्रहणे करणे च तदाह—

एगयरनिग्गओ वा, अशं गिण्हिज्ज तत्थ सट्ठाणं ।

छित्तूण सिव्विऊण व, जं कुणह तगं न जं छिंदे ॥ ६०८ ॥

जघन्यादीनामेकतरस्यार्थाय निर्गतो वाशब्दो वैपरीत्यस्य प्रकारान्तरद्योतने 'अन्यत्' येन न प्रयोजनं तद् गृहीयात् तत्र स्वस्थानप्रायश्चित्तम् । तद्यथा—उत्कृष्टस्य निर्गतो मध्यमं गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् ; मध्यमस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् ; जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमं गृह्णाति मासलघु ; तथाऽऽ-
ज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः । यत् तेन विवक्षितवक्षणे कार्यं तस्यान्येनाप्रतिपूरणम् । जघन्येन प्रयो- 10
जने समापतिते मध्यमोत्कृष्टयोर्गृह्यमाणयोरतिरिक्तोपकरणदोषः । तथोत्कृष्टादिकं छित्त्वा सीवित्वा वा यद् मध्यमादिकं करोति "तगं"ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, न पुनर्यच्छिनत्ति तन्निष्पन्नम् । तथाहि—उत्कृष्टं छित्त्वा मध्यमं करोति मासलघु, जघन्यं करोति पञ्चकम् ; मध्यमं छित्त्वा सीवित्वा चोत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, जघन्यं करोति पञ्चकम् ; जघन्यं सीवित्वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासलघु इति । एवं यत् करोति तन्निष्पन्नमेव प्राय- 15
श्चित्तमापद्यते, न पुनश्छिद्यमान-सीव्यमानवस्त्रनिष्पन्नम् । अत्राप्याज्ञाभङ्गादयो दोषा द्रष्टव्याः । नवरं विराधना द्विधा—संयमविराधना आत्मविराधना च । संयमविराधना वस्त्रे छिद्यमाने सीव्यमाने वा तद्रताः षट्पदिकादयो विनाशमापद्यन्ते । आत्मविराधना हस्तोपधातादिका । तथा यावद् वस्त्रं छिद्यते सीव्यते वा तावत् सूत्रा-ऽर्थपरिमन्थ इत्यादयो दोषा अभ्युक्ष्य वक्तव्याः । यत एवं दोषजालमुपदौकते ततः कारणाभावे छेदन-सीवनादि न कर्तव्यम् । 20
कारणे तु यतनया कुर्वाणः शुद्धः ॥ ६०८ ॥ अथ वस्त्रस्य गवेषणे कति प्रतिमा गच्छवासि-
नाम् ? कति गच्छनिर्गतानाम् ? इत्यत आह—

उद्दिसिय पेह अंतर, उज्झियधम्मे चउत्थए होइ ।

चउपडिमा गच्छ जिणे, दोण्हऽगहऽभिग्गहऽअयरा ॥ ६०९ ॥

इह यद् वस्त्रं गुरुसमक्षम् 'उद्दिष्टं' प्रतिज्ञातं यथा 'अमुकं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा 25
आनेष्ये' तदेव गृहिष्यो याचमानस्योद्दिष्टवस्त्रमिति प्रथमा प्रतिमा । तथा "पेह"ति प्रेक्षा-
अवलोकनं तत्पुरस्सरं यद् वस्त्रं याच्यते तत् प्रेक्षावस्त्रम् । तथाऽभिनवं वस्त्रयुगलं परिधाय

१ °वानि । भावना तु पूर्वगाथायां कृतैवेति न भा० ॥ २ मध्यमानि छित्त्वा भा० विना ॥
३ जघन्यानि सीवित्वा भा० विना ॥ ४ इत्येतदभिधित्तुराह भा० ॥ ५ "उद्दिसिय"ति
उद्दिष्टवस्त्रम् । इयमत्र भावना—यद् वस्त्रमदृष्टैव याच्यमानं 'प्रयोजनमस्माकममुकेन
सौत्रिकेणोर्णिकेनापरेण वा' इत्याद्युल्लेखेन साधुभिर्गृह्यस्य पुरत उद्दिश्यते—अभिदष्टं
धीयते तदुद्दिष्टम् । तथा "पेह"ति प्रेक्षणं प्रेक्षा बिलोकनं निरीक्षितमिति पर्यायाः,
प्रेक्षापुरस्सरं यद् वस्त्रं याच्यते भा० ॥

अद्वयत्वं च पुनस्तर्कं स्वपयितुं कृतमो न तावदक्षमि स्थापयति इत्यत्र अन्तरा-अपान्तराले सद्
व्यवस्थिते तदन्तरावकाशम् । तथा उज्ज्वलम्-उज्जितं परिधाय इत्यर्थः, धर्मशब्दश्च यद्यपि

“धर्मो धर्मोपमा-पुण्य-स्वभावा-ऽऽचार-धन्वसु ॥ (हैमाने० द्वित्व० ३३५)

सत्सङ्गोऽर्हत्यर्हिसादौ, न्यायोपनिषदोरपि ।” (हैमाने० द्वित्व० ३३६)

- ८ इति वचनादनेकेष्वर्थेषु कृदः तथाऽपीह प्रक्रमात् स्वभावार्थो द्रष्टव्यः, तत् उज्जितमेव
धर्मः-स्वभावो यस्य स दुज्जितधर्मं परित्यागार्हमित्यर्थः । एतच्च वक्ष्यमाणसूत्रक्रममाध्यात्
चतुर्थमेव चतुर्थकं भवति । एताश्चतस्रः ‘प्रतिमाः’ प्रतिपत्तयो वक्ष्यस्य ग्रहणप्रकारा इत्यर्थः,
“अच्छ”ति सूचकत्वात् सूत्रस्य गच्छवासिनामेताश्चतस्रोऽपि भवन्ति । “जिणे”ति जिनकल्पि-
कस्यां आकाश्यां द्वयोर्परितनयोः आङ्-मर्यादया ग्रहः-स्वीकार आग्रहः, द्वयोरेवोपरितन-
१० योर्ग्रहणं अभ्यस्तवयोर्द्वयोर्परित्यर्थः । तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रहः, किमुक्तं भवति ?—यदा तृती-
वक्ष्यं ग्रहणं न तदा चतुर्थ्याम्, यदा चतुर्थ्या न तदा तृतीयायामिति नियुक्तिमाश्रयसमा-
ख्यार्थः ॥ ६०९ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

उद्दिष्ट तिगेममरं, पेहा पुण ददु एरिसं मणइ ।

अत्र निवन्त्वाऽत्थुरिइ, इतरऽवर्धितो उ तइयाए ॥ ६१० ॥

- १५ ‘उद्दिष्टं’ मुख्यमक्षं प्रतिज्ञातं यद् अचन्य-मध्यमोत्कृष्टलक्षणस्य त्रिकस्य एकैन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-
पक्षेन्द्रियनिष्पन्नवस्तुत्रिकस्य वा एकतरम् तदेवाहष्टं सद् बाध्यमानमुद्दिष्टमिति भाविता प्रथमा
प्रतिमा । अत्र द्वितीया भाव्यते—“पेहा पुण”ति प्रेक्षावस्तुं पुनरिदम्, यथा—कोऽपि साधुः
कस्याप्यगारिणः सक्तं वस्तुं दृष्ट्वा भणति—“यादृशमेतद् वस्तुं ईदृश्यते तादृशमिदमेव वा मे
प्रयच्छ” इति भणन् तदेव वस्तुं हस्तप्रान्तेन दर्शयति तत् प्रेक्षावस्तुमिति द्वितीया प्रतिमा ।
२० सम्प्रति तृतीया भाव्यते—तस्याश्चान्तरीयोत्तरीयवस्तुयुगलद्वारेण प्ररूपणा कर्तव्या । तथा च
श्रीमद्ब्रह्मसूत्राङ्गे द्वितीये श्रुतस्कन्धे प्रथमेऽध्ययने प्रथमोद्देशके सूत्रमिदम्—

अहावरा तच्चा पडिमा—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं जाणेज्जा, तंजहा—
अंतरिज्जगं वा उत्तरिज्जगं वा ।

- अथ किमिदमन्तरीयम् ? किं वा उत्तरीयम् ? उच्यते—अन्तरीयं नाम निवसनं परिधा-
२५ नमित्यर्थः, उत्तरीयं नाम प्रावरणं प्रैच्छदपटीत्यर्थः; अथवाऽन्तरीयं यत् शय्यायामधस्तनं
वस्त्रमास्तीर्यते, उत्तरीयं पुनर्यत् तदुपरि प्रस्तीर्यते । तस्मिन्नन्तरीयोत्तरीयवस्तुयुगले ‘अन्यस्मिन्’
अभिनवे “नियत्थ”ति निवसिते परिहिते प्रावृते वेत्यर्थः । द्वितीयव्याख्यानापेक्षया शय्याया
उपरि “अत्थुरिइ”ति आस्तीर्णे ‘इतरत्’ पुराणमन्तरीयोत्तरीययुगलम् ‘अपनयत्’ स्थापयितुमना
इत्यपान्तरा सद् भार्गवे तदन्तरावर्धमिति तृतीया प्रतिमा ॥ ६१० ॥

१ इत्येव अन्तः सो० ॥ २ ‘उद्दिष्टं’ प्राज्ञिकपितृशब्दार्थम्, अजन्तं भा० ॥ ३ एकतरम्-
हृद्येव यत्नम् भा० ॥ ४ इदृश्यते ईदृशेनैव मयापि प्रयोजनम्, यद्यपि अत्र तादृशवर्गीयं
तत् ईदृशं ज्ञायम् भा० ॥ ५ ‘अत्र’ भाविता द्वितीया भा० ॥ ६ प्रच्छादकवस्त्रं सो० ॥
७ ‘अत्र’ व्याख्याता तृतीया भा० ॥

सम्प्रति चतुर्थी व्याख्यानयति—

दृष्ट्वाह उज्ज्वलं द्रव्यञ्चो उ थूलं मए न वेत्तव्यं ।

दोहि वि भावनिशिष्टं, तमुज्ज्वलोभट्टज्योभट्टं ॥ ६११ ॥

इह चतुर्थी प्रतिमा—उज्ज्वलतर्भ वस्त्रं गवेषणीयम्, तच्च चतुर्द्धा—द्रव्योज्जितं आदिश-
त्वात् क्षेत्र-काल-भावोज्जितपरिग्रहः । तत्र द्रव्योज्जितं यथा—केनचिदगारिणा प्रतिज्ञातं ‘मया
स्थूलं वस्त्रं न ग्रहीतव्यम्’ अन्यथा तस्य तदेव केनापि वयस्यादिनोपदौकितम्, स च ब्रूते—
‘पर्याप्तं ममैतेन, नाहं गृह्णामि’ इतरोऽपि ब्रूते—‘ममाप्यलमेतेन, नाहमात्मना दत्तं पुनः स्वीक-
रोमि’ इत्येवं द्वाभ्यामपि दायक-ग्राहकाभ्यां भावतः—परमार्थतो निमुष्टं—परित्यक्तम्, अमुष्मिन्
देश-काले यदि जिनकल्पिकादिः साधुरवभाषितमनवभाषितं वा लभेत तद् द्रव्योज्जितं ज्ञात-
व्यम् । इह चावभाषितं याचितमनवभाषितं याच्ञां विना स्वयमेव ताभ्यां प्रदत्तम् ॥ ६११ ॥ 10

अथ क्षेत्रोज्जितमाह—

अमुगिच्चगं न भुंजे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं वुज्जे कप्पडिया, सदेस बहुवत्थ देसे वा ॥ ६१२ ॥

“अमुकिच्चगं” अमुकदेशोद्भवं वस्त्रं ‘न भुंजे’ न परिधान-प्रावरणोपभोगमानयामि, यथा—
‘लाटविषयोद्भवं वस्त्रं मया न परिभोक्तव्यम्’ इति केनचित् प्रतिज्ञा कृता भवेत्, अथ कदा-15
चित् तस्य “तं च”ति चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् तदेव ‘उपनीतम्’ उपदौकितं केनचित्,
ततः पूर्वोक्तनीत्या ताभ्यामुभाभ्यामपि परित्यक्तं क्षेत्रप्राधान्यविवक्षया क्षेत्रोज्जितं ज्ञातव्यम् ।
“जं वुज्जे कप्पडिय”ति वाशब्दः प्रकारान्तरोपदर्शने, प्रकारान्तरेण क्षेत्रोज्जितं प्ररूप्यते
इत्यर्थः । यद् वस्त्रजातम् ‘उज्जेयुः’ परित्यजेयुः कार्पटिकाः स्वदेशं प्रति व्यावृत्त्याऽऽगच्छन्तः
स्वदेशाद्वा देशान्तरं प्रस्थिता अपान्तराले बहुपायामरण्यानीं मत्वा ‘किं तत्स्फराणां हेतोर्निरर्थकं 20
वस्त्रभारं बहामः ?’ इति कृत्वा यदुज्जन्ति यद्वा ‘बहुवस्त्रे’ वस्त्रप्रचुरे देशेऽन्यत् सुन्दरतरं वस्त्रं
लब्ध्वा पुरातनं परिहरेयुः एतत् सर्वमपि क्षेत्रोज्जितम् ॥ ६१२ ॥ कालोज्जितमाह—

कासाइमाह जं पुव्वकालजोगं तदन्नहिं उज्जे ।

होहिइ व एस्सकाले, अजोग्गयमणागयं उज्जे ॥ ६१३ ॥

कषायेण रक्ता काषायी—गन्धकाषायिकेत्यर्थः, सा हि स्वभावत एवातिशीतला ग्रीष्मर्तुभ- 25
रेऽपि सकलसन्तापनिर्वापिणी शास्त्रेषु पठ्यते; यत उक्तम्—

सरसो चंदणपंको, अगघइ सरसा य गंधकासाई ।

पाडल सिरिस मल्लिय, पियाइँ काले निदाहम्मि ॥

आदिग्रहणेन शीतकालोचितवस्त्रपरिग्रहः । ततश्च काषाय्यादिकं यद् वस्त्रं पूर्वस्मिन्—
ग्रीष्मादौ काले योग्यम्—उपयोगि तद् ‘अन्यस्मिन्’ वर्षाकालादौ ‘उज्जेत्’ परित्यजेत् । इय- 30
मत्र भावना—गन्धकाषायिकादिकं शीतवीर्यवस्त्रं यत् केनापि श्रीमता ग्रीष्मे परिमुज्यते
तदेव वर्षास्वनुपयोगित्वात् परिह्रियते, तत् तथापरिह्रियमाणं कालोज्जितम्, एवमुष्णवीर्यादि-

प्वपि भावना कार्या । अथ प्रकारान्तरेणैतदेवाह—“होहिह व” इत्यादि । भविष्यति वा गन्धकाषायिकादिकमेव एष्यति—आगामिनि काले—वर्षादावयोग्यमित्यभिसन्धाय ‘अनागतं’ वर्षाकालादवर्गेव यदुज्ज्ञेत् तदपि कालोज्ज्ञितम् ॥ ६१३ ॥ अथ भावोज्ज्ञितमाह—

लद्धूण अन्न वत्थे, योराणे सो उ देह अन्नस्स ।

४ सो वि अ निच्छइ ताइं, भावुज्ज्ञियेमेवमाईयं ॥ ६१४ ॥

कोऽपि कस्यापि पार्श्वे ‘लब्ध्वा’ प्राप्य ‘अन्यानि’ अभिनवानि वस्त्राणि ततः स पुराणानि ‘अन्यस्य’ कस्यचिद् ददाति, सोऽपि च ‘तानि’ दीयमानानि जीर्णानीति कृत्वा नेच्छति तदेतद् भावं—जीर्णतापर्यायमाश्रित्योज्ज्ञितं भावोज्ज्ञितमेवमादिकं ज्ञातव्यम् । तदेवं समर्थिता तुरीयाऽपि प्रतिमा ॥ ६१४ ॥ “गच्छवासिनश्चतसृभिः प्रतिमाभिर्वस्त्रं गवेषयन्ति” (गा० ६०९)

10 इत्युक्तम्, तत्र परः प्रश्नयति—कया सामाचार्या ते गवेषयन्ति ? इत्युच्यते—

जं जस्स नत्थि वत्थं, सो उ निवेणइ तं पवत्तिस्स ।

सो वि गुरूणं साहइ, निवेइ वावारण वा वि ॥ ६१५ ॥

‘यद्’ वर्षाकल्पा-ऽन्तरकल्पादिकं ‘यस्य’ साधोः ‘नास्ति’ न विद्यते वस्त्रं सः ‘तद्’ विवक्षितवस्त्राभावस्वरूपं निवेदयति ‘प्रवर्त्तिनः’ प्रवर्त्तकाभिधानस्य तृतीयपदस्यगीतार्थस्य । स हि 15 सकलस्यापि गच्छस्य चिन्तानियुक्तः, सर्वेऽपि साधवः स्वं स्वं प्रयोजनं तस्याग्रे निवेदयन्ति । ततः ‘सोऽपि’ प्रवर्त्तकः ‘गुरूणाम्’ आचार्याणां “साहइ” ति कथयति विज्ञपयतीत्यर्थः, यथा—भट्टारकाः ! नास्त्यमुक्तस्य साधोरमुक्तं वस्त्रमिति । गच्छे चेयं सामाचारी—यदुताऽऽभिग्रहिका भवन्ति, आभिग्रहिका नाम ‘अस्माभिः सकलस्यापि गच्छस्य वस्त्राणि वा पात्राणि वा पूरणीयानि अपरेण वा येन प्रयोजनम्’ इति प्रतिपन्नाभिग्रहाः, तेषामाचार्यो निवेदयति, 20 यथा—आर्याः ! नास्त्यमुक्तस्यामुक्तं वस्त्रम् । तेऽपि ‘अनुग्रहोऽयमस्माकम्’ इत्यभिधाय स्वाभिग्रहपरिपालनाय स्वयमेवोत्पादयन्ति । अथ न सन्त्याभिग्रहिकाः ततः स यदि वस्त्रार्थी साधुः स्वयमसमर्थ उत्पादयितुं ततोऽन्यं वस्त्रोत्पादनसमर्थं गुरवो व्यापारयेयुः, यथा—वस्त्राणि गवेषय । वाशब्दः पक्षान्तरद्योतने । ‘अपिः’ सम्भावनायाम् ॥ ६१५ ॥

तत्राभिग्रहिकेण व्यापारितेन वा केन विधिना वस्त्रमुत्पादयितव्यम् ? उच्यते—

25 भिक्खं चिय हिंडंता, उप्पायंतस्सइ बिइअ पढमासु ।

एवं पि अलम्भंते, संघाडेकेक वावारे ॥ ६१६ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा भिक्षामेव हिण्डमाना वस्त्रमुत्पादयन्ति । अथ भिक्षामटन्तौ न लभेरन् ततः ‘असति’ इत्यलम्भे द्वितीयस्यां पौरुष्यामर्थग्रहणं हापयित्वा, तस्यामप्यलम्भे ‘प्रथमायां’ सूत्रपौरुष्यामुत्पादयन्ति । अथैकः सङ्घाटकः पर्यटन् न लभेत बहूनां वा साधूना-

१ °राणे ते तु देति ता० ॥ २ °य एव° ता० ॥ ३ °वेद् वा° ता० ॥ ४ वस्त्रम् । ततः स आचार्यो यदि सन्ति गच्छमध्ये ‘आभिग्रहिकाः’ ‘अस्माभिः स° मा० ॥ ५ °प्पाय अस° ता० ॥ ६ °मानौ एकसङ्घाटकसाधू वस्त्रमुत्पादयतः । अथ भिक्षामटन्तौ न लभेयातां ततः ‘असति’ मा० ॥ ७ °यतः मा० ॥

मुत्पादनीयानि ततः को विधिः ? इत्याह—“एवमपि” सूत्रपौरुषीहापनेऽप्येकसङ्घाटकेनाल-
भ्यमाने बहूनां चोत्पादयितव्ये सङ्घाटकमेकैकं व्यापारयेत् । तेऽपि तथैव याचन्ते “भिक्षुं
विज हिंडंता” इत्यादि । अथ तथापि न प्राप्त्युक्ततः “वृन्दसाध्यानि कार्याणि” इति वच-
नाद् वृन्देन पर्यटन्ति ॥ ६१६ ॥ आह च—

एवं पि अलभन्ते, मुत्तूण गणि तु सेसगा हिंडे ।

5

गुरुगमणे गुरुग ओहामऽभियोगो सेहहीला य ॥ ६१७ ॥

“एवमपि” बहुभिः सङ्घाटकैरप्यलभ्यमाने ‘गणिनम्’ आचार्यमेकं मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि
वृन्देन हिण्डन्ते । यदि गुरुवः स्वयमेव पर्यटन्ति तदा तेषां गुरुणां गमने चत्वारो गुरुकाः ।
“ओहामि”ति ‘यद्यमी आचार्या अपि सन्त एवमितरभिक्षुवत् पर्यटन्ति नूनमेतेषामाचार्यत्व-
मपीदृशमेव’ इति महती गुरुणामपभ्राजना भवेत् । तथा काचिदविरतिका सर्वाङ्गीणलावण्य-10
श्रियाऽलङ्कृतमाचार्यमवलोक्य मदनपरवशा सती “अभियोग”ति कर्मणं कुर्यात् । अन्यती-
र्थिका वा आचार्याणां प्रतापमसहमाना विषप्रयोगं प्रयुञ्जीरन् । अवभाषितेषु वा वस्त्रेष्वल-
व्येषु शैक्षणामाचार्यविषया हीला स्यात्—दृष्टा आचार्याणां लब्धिः, स्वयमपि याचमानाश्ची-
वराण्यपि न लभन्ते । यस्मादेते दोषास्तस्मादाचार्यैर्न पर्यटनीयं शेषाः सर्वेऽपि पर्यटन्ति ॥ ६१७ ॥

सखे वा गीयत्था, मीसा व जहन्न एकु गीयत्थो ।

15

इकस्स वि असईए, करिंति तो कप्पियं एकं ॥ ६१८ ॥

ते च वृन्देन पर्यटन्तः सर्वेऽपि गीतार्था भवेयुः मिश्रा वा । मिश्रा नाम केचन गीतार्थाः
केचनगीतार्थाः । तत्र यदि बहवो गीतार्था न प्राप्यन्ते तदा जघन्यत एको गीतार्थः सर्वेषा-
मगीतार्थानामग्रणीभूय पर्यटति । अथ नास्त्याचार्यं मुक्त्वाऽपरः कोऽपि गीतार्थः तत एक-
स्यापि गीतार्थस्य ‘असति’ अभावे यः प्रगल्भः सलब्धिकश्च तमेकं वस्त्रेषणामुत्सर्गापवादस-20
हितां कथयित्वा कल्पिकं कुर्वन्ति गुरुव इति ॥ ६१८ ॥

अथ तैः केन विधिना गन्तव्यम् ? उच्यते—

आवाससोहि अखलंत समग उस्सग्ग दंडग न भूमि ।

पुच्छा देवय लंमे, न किंपमाणं धुवं दाहि ॥ ६१९ ॥

इह समयपरिभाषया कायिकी-संज्ञाव्युत्सर्जनमवश्यं क्रियत इति व्युत्पत्तेरावश्यकमभिधी-25
यते, तस्य शोधिः—शोधनं कार्यम्, वस्त्राणामुत्पादनाय गतानां भविष्यति न वेति प्रथममे-
वाऽऽवश्यकं शोधनीयमित्यर्थः । “अखलंत”ति उत्तिष्ठतां पादयोः शिरसि वा स्खलनं यथा
न भवति तथोत्थातव्यम् ; यद्वा गुरुवचनमस्खलद्भिः—अविकुट्टयद्भिरुत्थातव्यम् । “समग”ति
सर्वैरपि समकमुत्थानं कर्तव्यम्, न पुनरेके उत्थिताः प्रतीक्षन्ते अन्येऽद्याप्युपविष्टाः ; अथवा
समकं सर्वैरुपयोगसम्बन्धी कायोत्सर्गः कर्तव्यः । दण्डकाः कायोत्सर्गादारभ्य यावन्नाथापि 30
प्रथमलाभस्तावन्न भूमौ स्थापयितव्याः । अपरे पुनर्यावद् व्यावृत्त्य न प्रतिश्रयमागताः तावदिति
ब्रुवते । “पुच्छ”ति शिष्यः पृच्छति—किंनिमित्तं कायोत्सर्गः क्रियते ? किं देवताऽऽ-
राधनार्थं यदसावाराधिता सती वस्त्राण्युत्पादयति ? आहोश्चित् कायोत्सर्गप्रभावादेव वस्त्राणां

भूयान् लामो भूयादिति लाभनिमित्तम् ? । अत्र सूरिः प्रत्युत्तरयति—“न”ति न भवति देवताऽऽराधननिमित्तं न वा लाभनिमित्तं किन्तूपयोगनिमित्तम्, उपयोजनमुपयोगः चिन्ता विमर्श इत्यनर्थान्तरम्, स च गणनाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन वा किंप्रमाणं वस्त्रं ग्रहीतव्यम् ? को वा याचितः सन् ‘भुवम्’ अवश्यं दास्यति ? । यो ज्ञायते निश्चितमेष दास्यति स एव प्रथमं याच्यते ॥ ६१९ ॥ अथ प्रथमं कायोत्सर्गः केनोत्सारणीयः ? इत्युच्यते—

रायणिओ उत्सारे, तस्सऽसतोमो वि गीतो लद्धीओ ।

अग्गीतो वि सलद्धी, मग्गह इअरे परिच्छंति ॥ ६२० ॥

यः ‘रायिकः’ रत्नाधिकः सोऽपि यदि सलब्धिकस्तदा स एव प्रथमं कायोत्सर्गम् ‘उत्सारयति’ पारयति । ‘तस्य’ रत्नाधिकस्य सलब्धिकस्य ‘असति’ अभावे ‘अवमोऽपि’ पर्यावलघु-
10रपि गीतार्थो यः सलब्धिकः स प्रथमं पारयति । अथ नास्ति गीतार्थः सलब्धिकस्तत आह—
अग्गीतार्थोऽपि यः सलब्धिकः स प्रथमं पारयति, स एव चाग्रणीत्वं कुर्वन् वस्त्राणि मार्ग-
यति । ‘इतरे’ गीतार्थाः ‘परीक्षन्ते’ ‘किं कल्पते ? न वा ?’ इत्येवं पृष्ठतो लम्बा वस्त्रैषणाविधिं
विचारयन्तीत्यर्थः ॥ ६२० ॥ अनन्तरोदितसामाचारीवैतथ्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

उत्सग्गाई वितहं, खलंत अण्णोणओ अ लहुओ उ ।

15 उग्गम विप्परिणामो, ओभाषण सावगं न तओ ॥ ६२१ ॥

दाउं व उड्डुस्से, फासुव्वरियं तु सो सयं देह ।

भावियकुलओभासण, नीणिह कस्सेअ किं आसी ॥ ६२२ ॥

उत्सर्गः—कायोत्सर्गस्तमादि कृत्वा सर्वेषु पदेषु सामाचारीं वितथां कुर्वाणस्य लघुमासः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—कायोत्सर्गं न कुर्वन्ति, आवश्यकं न शोधयन्ति, यमकसमकं कायो-
20त्सर्गं न कुर्वन्ति, दण्डकं भूमौ लगयन्ति, पृथक् पृथक् गुरुणामादेशं मार्गयन्ति, ‘इच्छाकारेण संदिसह’ति न भणन्ति, आचार्याः ‘लामो’ति न भणन्ति, साधवः ‘किह गिण्हामो’ति न भणन्ति, आचार्याः ‘जह गहियं पुव्वसाह्हि’ति न भणन्ति, साधवः ‘जस्स य जोगं’ति न भणन्ति, एतेषु सर्वेषु असामाचारीनिष्पन्नं मासलघु । आवश्यकीं न कुर्वन्ति लघु रात्रिन्दिवपञ्च-
कम् । ‘खलंत’ति स्वल्पन्त उत्तिष्ठन्ति गुरुवचनं वा स्वल्पयन्ति मासलघु । “अन्नन्नउ”ति
25 अन्यतश्चान्यतश्च व्रजन्ति न परस्परमेकया ऋजुश्रेण्या तत्रापि लघुको मासः । इत्थं सामाचारीं सम्पूर्णां कृत्वा यदि निर्गताः श्रावकमवभाषन्ते मासलघु, यतस्तस्मिन्नवभाष्यमाणे बहवो दोषाः । तानेवाह—“उग्गम” इत्यादि । कोऽपि श्रावकः साधुभिर्वस्त्रं याचितः स चिन्त-

१ रातिणिओ ता० ॥ २ गीत ल० ता० ॥ ३ “काउत्सर्गं न करोति”, आवासयं न सोधेति, खलंति समयं वा न करोति, दण्डे भूमिं लिखावेति पादं वा, अण्णोणओ जंति न वि पिण्डएणं काउत्सर्गं काउं संदिसावेति अण्णो विजुयओ संदिसावेति अओ विजुयओ चेव, संदिसध ति न भणंति, आयरिया लामो ति न भणंति, किह गिण्हामो ति न भणंति, आवस्सिया जहासंदिट्ठेअ ति न भणंति, आवस्सियं न करोति, जस्स य जोगं न भणंति, एवं करोता गिग्गता जति सावगं ओभावेति ।” इति चूर्णिः ॥ ४ “स्ति रात्रि” मा० ले० कां० ॥

यति—‘अहो ! अमी महात्मानस्तावद् यतस्ततः कारणं विना न वस्त्राणि याचन्ते न वा गृह्णन्ति, मद्भाग्यसम्भारप्रेरिता एव सन्तोषपोषितवपुषोऽपि मामित्थं याचन्ते, तत् प्रयच्छामि यथेच्छममीषां वस्त्राणि, मम पुनरन्यान्यपि भविष्यन्ति’ इति परिभाव्य सर्वाण्यपि हर्ष-
प्रकर्षारूढः प्रदद्यात्, ततोऽभिनववस्त्रनिर्माण-कयणादिनोद्गमदोषा भवेयुः । विपरिणामो
वा नवधर्मणः कस्यचिदुपासकस्य स्यात्, यथा—हुं ज्ञातममीषां श्रमणानां रहस्यम्, य एतेषां-5
मुपासको भवति तमेवमेव याचजाभिरुद्वेजयन्तीति, ततश्च धर्मं प्रति विप्रतिपद्येत । यद्वा
“ओहावण”ति अपभ्रान्तो भवेत् । इयमत्र भावना—तस्य श्रावकस्य कदाचिद् वस्त्राणि न
भवेयुः ततो मिथ्यादृष्टयो ब्रवीरन्—अहो ! अमीषां प्रतिबोधप्रसादः, यद् एतद्योग्यान्तेतदी-
योपासकानां वस्त्राणि न सम्पद्यन्ते; लोको वा ब्रूयात्—यद्येतेषां स्वकीया अपि श्रावका न
प्रयच्छन्ति तदाऽन्यः को नाम दास्यति ? इति । ततः श्रावकं नावभाषेत ॥ ६२१ ॥ 10

स श्रावको लोकलज्जया तदानीं दत्त्वा वा “उद्धुरुस्से” ति प्रद्वेषं यायात्—किमेतैरेतदपि
न ज्ञातं श्रावकस्य यद् वस्त्रादि स्वाधीनं तदयाचितमेव ददाति ? किं तेन याचितेन ? अतः
परं न गच्छाम्यमीषां सकाशमिति । यत एते दोषास्ततः श्रावकं नावभाषेतेति पूर्वगाथाया
अन्त्यपदेन सम्बन्धः । यस्मादुपासकस्यैषा सामाचारी—यत् ‘प्राशुकम्’ एषणीयम् ‘उद्धरि-
तम्’ अधिकं वस्त्रं तत् ‘स्वयमेव’ अयाचितोऽपि निमज्ज्य ददाति । तेन तं मुक्त्वा यान्य-15
न्यानि भावितानि साधुसंसर्गवासितानि सम्यक्त्वाद्यव्युत्पन्नमतीनि यथाभद्रकाणि कुळानि
तेष्वेवावभाषणं कर्तव्यम् । कथम् ? इति चेद् उच्यते—तत्र यः प्रमाणभूतः पुरुषस्तं धर्म-
लाभयित्वा ब्रुवते—श्रावक ! साधवस्तव सकाशमागताः सन्ति, प्रयोजनमस्माकमीदृशैर्वस्त्रैरिति ।
यदि पुनः ‘धन्यस्त्वम्, श्लाघ्यं ते जन्म जीवितम्, अनर्घ्यं मुपात्राय वस्त्रपात्रादिदानम्’
इति तद्गुणविकथन-वस्त्रदानफलोत्कीर्तनादि करोति तदा मासलघु । ततः स याच्यमान एवं 20
ब्रूयात्—‘अहो ! मे धन्यता यस्य गृहाङ्गणं जङ्गमा इव कल्पपादपा अमी भगवन्तः स्वपा-
दपल्लवैः पवित्रितवन्तः’ इत्यभिधाय स्वयमन्येन वा गृहमध्याद् वस्त्रमानयेद् आनाययेद्वा ।
ततस्तस्मिन् ‘नीणिइ’ति आनीते पृच्छयते—कस्यैतद् वस्त्रम् ? किं वा आसीत् ? उपलक्षणत्वात्
किं भविष्यति ? क्व च स्थापितमासीत् ? । यदि ‘कस्यैतद् ?’ इति न पृच्छन्ति तदा मासिकम्
॥ ६२२ ॥ अथ को दोषो यद्येवं न परिपृच्छयते ? उच्यते— 25

कास त्तऽपुच्छियम्मी, उगम-पक्खेवगाइणो दोसा ।

किं आसत्तुच्छियम्मी, पच्छाकम्मं पवहणं व ॥ ६२३ ॥

‘कस्य सम्बन्धि ?’ इति एवमपृष्टे उद्गमदोषाः प्रक्षेपकादयश्च दोषा भवेयुः, आदिग्रहणा-
न्निक्षेपकपरिग्रहः । ‘किमासीद् ?’ इत्यपृष्टे पश्चात्कर्मदोषः प्रवहणदोषो वा सम्भवेत् । एतच्चो-
त्तरत्र भावयिष्यते ॥ ६२३ ॥ 30

अथ ‘कस्य’ इति पृच्छायामविधीयमानायां कथमुद्गमदोषा भवेयुः ? उच्यते—

कीस न नाहिह तुब्भे, तुब्भट्ठ कयं व कीय-धोयाई ।

अमुएण च तुब्भट्टा, ठवियं गेहे न गिण्हह से ॥ ६२४ ॥

‘कस्येदम्?’ इति पृष्टः कोऽपि ब्रूयात्—कस्मान्न ज्ञास्यथ यूयम्? ज्ञास्यथैनं, तथाप्यस्मान् पृच्छथ, पृच्छतां च कथयामः—युष्मदर्थमेव कृतमेतद् वस्त्रम्, वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः, युष्मदर्थमेव क्रीतं धौतम्, आदिशब्दाद् धूपित-वासितादिपरिग्रहः । अमुकेन वा युष्मदर्थमस्मद्गृहे स्थापितम्, यतः ‘से’ तस्यामुकस्य गेहे न गृहीथ यूयमिति ॥ ६२४ ॥

अथ यदुक्तं “तुब्भट्ट कयं” ति तत्र मूलगुणकृतं वा स्यादुत्तरगुणकृतं वा । अथ के मूलगुणाः? के चोत्तरगुणाः? इत्याह—

तण विणण संजयट्टा, मूलगुणा उत्तरा उ पज्जणया ।

गुरुणा गुरुणा लघुणा, विसेसिया चरिमए सुद्धो ॥ ६२५ ॥

10 ईह संयतार्थं वस्त्रनिष्पत्तिहेतोर्थेत् ‘तननं’ तानपरिकर्म ‘वितननं च’ वानपरिकर्म क्रियते एतौ मूलगुणौ मन्तव्यौ । ‘उत्तरा’ उत्तरगुणरूपा ‘पायनता’ यद् वस्त्रं निष्पन्नं सत् खलिकां पाय्यते, उपलक्षणमिदम्, तेन यद् मोटयित्वा सलेषु प्रक्षिप्यते, तदादयो धावन-धूपनादयश्च वस्त्रोत्तरगुणा द्रष्टव्याः । अत्र चतुर्भङ्गी—तनन-वितनने संयतार्थं पायनमपि संयतार्थम् १, तनन-वितनने संयतार्थं पायनं स्वार्थम् २, तनन-वितनने स्वार्थं पायनं संयतार्थम् ३, तनन-वितनने स्वार्थं पायनमपि स्वार्थम् ४ । अत्राद्येषु त्रिषु गुरुका गुरुका लघुकाश्च तपः-कालाभ्यां विशेषिताः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—प्रथमे भङ्गे चत्वारो गुरुकास्तपसा कालेन च गुरवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकाः तपसा गुरवः कालेन लघवः, तृतीये चत्वारो लघुकाः कालेन गुरवस्तपसा लघवः । “चरिमए सुद्धु”ति ‘चरमे’ चतुर्थे भङ्गे द्वयोरपि मूलोत्तरगुणयोः स्वार्थत्वाच्छुद्धः ॥ ६२५ ॥ अथ प्रक्षेपकादयो दोषाः कथं भवेयुः? इत्यत आह—

20 समणे समणी सावग, साविग संबंधि इड्ढि मामाए ।

राया तेणे पक्खेवए अ निक्खेवगं जाणे ॥ ६२६ ॥

षष्ठी-सप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् श्रमणस्य श्रमण्याः श्रावकस्य श्राविकायाः सम्बन्धिन ऋद्धिमतो मौमाकसत्काया भार्याया राज्ञः स्तेनस्य च सम्बन्धी प्रक्षेपको भवति । प्रक्षेपणं प्रक्षेपकः “नाम्नि पुंसि च” (सि० ५-३-१२१) इति भावे णकप्रत्ययः, यथा अरोचनं अरोचक इत्यादि । निक्षेपकमप्येतेष्वेव स्थानेषु जानीयादिति सङ्ग्रहाद्यासमासार्थः ॥ ६२६ ॥

साम्प्रतमेनामेव व्याख्यानयति—

१ °स्नानं पृच्छतां कथ्यते—युष्म° भा० ॥ २ इह यत् तन्तुवायैरुभयपार्श्वयोः कीलक-युगलं निखाय तानकरूपतया तन्तवस्तन्यन्ते तत् तननम्, यत् पुनरधस्तनोपरितनयो-स्तानकतन्तुसन्तानयोरन्तराले नलकप्रयोगेण तन्तव उभयतो वितन्यन्ते-व्यूयन्ते तद् वितननम्, तननं च वितननं च तनन-वितनने संयतार्थं यत् क्रियेते एतौ भा० ॥ ३ यद् वस्त्रं कूर्शिकेण खलिकां पाय्यते तत् पायनम्, पायनमेव पायनता, प्राकृतत्वात् स्वार्थे तत्प्रत्ययः, उपलक्षणत्वाद् घृष्ट-मृष्ट-धावन-धूपनादयोऽपि वस्त्रं भा० ॥ ४ भङ्गे द्वाभ्यामपि मूलोत्तरगुणाभ्यां निर्वोषत्वात् शुद्धः भा० ॥ ५ “मामाएण वा रायाएण तेणएण वा पक्खेवय ति पक्खत्तं होजा” इति धूर्णिः ॥ ६ निर्युक्तिगाथां भा० ॥

लिङ्गस्थेषु अकल्पं, सावग-नीएसु उग्गमासंका ।

इद्धि अपवेस साविग, इद्धिस्स व उग्गमासंका ॥ ६२७ ॥

एमेव मामगस्स वि, सद्धी भज्जा उ अन्नहिं ठवए ।

निव तप्पिडविवज्जी, मा होज्ज तदाहडं तेणे ॥ ६२८ ॥

ये श्रमण-श्रमणीजना लिङ्गमात्रधारिणस्ते उद्गमादिभिर्दोषैरशुद्धानि वस्त्राणि गृह्णन्ति स्वय-५
मेव वा तन्तुवायैर्वायन्ति, लिङ्गतः प्रवचनतोऽपि साधर्मिकाश्च ते इति तेषु लिङ्गस्थेषु 'अक-
ल्प्यम्' अकल्पनीयमिति हेतोः साधवो न गृह्णन्ति, ततस्ते लिङ्गस्थाः संविमबहुमानिनः सन्तो
वस्त्राण्यन्यत्र यथाभद्रककुलादौ प्रक्षिपेयुः 'यदि साधवो वस्त्राणि गवेषयेयुः तदा प्रददध्वम्'
इति कृत्वा । तथा श्रावकेषु उपलक्षणत्वात् श्राविकासु निजकेषु-सम्बन्धिषु भ्रातृ-भगिन्या-
दिषु उद्गमदोषाशङ्कया साधवो न गृहीयुरिति तेऽपि तथैवान्यत्र स्थापयेयुः । 'ऋद्धिमतः' १०
श्रेष्ठि-सार्थवाहादेर्गृहे यतस्ततः प्रवेशो न लभ्यन्ते, तस्य पत्नी श्राविका, सा भक्तिवशादन्यत्र
प्रक्षिपेत् ; यद्वा स ऋद्धिमान् पाषण्डिनां श्रमणानां वा पुण्यार्थं वस्त्राणि दद्यात् तेषु साधूनामु-
द्गमाशङ्का, ततो निमग्नता अपि न स्वीकुर्युः तेन सोऽपि दानश्रद्धालुस्तथैवान्यत्र प्रक्षिपेत् ॥ ६२७ ॥

'एवमेव' ऋद्धिमत्प्रकारेणैव 'मामाकस्यापि' 'प्रान्तत्वेनेषांलुत्वेन वा कस्यापि स्वगृहे प्रवेशं
न ददाति' इत्येवंलक्षणस्य भार्या श्राद्धिका भक्तिभरप्रेरिता सती तथैवान्यस्मिन् गृहे स्थाप- १५
येत् । 'नृपः' राजा सोऽप्यन्यत्र स्वपुरुषैः प्रक्षेपयेत्, यतस्तस्य-राज्ञः पिण्डम्-आहार-वस्त्रादि-
लक्षणं वर्जितुं शीलं येषां ते तत्पिण्डविवर्जिनः साधवैः । किमुक्तं भवति ?—कोऽपि राजा
स्वभावत एव भद्रकः श्रावको वा, ततः साधवोऽत्यर्थमभ्यर्थिता अपि 'न कल्पते राजपिण्डः'
इति हेतोर्यदा न गृह्णन्ति तदा सः 'यथा तथा पुण्यमुपार्जयामि' इति विचिन्त्यान्यत्र वस्त्राणि
स्थापयेत् । स्तेनस्यापि वस्त्रं न गृह्णन्ति, मा भूत् 'तदाहृतं' स्तेनाहृतं तदीयं वस्त्रमिति, ततः २०
सोऽपि संयतभद्रकः 'मदीयं न स्वीकुर्वन्ति' इत्यन्यत्र प्रक्षिपेत् ॥ ६२८ ॥ उपसंहारमाह—

एए उ अधिप्पंते, अन्नहिं सन्निखिखवंति समणट्ठा ।

निक्खेवओ वि एवं, छिन्नमच्छिन्नो उ कालेण ॥ ६२९ ॥

'एते' श्रमणादयोऽनन्तरोक्तकारणैः 'अगृह्यमाणे' वस्त्रे 'अन्यस्मिन्' भावितकुलादौ
'श्रमणार्थं' साधूनामर्थाय संनिक्षिपन्ति इत्युक्तः प्रक्षेपकः । सम्प्रति निक्षेपकः प्ररूप्यते— २३
अथ प्रक्षेपक-निक्षेपकयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—साधूनामेवार्थाय या वस्त्रस्य स्थापना
स प्रक्षेपकः, यत् पुनः प्रथमं स्वार्थं निक्षिप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञायते स निक्षेपकः, सोऽपि
'एवं' प्रक्षेपकवद् द्रष्टव्यः । इयमत्र भावना—यथा प्रक्षेपकः श्रमणादिषु स्तेनान्तेषु स्थानेषु
भावितः तथा निक्षेपकोऽपि भावनीयः । यस्तु विशेषस्तं दर्शयति—“छिन्न” इत्यादि । स
निक्षेपकः कालेन च्छिन्नो वा स्यादच्छिन्नो वा । छिन्नो नाम निर्धारितः, यदि वयं देशान्तरं ३०
गताः सन्त एतावतः कालादवर्षाद् न प्रत्यागच्छामः ततो युष्माभिरमूनि वस्त्राणि श्रमणेभ्यः

१ °त्, कुतः ? इति चेद् अत आह—“तप्पिडविवज्जी” तस्य पिण्डम् भा० ॥ २ °व
इति कृत्वा । किमुक्तं मा० ॥

प्रदातव्यानीति । अच्छिन्नः पुनः प्रतिनियतकालविवक्षारहितः ॥ ६२९ ॥ अत्र विधिमाह—

अमुगं कालमणागएँ, दिअइ समणाण कप्पई छिन्ने ।

पुण्ण समकाल कप्पइ, ठवियगदोसा अईअम्मि ॥ ६३० ॥

देशान्तरं जिगमिषुः कोऽपि कस्यापि गृहे किञ्चिद् वस्त्रजातं निक्षेप्तुकामो ब्रूते—‘अमुकं’
६ विवक्षितं कालं मय्यनागते यूयं मदीयं वस्त्रं श्रमणेभ्यो दद्यात इत्यभिधाय निक्षेपकं निक्षिप्य
गतोऽसौ देशान्तरं नाऽऽयातस्तावत् कालावधेरर्वाक् ततः कल्पते तद् वस्त्रम् । एवं विधि-
च्छिन्ने निक्षेपके किं सर्वदैव ? न इत्याह—पूर्णस्यावधेः समकालं कल्पते न परतः । कुतः ?
इत्याह—स्थापनैव स्थापितकं तस्य दोषा अतीते विवक्षितकालावधौ भवन्ति । अच्छिन्ने तु
यदा प्रयच्छन्ति तदा कल्पते ॥ ६३० ॥ अथ साधुनिक्षिप्तवस्त्रविधिमाह—

10 असिवाइकारणेहिँ, पुण्णाईए मणुअनिक्खेवे ।

परिभुञ्जंति ठविति व, छड्ढिति व ते गए नाउं ॥ ६३१ ॥

अशिवं—व्यन्तरकृतोपद्रवविशेषः, आदिग्रहणादवमौदर्यादिपरिग्रहः, तैरशिवादिभिः कारणैः
पूर्णेऽतीते वा काले मनोज्ञाः—साम्भोगिकास्तेषां निक्षेपके यद् वस्त्रजातं तत् परिभुञ्जते । इय-
मत्र भावना—साम्भोगिकसाधुभिरशिवादिभिः कारणैर्देशान्तरं व्रजद्विगर्लनादिप्रतिबन्धस्थि-
25 तानां साधूनां समीपे यद् वस्त्रजातं निक्षिप्तं तत् पूर्णेऽतीते वा काले यद्यात्मनो वस्त्राणाम-
सत्ता ततो वास्तव्यसाधवः परिभुञ्जते न तत्र कश्चित् स्थापनादिदोषः । अथ नास्ति वस्त्राणा-
मसत्ता गृहीतानि वा यैः प्रयोजनं ततस्तथैव स्थापयन्ति । अथ ज्ञायते यथा—ते ततोऽपि
दवीयांसमन्यं देशं गतास्ततस्तान् गतान् ज्ञात्वा “छड्ढिति” परिष्ठापयन्तीत्यर्थः ॥ ६३१ ॥

तदेवं कस्येति पृष्टे प्रक्षेपकादयो दोषाः सुनिर्णीता भवन्तीत्यावेदितम् । अथ कस्येति पृष्टे
30 यो यादृशमाशङ्कावचनं ब्रूयात् तदेतदभिधित्सुराह—

दमए दूभगे भट्टे, समणच्छन्ने अ तेणए ।

न य नाम न वत्तच्चं, पुट्टे रुट्टे जहावयणं ॥ ६३२ ॥

द्रमके’ दरिद्रे ‘दुर्भगे’ अनिष्टे ‘अष्टे’ राज्य(ज)पदच्युते “समणच्छन्ने”ति भावप्रधानत्वात्
श्रमणशब्दस्य श्रामण्येन—श्रमणवेषेण च्छन्ने—आच्छादितगार्हस्थ्ये ‘स्तेनके’ चौरैः प्रथमं कस्येति
35 पृष्टे ततः स्वहृदयसमुत्थं या शङ्कया ‘रुष्टे’ कषायिते तस्य समाधानविधानार्थं न न नाम न
वक्तव्यम् किन्तु वक्तव्यमेव वचनस्यानतिक्रमेण ‘यथावचनं’ यथायोगमाशङ्कापनोदकं वाक्य-
मित्यर्थः । तच्च यथावसरं पुरस्ताद् वक्ष्यते ॥ ६३२ ॥ तत्र प्रथमं द्रमकद्वारं विवृणोति—

किं दमओ हं भंते !, दमगस्स वि किं मे चीवरा नत्थी ।

दमएण वि कायच्चो, धम्मो मा एरिसं पावे ॥ ६३३ ॥

30 कस्येति पृष्टः कोऽपि ब्रूयात्—भदन्त ! भवद्भिः किमहं द्रमकः सम्भावितो येनैवं पृच्छ्यते ?
यद्वा यद्यप्यहं द्रमकस्तथाऽपि किं मे चीवराण्यपि न सन्ति ? किन्तु सन्त्येव ; किञ्च द्रमके-
णापि धर्मः कर्तव्यः, कुतः ? इत्याह—मा ईदृशं दारिद्र्योपद्रवलक्षणं दुःखं भूयः प्राप्नुया-

मिति कृत्वा । तस्य पुरतः साधुमिरभिधातव्यम्—अद्र ! न वयं मयन्तं द्रमकं भणित्वा कस्येति पृच्छामः किन्तु सार्वज्ञोऽस्माकमयमुपदेशः, यतः—कदाचित् तव स्वजन-परिजन-मित्रादीनां सत्कमिदं भवेत्, ते चापरस्य तथाविधस्याभावेऽपीतिकं कुर्युः अभिनवं वा वस्त्रं सम्मूर्च्छयेयुः क्रीणीयुर्वा, अस्माकं^१ च तृतीयव्रतातिचारः स्यात्; यद्वा श्रमणादिभिः स्तेन-पर्यन्तैरिदमस्मदर्थं स्थापितं भवेदित्यादयो दोषाः कस्येत्यपृच्छायां न परिहर्तुं शक्यन्ते^२ इत्युक्ते यदि स ब्रूयात्—“ममैवैतद् नान्यस्य” इति तदा निर्दोषं मत्वा प्रतिगृह्यते । एवं दुर्भगादिष्वपि पदेषु यथायोगमुपयुज्य भावना कार्या ॥ ६३३ ॥ दुर्भगाद्वारमाह—

जह रज्जो भञ्जाए, व दूमगो दूमगा व जह पङ्गो ।

किं दूमगो मि तुम्भ वि, वत्था वि व दूमगा किं मे ॥ ६३४ ॥

दुर्भगो ब्रूयात्—यद्यहं राज्ञो भार्याया वा ‘दुर्भगः’ द्वेष्यस्तत् किं युष्माकमपि दुर्भगः ? ॥ १० यदि वा काचिदविरतिका दात्री तदा ब्रूयात्—यद्यहं पत्युर्दुर्भगा तत् किं युष्माकमपि दुर्भगा ? वस्त्राण्यपि वा किममूनि मे दुर्भगाणि यदेवं दीयमानान्यपि ‘कस्य सत्कानि ?’ इति पृच्छयन्ते ? ॥ ६३४ ॥ अथ भ्रष्ट-श्रमणच्छत्रद्वारद्वयमाह—

जह रज्जाओ भट्टो, किं चीरेहिं पि पिच्छहेयाणि ।

अत्थि महं सामरगा, मा हीरेज त्ति पव्वइओ ॥ ६३५ ॥

15

राजपदच्युतः प्राह—यद्यहं राज्याद् भ्रष्टः तत् किं चीरेभ्योऽपि ? नैवेत्यर्थः, ‘पश्यत’ अवलोकयत एतानि मद्वहे भूयांसि वासांसीति ब्रुवन् हस्तसंज्ञया दर्शयति । श्रमणच्छत्रः प्राह—सन्ति मम पार्श्वे बहवः “सामरग”ति देशीवचनाद् रूपकाः, ते च मां राजकुलादिना हियेरन्नित्यहं ‘प्रव्रजितः’ शाक्य-तापस-परिव्राजका-ऽऽजीवकाख्यानां श्रमणानामन्यतमः संवृत इत्यर्थः ॥ ६३५ ॥ अथ स्तेनको यद् ब्रूयात् तदाह—

20

अत्थि मे धरे वि वत्था, नाहं वत्थाई साहु ! चोरेमि ।

सुदु मुणिअं च तुम्भे, किं पुच्छह किं व हं तेणो ॥ ६३६ ॥

सन्ति ‘मे’ मम गृहे वस्त्राणि अत एव हे साधो ! नाहं वस्त्राणि चोरयामि; यद्वा ‘सुष्ठु’ शोभनं ‘मुणितं’ परिज्ञातं युष्माभिर्यथाऽहं स्तेनः, को नाम साधून् मुक्त्वाऽपरो ज्ञास्यति ? तदहं सत्यं स्तेन एव, न पुनः साधूनामर्थाय चोरयामि; अथवा किं यूयं पृच्छत ? यस्य वा^{२५} तस्य वा भवतु यूयं गृहीतः यद्वा किमहं स्तेनो येन यूयं ‘कस्य’ इति पृच्छथ ? । अत्रापि समाधानविधानं प्राग्वत् ॥ ६३६ ॥

अथ कस्येति पृच्छाप्रतिबद्धामेव द्वारान्तरप्रतिपादिकामिमं गाथामाह—

इत्थी पुरिस नपुंसग, धाई सुण्हा य होइ बोधव्वा ।

बाले अ बुद्धयुगले, तालायर सेवए तेणे ॥ ६३७ ॥

30

१ मा० ले० कां० विनाऽन्यत्र—“त, तथाऽपरस्य तथा” त० मो० । “त, यथा यस्य तथा” डे० ॥ २ कं तु तं डे० ॥ ३ राज्यपं डे० ले० विना ॥ ४ मा केनचित् चौरादिना हिं मा० ॥ ५ मां निर्युक्तिगाथां मो० ॥

स्त्री-पुरुष-नपुंसका धात्री क्षुषा च भवति बोद्धव्या, ततो बालयुगलं वृद्धयुगलं तालाभि-
श्चरन्तीति 'तालाचराः' नटाः, सेवकः स्तेनश्च प्रतीत इति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ६३७ ॥

व्यासार्थं प्रतिद्वारं बिभणिपुराह—

तिविद्विद्विद्वि तत्थ थेरिं, भणंति मा होज तुज्झ जायाणं ।

5 मज्झिमा मा पइ-देवर, कण्णं मा थेर-भाईणं ॥ ६३८ ॥

त्रिविधा स्त्री, तथा—स्थविरा मध्यमा कन्या च । तत्र स्थविरां दात्रीं भणन्ति—
मा भूत् तव 'जातानां' पुत्राणां सत्कमिदं वस्त्रं तेन वयं कस्य इति पृच्छाम इति योजना
सर्वत्र कर्तव्या । मध्यमा भण्यते—मा भूत् तव पति-देवरयोः सत्कम् । 'कन्यां' कुमारीं
भणन्ति—मा भूत् तव स्थविर-भ्रात्रोः सम्बन्धि । स्थविरः—पिता, आता प्रतीतः ॥ ६३८ ॥

10 एमेव य पुरिसाण वि, पंडगऽपडिसेवि मा निआणं ते ।

सामियकुलस्स धाई, सुण्हं जह मज्झिमा इत्थी ॥ ६३९ ॥

'एवमेव' यथा स्त्रीणां तथा पुरुषाणामपि स्थविर-मध्यम-तरुणभेदैस्त्रैविध्यं द्रष्टव्यम् ।
स्थविरः पुरुषो भण्यते—मा तव पुत्राणां कलत्रस्य वा सत्कं भवेत् । मध्यमोऽभिधीयते—
मा भूत् तव भ्रातृणां पत्न्या वा सम्बन्धि । तरुण उच्यते—मा तव पितुर्मातुर्भ्रातृणां वा
15 स्वाधीनं भवेत् । 'पण्डकः' नपुंसकः "पडिसेवि"त्ति अकारप्रश्लेषाद् 'अप्रतिसेवी' तृतीयवे-
दोदयरहितोऽसङ्गच्छिष्ट इत्यर्थः तस्य ग्रहीतुं कल्पते, स चाभिधीयते—मा ते 'निजानां' सम्ब-
न्धिनामिदं वस्त्रं भवेत् । यः पुनस्तृतीयवेदोदययुक्तस्तस्य हस्ताद् गृह्णतां चत्वारो लघुकाः,
आज्ञाभङ्गादय आत्म-परोभयसमुत्थाश्च दोषाः । या धात्री साऽभिधीयते—मा ते 'स्वामिकु-
लस्य' स्वामिनो गृहस्य सत्कं भवेत् । 'क्षुषां' वधूं भणन्ति यथा मध्यमा स्त्री भणिता—मा
20 ते पत्युर्देवरस्य वा सम्बन्धि भवेत् ॥ ६३९ ॥

दोण्हं पि अ जुयलाणं, जहारिहं पुञ्जिऊण जइ पहुणो ।

गिण्हंति तओ तेसिं, पुञ्जासुद्धे अणुआयं ॥ ६४० ॥

इह द्वे युगले नाम बालयुगलं वृद्धयुगलं च । बालयुगलं बालो बालिका, वृद्धयुगलं वृद्धो
वृद्धा च, तयोर्द्वयोरपि युगलयोः 'यथाहं' यथायोग्यं स्वरूपं पृष्ठा प्रत्ययिकपुरुषमुखेन च
25 निश्चित्य यदि प्रभवस्ते बालादयस्ततो गृह्णन्ति तेषां हस्तात्, अथ न प्रभवस्तदा यः पितृ-
पुत्रादिः प्रभुस्तस्य वा पृच्छा—किं गृह्णतां न वा ? इति तथा शुद्धे-गृह्णतां निर्विकल्पमित्यनु-
मत्या निःसन्दिग्धे कृते ग्रहणमनुज्ञातम् ॥ ६४० ॥

तूरपइ दिंति मा ते, कुसीलवे तेसु तूरिए मा ते ।

एमेव भोगि सेवग, तेणो उ चउव्विहो इणमो ॥ ६४१ ॥

30 'तूर्यपतिः' नटमहत्तरस्तस्मिन् ददति भण्यते—मा ते 'कुसीलवानां' नटानां सत्कं भवि-
ष्यति । 'तेषु' कुसीलवेषु ददत्सु मा युष्माकं 'तूर्यिकस्य' तूर्यपतेर्भवेत् । 'एवमेव' तूर्यपति-
कुसीलवोक्तप्रकारेणैव भोगिक-सेवकयोरपि वाच्यम् । यदि सेवको ददाति तदा वक्तव्यम्—
मा ते भोगिकस्य-स्वामिनः स्वाधीनं भवेत् । भोगिके दातरि वाच्यम्—मा युष्माकं सेवकस्य

सम्बन्धि भवतु । स्तेनस्वरूपमाह—स्तेनः पुनश्चतुर्विधः ‘अयं’ वक्ष्यमाणलक्षणः ॥ ६४१ ॥
चातुर्विध्यमेवाह—

सग्गाम परग्गामे, सदेस परदेसे होइ उड्डाहो ।

मूलं छेओ छम्मासमेव गुरुगा य चत्तारि ॥ ६४२ ॥

यस्मिन् ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति स स्वग्रामस्तस्मिन् यः सैन्यं करोति स स्वग्रामस्तेनः । १५
तदपेक्षयाऽपरस्मिन् ग्रामे सैन्यं कुर्वन् परग्रामस्तेनः । ‘स्वदेशे’ विवक्षितसाधुविहारविषयभूते
विषये चौर्यं कुर्वाणः स्वदेशस्तेनः । तदपेक्षयाऽपरत्र देशे चौरिकां विदधानः परदेशस्तेनः ।
एतेषु गृहताम् ‘उड्डाहः’ प्रवचनलाघवं भवति—अहो ! अमी लुब्धशिरोमणयः तपस्विनः,
यदेवं स्तेनाहृतानि वस्त्राणि गृहाना राजविरुद्धमपि नापेक्षन्त इति । तेषु प्रायश्चित्तमाह—
“मूलमि”त्यादि । स्वग्रामस्तेने गृहतां मूलम्, परग्रामस्तेने छेदः, स्वदेशस्तेने षण्मासा गुरुकाः, १०
परदेशस्तेने चत्वारो गुरुकाः, यथाक्रमं दूर-दूरतर-दूरतमस्तैन्यदोषत्वादिति भावः ॥ ६४२ ॥

तदेवं व्याख्याता “इत्थी पुरिस” इत्यादिद्वारगाथा (६३७) । तद्व्याख्याने च समर्थितं
‘कस्य’ इति पृच्छाद्वारम् । अथ ‘किमासीत् ?’ इति पृच्छाद्वारमाह—

एवं पुच्छासुद्धे, किं आसि इमं तु जं तु परिभुक्तं ।

किं होहिइ त्ति अहतं, कत्थाऽऽसि अपुच्छणे लहुगा ॥ ६४३ ॥ १६

‘एवम्’ अमुना प्रकारेण कस्येति पृच्छया शुद्धे—निर्दोषे निर्णीते सति यत् ‘परिभुक्तं’
भुक्तपूर्वं तत् पृच्छयते—‘किमिदं वस्त्रमासीत् ?’ युष्माकं कीदृशमुपयोगमागतवदित्यर्थः । यत्
पुनः ‘अहतम्’ अपरिभुक्तं तत् पृच्छयते—किमेतद् भविष्यति ? इति । “कत्थासि”त्ति क
पेडायां मञ्जूषायामपरस्मिन् वा स्थाने इदमासीत् ? । तत्र यदि पेडायां तदा किं पृथिव्यादिषु
कार्येषु सा पेडा प्रतिष्ठिता ? अप्रतिष्ठिता वा ? इत्याद्युपयुज्य वाच्यम् । कस्येदम् ? किमा- २०
सीत् ? कुत्रासीत् ? किं भविष्यति ? इति ‘अप्रच्छने’ चतसृणामपि पृच्छानामकरणे प्रत्येकं
चत्वारो लघुकाः ॥ ६४३ ॥ तत्र किमासीद् ? इति पृष्टे ते गृहस्था अभिदध्युः—

निच्चनियंसण मज्जण, छणूसवे रायदारिए चेव ।

सुत्तत्थजाणएणं, चउपरियट्टे तओ गहणं ॥ ६४४ ॥

‘नित्यनिवसनं’ नित्योपभोग्यमेतदासीत् । ‘मज्जनिकं’ नाम स्नानानन्तरं यत् परिधीयते २५
धौतवस्त्रमित्यर्थः तदासीत् । तथा क्षणः—प्रतिनियतः कौमुदी-शकृमहादिकः, उत्सवः—पुनर-
नियतो नामकरण-चूडाकरण-पाणिग्रहणादिकः; अथवा यत्र पक्वान्नविशेषः क्रियते स क्षणः,
यत्र तु पक्वान्नं विनाऽपरो भक्तविशेषः स उत्सवः; क्षणे उत्सवे च परिभुज्यते यत् तत्
क्षणोत्सविकं तद्वाऽऽसीत् । तथा राजा-ऽमात्य-महत्तमादिभवनैर्षु गच्छद्भिर्नित्यं परिभुज्यते तद्

१ पृच्छायां शुद्धे मा० ॥ २ ‘नित्यनिवसनमेतदासीत्’ नित्यं—प्रत्यहं निवसितं यस्य तद्,
नित्योपभोग्यमित्यर्थः । ‘मज्ज’ मा० ॥ ३ ‘त्’ । ‘क्षणोत्सविकं वाऽऽसीत्’ क्षणः मा० ॥
४ ‘कः’ प्रकरणविशेषः, अथ मा० ॥ ५ ‘कम्’ । यद्वा ‘राजद्वारिकमिदमासीत्’ राजा
मा० ॥ ६ ‘षु’ जिगमिषुमिर्नित्यं मा० ॥

राजद्वारिकं तद्वाऽऽसीत् । तत्रैवमुक्ते 'सूत्रार्थज्ञायकेन' गीताभेन चतुर्णां-नित्यनिवसनीया-दीनां परिवर्त्तीनां-वस्त्रयुगलानां समाहारश्चतुःपरिवर्त्तम्, तत्र यादृशं परिवर्त्तमेकतरं वा वस्त्रं वदाति तादृशेऽस्मिन् व्याप्रियमाणे सति ततो ग्रहणं कर्त्तव्यम् ॥ ६४४ ॥ एतदेव भावयति—

निश्चिनयंसणियं ति य, अन्नासइ पञ्चकम्म-वहणाई ।

४ अत्थि वहंते विप्पइ, इयरय फुस-धोय-पगवाई ॥ ६४५ ॥

यदि गृहस्थो ब्रूयात्—नित्यनिवसनीयमिदमासीत्, ततो यदि तस्यापरं नित्यनिवसनीयमस्ति ततः कल्पते, यतोऽन्यस्य नित्यनिवसनीयस्य असति—अभावे पश्चात्कर्म-वहनादयो दोषा भवन्ति । पश्चाद्—विवक्षितवस्त्रग्रहणानन्तरं कर्म—अभिनववस्त्रस्य कारापणं पश्चात्कर्म, वहनं नाम अव्याप्रियमाणं वस्त्रं यद् वहमानकं क्रियते, आदिग्रहणात् क्रीत-कृत-प्राप्तित्यादयो १० दोषाः, अतो यद्यपरं नित्यनिवसनीयमस्ति तदपि यदि वहमानं—व्याप्रियमाणं तदा गृह्यते । कुतः ? इत्याह—'इतरस्मिन्' अवहमाने स्पर्शन-धौत-प्रकृतादयो दोषाः । इयमत्र भावना—यदवहमानं तस्योपभोगार्थमप्युक्त्यायेनोत्स्पर्शनं कुर्यात्, धावनं वा विदध्यात्, तस्य परिभोगप्रारम्भमुद्दिश्य प्रकरणं वा कुर्वीत, आदिग्रहणाद् धूपन-वासनादीनि वा विदधीत । यत एवं ततोऽन्यस्मिन् वहमाने ग्रहीतव्यम् ॥ ६४५ ॥

१५ अपरिभुक्तमधिकृत्य किमेतद् भविष्यति ? इति पृष्टः सत्त्वेन ब्रूयात्—

होहिइ व नयंसणियं, अण्णासइ ग्रहण पञ्चकम्माई ।

अत्थि नवे वि उ गिण्हइ, तहिं तुल्ल पवाहणादोसा ॥ ६४६ ॥

वाशब्दः परिभुक्तादपरिभुक्तस्य पक्षान्तरद्योतकः । 'भविष्यति' नित्यनिवसनीयमेतत् इत्यभिहिते यद्यपरं तादृशं नास्ति ततोऽन्यस्य तादृशस्यासति ग्रहणे त एव पश्चात्कर्मादयो दोषाः । २० अथास्त्यन्यत् तादृशं ततः कल्पते । तच्च यद्यपि नवमवहमानकं तथापि गृह्णाति, कुतः ? इत्याह—तुल्यास्तत्र प्रवाहनादोषाः । किमुक्तं भवति ?—यदि साधवो गृह्णन्ति न गृह्णन्ति वा तथापि स गृही तयोरपरिभुक्तवस्त्रयोरैकतरमात्मप्रयोगेणैव प्रवाहयिष्यति, ततः साधूनां गृह्णतामपि न कश्चिद् दोष इति ॥ ६४६ ॥

एमेव मज्झणैई, पुच्छासुद्धं तु सन्वओ पेहे ।

२५ मणिमाई दाइति व, असिद्धं मा सेहुवादानं ॥ ६४७ ॥

'एवमेव' यथा नित्यनिवसनीयमभिहितं तथा मज्जनिक-क्षणोत्सविक-राजद्वारिकाण्यभिधा-तव्यानि । यदा पृच्छया शुद्धमिति निर्धारितं तदा 'सर्वतः' समन्तात् 'प्रेक्षेत' निभालयेत् ।

१ °द्वारमर्हतीति राजद्वारिकं भा० ॥ २ °प्रार्थनेन भा० विना ॥ ३ °वर्त्तम् तस्मिन् अन्यस्मिन् तथाविधे तादृशे परिवर्त्ते व्याप्रि° भा० ॥ ४ कल्पते, अथ नास्ति ततो न कल्पते । कुतः ? इति श्वेद् अत आह—अन्यस्य भा० । कल्पते, अथ नास्ति ततो न कल्पते । यतो भो० ॥ ५ वहनम् अन्तर्भूतण्यर्थत्वाद् व्याप्रियमाणस्य वस्त्रस्य वाहनं—व्यापारणम्, आदिग्रहणात् भा० ॥ ६ कुर्वते, आदि° भा० विना ॥ ७ °व्यम्, नावह-माने ॥ भो० ॥ ८ गृहस्थस्तयोरन्यतरद् वस्त्रमात्म° भा० ॥ ९ °णारसु पुं ता० ॥

प्रेक्ष्यमाणे च यदि 'मण्वादिकं' मणि-हिरण्य-सुवर्णादिकं किञ्चिदर्थजातमुपनिबद्धमुपलभ्यते तदा भण्यन्ते गृहस्थाः, यथा—निरीक्ष्यन् समन्तादपि वस्त्रमिदम्, यदि निरीक्ष्यमाणैस्तैः स्वयमेव दृष्टं तदा लष्टम्, नो चेत् ततः साधवः “दाइति”ति दर्शयन्ति—इदं यौष्माकीणं किमप्युपनिबद्धमस्ति । आह एवमभिधीयमाने कथमधिकरणदोषो न भवति ? इति उच्यते—अल्पीयानेवायं दोषः, ‘अशिष्टे’ अकथिते पुनः शैलस्यावधावितुकामस्य तद् द्रव्यमुपादानं भवेत्, तद् गृहीत्वोत्पन्नजेदित्यर्थः; अगारिणो वा महान्तमुद्धाहं कुर्युः, यथा—वस्त्रेण सार्द्धं स्तेनितमस्य द्रव्यमेभिः श्रमणैः । अत एव प्रभूततरो दोषो मा भूदिति कथ्यते ॥६७७॥
उपसंहरन्नाह—

एवं तु गविद्वेसुं, आयरिया दिति जस्म जं नत्थि ।

समभागेसु कएसु च, जहराइणिया भवे वीओ ॥ ६४८ ॥

१०

‘एवम्’ उक्तप्रकारेणैव वस्त्रेषु गवेषितेषु यथासम्भवं लब्धेषु च गुरुणां समीपमागम्य यथावदालोच्य च वस्त्राणि विधिवद् दर्शयति, तत आचार्या यस्य साधोर्यद् जघन्यं मध्यम-मुत्कृष्टं वा वस्त्रं नास्ति तस्मै तद् ददतीति प्रथमः प्रकारः । पश्चाद्धेन द्वितीयमाह—समेषु-तुल्येषु भागेषु कृतेषु, साधूनां मङ्ग्यामनुमाय समांशतया वस्त्रेषु विभक्तेष्विति भावः । वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतने । ‘यथारत्नाधिकं’ यो यो रत्नाधिकस्तस्मै तस्मै प्रथमं दीयते इत्यर्थः १० भवेद् द्वितीयो दानप्रकार इति ॥ ६४८ ॥

उक्तो वस्त्रकल्पिकः । सम्प्रति पात्रमिति पात्रकल्पिकद्वारम्, अत्रापि—

अप्पत्ते अकहित्ता, अणहिगयऽपरिच्छणे य चउगुहगा ।

दोहि गुरु तवगुहगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ६४९ ॥

११

पात्र-
निरूपणा

इयं गाथा तथैव (गाथा ४७ः) द्रष्टव्या । नवरमिह सूत्रमाचारान्तर्गतं पात्रैषणाध्य-
यनम्, तत्रापासे यदि पात्रानयनाय प्रेषयति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः द्वाभ्यामपि गुरवः तपसा कालेन च । अथ सूत्रं प्राप्तः परं नाद्यापि तस्यार्थः कथितस्तदा चत्वारो लघुकास्तपसा गुरवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्यापि सम्यगधिगतः तदाऽपि चत्वारो लघुकाः कालेन गुरवः । अथाधिगतोऽर्थः श्रद्धानविषयीकृतश्च परं नाद्यापि परीक्षितः तदाऽपि चतुर्लघवः तपसा कालेन च लघुकाः । अतः सूत्रं पाठयित्वा तस्यार्थं कथयित्वा सम्यगधिगते श्रद्धिते चार्थे पात्राय परीक्ष्य प्रेषणीय इति ॥ ६४९ ॥ तच्च पात्रं चतुर्विधम्, तद्यथा—

नामं ठवणा दविण, भावम्मि चउज्जिहं भवे पायं ।

एसो खलु पायस्ता, निक्खेवो चउज्जिहो होइ ॥ ६५० ॥

१ गृहीत्वा प्रवृत्ता भा० विना । “सो तं धेतुं उपपन्नज्जा” चूर्णौ ॥ २ ढेसू आं ता० ॥ ३ वित्तिओ ता० ॥ ४ णि पात्रकल्पि भा० तं विना ॥ ५ गुरुकाः तपं भा० ॥ ६ णाप्यधिगतः अधिगतो वा न सम्यक् श्रद्धानविषयीकृतस्तदाऽपि चत्वारो लघुकाः कालेन गुरवः । अथ सम्यक् श्रद्धिते परमद्याप्यपरीक्षितस्तदाऽपि चतुर्लघुकाः द्वाभ्यामपि लघवः [तपसा कालेन च] । ततः सूत्रं पाठयित्वा भा० ॥

नामपात्रं स्थापनापात्रं द्रव्यपात्रं भावपात्रमिति चतुर्विधं पात्रम् । एष खलु पात्रस्य निक्षेप-
श्चतुर्विधो भवति ॥ ६५० ॥ तत्र नाम-स्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्य-भावपात्रे प्रतिपादयति—

दन्वे तिविहं एगिदि-विगल-पंचिदिएहिं निष्कभं ।

भावे आया पत्तं, जो सीलंगाण आहारो ॥ ६५१ ॥

४ द्रव्यविषयं त्रिविधं पात्रम्, तद्यथा—एकेन्द्रियनिष्पन्नं विकलेन्द्रियनिष्पन्नं पञ्चेन्द्रियनि-
ष्पन्नं च । एकेन्द्रियनिष्पन्नमलबुकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं शुक्ति-शङ्खादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं
कुतुप-दन्त-शृङ्गापात्रादि । ‘भावे’ भावविषयं पात्रमात्मा । किं सर्व एव ? न इत्याह—
यः पूर्वोक्तानाम् (गा० ६०४) अष्टादशसहस्रसङ्ख्यानां शीलाङ्गानाम् ‘आधारः’ आश्रयः स
आत्मा साधूनां सम्बन्धी भावपात्रमुच्यते, “पात्रं भाजनमाधारः” इति पर्यायवचनत्वात् । अत्र
10 पुनर्भावपात्रोपयोगिना द्रव्यपात्रेणाधिकारः ॥ ६५१ ॥ तदपि त्रिविधम्—

लाउय दारुय मट्टिय, तिविहं उकोस मड्डिम्म जहन्नं ।

एकैकं पुण तिविहं, अहागडप्पं-सपरिकम्मं ॥ ६५२ ॥

अलबुमयं दारुमयं मृत्तिकामयम् । पुनरेकैकं त्रिविधम्—उत्कृष्टं मध्यमं जघन्यं च ।
उत्कृष्टं प्रतिग्रहः, मध्यमं मात्रकम्, जघन्यं टोप्परिकादि । एकैकं पुनस्त्रिधा—यथाकृतम-
15 ल्पपरिकर्म सपरिकर्म च ॥ ६५२ ॥ अत्र वैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

वोच्चत्थे चउलहुआ, आणाइ विराहणा यं दुविहा उ ।

छेयण-भेयणकरणे, जा जहिं आरोवणा भणिया ॥ ६५३ ॥

विपर्यस्तेन ग्रहणे करणे वा चतुर्लघुकाः, उपलक्षणत्वाद् लघुमास-रात्रिन्दिवपञ्चके अपि ।
इदमुक्तं भवति—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य पात्रस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिक-
20 र्मेत्कृष्टमेव गृह्णाति चतुर्लघु, सपरिकर्म वा प्रथमत एव गृह्णाति चतुर्लघु; यदा यथाकृतं योगे
कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म गवेषणीयम्, तस्योत्पादनाय निर्गतः प्रथमत एव सपरि-
कर्म गृह्णाति चतुर्लघु, इति त्रीणि चतुर्लघुकानि; एवं मध्यमस्यापि त्रिषु स्थानेषु त्रीणि
मासिकानि; जघन्यस्य स्थानकत्रयेऽपि त्रीणि रात्रिन्दिवपञ्चकानि । यथा यथाकृतादिविपर्यस्त-
ग्रहणे प्रायश्चित्तमुक्तं तथोत्कृष्टादीनामपि परस्परं विपर्यस्तग्रहणे प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।
25 तद्यथा—उत्कृष्टस्य प्रतिग्रहस्यार्थाय निर्गतो मध्यमं मात्रकं गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं टोप्प-
रिकादि गृह्णाति पञ्चकम्; मध्यमस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम्;
जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमं गृह्णाति मासिकम् । तदेवं विपर्यस्तग्रहणे
प्रायश्चित्तमुक्तम्, सम्प्रति विपर्यस्तकरणेऽभिधीयते—उत्कृष्टं भङ्क्त्वा मध्यमं करोति मासि-
कम्, जघन्यं करोति पञ्चकम्; मध्यमे संयोज्योत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, तदेव भङ्क्त्वा
30 जघन्यं करोति पञ्चकम्; जघन्ये संयोज्योत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासिकम्;
आज्ञादयश्च दोषाः । विराधना च द्विविधा—संयमे आत्मनि च । तथा चाह—पात्रस्य
च्छेदनं भेदनं वा कुर्वत आत्मविराधना परिताप-महादुःखादिका, संयमविराधना तु तद्गता

पुणादयो विनाशमभ्युवते । ततो या 'यस्यां' संयमविराधनायामात्मविराधनायां वा आरोपणा भणिता सा तस्यामभिधातव्या । तत्रात्मविराधनायां सामान्यतश्चतुर्गुरु, संयमविराधनायां "छकाय चउसु लहुगा" (गा० ४६१) इत्यादिका कायनिष्पन्ना । यत एवं ततो न विधेयं विपर्यस्तकरणम् ॥ ६५३ ॥ अथ कतिभिः प्रतिमाभिः पात्रं गवेषणीयम् ? उच्यते—

उद्दिसिय पेह संगय, उज्झियधम्मो चउत्थए होइ ।

सव्वे जहण एक्को, उस्सग्गाई जयं पुच्छे ॥ ६५४ ॥

उद्दिष्टपात्रं प्रेक्षापात्रं सङ्गतिकपात्रमुज्झितधर्मकं च चतुर्थम् इति चतस्रः पात्रगवेषणायां प्रतिमाः । गच्छवासिनः प्रतिमाचतुष्टयेनापि पात्रं गृह्णन्ति, जिनकल्पिकानामधस्तनाभ्यां द्वाभ्यामग्रहणमुपरितनयोर्द्वयोरेकतरस्यामभिग्रहः । अथ ग्रन्थगौरवभयादतिदिशन्नाह—“सव्वे जहण एक्को”ति “यद् यस्य नास्ति वस्त्रं इत्यारभ्य (गा० ६१५) सर्वे वा गीतार्था मिश्रा वा 10 जघन्यत एको गीतार्थः” इतिपर्यन्तं (गा० ६१८) यथा वस्त्रविषये भावितं तथा पात्रेऽपि सर्वे तदवस्थमेव भावनीयम्, नवरं पात्राभिलापः कर्तव्यः । “उस्सग्गाई” ति कायोत्सर्गादिकं “आवाससोहि अखलंत समग उस्सग्गो” (गा० ६१९) इत्यादिगाथोक्तं सप्रायश्चित्तं तथैव यक्तव्यम् । “जयं पुच्छे”ति यतमानः पूर्वोक्तां यतनां कुर्वन् पृच्छेत् । किमुक्तं भवति ?— श्रावकेषु नावभाषितव्यम्, किं तर्हि ? भावितकुलेषु, तत्रापि पात्रे दर्शिते ‘कस्येदम् ? किमा- 15 र्मात् ? क चाऽऽसीत् ? किं भविष्यति ?’ इति पृच्छाचतुष्टयं तथैव कर्तव्यम् । किं बहुना ? य एव वस्त्रस्य विधिः

“एवं तु गविट्ठेयुं, आयरिया दिति जस्स जं नत्थि ।

समभागेषु कएसु व, जहरायणिया भवे विइओ ॥” (गा० ६४८)

इति पर्यन्तः प्रायः स एव पात्रस्यापि द्रष्टव्यः । यस्तु विशेषः स उपरिष्ठाद् दर्शयिष्यते 20 ॥ ६५४ ॥ सम्प्रति प्रतिमाचतुष्कं विभावयिषुराह—

उद्दिट्ठ तिगेगयरं, पेहा पुण दु एरिसं भणइ ।

दोण्हेगयरं संगइ, वाहयई वारएणं तु ॥ ६५५ ॥

त्रिकस्य—जघन्यादित्रयस्यैकतरं यद् गुरुसमक्षं प्रतिज्ञातं तदेव याच्यमानमुद्दिष्टपात्रमिति प्रथमा । प्रेक्षापात्रं पुनः ‘दृष्ट्वा’ अवलोक्य यद् ‘ईदृशं मम प्रयच्छ’ इति भणति तत् प्रेक्षापूर्वकं 25 याच्यमानत्वात् प्रेक्षापात्रमिति द्वितीया । अथ तृतीया—तस्याश्च स्वरूपमाचाराङ्गे द्वितीय-श्रुतस्कन्धे षष्ठाध्यायने प्रथमोद्देशके इत्थमभिहितम् (ग्रन्थाग्रम्-५००)—

अहावरा तच्चा पडिमा—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण पायं जाणेज्जा, तं जहा—संगइयं वा वेजयंतियं वा (पत्र ३९९-२) ।

अथ किमिदं सङ्गतिकम् ? किं वा वैजयन्तिकम् ? इत्याह—“दोण्हेगयरमि”त्यादि । 30 इह कस्यचिदगारिणो द्वे पात्रे, स च तयोरेकतरं दिने दिने वारकेण वाहयति, तत्र यस्मिन् दिवसे यद् बाध्यते तत् सङ्गतिकमभिधीयते, इतरद् वैजयन्तिकम् । तयोरेकतरं यदभिग्रहविशेषेण गवेष्यते सा तृतीया प्रतिमा ॥ ६५५ ॥ चतुर्थी प्रतिपादयति—

दन्वाइ दन्व हीणाहियं तु अमुगं च मे न वेत्तव्वं ।

दोहि वि भावनिसिद्धं, तमुज्झिओमहुऽणोमहं ॥ ६५६ ॥

उज्झितं चतुर्था, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावोज्झितमेदात् । तत्र द्रव्योज्झितं यथा—केनचि-
दगारिणा प्रतिज्ञातम् ‘इत्यप्पमाणाद्धीनाधिकं पात्रममुकं वा कमढक-प्रतिग्रहादिकं मया न
ग्रहीतव्यम्’ तदेव केनचिदुपनीतम्, ततः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यामपि भावतो निसृष्टं तद्
अवभाषितमनवभाषितं वा दीयमानं द्रव्योज्झितम् ॥ ६५६ ॥ क्षेत्रोज्झितमाह—

अमुइच्चं न धारे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं जुज्जे भरहाई, सदेस बहुपायदेसे वा ॥ ६५७ ॥

अमुकदेशोद्धवं पात्रं न धारयामि, तदेव च केनचिदुपनीतम्, तद् उभाभ्यामपि पूर्वोक्त-
हेतोः परित्यक्तं क्षेत्रोज्झितम् । यद्वा पात्रमुज्ज्येयुः ‘भरतादयः’ भरतः—नटः, आदिशब्दात्
चारणादिपरिग्रहः, स्वदेशं गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि क्षेत्रोज्झितम् ॥ ६५७ ॥

कालोज्झितमाह—

दग्गदोद्धिगाइ जं पुव्वकाल जुगं तदन्नहिं उज्जे ।

होहिइ व एस्सकाले, अजोग्गयमणागयं उज्जे ॥ ६५८ ॥

दोद्धिगं—तुम्बकम्, दकस्य—जलस्य यद् भ्रियते तुम्बकं तद् दक्तुम्बकम्, आदिश-
ब्दात् तक्तुम्बकादि च यत् पूर्वस्मिन्—ग्रीष्मादौ काले योग्यं तद् ‘अन्यस्मिन्’ वर्षाकालादावु-
ज्जेत्, भविष्यति वा एष्यति कालेऽयोग्यम् अतोऽनागतमेव यदुज्जेत्, तदेतदुभयथाऽपि
कालोज्झितं ज्ञातव्यम् ॥ ६५८ ॥ भावोज्झितमाह—

लद्धूण अन्नपाए, पोराणे सो उ देइ अन्नस्स ।

सो वि अ निच्छइ ताई, भावुज्झिय एवमाईयं ॥ ६५९ ॥

लब्ध्वा अन्यानि—अभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य कस्यचिद् ददाति सोऽपि
च ‘तानि’ दीयमानान्यपि यदा नेच्छति तदा एवमादिकं भावोज्झितं द्रष्टव्यम् ॥ ६५९ ॥

उक्ताक्षतस्रोऽपि प्रतिमाः । अथ पात्रस्यैव विशेषविधिं विभर्णिपुराह—

ओमासणा य पुच्छा, दिट्ठे रिक्के मुहे वहंते य ।

संसट्ठे उबिस्सत्ते, सुक्के अपगासे दट्ठणं ॥ ६६० ॥

पात्रस्योत्पादनायामवभाषणं कर्तव्यम् । तत्र “पुच्छ” ति शिष्यः पृच्छति—किं दृष्टं
पात्रं प्रशस्यम् ? उतादृष्टम् ? एवं रिक्तमरिक्तं वा कृतमुखमकृतमुखं वा वहमानकमवहमानकं
वा संसृष्टमसंसृष्टं वा उत्क्षिप्तं निक्षिप्तं वा शुष्कमाद्र्द्रं वा प्रकाशमुखमप्रकाशमुखं वा इत्यष्टौ
पृच्छाः । आसां निर्वर्चनं स्वयमेव सूरिरभिधास्यति । तथा “दट्ठणं” ति ‘दट्ठा’ चक्षुषा
निरीक्ष्य पात्रं यदि निर्दोषं तदा गृह्णाति ॥ ६६० ॥

१ °ह्रादिकं पात्रं मया हे० ॥ २ °कादिकं च यत् हे० । °कादिपरिग्रहः, ततश्च दक्तुम्ब-
कादिकं च यत् भा० ॥ ३ सो ददाति अं ता० ॥ ४ °चनं पुरस्तादेवाभिधास्यति, तथा
“वट्ठु” भा० ॥

अथैनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमद्वितीयपृच्छयोरैकगाथया परिहारमाह—

दिदृमदिद्वे दिद्वं, खमतरमिधरे न दिस्सए काया ।

दहिमाईहि अरिक्कं, वरं तु इयरे सिंया पाणा ॥ ६६१ ॥

दृष्टा-दृष्टयोः पात्रयोर्मध्ये दृष्टं क्षमतरम्, क्षमशब्द इह युक्तार्थः, ततश्च क्षमतरम्-अदृष्टादिशयेन ग्रहीतुं युक्तम् । कुतः ? इत्याह—‘इतरस्मिन्’ अदृष्टे “न दीसए”ति प्राकृत-^३ त्वादेकवचनम् न दृश्यन्ते ‘कायाः’ पृथिव्यादयः । तथा दध्यादिभिरिति आदिग्रहणाद् मोदकादिपरिग्रहः तैः ‘अरिक्कं’ पूर्णं वरम्, ‘इतरस्मिन्’ रिक्ते ‘स्युः’ भवेयुः कदाचित् ‘माणोः’ कुन्धुपभृतयो जीवाः । यदि पुनर्न तत्र प्राणसम्भवस्तदा तदपि सम्यगुपयुज्य गृह्यतां न दोषः ॥ ६६१ ॥ अथ कृतमुखा-ऽकृतमुखयोः किं कृतमुखं ग्राह्यम् ? उताकृतमुखम् ? उच्यते—

अकयमुहे दुप्पस्सा, बीयाई छेयणाह दोसा वा ।

10

कुंधूमादवहंते, फासुवहंतं अओ धन्नं ॥ ६६२ ॥

अकृतमुखे भाजने ‘दुर्दर्शाः’ दुःप्रत्युपेक्षा बीजादयो जीवाः, तत्र बीजानि तदुद्भवानि, आदिशब्दात् त्रसादिपरिग्रहः, छेदन-भेदनादयो वा दोषास्तत्र भवेयुः, यत् एवं ततो अकृतमुखं परिहर्तव्यम् । अथ वहमानका-ऽवहमानकयोः कतरत् श्रेष्ठम् ? इत्याह—कुन्धवादयः सत्त्वा अवहमानके प्रायः सम्भवन्ति । अथ प्राशुकेन वस्त्रादिना वहमानकं—ऽप्राप्यमाणं^{१५} यत् तत् पात्रं धनाय हितमिति ‘धन्यं’ संयमधनोपकारकमित्यर्थः ॥ ६६२ ॥

अथ संसृष्टादि पृच्छात्रयं प्रतिविधत्ते—

एमेव य संसृष्टं, फासुअ अप्फासुएण पडिक्कुटं ।

उत्तिखत्तं च खमतरं, जं चोळं फासुदव्वेणं ॥ ६६३ ॥

‘एवमेव’ यथा वहमानकं तथा संसृष्टमपि । यत् प्राशुकेन भक्तादिना संसृष्टं—स्वरणितं^{२०} तत् प्रशस्यम्, अप्राशुकेन पुनः संसृष्टं ‘प्रतिकुष्टं’ निषिद्धम् । उत्तिस-निक्षिप्तयोर्मध्ये यद् आत्मप्रयोगेणैव गृहिणा पात्रमुत्क्षिप्तं तद् निक्षिप्तात् ‘क्षमतरं’ युक्ततरम् । यच्चाद्र प्राशुकद्रव्येण तत्कादिना तत् पात्रं श्रेयः, अर्थादापन्नम्—अप्राशुकेणार्द्रं परिहर्त्यम् ॥ ६६३ ॥

अथ किं प्रकाशमुखं गृह्यताम् ? अप्रकाशमुखं वा ? उच्यते—

जं होइ पगासमुहं, जोग्गयरं तं तु अप्पगासाओ ।

25

यद् भवति प्रकाशमुखं तत् तु ‘योग्यतरं’ संयमा-ऽऽत्मविराघनाया अभावाद् विशेषेण योग्यम् ‘अप्रकाशाद्’ अप्रकाशमुखभाजनात् ॥ इत्थं पात्रस्य प्रशस्या-ऽप्रशस्यरूपतामुपवर्ण्य तस्यैव विशिष्टमभिधातुमुपक्रमते—

तस-बीयाह अददुं, इमं तु जयणं पुणो कुणइ ॥ ६६४ ॥

“तस-बीयाह”इत्यादि पश्चार्धम् । तत् पात्रं चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य यदि त्रस-बीजादिकं जन्तु-^{३०}

१ “हः तैर्दध्यादिभिः ‘अ’ मा० ॥ २ “णाः” द्विन्द्रियादय आगन्तुकजीवाः मा० ॥ ३ तदपि पात्रं मा० ॥ ४ “हर्त्यम्”, यत् पुनः शुष्ककुन्धवादिन्नसरहितं तद् निर्विषादं ग्राह्यम् ॥ ६६३ ॥ अथ मा० ॥

जातं किञ्चिद् न पश्यति तदा तद् अदृष्ट्वा 'इमां' वक्ष्यमाणां यतनां पुनः करोति ॥ ६६४ ॥
तामेवाह—

ओमंथ पाणमाई, पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य ।

तिष्ठाने तिक्खुत्तो, सुद्धो ससिणिद्धमाईसु ॥ ६६५ ॥

- 5 “ओमंथ” ति तत् पात्रमवाञ्मुखं कृत्वा त्रीणि स्थानानि समाहृतानि त्रिस्थानं—मणिबन्ध-
हस्ततल-भूमिकालक्षणम् तत्र ‘त्रिकृत्वः’ त्रीन् वारान् प्रत्येकं प्रस्फोटयेत् । ततः प्राणाः—त्रसाः
तान् आदिशब्दाद् जीवादीनि वा दृष्ट्वा न गृह्णाति । “पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य” ति शिष्यः
पृच्छति—के मूलगुणाः ? के वा उत्तरगुणाः ? । अत्र निर्वचनमग्रे (गा० ६६८) वक्ष्यते ।
“सुद्धो ससिणिद्धमाईसु” ति यत्राप्कायः प्रक्षिप्यमाण आसीत् तदधुनाऽपनीताप्कायतया
10 कदाचित् सस्निग्धं भवेत्, तच्च यदि त्रिकृत्वः प्रस्फोटनादिविधिं कुर्वता न परिभाषितं
तथापि श्रुतज्ञानप्रामाण्यबलेन शुद्धः, आदिशब्दाद् बीजकायपरिग्रहः ॥ ६६५ ॥

एतदेव भावयति—

दाहिणकरेण कोणं, वेत्तुत्ताणेण वाममणिबंधे ।

खोड्दे तिन्नि वारे, तिन्नि तले तिन्नि भूमिण ॥ ६६६ ॥

- 15 दक्षिणेन करेणोत्तानेन पात्रस्य ‘कोणं’ कर्णं गृहीत्वा पात्रमवाञ्मुखं कृत्वा वामहस्तस्य
मणिबन्धे त्रीन् वारान् प्रस्फोटयति, ततस्त्रीन् वारान् हस्ततले, त्रीन् भूमिकायामिति ॥ ६६६ ॥

तस-बीयाइ व दिट्ठे, न गिण्हई गिण्हई उ अदिट्ठे ।

गहणम्मि उ परिसुद्धे, कप्पइ दिट्ठेहिं वि बहूहिं ॥ ६६७ ॥

- नवकृत्वः प्रस्फोटिते सति त्रस-बीजादिजन्तुजातं यदि दृष्टं तदा न गृह्णाति, अथादृष्टं
20 ततो गृह्णाति । अथ महताऽपि प्रयत्नेन प्रत्युपेक्ष्यमाणानि तदा बीजादीनि सन्त्यपि शुषिर-
त्वान्न दृष्टानि, ततः परिसुद्धं—निर्दोषमिति मत्वा पात्रस्य ग्रहणं कृतम्, तत उपाश्रयमागतै-
स्तानि दृष्टानि ततः को विधिः ? इत्याह—कल्पते बहुभिरपि बीजादिभिः पश्चाद्दृष्टैरिति ।
किमुक्तं भवति ?—तत् पात्रमप्राशुकमिति मत्वा न भूयोऽगारिणः प्रत्यर्प्यते, न वा परिष्ठा-
प्यते, श्रुतप्रामाण्येन गृहीतत्वात् ; किन्त्वैकान्ते बहुप्राशुके प्रदेशे तानि बीजानि यतनया
25 परिष्ठापयेत् ॥ ६६७ ॥

अथ “पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे” (गा० ६६५) ति अस्य निर्वचनमाह—

मुहकरणं मूलगुणा, पाए निकोरणं च इअरे उ ।

गुरुगा गुरुगा लहुगा, विसेसिया चरिमए सुद्धो ॥ ६६८ ॥

- पात्रस्य यद् मुखकरणं तद् मूलगुणाः । यत् पुनर्मुखकरणानन्तरं तदभ्यन्तरवर्तिनो गिर-
30 स्योत्किरणं तद् निकोरणमित्यभिधीयते तद् ‘इतरे’ उत्तरगुणाः । अत्र चतुर्भङ्गी—संयतार्थं
कृतमुखं संयतार्थमेव चोत्कीर्णमिति प्रथमो भङ्गः, संयतार्थं कृतमुखं स्वार्थमुत्कीर्णमिति

१ करेण-पाणिना पात्रस्य ‘कोणं’ कर्णं गृहीत्वा तेनैवोत्तानेन पात्रमवाञ्मुखं भा० ॥

२ ‘न् वारान् भू’ मो० ॥ ३ ‘थ न दृष्टं डे० त० का० ॥ ४ ‘मयो सु’ ता० ॥

द्वितीयः, स्वार्थं कृतमुखं संयतार्थमुत्कीर्णमिति तृतीयः, स्वार्थं कृतमुखं स्वार्थमेवोत्कीर्णमिति चतुर्थः । अत्र त्रिषु भङ्गेषु प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—प्रथमे भङ्गे चत्वारो गुरुकास्तपसा कालेन च गुरवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकास्तपसा गुरवः कालेन लघवः, तृतीये चतुर्लघुकाः कालेन गुरवः तपसा लघवः । ‘चरमे’ चतुर्थे भङ्गे शुद्धः, उभयस्यापि स्वार्थत्वादिति ॥ ६६८ ॥

व्याख्यातः पात्रकल्पिकः, अथावग्रहकल्पिकः प्ररूप्यते । तत्रापि “अप्पत्ते अकहिता” १ (गा० ४७१) इत्यादिगाथा तथैव द्रष्टव्या । नवरं सूत्रमत्र आचारद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य सप्तमम् अवग्रहप्रतिमानामकमध्ययनम् । अथ कतिविधोऽयमवग्रहः ? उच्यते—

देविन्द-राय-गहवइउगहो सागारिए अ साहम्मी ।

पंचविहम्मि परुविण्, नायव्वो जो जहिं कमइ ॥ ६६९ ॥

अवग्रह-
कल्पिकः

देवेन्द्रः—शक्र ईशानो वा, स यावतः क्षेत्रस्य प्रभवति तावान् देवेन्द्रावग्रहः । राजा—10 चक्रवर्त्तप्रभृतिर्को महद्भिकः पृथ्वीपतिः, स यावतः षट्खण्डभरतादेः क्षेत्रस्य प्रभुत्वमनुभवति तावान् राजावग्रहः । गृहपतिः—सामान्यमण्डलाधिपतिः, तस्याप्याधिपत्यविषयभूतं यद् भूमि-खण्डं स गृहपत्यवग्रहः । सागारिकः—शय्यातरः, तस्य सर्वायां यद् गृह-पाटकादिकं स सागारिकावग्रहः । साधर्मिकाः—समानधर्माणः साधवः, तेषां सम्बन्धि सक्रोशयोजनैनादिकं यद् आभाव्यं क्षेत्रं स साधर्मिकावग्रहः । एष च पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे 15 वक्ष्यमाणभेदैः प्ररूपिते सति ज्ञातव्यो विधिरित्युपस्कारः । यः ‘यत्र’ देवेन्द्रादौ ‘क्रमते’ अवतरति स तत्रावतारणीय इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ६६९ ॥ साम्प्रतमेनामेव विव-रीपुरमीषां पञ्चानां मध्ये कः कस्माद् बलीयान् ? इति जिज्ञासायां तावदिदमाह—

हेड्डिह्हा उवरिल्लेहिं बाहिया न उ लहंति पाहन्नं ।

पुव्वाणुक्काऽभिनवं, च चउमु भय पच्छिमेऽभिनवा ॥ ६७० ॥

20

‘अधस्तनाः’ देवेन्द्रावग्रहादयः ‘उपरितनैः’ राजावग्रहादिभिर्भयथाकर्म बाधिताः, अत एव ‘न तु’ नैव लभन्ते ‘प्राधान्यम्’ उत्तमत्वम् । किमुक्तं भवति ?—राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देवेन्द्रः, ततो देवेन्द्रेणानुज्ञातेऽप्यवग्रहे यदि राजा नानुजानीते तदा न कल्पते तदवग्रहे स्थातुम् ; अथानुज्ञातो राजा स्वविषयावग्रहः परं न गृहपतिना, ततस्तदवग्रहेऽपि न युज्यतेऽवस्थातुम् ; अथानुमतं गृहपतिना स्वभूमिखण्डेऽवस्थानं परं न सागारिकेण स्वावग्रहे, ततोऽपि न कल्पते 25 वस्तुम् ; अथानुज्ञातः सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैः, तथापि न कल्पते इति ; एवमुपरितनैरधस्तना बाध्यन्ते । तथा पूर्वामनुज्ञामभिनवां च चतुर्ष्ववग्रहेषु ‘भज’ विकल्पय, केषाञ्चित् साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषामभिनवेति भजना कार्येत्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा ? का वाऽभिनवानुज्ञा ? इति, उच्यते—इह योऽवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स यत् पाश्चात्यै-

१ °सा यावद् गृह-खण्डादिकं भा० ॥ २ °दे० त० विनाऽन्यत्र—°षां सर्वतः सक्रो° भा० । °कां सक्रो° मो० ले० कां० ॥ ३ °जनं यद् भा० ॥ ४ °ग्रहः । एतस्मिन् ‘पञ्चविधे’ पञ्च-प्रकारेऽवग्रहे प्ररूपिते सति ज्ञातव्यः, प्रक्रम्यावग्रह एव । यो यत्र भा० ॥ ५ °ता द्रष्टव्याः, अतः °दे० त० ॥

स्वयमेव परिभुज्यते न भूयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा, यथा—चिरन्तनसाधुभिर्देवेन्द्रो यदवग्रहमनुज्ञापितः सैव पूर्वानुज्ञा साम्प्रतकालीनसाधूनामप्यनुवर्त्तते न पुनर्मूयोऽप्यनुज्ञाप्यते । अभिनवानुज्ञा नाम यदा किलान्यो देवेन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्त्तिभिः साधुभिर्यदसौवमिनवोत्पन्नतयाऽवग्रहमनुज्ञाप्यते सा तेषां साधूनामभिनवानुज्ञा तदन्येषां तु पूर्वानुज्ञैव ।

१ राजावग्रहेऽपि यो यदा चक्रवर्ती समुत्पद्यते स तत्कालवर्त्तिभिः साधुभिर्यदनुज्ञाप्यते सा तेषामभिनवानुज्ञा, तदपरेषां पूर्वानुज्ञा । एवं शेषनृपति-गृहपतीनामपि पूर्वाऽभिनवानुज्ञे भावनीये । सागारिकोऽपि प्रथमतः उपागतैः साधुभिर्यदुपाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषामभिनवानुज्ञा । तेषु साधुषु तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितमवग्रहं परिभुज्यते सा पूर्वानुज्ञा । तदेवं चतुर्वेवग्रहेषु पूर्वाऽभिनवानुज्ञयोर्भजना भाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकाव-
 ५ ग्रहेऽभिनवानुज्ञैव भवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि—यो यदाऽवग्रहार्थं साधर्मिकमुपसम्पद्यते स सर्वोऽपि तदानीं तमनुज्ञाप्यैवावतिष्ठते नान्यथेत्यभिनवानुज्ञैवैका ॥ ६७० ॥

अथामीषां पञ्चानामपि भेदानाह—

दव्वाइ एकैको, चउहा खित्तं तु तत्थ पाहन्ने ।

तत्थेव य जे दव्वा, कालो भावो अ सामित्ते ॥ ६७१ ॥

१० एकैकोऽवग्रहश्चतुर्द्धा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र प्रथमतः क्षेत्रावग्रहः प्ररूप्यते । कुतो हेतोः ? इति चेद् उच्यते—‘क्षेत्रं तु’ क्षेत्रं पुनः ‘तत्र’ तेषु द्रव्यादिषु मध्ये प्राधान्ये वर्त्तते, इहावग्रहस्य प्ररूप्यमाणत्वात् तस्य च तत्त्वतः शक्रादिक्षेत्ररूपतयाऽभिधीयमानत्वादिति भावः । यतश्च ‘तत्रैव च’ क्षेत्रे यानि द्रव्याणि यश्च कालो भावश्च एतेषां त्रयाणामपि क्षेत्रमाधारभूतं स्वामित्वे वर्त्तते, क्षेत्रस्यैव सम्बन्धितत्वात् तेषाम् । तस्मिंश्च प्रथमं प्ररूपिते द्रव्यादयस्तदन्तर्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति ॥ ६७१ ॥ प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति—

पुन्नावरायया खलु, सेढी लोगस्स मज्झारम्मि ।

जा कुणइ दुहा लोगं, दाहिण तह उत्तरद्धं च ॥ ६७२ ॥

इह सर्वस्यापि लोकस्य ‘मध्यकारे’ मध्यभागे मन्दरस्य पर्वतस्योपरि ‘श्रेणिः’ आकाशप्रदेशपङ्क्तिरेकप्रादेशिकी पूर्वापरयोर्दिशोरायता—प्रदीर्घा समस्ति, ‘या’ श्रेणिलोकमेकरूपमपि
 २५ द्विधा करोति । तद्यथा—दक्षिणलोकार्द्धमुत्तरलोकार्द्धं च । तत्र दक्षिणलोकार्द्धस्य शक्रः प्रभुत्वमनुभवति, उत्तरलोकार्द्धस्य पुनरीशानकल्पनायकः । तथा दक्षिणलोकार्द्धे यान्यावत्किमाप्रविष्टानि पुष्पावकीर्णानि वा विमानानि तानि शक्रस्यैवाऽऽमान्यानि, यानि पुनरुत्तरार्द्धे तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकरूपाधिपतेः ॥ ६७२ ॥

१ कां० मो० के० विनाऽन्यत्र—यथा—चिरन्तनकालवर्त्तिभिः साधु° डे० त० । यथा—पुरा-तनसाधु° भा० ॥ २ °योऽनु° भा० ॥ ३ °लाभिनवो देवे° भा० ॥ ४ °सावग्रहं° मो० के० कां० ॥ ५ °ग्रहेऽनु° भा० ॥ ६ यो यदा यमवग्रहार्थं साधर्मिकः साधर्मिकमु° भा० । “जो जं जावे उवसंपज्जति साधम्मिओ साधम्मियं सो तं तां धे चेव अणुजाणावेति” इति चूर्णौ ॥ ७ °याम् इत्य-तोऽपि क्षेत्रस्यैव प्राधान्यं नेतरेषाम् । तस्मिं° भा० ॥ ८ °त एव क्षेत्रा° मो० ॥ ९ °ग्रह एव प्ररूप्यते भा० ॥

अथ यानि मध्यमश्रेण्यां तानि कस्याऽऽभवन्ति ? इत्याह—

साधारण आवलिया, मज्झमि अबद्धचंदकृपाणं ।

अद्धं च परक्खिचे, तेसिं अद्धं च सक्खिचे ॥ ६७३ ॥

‘अपाद्धचन्द्रकल्पयोः’ अद्धचन्द्राकारयोः सौधर्मेशानकल्पयोः पूर्वा-ऽपरायतायां मध्यमश्रेण्यां या विमानानामाबलिका सा साधारणा शकेशानयोः । किमुक्तं भवति ?—तस्यां मध्यमश्रेण्यां ५ पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्वपि प्रसृष्टेषु यानि विमानानि तानि कानिचित् शकस्य कानिचिदीशानस्याऽऽभाव्यानि । तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वान्यपि शकस्यैव, यानि पुन-
कृत्याणि चतुरसाणि वा तान्येकं शकस्यैकमीशानस्येत्येवमुभयोरपि साधारणानि । तथा चोक्तम्—

जे दक्खिणेण इंदा, दाहिणओ आवली भवे तेसिं ।

जे पुण उत्तरइंदा, उत्तरओ आवली तेसिं ॥ (देवेन्द्र० गा० २११) 10

पुषेण पच्छिमेण य, जे वट्टा ते वि दाहिणल्लस ।

तंस चउरंसगा पुण, सामन्ना हुंति दोण्हं पि ॥ (देवेन्द्र० गा० २१३)

तेषां च मध्यमश्रेणिगतानां विमानानामर्द्धं ‘स्वक्षेत्रे’ स्वस्वकल्पसीमनि प्रतिष्ठितम्, तद-
परमर्द्धं ‘परक्षेत्रे’ अपरकल्पसीमनीति ॥ ६७३ ॥ अथ शकमुद्दिश्य क्षेत्रावग्रहप्रमाणमाह—

सेढीह दाहिणेणं, जा लोगो उड्डु मो सकविमाणा ।

हेट्टा वि य लोगंतो, खिचं सोहम्मरायस्स ॥ ६७४ ॥

‘सौधर्मेराजस्य’ सौधर्मकल्पाधिपतेस्तावत् क्षेत्रमाधिपत्यविषयभूतम्—तिर्यग्दिशमधिकृत्य
‘श्रेण्याः’ पूर्वोक्तायाः ‘दक्षिणेन’ दक्षिणस्यां दिशि ‘यावद् लोकः’ इति तिर्यग्लोकपर्यन्तः,
ऊर्ध्वदिशमाश्रित्य ‘मो’ पादपूरणे यावत् स्वविमानानि स्तूप-ध्वजकलितानि, अर्धोदिशमु-
द्दिश्य यावदधस्तनो लोकान्त इति ॥ ६७४ ॥ 20

मावितो देवेन्द्रक्षेत्रावग्रहः । सम्प्रति चक्रिणः क्षेत्रावग्रहमाह—

सरगोपरो अ तिरियं, वावत्तरिजोयणाइं उड्डुं तु ।

अहलोगगाम-अषमाइ हेट्टुओ चक्रिणो खिचं ॥ ६७५ ॥

यावत् शरस्य-बाणस्य गोचरः-विषयस्तावत् चक्रिणस्तिर्यक् क्षेत्रम् । इदमुक्तं भवति—
चक्रवर्ती दिग्विजययात्रां कुर्वन् मागधादिषु तीर्थेषु यं नामाङ्कितं बाणं निसृजति स पूर्व-दक्षि- 25
णा-ऽपरसमुद्रेषु द्वादशयोजनान्तं यावद् गच्छति, एतान्नदन्तश्चक्रिणस्तिर्यगवग्रहः । स एव बाणः
क्षुद्रहिमवत्कुमारदेवसाधनार्थं चक्रिणैव निसृष्ट ऊर्द्धं द्वादशसप्ततयोजनानि यावद् गच्छति
तावानूर्ध्वमवग्रहः । अथः पुनरर्धोलोकग्रामाः, तथा अघा-गर्चा, आदिशब्दाद् वापी-कूप-भूमि-
गृहादिपरिग्रहः । इवमत्र भावना—जम्बूद्वीपापरविदेहवर्तिनलिनाबती-वर्षामिधानविजययुग-
लसमुद्रवा योजनसहस्रोद्धेयाः समवप्रसिद्धा येऽर्धोलोकग्रामास्तेषु ये चक्रवर्तिनः समुत्पद्यन्ते 30
तेषां त एवाधः क्षेत्रावग्रहः, तदपरेषां तु गर्चा-कूप-भूमिगृहादिकैमिति ॥ ६७५ ॥

१ यान्याधलिकाप्रविष्टानि विमां भा० ॥ २ “अथ प्रस्तुतक्षेत्रां” भा० ॥ ३ “उड्डुं अथ
क्षुद्रहिमवत्कुमारस्य मेरुए वक्षति चउरसिजोयणाणि, वृत्तादेहेण वा वावत्तरि” इति व्युत्पन्नतः ॥
४ एवोक्तद्वयोऽधः क्षेत्रावग्रहो ब्रह्मणः, तदं भा० ॥ ५ “कमेवोत्कृष्टमथः क्षेत्रम्” भा० ॥

प्ररूपितो राज्ञः क्षेत्रावग्रहः । अथ गृहपति-सागारिकयोस्तमाह—

गृहपति-
सागारि-
कक्षेत्रा-
वग्रहः

गहवर्णो आहारो, चउद्दिसि सारियस्स घरवगडा ।

हेट्टा अघा-जगडाई, उड्डुं गिरि-गेहधय-रुक्खा ॥ ६७६ ॥

साधर्मि-
कक्षेत्रा-
वग्रहः

‘गृहपतेः’ मण्डलेश्वरस्य यावान् ‘आधारः’ विषयः प्रभुत्वविषयभूतश्चतस्रेषु दिक्षु तावान्-
८ स्योत्कृष्टस्तिर्यगवग्रहः । ‘सागारिकस्य’ शय्यातरस्य ‘गृहवगडा’ गृहवृत्तिपरिक्षेप उत्कृष्टस्तिर्यग-
वग्रहः । द्वयोरपि चाघस्ताद् ‘अघा-जगडादयः’ अघा-गर्वा हदो वा, अगडः-कूपः, आदि-
शब्दाद् वाप्यादयः; ऊड्डुं ‘गिरि-गेहध्वज-वृक्षाः’ गिरयः-पर्वताः, गृहध्वजाः-गृहोपरि
वर्त्तिन्यः पताकाः, वृक्षाः-सहकारादयः । साधर्मिकाणां तु क्षेत्रावग्रह उत्कृष्टः कुतोऽपि
हेतोरत्र नोक्तः, परं बृहद्भाष्ये इत्यमभिहितः—

10

स्ति्तोगहो सकोसं, जोयण साहम्मियाण बोधवं ।

छद्दिसि जा एगदिसि, उज्जाणं वा मडंवाई ॥

जघन्यादी-
नां जघ-
न्यः क्षेत्रा-
वग्रहः

मडम्बादौ उधानं यावदुत्कृष्टः क्षेत्रावग्रहः । शेषं सुगमम् ॥

॥ ६७६ ॥

अथ जघन्यमभिधातुकाम आह—

अजहन्नमणुकोसो, पढमो जो आवि चक्कवट्टीणं ।

15

सेसनवि रोहगाइसु, जहन्नओ गहवर्णं च ॥ ६७७ ॥

‘प्रथमः’ दवेन्द्रावग्रहः ‘अजघन्योत्कृष्टः’ न जघन्यो न वा उत्कृष्टः किन्तुभयविवक्षार-
हितः, सर्वदैवैकरूपत्वात् । यश्चाप्यवग्रहः चक्रवर्तिनां सम्बन्धी सोऽप्यजघन्योत्कृष्टः, सर्वच-
क्रवर्तिनामाधिपत्यस्यैकरूपत्वात् । ‘शेषनृपाणां’ चक्रवर्त्तिन्यतिरिक्तानां नृपतीनां गृहपतीनां च
रोधकादिषु जघन्यः क्षेत्रावग्रहो द्रष्टव्यः । रोधनं रोधकः-परचक्रेण नगरादेर्वैष्टनम्, आदि-
२० शब्दादन्यस्याप्येवंविधविद्वरस्य परिग्रहः । इयमत्र भावना—कोऽपि बलवान् राजा मण्डलेश्वरो
वा कस्याप्यल्पबलस्य नरपतेर्गृहपतेर्वा बाह्यनीवृतमात्मसात्कृत्य यदा तदीयं नगरादिं निरुध्या-
वतिष्ठते तदा तस्य तावान् नगरादिमात्रको जघन्यः क्षेत्रावग्रहः ॥ ६७७ ॥

नगराह निरुद्ध घरे, जा याऽणुभा उ द्दु चरिम जहन्नो ।

उकोसो उ अनियओ, अचकिमाईचउण्हं पि ॥ ६७८ ॥

25

‘द्वौ चरमौ’ सागारिक-साधर्मिकौ तयोरयं जघन्यः क्षेत्रावग्रहो नगरादौ—केनचिद् राज्ञा
निरुद्धे बाहिरिकावास्तव्यजनैरभ्यन्तरतः प्रविशद्भिः शय्यातरगृहं साधर्मिकोपाश्रयो वा यदा

१ ‘पतेः’ सामान्यमण्डलाधिपतेर्यावां भा० ॥ २ ‘सुध्वपि दिक्षु तावानेवास्यो’ भा० ॥

३ ‘घरस्स वगडा, वगडा नाम पल्लितं वतिपरिक्लेब इत्यनर्थान्तरम्’ इति खूरिणः ॥ ४ ‘उड्डुं पम्बया
जोयम्मियादी, घरोवरि वा चक्षितव्यं होजा क्षया वा, जहा—हरिषज्जनयो इत्यादि, रुक्खो वा तम्मि
चक्षितव्यं होजा’ इति खूरिणौ ॥ ५ ‘त्वादिति भावः । यं भा० ॥ ६ ‘चक्रनृपतिना मगं
भा० ॥ ७ ‘दिक्कं सिं भा० ॥ ८ तावन्नगं हे० त० विना ॥ ९ ‘मिकावग्रहौ तयो’ भा० ॥
१० ‘पादाविति, आदिशब्दात् खेटादिग्रहः । तत्र केनचिद् राज्ञा ‘निरुद्धे’ सर्वतो
वेष्टिते सति बाहिं भा० ॥ ११ वा अपरापरैः साधर्मिकैरागच्छन्निर्यदा भा० ॥

प्रेर्यते तदा या काचित् तेषामनुज्ञा, यथा—एतावति प्रदेशे गुण्याभिः स्थातव्यम् एतावत्-
स्माभिरिति स जघन्यः क्षेत्रावग्रहः । उत्कृष्टः पुनरवग्रहः अनियतः, कस्याप्यहपीयान् कस्यापि
भूयानिति भावः । केषाम् ? इत्याह—अचक्यादीनां चतुर्णामपि, यश्चक्री न भवति किन्तु
सामान्यपार्थिवः स नञः पर्युदासप्रतिषेधतया तत्सदृशग्राहकत्वादचक्री भण्यते, आदिशब्दाद्
गृहपत्यादयो गृह्यन्ते ॥ ६७८ ॥ अथ सागारिकावग्रहस्य विशेषतः उपयोगित्वाद् विधिमाह—

अणुन्नाय वि सव्वम्मी, उग्गहे घरसामिणा ।

तहा वि सीमं छिदन्ति, साह तप्पियकारिणो ॥ ६७९ ॥

‘गृहस्वामिना’ शय्यातरेण ‘भाजनघावन-कायिक्यादिव्युत्सर्जन-स्वाध्याय-ध्यानादिकं यत्र
यत्र भवतां रोचते तत्र तत्र कुरुत’ इत्येवं यद्यपि सर्वोऽप्यवग्रहोऽनुज्ञातस्तथापि साधवः
तस्य—सागारिकस्य प्रियकारिणः—समाधिविधित्सवः ‘सीमां’ मर्यादां ‘छिन्दन्ति’ निर्धारयन्ति, 10
व्यवस्थां स्थापयन्तीत्यर्थः ॥ ६७९ ॥ तामेव सीमामभिषत्ते—

झाणद्वया भौयणधोवणाई, दोण्हऽद्वया अच्छणहेउगं च ।

मिउग्गहं चेव अहिद्वयंते, मा सो व अन्नो व करेअ मच्चुं ॥ ६८० ॥

ध्यानार्थं भाजनघावनाद्यर्थं द्वयोः—उच्चार-प्रश्रवणयोरर्थाय ‘अच्छण’ इति उपविश्यावस्थानं
तद्वेतुकं च—तन्निमित्तकं ‘मितावग्रहमेव’ परिमितमेवावग्रहमधिष्ठित्वा । किमुक्तं भवति ?—15
साधवो व्यवस्थां स्थापयन्तः शय्यातरमामग्नयं ब्रुवते—श्रावक ! वयमियति प्रदेशे ध्यानमध्या-
सिष्यामहे नेतः परम्, अत्र भाजनानि धाविष्यामो नान्यत्र, यदि नाम ग्लानादे रात्रावुच्चा-
रसम्भवो भवेत् ततोऽत्र परिष्ठापयिष्यते, अत्र पुनः कायिकी व्युत्सर्जिष्यते, ईह पुनः साधवो
भाजनरञ्जनादिकं कुर्वन्तः कियतीमपि वेलाभासिष्यन्ते, एवं व्यवस्थाप्य मितमेवावग्रहमधि-
तिष्ठन्ति । कुतः ? इत्याह—मा ‘स वा’ सागारिकः ‘अन्यो वा’ तदीयो वयस्य-स्वजनादिः 20
सबाल-वृद्धाकुलेन गच्छेनातिप्राचुर्येणाऽऽक्रान्ते कायिक्यादिना वा विनाशितोऽवग्रहे ‘मन्युम्’
अप्रीतिकं कुर्यात् । अपि च तथा साधुभिरप्रमत्तैस्तत्र स्थातव्यं यथा शय्यातरश्चिन्तयेत्—
अहो ! निमृत्स्वभावा अमी मुनयः, यदेतावन्तोऽपि सन्तः स्वसमयोदितमाचारमाचरन्तोऽपि
परस्परं विक्रयादिकमकुर्वन्तो निर्व्यापारा इव लक्ष्यन्ते, तत् सर्वथा कृतार्थोऽस्म्यहममीषां
भगवतां शय्यायाः प्रदानेन, तीर्णप्रायो मयाऽयमपारोऽपि संसारपारावार इति ॥ ६८० ॥ 25

प्ररूपितः क्षेत्रावग्रहः । सम्प्रति द्रव्यावग्रहमाह—

चेयणमचित्त मीसग, दव्वा खलु उग्गहेसु एएसु ।

जो जेण परिग्गहिओ, सो दव्वे उग्गहो होइ ॥ ६८१ ॥

‘एतेषु’ देवेन्द्राद्यवग्रहेषु यानि ‘चेतनानि’ स्त्री-पुरुषादीनि ‘अचित्तानि’ वस्त्र-यात्रादीनि
‘मिश्राणि’ सभाण्डोपकरणस्त्री-पुरुषादीनि यानि द्रव्याणि सः ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयोऽवग्रहः । 30

१ ‘तु सागारिकस्य साधर्मिकाणां वा अनुज्ञा भा० ॥ २ ‘स्माभिरपरैश्च जनैरिति स
जघ’ भा० ॥ ३ भाणधुवणद्वतादी, दो’ ता० ॥ ४ ‘एत्थ अच्छीहामो, काए वेलाए ? लिहंता वा
रंगेत्ता (रंगता) वा भाणे’ इति चूर्णिकारः ॥ ५ कुतो हेतोः ? इति चेद् अत आह भा० ॥

सागारिका-
वग्रहे
निवास-
विधिः

द्रव्याव-
ग्रहः

कचम्भूतः ? इत्याह—यो येन शकादिना परिगृहीतः स तस्य सम्बन्धी द्रव्यावग्रहः । किमुक्तं भवति ?—देवेन्द्रावग्रहक्षेत्रे सानि सन्निष्ठा-ऽवित्त-मित्राणि द्रव्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्र-द्रव्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या ॥ ६८१ ॥

उक्तो द्रव्यावग्रहः, अब कालावग्रहमाह—

कालाव-
ग्रहः

४

इो सामरा उ पटमो, चकी सत्त सय पुव्व चुलसीई ।

सेसनिवम्मि मुहुत्तं, अहममुकोसए भयणा ॥ ६८२ ॥

‘प्रथमः’ देवेन्द्रावग्रहः स द्वे सागरोपमे यावद् भवति, सकस्य द्विसागरोपमस्थितिक-त्वात् । ‘चकी’ चक्रवर्त्तवग्रहो जघन्यतः सप्त वर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत्, उत्कर्षतः पुनश्चतुर-शीतिपूर्वशतसहस्राणि भरतचक्रवर्त्तिवत् । तथा च चूर्णिः—

१० चक्रवर्त्तिउगगहो जहण्णेणं सत्त वाससया बंभदत्तस्स, उकोसेणं चउरासीइपुव्वसयसहस्साई भरहत्तस्स ॥

अत्र परः प्राह—ननु ब्रह्मदत्तः कुमारतायामष्टाविंशतिं माण्डलिकत्वे षट्पञ्चाशतं दिग्वि-जये षोडश वर्षाण्यतिवाह्य पद् वर्षशतान्येव चक्रवर्त्तिपदवीमनुबभूव, भरतोऽपि सप्तसप्तति-पूर्वलक्षाणि कुमारभावमनुभूय वर्षसहस्रं माण्डलिकत्वमनुपास्य षष्टिवर्षसहस्राणि विजयया-
१४ त्रायां व्यतीत्य सत्तः किञ्चिद् न्यूनानि षट् पूर्वलक्षाणि सार्वभौमश्रियं बुभुजे, ततः कथम-नयोः सप्त वर्षशतानि चतुरशीतिपूर्वलक्षाणि च यथाकमं चक्रवर्त्तवग्रहः प्रतिपाद्यमानो न विरुध्यते ? नैष दोषैः, इह योग्यतामङ्गीकृत्य भरतादयो जन्मैत एव चक्रवर्त्तिनो मन्तव्याः, यत् उत्पन्नमात्र एव चक्रवर्त्तिनि तदीयतथाविधाद्भुतभाग्यसम्भारसमावर्जितास्तदाभाव्यक्षेत्र-निवासिदेवताः ‘उत्पन्नोऽबं सकलमहीवक्यस्वामी’ इति प्रमोदभाजस्तदानुकूल्यवृत्तयस्तज्जवा-
२० मिलापिष्वस्तत्तत्प्रत्यनीकप्रयुक्तप्रत्यूहपहाराश्च प्रवर्त्तन्त इति समीचीनमेव यथोक्तमवग्रहकाल-मानम्; अन्यथा वा बहुभुतरूपयुज्य निर्वचनीयमिति । “सेसनिवम्मि मुहुत्तं”ति चक्रवर्त्तिनं मुक्त्वा चः शेषो नृपस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालावग्रहः, कृतराज्याभिषेकस्थान्तर्मुहूर्त्तार्द्धं मरणाद् राज्यपदपरिभ्रंशाद्वा । “उकोसए भयण”ति शेषनृपतीनामुत्कृष्टे कालावग्रहे भजना कार्या । किमुक्तं भवति ?—अन्तर्मुहूर्त्तार्द्धाभ्य समयवृत्त्या वर्द्धमानानि चतुरशीतिपूर्वलक्षाणि
२४ यावद् यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये यद् येन नृपतिनाऽऽयुःस्थानं निर्वर्त्तितं यो वा यावन्तं कालं राज्यैश्वर्यमनुभवति तस्य स उत्कृष्टः कालावग्रहः ॥ ६८२ ॥

एवं गहवइ-सागारिए वि चरिमे जहजओ मासो ।

उकोसो चउमासा, दोहि वि भयणा उ कजम्मि ॥ ६८३ ॥

एवं गृहपति-सागारिकयोरपि शेषनृपतिवद् जघन्य उत्कृष्टश्च कालावग्रहो द्रष्टव्यः ।

१ °व्यः सत्त डे० त० ॥ २ °रतायामनु० भा० ॥ ३ कां० मो० डे० विनाऽन्यग्र—शेषः, यतो योग्य० डे० त० । शेषः, अवग्रहा-ऽवग्रहवतोः स्वस्वामिभावसम्बन्धानुविद्धतया कथञ्चिद-भेदो विषयते; यद्वा योग्य० भा० ॥ ४ °न्यन एव भा० कां० विना ॥ ५ °क्षान्तं याव० भा० ॥ ६ °व्यः, जघन्योऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कृष्टः पुनरन्तर्मुहूर्त्तार्द्धं समयवृत्त्या यावच्चतुरशीति-पूर्वलक्षाणि । इह भा० ॥

इह च यद्यपि शेषनृपति-गृहपति-सागारिकाणामायुषि पूर्वकोटिपर्यवसितान्यपि सम्भाव्यन्ते तथापि चूर्णिकृता किमपि बाहुल्यादि^१ कारणमुद्दिश्य चतुरशीतिपूर्वलक्षण्यन्तान्वेदामिहितानीति अत्रापि तदनुरोधेन तथैव व्याख्यातानि । तथा 'चरमे' सार्धमिकावग्रहे ऋतुबद्धे मासकल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकम् उत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान् कालावग्रहः । "दोसु वि भयणा उ कज्जम्" चि 'द्वयोरपि' जघन्योत्कृष्टयोः कार्ये समापतिते मज्जना । किमुक्तं^२ भवति ?—ग्लानादिभिः कारणैः कदाचिद् ऋतुबद्धे मासो वर्षासु चत्वारो मासा न प्रतिपूर्येन् अतिरिक्ता वा भवेयुः ॥ ६८३ ॥

गतः कालावग्रहः । अथ भावावग्रहमाह—

चतुरो ओदइअम्मी, खओवसमियम्मि पच्छिमो होइ ।

मणसी करणमणुञ्जं, च जाण जं जत्थ ऊं कमइ ॥ ६८४ ॥

भावाव-
ग्रहः

10

'चत्वारः' देवेन्द्र-राज-गृहपति-सागारिकाणामवग्रहा औदधिके भावे वर्तन्ते, 'ममेर्द क्षेत्रम्' इत्यादिमूर्च्छायास्तेषु सद्भावात्, तस्याश्च कषायमोहनीयोदयजन्यत्वात् । 'पश्चिमः' सार्धमिकावग्रहः स क्षायोपशमिके भावे वर्तते, कषायमोहनीयक्षयोपशमयुक्ततया 'ममेर्द क्षेत्रम्, ममायमुपाश्रयः' इत्यादिमूर्च्छायाः साधूनामभावात् । एष भावावग्रहः । तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽप्यवग्रहः । अथ यदुक्तं द्वारगाथायाम् "पंचविहम्मि परुमिर्दे, नायबो 15 जो जहिं कमइ" (गा० ६६९) चि तदिदानीं भाव्यते—“मणसी करणमणुञ्जं चे”त्यादि । मनसि करणमणुञ्जं च जानीहि, यद् 'यत्र' देवेन्द्रावग्रहादौ 'क्षमति' अवतरति तत्र 'मनसि' चेतसि करणम् 'अनुजानीतां बस्यावग्रहः' इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयम् । यत् पुनर्वचसाऽनुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा, अन्तर्भूतपथार्थत्वादनुज्ञापनेति भावः । तत्र देवेन्द्र-राजावग्रहयोर्मनसैवानुज्ञापनं करोति, गृहपत्यवग्रहस्य मनसा वा वचसा वा, सागारिक-सार्धमिकावग्रहयो- 20 र्नियमाद् वचसाऽनुज्ञापना, यथा—अनुजानीतासाकं शय्यां बस-पात्र-शैलादिकं वेत्यादि ॥ ६८४ ॥ अथ भावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह—

भावोग्गहो अहव दुहा, मह-गहणे अत्थ-वंजणे उ मई ।

गहणे जत्थ उ गिण्हे, 'मणसी कर'अकरणे तिविहं ॥ ६८५ ॥

अथवा भावावग्रहो द्विधा—मतिभावावग्रहो ग्रहणभावावग्रहश्च । तत्र 'मतिः' मतिज्ञा- 25 नरूपभावावग्रहो मूयोऽपि द्विधा—व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च । गाथायां बन्धानुलोम्येन पूर्व-मर्थशब्दस्य निर्देशः । 'ग्रहणे' ग्रहणविषयो भावावग्रहः 'यत्र तु' यस्मिन् पुनर्देवेन्द्रावग्रहादौ यदा साधुः किञ्चिद् वस्तुजातं गृह्णाति सच्चित्तमचित्तं मिश्रं वा तस्य तदा ग्रहणभावावग्रहः । "मण-

१ "अंतोमुहुत्ताओ परेणं समयधिघातो ठितीतो जाव चउरासीतिपुव्वसतसइत्साइं, एत्थंतरे जेणं रण्ण जं आउयं निव्वत्तितं जो वा जत्तिर्यं कालं रज्जाधिषव्वं करेति तस्स तस्स सो उक्कोसओ कालोग्गहो भवति" इति चूर्णिपाठः ॥ २ "दिकं का" भा० ॥ ३ उक्कमति ता० ॥ ४ 'मतेः' मतिज्ञानस्य भावा० भा० ॥ ५ 'ग्रहो द्वि' डे० त० विना ॥ ६ का० डे० त० विनाऽन्वय—'दा स एष ग्रहणरूपं भावमधिकृत्यावग्रहो ग्रहणभावावग्रहः भा० ॥

सीकर”ति मनसि करणस्य उपलक्षणत्वाद् अनुज्ञापनायाश्चाकरणे त्रिविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ६८५ ॥
एतदेव सविशेषमाह—

पंचविहम्मि परूविण्णं, स उग्गहो जाणएण घेत्तव्वो ।

अक्काए उग्गहिए, पायच्छित्तं भवे तिविहं ॥ ६८६ ॥

- ८ ‘पञ्चविधे’ अवग्रहे प्ररूपिते सतीदं तात्पर्यमभिधीयते—स एवंविधोऽवग्रहः ‘ज्ञायकेन’ पञ्चप्रकारावग्रहस्वरूपवेदिना ग्रहीतव्यो नाज्ञायकेन । कुतः ? इत्याह—‘अज्ञाते’ अनधिगते सति यद्यवग्रहमवगृह्णाति ततस्तस्मिन्नवगृहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं भवति ॥ ६८६ ॥ तदेवाह—

इक्कड-कटिणे मासो, चाउम्मासो अ पीढ-फलएसु ।

कट्ट-कलिंचे पणगं, छारे तह मल्लगाईसु ॥ ६८७ ॥

- 10 इक्कडं—दण्डणी कठिनः—शरस्तम्बः तयोः संसारकं मासलघु । काष्ठमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः । काष्ठं च—काष्ठशकलं कलिञ्चं च—वंशदलं काष्ठ-कलिञ्चं तत्र तथा ‘क्षारे’ भस्मनि ‘मल्लकादिषु’ मल्लकं—शरावम् आदिशब्दात् तृण-डगलादिपरिग्रहः, एतेषु सर्वेष्वपि ‘पञ्चकं’ पञ्च रात्रिन्दिवानि ईति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहस्वरूपस्यावग्रहेण द्रष्टव्यम् ॥ ६८७ ॥ उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । सम्प्रति विहारकल्पिकमाह—

15 विहारकल्पिकद्वारम्

गीयत्थो य विहारो, बीओ गीयत्थेनिस्सिओ भणिओ ।

इत्तो तइयविहारो, नाणुआओ जिणवरेहिं ॥ ६८८ ॥

गीतार्थ-
गीतार्थ-
निश्चितौ
विहारौ

- गीतैः—परिज्ञातोऽर्थो यैस्ते गीतार्थाः—जिनकल्पिकादयः, तेषां स्वातन्त्र्येण यद् विहरणं स गीतार्थो नाम प्रथमो विहारः । तथा गीतार्थस्य—आचार्योपाध्यायलक्षणस्य निश्चिताः—परतन्त्रा यद् गच्छवासिनो विहरन्ति स गीतार्थनिश्चितो नाम द्वितीयो विहारो भणितः । इत ऊर्द्ध-
मगीतार्थस्य स्वच्छन्दविहारितारूपस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातः ‘जिनवरैः’ भगवद्भिस्तीर्थकरै-
रिति ॥ ६८८ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

गीयं मुणितेगड्ढं, विदियत्थं खलु वयंति गीयत्थं ।

गीतार्थ-
पदव्या-
ख्यानम्

१ इति यथाक्रमं त्रिविधमपि प्रायः भा० ॥ २ ‘त्थमिस्सि’ ता० ॥ ३ गीतः—परिज्ञा-
तोऽर्थो यैस्ते गीतार्थाः, गीतार्था एव केवलाः सन्त्यत्रेति अभावेराकृतिगणत्वाद् अप्रत्यये
गीतार्थो नाम मौलो विहारः । किमुक्तं भवति ?—यावन्तो विवक्षितगच्छान्तर्वासिनः
साधवस्तावन्तः सर्वेऽपि गीतार्था न कश्चित् तन्मध्यादगीतार्थः, यथा श्रीऋषभस्वामि-
प्रथमगणधरस्य ऋषभसेनस्य परिवारभूतानि द्वात्रिंशदपि सहस्राणि साधूनां गीतार्थानि
इति, एषमन्येषामपि केवलगीतार्थपरिवारोपेतानां यो विहारः स गीतार्थ इत्युच्यते ।
द्वितीयो गीतार्थे पुरतः कृत्वा तन्निश्चया-तत्पारतन्त्र्येण यो विहारः स गीतार्थनिश्चितः
‘भणितः’ प्रतिपादितस्तीर्थकर-गणधरैः । कश्चित् “गीयत्थमीसओ” ति पठ्यते, तत्र
‘गीतार्थमिश्रकः’ गीतार्थसंघलितागीतार्थसाधुसमुदायरूपः, शेषं प्राग्वत् । इत ऊर्द्ध-
मपरस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातः ‘जिनवरैः’ भगवद्भिस्तीर्थकरैरिति ॥ ६८८ ॥ अथैनामेव
निर्युक्तिगाथां विवरीषुः प्रथमतो गीतार्थपदं व्याचष्टे इतिरूपा भा० पुरुषके टीका ॥

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थो वा सुयं गीयं ॥ ६८९ ॥

‘गीतं मुणितमिति वैकार्यम् । ततश्च विदितः—मुणितः परिज्ञातोऽर्थः छेदसूत्रस्य येन तं विदितार्थं खलु वदन्ति गीतार्थम् । यद्वा गीतेन चार्थेन च यो युक्तः स गीतार्थो भण्यते, गीता-ऽर्थावस्य विधेते ईति अत्रादित्वाद् अप्रत्ययः । अथ गीतं किमुच्यते?, अत आह—
‘श्रुतं’ सूत्रं गीतमित्यभिधीयते ॥ ६८९ ॥ एतदेव भावयति—

5

गीएण होइ गीई, अत्थी अत्थेण होइ नायव्वो ।

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थं तं विजाणाहि ॥ ६९० ॥

इह सूत्रा-ऽर्थधरत्वे चतुर्भङ्गी, तद्यथा—सूत्रधरो नामैको नार्थधरः १ अर्थधरो नामैको न सूत्रधरः २ एकः सूत्रधरोऽप्यर्थधरोऽपि ३ अपरो न सूत्रधरो नार्थधरः ४ । अयं चतुर्थो भङ्ग उभयशून्यत्वादवस्तुभूतः, शेषं भङ्गत्रयमधिकृत्याह—‘गीतेन’ सूत्रेण केवलेन सम्यक्पठि-10 तेन गीतमस्यास्तीति गीती भवति । अर्थेन केवलेन सम्यगभिगतेनार्थो भवति ज्ञातव्यः, अर्थधर इत्युक्तं भवति । यस्तु गीतेन चार्थेन चोभयेनापि युक्तं गीतार्थं विजानीहि इति ।
इदमत्र तात्पर्यम्—तृतीयभङ्गवर्त्येव तत्त्वतो गीतार्थशब्दमविकलमुद्बोद्धुमर्हति, न प्रथमद्वितीयभङ्गवर्तिनाविति ॥ ६९० ॥

अथ येषां गीतार्थानां तन्निश्चितानां वा विहारो भवति तान् दर्शयति—

15

जिणकप्पिओ गीयत्थो, परिहारविसुद्धिओ वि गीयत्थो ।

गीयत्थे इद्धिदुगं, सेसा गीयत्थनीसाए ॥ ६९१ ॥

गीतार्थाः
गीतार्थ-
निश्चिताश्च

जिनकल्पिको नियमाद् गीतार्थः, परिहारविशुद्धिकः अपिशब्दात् प्रतिमाप्रतिपन्नको यथा-
लन्दकल्पिकश्चावश्यंतया गीतार्थः, जघन्यतोऽप्यधीतनवमपूर्वान्तर्गताचारनामकतृतीयवस्तुक-
त्वादेवामिति । तर्थां गच्छे गीतार्थविषयमृद्धिमतोः—आचार्योपाध्याययोर्द्विकं द्रष्टव्यम्, सूत्रे 20 मतुलोपः प्राकृतत्वात्, आचार्य उपाध्यायो वा नियमाद् गीतार्थ इत्यर्थः । एषां सर्वेषामपि स्वातन्त्र्येण विहारो विज्ञेयः । ‘शेषाः’ सर्वेऽपि साधवः ‘गीतार्थनिश्चया’ आचार्योपाध्यायलक्षण-
गीतार्थपारतन्त्र्येण विहरन्ति ॥ ६९१ ॥ इदमेव पश्चाद् भावयति—

आयरिय गणी इट्ठी, सेसा गीता वि होंति तन्नीसा ।

गच्छगय निग्गया वा, थाणनिउत्ताऽनिउत्ता वा ॥ ६९२ ॥

25

१ गीतमिति वा मुणिं भा० ॥ २ सूत्राभिधेयं येन भा० ॥ ३ लुः अचधारणे ‘वदन्ति’
ब्रूयते गीतार्थे भा० ॥ ४ इति व्युत्पत्तेः । अथ भा० ॥ ५ डे० त० विनाऽन्यत्र—इह सूत्रार्थयो-
श्चतुर्भङ्गी, तद्यथा—सुत्तधरे नामेगे नो अत्थधरे, अत्थधरे नामेगे नो सुत्तधरे, एगे
सुत्तधरे वि अत्थधरे वि, एगे नो सुत्तधरे नो अत्थधरे । अत्र चतुर्थो भङ्ग उभययाऽपि
शून्यः, अर्थं भङ्गत्रयं सूत्रयज्जाह—गीतेन भा० ॥ ६ ऽब्जः । यस्तु डे० त० विना ॥ ७ हस्त-
विहान्तर्गतोऽयं पाठः भा० डे० त० पुस्तकेष्वेव वर्तते । एवमपि सर्वत्र हस्तविहान्तर्गतः पाठः भा० डे०
त० पुस्तकान्तर्गत एव ज्ञेयः ॥ ८ अथ कस्मै साधुरवश्यंतया गीतार्थो भवति ? इति उच्यते
इत्यवतरणं भा० ॥ ९ इति भावः । तथा भा० ॥ १० ‘था गच्छवासिनां गीतार्थे’ गीता
भा० ॥ ११ ‘तार्थो भवति इ’ भा० ॥

‘आचार्यः’ सूरिः ‘गणी’ उपाध्यायः एतौ अतः ‘ऋद्धिमन्तौ’ सातिशयज्ञानादिऋद्धि-
भ्यजौ, अतिशायनेऽत्र मत्वर्थायः, यथा रूपवती कन्येत्यादौ, अतः शेषाः साधवो गीतार्था
अपि तज्जिज्ञेया विहरन्ति । अथ के ते शेषाः ? इत्याह—गच्छगता गच्छनिर्गता वा ।
तत्र गच्छगताः गच्छमध्यवर्तिनः, गच्छनिर्गताः “असिधे ओमोअरिण्” इत्यादिभिः
४ कार्रणैरेकाकीभूताः; अथवा ‘स्थाननियुक्ताः स्थाननियुक्ता वा’ स्थाने—पदे नियुक्ताः—
व्यापारिताः ‘स्थाननियुक्ताः’ प्रवर्त्तक-स्वविर-गणावच्छेदैकाख्याः पदस्वगीतार्था इत्यर्थः,
तद्विपरीता स्थाननियुक्ताः, सामान्यसाधव इत्यर्थः । एते सर्वेऽप्याचार्योपाध्यायनिश्रया
विहरन्ति ॥ ६९२ ॥ कथम् ? इत्याह—

अध्वन्य-
मध्यम-
उत्कृष्टाः
गीतार्थाः

10 आचारपकल्पधरा, चउदसपुञ्जी अ जे अ तम्मज्झा ।
तन्नीसार्हे विहारो, सवाल-वुद्धस्स गच्छस्स ॥ ६९३ ॥

‘आचारपकल्पधराः’ निशीथाध्ययनधारिणो जघन्या गीतार्थाः, चतुर्दशपूर्विणः पुनरु-
त्कृष्टाः, ‘तन्मध्यवर्तिनः’ कल्प-व्यवहार-दशाश्रुतस्कन्धधरादयो मध्यमाः । तेषां—जघन्य-मध्य-
मोत्कृष्टानां गीतार्थानां निश्रया सवाल-वृद्धस्यापि गच्छस्व विहारो भवति, न पुनरगीतार्थस्य
स्वच्छन्दमेकाकिविहारः कर्तुं युक्तः ॥ ६९३ ॥ कुतः ? इति चेद् उच्यते—

एकाकि-
विहारे
शेषाः

15 एगविहारी अ अजायकप्पिओ जो मधे चवणकप्पे ।
उवसंपको मंदो, होहिइ वोसडुतिट्ठाणो ॥ ६९४ ॥

एकः सन् विहरतीत्येवंशील एकविहारी, स च ‘अजातकल्पिकः’ अगीतार्थः, तथा
‘अध्वनं—चारित्रात् प्रतिपतनं तस्य कल्पः—प्रकारध्वननकल्पः, पार्थस्यादिविहार इत्यर्थः,
तस्मिन् यो भवेत् स एकाकित्वम् ‘उपसम्पन्नः’ प्रतिपन्नः सन् ‘मन्दः’ सद्बुद्धिविकलो भविष्यति
20 ‘व्युत्सृष्टत्रिस्थानः’ व्युत्सृष्टानि—परित्यक्तानि त्रीणि स्थानानि—ज्ञानादिरूपाणि येन स व्युत्सृ-
ष्टत्रिस्थानः । एषा निर्युक्तिगाथा ॥ ६९४ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

एकाकि-
विहारिणां
प्रायश्चि-
त्तम्

मोत्तूण गच्छनिग्गते, गीयस्स वि एकगस्स मासो उ ।

अविगीण चउगुग्गा, चवणे लहुगा य भंगट्ठा ॥ ६९५ ॥

१ एतौ ऋद्धिमन्तावभिधीयेते, ऋद्धिः—ज्ञान दर्शन-चारित्ररूपाऽतिशायिनी सम्पत् सा
विद्यतेऽनयोरित्यतिशायने मतुप्रत्ययः, तत आचार्योपाध्यायौ यतः ‘ऋद्धिमन्तौ’ मह-
र्द्धिकौ अतः शेषाः साधवो भा० ॥ २ ‘अथवा आचार्योपाध्यायपरतन्त्रतया विह’ डे० ता० ॥
३ ‘वाः ? उच्यते—गच्छ’ भा० ॥ ४ ‘रणैर्गच्छाभिर्गता एकाकीभूता इति यावत् ।
अथवा भा० ॥ ५ ‘वक्ताः, तज्जि’ मो० डे० कां० ॥ ६ ‘व्युत्तो गीता’ भा० ॥ ७ डे० त० विनाऽ-
न्यत्र—‘हारधारकादयो मध्यमाः । तेषां जघ’ डे० मो० । ‘हारधारकादयश्चतुर्दशपूर्वाणा-
मर्वाङ्क सर्वेऽपि मध्यमा गीतार्था जघसातव्याः । यदि नामैषं गीतार्थास्त्रिविधास्ततः
किम् ? इत्याह—तज्जिज्ञेया अध्वन्य-मध्य’ भा० ॥ ८ सोऽपि जातकल्पिको वा व्यावजात-
कल्पिको वा, जातकल्पिको गीतार्थः, अजातकल्पिकः पुनरगीतार्थः, तत्रेहाजातकल्पिको
पृच्छते । तथा यो भवेत् ‘अध्वननकल्पे’ इति अध्वनं भा० । “सो पुण जायकप्पिओ वा होजा
अजायकप्पिओ वा । जातकप्पिओ नाम गीतयो, अजातकप्पिओ अगीतयो । जवणकप्पो पाय पासत्वादि-
विहारो” इति व्युत्तौ ॥

मुक्त्वा 'गच्छनिर्गतान्' जिनकल्पिकादीन् गीतार्थस्यापि 'एककस्य' एकाकिविहारं कुर्वतो मासलुषु । 'अविगीते' अगीतार्थे एकाकिविहारिणि चत्वारो गुरुकाः । 'च्यवने' पार्श्व-स्थादिविहारे यदि मनसाऽपि संकल्पं कुरुते तदा चत्वारो लघुकाः । "भंगद्व" ति अष्टौ भङ्गा अत्र कर्तव्याः, तद्यथा—एकाकी अजातकल्पिकश्च्यवनकल्पिकश्च १ एकाकी अजातक-ल्पिको न च्यवनकल्पिकः २ एकाकी जातकल्पिकश्च्यवनकल्पिकः ३ एकाकी जातकल्पिको न च्यवनकल्पिकः ४, एवमेकाकिपदेन चत्वारो भङ्गा लब्धाः; अनेकाकिपदेनापि चत्वारो लभ्यन्ते, सर्वसङ्ख्याया अष्टौ भङ्गाः । अत्राष्टमो भङ्गस्त्रिष्वपि पदेषु शुद्धत्वात् प्रायश्चित्तरहितः । शेषेषु तु यथार्थमनन्तरोक्तं प्रायश्चित्तम् ॥ ६९५ ॥ एतेषु ॥ सप्तसप्तभिः भङ्गेषु ॥ वर्त-मानस्य दोषमुपदर्शयन्नुपसम्पन्न-मन्दपदे व्याचष्टे—

एगागित्तमणद्वा, उवसंपज्जह चुओ व जो कप्पा ।

10 एकाकि-
विहारि-
णां मन्द-
त्वम्

सो खलु सोओ मंदो, मंदो पुण दव्व-भावेण ॥ ६९६ ॥

य एकाकित्वं 'अनर्थाद्' ज्ञानादिप्रयोजनाभावाद् 'उपसम्पद्यते' अङ्गीकरोति, यो वा 'च्युतः' प्रतिपतितः 'कल्पात्' संविम्विहारात् स खलु वराको ॥ द्रव्यजीवितेन जीव-न्त्रिष्वपि 'शोच्यः' शोचनीयः संयमजीवितेनाभावात्, मन्दश्चासौ । अयं मन्द इति कोऽर्थः ? इत्याह—मन्दः पुनः 'द्रव्य-भावेन' द्रव्यतो भावतश्च मन्दो भवतीत्यर्थः ॥ ६९६ ॥

15

एकेको पुण उवचय, अवचय भावे उ अवचए पगयं ।

तलिना बुद्धी सेट्ठा, उभयमओ केह इच्छन्ति ॥ ६९७ ॥

द्रव्यमन्दो भावमन्दश्चैकैकः पुनर्द्विधा—उपचयेऽपचये च । तत्रोपचयद्रव्यमन्दो नाम यः परिस्थूरतरशरीरतर्या गमनादिव्यापारं कर्तुं न शक्नोति । अपचयद्रव्यमन्दस्तु यः कृशशरी-रतर्या कमपि प्रयासं न कर्तुमीष्टे । उपचयभावमन्दः पुनर्यो बुद्धेरुपचयेन यतस्ततः कार्यं कर्तुं नोत्संहते । अपचयभावमन्दस्तु यो निजसहजबुद्धेरभावेनान्यदीयाया बुद्धेरनुपजीवनेन हिता-ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ती न कर्तुमीशः स बुद्धेरपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दः । अत्र

20

१ 'स्यापि पुष्टालम्बनमन्तरेण 'एककस्य' भा० ॥ २ 'काः, चशब्दाद् यच्चात्म-संयमविरा-धनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमवसातव्यम् । "भंगद्व" भा० । "चशब्दाद् यच्चापद्यते । भंगद्व" इति चूर्णिकारः ॥ ३ 'यथं द्विकत्रिकसंयोगनिष्पन्नं पूर्वोक्तं प्राय' भा० ॥ ४ 'त्वम् "अणद्व" ति अर्थः—प्रयोजनम्, तदभाषोऽनर्थः, पुष्टालम्बनं विनाऽपीति भावः, 'उप' भा० ॥ ५ 'वितव्यपगमादिति भावः, मन्द' भा० ॥ ६ 'भावाभ्याम्, द्रव्य' भा० ॥ ७ 'उपचयेऽप-चये च' उपचयद्रव्यमन्दोऽपचयद्रव्यमन्दश्च उपचयभावमन्दोऽपचयभावमन्दश्चेत्यर्थः । तत्रोप' भा० ॥ ८ 'या कमपि व्यापा' भा० ॥ ९ डे० त० विनाऽन्यत्र—'या प्रवासं न मो० डे० । 'या स्वल्पमपि प्रयासं न भा० ॥ १० डे० त० विनाऽन्यत्र—'हते । अपचयभावमन्दस्तु यो बुद्धेरभावेन हिता-ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ती न कर्तुमीशः । अत्र चानेनैव सो० डे० कां० । 'हते । यः पुनः सहजबुद्धेरभावेन हिता-ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ती न कर्तुमीशः स बुद्धेरपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दोऽभिधीयते । अत्र चानेनैव भा० ॥

चानेनैव भावतोऽपचयमन्देन प्रकृतम्, शेषास्तु शिष्यमतिविकाशनां प्ररूपिताः । अथवा 'तत्तिना' सूक्ष्मा कुशाग्रीया बुद्धिः भेदा, ततः सा सूक्ष्मतन्तुव्यूतपटीवद् अन्तःसारव-
त्त्वेन उपचितेति कृत्वा यः कुशाग्रीयमतिः स उपचयभावमन्दः । यस्तु परिस्थूरमतिः
स बुद्धेः स्थूलसूत्रतया स्थूलशाटिकाया इव अन्तर्निःसारतालक्षणमपचयमभि-
कृत्यापचयभावमन्द इति । अतः केचिदाचार्या उभयमप्यपचयमन्दमिच्छन्ति, प्रथमव्या-
ख्यानापेक्षया निर्बुद्धिकं द्वितीयव्याख्यानपक्षे तु परिस्थूरबुद्धिकमपचयभावमन्दमत्र प्रस्तावे
गृह्णन्तीति भावः ॥ ६९७ ॥ अथ यदुक्तं निर्युक्तिगाथायाम् "होहिह वोसद्वतिष्ठाणो"
(गा० ६९४) ति तत्र कानि पुनस्तानि त्रीणि स्थानानि यानि तेन परित्यक्तानि ? उच्यते—

नाणार्हं तिष्ठाणा, अहवणं चरणोऽप्यो पवयणं च ।

सुत-उत्थ-तदुभयाणि व, उगम उपपायणाओ वा ॥ ६९८ ॥

एकाकी 'ज्ञानादीनि' ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणि त्रीणि स्थानानि वक्ष्यमाणनीत्या परित्यज-
तीति । "अहवणं" ति अखण्डमव्ययमथवार्थे, चरणमात्मा प्रवचनं चेति वा त्रीणि स्थानानि,
तत्रागीतार्थतयाऽसौ षट्कावविराधनया चरणम्, अतिप्रचुराहारभक्षणादिना ग्लानत्वाद्याप-
राधात्मानम्, अक्षतनया संज्ञाव्युत्सर्गादिना प्रवचनं च परित्यजति । अथवा सूत्रा-ऽर्थ-तदु-
भयानि त्रीणि स्थानानि, तत्रासावेकाकितया कदाचित् सूत्रं विस्मारयति कदाचिदर्थं कदा-
चित् तदुभयम् । यद्वा उद्गमो(म उ)त्पादना वाशब्दादेवणा चेति त्रीणि स्थानानि, तानि च
निरङ्कुशत्वादेकाकी परित्यजतीति प्रकटमेव ॥ ६९८ ॥

अथ यथाऽसौ ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणि परिहरति तथाऽभिधित्सुराह—

अपुव्वस्स अगहणं, न य संकिय पुच्छणा न सारणया ।

गुणयंते अ अददुं, सीदइ एगस्स उच्छाहो ॥ ६९९ ॥

अपूर्वस्य श्रुतस्याग्रहणम्, एकाकितया पाठयितुरभावात् । न च शङ्किते सूत्रेऽर्थे वा
कस्यापि पार्श्वे प्रच्छनम् । न वा सूत्रमर्थं वा विकुट्टयतः 'सारणा' शिक्षणा 'मैवं पाठीः' इत्या-
दिका भवति । तथाऽपरान् साधून् 'गुणयतः' परावर्तयतोऽष्टद्वया 'सीदति' परिहीयते 'एकस्य'
एकाकिनः 'उत्साहः' सूत्रा-ऽर्थपरावर्तनायामभियोग इति ॥ ६९९ ॥

उक्तो ज्ञानपरिहारः । सम्प्रति दर्शन-चरणयोः परिहारमाह—

चरणार्हं वुग्गाहणं, न य वच्छलाहं दंसणे संका ।

थी सोहि अणुअमया, निप्पग्गाहया य चरणम्मि ॥ ७०० ॥

'चरकादिभिः' कणाद-सौगत-साङ्ख्यप्रभृतिभिः पाषण्डिभिः कुयुक्तियुक्ताभिरुक्तिभिर्व्यु-
द्गाहणमगीतार्थतया तस्य भवेत्, न चासावेकाकितया साधर्मिकाणां वात्सल्यम् आदिशब्दा-

१ 'नार्हमुच्चारितसदृशा इति कृत्वा प्ररूपिताः । अथ प्रकारान्तरेण भावत एवोप-
चया-ऽपचयमन्दद्वयमाह—'तत्तिना बुद्धी' इत्यादि । 'तत्तिना' भा० ॥ २ हे० त० विनाऽ-
न्यत्र—यदुक्तं "होहिह मो० ले० का० । यदुक्तं सङ्गहगाथायाम् "होहिह भा० ॥ ३ 'नास्मि
ब्रह्म्यानि । "अहं" भा० ॥ ४ तस्यैकाकिनः 'चरकादिभिः' चरक-चरिका-सौगत० भा० ॥
५ 'भिः' 'व्युद्गाहणं' विपरिजामनमगीतार्थतया भवेत् भा० ॥

एकाकि-
विहारिणां
ज्ञानादि-
भ्यो ज्ञेयः

10

15

20

25

दुपबृंहणं स्थिरीकरणं तीर्थप्रभावनां वा कुर्यात्, शङ्कादयो वा दोषा देशतः सर्वतो वा तस्य भवेयुरिति, एवं दर्शनमसौ परिहरति । तथा “धी” इति एकाकिनः स्त्रियो सम्भाषणादिनाऽऽत्म-परोभयसमुत्था दोषा भवेयुः । “सोहि” ति “शोषिः” प्रायश्चित्तम्, तद् अपराधमापन्नस्य तस्य को नाम ददातु ? । अनुद्यमता च तस्य सारणादीनामभावाद् भवति । < “निष्कम्भाहया य” ति इह प्रग्रहशब्दो यद्यपि

5

“तुलासूत्रेऽश्वादिरश्मौ, सुवर्णे हलिपादपे ।

बन्वने किरणे बन्धां, मुजे च प्रग्रहं विदुः ॥”

इति वचनादनेकार्थः तथाप्यत्राश्वादिरश्मिवाचको द्रष्टव्यः, ततो यथा तथा रश्म्या वैल्गा-परपर्याययोन्मार्गप्रस्थितस्तुरङ्गमो मार्गेऽवतार्यते तथा गुरूणामप्याज्ञावल्गया साधुः प्रमादत उत्पथपतिपन्नोऽपि सन्मार्गेऽवतार्यते इति प्रग्रहशब्देन गुर्वाज्ञाऽभिधीयते, > प्रग्रहो नियन्त्रणा 10 गुर्वाज्ञेति यावत्, निर्गतः प्रग्रहादिति निष्प्रग्रहः, तस्य भावो निष्प्रग्रहता, गुर्वाज्ञाया अमा-वात् पाणि-पाद-मुखधावनादि निःशङ्कं करोतीत्यर्थः । एवं चरणविषयः परित्याग इति ॥ ७०० ॥ किञ्च—

सामाज्यजोगाणं, वज्ज्ञो गिहिसमसंयुजो होइ ।

दंसण-नाण-चरित्ताण मइलणं पावई एक्को ॥ ७०१ ॥

15

स एकाकी “सामज्ञ” ति श्रामण्य-भाविनां विनय-वैयावृत्त्यप्रभृतीनां योगानां ‘बाधः’ अनाभागी भवति । गृहिणाम्-अगारिणां संज्ञा-समाचारस्तस्यां संस्तुतः-परिचयवान् भवति । दर्शन-ज्ञान-चारित्राणां च मालिन्यमेकः सन् प्राप्नोति, तत्र बौद्धादिभिर्विपरिणामितमतेः ‘अहो ! अमीषामपि दर्शनं निपुणोपपत्ति-दृष्टान्तसंवाचितं समीचीनमिव प्रतिभासते’ इत्यादिना चित्तविष्लेबेयोन्मार्गप्ररूपणया वा दर्शनमालिन्यम्, विज्ञासिल-वात्स्यायनादिपापशु- 20 तान्यभ्यस्यतस्तेषु बहुमानबुद्धिं कुर्वतो ज्ञानमालिन्यम्, चारित्रमालिन्यं पुनरेकाकिनः सुप्रती-तमेव ॥ ७०१ ॥ अथ गृहिसंज्ञासंस्तुतः कथं भवति ? इति उच्यते—

कथमए गिहिकजे, संतप्पइ पुच्छई तहिं वसइ ।

संखव-सिण्णइदोसा, भासा हिय नइ सोगो अ ॥ ७०२ ॥

१. ‘तु’ तदकरणे च स्वयम्दर्शनस्योद्भावना कृता न भवति । शङ्का च देशतः सर्वतो वा तस्य स्थितिः, एवं भा० ॥ २. डे० त० विनाऽन्यत्र—‘याः सङ्गं भाषणा’ मो० डे० का० । ‘बाः संदर्शन-सम्भाषणादिना मुक्ता-ऽमुक्तसमुत्था भा० ॥ ३. < 1 > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० मो० डे० प्रतिषु नास्ति ॥ ४. पूर्वार्धमिदं हैमानेकार्थसङ्ग्रहे त्रिसरकण्डे १३६७ श्लोकसोत्तरार्धलयेन विभक्ते ॥ ५. त० विनाऽन्यत्र—वल्गया उन्मार्गप्रस्थितस्तुरङ्गमो मार्गेऽवतार्यते तथैव गुरू-णामप्याज्ञावल्गया साधुः प्रमादत उत्पथप्रतिपन्नोऽपि पुनरपि सन्मार्गेऽवतार्यते इति कृत्वा प्रग्रहोऽत्र गुर्वाज्ञाऽभिधीयते । निर्गतः प्रग्रहादिति निष्प्रग्रहः, तस्य भावो निष्प्र-ग्रहता, गुर्वाज्ञामन्तरेण स्वेच्छयैव यद् रोचते हस्त-पाद-मुखधावनादिकं तद् निःशङ्कं करोतीत्यर्थः । एवं चरणपरित्याग इति भा० ॥ ६. ‘अथ-स्मिन्निष्प्रग्रहादिपाप’ भा० ॥

‘गृहिकार्ये’ क्रय-विक्रयादावनभिमते कृतेऽभिमते वा अकृते स एकाकी विवक्षिते गृहस्थे ममत्वातिरेकतः ‘संतप्यते’ सन्तापमनुभवति, यथा—आः ! शोभनं न समजनि यदेतेनागारिणाऽमुकं वस्तु व्यवहृतं अमुकं न व्यवहृतमित्यादि । तथा “पुच्छइ” ति सुख-दुःख-लामा-ऽलामादिकां वार्त्ता तस्य पार्श्वे पृच्छति । “तहिं वसइ” ति ‘तत्र’ तेषां गृहस्थानां मध्य १० एवासौ वसति । तत्र च वैसतो निरन्तरं यस्तैः सह संस्तवस्तेनात्यन्तिकः स्नेहस्तेषु समुल्लसति, तद्वशात् तदीयापत्यानां यत् क्रीडापनं यच्चाक्षर-गणितादिशिक्षापणं यच्च तदुपरोधतः कुण्ट-रुविण्टलादिकरणं तदेवमादयो दोषा द्रष्टव्याः । तथा भाषां सावधामसावगीतार्थतया ब्रूयात्, यथा—हे श्रावक ! गम्यताम् आगम्यताम् उपविश्यतामित्यादि । गृहिसत्के च वस्तुजाते केनचित् चौरादिना हृते स्वयं वा नष्टे तस्य स्नेहातिरेकतः ‘शोकः’ परिदेवनादिरूपः स्यादिति । १० यत एवंविधदोषोपनिपातस्तत् एकाकिविहारविरहेण गच्छवासमध्यासीनेन साधुना यावज्जीवं विहरणीयम् ॥ ७०२ ॥ तस्य च गच्छस्याधिपतिराचार्यो भवति ततः शिष्यः प्रश्नयति— कीदृशस्य गच्छो दीयते ? अयोग्यस्य वा गच्छं प्रयच्छन् अयोग्यो वा गच्छं धारयन् कीदृशं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति ? उच्यते—

अयोग्य-
स्य गच्छं १६
दातुः धार-
यितुश्च
प्रायश्चि-
तम्

अबहुस्सुए अगीयत्थे निसिए वा वि धारए व गणं ।

तदेवसियं तस्सा, मासा चत्तारि भाँरिया ॥ ७०३ ॥

अबहुश्रुतो नाम येनाऽऽचारप्रकल्पाध्ययनं नाधीतं अधीतं वा परं विस्मारितम्, अगीतार्थः येन च्छेदश्रुतार्थो न गृहीतो गृहीतो वा परं विस्मारितः, तस्मिन् अबहुश्रुतेऽगीतार्थे यः ‘गणं’ गच्छं ‘निसृजति’ निक्षिपति तस्य चत्वारो भारिका मासाः । यो वा अबहुश्रुतो अगीतार्थो वा गणं निसृष्टं धारयति तस्यापि चत्वारो मासा गुरुकाः । एतच्च ‘तद्द्वैवसिकं’ तद्विषयसि-
१० ष्यत्वं प्रायश्चित्तम्, द्वितीयादिषु तु दिवसेषु यत् प्रायश्चित्तमापद्यते तदुपरिष्ठाद् वक्ष्यते ॥ ७०३ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगार्थां भावयति—

अबहुस्सुअस्स देइ व, जो वा अबहुस्सुओ गणं धरए ।

भंगतिगम्मि वि गुरुगा, चरिमे मंगे अणुआओ ॥ ७०४ ॥

अ इहं चत्वारो भग्नाः, तद्यथा—अबहुश्रुतो नामैकोऽगीतार्थश्च १ अबहुश्रुतो गीतार्थः २

१ गृहिणां कार्यं ‘गृहिकार्ये’ क्रयाणकक्रय-विक्रयादिकं तस्मिन्नभिमं भा० ॥ २ वसतः संस्तवः-परिचयस्तेन सार्धमालापादिना समुल्लसति, ततः क्रमशस्तस्योपरि स्नेहः-निरन्तरः प्रेमाबन्ध उपजायते, ततोऽपि स्नेहविह्वलस्य तत्प्राधान्यमभङ्गीकृतया यदाधाक-मादिभिर्दोषैरुपहतस्य पिण्डादेर्गृहणं यच्च तदुपरोधतः भा० ॥ ३ डे० त० विनाऽन्यत्र—भाषां सावधामगीतार्थं भा० ३० कां० । भाषा सावधा तां वा असावगीतार्थं भा० ॥ ४ °दि । गृहस्थस्य कचिद् वस्तुजाते भा० ॥ ५ °च्छं वार्त्तापयन् भा० ॥ ६ तस्स उ मां ता० ॥ ७ भारियया ता० ॥ ८ °काः । कियतो दिवसान् ? इत्याह—‘तद्द्वैवसिकं’ तद्विषयसिष्यत्वं तावदिदं प्रायश्चित्तम्, तत् ऊर्ध्वं द्वितीं भा० ॥ ९ अथैतदेव भावयति डे० त० विना ॥ १० < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः त० कां० विना नास्ति ॥

बहुश्रुतोऽगीतार्थः ३ बहुश्रुतो गीतार्थश्चेति ४ । तत्र > अबहुश्रुतस्यागीतार्थस्य गणं ददाति चत्वारो गुरवः । अबहुश्रुतस्य गीतार्थस्य ददाति चतुर्गुरवः; अस्य च प्रमादादिना सूत्रं विस्मृतम् अर्थे पुनः स्मरतीत्यबहुश्रुतस्य गीतार्थत्वम्, यद्वा आज्ञा-धारणादिमात्रव्यवहारेणाबहु-श्रुतस्यापि गीतार्थत्वमिति । बहुश्रुतस्यागीतार्थस्य ददाति चत्वारो गुरवः, अनेन चाऽऽचारप्रकरणाध्ययनं सूत्रतोऽधीतं न पुनरर्थतः श्रुत्वा सम्यग्गभिगतमिति बहुश्रुतस्यागीतार्थत्वम् । बहु-श्रुतस्य गीतार्थस्य ददातीत्यत्र चतुर्थे भङ्गे शुद्धः । यो वा अबहुश्रुतो गणं धारयतीत्यत्रापि चतुर्भङ्गी । तत्राबहुश्रुतोऽगीतार्थश्च सन् निमृष्टं गणं धारयति १ अबहुश्रुतो गीतार्थो धारयति २ बहुश्रुतोऽगीतार्थो धारयति ३ त्रिष्वपि चतुर्गुरुकाः । बहुश्रुतो गीतार्थो धारयतीत्यत्र शुद्धः । अत एवाह—‘भङ्गत्रिकेऽपि’ त्रिष्वप्याद्यभङ्गेषु गणदायक-धारकयोरुभयोरपि ‘गुरुकाः’ चतुर्गुरवः । ‘चरमे’ चतुर्थे भङ्गे शुद्धत्वाद् दायको धारको वा अनुज्ञातः, न तत्र कश्चिदोषः १० ॥ ७०४ ॥ अत्र परः प्राह—यदेतत् प्रायश्चित्तं भणितं किमेतावता पर्यवसितम् ? किं वा न ? इति उच्यते—नेति । तथा चाह निर्युक्तिकारः—

सत्तरत्तं तवो होइ, तओ छेओ पहावई ।

छेएणऽच्छिन्नपरियाए, तओ मूलं तओ दुगं ॥ ७०५ ॥

सत्तरात्रमिति जातावेकचनम्, ततोऽयमर्थः—त्रीणि सत्तरात्राणि यावत् चतुर्गुरादिकं तपो १० भवति । त्रिष्वपि सत्तरात्रेषु गतेषु यद्यनुपरतौ ‘ततः’ सत्तरात्रत्रयानन्तरं छेदस्तयोरार्चायोरभिमुखं प्रकर्षेण धावति प्रधावति । छेदेनापि यस्य प्रभूतत्वात् पर्यायो न च्छिद्यते तस्मिन्नाचार्ये छेदेनाच्छिन्नपर्याये एकेनैव दिवसेन मूलम् । ततो ‘द्विकम्’ अनवस्थाप्य-पाराश्रिकयुगम् ॥ ७०५ ॥ अथैनं श्लोकं विवरीषुराह—

एकैकं सत्त दिणे, दाऊण अइच्छियम्मि उ तवम्मि ।

२०

पंचाह होइ छेदो, केसिंचि जहा कडो तत्तो ॥ ७०६ ॥

‘एकैकं’ तर्पश्चतुर्गुरुकादि सप्त सप्त दिनानि दत्त्वा ततस्तपःप्रायश्चित्तेऽतिक्रान्ते पञ्चकादिक-छेदो भवति । केषाञ्चिदाचार्याणामयमादेशः—‘यथा’ यत एवै स्थानात् तपः ‘कृतं’ प्रारब्धं तत आरभ्य छेदोऽपि दीयते, चतुर्गुरुकादित्यर्थः । इयमत्र भावना—तयोरार्चाययोः प्रथमतः सत्तरात्रं यावद् दिवसे दिवसे चतुर्गुरुकम्; यद्येतावति गते केनाप्यपरेण गीतार्थेन २५ ‘आचार्याः ! न कल्पते अबहुश्रुतस्यागीतार्थस्य वा गणं दातुं धारयितुं वा, ततः प्रतिपद्यध्वं सम्प्रत्यपि प्रायश्चित्तम्’ इति प्रज्ञापितौ स्वयं वा यद्युपरतौ ततः प्रायश्चित्तमप्युपरतम्; अथ

१ °वाह—‘भंगतिगमि’ इत्यादि । गणदायक-धारकयोरुभयोरप्याद्येषु त्रिषु भङ्गेषु ‘गुरुकाः’ भा० ॥ २ ‘छेदः’ सप्तमप्रायश्चित्तं तयोरभिमुखं प्रकर्षेण धावति-प्रसर्पति प्राप्नोतीत्यर्थः । छेदेनाऽपि यस्य भूयिष्ठत्वात् पर्यायो न च्छिद्यते तस्मिन् अकारप्रक्षेपावच्छिन्नपर्याये भा० ॥ ३ अहिं कं ता० ॥ ४ °पः प्रायश्चित्तं सप्त भा० ॥ ५ °व प्रायश्चित्त-स्थानां भा० ॥ ६ °योरुभयोरप्याच्चां भा० ॥ ७ आर्याः ! भा० मो० छे० ॥ ८ ततो नाद्यापि किमपि विनष्टम्, प्रतिपद्यन्तां भवन्तः प्रायश्चित्तम्’ इति प्रज्ञापितौ सन्तौ स्वयं भा० ॥

नोपरमेते ततो द्वितीयं सप्तरात्रं दिने दिने षड्लघवः; यदि द्वितीये सप्तरात्रेऽपि गते न प्रति-
 निवृत्तौ तदा तृतीयं सप्तरात्रं प्रत्यहं षड्गुरुवः । यद्येतावता स्थितौ ततः सुन्दरमेव, नो चेत्
 ततश्छेदः प्रधावति । तत्रैके आचार्याः पञ्चरात्रिन्दिवादारभ्य च्छेदं प्रस्थापयन्ति, अपरे पुनश्च-
 त्तुर्गुरुकादिति । पञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापनायां मूयोऽप्यादेशयुगम्, तद्यथा—केचिदाचार्या
 ४ लघुभ्यः केचित्तु गुरुभ्यः पञ्चरात्रिन्दिवेभ्यः छेदं प्रारमन्ते । तत्र लघुपञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापना
 प्रथमतो भाष्यते—सप्तरात्रत्रयानन्तरं तुरीयं सप्तरात्रं लघुपञ्चकच्छेदः, पञ्चमं गुरुपञ्चकः,
 षष्ठं लघुदशरात्रिन्दिवः, सप्तमं गुरुदशरात्रिन्दिवः, अष्टमं लघुपञ्चदशकः, नवमं गुरुपञ्चद-
 शकः, दशमं लघुविंशतिरात्रिन्दिवः, एकादशं गुरुविंशतिरात्रिन्दिवः, द्वादशं लघुपञ्चविंश-
 तिकः, त्रयोदशं गुरुपञ्चविंशतिकः, चतुर्दशं लघुमासिकः, पञ्चदशं गुरुमासिकः, षोडशं
 १० चतुर्लघुमासिकः, सप्तदशं चतुर्गुरुमासिकः, अष्टादशं लघुषण्मासिकः, एकोनविंशं सप्तरात्रं
 गुरुषण्मासिकच्छेद इति सर्वसङ्ख्याया त्रयविंशं शतमहोरात्राणां भवति । गुरुपञ्चकप्रस्थाप-
 नायां तु सप्तरात्रत्रयानन्तरं सप्ताहोरात्राणि प्रथमत एव गुरुपञ्चकच्छेदः, ततः सप्ताहं लघुद-
 शकः, एवं पूर्वोक्तविधिना गुरुदशकादयोऽपि षड्गुरुकान्ताश्छेदाः सप्ताहं सप्ताहं प्रत्येकं
 द्रष्टव्या इति; अत्र चाष्टादशभिः सप्तरात्रैः षड्विंशं शतं रात्रिन्दिवानां भवति । यदा तु यतः
 ११ प्रभृति तपःप्रायश्चित्तमुपक्रान्तं तत आरभ्य च्छेदविबक्षा क्रियते तदा चतुर्थे सप्तरात्रे प्रथमत
 एव चतुर्गुरुकच्छेदः, पञ्चमे षड्लघुकः, षष्ठे षड्गुरुकः, एवं षड्भिः सप्तरात्रैर्द्वीचत्वारिंशद्
 दिनानि भवन्ति । इत्थं त्रयणामादेशानामन्यतमेनोद्देशेन च्छिद्यमानोऽपि भूयस्त्वाद् यदा
 पर्यायो न च्छिद्यते ततो नचपि देशोत्पूर्वकोटीप्रमाणः पर्यायोऽवशिष्यते तथापि स
 सर्वोऽपि युगपदेकदिनेनैव च्छिद्यते इति सर्वच्छेदलक्षणं ततो मूलम्, ततो द्वितीये दिवसेऽ-
 १२ नवस्थाप्यम्, तृतीये पराश्रितम् ॥ ७०६ ॥ अथ सामान्यतस्तपःस्थानानि च्छेदस्थानानि च
 परस्परं किं तुल्यानि ? किं वा हीना-ऽधिकानि ? उच्यते—तुल्यानि । यत आह—

तुल्या चैव उ ठाणा, तव-छेयाणं हवन्ति दोणं पि ।

पणगाह पणगवुद्धी, दोणह वि छम्मास निव्वणा ॥ ७०७ ॥

तपश्छेदयोर्द्वयोरपि स्थानानि तुल्यान्येव भवन्ति, न हीनानि नाप्यधिकानीति एवश-
 २५ व्दार्थः । कुतः ? इत्याह—“पणगा” इत्यादि । यतः ‘द्वयोरपि’ तपश्छेदयोः पञ्चकं-पञ्च
 रात्रिन्दिवान्यादौ कृत्वा पञ्चकवृद्ध्या वर्द्धमानानां स्थानानां षण्मासेषु ‘निष्ठापना’ समापनां

१ °वति । अत्र च्छेदविषयी द्वावादेशौ—एके आचार्या भवते—पञ्चरात्रिन्दिवादारभ्य
 च्छेदो दीयते, अपरे तु ‘यतः प्रभृति तपःप्रायश्चित्तं प्रक्रान्तं तत आरभ्य च्छेदोऽपि
 दीयते’ इति प्ररूपयन्ति । यथा च च्छेदस्य पञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापना-चतुर्गुरुप्रस्थापनाभ्यां
 द्वावादेशौ तथा लघु-गुरुप्रस्थापनाभ्यामप्यादेशयुगम् । तद्यथा भा० ॥ २ °कच्छेद मा० ॥
 ३ तु तपःप्रायश्चित्तानन्तरं भा० ॥ ४ °कच्छेदः डे० त० ॥ ५ °अ प्रकारेण च्छिद्यं मा० ॥
 ६ °कानि ? इति उ० भा० ॥ ७ डे० त० विनाऽप्यत्र—°ना भवति, लघुं मो० डे० । °ना
 कर्त्तव्या । इत्थं भा० ॥

भवति । इयमत्र भावना—लघुपञ्चकादीनि गुरुषाम्पासिकपर्यन्तानि बान्धेव तपःस्नानानि तान्येव च्छेदस्वापीति तुल्यान्येवानयोः स्नानानि । एतेन च लघुपञ्चकादर्वाङ् गुरुभ्यः षण्मा-
सेभ्य ऊर्ध्वं छेदो न भवतीत्यावेदितं द्रष्टव्यम् ॥ ७०७ ॥

अथ कीदृशस्य गणधरपदाध्यारोपणा विधीयते ? उच्यते—

षट्षिण सुय गुणिय धारिय, करणे उवउत्तो छेहिं वि ठाणेहिं ।

॥ आचार्य-
पदयोग्यः

छट्टाणसंपउत्तो, गणपरियट्ठी अणुभाओ ॥ ७०८ ॥

‘निशीषाध्ययने ‘पठिते’ सूत्रतः सम्पूर्णेऽप्यधीते, ततः ‘श्रुते’ अर्थतः सद्गुरुमुखादाकर्णिते, ‘गुणिते’ परावर्तना-ऽनुपेक्षाभ्यामत्यन्तसम्पत्तीकृते, ‘धारिते’ चेतसि सम्बन्धवस्थापिते, ततः ‘करणे’ तदुक्ताया विधि-प्रतिषेधरूपाया आज्ञाया विधाने, ‘उपयुक्तः’ प्रमादरहितः, केषु ? इत्याह—‘षट्सु स्थानेषु’ पञ्चसु महाव्रतेषु रात्रिभोजनविरमणवष्टेष्वित्यर्थः, गायत्र्यां प्राकृत-10 त्वात् तृतीयार्धे सप्तमी । (ग्रन्थाग्रम्—१०००) । एतैः षड्विः स्थानैः—पठित-श्रुत-गुणित-धारित-यथोक्तकरण-व्रतषट्कोपयोगलक्षणैः सम् इति—समुदितैः प्रकर्षेण युक्तः सम्प्रयुक्तः ‘गणपरिवर्त्ती’ गच्छवर्त्तापकोऽनुज्ञातस्तीर्थकर-गणधरैः ॥ ७०८ ॥ अथवा—

सत्तष्ट नवग दसगं, परिहरई जो विहारकप्पी सो ।

तिविहं तीहिं विसुद्धं, परिहर नवण मेण ॥ ७०९ ॥

15

य आचार्यादिः सप्तविधमष्टविधं नवविधं दशविधं प्रायश्चित्तं परिहरति, कथम्भूतं तत् ? इत्याह—‘त्रिविधं’ दान-तपः-कालप्रायश्चित्तमेवादिकैकमपि त्रिमेदं परिहारविषयेण नवकेन मेदेन परिहरति । तद्यथा—मनसा वचसा कायेन स्वयं परिहरति अन्यैः स्वपरिवारसाधुभिः परिहारयति अन्यान् परिहरतोऽनुमन्यते । याभिः प्रतिसेवनाभिः प्रतिसेविताभिः सप्तविधा-
दिकं प्रायश्चित्तं भवति ताः करणत्रय-योगत्रयविशुद्धं परिहरतीति भावः ॥ ७०९ ॥ 20

अथ कथं सप्तविधं प्रायश्चित्तं भवति ? इति उच्यते—आलोचनाहं प्रतिक्रमणहं तदु-
भयाहं विवेकाहं व्युत्सर्माहं तपोऽहं छेदाहमिति । अथ मूला-ऽनवस्थाप्य-पाराश्रिकानि
क्रान्तर्भवन्ति ? उच्यते—

दुविहो अ होइ छेदो, देसच्छेदो अ सव्वच्छेदो अ ।

मूला-ऽणवट्ट-चरिमा, सव्वच्छेओ अतो सस ॥ ७१० ॥

25

इह च्छेदो द्विविधो भवति—देशच्छेदश्च सर्वच्छेदश्च । पञ्चकादिकः षण्मासपर्यन्तो देशच्छेदः । मूला-ऽनवस्थाप्य-पाराश्रिकानि पुनर्देशोनपूर्वकोटिप्रमाणस्यापि पर्यायस्य युग-
पत् छेदकत्वात् सर्वच्छेदः । एष द्विविधोऽपि सामान्यतश्छेदश्चब्देन गृह्यत इति निबक्षया
सप्तविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ७१० ॥ अथाष्टविधं कथं भवति ? इति उच्यते—

१ °स्यापीति भावः ॥ ७०७ ॥ अथ मा० त० विना ॥ २ अत्र टीकाकृदभिप्रायेण “छप्पु वि
ठाणेषु” इति पाठे हेयः ॥ ३ आचार्यप्रकल्पाध्ययने ‘पठि’ मा० ॥ ४ °रजे’ सूत्रतोऽर्धको
वाऽऽचार्यप्रकल्पाध्ययनेकाया विधि’ मा० ॥ ५ °हु’ प्राजातिपतविरमणादिषु पञ्चसु
मा० ॥ ६ °दनाहं’ डे० त० ॥

छिज्जन्ते वि न पावेज कोइ मूलं अओ भवे अहु ।

चिरघाई वा छेओ, मूलं पुण सज्जघाई उ ॥ ७११ ॥

छिद्यमानेऽपि पर्याये कश्चित् चिरप्रव्रजितत्वेन मूलं यदा न प्राप्नुयात् तदा तस्य षण्मासच्छे-
दादूर्ध्वं यद् मूलं दीयते तत् प्राग्दत्तच्छेदविलक्षणत्वादष्टमं भवतीत्यष्टौ प्रायश्चित्तभेदा भवेयुः ।

यद्वा छेद-मूलयोस्तात्पर्यार्थोऽयमभिधीयते—चिरघाती छेदः, चिरेण पर्यायस्य च्छेदकत्वात् ।

सद्योघाति मूलम्, श्रगित्येव निःशेषपर्यायत्रोटकत्वादित्यष्टविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ७११ ॥

अथ नवविध-दशविधे प्रतिपादयति—

बृढे पापच्छित्ते, ठविअई जेण तेण नव होंति ।

जं वसइ खित्तवाहिं, चरिमं तम्हा दस हवंति ॥ ७१२ ॥

10 येन कारणेन द्वादशवार्षिकादिके परिहारतपःप्रायश्चित्ते व्यूढे सत्यनवस्थाप्यो व्रतेषु
स्थाप्यते नान्यथा, तेन मूलादनवस्थाप्यं विलक्षणमिति कृत्वाऽनवस्थाप्यप्रक्षेपाद् नव भेदा
भवन्ति । यत् पुनस्तदेव परिहारतपःप्रायश्चित्तं वहमानः सन्नेकाकी सक्रोशयोजनप्रमाणक्षेत्राद्
बहिर्वसति तदेतावतांशेनानवस्थाप्यात् 'चरमं' पाराश्रितं विभिन्नमिति तस्माद् दश प्रायश्चि-
त्तभेदा भवन्तीति ॥ ७१२ ॥ उक्तो विहारकल्पिकः । तदुक्तौ च व्याख्याता "सुत्ते अत्थे

15 तदुभय" इत्यादिका प्रतिद्वारागाथा (गा० ४०५) । अथ कल्पिकद्वारमुपसंहरन्नाह—

एयं दुवालसविहं, जिणोवइहुं जहोवएसेणं ।

जो जाणिऊण कप्पं, सहइणाऽऽयरणयं कुणइ ॥ ७१३ ॥

सो भविय सुलभबोही, परित्तसंसारिओ पयणुकम्मो ।

अचिरेण उ कालेणं, गच्छइ सिद्धिं धुयकिलेसो ॥ ७१४ ॥

20 'एनम्' अनन्तरोदितं 'द्वादशविधं' सूत्रा-ऽर्थादिभिर्द्वारैर्द्वादशप्रकारं 'कल्पं' साधुसमाचारं
'जिनोपदिष्टं' सर्वज्ञैरुक्तमिति, अनेन स्वमनीषिकाव्युदासमाह, 'यथोपदेशेन' उपदेशाऽवैप-
रीत्येन 'ज्ञात्वा' अवबुध्यं यः श्रद्धानमाचरणं च करोति । 'श्रद्धानं' नाम य एष कल्पः
प्ररूपितः स निशङ्कमेवमेव नान्यथा, जिनोपदिष्टत्वात्; न खलु जिनोपदेशः कदाचिदपि
विसंवादपदवीमासादयति । यत् उक्तम्—

25 रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते अनृतम् ।

यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ? ॥

तथा 'आचरणं' नाम यथावसरं द्वादशविधस्यापि कल्पस्यानुपालनम् । एते श्रद्धाना-ऽऽचरणे
यः करोति स सिद्धिं गच्छतीति सण्टङ्कः ॥ ७१३ ॥

कथम्भूतः ? इत्याह—'भग्न्यः' सिद्धिगमनयोग्यः, न खल्वभग्न्यस्यैवविधकल्पविषयाणि

१ 'चारं जिनैः—सर्वज्ञैरुपदिष्टमिति, अनेन भा० ॥ २ 'उपदेशम्' उप० भा० ॥ ३ 'अथ
'श्रद्धानं' 'य एष कल्पः प्ररूपितः स निशङ्कमेवमेव नान्यथा, जिनोपदिष्टत्वात्' इति लक्ष-
णम्, 'आचरणं च' यथावसरं द्वादशविधस्यापि कल्पस्यानुपालनम्, यः करोति स सिद्धिं
गच्छतीति सण्टङ्कः ॥ ७१३ ॥ भा० त० विना ॥

सम्यग्ज्ञान-भ्रद्धाना-ऽऽचरणानि समुपजायन्ते । भव्योऽपि कदाचिद् दुर्लभबोधिकः स्यादित्याह—सुलभा-सुपाषा बोधिः—अर्हद्गमप्राप्तिर्यस्यासौ सुलभबोधिकः । असावपि दीर्घसंसारी स्यादित्याह—परीतः—परिमितः संसारो यस्यासौ परीतसंसारिकः । अयमपि गुरुकर्मा भवेदित्याह—प्रकर्षेण तनु-प्रकृति-स्थिति-प्रदेशा-ऽनुभावैरल्पीयः कर्म यस्यासौ 'प्रतनुकर्मा' लघुकर्मैत्यर्थः । एवंविधोऽसौ 'अचिरेणैव कालेन' जघन्यतस्तेनैव भवग्रहणेनोत्कर्षतः सप्ताष्टमव-४ ग्रहणैः 'सिद्धि' मोक्षं गच्छति धुतक्लेशः सन् । क्लिश्यन्ते—बाध्यन्ते शारीर-मानसैर्दुःखैः संसारिणः सत्त्वा एभिरिति क्लेशाः—कर्माणि, धुताः—अपनीताः क्लेशा येनासौ 'धुतक्लेशः' क्षीणाष्टकमेति भावः ॥ ७१४ ॥ तदेवं व्याख्यातं कल्पिकद्वारम् । अथाऽऽनुषङ्गिकमुत्सार-कल्पिकद्वारमभिधित्सुः प्रस्तावनामाह—

उत्सारकल्पिकद्वारम्

10

चोद्यग पुच्छा उत्सारकल्पिओ नत्थि तस्स किह नामं ।

उत्सारे चउगुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ७१५ ॥

कल्पिकद्वारे व्याख्याते सति लब्धावकाशो नोदकः पृच्छां करोति—भगवन्! अमीषां कल्पिकानां मध्ये किमित्युत्सारकल्पिको नोपन्यस्तः ? । सूरिराह—नास्त्युत्सारकल्पिक इति । भूयोऽपि परः प्राह—यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम श्रूयते ? । गुरुराह— 13 यद्यप्युत्सारकल्पो नाम्ना व्यवह्रियते तथापि न कल्पते उत्सारयितुम्, यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः । तत्राप्याज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः ॥ ७१५ ॥ तानेवाह—

आणाऽणवत्थ मिच्छा, विराहणा संजमे य जोगे य ।

अप्पा परो पवयणं, जीवनिकाया परिचत्ता ॥ ७१६ ॥

आज्ञा भगवतां तीर्थकृतमुत्सारकल्पकृता न कृता भवति । तमाचार्यमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा 20 अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति, तदीया अन्यदीया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्धानुबन्धा-दुत्सारापयिष्यन्ति चेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्नाभिनवधर्माणः सत्त्वा ब्रजेयुः । विराधना 'संयमे च' संयमविषया 'योगे च' योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण 'आत्मा' स्वजीवः 'परः' उत्सारकल्पविषयः शिष्यः 'प्रवचनं' तीर्थं 'जीवनिकायाः' पृथिव्यादय एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ७१६ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषु- 23 राज्ञा-ऽनवस्थे क्षुण्णत्वादनादृत्य मिथ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह—

पुर्व्वि मलिया उत्सारवायए आगए पडिमिलंति ।

पडिलेह पुग्गलिंदिय, बहुजण ओभावणा तित्थे ॥ ७१७ ॥

तत्र तावत् प्रथमं कथानकमुच्यते—इह पुरा केचिदाचार्याः पूर्वान्तर्गतसूत्रा-ऽर्थधारकतया

१ 'दृष्टैरिति भावः, 'सिद्धि' भा० ॥ २ 'न्यस्तः ? विस्मृतिपथमवतारितः ? आहोश्चिदपरं किमपि कारणान्तरम् ? । अत्राऽऽचार्यः प्रत्युत्तरयति—वत्स ! नास्माभिर्विस्मृतिपथमवतारितः किन्तु नास्त्यसाधुत्सारकल्पिक इति हेतोरत्र नोपासः । पुनरपि शिष्यः प्रश्नयति—यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः भा० ॥ ३ 'चने प्रतीतं 'जीव' भा० ॥

उत्सार-
कल्पकर्तुः
कारयितुं
प्रायश्चित्तं
दोषाश्च

उत्सार-
वाचको-
दाहरणम्

लब्धवाचकनामधेयाः सर्वज्ञशासनसरसीरुहविकाशनैकसहस्ररश्मयः प्रावृषेण्यपयोमुच इव सरसदेशनाधाराधोरणीनिपातेन महीमण्डलमेकार्णवधर्मकमादधाना गन्धहस्तिन इव कलमयूथेन सातिशयगुणवता निजशिष्यवर्गेण परिकरिता एकं कश्चिद् ग्राममुपागमन् । तत्र चाषिगत-जीवा-जीवादिविशेषणविशिष्टा बहवः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमा-
 ८ कर्ण्य प्रमोदमेदुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृत्ताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं पादारविन्दमभिवन्द्य योजितकरकुञ्जला यथावत् तत्पुरत आसाञ्चकिरे । ततः सूरिभिरपि रचिता यथोचिता धर्म-देशना । तदाकर्णनेन सञ्जातः संवेगमुधासिन्धुधौतान्तरमलः सकलोऽपि श्रावकलोको गतः परमपरितोषपरवशः सूरिणां गुणग्रामोपवर्णनं कुर्वन् स्वं स्वं स्थानम् । तैश्च वाचकनभोम-
 णिभिस्तत्रायतैः प्रतिहतः स्वद्योतपोतकल्पानामन्ययूथिकानां प्रभाप्रसरः । ततः न शक्नुवन्ति
 10 तेऽन्ययूथिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जायमानं निरुपमानं महिमानं द्रष्टुम् इति सम्भूय सर्वेऽपि 'अमुमाचार्यं वादे पराजित्य तृणादपि लघु करिष्यामः' इत्येकवाक्यतया चेतसि व्यवस्थाप्य समाजमुः सूरिणामन्तिकम् । सूरिभिरपि निष्प्रतिमप्रतिभाप्राग्भारप्रभववाद-लब्धिसम्पन्नैर्निपुणहेतु-दृष्टान्तोपन्यासपुरस्सरं मध्येविद्वज्जनसमं कृतास्ते निष्पृष्टप्रश्न-व्याकरणाः । ततः समुच्छलितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्त्तिकोलाहलः, प्रादुर्भूतः परतीर्थिकानामपि परमः
 15 परामर्शः, निमग्नः प्रमोदपीयूषपयोनिधावस्तोकः श्रमणोपासकलोकः, सम्पादिता सपदि विशेष-तस्तेन महती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि कालमलङ्कृत्य तं ग्रामं प्रबोध्य मिथ्यात्वनिद्राविद्राणचैतन्यं भव्यजन्तुजातमन्यत्र कुत्रापि व्यहारुः । तेषु च दिनकरवदन्यत्र प्रतापलक्ष्मीमुद्रहमानेषु परतीर्थिका उल्लुका इवाऽऽसप्रसरतया घोरघूत्कारकल्पं प्रवचनावर्णवादं कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च श्रावकान् प्रति—भोः श्वेताम्बरोपासकाः ! यद्यस्ति भवतां कोऽपि
 20 कण्डूलमुखो वादी स प्रयच्छतु साम्प्रतमस्माकं वादमिति । श्रावकैरुक्तम्—अये ! विस्मृत-मधुनैव भवतां भवान्तरानुभूतमिव तत् तादृशमधश्चीनमपि लाघवम् यदेवमनात्मज्ञा असम-ञ्जसं प्रलपत ? भवत्वेवम्, तथाप्यायान्तु तावत् केचिद् वाचका वा गणिनो वा, पश्चाद् यद् भणिष्यन्ति भवन्तस्तत् करिष्याम इति ।

अथैकदा कदाचिद् निजपाण्डित्याभिमानेन त्रिभुवनमपि तृणवद् मन्यमानस्तुण्डताण्डवा-
 25 ङ्मबरेण वाचस्पतिमपि मूकमाकलयन् समागतः कतिपयशिष्यकलित उत्सारकल्पिकवाचकः । ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गता अन्ययूथिकानामभ्यर्णे । निवेदितं तत्पुरतः—युष्माभिस्तदानी-मस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसीत्, अस्माभिश्च भणितमभूत्—यदा वाचका अत्राऽऽगमि-ष्यन्ति तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधास्याम इति, तदिदानीमागताः सन्ति वाचकाः, कुरुत तैः सह वादगोष्ठीम्, पूरयत स्वमतिज्ञाम्—इत्यभिधाय गताः श्रावकाः स्वस्थानम् । तैश्चान्य-
 30 यूथिकैः प्राचीनपरामभवप्रभवमयभ्रान्तैरेकः प्रच्छन्नवेषधारी प्रत्युपेक्षकः 'किं सहृदयः शास्त्रपरि-कर्मितमतिर्वाग्मी वाचकः ? किं वा न ?' इति ज्ञापनाय प्रेषितः । स चाऽऽगम्योत्सारकल्पिक-

१ °र्ण्य कन्दलितामन्दानमदातिरेकाः स्वस्वपरि° भा० ॥ २ तृणाय मन्य° भा० ॥ ३ °रा-भवभय° त० भो० ले० ॥

वाचकं प्रश्नयति—परमाणुपुद्गलस्य कतीन्द्रियाणि भवन्ति? इति । ततः स एवंपृष्ठः सन् किञ्चिन्मात्रपल्लवत्वरितप्राहितया यथोक्ताव्यभिचारिविचारबहिर्मुखत्वाच्चिन्तयति—यः परमाणु-पुद्गल एकस्माद्लोकचरमान्तादपरं लोकचरमान्तमेकेनैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः, कुतोऽनीदृशस्यैवंविधा गमनवीर्यलब्धिः?—इत्यभिसन्धाय प्रतिवचनमभिधत्ते—भद्र! परमाणु-पुद्गलस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्तीति । तत एवंविधं निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्त्य ५ गतोऽन्ययूथिकानां सन्निधौ, कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतः । ततश्चिन्तितं स्वचेतसि तैः—नूनमयं शारदवारिद इव बहिरेव केवलं गर्जति, अन्तस्तु तुच्छ एव—इति विमृश्य समागताः सम्भूय भूयांसं लोकमीलं कृत्वा वाचकान्तिकम् । क्षुभितोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदा-यमवलोक्य, सञ्जातस्वेदबिन्दुस्तबकितशरीर आक्षिप्तः साटोपमन्यतीर्थिकैः, ग्राहितो यथाऽ-मिमत्तं पक्षविशेषम्, न शक्नोति निर्वोढुं प्रश्रितो दुस्तराणि प्रशोचराणि, न जानीते लेशतोऽपि १० प्रतिवक्तुम् । ततः कृतो मिथ्यादृष्टिभिः ‘जितं जितमस्माभिः’ इत्युत्कृष्टिकलकलः, प्रादुर्भूतं प्रवचनमालिन्ध्यम्, मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकमलानि, विप्रतिपन्ना यथाभद्रकादय इति ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—पूर्वं कैश्चिद् वाचकैरन्ययूथिकाः “मलिय” चि मानमर्दनेन मर्दिताः । तत उत्सारवाचके आगते सति ‘प्रतिमर्दयन्ति’ प्रत्यावृत्त्या मानमर्दनं कुर्वन्ति । कथम्? इत्याह—“पडिलेह” इत्यादि । तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्युपेक्षकः पुरुषः प्रेषितः । ततः स आगत्य १५ पृष्ठवान्—‘पुद्गलस्य’ परमाणोः कतीन्द्रियाणि? । तेन च प्रत्युक्तम्—पञ्चेति । ततस्तैर्बहु-जनमध्ये स वाचको वादे निरुत्तरीकृतः । एवम् ‘अपभ्राजना’ लाघवं तीर्थस्य भवति । तत्र चाभिनवधर्मणां चेतसि विकल्प उपजायते—यदि नाम वाचकोऽप्ययं न शक्नोति निर्वच-नमर्पयितुं तद् नूनमेतेषां तीर्थकरेणैव न सम्यग् वस्तुतत्त्वं परिज्ञातम्, अन्यथा कथमेष एवं-विधेऽर्थे व्यामुढेत?—इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं भवेत् ॥ ७१७ ॥

20

भावितं मिथ्यात्वद्वारम् । अथ संयमविराधनां भावयति—

जीवा-ऽजीवे न मुणइ, अलिषमया साहए दग-मिताई ।

करणे अ विवक्षासं, करेइ आगाढऽणागादे ॥ ७१८ ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवा-ऽजीवाः, तानसौ वाचनामात्ररूपेणोत्सारकरूपेनानुयोगमवगाहमानो वैवित्तयेन ‘न मुणति’ न जानीते, तदपरिज्ञानाच्च कुतः संयमसद्भावः? ।

25

तदुक्तं परमर्षिभिः—

जो जीवे वि न याणेइ, अजीवे वि न याणई ।

जीवा-ऽजीवे अयाणंतो, कह सो नाहिइ संजमं? ॥

(दशवै० अ० ४ गा० १२)

तथा अलीकम्—असत्यं तद्वयाद् दक-मृगादीन् कथयति । किमुक्तं भवति?—स उत्सार- ३० कल्पिकः पल्लवमात्रप्राहितया ‘सत्यमेव भाषितव्यम्, नासत्यम्’ इति कृत्वा उदकार्थिनां ‘नदी-तडागादौ पानीयमस्ति? नास्ति वा?’ इति पृच्छताम् ‘अलीकं मा भूत्’ इति कृत्वा ‘विद्यते नद्यादौ जलम्’ इति कथयति, मृगयाप्रस्थितानां च व्याधानां ‘दृष्टं मृगवृन्दम्? न

वा ?" इति पृच्छतामलीकमयादेव 'दृष्टम्' इति कथयति, आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः; न पुनर्जानीते यथा—“सच्चा वि सा न वत्तवा, जओ पावस्स आगमो” (दशवै० अ० ७ गा० ११) चि; ततश्च जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वा यद् व्यपरोपणं ते करिष्यन्ति तत् सर्वमुत्सारकरूपकारकः प्राप्नोति । तथा 'करणे' चारित्रे उत्सर्गा-उपवादविधिमज्जान् यद् विपर्यासं करोति, तद्यथा—‘आगाढे’ ग्लानादिकार्ये ‘अनागाढं’ त्रिकृत्वः परिभ्रमणा-दिलक्षणम्, अनागाढे वा ‘आगाढं’ सद्यःप्रतिसेवनात्मकं करोति । एषा सर्वाऽपि संयमविराधना ॥ ७१८ ॥ अथ योगविराधनामाह—

तुरियं नाहिजंते, नेव चिरं जोगजंतिता होंति ।

लद्धो महंतसदो, ति केह पासाहं गेण्हंति ॥ ७१९ ॥

10

कमजोगं न वि जाणइ, विगईओ का य कत्थ जोगम्मि ।

अणस्स वि दिति तहा, परंपरा घंटदिट्ठंतो ॥ ७२० ॥

‘अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः, ततः किमनेन पठितेन कार्यम् ?’ इति कृत्वा ते शिष्याः ‘त्वरितं’ शीघ्रं नाधीयते, नैव च ते चिरं योगैः—श्रुताध्ययननिबन्धनतपो-विशेषैः यन्त्रिताः—नियमिता भवन्ति, एकदिनेनापि प्रभूतसूत्रार्थवाचनानुज्ञाप्रदानात् । तथा 15 ‘लब्धोऽस्माभिः ‘गणिरयम्, वाचकोऽयम्’ इति महान् शब्दः, ततः कुतो हेतोर्वैयमत्राऽऽचार्य-सन्निधौ निष्फलं तिष्ठामः ?’ इति परिभाष्य ‘केचिद्’ गुरुचरणपर्युपासनापरिमग्नाः पार्श्वानि गृह्णन्ति, पार्श्वतो प्राप्तेषु यथास्वेच्छं विहरन्तीति भावः ॥ ७१९ ॥

“कमजोगं” इति प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः, ततो योगक्रमं ‘नापि’ नैव जानाति, यथा—अस्मिन् योगे एतावन्त्याचौग्लानि इयन्ति निर्विकृतिकानि इत्थं वा उद्दे- 20 शादयः क्रियन्ते । तथा विकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते ? न वा ? इत्येवमपि न जानाति, यथा—कल्पिकाकल्पिक-निशीथादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विकृतयः, व्याख्याप्रज्ञप्तिर्योगेषु पुनरवगाहिमविकृतिर्विसृज्यते, दृष्टिवादयोगेषु तु मोदकः ।

तथा चाऽऽहोऽस्यैव कल्पाध्ययनस्य चूर्णिकृत्—

जहा कप्पियाकप्पिय-निसीहाईणं विगईओ न विसज्जिज्जंति, पक्कत्तीए ओगाहिमग- 25 विगई विसज्जिज्जइ, दिट्ठीवाए मोदगो ति ।

निशीथचूर्णिकृत् पुनराह—

जोगो दुविहो—आगाढो अणागाढो वा । आगाढतरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो, यथा—भगवतीत्यादि । इतरो अणागाढो, यथा—उत्तराध्ययनादि । आगाढे ओगाहि-भगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिज्जंति, दसमाए भयणा । महाकप्पमुए एका परं मोदग- 30 विगई कप्पइ । सेसा आगाढेसु सबविगईओ न कप्पंति । अणागाढे पुण दस वि विगईओ

१ ते उत्सारकरूपविषयभूताः शिष्याः ‘अधिरूढा चर्यं वाचकपदवीम्, किमस्माकं पठितेन ?’ इति कृत्वा न ‘त्वरितं’ शीघ्रमधीयते, नैव मा० ॥ २ “गं” इति योगक्रमं त० कां० विना ॥ ३ “आमाम्हा” मा० ॥ ४ उद्देशः समुद्देशोऽनुज्ञा वा क्रियते । तथा” मा० ॥

भइयाओ, जओ गुरुअणुण्णाए कप्पंति अणुण्णाए पुण न कप्पंति ति ।

एवंविधां योग्यवस्थामजानन् यदसौ विराचयति सा योगविराचना । तर्था “अस्स वि दिति तह”ति ते उत्सारकल्पिकाः ‘अन्यस्यापि’ स्वशिष्यादेः ‘तथैव’ उत्सारकरूपेनैव वाचनां प्रयच्छन्ति, सोऽप्यपरेषां तथैव इत्येवम् ॥ उत्सारकरूपे प्रवाहतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति । षण्टादष्टान्तश्चात्र वक्तव्यः ॥ ७२० ॥

5

तमेवोपनययुक्तं गाथात्रयेणाह—

उच्छुकरणोव कोट्टुगपडणं घंटा सियालनासणया ।

विगमाई पुच्छ परंपराएँ नासंति जा सीहो ॥ ७२१ ॥

पडिअरिउं सीहेणं, स हओ आसासिया भिगगणा य ।

इय कइवयाई जाणइ, पयाणि पढमिछुगुस्सारी ॥ ७२२ ॥

किं पि ति अन्नपुट्टो, पच्चंतुस्सारणे अवोच्छिन्ती ।

गीताऽऽगमण खरंटण, पच्छिचं किचिया चैव ॥ ७२३ ॥

सोपनयं
षण्टाष्ट-
गालोदा-
हरणम्

10

अत्र कथानकम्—एगस्स गाहावइस्स उच्छुवाडो बहुसइओ निप्फन्नो, तं सियाला पइ-सरित्ता खाइति । ताहे सो उच्छुसामी सियालगहणनिमित्तं तस्स उच्छुवाडस्स परिपेरंतेसु चउदिसिं खाइयं खणावेइ । तत्थ एगो सियालो पडिओ । सो बराओ गिण्हित्ता कण्णे पुच्छं च कप्पित्ता दीवियचम्मेण वेदित्ता घंटं आबंघित्ता विसज्जिओ । सो नासंतो सियालेहिं दिट्ठो दूरओ । ते सियाला ‘अन्नारिसो’ ति काउं भएण पलाया । ते विरूपहिं दिट्ठा, पुच्छिया—किं नासह ? ति । तेहिं कहियं—अपुबं सरं करेमाणं किं पि अपुबं भूयं एति । ते वि भएण पलायंता वरक्खूहिं दिट्ठा, पुच्छिया । तेहिं कहियं—किं पि किर एति, सिधं नासह । ते पलायंता चित्तएहिं दिट्ठा, पुच्छिया । कहियं—किं पि किर एति, तुरियं पला-यह । ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया । कहियं तेहिं । सीहो चित्तेइ—मा पाणियसदेण उवाहणाओ सुयामि, गवेसामि ताव । तेण सणियं पडियरियत्ता ‘सियालो’ ति हओ घंटासियालो ‘कीस आउलीकया मो ?’ ति रोसेणं । ते अ सियालादयो मिया आसासिया—मा भायह, हओ सो बराओ मए दीवियचम्मेणद्धो घंटासियालो । केण वि अवराहे घेतुं तहा-कओ । एस दिइतो ॥

25

अयमत्थोवणओ—जस्स तं उत्सारिज्जति सो जावतिएहिं दिवसेहिं जोगो समप्पह सावति दिवसे कतिवयाणं आलावगाणं किंचि सुत्तफासियं सिक्खित्ता पच्चंतं गंतूण गच्छपा-गच्छित्तणं करेति, अलोसिं च उत्सारेति । ते वि उत्सारावेत्ता पत्तेयं पत्तेयं गच्छपागच्छित्त-णेणं ठाएत्ता सिस्साणं पडिच्छयाण य उत्सारकप्पं करेति—अन्हे किर सुत्तत्थाणं अबो-

१ तदेवं भा० ॥ २ तथा यथा तेषामुत्सारकल्पिकानामाचार्यैस्तस्य सूत्रार्थ-वाचना प्रवृत्ता, तेऽप्यन्येषां स्वशिष्य-प्रतीच्छकानां तथैव वाचनां ददति, तेऽप्यपरेषां तथैव इत्येव भा० ॥ ३ उत्सारणमि द्यो भा० ता० ॥ ४ आविधिक्ता भा० मो० के० कां० पूर्णौ च ॥

च्छित्तिं करेमो । तत्थ जो सो पदमिच्छुगउत्सारी सो जहा ते सियाला तस्स घंटासियालस्स आकिर्तिं घंटासहं च जाणंति, न उण 'को एस ? किं वा एयस्स गल्ल ? कस्स वा एस सहो ?' एवं सो पदमिच्छुगुत्सारी किंचि जाणइ न सर्वं सम्भावं । जो एयस्स पासे उत्सार-कप्पं करेति सो कह वि आलावए जाणेति न पुण अत्थं । सो सिस्सेणं पुच्छिओ भणति—किं ४ पि केरिसो वि अत्थि एयस्स अत्थो । सेसा कतिवए वि आलावए न कञ्चुति, ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जाता भणंति—न याणामो, अत्थि पुण किं पि एयं तस्स तुब्भे जोगं वहह । एवं ते अप्पाणं च परं च नासिता विहरंति । अह अन्नया गीयत्था आयरिया आगया, तेहिं ते उवालद्धा, गच्छा य अच्छिन्ना, गच्छेसु य पवेसिया सब्भे । जम्हा एते दोसा तम्हा न उत्सारेयव्वं । केत्थिया ते मविस्संति जे एवं निहोडिहिंति ? ॥

10 ग्रन्थात्रयस्याप्यक्षरगमनिका—इक्षवः क्रियन्ते यत्र तत् 'इक्षुकरणम्' इक्षुवाटस्तस्य रक्ष-णार्थम् 'उबकः' गर्ता स्वातिकेत्यर्थः सा स्वानिता । तत्र च क्रोष्टुः—शृगालस्य पतनम् । ततो गृहपतिना गलके घण्टां बद्ध्वा मुक्तस्य तस्य दर्शनम् । शृगालानां नाशनम् । ततो वृकादीनां पृच्छा । ततः सर्वेऽपि परम्परया नश्यन्ति, यावत् सिंहः समागतः । तेन सिंहेन 'प्रतिजागर्य' निरूप्य 'सः' घण्टाशृगालो हतः । शेषाः 'मृगगणाः' शृगाल-वृकादयः आश्वासिताः ॥

15 अयं दृष्टान्तः, अथ दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—“इय कइवयाइ” इत्यादि । 'इति' अमुनैव प्रकारेण प्रथमिच्छुकोत्सारी शिष्यः 'कतिपयानि पदानि' सूत्रालापकरूपाणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्श-कनिर्युक्तिमिश्रितानि जानीते । अस्य च समीपे योऽन्योऽधीते स कतिपयान् सूत्रालापकान् जानीते न पुनरर्थम् । तस्यापि पार्श्वे यः पठति स सूत्रालापकानपि नाऽऽकर्षति, अन्येन पृष्ठः प्रतिभणति—अस्ति किमप्येतदङ्गोपाङ्गादिकं श्रुतम्, तद् यूयमेतस्य योगमुद्रहतेति ।

20 एते च दुरधीतविषत्वात् प्रायः प्रत्यन्तग्राम एवार्थं लभन्ते, यत उक्तम्—

पाएण खीणदब्बा, धणियऽपरद्धा कयावराहा य ।

पच्चंतं सेवंती, पुरिसा दुरहीयवेज्जा या ॥

अतः प्रत्यन्तं गत्वा सूत्रार्थयोरुत्सारणं कुर्वन्ति, वदन्ति च—वयं सूत्रार्थयोरव्यवच्छित्तिं कुर्म इति । अन्यथा च तत्र प्रत्यन्तग्रामे गीतार्थानामागमनम् । तैरुत्सारकल्पिकानां स्वरण-
25 नम्, यथा—आः ! किमेवं सूत्रार्थयोः परिपाटिवाचनां परित्यज्य सकलश्रुतधर्मधूमकेतुकल्प-मुत्सारकल्पमाचरन्त आत्मानं च परं च नाशयत इत्यादि । ततश्च गच्छानाच्छिद्यं तेषामपुनःकरणेन प्रतिक्रान्तानां प्रायश्चित्तं दत्तम् । “कित्थिय” ति कियन्त एतादृशा गीतार्था मविष्यन्ति य एवं शिक्षयिष्यन्ति ? । तस्मात् प्रथमत एव नोत्सारणीयम् ॥ ७२१ ॥

१ उण निच्छएण जाणंति 'को एस भा० चूर्णो च ॥ २ मुक्त इति । घण्टोपलक्षितः शृगालो घण्टाशृगाल इति तस्य नाम जातम् । तं तथाभूतमपूर्वभूतकल्पं दृष्ट्वा शृगालानां नाशनम् । ततो वृकादीनां पृच्छा । ततः सर्वेऽपि पलायनकारणं विज्ञाय नश्यन्ति, यावत् भा० ॥ ३ 'स्वरणटनम्' उपालम्भनम्, यथा भा० ॥ ४ 'य तेषां सर्वे-धामपु' भा० ॥

७२२ ॥ ७२३ ॥ भाविता सप्रपञ्चं योगविराधना । अथाऽऽत्मा परश्च परित्यक्त इति पदद्वयं भावयति—

अप्यत्ताण उ दितेण अप्यओ इह परत्थ वि य चत्तो ।

सो वि अ हु तेण चत्तो, जं न पढइ तेण गव्वेणं ॥ ७२४ ॥

‘अपात्राणाम्’ अयोग्यानां यद्वा ‘अप्राप्तानां’ विवक्षितानुयोगभूमिमुपागतानां श्रुतं^५ ददता उत्सारकल्पकृता आत्मा इह परत्रापि च त्यक्तः, तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्भूतौपयशः-प्रवादादिना परत्र तु बोधिदुर्लभत्वादिना । तथा सोऽपि शिष्यः ‘हु’ निश्चितं ‘तेन’ आचार्येण परित्यक्तः, यत् तेन गणि-वाचकत्वादिगर्वेणाधिष्ठितः सन् न पठति, पठनाभावे हि कुतो यथावत् चरण-करणप्रतिपालनम् ? ^८ इति भावः । प्रवचनमपि तेन परित्यक्तम्, कथम् ? इति चेद् उच्यते—तस्य वाचकत्वप्रवादं श्रुत्वा केचित् सहृदया वाग्मिनो बहुविधग्रन्थ-^{१०} दृश्यानस्तत्परीक्षां कर्तुंकामा यदा कमपि सिद्धान्तार्थं प्रश्नयेयुरिति तदाऽसावप्रबुद्धत्वाद् न किमपि तात्त्विकं निर्वचनमभिधातुमीशः । ततस्ते चिन्तयन्ति—अहो ! परिफल्गु प्रवचनम-मीषाम्, यत्रेदृशा अपि वाचकपदमध्यारोप्यन्ते । ततः केचिद् देशविरतिं केचित् सर्वविरतिं प्रतिपित्सवो यदि विपरिणमन्ते ततः प्रवचनं परित्यक्तमवसातव्यम् ॥ ७२४ ॥ ^{१२} किञ्च—

अज्जस्स हीलणा लज्जणा य गारविअकारणमणजे ।

१५

आयरिण परिवाओ, वोच्छेदो सुतस्स तित्थस्स ॥ ७२५ ॥

आर्यः—सुजनः सुमानुषमित्येकोऽर्थः, तस्य यथावदागमार्थावबोधविकलस्य वाचकनाम्ना हीलना भवति—अहो ! हील्यं मम यदहं ‘वाचक ! वाचक !’ इत्यभिधीये । तथा “लज्जण”ति ‘वाचकमिश्राः ! कथयत ^{१६} कथमयमालापकः सिद्धान्ते विद्यते ? ^{१७} को वाऽस्याऽऽलापकस्यार्थः ?’ इति केनापि पृष्टस्य व्याकरणं दातुमशक्नुवतो भृशं लज्जा भवति; ^{१८} ततश्च ^{२०} श्यामवदनः कुङ्कीकृतकन्धश्चिन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते । ^{२१} ‘अनार्ये’ अनार्यस्य

१ °अथ यथा परित्यक्तो भवति तथाऽभिधातुकाम आह भा० ॥ २ °तापकीर्तिप्रवादेन परं भा० ॥ ३ °^८ एतच्चिद्धान्तर्गतोऽयं चूर्णिग्रन्थानुसारी पाठः भा० त० कां० प्रतिष्वेव वर्तते । तथा चात्र चूर्णिग्रन्थः—“अप्या परो य कथं चत्तो भवति ? उच्यते—अप्यत्ताण० गाथा ॥ कंठा । अपात्राणामित्यर्थः । “पवयणं कथं परिचत्तं ? सो मण्णति वायओ तावे केसि पड्डणो पुरिसा एंति—पुच्छामो वायगं सिद्धं । पुच्छते ण किञ्चि जाणति तावे ते जाणंति—ण्णं सव्वं पवयणं निस्सारं जत्थेरिसो आयरिओ वायओ । तत्थ केसि देशविरतिं सव्वविरतिं वा पडिक्खितुकामा विपरिणमंति । एवं पवयणं परिचत्तं ॥ किं च—अज्जस्स० गाथा ॥” इति ॥ ४ कर्तुंमायाताः सन्तो यदा कमपि सिद्धान्तार्थं परिग्रहयन्ति तदा भा० ॥ ५ भा० विनाऽन्यत्र—°व्यम् ॥ ७२४ ॥ अथाऽऽत्म-पर-प्रवचनपरित्यागानेव प्रकारान्तरेणाह किञ्च त० कां० ॥ ६ यः स्वस्वार्थः-सज्जनो भवति तस्य यथावत्सिद्धान्तावबोधविकलस्य ‘वाचक’ इत्याख्ययाऽभिधीयमानस्य हीलना भवति भा० । “यो ह्यार्यो जनो भवत्यसौ हि ‘वाचक’ इत्यपदिश्यमानो लज्जते” इति चूर्णिः ॥ ७ °चको वाचकः’ इ° भा० ॥ ८ कोऽस्या° मो० ले० कां० ॥ ९ तथा च विच्छायवदनः भा० ॥

पुनस्तदेव 'गौरव्यकारणं' गर्वनिबन्धनं जायते—अहो ! वयमेव निस्सीमप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्त्तामहे यदेवं वाचकपदवीमध्यारोहाम इति । ॥ इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्यः । आचार्ये च परिवादो भवति, तथाहि—स बहुश्रुताचार्यपार्श्वोदुत्सारकल्पं कारयित्वा गतः कापि नगरादौ, पृष्ठश्च कैश्चिन्निष्णातैः किमप्यर्थपदं यावन्न किञ्चिज्जानीते, ततस्ते ब्रुवते—
५ यैरेष मूर्खमण्डलीमध्यलब्धरेख आचार्यपदभाजनमकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा एव भविष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाऽऽचार्येण परित्यक्तम् । कथम् ? इत्याह—
श्रुतस्योत्सारकल्पवशादनधीयमानस्य व्यवच्छेदः प्राप्नोति, श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाभावे च दर्शन-चारित्र्योरप्यभावात् तीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति ॥ ७२५ ॥

यदि नाम तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोषः ? इत्याह—

10

पवयणवोच्छेद एवमाणो जिणवयणबाहिरमईओ ।

बंध इ कम्मरय-मलं, जर-मरणमणंतयं धोरं ॥ ७२६ ॥

प्रवचनं—तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरूपतया वर्तमानः, कथम्भूतोऽसौ ? इत्याह—'जिनवचनबाह्यमतिकः' सर्वज्ञज्ञासनबहिर्मुखशेषोपकीः, न स्वस्वनीदृशस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुत्सहते, स एवम्भूतो वध्नाति 'कर्मरजो-मलं' रजःशब्देन बद्धावस्थं मलशब्देन निका-
१० चितावस्थं कर्म परिगृह्यते, ॥ रजश्च मलश्चेति रजो-मलम्, कर्मैव रजोमलं कर्मरजो-मलम्, निकाचिता-ऽनिकाचितावस्थं कर्म यथाध्यवसायस्थानमनुबध्नातीत्यर्थः । ॥ कथम्भूतम् ? अनन्तानि जरा-मरणानि यस्मात् तद् अनन्तजरा-मरणम्, गाथायां प्राकृतत्वादनन्तशब्दस्य परि-
निपातः, 'धोरं' रौद्रं शारीर-मानसदुःखोपनिपातनिबन्धनत्वादिति । तथा षड्जीवनिकायानप्य-
गीतार्थतयाऽसौ विराधयतीति जीवनिकाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अवसातव्याः । यत्
२० एते दोषास्ततो नोत्सारणीयम् ॥ ७२६ ॥ अथ क्रमेणाधीयमाने सूत्रे के गुणाः ? उच्यते—

आणा विकावणा बुद्धणा य उवओग निजरा गहणं ।

गुरुवास जोग सुस्सुसणा य कमसो अहिजंते ॥ ७२७ ॥

'क्रमशः' क्रमेणाधीयमानेऽध्याप्यमाने च सूत्रे एते गुणाः । तद्यथा—आज्ञा तीर्थकृतां

१ 'रवकारणं भवति—अहो ! निःप्रतिमप्रतिष्ठापात्रं वयमेव जगति भा० ॥ २ अहो ! वयं वाचकपदवीं भा० ले० ॥ ३ वाचकप्रसिद्धिमध्यारोहामः । तथा आचार्ये 'परिवादः' अवर्णवाद् । तथाहि भा० ॥ ४ 'त्वा कापि नगरादौ गतः केनाऽपि साधुना पृष्ठः किमप्यालोककमर्थपदं वा यावन्न किञ्चिज्जानीते, ततो भवति परिस्फुट एवाचार्याणामवर्ण-
वादः, यथा—यैरेष मूर्ख' भा० ॥ ५ 'ते विनाऽन्यत्र—'प्यन्ति । तथा उत्सारकल्पे परस्परया क्रियमाणेऽनधीयमानसूत्रस्य व्यवच्छेदः प्राप्नोति । सूत्रे च व्यवच्छिद्य' भा० । 'प्यन्ति । तथा प्रवचनं' का० मो० ले० ॥ ६ 'तम् ? अनन्तजरा-मरणम्' जरा-वयो-
हानिः मरणं—प्राणपरित्यागः, अनन्तानि भा० ॥ ७ 'कृतां कृता भवति । 'विकोपना' व्युत्पत्तीभवन्न सा च भवति । इयमत्र भावना—स शिष्यः क्रमेणाधीयमानो योगोद्बुद्धन-
विधौ गच्छसामाचार्या च व्युत्पन्नमतिरुपजायते, ततश्च आत्मना सामाचारीवैतथ्यं भा० ॥

शिष्येणाऽऽचार्येण चाऽऽराधिता भवति । “विकोषण”ति योगोद्बहनविधौ गच्छसामाचार्या च ‘विकोपना’ व्युत्पादना शिष्यस्य कृता भवति; ॥ ततश्च स्वयं सामाचारीवैतथ्यं न करोति, अपरान् कुर्वतो निवारयति । ॥ तथा गच्छमध्ये द्वितीयपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्ण-नाद् मन्दबुद्धेरपि ‘बोधनं’ जीवा-ऽजीवादितत्त्वेषु प्रबुद्धता सम्पद्यते । बुध्यमानस्य च श्रुते निरन्तरमुपयोगो जायते । निरन्तरोपयुक्तस्य च महती निर्जरा, प्रतिसमयमसङ्ख्येयभवोपात्तकर्म-परमाणुपटलापगमात् । उक्तञ्च—

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।

अन्नयरम्मि वि जोगे, सज्झायम्मि विसेसेणं ॥

(जीत० भा० गा० ४५४ । व्यव० उ० १० भा० गा० १२१ पत्र ५१०)

नित्योपयुक्तस्य च शीघ्रं सूत्रार्थयोर्ग्रहणं भवति । ॥ तथा गुरुवासेन—गुरुकुलवासेन सार्द्धं 10 योगः—सम्बन्धो भवति, अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थाध्ययनायोगात् । यद्वा पदद्वयमिदं पार्थक्येन व्याख्यायते— ॥ गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स सेवितो भवति, योगाश्च विविधद्वारा-धिता भवन्ति । आचार्यादीनां शुश्रूषा विनय-वैयावृत्यादिनां कृता भवति । ॥ यत एते गुणास्ततः क्रमेणैवाध्येतव्यम् ॥ ७२७ ॥ उपसंहरन्नाह—

इय दोस-गुणे नाउं, उक्कम-कमओ अहिज्जमाणाणं ।

15

उभयविसेसविहिन्नु, को वंचणमब्भुवेज्जाहि ॥ ७२८ ॥

इतिशब्द एवमर्थः । एवमुक्तंमतः क्रमतश्चाधीयानानाम् उपलक्षणत्वाद्ध्ययापयतां च यथाक्रमं दोषान् गुणांश्च ज्ञात्वा ‘उभयविशेषविधिः’ क्रमा-ऽक्रमाध्ययनगुण-दोषविभागवेदी आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वञ्चनम् ‘अभ्युपेयाद्’ अङ्गी-कुर्यात् ? न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वाद् नास्त्युत्सारकल्पिक इति ॥ ७२८ ॥ 20

अत्र पुनरपि परः प्राह—

जइ नत्थि कओ नामं, असइ हु अत्थे न होइ अमिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अमिहाणपसिद्धिओ सिद्धा ॥ ७२९ ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकः ततः कुतोऽस्य ‘नाम’ अभिधानमिदमायातम् ? (न कुतश्चिदि-त्यर्थः) । अनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः । कुतः ॥ ? इत्याह— ॥ ‘असति’ अविद्यमाने ‘अर्थे’ 25

१ ‘वति । योगो’ डे० विना ॥ २ ‘द्यते । अधीयमानस्य च श्रुतार्थे ‘उपयोगः’ एकाग्र-मनोनिवेशनरूपो जायते । ततश्च महती निर्जरा भा० ॥ ३ ‘यते—गुरुभिः सार्धं वासो गुरुवासः स सम्यगुपासितो भवति, योगा’ भा० ॥ ४ ‘दिका कृता भा० ॥ ५ ‘क्रमेण क्रमेण चाधी’ भा० ॥ ६ ‘विभागविधिः को नाम सकर्षः सञ्जात्मनो वञ्चनम् ‘अभ्यु-पेयाद्’ अभ्युपगच्छेत् ? अङ्गीकुर्यादित्यर्थः । किमुक्तं भवति ?—इत्थं क्रमा-क्रमाभ्याम-ध्ययना-ऽध्यापनयोर्गुण-दोषजालमवगम्यापि क इव आचार्यः शिष्यो वा उत्सारकल्पं कृत्वा कारयित्वा वा स्वार्थपरिभ्रंशादिह परत्र चानर्थसार्थोपनिपातादात्मानमेव केवलं वञ्चयति ? इति । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वाद् नास्त्युत्सारकल्पिक इति स्थितम् ॥ ७२८ ॥ अत्र पुनरपि परः स्वपक्षं समर्थयन्नाह भा० ॥ ७ कोष्ठकान्तर्गतमिदं प्रामाणिकं निरूपयति च ॥

अभिधेये हुशब्दस्य हेत्वर्थवाचकत्वाद् यस्मान् भवत्यभिधानं ॥ किन्तु सत्येवेति ॥ अनेन च हेत्वर्थ उपात्तः । यतश्चैवं तस्मात् 'तस्य' अर्थस्य प्रसिद्धिरत्राभिधानप्रसिद्धित एव 'सिद्धा' प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाभ्युष्ट वाच्यौ । अत्र प्रयोगः—अस्त्युत्सारक-
ल्लिकः, अभिधानवत्त्वात्, घटादिवत्, यद् यद् अभिधानवत् तत् तद् अस्ति, यथा घट-
पटादि, अभिधानवच्छेदम्, तस्मादस्तीति ॥ ७२९ ॥ इत्थं परेण स्वपक्षे समर्थिते सति प्रतिविधीयते—भो भद्र गुरुप्रामाणिक ! अनैकान्तिकोऽयं भवता हेतुरुपन्यस्तः । तथा चाह—

जइ सर्व्वं वि य नामं, सअत्थगं होज्ज तो भवे दोसो ।

जम्हा सअत्थगत्ते, भजियं तम्हा अणेगंतो ॥ ७३० ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं 'दोषः' उत्सारकल्लिकस्यास्तित्वापत्ति-
10 लक्षणः । यस्मात् पुनः सार्थकत्वे नाम 'भक्तं' विकल्पितम्, स्यात् सार्थकं स्यान्निरर्थकमिति भावः । तत्र सार्थकं जीवा-ऽजीवादिकम्, निरर्थकं स्वरविषाणा-ऽऽकाशकुसुम-कूर्मरोम-
बन्ध्यापुत्रादिकम् । यत एवं तस्मादनेकान्तोऽयम्—यदसद्भूतेऽर्थे न भवत्यभिधानम् । इदमत्र तात्पर्यम्—अभिधानस्य भावा-ऽभावयोरुभयोरपि सद्भावादभिधानवत्त्वलक्षणो हेतुर्यथा उत्सारक-
ल्लिकस्यास्तित्वं साधयति तथा नास्तित्वमपि साधयति, ॥ उभयत्रापि साधारणत्वात् ; ॥
15 अतः साधारणरूपानैकान्तिकदोषदुष्टोऽयं हेतुरिति ॥ ७३० ॥

इत्थं व्यभिचरितपक्षतया विलक्षीभूतः परः परित्यज्य यहच्छाजल्पमाचार्यवचनमेव प्रमा-
णीकुर्वन्निश्चयमाह—भगवन् ! अभ्युपगतं मयाऽनन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकं
चेति, परमिदमुत्सारकल्लिकाभिधानं किं सार्थकम् ? आहोस्विद् निरर्थकम् ? इति विवर्तते
संशयावर्तगर्तायामस्माकं चेतः, तदिदानीमुद्ध्रियतां निजवाग्वरत्रयेति उच्यते—

20 निकारणम्मि नामं, पि निच्छिमो इच्छिमो अ कज्जम्मि ।

उत्सारकप्पियस्स उ, चोयग ! सुण कारणं तं तु ॥ ७३१ ॥

वत्स ! 'निष्कारणे' कारणाभावे नामापि नेच्छामो वेयम् किं पुनरर्थम् ? । 'कार्ये' प्रयो-
जने तु प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्लिकस्य नामाप्यर्थमपि । 'तत्तु' कारणं हे नोदक ! 'शृणु'
निशमय ॥ ७३१ ॥ तत्र तिष्ठतु तावत् कारणम्, कर्तुरधीनाः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञाप-
25 नार्थं प्रथमत उत्सारकारकमाह—

आचार-दिट्ठिवायत्थजाणए पुरिस-कारणविहिण्णु ।

संबिगमपरितंते, अरिहइ उत्सारणं काउं ॥ ७३२ ॥

आचारः—प्रथममङ्गं दृष्टिवादः—चरमं तयोरर्थं जानातीत्याचार-दृष्टिवादोर्थज्ञः । इहाऽऽचार-

उत्सार-
कल्पका-
रकः

१ 'स्तः' । कथम् ? इति चेत् उच्यते भा० ॥ २ वयमुत्सारकल्लिकस्य किं पुनं भा० ॥
३ 'त्सारकमाह' ३० कां० श्रूणौ च ॥ ४ 'दार्ढ्यज्ञायकः' । 'पुरुष-कारणविधिज्ञः' पुरुष-
परिणामकादिकः कारणं-वस्तोत्पादनादिकं तयोर्विधि-विधानं प्रकारं जानातीति पुरुष-
कारणविधिज्ञः, किमयमुत्सारकल्लिमर्हति ? न वा ? इति केन वा कारणेनोत्सार्यते ? न
वा ? इत्येवं सम्यग् जानातीति भावः । तथा 'संबिग्नः' भा० ॥

दृष्टिवादग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैरनयोरेवोत्सारणीयत्वादित्येवमर्थम् । “पुरिस-कारणविहिन्” इति पुरुष-कारणविधिज्ञो नाम ‘किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति ? न वा ? येन च कारणेनोत्सार्यते तदस्ति ? न वा ?’ इत्येवंविधविधिवेदी तथा ‘संविमः’ मोक्षाभिलाषी ‘अपरितान्तः’ सूत्रार्थग्राहणायामहोरात्रमप्यपरिभ्रान्त एवंपि उत्सारणं कर्तुमर्हति, एवंगुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥ ७३२ ॥ अथ यस्योत्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह—

अभिगण पडिबद्धे, संविग्गे अ सलद्धिए ।

अवट्टिए अ मेहावी, पडिबुज्जी जोअकारण ॥ ७३३ ॥

अभिगतः प्रतिबद्धः संविमश्च सलब्धिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधी योगकारकः, ईदृग्गुणोपेत उत्सारकल्पयोग्य इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः ॥ ७३३ ॥ अभैनमेव विवृणोति—

सम्मत्तम्मि अभिगओ, विजाणओ वा वि अब्भुवगओ वा ।

सज्झाए पडिबद्धो, गुरुसु नीएल्लएसुं वा ॥ ७३४ ॥

सम्यक्त्वे य अभिमुर्येन गतः—प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते, यो वा जीवादिपदार्थानां ‘विज्ञायकः’ विशेषेण ज्ञाता सोऽभिगतः, यद्वा यः ‘अभ्युपगतः’ ‘यावज्जीवं मया गुरुपाद-मूलं न मोक्तव्यम्’ इति कृताभ्युपगमः सोऽभिर्गतः । यः पुनः ‘स्वाध्याये’ परावर्चना-ऽनु-प्रेक्षादौ सततमायुक्तः, गुरुषु वा स्थिरममत्वानुबन्धः, ‘निजकेषु’ भ्रातृ-भ्रातृव्यादिषु वा 15 सम्बन्धिषु प्रव्रज्याप्रतिपक्षेषु सञ्जातप्रेमस्थेमा, एष त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥ ७३४ ॥

संविग्गो दव्व मिओ, भावे मूलुत्तरेसु उ जयंतो ।

लद्धी आहाराइसु, अणुओगे धम्मकहणे य ॥ ७३५ ॥

संविमो द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । ‘द्रव्ये’ द्रव्यसंविमो मृगः, सदैव सर्वतोऽपि चकि-तत्वात् । ‘भावे’ भावसंविमः ‘मूलोत्तरेषु तु’ मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनः ‘यतमानः’ उद्यमं 20 विदधानः साधुर्मन्तव्यः, सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लब्धिराहारादिभूत्पादयितव्येषु अनुयोगे दातव्ये धर्मकथने च विधेये यस्य स सलब्धिक इति ॥ ७३५ ॥

लिंग विहारेऽवट्टिओ, मेरामेहावि गहणओ मइओ ।

पडिबुज्झइ जं कत्थइ, कुणइ अ जोगं तदट्टस्स ॥ ७३६ ॥

अवस्थितो द्विधा—लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः खलिङ्गं न परित्यजति, विहारव-25 स्थितः संविमविहारे विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाद्रियते । मेधावी द्विधा—ग्रहणमेधावी मर्यादामेधावी च । उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ । तत्र मर्यादामेधाविन उत्सारकल्पः क्रियते ।

१ °स्य कियन्तो गुणा मृम्यन्ते ? इति, अत्रोच्यते मा० ॥ २ °रक इति सङ्ग्रहगाथा-समासार्थः ॥ ७३३ ॥ अभैनमेव विवरीयुराह मा० ॥ ३ °न-आत्यन्तिकस्यैर्यलक्षणेन गतः—प्रविष्टः, तादात्म्येन परिणत इति यावत् सोऽभि मा० ॥ ४ °गतोऽभिधीयते । यः पुनः मा० ॥ ५ °मानः’ यथाशक्ति यतनां कूर्वाणः सदैव संसारापायचकितत्वात्, न कलु मूलोत्तरगुणविकलस्तत्त्वतः सांसारिकापायाद् विभेतीति वक्तुं शक्यम् । तथा लब्धि मा० ॥ ६ °हारं परित्यज्य न पा मा० ॥

उत्सार-
कल्पाई-
स्य गुणाः

5

10

स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्वादमेधावी वा, द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सार्यत इति ग्रहणतो मेधावी 'भक्तः' विकल्पितः । तथा यत् 'कथ्यते' अभिधीयते तत् सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी । यत् तस्य सूत्रमुत्सार्यते तदर्थस्य ग्रहणे 'योगं' व्यापारं यः करोति न कदाचित् प्रमाद्यति स योगकारक इति ॥ ७३६ ॥ ~~॥~~ तदेवं व्याख्याता "अभि-
० गए" इत्यादि (७३३) गाथा । ~~॥~~ अथोत्सारकल्पिकसैवापराचार्यपरिपाठ्या गुणानाह—

अपरा-
ऽऽचार्य-
परिपाठ्या
उत्सार-
कल्पा-
ईस्य गुणाः

अभिगय थिर संविगो, गुरुअमुई जोगकारण चेव ।

दुम्मेहसलद्वीए, पडिबुज्झी परिणय विणीए ॥ ७३७ ॥

आयरियवण्णवाई, अनुकूले धम्मसहिए चेव ।

एतारिसे महाभागे, उत्सारं काउमरिहइ ॥ ७३८ ॥

10 'अभिगतः' प्रबुद्धः । 'स्थिरः' सम्यग्दर्शनादक्षोभ्यः । 'संविगः' प्रागुक्तः । 'गुर्वमोची' निष्ठुरं निर्मेस्तितोऽपि गुरुणाममोचनशीलः । 'योगकारकः' पूर्ववत् । दुर्मेधा अपि यः सल-
ब्धिकः । 'परिणतः' परिपक्ववयाः परिणामको वा । 'विनीतः' अभ्युत्थानादिविनयोद्यतः ॥ ७३७ ॥

'आचार्यवर्णवादी' गुरुणां गुणोत्कीर्तनकारी । 'अनुकूलः' आचार्याणामन्येषां वा पूज्यानां
वैधावृत्त्यादिना हितकारी । धर्मे-तपः-संयमात्मके चारित्रधर्मे श्रद्धिकः-श्रद्धावान् ~~॥~~ अत्य-
15 न्तामिलायुक्तः । चः समुच्चये । एवः पादपूरणे । ~~॥~~ 'एतादृशः' एवंविधगुणोपेतः 'महा-
भागः' शिष्य उत्सारं कर्तुमर्हति, उत्सारकल्पस्य योग्यो भवतीत्यर्थः ॥ ७३८ ॥

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह—

अणभिगयमाइआणं, उत्सारितस्स चउगुरु होंति ।

उग्गहणम्मि वि गुरुगाऽकालमसज्झायऽवक्खेवे ॥ ७३९ ॥

20 आदेशद्वयेनापि ये गुणाः पूर्वमुक्तास्तद्विपरीता येऽनभिगतादयः, तद्यथा—अनभिगतः
अप्रतिबुद्धः असंविगः अलब्धिकः अनवस्थितः अमर्यादामेधावी अप्रतिबोधी अयोगकारकः
अपरिणतः अविनीतः आचार्यवर्णवादी अननुकूलः अधर्मश्रद्धालुः । एतेषाम् 'उत्सारयतः'
उत्सारकल्पं कुर्वत आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुरवः प्रायश्चित्तम् । "उमाहणम्मि वि गुरुग"ति
~~॥~~ सूत्रमर्थं वा झगित्येवावगृह्णातीत्यवग्रहणः, "नन्धादिभ्योऽनः" (सि० ५-१-५२) इति

१ 'अनभिगमादीनाम् 'उत्सारयतः' उत्सारकल्पं कुर्वतश्चत्वारो गुरुकाः । इयमत्र
भावना—अनभिगतस्य अप्रतिबुद्धस्य असंविगस्य अलब्धिकस्य अनवस्थितस्य अमर्यादा-
मेधाविनः अप्रतिबोधिनाः अयोगकारकस्य अपरिण तस्य अविनीतस्य आचार्यवर्णवादिनः
अननुकूलस्य अधर्मश्रद्धालोरुत्सारकल्पं य आचार्यः करोति तस्यैतेषु स्थानेषु प्रत्येकं
चतुर्गुरवः भा० ॥

२ क्षूर्णिप्रन्यानुसारिणीयं हस्तचिह्नान्तर्गता टीका, तथा चात्र क्षूर्णिः—

"उग्गहणम्मि य गुरुग"ति जति उग्गहणसमत्यस्स वि मेधाविस्स णिकारणओ उत्सारैति तो वि ॥
किं कारणं ? सो मेधावी आणुपुब्बीए चेव पडिहिंति । अहवा 'उग्गहणम्मि वि गुरुग' ति जस्स जोगस्स
कारणे उत्सारिज्जति सो जति वि उत्सारकप्पे समयं सुत्तं अत्थं च ओणिण्हति, अपिशन्दात् जति वि पा
ओणिण्हति दुम्मेहत्तणेण तो वि अकालो असज्जाहयं वक्खेवो वा ण कातव्वो, जति वि करेति ॥ । काल

कर्त्तरि अनप्रत्ययः, ग्रहणमेधावीत्यर्थः, तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदाऽपि चत्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सार्यन्ते ? उच्यते—यतोऽसौ प्रज्ञालत्वादेवाऽऽनुपूर्व्येव पाठ्यमानो ज्ञागित्येव विवक्षितमुत्सारणीयं श्रुतं प्राप्स्यति, ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकरणेऽभ्यधिको गुणः ? । अथवा “उग्गहणम्मि वि”ति यस्य आचारान्तर्गतवस्त्रैषणाध्ययन-स्योपक्रमणनिमित्तमुत्सार्यते तस्य यद्यप्युत्सारकल्पसमकालमेव सर्वमपि सूत्रमर्थं वाऽवगृह्णाति, अपिशब्दाद् मन्दमेषस्तथा यद्यपि नावगृह्णाति, तथाऽप्यवग्रहणेऽनवग्रहणे वाऽकालोऽस्वाध्या-यिकं व्याक्षेपश्च न कर्त्तव्यः । यदि करोति तदा चत्वारो गुरुकाः । एतच्चाकालादिकमुपरिष्ठाद् भावयिष्यते । अथवा “उग्गहणम्मि वि गुरुग”ति अन्यथा व्याख्यायते— योऽवग्रहणे समर्थ उत्तममेधावी, अपिशब्दः सम्भावनायाम्, किं सम्भावयति ? यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावदशेषमप्यर्थेन युक्तमवगृह्णाति, यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारिप्रतिभो भूयस्तरमप्यनुसरति 10 तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः । तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावदकालोऽस्वाध्यायिकं व्याक्षेपश्च न कर्त्तव्यः । यदि करोति तदाऽपि चतुर्गुरुकाः ॥७३९॥

अथोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् (गा० ७३१) कारणं सांन्यासिकीकृतं तद् दर्शयति—

गच्छो अ अलद्धीओ, ओमाणं चेव अणहियासा य ।

गिहिणो अ मंदघम्मा, सुद्धं च गवेसए उवहिं ॥ ७४० ॥

उत्सार-
कल्पक-
रणे कार-
णानि

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि वस्त्र-पात्र-शय्योत्पादने अलब्धिकः, तत्र च क्षेत्रे स्वप-क्षतः परपक्षतो वाऽवमानं विद्यते, ते च साधवः ‘अनधिसहाः’ शीतादिपरीषहान् सोढुमस-मर्थाः, गृहस्थाश्च ‘मन्दधर्माणः’ तुच्छधर्मश्रद्धाका अप्रज्ञापिताः सन्तो न वस्त्रादि प्रय-च्छन्ति, ‘शुद्धं चोपधिं साधवो गवेषयेयुः’ इति भगवतामुपदेशः, स च दुर्लभत्वाद् यादृशेन तादृशेन साधुना न लभ्यते, अत ईदृशे कार्ये लब्धिमान् दुर्मेधा अप्युत्सारकल्पं कृत्वा वस्त्रै- 20 षणाद्यध्ययनमुद्दिश्य कल्पिकः क्रियते ॥ ७४० ॥

ततश्च कल्पिकीकृतः सन् किं करोतु ? इत्याह—

हिंडउ गीयसहाओ, सलद्धि अह ते हणंति से लद्धि ।

तो एकओ वि हिंडह, आयारुस्सारियसुअत्थो ॥ ७४१ ॥

[असौ ‘सलब्धिकः’ लब्धिमान्] ‘गीतसहायः’ गीतार्थसाधुसहितो वस्त्राद्युत्पादनार्थं 25

असज्जाइयं वक्खेव ति तं उवरि भणिहिति । अहवा ‘उग्गहणम्मि वि गुरुग’ ति जो उग्गहणसमत्थो उत्तम-मेधावी अपिः पदार्थसम्भावने, जायति यं उद्दिशति तं सर्वं श्रुतं सह अत्येण उट्टवेति पदानुसारी य बहुवि-धमपि अनुसरति तस्स उत्सारितव्वं, अति ण उत्सारेति ॥१॥” इति ॥

१ यतः स प्र० भा० ॥ २ ‘मानोऽपि ज्ञागित्येवोत्सार’ भा० ॥ ३ सि एवं व्या० भा० ॥ ४ तावन्मात्रं सुखेनैवार्थेन युक्तमवधारयति । यो वा पदानु० भा० ॥ ५ अथ यदि राग-द्वेषादिना नोत्सा० भा० ॥ ६ तथा यावदु० मो० के० कां० । तत्राप्यकालोऽस्वाध्या० भा० ॥ ७ कर्त्तव्यः ॥ ७३९ ॥ अथ यदुक्तमासीत् “तिष्ठतु तावत् कारणम्” (गा० ७३१) इति तदिदानीमभिधीयते भा० ॥

हिण्डताम् । अथ 'ते' गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपपन्नन्ति ततः 'एककोऽपि' असहायोऽपि 'आचारो-
त्सारितसूत्रार्थः' आचारान्तर्गतवस्त्रैवर्णादिसूत्रार्थमुत्सारकल्पकरणेन ग्राहितः सन् हिण्डते
॥ ७४१ ॥ ननु च किं कोऽपि कस्यापि लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमसमुत्थां लब्धिमुपहन्ति ?
येनैवमुच्यते—ते गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपपन्नन्ति इति, अत्रोच्यते—'मो' भद्र ! किं न कर्ण-
कोटरमुपागतं सुप्रतीतमपि भवतो दृष्टं महर्षेरलब्धिस्वरूपं येनैवमनभिज्ञ इव भवान् परिप्र-
भयति ? । यद्वाऽस्मिन्नेवार्थेऽपरो भवतः प्रत्यायनाय दृष्टान्तः प्रतिपाद्यते—▷

भिक्षु विह तण्ह वड्ढ, अमागघेओ जहिं तहिं न पडे ।

दुग-तिगमाईमेदे, पडइ तहिं जत्थ सो नत्थि ॥ ७४२ ॥

परपुण्यो-
पपातक-
रूपपद-
भिक्षोः-
दाहरणम्

कोइ किर पंचसइओ सत्थो अडविं पवन्नो । तत्थ य एगो रत्तपडो निब्भग्गसिरसेहरो
10 पंचण्ह वि सयाणं पुण्णे उवहण्ह । सो अ सत्थो तण्हाए पारद्धो । दूरे अ अब्भवड्डल्यं
वासइ, तेसिं उवरि न पडइ । ते दुहा भिण्णा । इयरो रत्तपडो पुत्तिष्ठाणं मज्जे मेळिओ ।
सत्तथ पडइ, जत्थ सो तत्थ न पडइ, जाव निवेडिओ एक्कओ जाओ । जत्थ सो तत्थ
न पडइ । एवं एयारिसा परस्स पुत्ते उवहणंति ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—भिक्षुरेकः सार्धेन सार्द्धं 'विहम्' अध्वानं प्रविष्ट इति शेषः । तत-
15 स्तृण्णया सार्धः प्रारब्धः । बार्हलं च वर्षितुमारब्धम् । यत्र येषां मध्ये सोऽभागधेयो भिक्षु-
स्तत्र न वर्ष पतति । ततः 'द्विक-त्रिकादिना' द्विषा-त्रिषादिना प्रकारेण सार्धस्य भेदः कृतः ।
तस्मिन् कृते यत्र स भिक्षुर्नास्ति तत्र सर्वत्र वर्ष पतति, तस्योपरि न पततीति । अयं दृष्टान्तः ।
अथार्थोपनयः—यथा स भिक्षुः पञ्चशतिकस्यापि सार्धस्य पुण्यान्युपहतवान् एवमन्येऽप्येवंविधा
अपरेषां लब्धिमतामपि स्वस्वकर्मक्षयोपशमसमुत्थां लब्धिमुपपन्तीति ॥ ७४२ ॥

30 अथासौ कथं वस्त्राण्युत्पादयति ? इत्युच्यते—

भिक्षुं वा वि अडंतो, बिईय पढमाएँ अहव सज्जासु ।

सहिओ व असहिओ वा, उप्पाए वा पमावे वा ॥ ७४३ ॥

भिक्षामटन् वस्त्राण्युत्पादयति । वाशब्दो वक्ष्यमाणपक्षापेक्षया विभाषायाम् । अपिशब्दः
सम्भावनायाम्, सम्भाव्यते अयमपि प्रकार इति । अथ न शक्नोति युगपद् भिक्षामप्यटितुं
35 वस्त्राण्यप्युत्पादयितुम्, व्यतिक्रामति वा वेला भैक्षस्य वस्त्राण्युत्पादयतः, भिक्षां वा अटद्विर्न
प्राप्यन्ते वस्त्राणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौरुष्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा वस्त्राण्युत्पाद-

१ 'जा-पात्रैषणाद्यप्ययनस्य सूत्रार्थमुत्सारकल्पकरणेन लेशोद्देशतो ग्राहितः तः ॥
२ इत्यादि अत्रो' भा० ॥ ३ अत आह—भिक्षु विह आ० त० विना ॥ ४ 'एतद्विद्वान्तर्गतः
पाठः भा० त० पुस्तकयोरेव ॥ ५ पडइ, अत्रत्य सज्जत्य पडइ । एवं भा० ॥ ६ 'स्स भग्गो
उव' भा० 'वृत्तौ च ॥ ७ 'ह' सि मार्गमटवीं प्रवि' भा० ॥ ८ 'प्रप्तीति । न चैतद् दृष्टान्ते-
नोच्यते, कर्मक्षय-क्षयोपशमादीनां द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-मयसव्यपेक्षतया तत्र तत्र प्रवेष्टो
प्रतिपादनात् ॥ ७४२ ॥ त० ॥ ९ 'स्त्राण्यप्युत्पा' भा० ॥ १० 'कारः कदाचिदपीति ।
अथ भा० ॥

येत् । अथ तदा न कमेत बह्वी वा हिण्डिः कर्तव्या सा च द्वितीयस्यां पौरुष्यां कर्तुं न
 पार्यते इत्यतः प्रथमायामप्युत्पादयेत् । अथ बहवो गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते भद्रां
 ग्राहन्ते ततो ह्यद्वयोरपि पौरुष्योः सर्वासु वा पौरुषीषु पर्यटति । यद्यपरे गीतार्थास्तस्य
 लब्धिं नोपपन्नन्ति तदा स तैः सहित एवोत्पादयेद् वा वस्त्राणि, प्रभावयेद् वा दानधर्मं गृहिणां
 पुरतः । यथा—ईदृशः साधूनां धर्मः, न कल्पते अमीषां भगवतामुद्रमोत्पादनैषणादोषदुष्टं
 पिण्ड-श्रम्या-वस्त्र-पात्रचतुष्टयं ग्रहीतुम्, तदमीषां वस्त्रादावुपयोज्यमाने महती कर्मनिर्जरेत्यादि ।
 अथ ते गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपहन्युस्ततस्तैः ‘असहितोऽपि’ एकाकी उत्पादयतु वा प्रभावयतु
 वा, न कश्चिदोषः ॥ ७४३ ॥ इत्थं तावद् वस्त्रादीनां कल्पिको भवत्विति कृत्वा यथा आचार
 उत्सार्यते तथा प्रतिपादितम् । अथ दृष्टिवादो येन कारणेनोत्सार्यते तत् प्रतिपादयति—

कालियमुआणुओगम्भि गंडियाणं समोयरणहेउं ।

उत्साररिति सुविहिया, भूयावायं न अन्नेणं ॥ ७४४ ॥

10 दृष्टिवादो-
त्सारका-
रणाति

इह यो धर्मकथालब्धिसम्पन्नः परमद्यापि स्वरूपपर्यायत्वाद् दृष्टिवादं पठितुमप्राप्तस्तस्य कालि-
 कश्चेतानुयोगेन धर्मकथां कुर्वाणस्य गण्डिकाः—कुलकर-तीर्थकरगण्डिकादयो दृष्टिवादान्त-
 र्गता उपयुज्यन्त इति तासां गण्डिकानां कालिकश्चेतानुयोगे समवतारणाहेतोरुद्देश-समुद्देशा-
 दिविधिं विना न कल्पते तासामध्ययनादिकमिति कृत्वा ‘सुविहिताः’ शोभनविहितानुष्ठाना 15
 आचार्याः ‘भूतवादं’ दृष्टिवादमुत्सारयन्ति, न ‘अन्येन’ ‘वाचको भूयात्’ इत्यादिना कारणेन
 ॥ ७४४ ॥ < तदेवमाचारो दृष्टिवादश्च यथोत्सार्यते तथाऽभिहितम्, बाहुल्येनानयोरेवोत्सार-
 णीयत्वात्; अत एवोक्तं पूर्वम्—“आयारदिद्विवायत्यजाणए” (गा० ७३२) ति । > अथ
 “कालमसज्झायडक्खेवे” ति (गा० ७३९) र्थत् प्राक् पदत्रयमुक्तं तत्राऽऽद्यं पदद्वयं तावद्
 विवृणोति—

20

सज्झायमसज्जाए, सुद्धासुद्धे व उद्दिसे काले ।

दो दो अं अणोएसुं, ओएसु उ अंतिमं एकं ॥ ७४५ ॥

एगंतरमायंबिल, विगईए मक्खियं पि वजेति ।

जावइअं च अहिअइ, तावइयं उद्दिसे केइ ॥ ७४६ ॥

तस्योत्सारकरूपे क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा शुद्धे अशुद्धे वा काले विव-25

१ °व्या ततः प्रथमा° भा० त० विना ॥ २ “अथ बहू पत्थितव्या दुक्खं च कम्मसि तापे दोहिम्भ
 पोसिहीहिं सव्वाहिं वा मण्णसि” इति चूर्णितः ॥ ३ °त्पादयति वा [वस्त्राणि] प्रभावयति वा
 दानधर्मं सविस्तरं गृहिणां भा० ॥ ४ अज्जेसि ता० ॥ ५ °श्रुतेन ध° मो० के० कां० ॥
 ६ डे० मो० के० कां० विनाऽन्यत्र—‘वाचको भूयात्, गणिरयं भूयात्’ इत्यादिना अपरेण
 कारणेन त० । वाचकत्वादिना कारणेन भा० ॥ ७ < एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० त० पुस्तक-
 योरेण ॥ > यत् पूर्वं सांन्यासिकं कृतमासीत् तदिदानीमवसरप्राप्तमभिधीयते भा० ।
 “इदानीं जं तं हेट्ठा मणितं “कालमसज्झाय वक्खेवे” एतं उच्चरिं मणीहामि ति तं एताहे मण्णसि” इति
 चूर्णिकृतः ॥ ९ तु ता० ॥

क्षितश्रुतमुद्दिशेत्, २ “सैव वाक्यं सावधारणं भवति” इति न्यायादुद्दिशेदेव, ३ न व्याधातं कुर्यात् । केन विधिना? इत्यत आह—“दो दो अ अणोएसु”ति ओजःशब्देन विषममुच्यते, तद्विपरीता अनोजसः—समा द्वि-चतुःषडादय उद्देशका यत्राध्ययने तत्र अनोजस्तु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वावुद्देशकावुद्दिशेत् । कथम्? इति चेद् उच्यते—प्रथमायां पौरुष्यां प्रथम-
४ मुद्देशकमुद्दिश्य समुद्दिश्य च द्वितीय उद्दिश्यते, द्वितीयस्यामुमयोरप्युद्देशकयोः तस्य अनुयोगो दीयते, ततश्चरमपौरुष्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः समुद्दिश्यते अनुज्ञायते चेति चूर्णिलिखिता सामाचारी । तथा ‘ओजस्तु’ त्रि-पञ्च-सप्तादिसङ्ख्याकेषु विषमेषुद्देशकेषु अन्तिम-मुद्देशकमेवोद्दिशेत्, यथा शस्त्रपरिज्ञाध्ययने । तथाहि—तत्र सप्तोद्देशकाः, तेषु च त्रिभि-
र्दिवसैः षडुद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एव ५ अवशिष्यमाणः ६ सप्तम उद्देशक
१० उद्दिश्यते । स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य समुद्दिश्य चरमायामनुज्ञायते ॥ ७४५ ॥

तथा ‘एकान्तरम्’ एकदिवसान्तरितमाचान्तरमसौ करोति, एकस्मिन् दिवसे आचान्तरमप-
रस्मिन्निर्विकृतिकं करोतीति भावः । तथा विकृत्या ‘अक्षितमपि’ स्वरणितमप्यसौ वर्जयति ।
केचित् पुनराचार्या ब्रुवते—‘यावत्’ यत्परिमाणं श्रुतमसावधीते तार्वदुद्दिशेत्, यदि मेधावि-
तया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अध्ययनान्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्यप्युद्दिश्यन्ते, न
१५ कश्चिदोष इति भावः ॥ ७४६ ॥ ७ व्याख्यातं “कालमसज्ज्ञाय”ति पदद्वयम् । ८ अत्र
“अवकस्वेवे”ति पदं विवृण्वन्नाह—

आहारे उवकरणे, पडिलेहण लेव खित्तपडिलेहा ।

अप्पाहारो परिहार मोअ जह अप्पनिदो अ ॥ ७४७ ॥

तस्योत्सारकरूपे कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्युपेक्षणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षायां
२० च व्याक्षेपो न कर्तव्यः । अल्पाहारश्च यथा स भवति तथा कार्यम् । ‘परिहारः’ संज्ञा ‘मोकः’
कायिकी तयोः स्वल्पताऽल्पाहारतायां भवति । यथा चाऽसावल्परनिद्रो भवति तथा कर्तव्य-
मिति । एषा सङ्ग्रहाद्या ॥ ७४७ ॥ अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति—

हिंढाविति न वा णं, अहवा अन्नद्वया न सो अड्ड ।

पेहिंति व से उवहिं, पेहेइ व सो न अमेसिं ॥ ७४८ ॥

१ २ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० त० पुस्तकयोरेव ॥ २ ‘परीतमनोजः सममित्यर्थः’, ततो
अनोजसः भा० त० ॥ ३ ‘यने तदनोजः’, यथेदमेव कल्पाध्ययनं षडुद्देशकात्मकम्, तेषु
अनोजस्तु अध्ययनेषु (उद्देशकेषु) दिने भा० ॥ ४ “दो दो उ अणोएसु”न्ति । अणोया णाम
समा उद्देश्या, जथा कप्यस्स, तस्स दिणे दिणे दो दो उद्देश्या उद्दिशन्ति, पढमपोरिचीए एणो उद्दिहो
समुद्दिहो य, ताघे जितियं उद्दिशति, जितियपोरिचीए तोसं चेव सो अत्थो कथिज्जति, चरिमपोरिचीए तं
पढमं अणुयाणित्ता जितियं समुद्दिशति अणुयाणति य” इति चूर्णः ॥ ५ ‘ओजस्तु’ विषमोद्देशक-
निषङ्गेष्वध्ययनेषु ‘अन्तिमं’ चरममुद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् । इयमत्र भावना—यत्राध्ययने
त्रि-पञ्च-सप्तादिसङ्ख्याका विषमा उद्देशकास्तद् ओजःसंज्ञितं द्रष्टव्यम्, यथा शस्त्रपरि-
ज्ञाध्ययनं सप्तोद्देशकसङ्ख्याकम्, तत्र च त्रिभिर्दिवसैः भा० ॥ ६ ‘वत् प्रभूतमप्युद्दिशेत्’
त० ॥ ७ यद्यपि मेधा० भा० ॥ ८ तथाऽपि तानि भा० ॥

“णं” इति तमुत्सारकल्पिकमाचार्या मिद्धां न हिण्डापयन्ति । वाञ्छव्यस्यानुक्तसमुच्चयार्थ-
त्वात् संस्तरणे सतीति द्रष्टव्यम् । यदि पुनरसंस्तरणं सदा, ‘अथवा’ इति संस्तरणपक्षेयाऽ-
संस्तरणस्य प्रकारान्तरताद्येतकः, ‘अन्यार्थम्’ अन्येषाम्-आचार्य-कान-वाङ्-वृद्धादीनामर्थाय
नासावुत्सारकल्पिकः पर्यटति, यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्क्ते तावन्मात्रमेवाऽऽनयतीत्यर्थः । तथा
‘प्रेक्षन्ते वा’ प्रत्युपेक्षन्ते “ते” तस्य-उत्सारकल्पिकस्योपधिं शेषसाधवः । ‘स वा’ उत्सारकल्पिको
न ‘अन्येषाम्’ आचार्य-क्षपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते । सर्वत्र ‘मा भूदध्ययनव्याघातः’ इति
योज्यम् ॥ ७४८ ॥

एमेव लेवगहणं, लिपइ वा अप्पणो न अक्खस ।

खेत्तं च न पेहावे, न यावि तेसोवहिं पेहे ॥ ७४९ ॥

एवमेव लेपग्रहणम् उपलक्षणत्वाद् लेपनमपि पात्रस्य तस्य निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्त-
व्यम् । अथ शेषसाधवः कुतोऽपि हेतोः अक्षणिकास्ततः स आत्मन एव पात्राणि लिम्पति
नान्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तेन ‘न प्रेक्षापयेत्’ क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं न प्रहिणुयादित्यर्थः । न
चाप्यसावुत्सारकल्पिकः ‘तेषां’ क्षेत्रप्रत्युपेक्षकानामुपधिं प्रत्युपेक्षते ॥ ७४९ ॥

दिति पणीयाहारं, न य बहुगं मा हू जग्गतोऽजिणं ।

मोआइनिसग्गेसु अ, बहुसो मा होअ पलिमंथो ॥ ७५० ॥

15

‘प्रणीतं’ शिग्ध-मधुरमाहारं परमात्र-शर्करादिकं तस्य गुरवः प्रयच्छन्ति, < सुखेनैवाहर्नि-
शमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थानुप्रेक्षानिमित्तमिति भावः । > तमपि प्रणीतं ‘न च’ नैव बहुकं किन्तु
स्वल्पम्, < कुतः ? इत्याह— > मा भूत् सूत्रार्थनिमित्तं रजन्यामपि जाग्रतोऽजीर्णमिति ।
रूक्षाहारभोजिनश्च ‘बहुशः’ बहून् वारान् ‘मोकादिनिसर्गेषु च’ प्रश्रवण-संज्ञादिव्युत्सर्गेषु
विधीयमानेषु ‘परिमन्थः’ सूत्रार्थव्याघातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा २०
स्वल्पप्रणीताहारभोजिनः प्रायो भवतीत्यल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यातमक्सातव्यम् । इत्थमुत्सार-
कल्पे समापिते सति विवक्षितं वस्रोत्पादनादि कार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते ॥ ७५० ॥

तदेवं व्याख्यातमानुषङ्गिकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । अथाचञ्चलद्वारम् । तत्राऽचञ्चलोऽनुयोगं
श्रोतुमर्हति न चञ्चल इति चञ्चलस्वरूपं तावदाह—

गइ-ठाण-भास-भावे, लहुओ मासो उ होइ एक्के ।

25 अचञ्चल-
द्वारम्

आणाइणो व दोसा, विराहणा संजमऽऽप्पाए ॥ ७५१ ॥

चञ्चलश्चतुर्धा । तद्यथा—गतिचञ्चलः स्थानचञ्चलो भाषाचञ्चलो भावचञ्चलश्च । एतेषा-
मेकैकस्मिन् लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना संयमे आत्मनि च ।
तत्र च संयमविराधना गतिचञ्चलस्य त्वरितं गच्छतः पृथिव्यादीनां कायानामुपमर्दनम् ।
आत्मविराधना प्रपतन-प्रस्ववन-देवताच्छलनादिका । < यद्वा तं त्वरितगामिनं दृष्ट्वा द्वितीयः ३०

१ ‘रजस्व प्रका’ डे० मो० डे० ॥ २ च तं ‘न प्रे’ डे० त० ॥ ३ ‘निग्गमेसु अ ता० ॥
४ तस्य आचार्याः ‘वदति’ प्रय’ भा० ॥ ५ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० त० ॥ ६ ‘पु मा
अ’ ‘परिमन्थः’ सूत्रार्थव्याघातकलक्षण इति प्रणीतं भा० ॥ ७ ‘शिग्गे भय’ भा० विना ॥
८ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० मो० डे० नास्ति ॥

साधुः प्रतिनोदनां दद्यात्—‘किमेवं त्वरितं गच्छसि ? न कस्यते साधूनामेवं गन्तुम्’ इत्याद्युक्ते प्रकोपनतया असङ्ख्यकरणेऽस्थिमज्जादयो दोषाः । एवं स्थानचञ्चलादिष्वप्युपयुज्य आत्म-संयमविराधने वक्तव्ये ॥ ७५१ ॥ अथ गति-स्थानचञ्चलौ तावदाह—

दावद्विओ गइचंचलो उ ठाणचचलो इमो तिविहो ।

गति-स्था-
नचञ्चली

४

कुड्हादऽसइं फुसइ व, ममइ व पाए व विच्छुमइ ॥ ७५२ ॥

इह द्रवशब्दो द्रुतार्थवाचकः, ततः ‘द्रावद्रविकः’ नाम द्रुतद्रुतगामी स गतिचञ्चलो भण्यते । स्थानचञ्चलः पुनरयं त्रिविधः, तद्यथा—यो निषण्णः सन् पृष्ठ-बाहु-कर-चरणादिभिः कुड्यम् आदिशब्दात् स्तम्भादिकम् ‘असकृद्’ अनेकशः स्पृशति १, वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः, यो वा निषण्ण एवेतस्ततो आम्यति २, पादौ वा ‘विक्षिपति’ पुनः पुनः १० सङ्कोचयति प्रसारयति चेत्यर्थः ३ ॥ ७५२ ॥ भाषाचपलमाह—

भासाचपलो चउहा, अस त्ति अलियं असोहणं वा वि ।

भाषा-
चपलः

असभाजोगमसभं, अण्हिउं तं तु असमिक्खं ॥ ७५३ ॥

भाषाचपलश्चतुर्धा—असत्प्रलापी असभ्यप्रलापी असमीक्षितप्रलापी अदेशकालप्रलापी च । तत्रासत् प्रलपितुं शीलमस्येत्यसत्प्रलापी । अथासदिति कोऽर्थः ? इत्याह—असदिति १५ शब्देनालीकमशोभनं वाऽभिधीयते । तत्रालीकं साधुमसाधुं ब्रवीति, असाधुं साधुमित्यादि । अशोभनं—गर्वादिदूषितं वचनम् । तथा असभायोग्यमसभ्यमभिधीयते, इह सभा—एकत्रोप-विष्टशिष्टपुरुषसमुदायः, तथा चोक्तम्—

धम्म-उत्थसत्थकुसला, सभासया जत्थ सा सभा नाम ।

जा पुण अविहिपलुट्ठा, बुहेहिं सा भनए मेली ॥

२० तस्याः सभाया योग्यं यद् वचनं तत् सभ्यम्, तद्विपरीतमसभ्यम्, तच्च ‘दास ! चण्डाल !’ इत्यादिकं जकार-मकारादिवाक्यरूपं वा, तत् प्रलपितुं शीलमस्येत्यसभ्यप्रलापी । ‘अनूहित्वा’ अविचार्य ‘किमिदं पूर्वापरविरुद्धम् ? किं वा इह-परलोकवाचकम् ?’ इत्यादि अविमृश्य यद् वदति तत्तु वचनमसमीक्षितमुच्यते, तत्प्रलपनशीलोऽसमीक्षितप्रलापी ॥ ७५३ ॥

अथादेशकालप्रलापिनमाह—

२५

कज्जविचत्ति दहुं, मणाइ पुब्बि मए उ विण्णायं ।

एवमिदं तु भविस्सइ, अदेसकालप्पलावी उ ॥ ७५४ ॥

१ “दावद्विओ” स्ति अगु[ण]करणशब्दोऽयम्, यो द्रुतं द्रुतं गमनशीलः स गतिचञ्चलो भण्यते । तुशब्दो भिन्नक्रमः, स चाग्रे योक्ष्यते । स्थानचञ्चलः भा० ॥ २ °चः त्रिप्रकारः, तद्यं कां० ॥ ३ एव हस्तादिकं समन्तात् “ममइ”स्ति अन्तर्भूतण्यर्थत्वाद् ग्रामयति, यो वा उपविष्ट एव पादौ वा विक्षिपे भा० ॥ ४ °त्यर्थः । एष त्रिविधोऽपि स्थानचञ्चलोऽभिधीयते ॥ ७५२ ॥ भा० ॥ ५ °यते । तत्र सभा भा० ॥ ६ तत्र ग्राम्यवचनं ‘दासस्त्वम्, चण्डालस्त्वम्’ इत्यादि, तत् प्रलं भा० ॥ ७ °रादि वा तत् मो० के० । °रादिकं वा तत् कां० ॥ ८ इ ता० ॥

‘कार्यविपत्तिं’ कार्यस्य विनाशं दृष्ट्वा कश्चिद् भणति, यथा—‘मया पूर्वमेव विज्ञातम् ‘इदं कार्यमेवं भविष्यति’ । यथा—‘केनचित् साधुना पात्रं लेपितम्, ततो रूढं सत् कुतोऽपि प्रमादतो मग्नम्, ततः कश्चिदात्मनो दक्षत्वं स्यापयन् ब्रवीति—यदैवेदं परिकर्मयितुमारब्धं तदैव मया ज्ञातम्, यथा—‘इदं निष्पन्नमपि भङ्ग्यते’ । एष एवंविधः अदेशकाले—अनवसरे प्रलपनशीलोऽदेशकालप्रलापी ॥ ७५४ ॥

5

व्याख्यातश्चतुर्विधोऽपि भाषाचपलः । अथ भावचपलमाह—

जं जं सुयमत्थो वा, उद्दिष्टं तस्स पारमप्यत्तो ।

अममसुयदुमाणं, पल्लवगाही उ भावचलो ॥ ७५५ ॥

भाव-
चपलः

यद् यद् आवश्यक-दशवैकालिकादेर्ग्रन्थस्य ‘श्रुतं’ सूत्रमर्थो वा ‘उद्दिष्टं’ प्रारब्धं ‘तस्य’ इत्यत्रापि वीप्सा गम्यते तस्य तस्य पारमप्राप्तः सन् ‘अन्यान्यश्रुतदुमाणाम्’ आचारादिरूपा-10 परापरशास्त्रतरूणां पल्लवान्—तन्मध्यगतालापक-श्लोक-गाथारूपान् सूत्रार्थलवान् स्वरूपा ग्रीहीतुं शीलमस्येति पल्लवगाही, ‘तुः’ पुनरर्थे, य एवंविधः स पुनः ‘भावचलः’ भावचपलो मन्तव्यः ॥ ७५५ ॥ भवेत् कारणं येन चञ्चलत्वमपि कुर्यात् । किं पुनस्तत् ? इत्याह—

तेणे सावथ ओसह, खित्ताई वाइ सेहवोसिरणे ।

आयरिय-बालमाई, तदुभयछेए य विइयपयं ॥ ७५६ ॥

15

‘स्तेनभयेन धापदभयेन वा द्रुतमपि गच्छेद्, न दोषः । गलानो वा कश्चिदागाढस्तस्यौष-
धानयननिमित्तं शीघ्रमपि गच्छेद् न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् । “खित्ताई”ति क्षिप्तचित्त आदिशब्दाद्
दृष्टचित्तो यक्षाविष्ट उन्मादप्राप्तश्च एते स्थानचञ्चलत्वमपि < कुब्ज्यादिस्पर्शन-हस्तग्रामणादिकं
कुर्युः न च प्रायश्चित्तमाप्नुयुः, अनात्मवशत्वाद् > । “वाइ”ति वादिनो बुद्धिं परिभवितुम-
लीकमपि ब्रूयात्, यथा—‘रोहगुप्तेन पोद्दशालपरिवाजकमतिव्यामोहनार्थं जीवा अजीवा 20
नोजीवाश्चेति त्रयो राशयः स्थापिताः (ग्रन्थाग्रम्—१५००) । तैश्च शैक्षस्य पण्डकादेर्व्युत्स-
र्जने विधेये तं निर्भर्त्सयन् असम्यगपि भणेत, येनोद्देजितः स्वयमेव गणाद् निष्क्रम्य गच्छेत् ।
आचार्यो वा कुतश्चित् प्रमादस्थानाद् नोपरमन्ते ततोऽदेशकालप्रलापित्वमपि कुर्यात्, यथा—
क्षमाश्रमणाः । अमुकः संयतोऽमुकश्च श्रावको मम पुरत इदं भणति, यथा—‘त्वदीया गुरवः
< ईदृशभूतां प्रमादप्रतिसेवनामासेवमाना अचिरादेव > पार्श्वस्थीभवन्तः सम्भाव्यन्ते; एतच्च मया 25

१ एषोऽदेशकालप्रलापी ॥ ३० त० विना ॥ २ स्तेनाः प्रतीताः, धापदाः सिंह-व्याघ्रादयः,
तेषां भयेन द्रुतं द्रुतमपि गं मा० ॥ ३ < > एतच्चिदान्तर्गतः पाठः मा० त० ॥ ४ तथा
शैक्षः पण्डकादिकः स व्युत्सर्जनीयो भवेत्, ततस्तस्य व्युत्सर्जने ऊर-परुषैर्निर्भर्त्सयन्-
स्तस्यमपि भणति, येनो मा० ॥ ५ < > एतच्चिदान्तर्गतः पाठः मा० त० ॥ ६ पार्श्वस्थविहा-
रिणो भविष्यन्ति, अत एव मया पूर्वमेव भवतां विज्ञातमभूत्, यथा—युष्माकमेवमाच-
रतां महानपयशःप्रवादः समुच्छलिष्यति, तत इदानीं मा० । “आयरिया वा दोसेषु न उवर-
मंति, पच्छा अदेशकालप्रलापित्वं पि करेजा, जह—अमुणो अमुणो अमुगं भणति तुम्हं, तेणं तो मए
तुम्हं कहितं, जहा—अयसो होदिति पच्छा, तो तेण भणंतेण उवरमंति” इति चूर्णौ ॥

पूर्वमपि विज्ञातमासीत्, वच्चा—क्षमाश्चमयानामेषमाचरतामपवादो भविष्यति, < तस्य इदानीम-
प्युपरमध्वं भगवन्तः । एतस्मात् प्रमादस्यानात् ; > एवमुक्ते तेऽश्लोकमयेनैवोपरमन्ते । बालो वा
केलि-कन्दर्पादिकं कुर्वाणो वार्यमाणोऽपि न निवर्तते ततोऽनूहितमपि यद्यपि तद्यपि भाषित्वा
निवारणीयः, आदिग्रहणाद् प्रत्यनीकादयो वा खर-परत्वादिभाषणैरुपशमयितव्यः । तथा
६ 'तदुभयच्छेदः' इति कस्याप्याचार्यस्यापूर्वं सूत्रमर्थो वा विद्यते तस्योभयस्यापि तत्सम्बन्धवन्धी-
यमानस्य व्यवच्छेदो भवति अतः पूर्वोक्तं शास्त्रमर्थपठितमपि मुक्त्वा तत् तदुभयमध्येतव्य-
मिति यथाक्रमं गति-स्थान-भाषा-भावचपलेषु चतुर्विधं द्वितीयपदमवसातव्यम् । एतद्वाथो-
क्तकारणाद् ये गतिचपलदयस्तद्विपरीता ये गति-स्थान-भाषा-भावैश्चतुर्भिरप्यचपलास्तेऽस्य कल्पा-
ध्ययनस्यानुयोज्यमर्हन्तीति ॥ ७५६ ॥

10 गतमचक्षलद्वारम् । अथावस्थितद्वारम् । तत्रानवस्थितं तावदाह—

अवस्थित-
द्वारम्

दुविहो लिंग विहारे, एकैको चेव होइ दुविहो उ ।

चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ७५७ ॥

अनवस्थितो द्विविधः, तद्यथा—लिङ्गानवस्थितो विहारानवस्थितश्च । एकैकः पुनरपि
द्विविधो भवति । ॥ ७५६ ॥ तद् उभयमपि द्वैविध्यमनन्तरगाथायां वक्ष्यते । ॥ ७५७ ॥ चत्वारश्च मासाः
10 'अनुद्धाताः' गुरवः, उपलक्षणत्वाद् लघुमासादिकं चात्र प्रायश्चित्तं भवति । ॥ ७५७ ॥ तच्च यथा-
स्थानमेव भावयिष्यते । ॥ ७५८ ॥ तत्रापि लिङ्गानवस्थित-विहारानवस्थितयोरुभयोरप्याज्ञादयो दोषा
द्रष्टव्याः ॥ ७५७ ॥ अथैनानमेव गाथां व्याख्यानयति—

गिहिलिंग अन्नलिंगं, जो उ करेई स लिंगओ दुविहो ।

चरणे गणे अ अधिरो, विहारअणवट्टिओ एस ॥ ७५८ ॥

लिङ्गान-
वस्थित-
चरणान-
वस्थितौ

20 'गृहिलिङ्गं' गृहस्थानां वेषम् 'अन्यलिङ्गम्' अन्यतीर्थिकानां नेपथ्यं 'वः' साधुः, तुल्यवदो
विशेषणे, किं विशिनष्टि ? दर्पेण यो लिङ्गद्वयं करोति स एष लिङ्गतो द्विविधोऽनवस्थितः ।
अस्य च द्विविधस्यापि मूलम् । तथा चोल्पदृक् बध्नतः १ एकत उभयतो वा स्कन्धोपरि
कल्पाश्चलानामारोपणरूपं गरुडपाक्षिकं प्रावृण्वतः २ उत्तरासङ्गरूपमर्द्धासन्यासं कुर्वतः ३
प्रत्येकं चत्वारो गुरुमासाः । द्वादपि बाहू छादयित्वा संयतीप्रावरणमातन्वानस्य चत्वारो
25 लघवः । कल्पेन शिरःस्थगनरूपां शीर्षद्वारिकां कुर्वतो मासलघु । चतुष्कण्ठं मुत्कण्ठं वा कस्यं
स्कन्धोपरि कृत्वा गोपुच्छवदधोलम्बमानं कुर्वतो मासलघु । एतेऽपि लिङ्गानवस्थितेऽन्तर्भ-
वन्ति । तथा 'चरणे' चारित्रे 'अखिरः' यः पुनः पुनश्चारित्रात् प्रतिपतति तस्य यदि सूत्रं ददाति

१ < ॥ एतद्विद्वान्तर्गतः पाठः भा० त० ॥ २ 'नादित्युक्ते ते भा० ॥ ३ तच्चोभयमपि
तत्सम्बन्धवन्धीयमानं व्यवच्छिद्यत इति कृत्वा पूर्वोक्तं भा० ॥ ४ तत्तत्तदुभयं ॥ ५
५ 'कारणकलापमन्तरेण ये गति' भा० ले० विना ॥ ६ एकैको होइ दुविहो दुविहो उ भा० ॥
७ 'था—लिङ्गे विहारे च, लिङ्गेनानवस्थितो विहारो(रिणा)नवस्थितश्चेत्यर्थः । एकै' भा० ॥
८ 'त्वाद् 'उद्धातिकाश्च' लघुमासाश्च प्रायश्चित्तमत्र मन्तव्यम् । तच्च भा० ॥ ९ 'तत्तु यथा'
१० ॥ १० अथानन्तरदिष्टं द्वैविध्यं दर्शयति भा० ॥ ११ 'न्ति । "चरणे अ" इत्यादि ।
'चरणे' भा० ॥

तदा चतुर्लुषु, अर्थे ददाति तदा चतुर्गुरु । 'गणे' गच्छे 'अस्मिन्' पुनः पुनर्गणाद् गणं सङ्ग-
मति । एष द्विविधोऽपि विहारानवस्थितः । एतद्विपरीतस्य खलित्वावस्थितस्य संविमविहार-
स्थितस्य च दातव्यम् । यदि न ददाति तदा तथैव सूत्रे चतुर्लुषु, अर्थे चतुर्गुरु ॥ ७५८ ॥
गतमवस्थितद्वारम् । अथ मेधाविद्वारमाह—

उग्रग्रहण धारणाए, मेराए चैव होह मेधावी ।

५ मेधावि-
द्वारम्

तिविहम्मि अहीकारो, मेरासंजुचो मेहावी ॥ ७५९ ॥

«मेधावी त्रिविधः, तद्यथा—» अग्रग्रहणमेधावी सूत्रार्थग्रहणपटुप्रज्ञावान् १, धारणामे-
धावी पूर्वाचीतयोः प्रभूतयोरपि सूत्रार्थयोश्चिरमवधारणौबुद्धिमान् २, मर्यादामेधावी चरण-कर्ण-
प्रबणमस्तिमान् ३ । एभिस्त्रिभिः पदैरष्टौ भङ्गाः, तद्यथा—ग्रहणमेधावी धारणामेधावी मर्या-
दामेधावी १ ग्रहणमेधावी धारणामेधावी अमर्यादामेधावी २ इत्यादि । ईह च यत्र यत्र भङ्गे 10
मर्यादामेधावी न भवति तत्र तत्र न दातव्यम्, यदि ददाति तदा प्रायश्चित्तम् । तत्र यदि
पार्श्वस्थमिदम्यः सूत्रमर्थं वा ददाति तदा चत्वारो लघवः, यथाच्छन्देभ्यः प्रददाति चत्वारो
गुरुमासाः । “तिविहम्मि अहीकारो” ति मर्यादामेधाविनो ग्रहण-धारणामेधाविभ्यां सम्पन्नस्या-
सम्पन्नस्य वा दातव्यम्, मर्यादाविकलयोरितरयोर्न दातव्यमिति त्रिविधेनापि दाना-ऽदानरूप-
तया यथायोगमत्राधिकार इति । गाथायां तृतीयार्थे सप्तमी । अथ मर्यादामेधाविनो व्युत्पत्ति-15
माह—“मेरासंजुचो मेहावि” ति मेरा-मर्यादा तत्संयुक्तो मेधावी मर्यादामेधावी, शाकपार्थिवा-
दिबद्ध मध्यपदलोपी समासः ॥ ७५९ ॥ गतं मेधाविद्वारम् । अथापरिश्राविद्वारमाह—

परिसाह अपरिसाह, दृष्ट्वे भावे य लोग उत्तरिण ।

अपरिश्रा-
विद्वारम्

एकैको वि य दुविहो, अमच्च बडुईए दिङ्गंतो ॥ ७६० ॥

परिश्रवितुं शीलमस्येति परिश्रावी, तद्विपरीतोऽपरिश्रावी । उभावपि द्विविधौ—द्रव्ये भावे 20
च । तत्र द्रव्यतः परिश्रावी घटादिः, अपरिश्रावी तुम्बकादि । भावतः परिश्रावी अपरिश्रावी
च । एकैकोऽपि द्विविधः, तद्यथा—“लोग” ति लौकिकः “उत्तरिण” ति पदैकदेशे पदसमुदायो-
पचाराद् लोकोत्तरिकः । तत्र लौकिके भावतः परिश्राविणि अमात्यदृष्टान्तः । स चायम्—

एगो राया । तस्स कजा गहमसं जारिसा । सो निच्चं खोलाए अमुकियाए अच्छह । लौकिकस्य
सो अन्नया अमच्छेणं एमंते पुच्छिओ—किं तुम्मे मट्टारयपादा ! खोलाए आविद्धियाए 25
अच्छह ? न कस्सइ सीसं कजा य दरिसेह ? । रत्ता सठ्ठावो कहिओ, भणियं च—मा
रहस्समेयं काहिसि ति । तेण अगंभीरयाए तं रहस्सं अणहियासमाणेण अडविं गंतुं रुक्खको-
ट्टरे मुहं छोट्ठणं भणियं—गहमकन्नो राया, गहमकन्नो राया । तं रुक्खं अन्नेण केणइ छेतुं
वादिजं कृतं । भविष्यत्तयावसेण य तं रत्तो पुरओ पढमं वाहयं । तं वज्जंतं मणइ—गहमकन्नो
राया, गहमकन्नो राया । रत्ता अमच्छो पुच्छिओ—तुमे परं एयं रहस्सं नायं, कस्स ते 30

लौकिकस्य
भावपरि-
श्राविणोऽ-
मात्यस्य
दृष्टान्तः

१ « १ » एतद्विद्वान्तरातः पाठः दे० त० ॥ २ °त्रार्थविबोधपटुप्रतिभासम्पन्नः १, धार°
भा० ॥ ३ °णाशक्तिमान् २ ऋ० ॥ ४ °रत्तोद्युक्तः ३, मर्यादा सीमा चारित्र्यमित्यनर्था-
न्तरत्वात् । अत्र च त्रिभिः पदैरष्टौ भा० ॥ ५ अत्र अ भा० ॥ ६ °स्स स्मरि° मो० ॥

कहियं ? । अमन्त्रेण जहावत्तं सिद्धं । एस लोइओ परिस्सावी ॥

लोउत्तरिओ जो अणहियासमाणो पुच्छिओ वा अपुच्छिओ वा अपरिणयाणं अववायप-
याणि < राहस्सियाणि > कहेइ ॥

ईदृशस्य परिश्राविणः सूत्रं ददाति चत्वारो लघवः, अर्थं ददाति चत्वारो गुरवः । यत्
५ एवं ततोऽपरिश्राविणो दातव्यम् । सोऽपि द्विधा—लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौकिकेऽ-
परिश्राविणि बहुकथा दृष्टान्तः । स चायम्—

भावतो
लौकिका-
परिश्रा-
विणि
बहुकथा
दृष्टान्तः

राया सिट्ठी अमन्त्रो आरक्खिओ मूलदेवो य एक्काए पुरोहिमज्जाए बहुइणीए अईव-
रूवस्सिणीए अज्झोववचा । ताए सबोसि संकेअओ दिओ । ते आगया, दुवारे ठिया । ताए
भन्ति—जइ महिलारहस्सं जाणह तो पविसइ । ते भणंति—न याणामो । मूलदेवेण
10 भणियं—अहं जाणामि । तीए भणियं—पविसइ चि । पविट्ठो । पुच्छिओ—किं महिला-
रहस्सं ? । तेण भणियं—मारिज्जंतेहि वि अन्नस्स न कहेयव्वं । त्वं विदग्धः कामुकः । तुट्ठाए
सव्वारत्तिं रामिओ । पमाए रत्ता पुच्छिओ मूलदेवो—किं महिलारहस्सं ? । मूलदेवो
भणइ—अहं एअं उल्लावं पि न याणामि । रत्ता ‘अवलवइ’ चि वज्झो आणत्तो तह वि न
कहेइ । ताहे विज्जाइणीए आगंतुं रत्तो पुरतो कहियं, जहा—एअं चेव महिलारहस्सं जं
15 सरिरच्चाए वि न कस्सइ सीसइ चि । एस लोइओ अपरिस्सावी ॥

लोउत्तरिओ पुण जो छेअसुअस्स राहस्सियाणि अववायपयाणि सुणेत्ता उट्ठिओ, तओ
जइ कोइ अपरिणओ पुच्छइ—किं एयं कहिज्जइ ? । मणइ—चरण-करणं साहूणं वन्निज्जइ ॥
ईदृशस्यापरिश्राविणो यदि सूत्रं न ददाति तदा चतुर्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु ॥ ७६० ॥

अथ “यश्च विद्वान्” इति द्वारमाह—

20 विदु जाणए विणीए, उववाए जो उं वट्ठए गुरुणं ।

तन्विवरीयऽविणीए, अदित्तिं दिंते अ लहु-गुरुणा ॥ ७६१ ॥

“विदंक् ज्ञाने” इत्यस्य धातोर्वेत्ति-जानातीति व्युत्पत्त्या विद्वान् ज्ञायक उच्यते, स
चेहाम्भुत्थाना-ऽऽसनप्रदानादिरूपस्य विनयस्य विज्ञाता ब्राह्मः, न केवलं ज्ञायकः किन्तु
‘विनीतः’ यथावसरमभ्युत्थानादिविनयप्रयोक्ता, तथा ‘उपपाते’ आज्ञानिर्देशे गुरुणा ‘यस्तु’
25 यः पुनर्वर्त्तते तस्य सूत्रं न ददाति चतुर्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु । तथा तस्य—विदुषो
विपरीतस्तद्विपरीतस्तस्य विनयस्वरूपमजानत इत्यर्थः “विणीए” चि अकारप्रक्षेपाद् अविनीतस्य
च सूत्रं ददाति चतुर्लघु, अर्थं ददाति चतुर्गुरु ॥ ७६१ ॥

गतं “यश्च विद्वान्” इति द्वारम् । अथ “पत्ते य” चि द्वारम्—अत्र च तिस्रो व्याख्याः,
तद्यथा—पात्रमेवानुयोगं श्रोतुमर्हति नापात्रमिति प्रथमा, प्राप्त एवानुयोगश्रवणं कारयितव्यो
30 नापात्र इति द्वितीया, व्यक्त एवानुयोगं श्रावणीयो नाव्यक्त इति तृतीया, अस्यां च तृतीय-
व्याख्यायां “वत्ते य” चि पाठो द्रष्टव्यः । अयामूनेव व्याचिख्यासुराह—

तित्तिणिण् चलचित्ते, माणंगणिण् अ दुब्बलचरित्ते ।

आयरियपारिभासी, वामावष्टे य पिसुणे य ॥ ७६२ ॥

आदीअदिट्टभावे, अकडसमार्यारि तरुणधम्मो य ।

मव्विय पइण्णं निण्हइ, छेअसुए वजए अत्थं ॥ ७६३ ॥

तिन्तिणिकश्चलचित्तो गाणङ्गणिकश्च दुर्बलचारित्रः आचार्यपरिभाषी आचार्यपरिभाषी वा वामावर्त्तश्च पिशुनश्च “आदीअदिट्टभावे” ति आदौ-आवश्यकादिशास्त्रेषु वर्तमाना अदृष्टा^१ भावा येन स आद्यदृष्टभावः, तथा-अकृतसामाचारीकः तरुणधर्मा च गर्वितः “पइण्ण” ति प्रकीर्णप्रश्नः प्रकीर्णविद्यश्च “निण्हइ” ति गुरुनिहवी एतेषां छेदश्रुतविषयमर्थं वर्जयेत्, न दद्यादित्यर्थ इति द्वारगाथाद्वयसमासार्थः ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥

व्यासार्थं प्रतिद्वारमभिषिस्तुः प्रथमतस्तित्तिणिकद्वारं व्याचष्टे—

इज्झंतं तिबुरुदारुणं व दिवसं पि जो तिडितिडेइ ।

10 तित्ति-
णिकः

अह दव्वर्तितिणो भावओ उ आहारुवहि-सेज्जा ॥ ७६४ ॥

‘तिम्बुरुकदारुणं’ तिम्बुरुकवृक्षकाष्ठममौ प्रक्षिप्तं दहमानं सद् यथा त्रटत्रटिति कुर्वदास्ते, एवं यो गुर्वादिभिः खरण्टितः सम्पूर्णमपि दिवसं “तिडितिडेइ” ति अनुकरणशब्दत्वात् ‘त्रट-प्रटायते’ सम सम्मुखमिदमिदं च जल्पितमेभिरिति^२ ऋषन्नास्ते इति भावः । अथैव द्रव्यति-न्तिणिकः । भावतस्तु तित्तिणिकः त्रिविधः, तद्यथा—आहारे उपधौ शय्यायां चेति । पुन-¹⁵ रेकैको द्विविधः—अन्तःसंयोजनया बहिःसंयोजनया च ॥ ७६४ ॥

तत्रोभयथाऽप्याहारतित्तिणिकं तावदाह—

अंतो-बहिंसंजोअण, आहारे बाहि खीर-दधिमाई ।

अंतो उ होइ तिविहा, भायण हत्थे मुहे चेव ॥ ७६५ ॥

आहारविषया संयोजना द्विविधा—अन्तर्बहिश्च । तत्र बहिस्तावद् भाव्यते—कश्चित्^३ १० साधुर्भिक्षामटन् क्षीरं वा दधि वा लब्ध्वा रसगृध्रतया कलमशालिप्रभृतिकमोदनं चिरगोच-रवर्थाकरणेनाप्युत्पाद्य यत् तेनैव क्षीरादिना सार्धमुपाश्रयाद् बहिः संयोजयति, आदिशब्दात् परमाज्ञादिकं वा लब्ध्वा घृत-खण्डादिना बहिरेव स्थितः सन् यद् योजयति एषा बहिःसंयो-जना । अन्तस्तु प्रतिश्रयाम्यन्तरे पुनः संयोजना त्रिविधा भवति, तद्यथा—भाजने हस्ते मुखे चैव । तत्र भाजनविषया यत्र भाजने कलमशाल्योदनस्तत्र दुग्ध-दध्यादि प्रक्षिपति । हस्त-^{१५} विषया मण्डक-पूपलिकादिना गुड-शर्करादि^४ हस्तस्थितं वेष्टयित्वा मुखे प्रक्षिपति । मुखविषया पूर्वं मण्डकादि^५ मुखे प्रक्षिप्य ततः शर्करा-खण्डादि^६ प्रक्षिपति । एवंविधां द्विविधामप्याहार-संयोजनां लोभाभिभूततया कुर्वन् यदा यदा संयोजनीयवस्तुयोगं न लभते तदा तदा तित्ति-णिकत्वं करोतीत्याहारतित्तिणिक उच्यते ॥ ७६५ ॥

१ त आहारतित्तिणिकः । साम्प्रतमुपधि-शय्यातित्तिणिकावतिदिशति—

१०

१ °यारिए तरुणधम्मो । ता० ॥ २ °णपण्हे, छेयसुयं व° ता० ॥ ३ °ति झव° भा० कां० ॥ ४ °प्यादिकं प्रक्षिप्य तदुभयमपि संयोजयति । हस्त° भा० ॥ ५ °दिकं ह° भा० ॥ ६ °दिकं मु° भा० ॥ ७ °दिकं प्र° भा० ॥ ८ अथोपधि-शय्या° भा० विना ॥

एमेव उबहि सेज्जा, गुणोपकारी उ जस्स जं होइ ।

सो तेज जोययंतो, तदभावे तित्तिणो होइ ॥ ७६६ ॥

एवमेवोपधि-शय्ययोरपि संयोजनाया भावना कार्या । सा चेयम्—उपधिसंयोजना द्विविधा—बहिस्तन्त्रश्च । तत्र बहिःसंयोजना उत्कृष्टं कल्पं लब्ध्वा चोलपट्टकमपि उत्कृष्टमुत्पादयति, और्णिकं वा कल्पं सुन्दरं लब्ध्वा तदनुरूपमेव सौत्रिकमुत्पादयति, उत्पत्त्या च तदुभयपरिष्कारेण संयोजयति । अन्तःसंयोजना पुनर्विभूषार्थं श्वेतकम्बलम् कृष्णद्वारकसी-वनिकान् वदाति इत्यादि । शय्या—प्रतिश्रयस्तस्य संयोजनाऽपि द्विविधा—बहिरन्तश्च । तत्र बहिःसंयोजना अकपाटमुपाश्रयं लब्ध्वा कपाटाम्यां संयोजयति । अन्तःसंयोजना शोभायै प्रसिद्धं गोमय-मृदादिना लिम्पति सेटिकया वा धबलयति । अथवा शय्याशब्देन संस्कारक उच्यते, ततश्च 10-सुन्दरतरं संस्कारकं लब्ध्वा यद् उत्तरपट्टमपि तदनुरूपमुत्पाद्य परिमुञ्चे सा बहिःसंयोजना । यत् पुनः सुकुमारस्पर्शार्थं विभूषार्थं वा सुन्दरया मञ्जया संस्कारकं प्रस्तृणाति सा अन्तःसंयोजना । तदेवं यद् उपध्यादिकं 'यस्य' साधोः 'गुणोपकारि' विभूषादिगुणोपयोगि भवति सः 'तेन' विवक्षितेन वस्तुना सार्द्धं तदेव वस्तु 'योजयन्' मीलयन् 'तदभावे' विवक्षितवस्तुयोग्यभावे 'तित्तिणिन्ने भवति' 'हा । नास्त्यमुकं वस्तु अत्र स्थण्डिलप्राये सन्निवेशे' इत्यादि जल्प्यती- 15-त्यर्थः ॥ ७६६ ॥ गतं तित्तिणिकद्वारम् । अथ चलचित्तद्वारमतिदेशेनैवाह—

चलचित्तः

चलचित्तो भावचलो, उस्सग्गज्जवायतो उ नो पुविं ।

मणितो सो चेव इहं, गाणंगणियं अतो वोच्छं ॥ ७६७ ॥

चलचित्त इह 'भावचलः' अपरापरशास्त्रपल्लवग्राही गृह्यते । स च उस्सर्गतोऽपवादतश्च यः पूर्वमचञ्चलद्वारे (गा० ७५५) मणितः स एवेहापि मणितव्यः । गाणङ्गणिकमत ऊर्ध्वं 20-वक्ष्ये ॥ ७६७ ॥ तमेवाह—

गाणङ्ग-
णिकः

ऊम्मास अपूरित्ता, गुरुमा बारससमासु चउलहुगा ।

तेज परं मासलहू, गाणंगणि कारणे भइतो ॥ ७६८ ॥

उपसम्पन्नः साधुः कारणभावे षण्मासान् अपूरयित्वा यथेकस्माद् गणाद् अपरं गणं सङ्ग्राहति तदा तस्य चत्वारो गुरुकाः । षण्मास्याः परतो यावद् द्वादश समाः—वर्षाणि ता अपूरयित्वा 25-गच्छतश्चतुर्लघुकाः । ततः परं—द्वादशम्यो वर्षेभ्य ऊर्ध्वं निष्कारणं गणाद् गणं सङ्ग्रामतो मासलघु । "गाणंगणि" चि भावप्रधानो निर्देशः, ततो गाणङ्गणिकत्वं 'कारणे' ज्ञान-दर्शन-कारित्राणां भवत्तदसिन् पुष्टालम्बने समुत्पन्ने 'माज्यं' सेवनीयम् । विमुक्तं भवति ?—कारणे मन्त्रेन्द्रादिसर्वमन्तःषण्मासं वा गणाद् गणं सक्रामत्रपि न प्रायश्चित्तमाप्नु भवतीति ॥ ७६८ ॥

दुर्बल-
चारित्रः

गतं गाणङ्गणिकद्वारम् । सम्प्रति दुर्बलचारित्रद्वारमाह—

मूलगुण उच्चरुणो, पडिसेवइ पणगमाइ जा चरिणं ।

१ यद् आहारोपध्यादिकं यस्य साधोः 'गुणोपकारि' सुखादतादिगुणोपयोगि भा० ॥

२ 'स्यादि परिदेवमां करोतीत्यर्थः ॥ ७६६ ॥ व्याख्यातसिद्धिश्चेऽपि भावतित्तिणिकः, ततश्चावसि[तं] तित्तिणिकं भा० ॥

धिइ-वीरिबपरिहीणो, दुब्बलचरणो अणट्ठाए ॥ ७६९ ॥

मूलगुणोत्तरगुणविषयानपराधान् यः प्रतिसेवते । कथम् ? इत्याह—‘पञ्चकादि यावच्चर-
मम्’ इह पञ्चकशब्देन यत्र प्रतिसेविते रात्रिन्दिबपञ्चकमापद्यते स सर्वजघन्यश्चरणापराधः
परिगृह्यते, आदिशब्दाद् दशरात्रिन्दिबादिभ्यामश्वित्स्थानानि यावत् चरमं सर्वोत्कृष्टचरणापरा-
धलक्षणं पाराश्रिकप्रायश्चित्स्थानमिति । कथम्भूतः सन् प्रतिसेवते ? इत्याह—‘धृति-वीर्यपरि-
हीणः’ मानसिकावष्टम्भबलरहितः < असौ, न स्वस्वनीदृशश्चरण-करणविषयमृतान्यपराधपदा-
न्यासेवितुमुत्सहते । > सोऽपि यदि पुष्टालम्बनतः प्रतिसेवते ततो न दोषमागं भवेदित्याह—
“अणट्ठाए” चि अर्थः—दर्शन-ज्ञानादिकं प्रयोजनं तदभावोऽनर्थं तेन यः प्रतिसेवते स एष
दुर्बलचरणः ॥ ७६९ ॥ एवंविधस्य छेदश्रुतार्थदाने दोषबाहुल्यस्यापनार्थमिदमाह—

पंचमहव्यभेदो, छक्कायवहो अ तेणऽणुभाओ ।

10

सुहसील-ऽवियत्ताणं, कहेइ जो पवयणरहस्सं ॥ ७७० ॥

‘तेन’ आचार्येण पञ्चमहाव्रतभेदः षट्कायवधश्चानुज्ञातः, यः ‘सुखशीला-ऽव्यक्तानां’
सुखं-शरीरशुश्रूषादिकं ॥ शील्यन्तीति सुखशीलाः—पार्थस्यादयः, अव्यक्ताः श्रुतेन वयसा
च, सुखशीलाश्चाव्यक्ताश्चेति द्वन्द्वस्तेषामिति चूर्णिकृतोऽभिप्रायः । निशीथचूर्णिकृतः पुनर-
यम्—सुखे-शरीरसौख्ये शीलं-स्वभावो व्यक्तः—परिस्पष्टो येषां ते सुखशीलव्यक्तास्तेषाम्, यद्वा 15
सुखं-मोक्षसौख्यं तद्विषयं यत् शीलं-मूलोत्तरगुणानुष्ठानं ततो विगतो यत्नः—उद्यम आत्मा वा
येषां ते सुखशीलवियत्ताः सुखशीलव्यात्मानो वा ॥ तेषाम्, उभयत्रापि पार्थस्यादीनामि-
त्यर्थः । ‘प्रवचनरहस्यं’ छेदग्रन्थार्थतत्त्वं कथयति ॥ ७७० ॥

कथं पुनस्तेन पञ्चमहाव्रतभेदः षट्कायवधश्चानुज्ञातो भवति ? इति उच्यते—

निस्साणपदं पीहइ, अनिस्साणविहारयं न रोएइ ।

20

तं ज्ञाण मंदधम्मं, इहलोगगवेसगं समणं ॥ ७७१ ॥

निश्रीयते—मन्दश्चद्वाकैरासेव्यत इति निश्राणं तच्च तत् पदं च निश्राणपदम्—अपवादपद-
मित्यर्थः, तदेव यः ‘स्पृहयति’ रुचिपदमवतारयति, अनिश्राणविहारितां तु न रोचयति, तमेवं-
विधं श्रमणं जानीहि मन्दधर्माणं ‘इहलोकगवेसकं’ मनोज्ञमक्त-पानाद्युपभोगेन केवलसैवेह-
लोकस्य चिन्तकं परलोकपराङ्मुखम् । एवंविधस्य च प्रवचनरहस्यप्रदाने विशेषतः पञ्चमहा-25
व्रतभेदः षट्कायवधश्च भवतीति युक्तमुक्तं “तेनानुज्ञातः” इति ॥ ७७१ ॥

गतं दुर्बलचारित्रद्वारम् । अथाऽऽचार्यपरिभाषिद्वारमाह—

१ < > एतदन्तर्गतः पाठः आ० त० का० ॥ २ “सुखं शीलं भजतीति सुखशीलं काङ्क्षतीत्यर्थः,
न व्यक्तोऽव्यक्तः श्रुतेन वयसा चेन्नर्थः ।” इति चूर्णिपाठः ॥ ३ “कृतो व्याख्यानम् । निशी० आ०
कृतः । निशी० डे० ॥ ४ “नरिवम्—सुखे-सुखविषयं शीलं व्यक्तं-परिस्पष्टं सर्वजन-
प्रत्यक्षं येषां आ० ॥ ५ त० भिनाऽन्यत्र—तद् यः स्पृहयति, तदेवैकं रोचयतीति भाषः,
अनि० आ० । तदेव यः स्पृहयति अनि० डे० मो० के० का० ॥ ६ “मन्दधर्माणं” तुच्छधर्म-
भञ्जाकं ‘इह’ आ० ॥

आचार्य-
परिभाषी

इहरो अकुलीणो ऽति य, दुम्मेहो दमग मंदबुद्धि ऽति ।

अवि अप्पलामलद्धी, सीसो परिभवइ आयरियं ॥ ७७२ ॥

कश्चित् कुशिष्यः सूचया असूचया वा आचार्यं परिभवति । सूचा नाम स्वव्यपदेशेन परस्वरूपसूचनम्, यथा कोऽपि वयःपरिणतः साधुर्बालकमाचार्यं ब्रवीति—अद्यापि ‘इहरोः’ १ बालका वयम्, किं नामास्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वम्? इति । असूचा स्फुटमेव परदोषोद्ध-
टनम्, यथा—भो आचार्य! त्वं तावदद्यापि “इहरो” मुग्धः क्षीरकण्ठो वर्तसे, अतः कीदृशं भवत आचार्यत्वम्? इति । योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य भणति—अहो! उत्तमकुल-
सम्भूता अमी योग्या एवाऽऽचार्यपदस्य, वयं तु हीनकुलोत्पन्नाः, कुतोऽस्माकं सूरिपदयो-
ग्यता? । यद्वा भिक् कष्टं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्यपदे निवेशित इति । तथा ‘दुर्मेधाः’ मन्द-
10 प्रज्ञः ‘द्रमकः’ नाम दरिद्रो भूत्वा यः प्रव्रजितः ‘मन्दबुद्धिः’ स्वल्पमतिः । अपिः सम्भावना-
याम्, सम्भाव्यते कुतोऽपि कारणादेवंविधोऽप्याचार्य इति । अल्पा-तुच्छा वस्त्र-पात्रादिलामे
लब्धिर्यस्य सोऽल्पलभलब्धिः । एतानप्येवमेव सूचया असूचया च परिभवति ॥ ७७२ ॥

अथ शिष्यपदं व्याचष्टे—

सो वि य सीसो दुविहो, पव्वावियगो अ सिक्खओ चेव ।

15 सो सिक्खओ अ तिविहो, सुत्ते अत्थे तदुभयं य ॥ ७७३ ॥

यः शिष्यो गुरुन् परिभवति सोऽपि च द्विविधः—प्रव्रजितकश्च शिक्षकश्चैव । यस्तेनैव
परिभूयमानगुरुणा दीक्षां ग्राहितः स प्रव्रजितकः । शिक्षकस्तु गच्छान्तरादध्ययनार्थमागतः ।
स च शिक्षकस्त्रिविधः—सूत्रेऽर्थे तदुभये च, सूत्रग्राहकोऽर्थग्राहकस्तदुभयग्राहकश्चेत्यर्थः
॥ ७७३ ॥ गतमाचार्यपरिभाषाद्वारम् । सम्प्रति वामावर्त्तद्वारमाह—

वामावर्त्तः

20 एहि भणिओ उ वच्चइ, वच्चसु भणिओ दुतं समल्लियइ ।

जं जइ भण्णति तं तइ, अकरंतो वामवट्ठो उ ॥ ७७४ ॥

यः शिष्यः ‘एहि’ आगच्छेति भणितः सन् व्रजति, व्रजेति भणितः सन् ‘हुतं’ शीघ्रं
समालीयते । एवमन्यदपि कार्यं यद् यथा भण्यते तत् तथा अकुर्वाणो वामावर्त्त उच्यते
॥ ७७४ ॥ अथ पिशुनद्वारमाह—

पिशुनः

25 पीईसुण्णण पिशुणो, गुरुगाइ चउण्ह जाव लहुओ उ ।

अहव असंतासंते, लहुगा लहुगो मिही गुरुगा ॥ ७७५ ॥

“पीईसुण्णण” ऽति अलीकानीतराणि वा परदूषणानि भाषमाणः प्रीतिं शून्यां करोतीति
पिशुनः, नैरुक्ती शब्दनिष्पत्तिः । स च यथाचार्यस्य पैशून्यं करोति तदा चतुर्गुरु, उपाध्या-
यस्य करोति चतुर्लघु, भिक्षोः करोति मासगुरु, झुल्लकस्य करोति मासलघु इति चूर्ण्यभिप्रायः ।
30 निशीथचूर्ण्यभिप्रायेण तु—यथाचार्यः पैशून्यं करोति तदा चत्वारो गुरवः, उपाध्यायः
करोति चत्वारो लघवः, भिक्षुः करोति मासगुरु, झुल्लकः करोति मासलघु । अनुमेवार्थं

१ कार्यमन्ययना-ऽध्यापनादिकं यद् भा० ॥ २ “आयरियस्स जति करोति तो ::, वसमस्स
::, भिक्खस्स •, झुगस्स • ।” इति चूर्णिपाठः ॥

सज्जिष्वसुराह—“गुरुणा” इत्यादि । ‘चतुर्णाम्’ आचार्योपाध्याय-भिक्षु-क्षुल्लकरूपाणां पैशून्यकरणे विषयभूतानां कर्तृभूतानां वा यथाक्रमं गुरुकादयो यावद् लघुको मासः प्रायश्चित्तम् । ‘अथवा’ इति प्रकारान्तरोपन्यासे, सामान्यतः संयतः संवत्सेषु पैशून्यं करोति तत्रास-दूषणविषये पैशून्ये चत्वारो लघवः, सहूषणविषये लघुको मासः । एते एव प्रायश्चित्ते गृहिषु गुरुके अवसातव्ये । तद्यथा—गृहस्थेषु असद्भिर्दोषैः पैशून्यं करोति चत्वारो गुरवः, सद्भिः ५ करोति गुरुमासः ॥ ७७५ ॥ अथादिमादृष्टभावद्वारं विवृणोति—

आवासगमाईया, सूत्रगढा जाव आइमा भावा ।

आश्रय-
भावः

ते उ न दिहा जेणं, अदिह्मावो हवह एसो ॥ ७७६ ॥

आवश्यकदयः सूत्रकृताङ्गं यावद् ये आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्थाः अभिधेयास्ते आदिमा भावा उच्यन्ते । ‘ते तु’ ते पुनर्भावा येन न दृष्टाः—नावगताः स एषोऽदृष्टभाव इति, उप-10 लक्षणत्वाद् आदिमादृष्टभावो भवतीति ॥ ७७६ ॥

अथाकृतसामाचारीकद्वारं विभावयिषुः सामाचारीस्वरूपं तावदाह—

दुविहा सामायारी, उपसंपद मंडलीए बोधव्वा ।

अकृत-
सामा-
चारीकः

अणालोह्यम्मि गुरुणा, मंडलिमेरं अतो वोच्छं ॥ ७७७ ॥

सामाचारी द्विविधा—उपसम्पदि मण्डल्यां च बोद्धव्या । तत्रोपसम्पत् त्रिविधा—ज्ञानो-15 पसम्पद् दर्शनोपसम्पत् चारित्र्योपसम्पत् । आसां च सामान्यत इयं सामाचारी—गच्छान्तरा-दुपसम्पदः प्रतिपत्त्यर्थमायातः साधुः पर्यनुयोक्तव्यः—‘वत्स ! कस्त्वम् ? कुतो वा गच्छा-दागतोऽसि ? किंनिमित्तमिहायातः ?’ इत्येवं यद्यपर्यनुयुज्य तस्योपसम्पदं प्रतीच्छति तदा ‘अनालोचिते’ अपर्यनुयुक्ते सति चत्वारो गुरुकाः । यद्वा ‘अनालोचिते’ आलोचनामदाप-यित्वा यदि तं परिमुक्ते वाचयति वा तदा चत्वारो गुरुकाः । अत्र च ज्ञानोपसम्पदाऽपि-20 कारः । “मंडलिमेरं अतो वोच्छं” ति मण्डली—सूत्रार्थमण्डलीरूपा तस्याः सम्बन्धिनीं मर्यादां—सामाचारीं अत ऊर्ध्वं वक्ष्ये ॥ ७७७ ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—

सुत्तम्मि होइ भयणा, पमाणतो यावि होइ भयणा उ ।

सूत्रार्थ-
मण्डल्यो-
र्व्यवस्था

अत्थम्मि उ जावइया, सुणिंति थेवेसु अणे वि ७७८ ॥

‘सूत्रे’ सूत्रमण्डल्यां निषद्यायां भजना कार्या—यदि तरुणो निरुपहतशरीरश्चाऽऽचार्यो न च 25 निषद्याप्रियस्ततो न क्रियते निषद्या, अथ स्थविर आमयावी वा तरुणो वा निषद्याप्रियः ततः क्रियते । प्रमाणतोऽपि सूत्रमण्डल्यां निषद्याविषये भजना । किमुक्तं भवति ?—कदाचिद् एकस्मिन् कल्पे कदाचिद् द्वयोस्त्रिषु यावन्मात्रेषु वा कल्पेषूपविष्टः सुखेनैव वाचनां ददाति तावद्भिः कल्पैर्निषद्या क्रियते । ‘अर्थे’ अर्थमण्डल्यां पुनर्यावन्तः साधवोऽर्थं शृण्वन्ति तावन्तः सर्वेऽप्यवश्यन्तया स्वं स्वं कल्पं निषद्याकारकस्य प्रयच्छन्ति, स च तैः कल्पैर्निषद्यां रचयति । 30 अथ स्तोका एवानुयोगं ग्रहीतारस्ततः स्तोकेषु सत्सु ‘अन्येऽपि’ अनुयोगमश्रोतारोऽपि यावद्भि-निषद्या भवति तावतः कल्पानर्पयन्ति ॥ ७७८ ॥ अथार्थमण्डल्या एव विधिमाह—

मज्जण निसिज्ज अक्खा, किइकम्मसुस्सग्ग वंदणग जेट्ठे ।

परियाग जाह सुअ सुणण समचे मासई जो उ ॥ ७७९ ॥

‘मार्जनम्’ अनुयोगमण्डल्याः प्रमार्जनं तत्प्रथमतः कर्तव्यम् । ततो निषद्याद्वयं रचनी-
यम्—एका गुरुणामवरा पुनरक्षाणाम् । ततोऽक्षाः प्रमार्ज्य निषद्यावा उपरि स्थापनीयाः ।
ततः ‘कृतिकर्म’ वन्दनकं गुरुणां दातव्यम् । ततोऽनुयोगप्रस्थापनार्थम् ‘उत्सर्गः’ कायो-
५ उत्सर्गः, तत्र चाष्टावुच्छ्वासाश्चिन्तनीयाः । ततः पञ्चमङ्गलमुच्चार्य च्छोभवन्दनकं दत्त्वा “नाणं
पंचविहं पण्णत्तं” इत्यादिना नन्दाकर्षणे कृते ज्येष्ठस्य वन्दनं—प्रणामः कर्तव्य इति । अत्र परः
प्राह—किं यः पर्यायेण ज्यायान् स ज्येष्ठः ? किं वा यो जात्या उपलक्षणत्वात् कुलेन वा ?
यद्वा येन श्रुतं बह्वीक्षम् ? अथ येन बहुभिः परिपाटीभिरर्थस्य श्रवणं कृतम् ? एतेषां मध्ये
क इह ज्येष्ठोऽधिक्रियते ? । अत्राचार्यः प्रत्युत्तरयति—एतेषां मध्यादेकोऽपि नात्राधिक्रियते
१० किन्तु ‘समाप्ते’ समर्थिते व्याख्याने उत्थितानां यो व्याख्यानलब्धिमान् ‘अनुभाषते’ अग्रणी-
भूय चिन्तनिकां कारयति स ईह ज्येष्ठो भण्यते, तस्य जिनवचनव्याख्यानलक्षणगुणाधिक-
तयाऽवमराक्षिकस्यापि वन्दनं विधेयम् । तथा गुरुणां हेतोः खेल-कायिकीमात्रके प्रथममेव
तत्र स्थापयितव्ये, मा भूदनुयोगं शृण्वतां तदानयने श्रवणव्याघातः । एतच्च गाथायामनुक्त-
मपि प्रक्रमादत्र ज्ञातव्यम्, अन्यत्राऽऽवश्यकादावुक्तत्वात् ॥ ७७९ ॥

१५ अथात्रैव वैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

अवितहकरणे सुद्धो, वितह करेत्तस्स मासियं लहुगं ।

अक्ख निसिआ लहुगा, सेसेसु वि मासियं लहुगं ॥ ७८० ॥

प्रमार्जनादिषु पदेषु अवितथकरणे ‘शुद्धः’ न प्रायश्चित्तभाग् । एतेष्वेव सामाचार्यं वितथां
कुर्वाणस्य लघु मासिकम्, इदं च सामान्यत उक्तम् । अत इदमेव सविशेषं विषयविभागो-
२० नाह—“अक्ख” इत्यादि । अक्षाणामप्रमार्जनेऽस्थापने वा निषद्यामन्तरेण वा स्थापनेऽनु-
योगं ददतः शृण्वतां वा चत्वारो लघुकाः । गुरुणां निषद्याया अकरणे श्रोतॄणां चत्वारो
लघवः । शेषेष्वपि सर्वेषु मासिकं लघुकं प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—अनुयोगमण्डलीस्थानं न
प्रमार्जयन्ति, वन्दनकं गुरुणां न ददति, अनुयोगप्रारम्भनिमित्तं कायोत्सर्गं न कुर्वन्ति,
खेलमात्रादिकं न ङीकयन्ति, ज्येष्ठस्य प्रणामं न कुर्वन्ति, सर्वत्रापि प्रत्येकं मासलघु । एवं-
२५ विद्यानुपसम्पन्मण्डलीविषयां द्विविधामपि सामाचार्यं यो न करोति स सोऽकृतसामाचारीक
उच्यते ॥ ७८० ॥ गतमकृतसामाचारीकद्वारम् । सम्प्रति तरुणधर्मद्वारमाह—

तिष्ठाऽऽरेण समानं, होह पकप्पम्मि तरुणधम्मो उ ।

पंचण्ह दसाकप्पे, जस्स व जो जत्तिओ कालो ॥ ७८१ ॥

व्रतपर्यायमधिकृत्य तिसृणां ‘समानां’ वर्षाणां ‘आरेण’ अर्वाग् वर्तमानः ‘प्रकरूपे’ निशी-
३० थाध्ययने ‘तरुणधर्मा’ अविपकपर्यायो भवति । तैशब्दो विशेषणे । किं विशिनष्टि ? इह

१ इह ज्येष्ठशब्देन व्यपदिश्यते, तस्य मा० ॥ २ मासिकमिति तावदसामाचारीनिष्पन्नं
सामान्येन प्रायश्चित्तम् । इदमेव सविशेषं मा० ॥ ३ < > एतदन्तर्गतः पाठः मो० ६०
पुस्तकयोरेव वर्तते ॥

यः स्वस्वसंज्ञातपञ्चकुर्चीकः स त्रिवर्षपर्यायेऽपि वर्तमानो निशीषाध्ययनस्यावोक्तो मन्तव्य इति । > पञ्चानां वर्षाणामवर्षां वर्तमानस्तु “दसाकप्ये” ति उपलक्षणत्वाद् दशा-कल्प-व्यवहाराणां तरुणधर्मा ज्ञातव्यः । ‘यस्य वा’ सूत्रकृताज्ञादेः श्रुतस्य वो यावान् कालो व्यवहाराध्ययने दशमोद्देशके भणितः तस्य तावन्तं कालमसमापयन् तरुणधर्मा भवति । यथा—
“कप्यइ चउवासपरियायस्स समणस्स निगंघस्स सुअगडं नाम अंगं उदिसित्थए” (सूत्र २२) ७ इत्यादि ॥ ७८१ ॥ गतं तरुणधर्मद्वारम् । अथ गर्वितद्वारमाह—

पुरिसम्मि दुव्विणीए, विणयविहाणं न किंचि आइक्खे ।

गर्वितः

न वि दिज्जइ आभरणं, पलियत्तियकण-हत्थस्स ॥ ७८२ ॥

इह यः श्रुतमधीयानः तदबलेपादेव दुर्विनीतो भवकुपलभ्यते, तादृशे पुरुषे ‘विनयविधानं’ कर्मविनयनोपायमाऽऽचारादि श्रुतजातम् ‘किञ्चिदपि’ स्लोकमात्रमपि ‘नाऽऽचक्षीते’ 10 < नै प्रतिपादयेत् । यद्वा विनयः—द्वादशावर्तवन्दनकप्रदानादिप्रतिरूपोपचाररूपो विधीयते यस्मिन्नधीयमाने तद् ‘विनयविधानम्’ आचारादि श्रुतमेव तद् नाऽऽचक्षीत । कुतो हेतोः ? इति चेद् अत आह—“न वि दिज्जइ” इत्यादि । > ‘नापि’ नैव दीयते ‘आभरणं’ कुण्डल-कङ्कणादिकं परिकर्तितकर्ण-हस्तस्य पुरुषस्य, आविध्यमानस्यापि तस्य तदङ्गे शोभाया अलम्भानत्वात् ; एवं श्रुताभरणमपि विनयविकलाङ्गस्य योज्यमानं न शोभां विभर्ति इति जिनवचन- 15 वेदिना तस्य तद् न दातव्यम् ॥ ७८२ ॥

अथाऽस्यैव सविशेषमपात्रतास्यापनार्थमाह—

मद्वकरणं नाणं, तेणेव उ जे मदं समुवहंति ।

ऊणगभायणसरिसा, अगदो वि विसायते तेसि ॥ ७८३ ॥

मार्दवं—माननिग्रहस्तत्करणं—तत्कारकं ‘ज्ञानं’ श्रुतरूपम्, ‘तेनैव’ ज्ञानेन ‘ये’ दुर्विदग्धाः 20 ‘मदम्’ अहङ्कारं समुवहन्ति । कथम्भूतोः ? ‘ऊनकभाजनसदृशः’ असम्पूर्णभूतघटादिभाजन-तुल्याः, यथा किल तद् झलझलायते तथैतेऽपि दुरधीतविद्यालवतया निजपाण्डित्यगर्वाध्मातौ

१ गर्वितो नियमादविनीतो भवतीति तद्वारेणैवाभिधीयते—दुर्विनीतो नाम—‘कथमहमेतस्य समीपे नीचैस्तारासनोपबिष्टः सजेतदीयमुल्लादर्थं श्रोष्यामि ?’ इति मानम्लामि-भीरुः गोष्ठामाहिलवद्, एवंविधे पुरुषे ‘विनयविधानं’ विनयो विधीयतेऽत्र अनेनेति वा विनयविधानं—श्रुतं ‘किञ्चिदपि’ स्लोकमात्रमपि ‘नाऽऽचक्षीत’ न प्रतिपादयेत् । कुतः ? इत्याह—‘नापि’ मा० पुस्तके । “पुरिसम्मि गाधा । अविणीयत्तणेण दूस्सिओ (दुस्सिओ प्र०) विणतो जस्स स भवति दुव्विणीओ । सो गव्वेण जेच्छति अत्थमण्हलीए सोउं “कपमइ एतस्स णीतयरे उवविसिस्सामि ?” । जो वा खुणेतो अविणीतो भविस्सति तस्स वि ण वट्ठि कपेतुं “विणयविधानं” ति श्रुतपाणविणयमेदं ।” इति चूर्णिः ॥ २ °त । यतः ‘नापि त० डे० ॥ ३ < > एतदन्तर्गतः पाठः सो० डे० पुस्तकयोरेव ॥ ४ भा० डे० सो० विनाऽन्यत्र—°स्य । एवं श्रुताभरणमपि विनयविकलाङ्गस्य जिनवचनवेदिना न दात० डे० त० कां० ॥ ५ °ताः सन्तः ? इत्याह—“ऊन” मा० ॥ ६ डे० त० कां० विनाऽन्यत्र—°ल्याः, असम्पूर्णभूतं हि झलझलायते तथैतेऽपि डे० सो० । द्याः, असम्पूर्णभूतं हि भाजनमितस्ततो झलझलायते एवमेतेऽपि मा० ॥ ७ डे० त० कां० विनाऽन्यत्र—°ता वाचालतया यदपि तदपि झलन्ति । तेषां मा० । °ता यदपि तदपि लपन्तो झलझलायन्ते । एवंविधानां च तेषां डे० सो० ॥

यदपि तदपि रूपन्तस्तिष्ठन्ति । तेषाम् 'अगदोऽपि' विषापहारकमप्यौषधं 'विषायते' विष-
रूपतया परिणमते श्रुतरूपम् । < तथा चैतदर्थसंवादकमेवेदं सूक्तम्—

ज्ञानं मद-दर्पहरं, माघति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? ।

अमृतं यस्य विषायति, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ > ॥ ७८३ ॥

५ गतं गर्वितद्वारम् । अथ प्रकीर्णकद्वारमाह—

प्रकीर्णः

सोऽं अणमिगताणं, कहेइ अमुगं कहिअई इत्थं ।

एस उ पइण्णपण्णो, पइण्णविज्जो उ सव्वं पि ॥ ७८४ ॥

अर्थमण्डल्यां यो राहसिकग्रन्थार्थं श्रुत्वा उच्यतः सन् 'अनमिगतानाम्' अपरिणतानां
लेशोद्देशतः कथयति—यथा 'अमुकं' प्रलम्बग्रहणादिकम् 'अत्र' सूत्रे कल्पनीयतया कथ्यते;
१० एष प्रकीर्णप्रज्ञः । प्रज्ञाशब्देनेह प्रकर्षेण ज्ञायते उत्सर्गा-ऽपवादतत्त्वमनयेति व्युत्पत्त्या छेद-
सूत्रान्तर्गता रहस्यवचनपद्धतिरुच्यते, सा प्रकीर्णा—विक्षिता येन स प्रकीर्णप्रज्ञः । "प्रकीर्ण-
प्रश्नः" ("पइण्णपण्णो") इति वा पाठः, तत्र चापरिणेतैः 'किमेतद् रहस्यभूतमत्राभिधीयते ?'
इत्युल्लेखेन पृच्छ्यत इति प्रश्नः—छेदश्रुतान्तःपाती रहस्यार्थ इत्यर्थः, स प्रकीर्णो येन स
प्रकीर्णप्रश्न इति । तथा प्रकीर्णविद्यस्तु सर्वमप्यादेरारम्य पर्यन्तं यावत् छेदश्रुतमुत्सर्गा-
१५ ऽपवादसहितमपरिणतानां कथयति । विद्याशब्देन चात्राऽखण्डं छेदश्रुतमभिधीयते, प्रकीर्णा
विद्या येन स प्रकीर्णविद्य इति ॥ ७८४ ॥ अथ द्विविधस्यापि प्रकीर्णव्याकर्तुर्दोषानाह—

अप्यञ्चओ अकित्ती, जिणाण ओहाव महलणा चेव ।

दुल्लहवोहीअत्तं, पावन्ति पइण्णवागरणा ॥ ७८५ ॥

अपरिणतादीनां राहसिकेषु पदेषु ज्ञाप्यमानेषु 'अप्रत्ययः' अविश्वासो भवति; पूर्वापरवि-
२० रुद्धमिदं शास्त्रम्, यतः पूर्वं "न कल्पते तालप्रलम्बं प्रतिग्रहीतुम्" इति प्ररूप्य पश्चात्
"कल्पते" इत्यनुज्ञायाः प्रतिपादनात्; यथा चैतदलीकं तथा सर्वमपि जिनवचनमीदृशमे-
वेति । ते चैवं विपरिणताः सन्तः 'जिनानां' तीर्थकृतामकीर्तिं कुर्युः, कुत एषां सर्वज्ञत्वम् ?
यैरीदृशं पूर्वापरव्याहतं भाषितमिति । ततश्च ते "ओहाव"ति 'अवधावनम्' उत्प्रवजनं कुर्वी-
रन् । अथ नोत्प्रव्रजेयुस्तथापि "महलण" ति तेषामद्याप्यपरिणतत्वादपवादपदं श्रुत्वाऽपरि-
२५ णामकत्वेनातिपरिणामकत्वेन वा शङ्कादिदोषतो ज्ञानादीनां 'मलिनता' मालिन्यं स्यादिति ।
ततश्चैवमप्रत्ययादिकं जनयन्तो दुर्लभबोधिकत्वं प्राप्नुवन्ति, क एते ? इत्याह—'प्रकीर्णव्याक-

१ 'पन्ते-झलज्झलायन्ते । एवंविधानां च तेषाम् सो० डे० ॥ २ < > एतदन्तर्गतः
पाठः डे० त० कां० नास्ति ॥ ३ 'नाम्' अनधीतश्रुतानामपरिणतादीनां पृष्ठो वाऽपृष्ठो वा
लेशोद्देशतो रहस्यभूतमर्थं कथयति, यथा—'अमुकं' प्रलम्बग्रहणादिकमत्र कथ्यत इति;
एष भा० । "सोऽं अण० गाथा । अत्यमंडलीए सुणेत्ता उद्धितो अणमिगताणं अयोग्यानामित्यर्थः पुच्छितो
अपुच्छितो वा कथेति—एवं एष कथयति, यथा—पुढवीकायावी वि छकाया कप्पंति, पंच य महव्याई
वितथं करेजा, एस पइण्णपण्णो" इति मूर्ध्निः ॥ ४ सूत्रे कथ्यते डे० त० विना ॥ ५ 'णतादिभिः
'किं' भा० ॥ ६ 'स्यार्थः स प्र' भा० डे० त० ॥ ७ 'यमाह भा० ॥ ८ 'स्ततः, 'मं' भा० ॥

रणाः' प्रविस्तारितच्छेदश्रुतरहस्यार्थनिर्वचनाः, प्रकीर्णप्रश्नाः प्रकीर्णविद्याभ्येत्यर्थः ॥ ७८५ ॥

व्याख्यातं प्रकीर्णद्वारम् । अर्थं निहवद्वारं विवृणोति—

सुत्त-ऽस्थ-तदुभयाइं, जो वेतुं निहवे तमायरियं ।

लहुया गुरुया अत्थे, गेरुयनार्यं अबोही य ॥ ७८६ ॥

गुरुनिहवी

यः सूत्रा-ऽर्थ-तदुभयानि कस्यचित् पार्श्वे गृहीत्वा तमाचार्यं 'निह्वते' अपरूपति, अपरं कमपि विरुप्यातगुणमाचार्यमुद्दिशति, अथवा ब्रूयात्—मया स्वयमेवाभ्युद्याभ्युद्या सकलमपि श्रुतं निर्णीतम्, केवलं तैर्वाचनाचार्यैर्मम दिव्यात्रमेव दत्तमिति । अत्र च यदि सूत्राचार्यं निह्वते तदा चत्वारो लघुकाः, 'अर्थे' अर्थदायकमाचार्यं निह्वानस्य चत्वारो गुरुकाः, तदुभयाचार्य-मपरूपतः तदुभयं प्रायश्चित्तमिति । गेरुकः—परिव्राजकस्तस्य ज्ञातं—दृष्टान्तः । स चायम्—

एगस्स ण्हावियस्स छुरघरगं विज्जाए आगासे चिट्ठइ । तं च एगो परिघायगो बहूहिं 10 गुरुनिहोदुः
उवासणाहिं आराहेऊण तस्स सगासे विज्जं गिण्हिता अन्नत्थ गंतुं तिदंढेणं आगासगएण परित्राजक-
अच्छइ, तओ सो लोगेणं पूहजइ । अन्नया रत्ता पुच्छिओ—भगवं ! किं विज्जाइसओ ? उआहु खोदाहर-
तवाइसओ ? । भणइ—विज्जाइसओ । कओ आगमिउ ? ति । भणइ—हिमवंते पण्ण गम्
फलाहारनामस्स महरिसिस्स सगासाउ—ति भणिए तं तिदंढं खड ति पडियं । एस दिट्ठतो ।

अयमत्थोवणओ—जहा सो ण्हावियं विज्जायरियं निह्वेवतो ओहावणं पत्तो, एवं अन्ने 15
वि अप्पगासं पि बायणायरियं निह्वेवता इहलोए चेव बहूणं समण-सावगाईणं हीलणिज्जा
भवन्ति देवयाहि य छलिज्जन्ति ति ॥

तथा "अबोही य" ति परलोके अबोधिफलं कर्म गुरुनिह्वैवकोऽर्जयति । एवंविधस्य न
दातव्यम् ॥ ७८६ ॥ यैत आह—

उवहयमइ-विज्जाणे, न कहेयव्वं सुयं व अत्थो वा ।

20

न मणी सयसाहस्सो, आविज्जइ कोत्थु भासस्स ॥ ७८७ ॥

मैतिश्च स्वाभाविकी विज्ञानं च गुरूपदेशजं मति-विज्ञाने, ते उपहते-दूषिते यस्य सः
'उपहतमति-विज्ञानः' गुरुनिहोता । कथम् ? इति चेद् उच्यते—इह तावद् गृहस्था अपि
मिथ्यादृष्टयस्तत्त्वा-ऽतस्त्वव्यतिकरविवेकविकला ऐहिकफलार्थमर्थशास्त्र-धनुर्वेदादि यस्य सकाशे
शिक्षितवन्तस्तं यावज्जीवं गुरुं प्रतिपद्यमानाः सर्वस्यापि लोकस्य पुरतः श्लाघन्ते, न पुनः कदापि 25
कस्यापि पुरतो निह्वते; स पुनः सर्वज्ञशासनप्रतिपन्नोऽप्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पश्रुतदायकानपि
परमगुरून् निह्वते इत्यतोऽसौ तेभ्योऽप्यधमत्वादुपहतमति-विज्ञानोऽभिधीयते । एवंविधे शिष्ये
न कथयितव्यं 'श्रुतं वा' सूत्रम् 'अर्थो वा' तदभिधेयः । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया द्रढयति—
'न मणी' इत्यादि । "कोत्थु" ति आर्षत्वात् कौस्तुभो नाम मणिः 'शतसहस्रः' लक्षमूल्यः

१ अथ गुरुनिह्वविहारं ले० भो० ॥ २ ति अबोधिकत्वं परलोके गुरुं भा० ॥ ३ 'निह्व' तं डे० ॥ ४ कुतः ? इति चेद् उच्यते भा० ॥ ५ मतिः स्वाभाविकी, विज्ञानं गुरूपदेश-जनितम्, मतिश्च विज्ञानं च मतिविज्ञाने, उपहते-गर्व-गुरुनिह्ववनादिदोषदूषिते मति-विज्ञाने यस्य सः 'उप' भा० ॥

‘भासस्य’ लकुन्तोरस्यस्य पक्षिणो गळके नाऽऽविष्यते, अयोग्यत्वात्; एवमस्यापि गुरुनिहोतुर-
त्यन्तापात्रभूतस्य भुतरक्षप्रदानमनुचितमिति न विधेयम् ॥ ७८७ ॥

गतं निहवद्वारम् । अत्र च तित्तिणिक-चलचित-गाणझणिक-दुर्बलचारित्रा-ऽऽचार्यपरिभा-
षि-वामावर्त्त-पिशुना-ऽकृतसामाचारीक-गर्वित-प्रकीर्ण-निहैविनः एकादशाऽपात्रभूताः सिष्याः,
४ आदिमाहृष्टभावोऽप्राप्तः, तरुणधर्मा पुनरव्यक्तः । अबैवां सूत्रार्थप्रदाने प्रायश्चित्तमाह—

अव्यक्ते अ अप्ये, लहुगा लहुगा य होति अप्ये ।

लहुगा य द्रव्यतित्तिणि, रसतित्तिणि होति चतुर्गुणा ॥ ७८८ ॥

अव्यक्तः—तरुणधर्मा तस्य तथा “अप्ये” ति अपात्राणामेकादशसङ्ख्याकानां सूत्रार्थो यदि
ददाति तदा चत्वारो लघुकाः । “लहुगा य होति अप्ये” ति अप्राप्तः—आद्यहृष्टभावस्तस्य
१० ददाति चत्वारो लघुकाः । अत्रैव विशेषमाह—“लहुगा य द्रव्य” इत्यादि । द्रव्यतित्तिणिकस्य
ददाति चत्वारो लघवः । ‘रसतित्तिणिकस्य’ आहारतित्तिणिकस्य ददाति चत्वारो गुरवः ।
उपशि-स्य्यातित्तिणिकयोर्द्वानस्य चत्वारो लघव इत्यनुक्तमप्यत्रावसातव्यम्, निशीथचूर्णा-
बुक्तत्वात् ॥ ७८८ ॥

अतो वैहिं च गुरुगा, आयरिय-गिलाण-बाल विहअपयं ।

१५ आयरियपरिमासिस्त होति चउरो अणुग्वाया ॥ ७८९ ॥

आहारोपशि-शय्याविषयामन्तर्बहिर्वा संयोजनां कुर्वतश्चत्वारो गुरवः । आचार्य-ग्लान-बाला-
दीनामर्थाय द्वितीयपदं भवति, एतदर्थं संयोजनामपि कुर्वन् शुद्ध इत्यर्थः । आचार्यपरिभा-
षिणः पुनश्चत्वारोऽनुद्धाताः प्रायश्चित्तम् ॥ ७८९ ॥ अथोपसंहरन्माह—

तंम्हा न कहेयच्चं, आयरिएणं तु पवयणरहस्सं ।

२० खेतं काळं पुरिसं, नाऊण पगासए गुज्जं ॥ ७९० ॥

यस्मादेवं प्रायश्चित्तमभिहितं तस्मात् तित्तिणिकादीनामाचार्येण ‘प्रवचनरहस्यम्’ अपवाद-
पदं ‘न कथयितव्यम्’ न प्ररूपणीयमिति । कथं पुनः कथयितव्यम्? इत्याह—‘क्षेत्रम्’
अध्वादिकं प्रवेष्टव्यं ज्ञात्वा प्रथमतोऽध्वकल्यादिकं प्रवचनरहस्यभूतमपरिणतानामपि कथयित-
व्यम्, अन्यथा तेषां मार्गे गच्छतां संयमा-ऽऽत्मविराधना स्यात् । एवं ‘कालमपि’ दुर्भिक्षादि-
२५ कमागमिष्यन्तमागतं वा ज्ञात्वा यथायोगमपरिणतानामपि राहसिकश्रुतार्थं प्रकाशयेत् । ‘पुरुषं
वा’ परिणामकलक्षणम् उपलक्षणत्वाद् भावं वा-ग्लान-बाल-वृद्धा-ऽसहिष्णुप्रभृतीनामुपग्रहकर-
णादिलक्षणं ज्ञात्वा प्रकाशयेद् ‘गुह्यं’ छेदश्रुतरहस्यभूतमपवादपदमिति ॥ ७९० ॥

व्याख्यातं “प्ये अ” ति द्वारम् । अधानुज्ञातद्वारमाह—

चउमंगो अणुण्णाए, अणुण्णाए अ पढमतो सुद्धो ।

सेसाणं भासलह, अविजयमाई मवे दोसा ॥ ७९१ ॥

अत्रानुज्ञात-ऽननुज्ञातपदार्थ्यां चतुर्भङ्गी कार्या, तद्यथा—अनुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति

१ “भासो भीतस्यजम्भो” इति चूर्णी ॥ २ “स्तापरपर्यायस्य प” भा० ॥ ३ “हवा ए” भा० ॥

४ बहिं चतुर्गुणा ता० ॥ ५ आयरिएणं तंम्हा, ण कहेयच्चं तु पव” ता० ॥

तित्तिणि-
कादीनां
सूत्रार्थ-
प्रदाने
प्रायश्चि-
त्तम्

अनुज्ञात-
द्वारम्

३०

प्रथमः, अस्य भावना—कश्चित् ज्ञातीच्छिको गच्छान्तरादागम्य सूत्राध्ययनाद्यैमुपसम्यजः,
 स चाऽऽचार्यैरनुज्ञातः—आर्य ! उपाध्यायस्य सकाशेऽधीप्वेति; ततः स उपाध्यायस्य ज्ञातीये
 गत्वा ब्रूते—भगवन् ! गुरुभिरहमादिष्टो भवतां षड्मूले षठनार्थमिति; तत उपाध्यायेनाग-
 त्याचार्याः प्रच्छनीयाः, यथा—क्षमाश्रमणाः ! पाठयाम्यहमसुकं साधुम् । इति; ततो गुरुभिः
 'बाढम्' इत्युक्ते स उपाध्यायेन पाठनीयः; एवंकुर्वन् अनुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति अग्नि- ५
 धीयते, एष प्रथमो भङ्गः शुद्धः । अनुज्ञातमननुज्ञात इति द्वितीयः, तद्भाषना—स साधुरा-
 चार्यैर्भणितः—पठोपाध्यायान्तिके, स चैवमादिष्टः पठितुमुपस्थित उपाध्यायसन्निधौ, स उपा-
 ध्यायो यदाचार्यानष्टृष्टा तं पाठयति तत उपाध्यायस्य मासलघु । अननुज्ञातमनुज्ञात इति
 तृतीयः, अत्राचार्यैरुपाध्यायस्तस्य साधोः शृण्वतः सन्दिष्टः—आर्य ! पाठयेरसं साधुमिति,
 न पुनरितरः सन्दिष्टः, ततः स उपस्थितः सन्नुपाध्यायेन प्रश्ननीयः—सौम्य ! क्षमाश्रमणैः 10
 सन्दिष्टस्त्वम् ? न वा ? इति; स प्रतिभूयात्—'भया युष्माकमादेशो दीयमानः श्रुतो न
 पुनरहं सन्दिष्टः' इत्युक्ते यद्युपाध्यायः पाठयति तदा द्वयोरप्युपाध्यायका-ऽध्यायकयोर्मालघु;
 अथ न पाठयति तत उपाध्यायः शुद्धः । अननुज्ञातमननुज्ञातो वाचयतीति चतुर्थो भङ्गः, अत्र
 चोपाध्यायोऽप्यननुज्ञातः शिष्योऽप्यननुज्ञात इति कृत्वा द्वयोरपि मासलघु । अत एवाह—
 'श्लेषेषु' प्रथमभङ्गव्यतिरिक्तेषु भङ्गेषु मासलघु । गाथायां प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे षष्ठी । अवि- 15
 नयादयश्च दोषा भवन्ति, आदिशब्दाद् अनवस्था—अन्येषामपि महच्छयाऽध्ययना-ऽध्यापन-
 लक्षणा इत्यादयो दोषाः परिगृह्यन्ते ॥ ७९१ ॥

गतमनुज्ञातद्वारम् । अथ भावतः परिणामक इति द्वारं व्याख्यायते—अत्र च भावग्रहणात्
 द्रव्य-क्षेत्र-काला अपि गृहीता द्रष्टव्याः, परिणामकप्रक्रमाच्चाऽपरिणामका-ऽतिपरिणामकावपि
 व्याख्येयाविति चेतसि व्यवस्थाप्यं सूरिरिमां निर्युक्तिगाथामाह—

20

परिणाम अपरिणामे, अहपरिणाम पडिसेह चरिमदुए ।

अंवाईदिहुंतो, कहणा य इमेहिं ठाणेहिं ॥ ७९२ ॥

परिणाम-
कदारम्

परिणामका-ऽपरिणामका-ऽतिपरिणामकानां प्ररूपणा कर्तव्या । प्रतिषेधः 'चरमद्विकस्य'
 अपरिणामका-ऽतिपरिणामकैर्युगलस्य कर्तव्यः, अनयोश्छेदश्रुतं न दातव्यमिति भावः । एषां
 च त्रयाणामपि परीक्षार्थमात्रादिदृष्टान्तो वक्तव्यः, आदिशब्दाद् वृक्ष-बीजपरिमहः । तथा च 25
 परीक्षया तेषामभिप्राये गृहीते सति 'कथना' प्रतिवचनम् 'एभिः' वक्ष्यमाणैः 'स्थानैः' प्रका-
 रैराचार्येण कर्तव्येति ॥ ७९२ ॥ अथैनामेव गाथां विवृणोति—

जो दब्ब-खेत्तकय-काल-भावजो जं जहा जिणक्खायं ।

तं तह सद्दहमाणं, जाणसु परिणामयं साधुं ॥ ७९३ ॥

परिणामकः

१ 'श्लेषाणां' प्रथमभङ्गव्यतिरिक्तानां त्रयाणां भङ्गाणां मासलघु । अविनयां मा० ॥
 २ 'प्य' परिणामिकादित्रयप्रतिवक्षासिमां द्वारगाथामाह मा० ॥ ३ 'कस्य' युं त० डे० ॥
 ४ निचरीपुराह मा० ॥

अत्र “तुलादण्डमध्यग्रहण” म्यायेन कृतशब्दो मध्येऽभिहितोऽपि सर्वत्रापि सम्बध्यते । यः कश्चिद् द्रव्यकृतं क्षेत्रकृतं कालकृतं भावकृतम्, द्रव्यादिभिर्भेदैः सूत्रे विहितमित्यर्थः, यद् वस्तु ‘यथा’ येनोत्सर्गो-ऽपवादरूपेण प्रकारेण जिनैराख्यातं तत् तथा श्रद्धाति, तमेवं ‘श्रद्धा-
धानं’ रोचयन्तं जानीहि परिणामकं साधुम् । इयमत्र भावना—द्रव्यतः सचित्ता-ऽचित्त-
१ सिद्धाणि द्रव्याणि यादृशे कार्ये कल्पन्ते न वा, क्षेत्रतोऽध्वनि वा जनपदे वा यद् यथाऽध्व-
कल्पादिकमाचरणीयम्, कालतो दुर्भिक्ष-सुभिक्षादौ यो यादृशः कल्पः, भावतो ग्लानादिष्वा-
गादा-ऽनागादादिको यादृग् विधिः । तदेवं सर्वमपि श्रद्धाधानो यथावसरं प्रयुज्जानश्च परिणा-
मको ज्ञातव्यः ॥ ७९३ ॥ अपरिणामकमाह—

अपरिणा-
मकः 10

जो दब्ब-खेत्तकय-काल-भावओ जं जहा जिणक्खायं ।

तं तह असद्वहंतं, जाण अपरिणामयं साहुं ॥ ७९४ ॥

यो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकृतं यद् यथा जिनैराख्यातं तन्न श्रद्धाति, तं तथा अश्रद्धवन्तं जानीहि अपरिणामकं साधुम् ॥ ७९४ ॥ अतिपरिणामकमाह—

अतिपरि-
णामकः

जो दब्ब-खेत्तकय-काल-भावओ जं जहिं जया काले ।

तल्लेसुस्सुत्तमई, अइपरिणामं वियाणाहि ॥ ७९५ ॥

15 यो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकृतं ‘यद्’ वस्तु ‘यस्मिन्’ विकृष्टाध्वादौ ‘यदा काले’ आत्यन्ति-
कदुर्भिक्षादौ भणितम्, “तल्लेसु” चि तस्मिन्-द्रव्यादिकृते आपवादिकवस्तुनि लेश्या यस्य स
तल्लेश्यः, ‘पश्यामि तावदत्र किमपि निश्चापदं ततस्तदेवैवलम्बयिष्यामि’ इत्यपवादपदैकमति-
रित्यर्थः । तथा सूत्राद्-अपवादश्रुताद् उत्-प्राबल्येन मतिरस्येत्युत्पन्नमतिः, श्रुतोक्तापवादाद-
भ्यधिकापवादबुद्धिरिति भावः । तमेवंविधं साधुमतिपरिणामकं विजानीहीति ॥ ७९५ ॥

20 अथामीषामेव व्युत्पत्तिनिमित्तं लक्षणमाह—

परिणाम-
कादीनां
व्युत्पन्ना-
ऽव्युत्पन्न-
त्वम्

परिणमइ जहत्थेणं, मई उ परिणामगस्स कजेसु ।

विइए न उ परिणमई, अहिगं मइ परिणमे तइओ ॥ ७९६ ॥

परिणामकस्य मतिः कार्येषु ‘यथार्थ्येन’ यथार्थप्राहकतया परिणमते, अत एवासौ परि-
णामक उच्यते । ‘द्वितीये’ द्वितीयस्यापरिणामकस्य मतिः ‘न तु’ नैव परिणमते, अत एवा-
25 सावपरिणामक उच्यते । तृतीयः पुनरधिकां मतिं परिणमयतीत्यतिपरिणामकोऽभिधीयते
॥ ७९६ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

दोसु वि परिणमइ मई, उस्सग्गऽववायओ उ पढप्पस्स ।

विइत्तस्स उ उस्सग्गे, अइअववाए य तइयस्स ॥ ७९७ ॥

‘प्रथमस्य’ परिणामकस्य मतिरुत्सर्गो-ऽपवादयोर्द्वयोरपि परिणमति(ते) । किमुक्तं भवति ?—

30 यः परिणामको भवति तस्योत्सर्गे प्राप्ते उत्सर्ग एव मतिः परिणमते, अपवादे प्राप्तेऽपवादे
एव मतिः परिणमते; यत्रोत्सर्गो बलीयान् तत्रोत्सर्गं समाचरति, यत्रापवादो बलवान् तत्रापवादं

१ °देवंविधं स्° भा० ॥ २ °देव सदैवाद्य° मो० के० ॥ ३ °मति, अत मा० विना ॥

गृह्णाति । ‘द्वितीयस्य’ अपरिणामकस्य पुनरुत्सर्ग एव मतिः परिणमते, न पुनरपवादे ।
तृतीयस्य तु अति-अत्यर्थम् अपवादे मतिः परिणमते; स च द्रव्यादिकारणेषु प्रतिसेवना-
मनुज्ञातां ज्ञात्वा न किञ्चित् परिहरति, कारणमन्तरेणापि प्रतिसेवते ॥ ७९७ ॥

अथ यदुक्तमासीत् “अंबाईदिदृते” (गा० ७९२) ति तद् इदानीं भाव्यते—एतेषां
परिणामकादीनां त्रयाणामपि जिज्ञासया केचिदाचार्याः स्वशिष्यानिवृत्त्यभिदध्युः—‘आर्याः । ५
आग्नैरस्माकं प्रयोजनमस्ति’ इत्युक्ते यः परिणामकः शिष्यः स ब्रूयात्—

चेयणमचेयण भाविय, केदह छिमे अ कित्तिवा वा वि ।

लद्धा पुणो व वोच्चं, वीमंसत्थं व बुत्तो सि ॥ ७९८ ॥

भगवन् ! यैराग्नैः प्रयोजनं तानि किं चेतनानि ? उताचेतनानि ? किं ‘भावितानि’ लव-
णादिभिर्वासितानि ? उताभावितानि ? “केदह” ति किंप्रमाणानि ? किं महान्ति ? किं वा 10
लघूनि ? “छिन्न” ति किं पूर्वच्छिन्नानि ? किं वा इदानीं छित्त्वा ? अथवा “छिन्न” ति किं
‘छिन्नानि’ स्वण्डीकृतानि ? किं वा सकलानि ? “कित्तिवा वा वि” ति कियन्ति वा गणनया
द्विव्यादिसङ्ख्याकान्यानयामि ? अपिशब्दात् किं बद्धास्थिकानि ? अबद्धास्थिकानि वा ? तरु-
णानि ? जरठानि वा ? इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् । इत्थं शिष्येणाभिहिते आचार्येण वक्तव्यम्—
सौम्य ! लब्धानि सन्त्यग्रेऽपि, मम पुनः पुरा विस्मृतान्यासन् इदानीं स्मृतिपथमवती- 15
र्णानीति; यद्वा पर्याप्तं तावदिदानीम्, प्रयोजने समापतिते पुनर्मवन्तं ‘वक्ष्यामि’ भणिष्यामि;
अथवा वत्स ! किं ममाऽऽग्नैः कार्यम् ? “विमर्शार्थं” “किमयं विनीतः ? न वा ? , परिणामको
वा ? न वा ?” इति विन्यासनार्थमुक्तोऽसीति ॥ ७९८ ॥ यः पुनरपरिणामकः स ब्रूयात्—

किं ते पित्तपलावो, मा बीयं एरिसाई जंपाहि ।

मा णं परो वि सोच्छिहि, कहं पि नेच्छामो एयस्स ॥ ७९९ ॥ 20

भो आचार्य ! किं ते पित्तप्लावः समजनि यदेवमुन्मत्तवदसम्बद्धं प्रलपसि ? , यथेकवारं
ममाग्रे जल्पितं तर्हि जल्पितं नाम, मा पुनर्द्वितीयं वारं ईदृशानि सावधानि वचनानि जल्पेति;
यतः मा “णं” इति एतत् त्वदीयं वचनं ‘परोऽपि’ अन्योऽपि श्रोष्यति, वयं पुनः कथामपि
नेच्छामः ‘एतस्य’ अर्थस्य आग्रानयनलक्षणस्य किं पुनः कर्तव्यतामित्यपिशब्दार्थः ॥ ७९९ ॥

यः पुनरतिपरिणामकः स एवमभिदध्यात्—

कालो सिं अह्वत्तइ, अम्ह वि इच्छा न माणिउं तरिमो ।

किं एच्चिरस्स वुत्तं, अग्गाणि वि किं व आणेमि ॥ ८०० ॥

क्षमाश्रमणाः ! यदि युष्माकमाग्नैः प्रयोजनं तत इदानीमप्यानयामि, यतः “सिं” इति
एषामाग्राणां कालः ‘अतिवर्तते’ अतिक्रामति, अद्य तावत् तानि तरुणानि वर्तन्ते अत ऊर्ध्वं
जरठीभविष्यन्तीत्यर्थः । यद्वाऽऽस्माकमप्याग्राणां ग्रहणे महती इच्छा, परं किं कुर्मः ? न वयं 30
यौष्माकीणमयमीता मणितुं किमपि “तरामु” ति शकुमः । अथवा यद्याग्राण्यपि ग्रहीतुं

कल्पन्ते ततः किमियतश्चिरात् कालादुक्तम् ? , वञ्चिताः सो वयमियन्तं कालमिति भावः ।
किं वा अन्यान्यपि मातुलिङ्गादीन्यानयामीति ॥ ८०० ॥

अनयोरपरिणामका-ऽतिपरिणामकयोरेवंजल्पतोरचावैर्णेदमुत्तरं दातव्यम्—

नाभिष्यार्यं गिण्हसि, असमचे चैव माससी वयणे ।

० सुत्तंबिल-लोणकए, भिजे अहवा वि दोखेगे ॥ ८०१ ॥

भो मुग्ध ! त्वं मदीयमभिषार्यं न गृह्णासि, किन्तूत्सुकतया मदीये वचनेऽसमाप्त एवैदं
समयविरुद्धं मिथुरं वचनं भाषसे; मया पुनरनेनाभिषार्येणाभिहितम्—“सुत्तंबिल” इत्यादि,
शुक्लं-काञ्जिकं तदेवात्यभ्रं शुक्लाम्लं तेन लवणेन वा कृतानि-भावितानि शुक्लाम्ल-लवणकृतानि
भिन्नानि च । किमुक्तं भवति !—न मया भवतः पार्श्वोदपरिणतान्याप्राप्यानायितानि, किन्तु
10 चतुर्थैरसिकभावितानि वा लवणभावितानि वा; यद्वा द्रव्यतो भावतश्च भिन्नानि, परिणतानीति
भावः । अथवा “दोखेगे” सि सामयिकी संज्ञा, ओदनादिमूलाङ्गापेक्षया भोजनस्य द्वितीया-
ङ्गानि-राश्वशाकरूपाणि तानि मया आनायितानीति प्रक्रमः ॥ ८०१ ॥

परिणाम-
काविपरी-
च्छाकृते
वृक्ष-बीज-
रहान्तौ

“अंबाई” इत्यत्राऽऽदिशब्दसूचितौ वृक्ष-बीजरहान्ताविमौ—आचार्या भणन्ति—अज्जो !
रुक्खेहिं बीएहिं वा पओअणं ति । अत्रापि परिणामकादिजल्पस्तथैवावसातव्यः । नवरमपरि-
15 णामका-ऽतिपरिणामकौ प्रति सूरिणा प्रतिवक्तव्यम्—

निष्फाव-कोद्वेईणि वेमि रुक्खाणि न हरिए रुक्खे ।

अंबिल विद्धत्थाणि अ, भणामि न विरोहणसमत्थे ॥ ८०२ ॥

निष्पावाः-बल्लाः कोद्रवाः-प्रतीतास्तदादीनि यानि “रुक्खाणि” सि रुक्खाणि द्रव्याणि
तान्येवाहं ब्रवीमि, न तु ‘हरितान्’ सचित्तान् वृक्षान् । तथा बीजान्यपि यानि अम्लभावि-
20 तानि ‘विध्वस्तानि वा’ व्यवच्छिन्नयोनिकानि तान्यहं भणामि, ‘न विरोहणसमर्थानि’ न पुन-
रहुरोद्भवनशक्तिकानीति । एष आम्नादिदृष्टान्तः । कथना चाऽऽचार्येणामीभिः स्थानैः “सुत्तं-
बिल” (गाथा ८०१) इत्यादिभिः प्रकारैः कृता । एवं परीक्ष्य यः परिणामकस्तस्य दातव्यम्
॥ ८०२ ॥ कथं पुनस्तेन श्रोतव्यम् ? इत्याह—

शिष्याणां
सूत्रार्थ- 25
वर्णमिधिः

निद्दा-विगहापरिवज्जिण, गुत्तिदिण पंजलिणा ।

मची बहुमाणेण य, उवउत्तेण सुणेयव्वं ॥ ८०३ ॥

अभिकंखंतेण सुभासियाइ वयणाइ अत्थमहुराइ ।

विम्बिहवमुदेण हरिसागएण हरिसं जणंतेण ॥ ८०४ ॥

निश्चायमाणः सन् न किञ्चिदप्यवधारयति विकथायां क्रियमाणयां व्याघातो भवतीत्यतो
निद्दा-विकथापरिवर्जितेन श्रोतव्यम् । गुप्तानि-स्वस्वविषयप्रवृत्तिनिरोधेन संवृतानीन्द्रियाणि
30 येनासौ गुप्तेन्द्रियस्तेन । तथा ‘प्राञ्जलिना’ योजितकरयुगलेन । मत्स्या बहुमानेन च श्रोत-

ज्वम्, भक्तिर्नाम गुरुणामितिकर्तव्यतायां निषकारचनादिका या भाषा प्रवृत्तिः, बहुमानस्तु गुरुणामुपरि आम्तरः प्रतिबन्धः । अत्र चतुर्थश्लोकी—भक्तिर्नामैकस्य न बहुमानः, बहुमानो नामैकस्य न भक्तिः, एकस्य भक्तिरपि बहुमानोऽपि, एकस्य न भक्तिर्न वा बहुमान इति । अत्र च भक्ति-बहुमानयोर्विशेषज्ञापकं शिवाख्यवानमन्तरमक्तयोर्मरुक्-पुलिन्दयोरुदाहरणम्, तच्च सुप्रसिद्धमिति कृत्वा न लिख्यते । यदि भक्तिं बहुमानं वा न करोति तदा चतुर्थेषु । 5 तथा 'उपयुक्तेन' अनन्यमनसा श्रोतव्यम् ॥ ८०३ ॥

“अभिकंखंतैण” इत्यादि । ‘वचनानि’ श्रुतव्याख्यानरूपाणि ‘सुभाषितानि’ शौभन-मणितिभिर्मणितानि ‘अर्थमधुराणि’ भावार्थसुखादूनि ‘अमिकाङ्गता’ आभिमुख्येन बाण्डिता । तथा ‘विस्मितमुखेन’ अपूर्वापूर्वार्थश्रवणसमुद्भूतविस्मयस्मेरवदनेन । ‘हर्षगतेन’ ‘अहो ! अमी भगवन्तः स्वगल-तालुशोषमवगणय्यास्सन्निमित्तमेवंविधं सूत्रार्थव्याख्यानं कुर्वन्ति, नानृणीभवेय-10 ममीषां परमोपकारिणामहम्’ इत्येवंविधं हर्षमागतः—प्राप्तो हर्षगतस्तेन । तथा गुरुणामपि स्ववदनप्रसन्नतया उत्फुल्ललोचनतया च ‘हर्षम्’ ‘अहो ! कथमयं संवेगरङ्गतरङ्गितमानसः परमा-गमव्याख्यानं शृणोति ?’ इति लक्षणं प्रमोदं जनयता श्रोतव्यमिति ॥ ८०४ ॥

अथ परिणामकद्वारमुपसंहरन्नाह—

आधारिय सुत्तत्थो, सविसेसो दिज्जए परिणयस्स ।

15

सुपरिच्छित्ता य सुनिच्छियस्स इच्छागए पच्छा ॥ ८०५ ॥

॥ कप्पपेहिद्या समत्ता ॥

यः कल्प-व्यवहारादेः सूत्रार्थः ‘सविशेषः’ सापवादः स्वगुरुसंकाशाद् ‘आधारितः’ आगृ-हीतः स सर्वोऽपि दीयते ‘परिणतस्य’ परिणामकस्य शिष्यस्य ‘सुपरीक्ष्य’ पूर्वोक्ताभ्यादिदृष्टान्तैः सुष्ठु-अविसंवादेन परीक्षां कृत्वा ‘सुनिश्चितस्य’ प्रारब्धसूत्रार्थे ग्रहीतव्ये कृतनिश्चयस्य, यद्वा 20 ‘ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणां यावज्जीवं मया विराधना न कर्तव्या’ इत्येवं सुष्ठु निश्चितः—निश्चय-

१ मरुक-पुलिन्दयोरुदाहरणं चूर्णितोऽत्रोपगम्यते । तथाहि—

एगस्स गिरिस्स णिज्जरे वाणमंतरे । तत्थ सिबस्स पडिमा । तं एगो धम्मितो सुस्सुसति भत्तीए, पत्ता-मोढं गुग्गुलं च देति, आवरिसणोवलेबणं च । अण्णो व एगो पुलिंदओ, सो जे जम्मि उदुम्मि सुंदरा पुप्फा ते आणित्ता गल्लोदएणं ण्हाणेत्ता अब्बेतुं सुतुट्ठो णच्चति, णच्चित्ता य गच्छति । अण्णत्ता सो वाणमंतरो पुलिंदेण समं बोळेति । धम्मितो य आगतो रुट्ठो चित्तेति—अहं सुइएण अब्बणं करेमि, एस असुइणा, तह वि एस अहण्णो एतेण समं बोळेति, पूर्णं एस वि असुइओ चेव । वाणमंतरेण भण्णितं—सच्चं तुमं ममं सेवसि, जारितो जण एतस्स ममोवदि बहुमाणो तारितो तुधं गत्थि । कधं ? कळे पेच्छाधि । पमाए रतणीए वाण-मंतरेण एक्कं अप्पणो अच्छिं णिहारितं । पुलिंदेण दिट्ठं । रुट्ठो ‘केण ?’ ति । ताधे चित्तेति—मम सामिस्स एगं अच्छिं, मम दोण्णि, ण जुतं । अप्पणयं णेण अच्छिं णिहारित्ता लात्थियं । वाणमंतरेण धम्मिओ भण्णति—किध ? पेच्छसि एतस्स बहुमाणं ? । ताधे णेण पडिलाइयं पुलिंदस्स । धम्मितस्स भत्ती, पुलि-दस्स बहुमाणो । एस भत्ति-बहुमाणं विसेसो । दोसु वि [एत्थ] अधिकारो ॥

२ च हर्षं जनयता सता श्रोतव्यमिति ॥ ८०४ ॥ भा० ॥

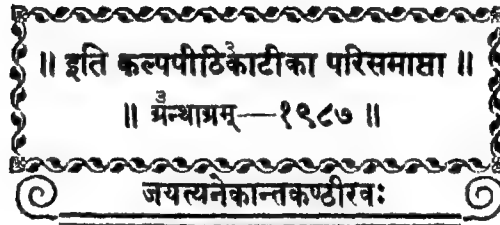
वान् यः स सुनिश्चितस्तस्य दीयते । “इच्छागए पच्छि” ति अपरिणामका-ऽतिपरिणामकयोः पुनर्थदा सा आत्मीया यथाक्रमं केवलोत्सर्ग-केवलपवादरुचिलक्षणा इच्छा गता-नष्टा भवति तदा पश्चात् तयोः छेदश्रुतानि दातव्यानीति ॥ ८०५ ॥

उक्तं परिणामकद्वारम् । तदुक्तौ च व्याख्यातं सप्रपञ्चं “बहुस्तुए चिरपञ्चइए” इत्यादिकं द्वारश्लोकयुगलम् (गा० ४००-४०१) । तद्व्याख्याने च समर्थितं “निकलेवेगट्ट निरुत्ति” इत्यादिमूलद्वारगाथा (१४९) सूचितं पर्षदिति द्वारम् । अत्र च लक्षण-तदर्ह-पर्षद्वाराणि निक्षेपनामकस्यानुयोगद्वारद्वितीयभेदस्य प्रासङ्गिकतया तदन्तःपातीन्वेवावसातव्यानीति । गतं निक्षेपद्वारमिति ॥

चारित्रभूपालनिवासहेतुभासादकल्पे किल कल्पशास्त्रे ।

10

सुवर्णबद्धा सुरसावगाढा, समर्थिता सम्प्रति पीठिकेयम् ॥

श्रीभात्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायामयावधि मुद्रितानां ग्रन्थानां सूची ।

ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.	ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.
× १ समवसरणसूचः	सावचूरिकः ०- १-०	× २८ सम्बन्धकौमुदी	०-१२-०
× २ झुल्लकमवावलि-		× २९ आद्वगुणविवरणम्	१- ०-०
प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- १-०	× ३० धर्मेतरकप्रकरणं	सटीकम् ०-११-०
× ३ कोकनालिङ्गाशिक्षा	सटीका ०- २-०	× ३१ कल्पसूत्रं	सुबोधिकावयया
× ४ बोधिसूचयः	सावचूरिकः ०- १-०		व्याख्ययोपेतम् ०- ०-०
× ५ कालसप्ततिका-		× ३२ उत्तराध्यायनसूत्रं	सटीकम् ५- ०-०
प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- १-१	× ३३ उपदेशसप्ततिका	०-१३-०
× ६ देहस्थितिसूचयः	सावचूरिकः ०- १-०	× ३४ कुमारपाकप्रबन्धः	१- ०-०
× ७ सिद्धदण्डिका	सावचूरिका ०- १-०	× ३५ आचारोपदेशः	०- ३-०
× ८ कायस्थितिसूचयः	सटीकः ०- २-०	× ३६ रोहिण्यशोकचन्द्रिका	०- २-०
× ९ भावप्रकरणं	सटीकम् ०- २-०	× ३७ गुह्यगुणवद्विज्ञानवद्वि-	
× १० नवतारवप्रकरणं भाष्यटीकोपेतम्	०-१२-०	शिकाकुलकं	सटीकम् ०-१०-०
× ११ विचारपञ्चाशिका	सटीका ०- २-०	× ३८ ज्ञानसारः	सटीकः १- ४-०
× १२ बन्धवद्विज्ञानिका	सटीका ०- २-०	३९ समयसारप्रकरणं	सटीकम् ०-१०-०
× १३ परमाणुखण्डवद्विज्ञानिका		× ४० सुकृतसागरः	०-१२-०
पुत्रलघवद्विज्ञानिका		× ४१ धम्मिल्लुका	०- २-०
निगोदवद्विज्ञानिका च सटीका	०- ३-०	४२ प्रतिमाज्ञातकं	सटीकम् ०- ८-०
× १४ आवकप्रतभङ्ग-		× ४३ धम्मकथानकम्	०- २-०
प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- २-०	× ४४ चतुर्विंशतिजिनस्तुतिसंग्रहः	०- ६-०
× १५ देववन्दनादिभाष्य-		× ४५ रौहिणेयकथानकम्	०- २-०
त्रयं	सावचूरिकम् ०- ५-०	× ४६ कथुक्षेत्रसमासप्रकरणं	सटीकम् १- ०-०
× १६ सिद्धपञ्चाशिका	सटीका ०- २-०	× ४७ बृहत्संग्रहणी	सटीका २- ८-०
१७ अन्नायडंछकुलकं	सावचूरिकम् ०- २-०	× ४८ आद्वविधिः	सटीका २- ७-०
१८ विचारसप्ततिका	सावचूरिका ०- ३-०	× ४९ षड्दर्शनसमुच्चयः	सटीकः ३- ०-०
१९ अक्षयबहुत्वगर्भितं		× ५० षड्विंशसंग्रहपूर्वार्द्धं	सटीकम् ३- ८-०
महावीरस्तवनं	सावचूरिकम् ०- २-०	× ५१ सुकृतसंकीर्तनम्	०- ८-०
२० पञ्चसूत्रं	सटीकम् ०- ६-०	× ५२ चत्वारः प्राचीनाः	
२१ जम्बूत्वाभिचरित्रम्	०- ४-०	कर्मग्रन्थाः	सटीकाः २- ८-०
२२ रत्नपालनृपकथानकम्	०- ५-०	× ५३ सम्बोधसप्ततिका	सटीका ०- १-०
२३ सुकरवावली	०- ४-०	× ५४ कुवलयमाकाकथा	१- ८-०
२४ मेघदूतसमलालेखः	०- ४-०	५५ सामाचारीप्रकरणं आराधक-	
२५ चेतोदूतम्	०- ४-०	विराचकचतुर्भेदी च सटीका	०- ८-०
× २६ पर्युषणाष्टाशिकाभ्याख्यानम्	०- ६-०	५६ कल्याणवज्रायुधनाटकम्	०- ४-०
× २७ धम्मकमाकाकथा	०- ६-०	× ५७ कुमारपाकमहाकाव्यम्	०- ८-०

ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.	ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.
५८ महावीरचरितम्	१- ०-०	६८ सप्ततिशतस्थानक-	
५९ कौमुदीभिन्नानन्दं नाटकम्	०- ६-०	प्रकरणं सटीकम्	१- ०-०
६० प्रज्जुरौहिणेयनाटकम्	०- ५-०	६९ ज्येष्ठवन्दनमहाभासं छायाटिप्प-	
६१ कर्माभ्युदयनाटकं } सूक्तवली च }	०- ४-०	णीयुतम्	१-१२-०
६२ पञ्चमिग्रन्थीप्रकरणम् सटीकम्	०- ६-०	७० प्रज्ञपद्धतिः	०- २-०
६३ रघुपथसेहरीकथा	०- ६-०	X७१ कल्पसूत्रं किरणावलीटीकोपेतम्	०- ०-०
६४ सिद्धप्राप्तं सटीकम्	०-१०-०	७२ योगदर्शनं योगविशिका च सटीका	१- ८-०
६५ दावप्रदीपः	२- ०-०	७३ मण्डलप्रकरणं सटीकम्	०- ६-०
६६ बन्धहेतुपञ्चमिग्रन्थीप्रकरणं सटीकम्, जघन्योत्कृष्टपदे एककाणं गुणस्थान- केषु बन्धहेतुप्रकरणम्, चतुर्विंशजीव- स्थानेषु जघन्योत्कृष्टपदे युगपद्बन्ध- हेतुप्रकरणं सटीकम् बन्धोदयसत्ता- प्रकरणं च सटीकम्	०-१०-०	७४ देवेन्द्रनरकेन्द्रप्रकरणं सटीकम्	०-१२-०
६७ धर्मपरीक्षा जिनमण्डनीया	१- ०-०	७५ चन्द्रवीरशुभा-धर्मधन-सिद्धलोक- विल-सुमुखनृपादिमित्रचतुष्कथा	०-११-०
		७६ जैनसेवदूतकाव्यं सटीकम्	२- ०-०
		७७ आचकधर्मविधिप्रकरणं सटीकम्	०- ८-०
		७८ गुरुत्त्वविनिश्चयः सटीकः	३- ०-०
		७९ पेंद्रस्तुतिचतुर्विंशतिका सटीका	०- ४-०
		८० वसुदेवहिण्डीप्रथमभागः	३- ८-०
		८१ वसुदेवहिण्डीद्वितीयभागः	३- ८-०

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायां मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः ।

वसुदेवहिण्डीपृथ्वीभागः

सटीकाः चत्वारः नव्यकर्मग्रन्थाः

बृहत्कल्पसूत्रं सटीकं द्वितीयो विभागः

वीर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल नं० 22
लेखक महेजा
शीर्षक श्री गुरु वंदना
खण्ड 9 क्रम संख्या 350